H. HERZOG Sevdiklerimiz, Tiksindiklerimiz, Yediklerimiz

YKY

Hal Herzog

Sevdiklerimiz Tiksindiklerimiz Yediklerimiz

Hayvanlar Hakkında Tutarlı Düşünmek Neden Bu Kadar Zordur?

Çeviren: Yeşim Seber

XXI. YÜZYIL KİTAPLARI

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI
2. baskı

Nazilerin "garip" bir ahlak anlayışı vardı. Bir yandan dünyanın en kapsamlı hayvan koruma kanunlarını yürürlüğe koyarken, diğer yandan on binlerce insanı toplama kamplarına sürüyorlardı. Berlin restoranlarında servis edilen ıstakozların çektiği acılar, Auschwitz-Birkenau'da yaşananlardan çok daha fazla ilgilendiriyordu Nazi önderlerini. Öyle ki, Alman Hava Kuvvetleri Komutanı Hermann Göring, hayvanlara kötü davrananları toplama kamplarına göndermekle tehdit etmekten bile geri durmayacaktı. Hayvanların bilimsel araştırmalar uğruna öldürülmesine itiraz eden, avcılığı ve at yarışlarını eleştiren Hitler, bir vejetaryendi. Ama çağımızın hayvan aktivistleri onu bir yoldaş olarak düşünmekten hiç haz etmiyorlar elbette.

Hayvanlara yaklaşım söz konusuyken, ortada Nazilerinki kadar bariz bir paradoks bulunmasa da, aslında hepimiz çelişkilerle dolu bir anlayış benimsiyoruz. Bazı hayvanlara kalbimizi açarken, diğerlerini mideye indiriyor, ötekileri görür görmez ürperiyor, insan hayatının değeriyle hayvan hayatınınkini karşılaştırırken tutarsız bir mantık benimsiyoruz. İnsanlar ile hayvanlar arasındaki ahlaken sorunlu etkileşimleri inceleyen antrozoolog Hal Herzog'un ulaştığı sonuçları okuduktan sonra hayvanlarla ilişkilerinizi gözden geçirmek zorunda kalacaksınız.

KDV'den muaftır.

SEVDİKLERİMİZ, TİKSİNDİKLERİMİZ, YEDİKLERİMİZ

Hayvanlar Hakkında Tutarlı Düşünmek Neden Bu Kadar Zordur?

Hal Herzog 30 yılı aşkın süredir insanlar ile hayvanlar arasındaki ilişkinin psikolojisini inceleyen, dünyanın önde gelen antrozoologlarından biridir. Hayvan hakları aktivizmi, horoz dövüşlerine ilişkin çarpık ahlaki yargılarımız, evcil hayvan bakıcılığının dünden bugüne geçirdiği dönüşüm ve hayvan destekli terapilerin verimliliği gibi çok çeşitli konularda çalışmaları bulunan Herzog'un bilimsel makaleleri ve araştırmalarına *New York Times*, *Time Magazine*, *Scientific American* gibi saygın yayınlarda geniş yer verilmiş, *Sevdiklerimiz, Tiksindiklerimiz, Yediklerimiz: Hayvanlar Hakkında Tutarlı Düşünmek Neden Bu Kadar Zordur?* adlı kitabı dokuz dile çevrilmiştir. "Animals and Us" adlı popüler blogun da yazarıdır. Western Carolina Üniversitesi'nde psikoloji profesörü olarak görev yapan Hal Herzog, eşi Mary Jean ile birlikte Smoky Mountains'ta yaşamaktadır.

Yeşim Seber 1970'te İstanbul'da doğdu. Kadıköy Kız Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi İngilizce İşletme Fakültesi'ni bitirdi. Gazetecilikle başladığı kariyerini 1995'ten beri çevirmen olarak sürdürüyor. Çevirisini yaptığı roman, biyografi ve inceleme-araştırma türündeki eserler arasında *Frankenstein* (Mary Shelley), *Slyvia Plath: Deli Kızın Aşk Şarkısı* (Andrew Wilson), *Stone Arabia* (Dana Spiotta), *Aşkın Tarihi* (Simon May), *İmkânsız Sürgün: Stefan Zweig Dünyanın Sonunda* (George Prochnik), *Wapshot Kayıtları* (John Cheever), *Bahçıvan* (Amanda Coplin), *Zaman Boşluğu* (Jeanette Winterson) ve *Lila* (Marilynne Robinson) bulunmaktadır.

HAL HERZOG

Sevdiklerimiz Tiksindiklerimiz Yediklerimiz

Hayvanlar Hakkında Tutarlı Düşünmek Neden Bu Kadar Zordur?

Çeviren
Yeşim Seber

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5485
21. Yüzyıl Kitapları - 15

Sevdiklerimiz, Tiksindiklerimiz, Yediklerimiz
Hayvanlar Hakkında Tutarlı Düşünmek Neden Bu Kadar Zordur? / Hal Herzog
Özgün adı: **Some We Love, Some We Hate, Some We Eat /**
Why It's So Hard to Think Straight About Animals
Çeviren: **Yeşim Seber**

Kitap editörü: **Gökçe Gündüç - Korkut Erdur**
Düzelti: **Cennet Türker**

Kapak ve sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Akgül Yıldız**

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Sertifika No: 44452

Çeviriye temel alınan baskı: Harper Perennial, 2011
1. baskı: İstanbul, Ekim 2019
2. baskı: İstanbul, Ekim 2020
ISBN 978-975-08-4601-4

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2017
Sertifika No: 44719
Copyright © 2010 by Hal Herzog.
HarperCollins Publishers'in bir alt markası olan Harper izniyle yayımlanmıştır.
Bu kitabın telif hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: **ykykultur@ykykultur.com.tr**
facebook.com/yapikrediyayinlari
twitter.com/YKYHaber
instagram.com/yapikrediyayinlari

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

Adam, Betsy, Katie ve hepsinden öte,
her şeyimi borçlu olduğum Mary Jean'e

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ
Hayvanlar Hakkında Tutarlı Düşünmek Neden
Bu Kadar Zordur? • 9

1. ANTROZOOLOJİ
İnsan ile Hayvan Etkileşimlerini Ele Alan Yeni Bilim • 25

2. SEVİMLİ OLMANIN ÖNEMİ
Bizler Gibi Düşünmeyen Yaratıklar Hakkında
Düşündüklerimizi Niçin Düşünürüz? • 49

3. EVCİL HAYVAN SEVGİSİ
Neden İnsanlar (ve Sadece İnsanlar)
Evcil Hayvan Sever? • 83

4. DOSTLAR, DÜŞMANLAR VE MODA İFADELERİ
İnsan ile Köpek İlişkisi • 118

5. "MEZUNİYET BALOSU KRALİÇESİ İLK GEYİĞİ
ON ALTINCI YAŞ GÜNÜNDE ÖLDÜRÜR"
Cinsiyet ve İnsan-Hayvan İlişkisi • 156

6. NASIL GÖRDÜĞÜNÜZE BAĞLI
Horoz Dövüşlerindeki Karşılaştırmalı Zulüm ve
Mutlu Öğünler • 177

7. LEZZETLİ, TEHLİKELİ, TİKSİNTİ VERİCİ VE ÖLÜ
İnsan-Et İlişkisi • 205

8. FARELERİN AHLAKİ STATÜSÜ
Hayvanların Bilimde Kullanılması • 239

9. EVLERİMİZDE KEDİLER,
TABAKLARIMIZDA İNEKLER
Hepimiz İkiyüzlü İnsanlar mıyız? • 275

10. İÇİMİZDEKİ ETOBUR HÖDÜK
Ahlaki Tutarsızlıkla Başa Çıkmak • 304

Teşekkür • 324

Okuma Önerileri • 329

Notlar • 333

Dizin • 375

Giriş

Hayvanlar Hakkında Tutarlı Düşünmek Neden Bu Kadar Zordur?

Hayvanlarla ilişkilerimiz üzerine etraflıca düşünmekten hoşlanırım; çünkü kim olduğumuza dair çok şey anlatır onlar.

MARC BEKOFF

Başka türler hakkındaki düşünme biçimimiz çoğu zaman mantığı hiçe sayar. Judith Black'i ele alalım. Judith, on iki yaşındayken hayvanları sırf tadı güzel diye öldürmenin yanlış olduğu kararına vardı. Fakat bir hayvan tam olarak nedir? Judith'in nezdinde, köpeklerle kedilerin ve ineklerle domuzların hayvan olduğu gün gibi ortadayken balıkların hayvan sayılamayacağı da aynı ölçüde açık ve netti. Mesele, balıkların ona hayvan oldukları *duygusunu* vermemesinden kaynaklanıyordu. Sezgilere dayalı bu biyolojik sınıflama, bir antropoloji doktorası olan Judith'in sonraki on beş yıl boyunca kendisini bir vejetaryen addetmesine de, Copper River somonunun ve limonda ızgara edilmiş kılıçbalığının tadını çıkarmasına da olanak verdi.

Bu çarpık ahlaki taksonomi,[1] Judith bir biyoloji yüksek lisans öğrencisi olan Joseph Weldon'la tesadüfen karşılaşana kadar sorunsuz şekilde işlevini yerine getirdi. Tanıştıklarında et yemek konusunda çekinceleri bulunmayan Joseph, bir Cornish tavuğu ile Şili deniz levreği yemek arasında ahlaki açıdan zerre kadar fark olmadığı konusunda Judith'i ikna etmeye çalıştı. Sonuçta, onun mantığına göre, hem kuşlar hem de balıklar omurgalı hayvanlardı, beyinleri vardı ve sosyal bir yaşam sürerlerdi. Joseph tüm çabalarına rağmen, söz konusu aşçılık etiğiyse bir morinanın bir tavukla, tavuğun da bir inekle aynı şey olduğuna Judith'i inandırmayı beceremedi.

1 Canlıların adlandırılması ve sınıflandırılması. (ç. n.)

Neyse ki, mahi mahi'nin[2] ahlaki konumuna dair anlaşmazlıkları âşık olmalarının önünde bir engel yaratmadı. Evlendiler ve Judith'in taze kocası yemek sofrasında balıklar ile kümes hayvanlarını karşılaştırmayı sürdürdü. Üç yıl süren felsefi gel gitlerin ardından Judith bir akşam içini çekti ve pes etti: "Tamam, ne demek istediğini anlıyorum. Balıklar hayvandır."

Fakat şimdi Judith zor bir kararla karşı karşıyaydı: Ya balık yemeye son verecekti ya da kendisini bir vejetaryen olarak düşünmekten vazgeçecekti. Bir şeyi feda etmek zorundaydı. Bir hafta sonra bir arkadaşları Joseph'i orman tavuğu avına davet etti. Av tüfeği kullanmak konusunda hiçbir deneyimi bulunmadığı halde, Joseph ne yapıp edip kuşun tekini uçarken vurmayı başardı ve büyük mağara adamı geleneğine uygun biçimde, elinde bu ölü hayvanla eve geldi. Ardından, akşam yemeğinde karısına yabani pirinç ve şahane bir ahududu sosu eşliğinde gururla sunacağı orman tavuğunun tüylerini yolmaya ve tavuğu pişirmeye girişti. Bir anda on beş senede kazanılmış o ahlaki üstünlük çöpe gitti. (Judith bana "İflah olmaz bir ahududu delisiyimdir," demişti.) Ateşte pişirilmiş orman tavuğunun tadı bendin kapaklarını açmıştı ve artık geri dönüş olanaksızdı. Bir hafta içerisinde, Judith çizburgerleri mideye indirecek kıvama gelmişti. O da Amerika Birleşik Devletleri'ndeki vejetaryenler karşısında, bire üç oranında üstünlüğü bulunan bir cemiyete dönüşmüş, eski vejetaryenler kervanına katılmış bulunuyordu artık.

Bir de, tezi üzerinde çalıştığı sırada tanıdığım yirmi beş yaşındaki doktora öğrencisi Jim Thompson var. Jim matematik dalında lisansüstü eğitimine başlamadan önce Lexington, Kentucky'deki bir kümes hayvanı araştırma laboratuvarında görev yapmıştı; buradaki görevlerinden biri, deneylerin sonunda civcivleri imha etmekti. Bir müddet bu durum Jim açısından hiç sorun yaratmadı. Gelgelelim, günlerden bir gün uçakta okunacak bir dergi ararken annesi eline hayvan haklarını savunan *The Animals' Agenda*[3] dergisini tutuşturunca işler değişiverdi.

2 Hawai dilinde yunus balığı anlamına gelir. (ç. n.)

3 Hayvanların Gündemi. (ç. n.)

Bu sadece başlangıçtı. Sonraki birkaç aylık süre zarfında Jim deri ayakkabı giymeyi bıraktı ve kız arkadaşına vegan olması konusunda baskı yapmaya başladı. Hatta evcil hayvan bulundurmanın ahlaka uygunluğunu sorgular oldu ve konuya sevgili beyaz ibikli papağanını da dahil etti. Bir öğleden sonra Jim, evinin oturma odasında kafesinde kanat çırpan kuşa baktı ve kafasının içindeki küçük bir ses ona şöyle fısıldadı: "Bu doğru bir şey değil." Jim nazik hareketlerle kuşu evinin arka bahçesine götürdü. Onunla vedalaştı ve azat ettiği ibikli papağını Kuzey Carolina'daki Raleigh'in gri semalarına uçurdu. Bana söylediği, bunun şahane bir his olduğuydu. "Muhteşem!" Fakat az sonra süklüm püklüm şöyle bir ek yaptı: "Dişi kuşumun hayatta kalamayacağını, muhtemelen açlıktan öleceğini biliyordum. Sanırım bu, ondan çok kendim için yaptığım bir şeydi."

Hayvanlarla ilişkilerimiz duygusal açıdan da karmaşık bir hal alabilir. Mesela Carolyn yirmi yıl önce beş yüz elli kilogram ağırlığındaki bir deniz ineğine sırılsıklam âşık oldu. Kendisi Florida merkezdeki küçük bir doğa tarihi müzesine bir işe –herhangi bir işe– girebilmek için başvurmuştu. Müzede açık bir pozisyon mevcuttu: Snooty adını taşıyan otuz yaşındaki deniz ineğine bir bakıcı aranıyordu. Carolyn'in deniz memelileriyle çalışmak konusunda hiçbir deneyimi yoktu; fakat yine de söz konusu pozisyonu ona teklif ettiler. Carolyn o sırada hayatının değişmek üzere olduğundan habersizdi.

Snooty soyoluşsal ölçekte, Kara Gölün Canavarı ile Yoda arasındaki bir yere tekabül eder. Carolyn beni onunla tanıştırdığında, Snooty yüzgeçlerini havuzunun kenarına geçirdi, başını suyun altmış santimetre dışına çıkarıp yukarıda tuttu ve beni ölçüp biçercesine gözlerimin içine baktı. Beyni yumuşak bir toptan küçük olmasına rağmen hayvanın tuhaflık arz eden, bilge bir görüntüsü vardı. Yaşadığım deneyim bana sinir bozucu geldi. Ama Carolyn için öyle değildi. O âşıktı.

Yirmi yıldan uzun bir süre boyunca Carolyn'in hayatı Snooty'nin etrafında döndü. Neredeyse her gününü onun yanında geçirdi; hatta izinli olduğu günlerde bile Snooty'nin ziyaretine gitti. Yiyecek, ilişkilerinin en önemli parçasıydı. Deniz inekleri vejetaryendir ve Carolyn hayvanı kendi elleriyle besliyordu; bu da her gün, çoğu

göbek salatadan meydana gelen altmış kilogram lifli yeşil sebze anlamına geliyordu.

Fakat gittikçe yaşlanan bir deniz ineğiyle geçirilen hayatın birtakım olumsuz tarafları vardır. Snooty de Carolyn'in ona düşkün olduğu kadar tutkuyla bağlanmıştı bakıcısına. Carolyn ile kocası bir iki haftalık bir tatil kaçamağı yaptıklarında Snooty büyük bir üzüntü yaşar ve yemeden içmeden kesilirdi. Çoğu zaman Carolyn'e, Snooty'nin yine yemek yemediğini bildiren bir telefon gelir ve kadıncağız hayvana sevecenlikle birkaç kile dolusu atom salata ikram etmek üzere alelacele geri dönerdi.

Bir zaman geldi, Carolyn tatile çıkmayı hepten bıraktı. Kocasının onu hayattaki önceliklerini belirleyememekle, yarım tonluk biçimsiz bir balina yağı ve kas kütlesini onu sevdiğinden daha çok sevmekle suçlaması, tam da bu döneme rastladı.

BOA YILANLARINI KEDİ YAVRULARIYLA BESLEMEK YANLIŞ MIDIR?

Bir araştırma psikoloğu olarak, insan ve hayvan ilişkileri üzerine yirmi yıldır çalışmaktayım ve konu hayvanlar olduğunda Judith, Jim ve Carolyn'de gördüğümüz tuhaf düşünme biçiminin istisna değil kural olduğunu öğrenmiş bulunuyorum. Güneşli bir eylül sabahı arkadaşım Sandy'den bir telefon aldıktan sonra başka türlerle ilişkilerimizde yaşadığımız tutarsızlıkları ilk kez ciddi ciddi düşünmeye başladım. O sırada, ben bir hayvan davranış bilimcisiydim; Sandy ise çalıştığım üniversitede ders veren bir hayvan hakları aktivistiydi.

"Hal, duydum ki Jackson County hayvan barınağındaki yavru kedileri topluyormuşsun ve onlarla bir yılanı besliyormuşsun. Doğru mu bu?"

Hayretler içinde kalmıştım.

"Iyy! Sen neden bahsediyorsun? Evcil bir yılanımızın olduğu doğru; fakat oğlan daha bebek sayılır. Bir kedi yavrusunun boğazından geçmesi olanaksız. Hem kedileri severim ben. Yılan daha büyük olsaydı bile, onun bir kediyi yemesine ASLA izin vermezdim."

Sandy hararetle özürler diledi. Suçlamanın aslı olmadığını aklından geçirdiğini, fakat yine de kontrol etmek zorunda olduğunu söyledi. Sandy'ye durumu anladığımı, ancak hayvan dostu ahbap-

larına oğlumun yılanını beslemek için mahallemizin istenmeyen kediler deposuna el atmadığım konusunda güvence vermesinden memnuniyet duyacağımı söyledim.

Ama sonra yırtıcı bir hayvanı evcilleştirmenin ahlaki çağrışımları üzerine düşünmeye başladım. Bebek boa yılanını tesadüf eseri sahiplenmiştik. Yaz mevsimini Tennessee Üniversitesi'nde konuk bilim insanı olarak sürüngenlerde savunma davranışlarının gelişimi üzerine çalışmalar yaparak geçirmiştim. Bir gün laboratuvarda test yaparken telefon çaldı. Arayan, uyandığında iki metre on santimetrelik, kırmızı kuyruklu boa yılanının geceleyin kırk iki tane kıvıl kıvıl dolaşan yavru dünyaya getirmiş olduğunu gören dertli bir adamdı. Anlaşılabileceği üzere, adam ve karısı altüst olmuş vaziyetteydi; zira taze anne önceki sekiz yıl boyunca çiftin oturma odasında kafesini paylaştığı erkeğe hiçbir zaman âşıkane bir ilgi göstermiş değildi.

Bir yılan davranış bilimcisi olduğum adamın kulağına gitmişti ve o da benden, yeni doğan bebekleri nasıl sağlıklı tutabileceğine ve onlara nerede iyi yuvalar bulabileceğine dair birtakım yararlı bilgiler edinmeye uğraşıyordu. Yavru yılanları büyütmek konusunda bilgi edinmek için üniversitenin veterinerlik fakültesinden tanıdığım bir sürüngen uzmanıyla bağlantıya geçmesini önerdim ve yavrulardan birini bizzat evlat edinmeye razı oldum. O akşam on bir yaşındaki oğlum Adam ve ben arabayla çiftin evine gittik; burada oğluma çok sayıda yavru arasından seçim yapma şansı tanıdılar. Adam en sevimli olanı seçti ve ona Sam adını verdi.

Sam, az bakım gerektiren bir evcil hayvandı. Mobilyaları çizmedi, komşuları uykusuz bırakmadı ya da bizi her gün egzersiz yapmak zorunda bırakmadı. Adam'ın baş parmağını yutmaya çalıştığı sefer haricinde nazik bir hayvandı. Bu da Adam'ın kabahatiydi zaten. Bir arkadaşının evcil hamsterini elledikten hemen sonra Sam'i tutup kafesinden çıkarmak gibi bir hata yapmıştı. Sam'in beyni bir aspirin tableti büyüklüğündeydi ve bir kemirgen ile bir insan eli arasındaki farkı anlaması olanaksızdı. Sadece et kokusu almıştı.

Herzog ailesinin yılanları yavru kedilerle beslediği suçlaması bu olaydan birkaç hafta sonra Batı North Carolina dağlarındaki evimize döndüğümüzde geldi. Dedikodunun nereden çıktığı konusunda hiçbir fikrim yoktu; fakat itham deli saçmasıydı elbette.

Konu küçük memeliler olduğunda her ne kadar boa yılanları seçici olmayan tüketicilerse de, Sam yalnızca kırk beş santimetre uzunluğundaydı ve bir fareyi dahi yutmakta zorlanabilirdi.

Gelgelelim, sonraki birkaç gün boyunca bazı sorular kafamı kurcalayıp durdu. Şahsımı itham eden kişi istemeyerek de olsa, hayvanları yaşamlarımıza dahil etmenin ahlaki yükümlülükleri konusunda daha önce gerçek anlamda hiç kafa yormadığım sorularla yüzleşmek zorunda bırakmıştı beni. Yılanlar havuç ve kuşkonmaz yemez. Sam'in et ihtiyacı göz önüne alındığında, oğlumun evcil hayvan olarak bir boa yılanına bakması etik midir? Gündelik et istihkakını bir teneke kutudaki kedi mamasından alan bir evcil hayvan sahibi olmak, bir yılanla beraber yaşamaya ahlaki açıdan tercih edilecek bir durum mudur? Ve boa yılanlarını kedi yavrularıyla beslemenin, ahlaki bulunacağı koşullar var mıdır?

Hakkımdaki dedikoduyu çıkaran kişi, evinin civarındaki ormanda gezintiye çıkmalarına izin verdiği birkaç kediyle birlikte yaşardı. Kadın, çoğu kedi sever gibi aslanlardan tekirlere kadar bütün *Felidae*[4] ailesi üyelerinin hayatta kalmak için et yediği hakikatini rahatlıkla görmezden gelirdi. Amerika'da yaşayan kediler her gün envai çeşit eti mideye indirir. Mahallemdeki süpermarketin evcil hayvan maması rafları tavana kadar yükselen ve içlerinde inek, koyun, tavuk, at, hindi ve balık eti bulunan, yüz altmış sekiz gramlık teneke kutu yığınlarıyla doludur. Kuru kedi mamalarının reklamında dahi içlerinde "taze et" bulunduğu belirtilir. Amerika'da takriben 94 milyon kedi yaşadığını düşününce de gerçeğe ulaşılabiliriz. Her kedi günde elli altı gram et tüketirse, hepsini doyurmak için tek bir günde yaklaşık 6 milyon kilogram et gerekir ve bu da 3 milyon tavuğa eşdeğerdir.

Üstelik, yılanların aksine kediler eğlence amaçlı öldüren canlılardır. Yılda bir milyar küçük hayvanın evcil kedilerimizin avcılık içgüdüsüne kurban gittiği tahmin edilmektedir. Asıl tuhaflık, çoğu kedi sahibinin kedigiller familyasına mensup dostlarının yaban hayatta yarattığı tahribata aldırış ediyormuş gibi bir hallerinin olmamasıdır. Kansas'ta bir grup kedi sahibi, kedilerin yerel ötücü kuş popülasyonları üzerindeki tahripkâr etkileri konulu bir araştır-

4 Lat Kedigiller. (ç. n.)

manın sonuçları hakkında bilgilendirildi ve ardından katılımcılara, kedilerini evin içinde tutup tutmayacakları soruldu. Yanıtlayanların dörtte üçünün cevabı hayır oldu. Gaddarca bir ironi eseri olarak, çoğu kedi sahibi evinin arka bahçesinde kuş beslemekten de keyif alıyor, sürüyle uzun kuyruklu ispinozu ve kardinalkuşunu baştan çıkarıyor, istemeyerek de olsa, onları ailenin evcil hayvanının pençelerinden olacak ölümlerine çekiyordu. Kedi sevgimizin her yıl biyomedikal deneylerde kullanılandan on kat daha fazla kürklü ve tüylü yaratığı öldürdüğü muhtemeldir.

Bu durumda, evcil kediler doğaya büyük ölçekte zarar vermektedir. Evcil yılanlara ne demeli? Şöyle ki, söylenebilecek ilk şey onların sayıca çok daha az olduklarıdır. Ayrıca, bir yılan bir kedinin tükettiği etin sadece küçük bir parçasıyla yetinir. Cornell Üniversitesi'nde herpetolog[5] olarak çalışan ve tropik yılanların beslenme ekolojisi üzerine araştırmalar yapan Harry Greene'e göre, Kosta Rika yağmur ormanında yaşayan yetişkin bir boa yılanı yılda muhtemelen yarım düzine sıçan tüketir. Bu da, orta boy bir evcil boa yılanının sağlıklı kalabilmek için, yılda iki buçuk kilogramdan daha az ete ihtiyaç duyduğu anlamına gelir. Evcil bir kedinin et gereksinimi bundan çok daha fazladır. Günde elli altı gramdan hesaplandığında ortalama bir kedi yıl boyunca yirmi beş kilogram et tüketir. Nesnel bakıldığında, bir kedinin hayatımızdaki varlığından keyif almanın ahlaki sonuçları, evcil bir yılanla birlikte yaşamanın ahlaki sonuçlarından on kat daha ağırdır.

Üstelik, her yıl Amerika Birleşik Devletleri'ndeki hayvan "barınakları"nda çoğu yavru olan ve sayıları 2 milyonu bulan istenmeyen kediye ötenazi yapılır. Ötenazinin hemen sonrasında cesetler yakılır. Bu ölü hayvanları yılan meraklılarının kullanımına sunmak daha akla uygun bir davranış olmaz mıydı? Sonuçta, bu kedilerin her durumda öleceği düşünülürse, Amerika'da evde bakılan pitonların ve kral yılanlarının diyet gereksinimlerini karşılamak için daha az sayıda fare ve sıçan kurban edilebilirdi. Bu bana tam bir kazan-kazan durumu gibi geliyor; öyle değil mi?

Hadi oradan... Farkına varmaksızın, boa yılanlarının kedi yavrusu cesetleriyle beslenmesini hoş görmekle kalmayan, bir yandan da

5 Sürüngen bilimi uzmanı. (ç. n.)

bu durumu yılanların kemirgenlerle beslenmesiyle kıyaslandığında ahlaken tercih edilebilir bulan bir mantıksallığa kendimi sıkıştırmış oldum. Her ne kadar beynimin mantıklı tarafı yılanların bir sıçan diyetiyle yahut bir kedi yavrusu diyetiyle yetiştirilmesi arasında pek fark bulunmadığı kanaatine varmışsa da, duygusal tarafım bu savı hiç mi hiç inandırıcı bulmadı. Yılanları kedi cesetleriyle besleme fikri bana tiksindirici geldi ve yavru kedi ölüleri bulmak niyetiyle, hayvan barınağına yollanmak gibi bir niyetim hiç olmadı.

EVCİL HAYVAN BAKMAKLA İLGİLİ PARADOKSLAR

Boa yılanı vakası beni, karşıma daha evvel çıkmış, insanlarla hayvanlar arasındaki ahlaken sorunlu etkileşimlere ilişkin başka örnekleri düşünmeye yöneltti. Sözgelimi, lisansüstü eğitimden arkadaşım Ron Neibor beynin yaralanmalardan sonra kendisini nasıl yeniden düzenlendiğini araştırıyordu. Ne yazık ki, üzerinde çalıştığı nöral mekanizmalar bakımından, kediler en iyi model durumundaydılar. Ron, standart bir sinirbilimi tekniğini uygulamaktaydı: Takip eden haftalar ve aylar boyunca yeteneklerinin nasıl iyileştiğini gözlemlemek üzere cerrahi yöntemlerle hayvan beyinlerindeki belirli kısımları imha ediyordu. Problem, Ron'un kedilerini sevmesinden kaynaklandı. Çalışmasının devam ettiği bir yıl boyunca laboratuvarındaki iki düzine kediye bağlandı. Hafta sonları arabasıyla laboratuvara gitti, kedilerini kafeslerden çıkarıp serbest bıraktı ve bu hayvan kolonisinin zemininde onlarla oyunlar oynadı. Kediler evcil hayvanlara dönüşmüştü.

Tabi olduğu protokol, deney grubundaki hayvanlarda bulunan nörolojik lezyonların konumunu, beyin dokularını inceleyerek doğrulamasını şart koşmuştu. Bu prosedürün, teknik olarak perfüzyon diye adlandırılan kısmı tüyler ürperticidir. Her hayvana öldürücü bir anestezik doz enjekte edilir. Ardından, beyni sertleştirmek için damarlardan formalin zerk edilir ve hayvanın başı bedeninden ayrılır. Beynin sağlam vaziyette çıkarılması ve mikroskop analizine yönelik ince kesitlere ayrılabilmesi için, kafatasını ufalayarak parçalamak üzere pense kullanılır.

Ron'un bütün kedilere perfüzyon uygulaması birkaç haftasını aldı. Bu sırada kişiliği değişim geçirdi. Yaradılış itibariyle neşeli ve

cana yakın bir kişiyken gergin, çekingen ve keyifsiz birine dönüştü. Laboratuvarında bulunan birkaç yüksek lisans öğrencisi onun için endişelendi ve kedilere onun yerine perfüzyon uygulama teklifinde bulundular. Araştırmasının ahlaki sonuçlarından kaçmaya gönlü elvermeyen Ron bu teklifi reddetti. Kedilerini "kurban ettiği" haftalar boyunca fazla konuşmadı. Onları öldürmek Ron'u içten içe tüketti. Bazen gözleri kırmızı olurdu ve koridorlarda karşılıklı geçerken bakışlarını yere çevirirdi.

Bu tür karmaşık ahlaki durumlar aynı zamanda insanın en iyi dostu köpekler söz konusuyken de geçerlidir. Barnardsville, North Carolina'ya bağlı Sugar Creek'te, evimizin bulunduğu yolun biraz aşağısında yaşayan çiftçi komşum Sammy Hensley buna bir örnektir. Onun hayattaki iki tutkusu, köpekler ve rakun avcılığıydı. Rakun avcılığı gerçekte Sammy için bir spor değil, bir hayat tarzıydı. Sammy, öldürdüğü rakunları yemezdi. Komşuları av sezonundaki başarısını takip edebilsinler diye hayvanların derilerini yüzer ve onları kürklerinden ve patilerinden ahırının yan tarafına çivilerdi. (Bir rakunun derisini yüzerken ona yardım ettiğim sırada, rakunların ve pek çok başka memelinin penisinde bir kemik olduğunu öğrenmiştim; insanlar istisnalardan bir tanesidir.) Bir keresinde komşumu, rakun derilerini sırf karım Mary Jean'i çileden çıkarmak için çivilemekle suçlamıştım; eskiden evinde bir rakun besleyen Mary Jean, bu hayvanlar için deli oluyordu. Fakat Sammy'nin böyle bir niyeti yoktu. Davranışı tamı tamına North Carolina dağlık kesiminin tarzını yansıtmaktaydı.

Sammy'nin hayatında iki tür köpek –evcil köpekler ve rakun avı tazıları– vardı ve bunlar birbirinden tamamıyla farklı hayatlar sürerlerdi. Sammy tek bir seferde dört ya da beş tazıyı, birkaç deneyimli avcıyla eğitim safhasındaki bir veya iki yavruyu yanına alırdı. Cinslerin adlarına bayılırdım: Ağaca tırmanan walker tazılar, Plott tazısı, mavi benekli rakun tazıları, kırmızı tazılar. Boğuk sesleri, dermansız bakan gözleri, yağlı kürkleri olan ve tazılara has o keskin kokuyu taşıyan, sırık gibi hayvanlardı bunlar ve genellikle uyuşuk bir halleri vardı. Bunun sebebi, hayatlarının büyük bölümünü iki buçuk metrelik zincirlerle köpek kulübelerine bağlanmış vaziyette ve pislik içinde yatarak geçirmeleriydi. Fakat gecenin bir yarısı burunları yere yapışık halde havlaya havlaya ormangülü çalılık-

larını yararak ilerlemeye başladıkları av sezonunda canlanırlardı. Havlamaları koyun her yanından duyulurdu.

Sammy tazılarına bayılırdı. Seslerini ayırt edebilirdi; kesik havlamalarının ya da acı havlamalarının tonundan rakunu ağaca sığınmaya mecbur ettiklerini (iyi) ya da keseli sıçanın izini sürdüklerini (iyi değil) bilirdi. Kaybolduklarında ve sabahleyin eve dönmediklerinde kaygılanırdı. Ama onlar çalışan köpeklerdi, evcil hayvan değillerdi. Bir köpek işini yapamıyorsa eğer, Sammy hayvanı satışa çıkarır ya da yenisiyle değiş tokuş ederdi.

Gelgelelim, Sammy ve eşi Betty Sue aynı zamanda evcil köpek sahibiydiler. Tazılar hiçbir zaman evin içini görmemişken, evcil köpekler –Boston teriyerleri gibi ufak tefek hayvanlar– mekânın keyfini sürerlerdi. Bu köpekler, tazıların aksine ailenin parçasıydılar. Sevilip okşanırlardı, onlarla oyunlar oynanırdı ve akşam yemeği sofrasından yemek dilenmelerine izin verilirdi. Bir öğleden sonra Sammy yamaçtaki otlağın dik bir kesiminde kuru otları biçerken ters dönen traktörün altında kalarak hayatını kaybetti. Sammy öldükten sonra Betty Sue'nun tazıları elden çıkarması fazla uzun sürmedi; ama zor zamanları atlatırken küçük teriyer köpeğin ona her şeyden daha fazla yardımı dokundu. Hensley evinde, tazıların ve evcil köpeklerin farklı türlere mensup canlıları temsil ettiği pekâlâ söylenebilirdi.

Amerika'da evde yaşayan köpeklerin çoğu insanın tam anlamıyla yoldaşıdır; fakat onlara yönelik tavırlarımız Sammy'nin hayatındaki iki köpek sınıfıyla ilişkileri kadar muğlak bir hal alabilir. Köpek sahiplerinin yarısından fazlası evcil hayvanlarını aile fertlerinden biri olarak görür. American Animal Hospital Association'ın[6] yayımladığı bir rapor, araştırmaya katılan kadınlardan % 40'ının, kocalarıyla ya da çocuklarıyla kıyaslandığında köpeklerinden daha fazla sevgi gördüklerini söylediğini ortaya çıkarmıştır. Ne var ki, köpeklerle etkileşimimizin karanlık bir tarafı vardır. Amerikalı on yetişkinden biri köpeklerden korkar; ve köpekler, komşular arası anlaşmazlıkların bir kaynağı olarak, gecenin geç vaktindeki gürültülere ilişkin şikâyetlerde ikinci sırada yer alır. (Arkadaşım Ross, komşusunun havlayan köpekleri hayatını kâbusa çevirdi-

6 Amerika Hayvan Hastaneleri Birliği. (ç. n.)

ğinden evini satmak ve taşınmak zorunda kalmıştı.) Sıradan bir yılda, 4,5 milyon Amerikalı, köpekler tarafından ısırılmakta ve çoğunluğunu çocukların oluşturduğu iki düzine insan onlar tarafından öldürülmektedir.

Bir köpeğin bakış açısı esas alındığında, insan ve evcil hayvan ilişkisinin de her zaman güllük gülistanlık olmadığı söylenebilir. Her yıl hayvan barınaklarına terk edilmiş, 2 milyon ila 3 milyon köpeğe ötenazi yapılmaktadır. Ayrıca, kusursuz evcil hayvan cinsini geliştirme girişimlerimizin sonucunda köpeklerin başına bela ettiğimiz feci genetik problemler de söz konusudur. Sözgelimi, köpek davranış uzmanı James Serpell'ın köpekgillerin tren faciası olarak adlandırdığı bir cins olan İngiliz buldoğunu ele alalım. Buldokların o kadar devasa kafaları vardır ki, buldok yavrularının % 90'ının sezaryenla dünyaya getirilmesi şarttır. Buldokların biçimi bozulmuş burunları ve deforme olmuş geniz yolları uyku esnasında dahi nefes alıp vermelerini bir angaryaya dönüştürür ve bu hayvanlar eklem hastalıklarından, kronik diş hastalıklarından, sağırlıktan ve buruş buruş derilerinin yol açtığı bir dizi dermatolojik rahatsızlıktan mustariptir. Bu sıkıntılar yetmezmiş gibi, İngiliz buldokları kolayca aşırı ısınabilmektedir; salya akıtma, horlama, yellenme eğilimindedirler ve kalpleri durduğu için pat diye düşüp öldükleri olur.

Bir köpek yavrusunun bir evcil hayvan, yahut menüdeki bir çeşit olarak karşımıza çıkabildiği Kore'de ise işler köpekler açısından çok daha kötüdür. Genellikle kısa tüylü, iri yapılı ve insanın canını sıkacak derecede Old Yeller'ı[7] andıran, eti tüketilmekteki köpekler çoğu zaman elektrik akımı verilerek öldürülürler ve kesilene kadar feci koşullar altında yetiştirilirler.

Bizler bu çelişkileri çoğunlukla görmezden geliriz; fakat bir psikolog olarak olup bitenler bana fazlasıyla ilginç gelmeye başlamıştı.

HAYVANLARIN DAVRANIŞINDAN HAYVANSEVERLERİN DAVRANIŞINA

Kedi yavrularını boa yılanlarına yedirmekle suçlanmamdan sonraki haftalarda kendimi hayvanlarla ilişkilerimizdeki paradokslar üze-

7 Aynı adı taşıyan 1957 tarihli Walt Disney filmindeki köpek kahramanın adı. (ç. n.)

rine daha fazla, hayvan davranışı çalışmalarım üzerine ise daha az düşünür vaziyette buldum. Geleneksel standartlara göre, araştırma programım başarıyla sonuçlanmıştı. İyi dergilerde makalelerim yayımlanmıştı, burs fonlarından payıma düşeni almıştım ve araştırmamı akademik toplantılarda sunmuştum. Gel gör ki, pamuk farelerindeki seslendirme davranışı, kargaların araç kullanımı ve benekli sırtlanların sıradışı üreme alışkanlıkları (dişi sırtlanlar penisleriyle doğum yaparlar) gibi konuları araştıran bol miktarda zeki ve genç bilim insanının olduğu fikri kafama dank etmişti. Öte yandan, insanların başka türlerle kendilerini ilişkilendirirken çoğu zaman başvurduğu akla zarar yöntemleri anlamaya çalışan araştırmacıların sayısı bir elin parmaklarını geçmezdi. Karşımda, her şeye baştan başlayabileceğim ve bir katkı sunabileceğim, gelişmekte olan bir alan vardı. İnsan ve hayvan etkileşimlerinin psikolojisi üzerine tam zamanlı çalışmak için bir yıl içerisinde hayvan laboratuvarımı kapattım.

Hayvan davranışları üzerine çalışmaktan hayvanseverleri incelemeye geçtiğimden beri, araştırmamın odak noktasını büyük ölçüde hayvanları seven, fakat onlarla ilişkilerinde ahlaki ikilemler yaşayan bireyler oluşturuyor: Bir köpek yavrusuna ötenazi yaptığında ağlamamak için kendisini zor tutan veterinerlik öğrencisi, "onunla yemeğe çıkmak bile zorlu bir sınava dönüştüğünden" sevgili bulamayan hayvan hakları aktivisti, on sekiz tekerlekli bir aracın can sıkıcı sınırlarında geçen hayatı taşranın orasına burasına taşıdığı devasa ayıların etrafında dönen iri kıyım sirk hayvanı terbiyecisi, savaş yaralarını üstünde taşıyan ve dövüşlerden yedi kez galip çıkmış sevgilisinin fotoğrafını çekme teklifinde bulunduğumda gözlerinin içi gülen kır saçlı horoz dövüşçüsü.

Hayvan hakları protestolarında, yılan tutma ayinlerinde ve gizli tutulan horoz dövüşlerinde bulundum. Laboratuvar hayvanı teknisyenleriyle, köpekleri önemli gösterilere hazırlayan profesyonel eğitmenlerle ve küçük ölçekli sirklerde çalışan hayvan terbiyecileriyle mülakatlar yaptım. Liseli çocukların önlerine konmuş ilk domuz ceninini teşrih edişlerini seyrettim ve bir çiftlik personelinin sığır kesimine yardımcı oldum. Biyomedikal araştırmacılar ve hayvan hakları aktivistlerinin ortak bir zemin bulmak için uğraştıkları –ve nihayetinde başarısız oldukları– birkaç bin İnternet mesajını

analiz ettim. Öğrencilerim kadın avcılar, köpek kurtarıcıları, eski vejetaryenler ve evcil sıçanları seven insanlar üzerine çalışmalar yaptılar. Rodeolara, fabrika çiftçiliğine ve hayvan araştırmalarına yönelik tutumları hakkında binlerce insanın görüşünü aldık. Hatta, hayvana ilişkin modern kültürel mitlerin içyüzünü kavrayabilmek adına yüzlerce incecik süpermarket tabloidini dikkatle inceledik. (Tabloidlerdeki hayvan öykülerini ele alan makalemizin ilk başlığı "Bir Batında Dokuz Tavşan Doğuran Kadın" idi. Ne yazık ki, metni gönderdiğimiz derginin editörü başlığı yeter derecede bilimsel bulmadı ve değiştirmemiz konusunda ısrarcı oldu.)

Pek çok insan gibi ben de hayvanlara karşı etik yükümlülüklerimiz konusunda çelişkili duygular besliyorum. Felsefeci Starchan Donnelley bu muğlak etik alanı "sorunlu orta yer" olarak adlandırmıştır. Sorunlu orta yerde bulunanlarımız karmaşık bir ahlaki evrende yaşar. Et yerim; fakat eskiden olduğu kadar çok miktarda yemem ve sığır eti tüketmem. Fırın temizleyicisindeki ve rimeldeki toksisitenin hayvanlar üzerinde test edilmesine karşı dururum; fakat kansere bir çare bulabilmek için çok sayıda fareyi kurban edebilirim. Ve hayvanların özgürleştirilmesinden yana olan, bir kısım felsefecinin mantığını inandırıcı bulsam da, simgesel dil, kültür ve ahlaki yargılar konusunda sahip olduğumuz engin kapasitenin insanları diğer hayvanlardan farklı bir ahlaki düzleme yerleştirdiği kanaatini taşırım. Biz orta yerciler dünyayı, davasına kendilerini vakfetmiş hayvan aktivistlerini ve onlara karşıt olup da eşit derecede gürültü yapan kimseleri, belirgin bir siyah veya beyaz olarak değil, grinin tonları olarak algılarız. Kimileri tarafsız gözlemciler ve ahlaki bakımdan pısırık varlıklar olduğumuzu iddia eder. Ben her şeye rağmen sorunlu orta yerin son derece akla yakın olduğu kanısındayım; çünkü kocaman bir beyne ve büyük bir kalbe sahip bir türün ahlaki çıkmazlarla karşılaşması kaçınılmazdır. Bölgenin beraberinde getirdiği durumlardır bunlar.

Sevdiklerimiz, Tiksindiklerimiz, Yediklerimiz'i insan ile hayvan arasındaki ilişkilerle ilgilenen herkesi düşünerek yazdım. Normal şartlarda bir araştırmacı sıfatıyla, asıl işi gözlerinin çabucak mahvolmasına yol açacak mesleki dille bezenmiş yazıların içinde ilerlemek olan uzmanlar için yazarım. Fakat bilim insanlarının kamuoyuyla, daha doğrusu varyans analizi ile faktör analizi arasındaki farkla

ilgilenmeyen, ancak güncel araştırma bulguları ve alanımızdaki en hararetli tartışma konuları hakkında bir şeyler okumaya hevesli kişilerle iletişim kurma yükümlülüğü bulunduğu kanaatindeyim. İşin püf noktası, okurları ilgi çekici bir üslupla en yeni sonuçlar hakkında bilgilendirmek, fakat aynı zamanda meselelerin karmaşıklığına saygı göstermek ve bildiklerimiz ile bilmediklerimiz konusunda dürüst davranmaktır.

Bu kitapta yer alan pek çok konu tartışmalıdır. Araştırmacılar, köpeğinizin oturma odasındaki kilime kakasını yaptığında suçlu hissedip hissetmediği, hayvanlara kötü muamele eden çocukların şiddet eğilimli yetişkinlere dönüşüp dönüşmediği ve et yemenin insanın evrimindeki rolü konusunda fikir ayrılıkları yaşarlar. Pitbul sahibi olmanın kanunlarca yasaklanıp yasaklanmaması, yahut kanseri iyileştirecek bir çare bulma çabalarının her yıl milyonlarca farenin ölümünü haklı çıkarıp çıkarmadığı gibi hayvan meselelerinde kamuoyunun duyarlılıkları zirve yapar. Taraftarların söz konusu meseleleri dinsel coşkuya yaklaşan bir tutkuyla ele almasının sonucunda, bu fikir mücadelelerinden bazıları insanları keskin bir şekilde ayrıştıran nitelikler kazanmıştır. (Bu sebepten dolayı, etnografik araştırmada âdet olduğu üzere, birtakım katılımcıların isimlerini değiştirmiş bulunuyorum.)

Kitabın çoğu yerinde, bu meselelere olabildiğince nesnel şekilde yaklaşmaya çalıştım. Bu da, elbette, söz konusu tartışmaların bazısında her iki tarafta bulunan iyi niyetli ve zeki insanların benimle kimi zaman hemfikir olmadığı anlamına geliyor. Sorun değil. Bu amaç doğrultusunda, kitabın sonuna araştırma alıntılarından ve önerilen okuma metinlerinden oluşan kapsamlı bir liste ekledim. Şayet arzunuz, evcil hayvanların insan sağlığı üzerindeki etkilerini ya da hayvan aktivizmi psikolojisini enine boyuna araştırmaksa, sizi konuyla alakalı birtakım çalışmalara yönlendiriyorum. Maksadım, hayvanlara nasıl muamele etmemiz gerektiği konusundaki fikirlerinizi değiştirmek değil; fakat yaşamdaki en önemli ilişkilerden birinin –insan olmayan varlıklarla kurduğumuz ilişkinin– psikolojisi ve ahlaki çağrışımları hakkında sizi daha derin düşünmeye teşvik etmek.

1986 yılındaki bir öğle sonrasının ilerleyen saatlerinde, Boston'daki şık bir otelin koridorunda ayakta dikilmiş, Tufts Üniversitesi

Hayvan Merkezi ve Kamu Politikası Direktörü Andrew Rowan ile derinlikli bir sohbeti sürdürmekteydim. İnsan ve hayvan ilişkilerini konu alan ilk uluslararası konferanslardan birinde bulunuyorduk ve hayvanların kullanımına yönelik tutumlarımızda büyük bir sıklıkla ortaya çıkan paradoksları irdeliyorduk. Nasıl oluyordu da, Amerikalıların % 60'ı hem hayvanların yaşama hakkına, hem de insanların onları yeme hakkına aynı anda inanabiliyordu?

Andrew başını kaldırıp bana baktı ve dedi ki: "İnsanların hayvanlara dair düşünme biçimlerindeki biricik tutarlılık tutarsızlığın ta kendisidir."

Bu kitap, söz konusu paradoksu açıklama yolundaki girişimlerimin sonucunda ortaya çıkmıştır.

1

Antrozooloji

İnsan ile Hayvan Etkileşimlerini Ele Alan Yeni Bilim

Diğer hayvanlarla ilişkilerimizi incelemek konusundaki yetersizliğimiz çok sayıda sebebe bağlanabilir... Bunların büyük kısmını fazlasıyla nahoş, iki insani nitelikle özetleyebiliriz: Kibir ve cehalet.

CLIFTON FLYNN

Kansas City havaalanından konferansın yapılacağı otele kadar olan otuz dakikalık araba yolculuğu North Carolina'dan oraya kadarki uçak yolculuğundan çok daha ilginçti. Buraya International Society for Anthrozoology'nin[1] yıllık toplantısına katılmak üzere uçakla gelmiştim. Araba yolculuğunu ise Layla Esposito adlı kadınla yapmak durumunda kaldım; kendisi bana ortaokul çağındaki çocuklarda kendilerinden küçüklere eziyet etme eğilimi konulu doktora tezini yakın zamanda tamamladığını anlatan bir sosyal psikologdu. Şaşkınlık içinde ona insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişkileri ele alan bir toplantıya niçin katıldığını soruyorum. Layla, National Institute of Child Health and Human Development'ta[2] bir program direktörü olarak çalıştığını söylüyor. Araştırmacıları, hayvanların insan sağlığı ve esenliği üzerindeki etkilerini incelemeye fon sağlayacak yeni bir federal burs programı hakkında bilgilendirmek için konferansa gelmiş. Para, National Institutes of Health'ten[3] (NIH) ve benim için Snickers'ı, kedim Tilly için de Tempting Tuna Treats'i üreten çokuluslu şirket Snickers'tan geliyor. NIH özellikle evcil hayvanların çocuklar üzerindeki etkileriyle ilgileniyor: Evcil

1 Uluslararası Antrozooloji Derneği. (ç. n.)
2 Ulusal Çocuk Sağlığı ve İnsani Gelişim Enstitüsü. (ç. n.)
3 Ulusal Sağlık Enstitüleri. (ç. n.)

hayvan terapisi otizmde etkili bir tedavi yöntemi midir? Oksitosinin (sevgi hormonu olarak da bilinir) evcil hayvanlara bağlanmamızda oynadığı rol nedir? Evcil hayvanlarla birlikte büyüyen çocuklar astıma daha az mı yatkındır?

"Ne kadar para dağıtıyorsunuz?" diye soruyorum. "Yılda iki buçuk milyon dolar" diyor Layla. "Şahane! Alanımızın ihtiyacı olan şey tam da bu" diyorum. Önümüzdeki birkaç gün boyunca Layla'nın programının ne kadar yoğun olacağını aklımdan geçiriyorum.

HAYVANLARLA İLİŞKİLERİMİZ NİÇİN ÖNEM TAŞIR

2,5 milyon dolar, NIH'nin her yıl kanser araştırması için dağıttığı 6 milyar dolarla karşılaştırıldığında çerez parası gibi kalsa da, fonlar daha önce belki de adını hiç duymadığınız antrozooloji gibi bir alan için ümit verici bir destektir. Antrozoolojinin kapsamı geniştir. Başka türlerle olan etkileşimlerimizi hemen hemen tüm yönleriyle ele alan çalışmaları barındırır. Sözgelimi, Kansas City konferansında kronik hastalığı bulunan evcil hayvanlara bakmanın sahiplerinin yaşam kalitesini nasıl etkilediği; evcil hayvan sahibi olmanın kişinin bir kalp krizinden sağ çıkması üzerindeki etkisi; çocukların yabancı bir köpeğin dost mu olduğu, yoksa tehlike mi arz ettiği konusunda nasıl karar verdikleri; cinsiyet farklılığının kedi davranışı üzerindeki etkileri (kısırlaştırılmış erkekler, yumurtalıkları alınmış dişilerle kıyaslandığında insanlara karşı daha sevgi dolu davranır) ve insan olmayan türlerde ahlaki değerlerin varlığı gibi konularda konuşmalar yapıldı.

Hayvanlar insan hayatının pek çok yönü açısından önem taşıdıkları halde, başka türlerle etkileşimimizi ele alan çalışmalar yakın zamana kadar bilim insanları tarafından ihmal ediliyordu. Benim alanım olan psikolojiyi ele alalım. Yüz yıl boyunca psikologlar motivasyon, algılama ve hafıza gibi davranışsal süreçleri açığa çıkarmaya yoğunlaşırken yemek, din ve boş zamanlarımızı nasıl değerlendirdiğimiz gibi günlük hayatın önemli cephelerini ihmal etmişlerdir.

Davranış bilimcilerin insan ile hayvan etkileşimlerini çalışmaktan uzak durma sebeplerinden biri, çoğunun gözünde konunun yeterince önem taşımamasıdır. Bu dogmatik bir tutumdur. Başka

türlere yönelik tavırlarımızın ve davranışlarımızın altında yatan psikolojiyi anlamak birkaç sebepten dolayı önemlidir. Amerikalıların yaklaşık üçte ikisi hayvanlarla birlikte yaşar ve pek çok insan evcil hayvanlarıyla derin kişisel ilişkiler geliştirmiştir. Buna ek olarak, başka türlere nasıl muamele etmemiz gerektiği konusundaki kanaatlerimiz değişim geçirmektedir ve pek çoğumuz hayvanların biyomedikal araştırmalarda denek olarak kullanılıp kullanılmaması yahut tatları güzel olduğu için öldürülüp öldürülmemesi konularında iki arada bir derede kalmış durumdayızdır. Hayvanların ahlaki statüsü konusundaki fikir mücadelesi o denli ayrıştırıcı bir toplumsal mesele haline gelmiştir ki, FBI yetkilileri radikal hayvan hakları aktivizmini Amerika'nın en büyük iç terör tehdidi olarak adlandırmıştır. Son olarak, antrozooloji araştırmaları insanların büyük ilgisine mazhar olur. Birilerine insan ile hayvan etkileşimleri üzerine çalıştığımı söylediğimde sanki sözleşmişler gibi, hepsi de bana çılgın köpekler ya da et yemeye yönelik itirazlar veya Sally Teyzelerinin Plott tazılarını yanına alıp ayı avlamayı nasıl sevdiği hakkında öyküler anlatmaya başlarlar.

BİR ANTROZOOLOG GİBİ DÜŞÜNMEK

Antrozooloji alışıldık akademik sınırların ötesine geçer. Psikologlar, veterinerler, hayvan davranış bilimcileri, tarihçiler, sosyologlar ve antropologlar da camiamıza dahildir. Diğer bilim dallarında olduğu gibi, antrozoologlar da her zaman bütün hususlarda anlaşamazlar. İnsan ve hayvan ilişkilerinde baş gösteren zorlu ahlaki meselelerin bazılarına yönelik tutumlarımız farklılık gösterir. Hatta, çalıştığımız disiplinin adı konusunda bile anlaşamayız. (Kimileri, bunu insan ve hayvan çalışmaları olarak isimlendirmeyi tercih eder.) Gelgelelim, bu farklılıklara rağmen, hayvanlarla ilişkilerimiz üzerine çalışan araştırmacıların pek çok ortak noktası mevcuttur. Hepimiz başka türlerle etkileşimlerimizin insan hayatının önemli bir bileşeni olduğuna inanırız ve araştırmamızın hayvanların yaşamını daha yaşanılır kılacağı umudunu taşırız.

Antrozooloji akademik disiplinler deryasındaki küçük bir göldür, fakat son yirmi yılda epey yol aldığımız söylenebilir. Sayfalarını yalnızca insan ve hayvan etkileşimleri hakkındaki araştırmaların

yayımlanmasına ayırmış birkaç dergi bile mevcuttur ve International Society for Anthrozoology,[4] araştırmacıların en son bulgularını rapor ettiği, köpeğinizi yürüyüşe çıkarmanın kilo vermenizi sağlayıp sağlayamayacağı ve kedilerin ne kadar zaman önce evcilleştirildiği gibi konularda fikirlerini açıkladıkları yıllık toplantılar tertip eder. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 150'yi aşkın üniversitede insan ve hayvan etkileşimleri konulu dersler verilmektedir ve Pensilvanya Üniversitesi, Purduse ve Missouri Üniversitesi gibi kurumlarda antrozooloji araştırma merkezleri kurulmuştur.

Antrozooloji araştırmalarının mantığını kavrayabilmek için insan ve hayvan etkileşimlerini inceleyen bu yeni bilim dalının gündemine oturan konulara dair birkaç örnek verilebilir. Sözgelimi, yunusların şifa kaynakları olarak etkililiği, evcil hayvanlarımızı neye göre seçtiğimiz ve çocuklukta hayvanlara yönelen gaddarlık ile yetişkin şiddeti arasındaki bağlantıyı ele alalım.

YUNUSLARDAN İYİ TERAPİST OLUR MU?

Antrozoolojinin en önemli meselelerinden biri, hayvanlarla etkileşime girmenin insanın acılarını hafifletip hafifletmeyeceğidir. Hayvan destekli terapi (antrozoologlar tarafından AAT[5] olarak adlandırılır) on yıllardır uygulanmaktadır. "Evcil hayvan terapisi" terimi, birlikte çalışılması güç bazı çocukların, köpeği Jingles'la oynarken açıldıklarını keşfeden çocuk psikiyatrı Boris Levinson tarafından 1964'te icat edilmiştir. Doksan iki yaşındaki annemin de kaldığı destekli yaşam tesisinin sakinleri, haftanın birkaç günü terapi köpekleri ziyaretlerine geldiğinde neşelenirler. Kedimiz Tilly'ye içimi dökmenin küçük sorunlarımı çözmeme yardımcı olduğunu fark ettim. (Tilly, benim iyiliğim için sert bir tutum benimseyen bir danışmandır. Ben yakınmaya başladığımda havayı koklar ve yürüyüp gider. Muhtemelen sulu gözlü, enerjisi düşük bir golden retriever ile –Tony Soprano'nun psikiyatrı Doktor Melfi'nin köpekgillere mensup bir versiyonuyla yani– çok daha iyi bir sonuç alabilirdim.)

4 Uluslararası Antrozooloji Cemiyeti. (ç. n.)
5 Animal Assisted Therapy. (ç. n.)

Peki ata binmek, bir köpekle oyun oynamak ya da bir kediyi okşamak gerçekten depresyonu tedavi eder mi ya da otizmli çocukların iletişim becerilerini geliştirir mi? Utah Üniversitesi'nden Janell Miner ve Brad Lundahl, doktor muayenehanelerinden uzun dönemli yatılı bakım tesislerine kadar uzanan çeşitli ortamlarda AAT'nin çocuklardaki, yetişkinlerdeki ve yaşlı kimselerdeki etkisini değerlendirmek üzere yapılmış ve yayımlanmış kırk dokuz çalışmanın sonuçlarını çözümlediler. Araştırmacılar, köpeklerin en sık başvurulan hayvan terapistleri olduğu ve AAT'nin genellikle fiziksel rahatsızlıklardan çok zihinsel sağlık problemlerinden mustarip bireylerde kullanıldığı sonucuna vardılar. Çalışmaların çoğunda (fakat hepsinde değil) denekler insan olmayan terapistleriyle etkileşim kurmaktan ölçülebilir düzeyde bir yarar sağlamışlardı. Ve ortalamada, iyileşmelerinin derecesi depresif kimselerin Prozac benzeri ilaçları alarak kaydettiği ıyıleşmenin hemen hemen aynısıydı.

Gelgelelim, yunus terapisi köpeklerin ya da atların kullanıldığı AAT'den daha tartışmalıdır. Terapide kullanılan yunuslar sonuç olarak kendi iradeleri dışında esaret altında tutulan yabanıl hayvanlardır. Üstelik, yunusların şifa verici güçleri konusunda ortaya atılan iddiaların çoğu fazla abartılıdır: Yunuslarla etkileşimde bulunmak, ileri sürülenlere bakılırsa, Down sendromu, AIDS, kronik sırt ağrısı, epilepsi, çocuk beyin felci, otizm, öğrenme bozuklukları ve sağırlık sıkıntılarını hafifletebilir ve hatta tümörleri küçültebilir. Şifa verdiği farz edilen mekanizmalar arasında, biyoenerji kuvvet alanları, yunusların birbiriyle iletişim kurmak için kullandıkları yüksek frekanslı kesik kesik sesler ve homurtular ve hatta bu hayvanların doğrudan insanın beyin dalgalarını değiştirdiğine dair inanç yer alır.

Yunus terapisi kulağa hoş gelir. Yüzmeye git, sağlığına kavuş. Fakat bir yunus havuzunda birkaç hafta geçirmek üzere başvurmadan önce, bu iddiaların ardındaki bilimselliği sorgulamanız şarttır. Bunların pek çoğu anekdotlara, bizzat deneklerin aktardıklarına ya da sonuçlardan menfaati olan bireyler tarafından yapılmış, tasarımı yetersiz deneylere dayanmaktadır. Yunus terapisi özellikle otizm ya da Down sendromundan mustarip, farklı çocuklarına yardım etmek için hiçbir masraftan kaçınmayan umutsuz ebeveynlere cazip gelir. Bu insanlar Florida Keys, Bali, Büyük Britanya, Rusya, Bahamalar,

Avustralya, İsrail ve Dubai gibi yerlerdeki, yunuslarla birlikte yüzden fazla kez yüzmeye imkân veren terapi programlarına akın ederler; hepsi de, yüzlerinde daima bir Mona Lisa tebessümü taşıyan bu mahlûkların bilinmeyen bir kuvvetin yardımıyla harikalar yaratacağını umarlar. Yunus terapisi pahalıdır. Hollanda Antilleri'ndeki Curacao Dolphin Therapy and Research Center'da[6] iki haftayı suda geçirmenin maliyeti saatte yaklaşık 700 dolardır. Para iyi bir yere harcanmış mıdır? Umutlar gerçekleşecek midir?

Doğa, sırlarını kolay kolay ele vermez. Dışarıdan görünenin altında yatanı bulmak için bilim insanları canla başla çalışmak zorundadır. Araştırmacılar da tıpkı diğer herkes gibi –hele ki, sonucunda bir çıkar elde edeceklerse– başkaları tarafından kandırılabilirler. Lisansüstü öğrencilerinin araştırma yöntemlerini ve istatistiği işleyen dersler almasının sebebi budur: Dürüstlüklerini korumalarını sağlayacak meslek sırlarına vakıf olmak. Bizler "dahili ve harici geçerlilik", "plasebo kontrolü", "gelişigüzel atama", "tek ve çift kör deneyler" ve "korelasyon nedensellik değildir" gibi tabirleri sarf edip dururuz. Ayrıntılara girerek sizi sıkacak değilim; fakat tek söyleyebileceğim elimizdeki bu kavramsal araçların, rekabet şartlarını bilincine bile varmadan lehimize çevirme ihtimalini düşürmemize yardımcı olduğudur.

İyi bilim insanları, gözde kanaatlerimizi ezip geçmek pahasına alternatif açıklamalar getirebilmek için gözlerini daima dört açarlar. 1924'te Chicago dışında bulunan Hawthorne Works fabrikasının yöneticileri, iş ortamındaki hangi değişimlerin işçi verimliliğinde en büyük farkı yarattığını belirlemek üzere, bir grup psikologla anlaştı Psikologlar sistemli olarak bir dizi küçük değişikliği hayata geçirdiler. İlk önce, fabrika zeminindeki aydınlatma seviyesini artırdılar, ardından ödeme sisteminde ufak bir değişiklik yaptılar. Çalışma programıyla ve dinlenme sürelerinin uzunluğuyla oynadılar. Araştırmacılar neredeyse yaptıkları her değişikliğin –bu sadece daha önce yapılmış bir değişikliğin eski haline getirilmesinden ibaret olsa dahi– performansta geçici bir yükseliş sağladığını buldular. Ayrıca, işçi üretkenliğindeki artışların tek başına daha iyi aydınlatmadan yahut daha iyi ödeme şartlarından ya da daha uzun molalardan

6 Curacao Yunus Terapisi ve Araştırma Merkezi. (ç. n.)

kaynaklanmadığı sonucuna vardılar. Bunlar yalnızca rutindeki bir değişiklik sayesinde kaydedilen geçici düzelmelerdi.

Yeni bir deneyim yaşamakla açıklanabilecek Hawthorne Etkisi gibi bir şey, yunus terapisi gören hastalardaki düzelmelerin de altında yatıyor olabilir mi? Bunu bir düşünün derim. Dünya üzerindeki en sevimli yaratıklardan bazılarıyla içli dışlı olmanın yanı sıra güzel yerlere seyahat eder, vaktinizi tropik denizlerde yüzerek geçirir ve bir müddet, başarı beklentisinin yüksek olduğu destekleyici bir ortamda yaşarsınız.

Yunuslarla etkileşime girmenin hakiki etkilerini yunus kampında geçirilen iki haftada yaşanabilecek diğer tüm esaslı değişimlerin etkisinden nasıl ayırt edebiliriz? Neyse ki, tedavilerin sahici etkilerini, biz farkına varmadan deneylerimize sızabilecek bilinçsiz önyargılardan arındırmamızı sağlayan yöntemler mevcut.

Yunuslarla etkileşim kurmanın geçici bir iyilik hissinden daha fazlasını sağlayıp sağlamadığını soğukkanlı ve çetin bir bakışla incelemek için *Consumer Reports*'unkine[7] benzer bir yaklaşım benimsememiz gerekir. Araştırma, sözgelimi ultra yüksek frekanslı yunus seslerinin engelli çocuklardaki etkisi hakkında gerçek anlamda neyi göstermektedir? Bir grup Alman araştırmacı, Florida Keys'teki bir yunus terapisi programına katılmış ve yunusların zihinsel ve bedensel engelli çocuk gruplarıyla etkileşime girdiği seansları dikkatle gözlemlemiştir. Araştırmacılar, çoğu yunusun çocuklara aldırış etmediğini ve ortamda pek fazla yüksek frekanslı yunus sohbetinin var olmadığını görmüşlerdir. Aslında, çocuklar her seansta ortalama on saniye boyunca yunusların yüksek frekanslı dalgalarına maruz kalmışlardı sadece ve bu da yarar sağlayamayacak kadar kısa bir süreydi. Araştırmacılar çocukların yunuslar yerine köpeklerle oynayarak daha iyi olacakları sonucuna vardılar.

Peki ama, yunuslarda var olduğu farz edilen, iyi titreşimler, şifa verici bir tebessüm ve gizemli elektrik alanlarıyla iyileştirme yeteneklerine ne demeli? Bu iddialara yönelik dikkatli analizler birkaç araştırmacı tarafından yapılmıştır. Aralarında Emory Üniversitesi'nden Lori Marino ve Scott Lilienfeld de vardır. Lori tam

7 ABD'de 1936'dan beri faaliyet gösteren, müşteriyi en kapsamlı ve tarafsız analizlerle bilgilendirmeyi hedefleyen kâr amacı gütmeyen kuruluş (ç. n.)

bir hayvanseverdir. Cumartesi gecelerini hayata döndürdüğü kedilere yuva bulmaya çalışarak geçirir. Fakat gerçek aşkı yunuslardır. Nörobilim mastırını yaparken onu ilk başta cezbeden, yunusların olağandışı beyin anatomisi olmuştur. Lori yaklaşık yirmi yılını yunuslar üzerine çalışarak geçirmiş ve onların kendilerini aynada tanıyabildiklerini (insanların, maymunların, fillerin ve saksağanların ortak bir yeteneğidir bu) göstermiş ilk bilim insanıdır. Scott ise Rorschach mürekkep lekelerinin kişiliğinize dair pek çok şeyi açık edip etmediği (ki böyle bir şey yoktur) gibi psikolojideki en büyük tabulardan bazılarını ele alarak kariyerini inşa etmiş bir klinik psikologdur.

Lori'nin yunuslar konusundaki uzmanlığı ve Scott'ın psikoloji terminolojisini basitleştirme yeteneği göz önüne alındığında, ikilinin yunus terapisinin sorunlu bedenler ve zihinler üzerinde ispat edilebilir bir etki yaratıp yaratmadığını değerlendirmek açısından mükemmel bir ekip oldukları anlaşılabilir. Lori ve Scott yunus terapisinin depresyon, deri yangısı, zihinsel gerilik, otizm ve anksiyete gibi bozukluklarda etkili olduğunu ileri süren, yayımlanmış çalışmaların yöntemlerini değerlendirmiş ve her birinin metodolojik bakımdan kusurlu olduğu sonucuna varmışlardır: Küçük örneklem boyutları, nesnel iyileşme ölçütlerinin eksikliği, yetersiz kontrol grupları, yunusların yarattığı etkiyi hoş ortamlarda yeni şeyler yapmaktan kaynaklanan iyilik hissinden ayırt etmenin olanaksızlığı ve araştırmacılar arası çıkar çatışmaları.

Lori ve Scott yunus terapisi savunucularının iddia ettiğinin aksine, bu terapilerin bozukluklardan biri üzerinde bile etkili bir tedavi yöntemi olduğuna dair hiçbir geçerli bilimsel kanıt bulunmadığını ileri sürerler. Bunların tamamının sözde bilim kapsamına girdiği kanısındadırlar. Yunus terapisini bilimsel hurafe olarak bir kenara atmakla yetinmeyen Lori ve Scott bu ticarete hepten kilit vurdurmak arzusundadırlar. Bu işi tehlikeli bir gelip geçici moda olarak adlandırırlar. Gelip geçici moda kısmını anlıyorum fakat niye tehlikeli olsun ki? Maddi yükünün altından kalkabilecekseniz, hayatında pek az sevinçten nasibini alabilmiş bir çocuğun birkaç hafta Flipper ile oynaşmasına izin vermemek neden? Zararsız gibi görünüyor.

Lori benimle aynı fikirde değil. Bu "terapi"nin hem insanlar hem de hayvanlar açısından birtakım riskler taşıdığına dikkat çe-

kiyor. Yunuslar, güya iyileştirdikleri çocuklara karşı bile saldırgan davranabilmektedir çünkü. Yakın dönemli bir çalışma, deniz memelileriyle çalışan 400'ü aşkın profesyonelin yarısının travmatik yaralar aldığını ve yunus terapi programlarındaki katılımcıların tokatlandığını, ısırıldığını ve şiddetli toslamalara maruz kaldığını (sonuncusu kırık bir kaburga kemiği ve akciğerde delinmeyle sonuçlanmıştır) ortaya koymuştur. Bu hayvan terapistlerden deri hastalıkları kapmanız da mümkündür.

Yunus terapisi aynı zamanda can sıkıcı etik meseleleri de gündeme getirir. Klinik psikologlar terapist olmayı tercih edebilirler. Yunuslara böyle bir tercih hakkı tanınmaz. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yunus terapi programlarında kullanılan hayvanların çoğu bir esir olarak doğsalar da, başka ülkelerde genellikle yaban ortamdan ve çoğunlukla devasa sürüler halinde yakalanıp tutsak edilirler. Lori'nin dediğine göre, memeli deniz hayvanlarının toplandığı bir tür Guantanamo'ya varmayı başaran ve hayatının geri kalanını buradaki beton havuzda daireler çizerek geçiren tek bir yunusa karşılık, yedi yunus hayatını kaybetmektedir.

Girift sosyal yaşamları ve gelişmiş iletişim sistemleri olan, bu zeki hayvanları yakalamaya ve onları otistik çocuk terapistlerine dönüştürmeye hakkımız var mıdır? Kanımca, söz konusu uygulama bu hayvanlar şifalı güçlere gerçekten sahip olsalardı haklı çıkabilirdi. Fakat bunun için de yunusların dünyadan soyutlanmış bir otistik çocuğu başka bir şeye dönüştürebileceğine, yunuslarla birkaç saat oyun oynamanın Down sendromlu bir kızın IQ'suna on beş puan ekleyebileceğine, yahut yunuslardaki elektriksel alanların orta yaş depresyonundaki dermanı kalmamış bir adamı bunalımdan çıkaracağına dair sapasağlam kanıtlara ihtiyaç duyardım.

Yunus terapisi herhangi bir psikolojik ya da medikal profesyonel kuruluş tarafından yetkilendirilmemiş veya onaylanmamış kontrolsüz bir işkoludur. 2007'de Britanya kökenli kuruluşlar The Whale and Dolphin Conservation Society and Research Autism[8] tüm yunus terapisi programlarının yasaklanması çağrısında bulundu. Hatta, yunus terapisi hareketinin öncülerinden biri de onların davasına destek çıktı. Betsy Smith 1970'lerde yunusları ve zihinsel engelli

8 Balina ve Yunus Koruma Derneği ve Otizm Araştırmaları. (ç. n.)

çocukları buluşturmaya başladığı dönemde Uluslararası Florida Üniversitesi'nde antropolog olarak çalışıyordu. İlk başta, sonuçlar iyi görünüyordu ve Betsy büyük bir hızla yunus terapisini destekledi. Fakat artık desteğini çekmiş durumda. Aruba Marine Mammal Foundation[9] tarafından kamuya açıklanan bir mektupta Doktor Smith "esir eden bütün programların birincil saiki paradır" diye yazmıştır. Of!

Bunu yapan arkadaşlarıma bakılırsa, yunuslarla birlikte yüzmek eğlencelidir. Fakat deniz memelileri mucize çözümler getirmezler. Bir haftalık yunus terapisi belkemiğinizi düzeltmez, sorunlu zihninize şifa veremez ya da epilepsi ataklarını engellemez. Paranızı boşa harcamayın; bir yunusu kurtarın.

İNSANLAR KÖPEKLERİNE Mİ BENZER?

İnsanlar insan ve hayvan ilişkileri üzerine çalıştığımı öğrendiklerinde bana sık sık şunu söyler: "Ah, arkadaşım ile konuşman lâzım. Hayvanına deli oluyor." Kız kardeşim bana Paulette Jacobson ile mutlaka konuşmam gerektiğini söylediğinde teklifini kabul ettim. Paulette, Seattle yakınlarındaki Bainbridge Island'da Miss Bette Davis (kısaca Missy) adındaki bir Shih Tzu ile birlikte yaşar. Missy önceki sahibi tarafından vahim şekilde ihmal edilmiş bir arama kurtarma köpeğidir. Artık bu dişi köpek ev yemeklerinin, Puget Sound'daki tekne gezilerinin ve şık bir gardırobun eksik olmadığı, lüks bir hayat yaşamaktadır. Paulette, Missy'yi giydirip süslemekten büyük bir keyif alır. Missy'nin bir yağmurluğu ve süveterleri, güneş gözlükleri ve koruyucu gözlükleri vardır. Bazen Paulette ve Missy bir örnek giyinirler ve scooter'a atlayıp Bambridge etrafında bir gezintiye çıkarlar. Sevimli bir çift olmuşlardır. İnsanlar onlara el sallar ve fotoğraflarını çekmek için aracı durdururlar. Adada bir evcil hayvan butiği açılacaktır ve Paulette onların köpek modasına getireceği yeni çizgiyi görmek için sabırsızlanmaktadır. Missy'yi taparcasına sevmektedir o. Benimle konuşurken "O benim bir köpekte aradığım her şeye sahip," diye bir ifade kullandı. Fakat Missy, Paulette'in hayatında

9 Aruba Deniz Memelileri Vakfı. (ç. n.)

bir yoldaştan daha fazlasıdır: "Missy benim ikinci kişiliğim. Onu bir moda aksesuarı olarak görüyorum."

Nicole Richie, tıpatıp kendi saç rengindeki saç kaynaklarını köpeği Honey Child'ın kürküne eklettiğinde, evcil hayvanın kendi varlığının bir uzantısı olduğu fikrini kelimenin tam manasıyla hayata geçiriyordu.[10] Köpeklerini andıran bu insanlar, etnopsikolojinin daimi bir unsurudur ki etnopsikolojinin, psikoloji dilinde genel kanı anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Klişeleri siz de bilirsiniz: Bedenleri hapishane dövmeleriyle kaplı irikıyım motorcular pitbullara bayılır; sıska bacaklı mankenler bir çift sırık gibi Afgan tazısıyla Park Avenue'da gezintiye çıkar. Peki ama insanlar gerçekten köpeklerine mi benzer?

İngiliz Columbia Üniversitesi'nde görev yapan psikolog ve köpek uzmanı Stanley Coren, fikrin o kadar ihtimal dışı olmadığı düşüncesindedir. Sonuç olarak, sosyal psikologlar insanların gönül ilişkilerinde takriben kendileri kadar çekici eşleri cazip bulduğunu ortaya çıkarmışlardır. Neden hayatınızı birlikte geçirmek istediğiniz bir hayvanın seçiminde de aynı kural geçerli olmasın? Coren insanların kendilerine benzeyen hayvanları çekici bulmaları halinde, saçları kulaklarını açık bırakacak şekilde kısa kesilmiş kadınlar, dimdik kulaklı cinsleri –sözgelimi, husky ve basenji– tercih ederken, uzun saçlı kadınların beagle ve springer spaniel gibi sarkık kulaklı cinsleri tercih edeceğini varsaymıştır.

Coren, hipotezini sınamak için farklı saç biçimlerine sahip kadınlardan kulak şekilleri farklı dört köpek cinsinin olduğu fotoğraflara değer biçmelerini istedi. Her kadın her bir köpeğin dış görünümünü ne kadar beğendiğine, köpeğin ne kadar dost canlısı göründüğüne, ne kadar sadık olabileceğine ve ne kadar zeki bir hali bulunduğuna dair puanlar verdi. Coren, tam da öngördüğü şekilde, uzun saçlı kadınların springer spaniel ve beagle cinslerinden hoşlandığını ve kısa saçlı kadınların basenji ve husky cinslerini tercih ettiğini ortaya çıkardı. Üstelik, kısa saçlı kadınlar dik kulaklı köpekleri daha dost canlısı, daha sadık ve daha zeki olarak değerlendirmişlerdi. Coren'e göre, insanlar belirli tarzda bir dış görünümden hoşlanırlar. Ve bu görünümü kendilerinde de, köpeklerinde de görmek isterler.

10 Saç kaynağının İngilizcedeki karşılığı olan "extension" kelimesinin anlamlarından biri, uzantıdır. (ç. n.)

İlginç. Gelgelelim, Coren insanların köpek*lerine* benzemek eğiliminde olduğunu ispat etmemiştir aslında. O işi yakın zamanda psikologlar Michael Roy ve Nicholas Christenfeld üstlendi. Christenfeld bir gece çocuklarına öykü kitaplarından parçalar okurken kitaplardaki köpeklerin çoğunlukla sahiplerine benzediğini fark etti. Bu durumun gerçek hayatta geçerli olup olmadığı aklına takıldı. Ve gerçekte böyleyse eğer, bunun sebebi ne olabilirdi?

Araştırmacılar insanların neden köpeklere benzeyebileceğine dair iki olası sebep ortaya atmışlardır: Yakınsama ve seçim. Yakınsama teorisi, sahibinin ve evcil hayvanın yıllar içinde gitgide daha çok birbirlerine benzediğini savunur. Yüzeysel bakıldığında bu fikir bize deli saçması gelebilir. Gelgelelım, uzun müddet evli kalmış çiftlerin yüzlerinin gerçekten de birbirine benzediği yönünde kanıtlar mevcuttur. Dahası, obez kimseler aşırı kilolu köpekler edinme eğilimindedirler. Araştırmacılar, yakınsama fikrinin doğru olması durumunda, insanların köpekleriyle birlikte yaşadığı süre ile dış görünüşlerinde benzerlik arasında bir ilişki bulunmadığı gerektiği hükmüne varmışlardır. Tam tersine, seçim teorisi de bir evcil hayvanı sahiplenirken bilincinde olmaksızın kendimize benzeyen hayvanları aradığımız kanaatini destekler. Roy ve Christenfeld bu kanaatin doğru olması durumunda, soyu bilinmeyen cinsler ve sahipleriyle kıyaslandığında safkan köpekler ve sahipleri arasında daha fazla benzerlik bulunması gerektiğini tahmin ettiler. Bunun sebebi, kırma cinslerin yetişkinliklerinde neye benzeyeceğini bilmenin daha zor olmasıydı.

Roy ve Christenfeld bu fikirleri sınamak için köpek parklarında vakit geçirdiler ve evcil hayvanlarla sahiplerinin fotoğraflarını çektiler Araştırmacılar daha sonra bu fotoğrafları bir araya getirerek içerisinde hayvan sahibinin, ona ait köpeğin ve başka bir köpeğin fotoğrafının yer aldığı seriler oluşturdular ve üniversite öğrencilerinden, hayvan sahibini doğru köpekle eşleştirmelerini istediler. Sırf şans faktörünün devreye girmesi durumunda, öğrencilerin % 50 oranında doğru eşleştirme yapması beklenir. Fakat köpekler sahiplerine benzeme eğilimindeyse, hakemler bundan daha iyi bir sonuca varmalıdır. Araştırmacılar, seçim teorisinin yakınsamaya kıyasla sahip ve köpek görünümlerinin eşleşmesine daha iyi bir açıklama getirdiği düşüncesindeydiler. Dolayısıyla, eşleşmenin

sadece safkanlarda gerçekleşeceğini ve insanların köpekleriyle geçirdikleri süreyle taşıdıkları benzerlikler arasında herhangi bir ilişki bulunmayacağını öngördüler.

Araştırmacılar her açıdan haklı çıktılar. Öğrenciler, sahipleri ve safkan köpekleri verilen cevapların üçte ikisinde doğru olarak eşleştirdiler. Bu, gelişigüzel tahmin yapmaları durumuyla kıyaslandığında önemli derecede daha isabetliydi. Ve tam da seçim teorisinde öngörüldüğü üzere, öğrenciler kırma cinslerin sahiplerini evcil hayvanlarıyla eşleştirmek konusunda başarısız olmuşlardı. Son olarak, geliştirdikleri seçim teorisinde öngörülen şekilde, insanların evcil hayvanlarıyla geçirdikleri süreyle taşıdıkları benzerlikler arasında hiçbir ilişki bulunamamıştı.

Çoğu bilim insanı gibi bende de bir şüphecilik damarı mevcuttur. Roy ve Christenfeld'in makalesini ilk kez okuduğumda tam anlamıyla ikna olmuş değildim; ama zaman içinde ben de onlara inanmaya başladım. İlerleyen zamanda, Venezuela, Japonya ve İngiltere'deki araştırma grupları da insanların, sahipleri ve köpeklerini şans eseri olabileceğinden daha yüksek oranlarla eşleştirebildiğini ortaya koymuştur. Herkes evcil hayvanına benzemese de, pek çok insanın köpekleriyle benzer bir görüntü taşıma eğiliminde olduğuna ilişkin bilimsel destek hayret verecek derecede güçlüdür. Bir düşünün derim.

KÖPEKSEVERLER VE KEDİSEVERLER FARKLI KİŞİLİKLERE Mİ SAHİPTİR?

Dostlarım Phyllis ve Bill'in evliliği, farklı kökenden insanların evliliğine benzer. Phyllis bir kediseverdir; kocası öyle değildir. Phyllis'ın üniversite yıllarından beri, genellikle aynı anda iki üç tane olmak üzere, hep kedileri olmuştur. Vaktiyle, uzaklara gittiği bir ay boyunca evine göz kulak olmayı ve kedilerinden birine –kötü huylu Chris'e– biri epilepsi, diğeri depresyon için olmak üzere, ikişer hap vermeyi kabul etmiştim. Bu, çabalarımın sadece yarısının sonuç verdiği gündelik bir mücadele demekti. Phyllis geçtiğimiz yıllarda, sahipsiz erkek kedilerle ve rakunlarla esaslı savaşlara girmeye düşkün, gri tekir kedisi Chipper'ı iyileştirmek için binlerce *dolarını* veterinerlere feda etti.

Phyllis'ın kedilerde sevdiği şey nedir? Kendisi bunun kedilerdeki hem sevgiye hem de bağımsızlığa yönelik, iyi dengelenmiş ihtiyaç olduğunu ileri sürer; bu aynı zamanda kocasında da var olmasından hoşlandığı bir birleşimdir. Köpeklerin ise enerji emici varlıklar olduğu düşüncesindedir.

Öte yandan Bill'in hayvanlara karşı dikkat çekici bir sevgisi yoktur. Hiçbir zaman da olmamıştır. O büyüme çağındayken ebeveynleri evcil hayvan beslememiş ve Bill de hiçbir zaman bunlardan biriyle yaşamak adına zerrece arzu hissetmemiştir. Fakat Phyllis'le evlenince bir anda kedilerle beraber yaşamaya başladı. Gel zaman git zaman, evindeki kedilere yönelik tavırlarında kayıtsızlıktan hoşgörüye evrilen küçük bir değişim yaşandı. Bill, gece haberlerini seyrederken kedilerden birinin karnında yatmasına izin vermekten hoşlandığını da itiraf ediyor. Fakat kedilere mama vermez ve evden uzakta olduğunda Phyllis'le telefonda konuşurken katiyen onların halini hatırını sormaz. Bill kendi başına yaşasaydı asla bir evcil hayvan edinmeyeceğini söyler.

Phyllis bir psikoterapisttir, hem de iyi bir psikoterapisttir. Klinik deneyimini hesaba katarak ona kediseverler ve köpekseverler arasında bir fark görüp görmediğini sordum. Bana ikisi arasında bir fark görmediği, insanların hangi evcil hayvan türüne gönül vereceğini belirleyen şeyin kişilikleri değil, mutlu tesadüfler olduğu cevabını verdiğinde şaşırdım. Evinizin arka bahçesinde durup dururken sevimli bir yavru kedi peyda olmuştur ya da şans eseri, köpekleri olan bir ailede büyümüşsünüzdür veya bodrum katınızdaki farelerden kurtulmanıza yardımcı olacak bir yoldaş hayvan edinmek istemişsinizdir.

Şahsınızı bir köpeksever yahut bir kedisever –muhtemelen bir kopeksever– olarak düşündüğünüzden neredeyse eminim. Bunun sebebi, kendilerine sorulması durumunda çoğu insanın kendisini anında bu kategorilerden birine yerleştirmesidir. Ve yakın tarihli bir Gallup anketine göre, Amerikalıların % 70'i köpeksever olduğunu söylemiştir. Amerika'daki evlerde köpekten daha çok kedi bulunduğu için, evcil hayvan demografisinin bu yönü paradoks arz eder. (Yeri gelmişken, Mary Jean de, ben de her ne kadar bir kediyle yaşamaktaysak da aslında bir köpekseveriz)

Fakat köpekseverlerin ve kediseverlerin farklı kişilikler taşıdığı doğru mudur, yoksa bu da zamanla çürütülecek başka bir ortak akıl ürünü müdür?

Bu soru Teksas Üniversitesi'nde, insanlar ve hayvanlar arasındaki bireysel farklar üzerine çalışan, psikolog Sam Gosling tarafından ele alınmıştır. Gosling'in insan kişiliğini ele alan araştırması (*Snoop: What Your Stuff Says About You*[11] adındaki harikulade kitabında anlatılmıştır.) bazı kişisel tercihlerimizin kişilik özelliklerimize dair muhtelif yönleri açığa çıkardığını, oysa aynısının başka tercihlerimiz için geçerli olmadığını göstermektedir. Kendisi sözgelimi iPod'unuza hangi müziklerin yüklenmiş olduğuna, yatak odanızın dağınıklığına ve ofisinizin duvarına ilham verici poster asıp asmadığınıza bakarak size dair pek çok şey söyleyebilir. Öte yandan, Chris buzdolabınızın içinde bulunan şeylerin gerçekte nelerden hoşlandığınıza dair hiçbir fikir vermediği sonucuna varmıştır.

Fakat köpekseverler ile kediseverlere ilişkin şu soruya cevap vermeden önce, sırada kişiliğin psikolojisi üzerine kısa bir dersimiz olacak. Psikologlar yüz yıldır insan kişiliğinin doğası hakkında tartışıp durmaktadırlar. Üzerinde anlaşamadıkları konulardan biri, kişilik özelliklerinin adedidir. Karşı çıkan az sayıda örneği bir kenara koyarsak, çoğu psikolog beş temel özelliği ölçmek suretiyle, bir kimsenin kişiliğine dair iyi bir tanıma varacağımız konusunda hemfikirdir. (Bilimsel bağlamda, bundan Beş Faktörlü Model olarak söz edilir; psikologlar bunu genellikle Büyük Beşli olarak adlandırırlar.)

Büyük Beşli özellikler şunlardır:

- Deneyime Kapalı Olmak / Deneyime Açık Olmak
- Vicdanlılık / Fevrilik
- Dışadönüklük / İçe Dönüklük
- Uzlaşabilirlik / Antagonizm
- Nevrotiklik / Duygusal İstikrar

Sam ve Cambridge Üniversitesi'nden Anthony Podberscek adındaki bir antrozoolog, evcil hayvan sahiplerinin kişiliğinin evcil hayvan sahibi olmayanlardan farklı olup olmadığını merak ettiler.

11 Meraklı Hafiye: Eşyalarınız Sizin Hakkınızda Neler Anlatır. (ç. n.)

Bilimsel literatürü baştan sona taradılar, iki grubu birbiriyle karşılaştıran onlarca çalışma keşfettiler ve bir sonuçlar kargaşasıyla karşı karşıya kaldılar. Evcil hayvan sahiplerinin daha dışa dönük ya da duygusal olarak daha istikrarlı veya daha az bağımlı insanlar olduklarını bildiren her çalışmaya karşılık iki grup arasında hiçbir fark bulamayan başka bir çalışma vardı. Temel kişilik özellikleri bakımından evcil hayvan sahiplerinin evcil hayvan sahibi olmayan kimselerden farklı olduğuna dair hiçbir kanıt bulunmadığı sonucunu çıkardılar.

Bu, köpeksever/kedisever ikiliği konusunda da geçerli olabilir mi? Sam geçtiğimiz on yıl boyunca binlerce insanın katıldığı Büyük Beşli Kişilik Testi'nin çevrimiçi ayağını yürütmektedir. (www.outofservice.com/bigfive adresine giderek testi siz de yapabilirsiniz.) 2009'da teste katılımcıların kendilerini bir köpeksever mi yoksa bir kedisever mi, hiçbiri mi yahut her ikisi olarak mı gördüklerini sorgulayan geçici bir madde ekledi. Bir haftayı biraz aşkın bir sürede 2.088 köpeksever ve 527 kedisever kişilik testini cevaplamıştır

Sonuçlar aşağıdaki gibiydi:

- Köpekseverler daha *dışa dönüktür*.
- Köpekseverler daha *uzlaşılabilirdir*.
- Köpekseverler daha *vicdanlıdır*.
- Kediseverler daha *nevrotiktir*.
- Kediseverler *yeni deneyimlere* daha *açıktır*.

Dolayısıyla, bu durumda etnopsikolojinin haklı çıktığı söylenebilir – köpekseverler ve kediseverler arasında farklılıklar vardır ve bu farklılıkların pek çoğu muhtemelen sizin öngörülerinize de benzerdir. Gelgelelim, bilimde çoğu zaman gizli bir tuzak mevcuttur. Bu vakada, gizli tuzak kişilik puanları arasındaki farkların nispeten küçük olmasıdır. (Bunun istisnası, orta büyüklük aralığında çıkan dışadönüklüktür.) Uzun lafın kısası, kendinizi bir köpeksever ya da bir kedisever olarak adlandırmanız –iPod'unuzun içeriği kadar olmasa da, buzdolabınızın durumundan daha yüksek bir oranda– bize kişiliğiniz hakkında bir şeyler anlatır.

HAYVANLARA EZİYET EDEN ÇOCUKLAR ŞİDDETE MEYİLLİ YETİŞKİNLERE Mİ DÖNÜŞÜR?

Geçenlerde Manhattan'a yaptığım bir ziyarette öğleden sonramı Metropolitan Sanat Müzesi'ni insan ve hayvan ilişkilerini tasvir eden resimler bulmak niyetiyle dolaşarak geçirdim. Onlardan çok sayıda mevcuttu; fakat içlerinde en çarpıcı olan, on altıncı yüzyılda yaşamış Annibale Carraci adındaki bir İtalyan sanatçının elinden çıkmış ve son derece uygun bir şekilde, *Bir Kediye Sataşan İki Çocuk* diye adlandırılmış yağlı boya tabloydu. Oğlan sol elinde kediyi, sağ elinde ise kocaman bir dikenli ıstakozu tutmaktadır. Dikenli ıstakozu tahrik ederek hayvanın devasa pençelerinden tekini kedinin kulağına geçirmesini sağlamıştır. Kurdukları bu "oyun"dan keyif aldıkları her hallerinden belli olan çocukların yüzlerindeki meleksi tebessüm, tabloyu bilhassa kan dondurucu hale getirir. Bu sebepsiz zalimlikten ne anlam çıkarmamız gerekir? Bu, sadece çocukça bir yaramazlık mıdır, yoksa günün birinde şiddetin çok daha kötü biçimine dönüşecek olan ve derinlere kök salmış psikopatolojinin bir belirtisi midir?

Başka türlere mensup canlıların utanç verici gaddarlıklara maruz bırakılması, hayvanlarla etkileşimimizin psikolojideki daha büyük ölçekli temaları nasıl yansıttığını açıkça gösterir. Mesela, hayvanlara yapılan eziyet yaradılıştan mı, yoksa yetiştirilme biçiminden mi kaynaklanır? Birtakım bilim insanları gaddarlığın kökeninin evrim tarihimizde, özellikle de avlarını parça parça etmekten zevk alan atalarımızın muhtemelen etçil-maymunlar olduğu gerçeğinde bulunabileceği kanaatindedir. Gelgelelim diğerleri, insan yavrularının yaradılış icabı sevecen olduklarını ve hayvanlara yönelik duyarsızlığın avcılığı ve et yemeyi teşvik eden bir kültür tarafından zihnimize aşılandığı fikrini savunurlar. Gaddarlık aynı zamanda hayvanlara muamele etme biçimimizdeki ahlaki tutarsızlıkları bulmaya çalışan kimselerin de işine yarar. Sözgelimi, bir avcının geyiği vururken aldığı haz ile yaramaz bir çocuğun bir köpeğin kuyruğuna teneke kutu bağlarken aldığı haz arasında ahlaken ne gibi bir fark olabilir?

Antropolog Margaret Mead "bir çocuğun başına gelebilecek en tehlikeli şeylerden biri onun bir hayvanı öldürmesi yahut ona

işkence etmesi ve bunun karşılığında hiçbir ceza almamasıdır" diye yazmıştır. Mead burada yüzlerce yıldır tekrarlanan bir temayı işaret eder. John Locke ve Immanuel Kant da hayvanlara gaddarlık ile insan güdümlü şiddet arasında bağlantı kurmuştur. Aslında, Kant hayvanlara yalnızca, aksi durumda insan güdümlü şiddetin yolu açıldığı için iyi davranmamız gerektiğini ifade etmiştir. Bazı antrozoologlar çocuklukta hayvanlara yapılan eziyetin genellikle yetişkin suçluluğuna giden yoldaki ilk adım yerine geçtiğine ikna olmuş durumdadırlar. Öte yandan, başka antrozoologlar onlar kadar emin değildirler.

Hayvanlara karşı gaddarlık ile suçluluk arasında ilişki kuran ilk sistemik çalışmalardan biri, psikiyatr Allan Felthous ile insan ve hayvan etkileşimlerine ilişkin çalışmalarda bir öncü konumundaki Stephen Kellert tarafından yapıldı. İkili, agresif suçlulardan, agresif olmayan suçlulardan ve suçlu olmayan kimselerden oluşan gruplarla mülakatlar yaptılar. Aşırı derecede agresif suçluların defalarca hayvanlara eziyet etme ihtimali diğer gruplardaki erkeklerle kıyaslandığında daha yüksekti. Ve uyguladıkları şiddetin düzeyi de farklıydı. Bu insanlar kedileri canlı canlı mikrodalga fırınlarda pişirmiş, köpekleri suda boğmuş ve kurbağalara işkence etmişlerdi.

Bu ve benzeri çalışmaların izinde, dostlarıma çocukken hayvanlara eziyet edip etmediklerini sormayı iş edindim. Aydınlatıcı bir deneyim oldu. Sözgelimi, bir inşaatçı olan ahbabım Fred, çocukluk arkadaşlarıyla birlikte kurbağaları havai fişeklerle patlattığını itiraf etti. Beş yaşındayken Henry'nin annesi ona sarkık kulakları olan, küçük kahverengi bir köpek yavrusu satın almış. Bir gün Henry ve arkadaşları, hayvanı kazıklı bir çitin bir o yanına bir bu yanına fırlatmak suretiyle, köpek yavrusunu top gibi kullanarak oynamaya karar vermişler. Köpek arka arkaya birçok kez kazıklara çarpmış. Yavrucuk birkaç gün sonra da hayatını kaybetmiş. Henry bana bu olayı sırf aklından geçirdiğinde bile içinin ağlama arzusuyla dolduğunu anlattı. Linda'ya çocukken herhangi bir hayvana eziyet olayına dahil olup olmadığını sorduğumda ise kendisi pek sessizleşti ve birdenbire ciddileşti. "Evet" dedi; fakat bu konu hakkında konuşamayacağını belirtti. Ian, kabahatlilerin içinde en zararsız olanıydı. Tek yaptığı karıncaları bir büyüteç kullanarak kızartmaktı çünkü.

Bu kadar çok sayıda tanıdığımın küçükken hayvanlara eziyet ettiğini itiraf etmesi beni hayretler içinde bıraktı. Ne var ki, bunlar-

dan hiçbiri karanlık tarafa geçmemiş ve içlerinden caniler, karısını döven adamlar ya da seri katiller çıkmamıştı. Otobiyografisinde, çocukken "Bir köpek yavrusunu dövdüm, sanıyorum sırf kudretin tadına varmak adına" yazan Charles Darwin de karanlık tarafa geçenlerden biri değildi şüphesiz. (Bununla birlikte, Darwin daha sonra "Bu eylem, suç mahallini tamı tamına hatırlayışımın tarafıma gösterdiği üzere, vicdanıma ağır bir yük oluşturmuştur" diye yazdı.)

Ben de suçumu itiraf ediyorum. Florida'da büyürken arkadaşlarım ve ben, Daisy Red Ryder BB tabancalarımızla atış pratiği yapmak için kum yengeçlerini ve kara kurbağalarını kullanırdık. Bir sabah, elimde BB tabancası varken ağaç dalına tünemiş bir ötücü kuş gördüm. Neden bir atış denemesi yapmayayım, diye düşündüm. İsabet ettiremeyeceğimden emindim. Ve ne de olsa, BB büyük bir hasar vermezdi. Yanılmıştım. Bir duman bulutu oluştu ve kuş sessizce yere düştü. Hayvan ölmüştü. Dehşet içindeydim. Çirkin bir kum yengeciyle ağaca tünemiş olan hayat dolu bir kuş arasında dağlar kadar fark vardı. Hayatımda vurduğum ilk ve son hayvan bu oldu.

Çocuklukta hayvanlara yapılan eziyet ve insanlara yöneltilen şiddet arasında güçlü bir bağ bulunduğu fikri o derece kabul görmüştür ki, artık "The Link"[12] terimi American Humane Association'ın[13] tescilli bir markası haline gelmiştir. Link tarafından desteklenen halka açık sunumlar genellikle efsanevi trajedi anlatılarıyla başlar. İlk önce, seri katiller: Albert DeSalvo (Boğarak Öldüren Boston Canisi), Jeffrey Dahmer, Lee Boyd Malvo (D.C.'nin keskin nişancı suç ortağı) –bunların hepsi de çocuklukta hayvanlara yönelik gaddarlıktan suçlu bulunmuştur. Ardından, okullardaki ateş açma olayları gelir: Columbine, Colorado; Springfield, Oregon; Jonesboro, Arkansas; Pearl, Missisippi; Paducah, Kentucky– bir kez daha, suçlu bulunan oğlanların hepsinin hayvanlara eziyet geçmişi olduğu farz edilmiştir.

Hiçbir zaman bu gibi anekdotların fazla etkisi altında kalmamışımdır. Kimi Link savunucuları seri katillerin ya da okullarda ateş açan kimselerin büyük kısmının, hatta tamamının çocukluğunda hayvanlara eziyet vakalarının bulunduğuna sizi inandırabilir. Oysa bu doğru değildir. Seri cinayetlerden oluşan 354 vakaya dair bir

12 Bağ, bağlantı. (ç. n.)
13 Amerika İnsaniyet Birliği. (ç. n.)

analız, faillerin yaklaşık % 80'inde bilinen bir hayvanlara eziyet geçmişi olmadığını ortaya çıkarmıştır. Okullardaki ateş açma olayları ve hayvanlara eziyet arasındaki bağlantı bundan bile daha temelsizdir. 2004'te ABD Gizli Servisi ve Eğitim Bakanlığı'nın işbirliğiyle oluşturulan müşterek görev kuvveti, otuz yedi okuldaki ateş açma olaylarının faillerinin psikolojik karakteristiklerine dair kapsamlı bir inceleme gerçekleştirmiştir. Araştırmacılar ateş açanların sadece beşinin geçmişinde hayvanlara eziyetin var olduğunu bulmuşlardır. Vardıkları sonuç "Saldırganlardan pek azının olayın öncesindeki herhangi bir zamanda bir hayvana zarar verdiği ya da bir hayvanın ölümüne sebep olduğu yönünde bilgi mevcuttur" şeklindedir. Muhakkak ki, birtakım Link destekçileri çocuklukta hayvanlara eziyet edilmesi ile yetişkin şiddeti arasındaki ilişkiyi abartmaktadır. Gelgelelim, ikisinin bir şekilde bağlantılı olduğu yönünde birtakım kanıtlar da mevcuttur. Buradaki sorun, ilişkinin yakınlık derecesini ve neden bir ilişki bulunduğunu belirlerlerken çıkmaktadır.

Çocuklukta görülen hayvanlara eziyet vakaları ile daha sonra başvurulan şiddet arasında bağlantı bulunduğunu düşünmenizi gerektirecek birkaç sebep mevcuttur. Ben bunlardan ilkini kötü tohum hipotezi olarak adlandırıyorum. Kimi çocuklar ilkokula başladıkları sırada çoktan yalancı, sahtekâr, hırsız ve zorba olup çıkmışlardır. Psikiyatrlar bu davranış modelini tutum bozukluğu olarak adlandırır. 1960'larda şu üç özelliğin bilhassa bu çocuklarda karakteristik olduğu düşünülürdü: Yangın çıkarma, yatak ıslatma ve hayvanlara karşı gaddarlık. Her ne kadar bu üçlü, ilk başta düşünüldüğü kadar yakinen bağlantılı değilse de, American Psychiatric Association[14] hayvanlara yönelik gaddarlığı hâlâ davranış bozukluklarında tanılama kriteri olarak hesaba katmaktadır. Kötü tohum hipotezi, hayvanlara eziyeti çocuğu suça iten bir sebep olarak değil, ciddi anlamda sorunlu bir çocukla karşı karşıya bulunulduğunun belirtisi olarak değerlendirir; bu ciddi anlamda sorunlu çocuklardan pek çoğu ileride psikopat yetişkinlere dönüşecektir.

Link tarzı düşüncenin daha kuvvetli bir versiyonu, şiddeti derecelendirme hipotezi olarak adlandırılır. Bu, kelebeklerin kanatlarını

14 Amerika Psikiyatri Derneği. (ç. n.)

koparma yahut bir köpeği dövme davranışının eninde sonunda cezaevinde nihayete erecek bir dizi adımın ilki olduğu fikrine karşılık gelir. Linda Merz-Perez ile Kathleen Heide tarafından yazılan, ses getirmiş kitabın adı bu fikrin bir yansıması niteliğindedir: *Animal Cruelty: Pathway to Violence against People.*[15] Bu teorinin dolaylı sonuçlarından biri, çocuklardaki hayvanlara eziyet davranışının –içlerindeki şiddet eğilimi tırmanışa geçmeden önce potansiyel seri katilleri ve okullarda ateş açma olayına karışacakları saptamak için– bir profil oluşturmada kullanılabileceğidir.

Peki, elimizde yeterince veri var mıdır? Çocuklukta hayvanlara eziyet etmenin sonraki yıllarda şiddete yol açabileceği sonucuna varabilir miyiz? Pek değil. Northeastern Üniversitesi sosyologlarından Arnold Arluke'un yönetimindeki bir grup araştırmacı derecelendirme hipotezini sınamak üzere yenilikçi bir yöntem geliştirmiştir. Hayvanlara eziyet suçundan hüküm giymiş bireylerin sabıka kayıtlarını, aynı mahallelerde yaşayan bir grup kanunlara saygılı vatandaşınkiyle karşılaştırmışlardır. Araştırmacılar derecelendirme hipotezinin doğru olması durumunda, hayvanlara eziyet eden şahısların uyuşturucu satışı ya da otomobil hırsızlığı gibi adi suçlardan ziyade şiddet içeren suçlara doğal eğilim göstereceği mantığını yürütmüşlerdir.

Alınan sonuçlar derecelendirme hipotezini desteklememiştir. Doğru, hayvanlara eziyet eden kimseler en üst seviyeden baş belalarıydılar. Onlardan birinin komşusu olmak istemezdiniz; eşleştirildikleri sabıkasız kimselerle kıyaslandıklarında çok daha fazla suç işlemişlerdi. Fakat onların ne türden bir "kötü adama" dönüşeceği belirsizdi. Bu insanların şiddet içeren suçlardan tutuklanma ihtimali, hırsızlık ya da uyuşturucu satışı gibi şiddet içermeyen kabahatlerden tutuklanma ihtimallerinden daha yüksek değildi.

Çocukluktaki gaddarlık ile yetişkinlikte şiddet arasında neden-sonuç ilişkisi kurarken dikkatli davranmamızı gerektiren başka sebepler de vardır. Felsefe 101 (Mantık) dersinde "sırf tüm A'lar B diye, tüm B'lerin de illa A olması gerekmediğini" öğrenmiştiniz. Böylece, çoğu eroin bağımlısının uyuşturucu kullanmaya marihuana tüttürerek başladığı gerçeği, her marihuana içenin ileride madde

15 Hayvanlara Gaddarlık: İnsanlara Yönelik Şiddete Giden Yol. (ç. n.)

bağımlısına dönüşeceğini göstermez. Benzer şekilde, okulda ateş açan her kişi ve her seri katil çocukluğunda hayvanlara eziyet etmiş (kuşkulu bir iddia) olsa dahi, güvelerin kanatlarını yolan her çocuğun katile dönüşmeye yatkın olduğu sonucunu mantıken çıkaramayız.

Daha önemlisi, sayılar, hayatlarının erken döneminde hayvanlara eziyet eden çoğu kişinin büyüdüklerinde şiddete eğilimli oldukları fikrini desteklemez. Emily-Patterson Kane ve Heather Piper aşırı derecede şiddete eğilimli erkeklerin (seri katiller, cinsel tacizciler, okulda ateş açanlar, tecavüzcüler ve caniler) çocukluktaki gaddarlığına dair iki düzine araştırma raporunun sonuçlarını analız etmiştir. Şiddet faillerinden % 35'inin çocuklukta hayvanlara eziyet ettiğini bulmuşlardır; fakat "normal" insanlardan oluşan kontrol grubundakilerin % 37'si de aynı eylemde bulunmuştur. Sosyolog Suzanne Goodney Lea da eşdeğer sonuçlar elde etmiştir. Kendisi % 15'inin geçmişinde hayvanlara eziyet vakası bulunan 570 genç yetişkinin evveliyatını incelemiştir. Kavgalara karışan, yalan söyleme alışkanlığı bulunan, silah kullanan ya da yangın çıkaran çocukların gerçekten de şiddet eğilimli yetişkinlere dönüşmeye yatkın olduğunu bulmuştur. Gelgelelim, hayvanlara eziyet sonraki dönemde ortaya çıkan agresif davranışların habercisi değildir.

Arnold Arluke'un insanları dinlemek konusunda bir yeteneği vardır Onları rahatlatır ve insanlar da normal şartlarda açık etmeyecekleri şeyleri ona anlatırlar. İsteseymiş, ondan iyi bir cinayet masası dedektifi de olabilirmiş. Arluke bu kabiliyeti hayvanlara işkence etmiş üniversite öğrencilerinin zihnine girmek için kullandı. Onları bulmak hiç de zor değildi. Arluke'un sadece derslerine giren öğrencilere soru sorması yeterli oldu. Mülakat yaptığı öğrenciler balıkları çamaşır suyuyla zehirlemiş, sineklerin bacaklarını koparmış, çekirgeleri çakmak gazıyla yakmış ve canlı kurbağalarla frizbi oynamışlardı. Mülakat yaptığı bir kadının şu açıklaması tipiktir: "Galiba şöyleydi, yapacak hiçbir şey bulamazdık, canımız sıkılırdı ve bunun üzerine, 'Tamam, hadi gidip biraz kedilere işkence yapalım!' gibi bir durum olurdu."

Arluke'un öğrencileri anormal kişiler değildi. Üniversite öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilen yakın dönemli bir araştırmada, erkek öğrencilerin % 66'sı ve kadın öğrencilerin % 40'ı hayvanlara eziyet ettiğini itiraf etmiştir. Arluke radikal bir öneride bulunur: Pek

çok çocuk için hayvanlara gaddarlığın büyümenin normal bir parçası olduğu kanaatindedir o. Buna kirli oyun adını vermiştir. Küfür etmek ya da sigara içmek gibi bir yasak meyvedir. Arluke, hayvanlara eziyet etmenin çocuklara gizli gizli yetişkinlerin güç oyunlarını oynama imkânı verdiği düşüncesindedir. Oyun aynı zamanda işbirlikçiler, yani suç ortakları arasındaki bağların pekişmesine de yardımcı olur. Lakin, Arluke'un normal sosyoloji öğrencilerinden yola çıkarak ortaya koyduğu çocukluk dönemi gaddarlıkları, genellikle kedileri mikrodalgaya koymak ve köpek yavrularını çatıdan aşağı atmak cinsinden değildir elbette. Ve Arluke'un çoğu öğrencisi, Felthous ile Kellert'in görüştüğü iflah olmaz suçluların aksine, gençlikteki düşüncesiz davranışları yüzünden pişmanlık hissetmekteydi. Gelgelelim, çocuklukta hayvanlara uygulanan eziyetin çoğu zaman sanılandan daha sık rastlandığı gerçeği bakidir.

Uygunsuz hakikatse, hayvanlara yönelik kasıtlı eziyetlerin pek çoğunda faillerin doğuştan kötü çocuklar değil, büyüdüklerinde eninde sonunda iyi vatandaşlara dönüşen normal çocuklar olmasıdır. Kendi adıma, hayvanlara yapılan eziyet beni önemli bir soruyla karşı karşıya bırakır; fakat bu aklından zoru olan psikopatların niçin zalim insanlar olduklarından ibaret bir soru değildir. O sorunun cevabı gün gibi ortadadır; bunlar akıl hastası olan, ahlaken kör ya da kötü insanlardır. Hayır, daha ilginç ve önemli olan mesele hayvanlarla ilişkilerimizin çok daha ötesindedir: Niçin özünde iyi insanlar, özünde kötü şeyler yaparlar?

Kimi araştırmacıların ve hayvan koruma kuruluşlarının nezdinde, hayvanlara eziyet ile insani şiddet arasında bağlantı kurmak, misyoner gayretiyle sürdürülen bir kutsal ahlak savaşı halini almıştır. Bununla birlikte, kimi araştırmacılar Link'in düz ve basit düşünce tarzını sorgulamaktadır. Endişeleri, Link savunucularının ve medyanın bir olup kamuoyundaki akıldışı bir ahlaki panik halini kalıcı hale getirmesidir. Link'e kuşkuyla yaklaşan kimseler hayvanlara yapılan eziyeti görmezden gelmemiz gerektiği fikrini savunmazlar. Aslında, hayvanlara yapılan eziyeti sırf çocukları yetişkin psikopatlar haline getirmesi sebebiyle değil, kendi başına ciddi bir sorun olarak ele almamız gerektiği kanaatindedirler.

Antrozoologlar hayvanlara yönelik eziyet ile insani şiddet arasındaki bağlantının kuvveti konusunda birbirlerinden ayrı düşerler.

Bu ayrılığın da insan davranışının öbür alanlarına dair tartışmalı konulardan hiçbir farkı yoktur. Yıllar boyunca psikologlar şiddet içeren televizyon yayınlarının çocuklarda saldırganlığa yol açıp açmadığı, pornografinin cinsel suçları tırmandırıp tırmandırmadığı ve yuvanın çocuklar için iyi mi, yoksa kötü mü olduğu konularında tartışıp durdular. Tıpkı bu sorular gibi hayvanlara eziyetin sebepleri ve etkileri hakkındaki tartışma da dinecek gibi değildir. Mesele fazlasıyla önemlidir.

• • •

Bu örneklerde görebileceğiniz üzere, antrozoolojinin kapsamı geniştir. Bizler kedisever ile köpekseverler arasındaki kişilik farklılıklarını sırf bunları ilginç bulduğumuz için araştırırız. Öte yandan, hayvan destekli terapinin tesiri ve hayvanlara yönelik gaddarlık ile yetişkinlikteki saldırganlık arasındaki bağlantı üzerine yapılmış çalışmalar gerçek hayata dair önemli imalar içerir. Fakat diğer insanlarla etkileşimlerimizi ele alan çalışmaların hem büyüleyici hem de önemli olmasının başka bir sebebi vardır. Bu da, hayvanlarla olan etkileşimlerimizin insan tabiatına sıradışı bir bakış olanağı sunmasından kaynaklanır. Sonraki bölümde gösterdiğim gibi, Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss "Hayvanlar düşünce yapımızın bir parçasıdır,[16]" diye yazarken olayı doğru kavramış bulunuyordu.

16 Fransız yapısalcı antropolog Claude Lévi-Strauss'un *Totemism* eserinde yer alan ve pek çok kez akademik yayında bağlamından kopuk şekilde alıntılanan ifadenin İngilizceden birebir çevirisi "Hayvanlar yenilmek değil, düşünülmek bakımından iyidir" şeklinde yapılabilir; ancak kitaptaki bağlamda yazar totemizmde hayvanların salt simgesellik ya da özdeşleşim nesneleri yahut mutfak sanatındaki arzu nesneleri değil, bir düşünme yapısının parçaları durumunda olduğunu anlatmaktadır. (ç. n.)

2

Sevimli Olmanın Önemi

Bizler Gibi Düşünmeyen Yaratıklar Hakkında Düşündüklerimizi Niçin Düşünürüz?

Köpekle empati kurmak bir pireyle empati kurmaktan daha kolaydır.

ERIC GREENE

Greensboro, North Carolina'dan Judy Barret'ın bir sorunu vardı. O ve kocası mavikuşlara deli olurlardı. Bir çift mavi kuşu evlerinin arka bahçesine çekmek için bir sürü para harcamış, hatta işi yılan geçirmez bir folluk ile özel kuş banyoları satın alacak kadar ileri götürmüşlerdi. Judy buzdolabında bir un kurdu stoku bulundururdu; çünkü mavikuşların bunlara bayıldığını duymuştu. Barrett'ların yaptığı hoşluklar sonunda bir çift kuşu baştan çıkarmayı başardı; fakat gelenler istedikleri türe mensup değildiler. Oraya bakmadıkları esnada sıradan bir serçe, folluğu gasp etmiş ve mavikuşun yuvasına beş yumurta bırakmıştı.

Ne yapacağını bilemeyen Judy, *New York Times Magazine*'de gündelik hayatta karşılaştığımız ahlaki sorunlara ilişkin, Güzin Abla tarzında bir nasihat köşesi olan "The Ethicist"in[1] yazarı Randy Cohen'e bir mektup gönderdi.

Acaba diye soruyordu Judy, güzelim bir mavikuş çiftine yer açmak için alelade bir serçenin yumurtalarını imha etmek etiğe sığar mı?

Cohen, hayır cevabını verdi. "Etikte sevimliliğin hiçbir kıymeti harbiyesi yoktur."

Mantıken, adam elbette haklıydı. Gelgelelim, sevimliliğin ahlak felsefesinin seçkinci dünyasında bir kıymeti harbiyesi yoksa da, bu özellik çoğu insanın başka türlere muamelesini belirlemede önem

1 Etik Uzmanı. (ç. n.)

taşır. Sözgelimi, insanların tehlike altındaki bir türe yardım etmek için bağışlayacakları paranın miktarını etkileyen en önemli faktörlerden biri hayvanın gözlerinin büyüklüğüdür. Bu da ender rastlanan dev Çin semenderi açısından kötü haberdir. Kendisi boncuk gözleri ve bir metre seksen santimetre uzunluğundaki kahverengi balçık kütlesi haliyle dünya üzerindeki en büyük ve en tiksinç görüntüye sahip amfibi hayvandır. Onların fotoğraflarını çevre kuruluşlarının para toplama broşürlerini şereflendirirken görmezsiniz. Fakat dev semenderi başka bir Çin kökenli hayvanla, gözleri kocaman siyah halkalarla iyice belirginleşmiş olan ve eşit derecede nadide, fakat insanlara çok daha cazip gelen dev pandayla karşılaştıralım. Bunlar öylesine sempatik varlıklardır ki, Dünya Doğayı Koruma Vakfı'nın (WWF) logosu için seçilmişlerdir.

Gezegendeki 65.000 memeli, kuş, balık, sürüngen ve amfibi hayvan türünün içinde insanın yoğun ilgisine mazhar olanların sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Niçin dev semenderi değil de pandayı, akbabayı değil de kartalı, serçeyi değil de mavikuşu, Dayak meyve yarasasını (erkeklerin sütünün olduğu sadece iki memeli türü var ve bu yarası bunlardan biri) değil de jaguarı önemseriz? Hayvanlar hakkında ne düşüneceğimiz çoğu zaman türlerin karakteristik özellikleri tarafından belirlenir: Yaratıkların ne kadar çekici oldukları, büyüklükleri, kafalarının biçimi, bedenlerinin tüylü mü (iyi), yoksa sümüksü mü (kötü) olduğu ve insanlara ne kadar benzedikleri önemlidir. Çok sayıda bacak bulunması da, bacak sayısındaki yetersizlik de olumsuz birer özelliktir. Dışkı yemek ya da kan emmek gibi tiksinç alışkanlıklar için de aynısı geçerlidir. Hayvanın etinin tadı da önem taşır; gerçi bu sandığınız kadar da önemli değildir.

Hayvanlarla ilişkilerimize dadanan tutarsızlıklar aynı zamanda insandaki idrak yeteneğine özgü tuhaflıkların da bir sonucudur. Kendimizi rasyonel bir tür olarak düşünmek hoşumuza gider. Fakat bilişsel psikoloji ve davranışsal ekonomi alanlarında yapılan araştırmalar, düşünce biçimimizin ve davranışlarımızın genellikle tamamıyla mantıkdışı olduğunu göstermektedir. Sözgelimi, bir araştırma kapsamında bir grup insana tek tek, petrol kirliliğinin söz konusu olduğu küçük göllerde su kuşlarının ölümüne engel olmak için ne kadar para verebilecekleri soruldu. Ortalamaya ba-

kıldığında, denekler 2.000 kuşu kurtarmak için 80 dolar, 20.000 kuşu kurtarmak için 78 dolar ve 200.000 kuşu kurtarmak için 88 dolar ödeyebileceklerini söylediler. Bazen hayvanlar insanlardan daha mantıklı davranır; yakın tarihli bir çalışmada, yeni bir yuva seçme esnasında karınca kolonileri tarafından alınan kararların ev arayan insanların kararlarından daha akılcı olduğu bulunmuştur.

İnsan psikolojisinde varolan ve hayvanlara dair tutarlı düşünceler geliştirmeyi bizim için bu kadar zorlaştıran şey ne olabilir? Başka türlerle etkileşimlerimizi sıkıntıya sokan paradokslar, düşünce biçimimizin büyük ölçüde içgüdü, öğrenme, dil, kültür, sezgi ve zihinsel kısayollara olan bağımlılığımızdan meydana gelmiş bir bataklık olmasından ileri gelir.

BİYOFİLİ: HAYVAN SEVGİSİ İÇGÜDÜSEL MİDİR?

1984'te yazılmış, derli toplu küçük bir kitapta Harvard'lı biyolog E.O. Wilson türümüzün doğal yaşamla içgüdüsel bir yakınlık içerisinde bulunduğu hipotezini ortaya attı. Kendisi bu özelliği biyofili olarak adlandırdı ve bunun insan tabiatının doğuştan gelen bir parçası olduğunu savundu. İlk başlarda söz konusu fikre kuşkuyla yaklaşmış olsam da, Wilson'ın haklı olduğunu gösteren bir yığın kanıt ortaya çıkmaya devam ediyor. Gelişim psikologları Judy Deloache ve Megan Picard, çok küçük yaştaki bebeklerin dahi, gerçek hayvanların gösterildiği filmlere cansız nesnelerin gösterildiği filmlerden daha fazla dikkat ettiğini keşfetmiştir. Santa Barbara'daki Kaliforniya Üniversitesi'nde görev yapan bir evrim psikologları ekibi, insandaki görsel sistemin ortamdaki hayvanların farkına varmak konusunda özellikle usta olduğunu göstermiştir; atalarımızın hem yırtıcılara hem de av hayvanlarına karşı gözlerini sürekli dört açmak zorunda kaldıkları düşünülürse, bu yetenek onların epey işine yaramıştır. Ekiptekiler bu fikri, canlı gözetleme hipotezi olarak adlandırırlar ve deneylerinde sözgelimi insanların bir filin devinimlerini bir kamyonun devinimlerinden daha çabuk ayırt ettiğini ortaya koyarlar.

Birtakım hayvanların bizi cezbetmesi gerçekten de içgüdüselmiş gibi durmaktadır. İnsan ve hayvan ilişkileri hakkında konuştuğumda çoğu zaman sunumuma izleyiciyi *oh* ve *ah* diyenlerden oluşmuş

bir koroya dönüştüren birkaç slayt da dahil ederim. Bunlar kedi ve köpek yavrularının fotoğraflarıdır. İzleyicilerin fotoğraflara verdiği tepkiler insan doğasının çoğu davranış bilimciyi kıvrandıran bir bileşenini yansıtır: İçgüdü. İnsanların yaradılış itibariyle bebeği andıran herhangi bir şeyi –yeni doğmuş bebekleri, köpek ve ördek yavrularını, hatta aklınıza gelen tüm yavruları– cazip bulmaları "sevimlilik tepkisi" adını almıştır. Fikir ilk olarak Avusturyalı etolog[2] Konrad Lorenz tarafından ortaya atılmıştır. Genç hayvanlar insan yavrularıyla ortak özelliklere sahiptir: Geniş alınlar ve kafatasları, iri gözler, şişkin yanaklar ve yumuşak yüz hatları. Lorenz bu karakteristik özelliklerden "bebek uyaranları" diye söz eder; çünkü bunlar kendiliğinden içimizdeki ebeveynlik dürtülerini açığa çıkarır.

Bambi, bebek uyaranları tarafından nasıl da kolayca etki altına girebildiğimizi gösteren klasik bir örnektir. Walt Disney ilk başlarda film üzerinde çalışan animatörleri karacayı mümkün olduğunca doğru çizmeleri konusunda teşvik etmişti. Maine'den gemiyle bir çift karaca getirtmiş ve sanatçılarına bir anatomi uzmanının yeni doğmuş bir geyiğin çürümeye yüz tutmuş vücudunu nasıl teşrih ettiğini izletmişti. Sorun, animatör elinden çıkan Bambi taslaklarının gerçekçi olsalar bile, sinemaya giden halk kitlesinin yüreğini fethedecek derecede sevimli olmamalarıydı. Çözüm bebeksileştirmekte bulundu; Disney sanatçılara Bambi'nin ağız ve burun kısmının uzunluğunu azaltma ve kafasını büyütme talimatı verdi Daha sonra, Bambi'ye içerisinde beyaz kısmı bol, kocaman gözler bahşettiler. Bambi insan bebeğinin ikamesi sayılabilecek bir varlığa dönüştü.

Mickey Fare de Disney'in ebeveynlik dürtülerimizi ortaya çıkarma yeteneğinin bir diğer göstergesidir. Mickey hayata 1928'de Steamboat Willie adında, pek de hoş olmayan bir düzenbaz olarak başladı. Disney, sonraki elli yıl boyunca sistematik şekilde onun imajını değiştirdi. Bu değişimi daha nazik ve daha sevecen bir Mickey yönünde gerçekleştirmek için, farenin yüz hatları daha bebeksi hale getirildi. Mickey'nin kafası bedeninin neredeyse yarısına denk gelecek şekilde büyüdü ve gözlerinin boyutu ile kafatasının beyni örten kısmı neredeyse iki katına çıktı. Acaba doğuştan gelen bir çift

2 Hayvan davranışlarını doğal ortamında inceleyen bilim insanı. (ç. n.)

kocaman göze kanma eğilimimizin başka türlere yönelik davranışlarımızda bir etkisi var mıdır? Elbette vardır. Mickey'nin geçirdiği evrimin izini süren Harvard'lı merhum biyolog Stephen Jay Gould bu konudaki en güzel kelamı etmiştir: "Bizler, işin özüne inersek, kendi bebeklerimiz tarafından kandırılacak şekilde evrimleştik ve bu tepkiyi aynı özellikler kümesini taşıyan başka hayvanları görünce de veririz."

Hayvanlara yönelik tutumlarımızda sevimliliğin rolü, Kanada'nın Atlantik açıklarındaki buz kütlelerinde yaşayan bebek Grönland foklarının yıllık "hasadının" kamuoyunda uyandırdığı infialde açıkça görülebilir. Dünyaya geldikleri andan itibaren fokların cazibesine karşı koymak zordur; hayatlarının ilk iki haftasında kürkleri bembeyaz, koyu renk gözleri ise bir havuz kadar derindir. 1970'lerde ve 1980'lerde sopalarla katledilen yeni doğmuş bebeklerden akan kanları gösteren, kan revan içindeki fotoğraflar avcılık karşıtı protestocuların elindeki broşürler ve pankartların temel unsuru durumundaydı. 1987'de Kanada hükümeti kamuoyu baskısı karşısında sözümona geri adım attı. Kürk rengi henüz koyulaşmamış ve daha az bebeksi görünmeye başlamamış on dört günlükten küçük yavru fokların öldürülmesi yasaklandı. Av mevsimi bunun sonrasında açılır oldu. Kanadalılar bebek fokları avlamaya son vermiş değiller; son verdikleri, *sevimli* bebek fokların avlanmasıdır.

Bir çocuğu andıran hayvanları fetiş haline getirmemizin bir maliyeti vardır. İnsanların sevimliye yönelik aşkı, erişkinliklerinde bile yavru gibi görünen köpek türlerinin üretilmesine yol açmıştır. Çin buldok ve Fransız buldok gibi cinslerin bebeksi burunları solunum problemleri çıkarır ve pörtlemiş yavru köpek gözleri, sığ yuvalarına sığmakta zorlanır. Neoteni (yetişkinlerde çocuksu özelliklerin korunmasına karşılık gelen biyoloji terimi) için köpek cinsleri üretirken duygusal açıdan olgunlaşmamış, bizim nevrozlarımıza yatkın evcil hayvanlar ortaya çıkardık. Bu olgu depresif, endişeli ve obsesif-kompülsif evcil hayvanlarımız kullansın diye Valium ve Prozac'ı yeniden paketleyen Big Pharma için bir nimete dönüşmüştür.

İNSANLAR NİÇİN YILANLARDAN NEFRET EDER?

İnsanlar yavru köpekler ve bebek foklar gibi yaratıklara karşı *biyofilik* ise şayet, başka hayvanlara –sözgelimi yılanlara– karşı *biyofobiktir*. 2001'de yapılan bir Gallup anketinde Amerikalılara onları kaygılandıran şeylerin neler olduğu sorulmuştur. İnsanların ilk ona giren korkularından dört tanesi hayvanlarla ilgiliydi ve listenin başını yılanlar çekiyordu. (Diğer sık rastlanan hayvan korkuları örümceklere, farelere ve köpeklere yöneliktir.) Bütün yaşam biçimlerine saygı gösterilmesini şart koşan bir felsefe benimsemiş, saygın tıp misyoneri Albert Schweitzer bile yılanlara ateş etmek için elinin altında bir tabancayı eksik etmemiştir.

Genç bir araştırmacıyken, yılanlara duyulan büyük hayranlık ile korku arasındaki çatışmayı birinci elden gözlemleme şansım oldu. Bir yaz mevsimini Florida'daki sürüngen temalı bir parkta, timsahların çiftleşme çağrılarını kayıt altına alarak geçirdim. Turist sezonunun başında park, tesis turlarında rehberlik yapsınlar diye, sürüngenlere dokunma deneyimi olan üniversite öğrencilerini işe alırdı. Her turun sonunda rehber, yılana dayanıklı bir çift çizmeyi kuşanır ve içinde onlarca kocaman çıngıraklı yılanın, su yılanının ve insanı öldürebilecek diğer yılanların bulunduğu bir çukurda ilerlerdi.

Balon numarası gösterinin zirvesiydi. Tur rehberi bir balonu şişirir ve hayvan bir halka halini alıp sokmaya hazır duruma gelene kadar bir kancayla taciz edeceği kocaman bir benekli çıngıraklı yılan seçerdi. Numaranın başarıyla sonuçlanması için balonun bir ucunu elinizde tutmanız ve öbür ucunu da yavaş yavaş kızışmış yılana doğru ittirmeniz gerekirdi. Sonra, balonla yılanın burnu arasında otuz santimetre kaldığında süratli bir hamle yapar balonu doğruca hayvanın suratına ittirirdiniz. Hamleyi doğru yapmışsanız eğer yılan bütün kuvvetini kullanarak zehirli dişleriyle balona çarpar. Pat. Balon patlar. Dehşete düşen turistler havaya sıçrar, alkış tutar ve hatta, size bahşiş verirdi.

Fakat üniversiteli oğlanlardan bir tanesinde çıngıraklı yılanın üç buçuk santimetrelik zehirli dişlerine doğru gerçekleştirilen o süratli son hamleyi yapacak cesaret yoktu. Eski personel yazın çalışan üniversiteli oğlanlar hakkında –özellikle de bu oğlan hakkında–

pek iyi şeyler düşünmezdi. Sabahları tesis resmen açılmadan önce yeni oğlanın balon numarasını öğrenmek yolunda gösterdiği gayreti seyretmek için, çukurun etrafını dolduranların arasına karışırdım. Hâki rengindeki kolalı ormancı gömleğinin içinde, kendisinden emin ve kibirli bir görüntü taşıyan çocuk çukura girer, bir yılanı kancalı sopa yardımıyla tutar, başından yakalar ve yılanın zehirli dişlerini bir kancayla küçük bir cam şişeye sabitleyerek zehir bezlerine masaj yapıp hayvanın zehrini sağardı. Buraya kadar sorun yoktu. Ama sonra sıra balon numarasıyla gerçekleştirilen finale gelirdi. Balonu şişirmeye başlarken ellerinin titrediğini görebilirdiniz ve Doğulu bir benekli çıngıraklı yılanı hedef seçtiğinde titremeler daha kötüleşirdi.

Tam bu esnada ihtiyarlar oğlana takılmaya başlar, kimisi tavuk misali gıdaklar ve birkaçı yüreklendirici sözcükler fısıldardı: "Hadi oğlum... Yaparsın sen." Ardından, üniversiteli balonun ipini ayarlar ve bunu yavaş yavaş yılana doğru iterdi. Fakat yavaşlığın bir çıngıraklı yılanda işe yaradığı görülmemiştir. Saldırıya geçmesini sağlamak için elinizi çabuk tutmanız şarttır. Onları ürkütmeniz gerekir.

Üniversiteli büyük bir dikkatle balonu yılanın burnuna değene kadar gitgide daha çok yaklaştırır, yılanı sokmaya hazır halka pozisyonundan çıkaracak şekilde geri ittirir ve bir çıngıraklı yılanın, kaçacak yer arayan, korkudan ödü patlamış beş adamı öldürmesine yetecek miktarda zehir toplamasına yol açardı. Gözünü kan bürümüş turistleri etkilemek için iyi bir yöntem izlemediği ortadaydı.

Oğlan utançtan yerin dibine girmiş vaziyette çukurdan dışarı çıkar, bakışlarını yerden kaldıramaz ve bu esnada eskiler zerrece merhamet göstermeden onu gıdaklarmış gibi sesler çıkarırlardı. Yılan turu rehberliği eğitiminin yedinci gününde çocuk işe gelmedi ve ben de onu bir daha hiç görmedim. Olay bana İncil'de geçen ruhun istekli, fakat bedenin güçsüz olduğu minvalindeki uyarıyı hatırlattı. Sürüngen parkındaki o sabah seanslarında bedenin ilkel korkuları kontrolü ele alırdı.

Nesnel bakıldığında, Amerikan halkında görülen yılan korkusunun anlaşılabilir bir tarafı yoktur. Amerika Birleşik Devletleri'nde yılda sadece bir düzine yılan sokması kaynaklı ölüm vakası söz konusudur ve kurbanların çoğu nasibini akıldan değil cesaretten

almış, testosteronu beynine vurmuş erkeklerdir. Buna tıpatıp uyan bir vaka *Annals of Emergency Medicine*'daki[3] bir makalede anlatılmıştır. Kırk bir yaşındaki bir adam, dilinin ucunda bir çıngıraklı yılan ısırığıyla hastanenin acil servisine gelmiştir. Rapor, başka bir açıklamaya gerek duymayacak kadar açıktır: "Bir arkadaşı yılanı hastanın yüzüne yakın bir noktada tutarken hasta, sürüngenin dil çıkarma hareketlerini taklit etti. Eline geçen fırsatı değerlendiren çıngıraklı yılan da adamı çabucak dilinin arka yüzeyinden soktu. Dişler hâlâ geçirilmiş dururken, arkadaşı yılanı hızla çekerek hastanın ağzından çıkardı." Of! Adamın dili şişip portakal büyüklüğünü almış, nefes alması neredeyse imkânsız hale gelmiş ve ölmesine ramak kalmıştı.

Acaba neden bu kadar çok sayıda Amerikalı yılanlardan korkar? Sonuç olarak, insanın bir köpek yüzünden hayatını kaybetme ihtimali bir yılan ısırığıyla ölmesi ihtimalinden daha yüksektir. Ofidyofobi[4] başrolünde yılanların, çıplak kadınların ve elmaların yer aldığı Tunç Devri efsanelerinin bir kalıntısı olabilir mi? Ya da insanlar yılanın kendilerine yabancı gelen bacaksız halini mi, yoksa fallik biçimini mi tekinsiz bulmaktadırlar? Ya da yılan fobileri, atalarımızı onların ölümüne yol açacak hayvanlardan uzak tutma amacına hizmet ettiği için mi yayılmıştır?

Bilim insanları yaklaşık 200 yıldır yılan korkularının geliştirilmesinde yaradılışın ve yetiştirilmenin göreli önemi üzerine tartışıp durmuşlardır. Northwestern Üniversitesi'nden psikolog Susan Mineka maymunlardaki yılan korkusunun öğrenilmiş bir davranış olduğunu ileri sürer. Mineka, doğal ortamında yakalanmış Rhesus maymunlarının yılanlar karşısında dehşete düştüğünü, fakat esaret altında doğan maymunların onlarla ilgili hiçbir korku yaşamadığını ortaya çıkarmıştır. Gelgelelim, hayatında tek bir yılan görmeyen laboratuvar maymunları vahşi doğadan getirilmiş kardeşlerinin onlara nasıl tepki verdiğini gözlemlerse şayet, anında onlar da yılan fobisinden mustarip varlıklara dönüşeceklerdir.

Bununla birlikte, diğer araştırmacılar konu yılanlarken primatların boş levha[5] olmadığı kanaatindedir. Tennessee Üniversitesi'nden

3 Acil Tıp Süreli Yayınları. (ç. n.)

4 Yılan korkusu. (ç. n.)

5 Tabula Rasa: Zihnin dış kaynaklı etki ve bilgilerle donanmadan önceki boş ve ilk hali. (ç. n.)

etolog Gordon Burghardt ve onun Kyoto Primate Institute'daki[6] meslektaşları, esaret altındaki yetişkin Japon maymunlarını yiyecek almak için bir yılan kafesinin önüne gelmek zorunda kaldıkları bir durumla sınamışlardır. Hayvanların çoğu, hayatlarında daha önce hiç görmedikleri halde yılanlar karşısında kuşkuya yer bırakmayacak bir korku yaşamışlardır. Davis'teki Kaliforniya Üniversitesi'nden Lynne Isbell *The Fruit, the Tree, and the Serpent: Why We See So Well*[7] kitabında primat beyninin yılanları görsel olarak algılamak konusunda uzmanlaşacak şekilde evrimleştiğini savunan inandırıcı bir sav ortaya atmıştır. Virginia Üniversitesi'nden psikologlar Vanessay LoBue ve Judy DeLoache (psikologlardan ikincisinin bizzat yılan fobisi vardır) insanlarda doğuştan bir yılan algılayıcısı bulunduğu fikrini sınadılar. Ömründe hiç yılan görmemiş küçük yaştaki çocuklardan, birçok doğal nesnenin yer aldığı bir dizi resmin içine gömülmüş yılan fotoğraflarını seçmeleri istendi. Denekler, beklendiği üzere, başka hayvan resimlerinin ortasındaki bir yılan resmini tanımak konusunda, bir çiçek yahut bir kırkayak resmini seçerkenkinden daha çabuk davranmışlardı.

Bu durumda, tabiatın yılan korkularında bir rol oynadığı ortadadır. Fakat bütün hikâye sadece bundan ibaret olamaz. Amerikalıların yarısı yılanlardan korkmadığını söyler ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan 400.000 insan onları evcil hayvan olarak evlerine alır. Dahası, yılanlara muameleleri itibariyle kültürler arasında farklılıklar mevcuttur. Arkadaşım Bill, hayatının beş yılını bir av polisi olarak Tanzanya'da geçirdi. Yaşadığı köyde insanlar zehirli ile zararsız yılanlar arasında hiçbir ayrım yapmazlardı. Birileri yılan gördüğünde "Nyoka!" diye bağırır ve herkes koşa koşa gelip hayvanın sırıklarla öldürülmesine katkıda bulunurdu. Fakat aynısı Yeni Gine için geçerli değildir. Biyolog Jared Diamond'a göre, adadaki yılan türlerinden üçte biri yüksek oranda zehirliyse de Yeni Gineliler yılandan korkmazlar. Tanzanyalıların aksine Yeni Gineli kabile mensupları zehirli türleri zehirli olmayanlardan ayırt etmek konusunda uzmandırlar ve zararsız yılanları yiyecek olarak tüketirler.

---

6 Kyoto Primat Enstitüsü. (ç. n.)

7 Meyve, Ağaç ve Yılan: Neden Bu Kadar İyi Görürüz. (ç. n.)

Hem genlerin, hem de ortamın hayvanlara yönelik tutumlarımızda etkili olduğu düşüncesi, E.O. Wilson'ın güncellenmiş biyofili kanaatiyle gayet güzel örtüşür. Kendisi başlangıçta biyofiliyi, beynin donanımında parlak ve güzel olan her şeyle ilişki kurmak için yer alan insana has, içgüdüsel bir dürtü olarak tasavvur etmişti. Ne var ki, birkaç yıl sonra bu görüşünde öğrenmenin doğayla olan ilişkilerimiz üzerindeki derin etkilerini de kapsayacak düzeltmeler yaptı. "Biyofili," diye yazdı, "kendi başına bir içgüdü değil, her biri tek tek açığa çıkarılıp analiz edilebilecek, karmaşık bir öğrenme kuralları sistemidir." Ve doğayla ilişkimizi yöneten bu öğrenme kurallarını açığa çıkarma işi de antrozoolojinin alanına girer.

BİR İSİM NE ANLATIR? DİL VE AHLAKİ MESAFE KOYMA DAVRANIŞI

Hayvanlara dair düşüncelerimiz onlara verdiğimiz isimlerin ve onları anlatmak için kullandığımız sözcüklerin de etkisinde kalır. Hayvan sözcükleri insan dilinin tamamına nüfuz etmiş durumdadır. Bunlardan bazıları yüceltir ("arı gibi çalışkan", "tilki gibi kurnaz kadın"), diğerleri küçük düşürür ("seni kancık") ve kimisi de cinsel gücü (*horoz*,[8] *kedicik*) yansıtır. Birine "hayvansın" deyişimiz, doğadaki yerimize dair ikircikli ruh halimizin sonucudur. Bu kimi bağlamlarda bir iltifat, başka bağlamlarda bir hakarettir. Psikodilbilim uzmanları dilin gerçeklik algılarımızı mı yansıttığı, yoksa onlara şekil mi verdiği konusunda birbirleriyle tartışmaktadırlar. Ben ikinci cenahta yer alırım. Yediğimiz hayvanlara verdiğimiz adları ele alalım. Patagonya dişbalığı, Güney Amerika açıklarında yaşayan iğne gibi dişlere ve sarımsı patlak gözlere sahip, tarih öncesinden kalmış gibi görünen bir yaratıktır. Los Angeles'lı açıkgöz bir ithalatçı ona lezzeti çağrıştıran "Şili levreği" şeklindeki yeni adını verene kadar bu hayvan, incelikli bir damak zevki bulunanların ilgisine mazhar olmamıştı.

Et için kullandığımız sözcükler bizi diyetimizin etik çağrışımları üzerine düşünmekten kurtarır. Kasaptan yarım kilo sığır eti

8 Metnin orijinalinde yer alan "cock" kelimesi, İngilizcede hem horozun, hem de penisin karşılığı olarak kullanılmakta, İngilizcedeki "cock" kelimesi cinsel çağrışımlar da taşımaktadır. (ç. n.)

almak yarım kilo inek eti sipariş etmekten daha kolaydır. Soyoluş ölçeğinde aşağılara indikçe ahlaki bir semantik mesafe koymanın daha az gerektiği gün gibi ortadadır; tavuk, ördek ya da balık söz konusuyken, durumu dilsel bir makyajla örtbas etme zahmetine girmeyiz. Gelgelelim, dünyanın başka yerlerinde insanların etle ilgili hüsnü tabirlerden hepten vazgeçtiği de olur. Almancada domuz eti, sığır eti ve dana eti[9] için sırasıyla *Schweinefleisch* (domuz eti), *Rindfleisch* (inek eti) ve *Kalbfleisch* (buzağı eti) sözcükleri kullanılır. Mandarin dilinde sığır etinin karşılığı olan *niurou* sözcüğü inek ve et olarak tercüme edilir; domuz eti *zhurou* (domuz eti) ve koyun etiyse *yangrou* (koyun eti) kelimelerine karşılık gelir.

Hayvan hakları tartışmasının her iki cephesinin savunucuları da sözcüklerin gücünün farkındadır. Kanada'daki fok avcılığı tasvir edilirken avcılığı denetleyen devlet dairesi tarafsız sözcükler kullanır: "Hasat", "hasta hayvanların itlafı" ve "yönetim planı". Fok avcılığı karşıtlarının diliyse öfkeli sözcüklerle bezenmiştir: "Kasaplık", "katliam" ve "vahşet". Yaban hayat yöneticilerinin "ölü hayvanların yüzme refleksi" olarak adlandırdığı durum için, aktivistler "derinin canlı canlı yüzülmesi" tabirini kullanırlar.

Hayvan hakları grubu PETA (People for the Ethical Treatment of Animals)[10] milyonlarca Amerikalı'nın fabrika çiftçiliği, avcılık, hayvan araştırmaları, hayvanat bahçeleri ve sirklerle ilintili acılardan haberdar olmasını sağlamıştır. Ancak bizim suşi yapımında kullanılan mavi yüzgeçli orkinosa yönelik doymak bilmez iştahımızın yol açtığı ıstırap, yahut 2,4 milimetrelik yapma sineği gerçek bir böcek sanan, kırk santimetrelik kahverengi alabalığın acısına ilişkin kamuoyu oluşturmak konusunda, neredeyse hiçbir başarı kaydedememişlerdir. Arkadaşım Cathy yüzü olan hiçbir canlıyı yemediğini söyler ama balıkları hesaba katmaz. PETA'nın kürke değil yüzgeçlere sahip olan hayvanlar konusundaki düşünce tarzımızı değiştirmek için kullanacağı yeni strateji de onları yeniden adlandırmak olacaktır. Balık avcılığı karşıtı yeni kampanyalarının sloganı şudur: "Denizdeki Yavru Kedileri Kurtarın!"

9 Türkçede de tıpkı Almancadaki gibi, etin türünü doğrudan ortaya koyan ifadeler kullanılıyor; İngilizcede ise etin hangi hayvandan ve hayvanın hangi bölgesinden alındığı bilgisini örten "pork", "beef" ve "veal" sözcükleri tercih edilir. (ç. n.)

10 Hayvanlara Etik Muamele İçin Mücadele Edenler Derneği. (ç. n.)

Joan Dunayar da bunu tasvip edebilirdi. Kendisi *Animal Equality: Language and Liberation*'ın[11] yazarı olarak birtakım sözcüklerin başka türleri istismar etmemizi kolaylaştırdığı kanısındadır. Dunayar, akvaryumlar için "su hapishaneleri," hayvanat bahçesindeki hayvanlar için "mahkûmlar" ve kovboylar için "inek tacizcileri" gibi dilsel ikameler kullanılması önerisinde bulunur. Evcil hayvanlarımızdan "köpek arkadaşım" ya da "kedi arkadaşım" şeklinde söz etmemizi ister. Tilly'yi "kedi arkadaşım" olarak çağırmak beni memnun eder fakat bekleme odasında bir akvaryum olan diş hekimimin "balık dostlarının tutulduğu hapishanenin" suyunu değiştirme vaktinin geldiğini söylemek konusunda istekli davranacağından kuşkuluyum.

EVCİL HAYVANLAR YA DA DENEKLER? KATEGORİLER ÖNEM TAŞIR

Hayvanlardan söz ederken kullandığımız dil, hayvanlar hakkındaki düşünce biçimimizi etkileyen başka bir faktörle –onları dahil ettiğimiz kategorilerle– yakından bağlantılıdır. Örneğin, "evcil" kategorisindeki hayvanlara isim konulur; "denek" kategorisindeki hayvanlara genellikle isim verilmez. Geçenlerde bir biyologa laboratuvarındaki farelerden herhangi birinin ismi olup olmadığını sorduğumda, adam bana sanki aklımı kaçırmışım gibi baktı. Hiç şaşırmadım. Sonuçta, bir şeyler batırıp enjekte ettiği ve incelediği bu beyaz fareler adamın gözünde birbirinden farksızdı. Bir ismi neden hak edeceklerdi ki?

Fakat kimi zaman, hayvan kategorileri bulanık bir hal alabilir. Lisansüstü öğrencisiyken, hayvan araştırmalarında kullanılacak birer nesneyken evcil hayvanlara dönüşmüş deneklerimizden –müebbet mahkûmlarından– bazılarına isimler vermiştik. En gözde laboratuvar hayvanımız IM adını koyduğumuz (*Em* olarak telaffuz edilir) bir buçuk metrelik harikulade bir çıngıraklı yılandı. Onu daha küçücük bir bebekken almıştık. IM'in olağanüstü yönü, iki kafası ve tek penisinin olmasıydı (Çoğu yılanda tek kafa ve iki penis bulunur). Bir kafasına İçgüdü, öbürüne Zihin adını

11 Hayvan Eşitliği: Dil ve Özgürleşme. (ç. n.)

vermiştik. Ona niçin böyle bir takma ad koyduğumuzu buradan anlayabilirsiniz.[12]

Gelgelelim, laboratuvar araştırmalarında kullanılan bir deneği evcil hayvana dönüştürmek maliyetli olabilir. Laboratuvar hayvanlarıyla ilgilenen bir veteriner, ölümle son bulacak bir deneyin parçası olması planlanan beagle köpek yavrusuna "bir anda âşık olduğunu" anlatmıştı. Kadın sessiz sedasız laboratuvar teknisyenlerinden birini kenara çekmiş, adama bu köpeği başka bir hayvanla değiş tokuş etmesini söylemiş ve böylece beagle'ın yerine başka bir köpeğe ötenazi yapılmıştı. Kadın beagle'ın sırf yetkili bir şahsın (yani bizzat kendisinin) ona kanı kaynadığı için hayatta kaldığını idrak etmiş ve aradan birkaç yıl geçtikten sonra bile öbür köpeği keyfi şekilde ölüme mahkûm etmenin suçluluğunu üstünden atamamıştı.

İnsanların hayvanları sınıflandırma eğilimi çok küçük yaşlarda başlar. Yale Üniversitesi'ndeki araştırmacılar, bozkır antilopları ve pangolinler gibi aşina olunmayan hayvanlara ve luzak (daireler çizen bir cihaz) ile garflom (havluları düzleştirmek için kullanılan bir aygıt) gibi nesnelere ait fotoğrafları okul öncesi yaştaki çocuklara göstermiş ve çocukların bunlar hakkındaki sorularını kaydetmişlerdi. Çocukların soruları, yaşayan varlıklar ile cansız nesneler arasında ayrım yapılmasını sağlayan ve kökleri derinlerde yatan bir kategori sistemini ortaya koyuyordu. Kendilerine bir pangolin gösterildiğinde küçük çocuklar "Bu ne yer?" benzeri sorular sormuşlardı. Önlerine bir garflom konulduğunda "Bu nasıl çalışır?" ya da "Ne işe yarar?" gibi hayvanlar söz konusuyken asla sormadıkları sorular yöneltmişlerdi.

Üstelik, insan zihninin hayvanları cansız nesnelerden ayrı düşünecek bir donanıma sahip olduğunu gösteren kanıtlar da mevcuttur. *Naming Nature: The Clash between Instinct and Science*[13] kitabında Carol Kaesuk Yoon, beyni hasar görmüş, fakat hayvanların adını çıkarmak haricindeki zihinsel kapasiteleri sapasağlam kalmış kişileri ele alan bir dizi şahane vakayı anlatır. Ansefalit geçirdiğinde beyni hasar gören J.B.R. el fenerleri, cüzdanlar ve kanolar gibi nesneleri

12 İngilizcede bunlara karşılık gelen "Instinct" ve "Mind" sözcüklerinin IM'i oluşturmasından söz ediliyor. (ç. n.)

13 Doğayı Adlandırma: İçgüdü ve Bilim Arasındaki Çatışma. (ç. n.)

kolayca tanımlayabiliyordu; fakat kendisine bir papağan ya da bir köpek fotoğrafı gösterildiğinde şaşırıp kalıyordu. Araştırmacılar yalnızca insan yüzlerinin yahut nesnelerin fotoğraflarını gördüğünüzde değil, hayvan fotoğraflarına baktığınızda da beyninizdeki bazı kısımların aydınlandığını bildirmişlerdir. Dahası, aynı beyin alanları doğuştan görme engelliler hayvan isimlerini işittiğinde de aktive olmaktadır. Bu çalışmalar insan beynindeki kısımların hayvanlara ilişkin bilgileri işlemek konusunda uzmanlaşacak şekilde evrimleştiğini ortaya koyar.

BÖCEKLER EVCİL HAYVAN, KÖPEKLER HAŞARAT OLURSA: KÜLTÜR VE SOSYOZOOLOJİK ÖLÇEK

Arnold Arluke zoologların hayvanları sınıflandırma tarzı ile diğer insanların onları yerleştirdiği kültürel ve psikolojik kategoriler arasında büyük farklar bulunduğuna dikkat çeker. Soyoluş ölçeği bir organizmanın evrimsel tarihçesini temel alıyor olsa da, gündelik hayatta hayvanlara Arluke'un sosyolojik ölçek adını verdiği bağlamdan bakarız. Bu kimi zaman keyfi olabilen ve hayvanların yaşamlarımızda oynadığı rolleri temel alan bir kategori sistemidir. Köpekler ve sırtlanlar soyoluşsal ölçeğin aynı geniş kolunda (*carnivora*[14] cinsi) yer alsalar da sosyozoolojik ölçekte aralarında dünya kadar fark vardır.

Kültür, sosyozoolojik ölçeği yapılandırma biçimimiz üzerinde önemli bir rol oynar. Böcekleri ele alalım. Amerikalılar genellikle omurgasız canlılara bir korku, antipati ve uzak durma eğilimiyle yaklaşırlar. Japonya'da ise börtü böceğe yönelik yaklaşımlar daha karmaşıktır. Doğum gününde boynuzlu bir böcek armağan edildiğinde sevinçten havalara uçacak çok fazla Amerikalı çocuk yoktur. Japonya'daysa çocukların pek çoğu bu durumda sevinçten havalara uçar. Japoncada Batılıların tam anlamıyla kavramakta güçlük çekeceği *mushi* diye bir sözcük vardır. İleri yaştaki Japonlar *mushi*'yi böcekler, örumcekler, semenderler ve hatta bazı yılanlar için kullanır. Onların gözünde, kurbağa yavruları *mushi*'dir; fakat yetişkin kurbağalar değildir. Genç Japonlar ise *mushi*'yi böceklerle –özellikle

14 Lat. Etobur, etçil (ç. n.)

ötücü cırcır böcekleri, ateş böcekleri, yusufçuklar ve kocaman boynuzları olan dev kınkanatlılarla– sınırlandırmıştır.

Mushi erkekleri cezbeder. Oğlanlar bunları yakalar, süslü kafeslerde tutar, hatta *mushi* dayanıklılık yarışmaları tertiplerler. Tokyo'daki büyük mağazalarda *mushi* toplama ekipmanı, *mushi* yavrulatma malzemeleri, *mushi* teraryumları, *mushi* döşekleri satılır ve elbette fiyatı yüzlerce doları bulan bu böceklerin ta kendileri de satışa sunulmuştur. Popüler *mushi* faaliyetleri arasında en fazla ağırlığı kimin kınkanatlısının çekebileceğini görmek üzere düzenlenen yarışlar ve karpuz parçaları için kavga etsinler –sumo güreşinin böcek versiyonunu sahnelesinler– diye onları tahrik etmek de yer alır. Bu mücadeleleri YouTube'da izleyebilirsiniz. Japoncada bir köpek ya da kedi için kullanılan sözcük *petto*'dur. Boynuzlu böcek bir *petto* mudur, yoksa bir oyuncak mıdır? *Mushi* konusunda çalışan antropolog Eric Laurent bazı yönlerden bu böceklerin evcil hayvan sayılacağı iddiasını ortaya atar. Çocuklar böcekleriyle oyunlar oynar, onlardan bariz bir keyif alırlar ve pek çok çocuğun kınkanatlı hayvanlarından *petto* diyerek söz etmesi, bir kültürdeki haşaratın başka bir kültürde evcil hayvana dönüşebileceğini göstermektedir.

Antrozoolog James Serpell farklı türler hakkındaki düşünce biçimimizi etkileyen kültürel farklar konusunda basit ve derli toplu bir bakış açısı geliştirmiştir. Serpell, hayvanlarla ilgili tutumlarımızın iki boyuta indirgenebileceği kanaatindedir. Bunlardan birincisi, türler hakkında duygusal olarak ne hissettiğimizdir ("etki"). Olumlu tarafta sevgi ve sempati, olumsuz tarafta korku ve tiksinti yer alır. Öteki boyut "yararlılık"tır – türün insani menfaatler açısından yararlı ya da faydalanılabilir olması (muhtemelen, hayvanı yiyoruzdur ya da ulaşım amaçlı kullanıyoruzdur) yahut menfaatlerimiz bakımından zararlı olup olmadığı meselesi (sözgelimi, hayvanın bizi yeme ihtimali).

İçinde dört çeyrek daire olan bir matris hayal edelim. Duygusal boyut, üstte sevgi/şefkat'in ve altta tiksinti/korku'nun bulunduğu dikey bir çizgiyle temsil edilmektedir. Bu, yararlılık boyutunu temsil eden yatay bir çizgiyle ortadan ikiye ayrılmıştır – sol tarafta "yararlı değil/menfaatlerimiz açısından zararlı" ve sağ tarafta "yararlı" vardır. Matris bu haliyle hayvanların yaşamlarımızdaki rolleri ve onları

yerleştirdiğimiz kategoriler hakkında düşünmemize yardımcı, dört hücreli bir kategori sistemi oluşturmaktadır: Sevilen ve yararlı (üst sağ); sevilen ve yararı olmayan (üst sol), tiksinti duyulan ve yararlı (alt sağ), tiksinti duyulan ve zararlı (alt sol).

Bu dört kategorili sistem insanın en iyi dostu köpekle ilgili kültürel farkları da açıklar. Görme engellilere rehberlik eden veya evcil hayvan terapisinde kullanılan köpeklerin "sevilen ve yararlı" kategorisine girdiği ortadadır. Öte yandan, tipik bir Amerikalı evcil köpek sevilmesine sevilir; fakat geleneksel anlamda özellikle yararlı olduğu söylenemez. Suudi Arabistan'da köpekler çoğunluk tarafından hor görülür; onlar "tiksinti duyulan ve zararlı" kategorisine örnek teşkil eder. Belki de en ilginç kategori hem tiksinti duyulan hem de yararlı hayvanlardan oluşmaktadır. Sözgelimi, Ituri Yağmur Ormanı'ndaki Bambuti halkıyla birlikte yaşayan köpekler alaya alınır, dövülür, acımasızca itilip kakılır ve artıkları yiyebilmek için dilenmeye terk edilir. Ne var ki, Bambuti halkının onlarsız avlanması imkânsız olduğundan, aynı köpekler değerli mal varlıkları olarak da görülürler.

Serpell'in modeli türlere yönelik tutumlarımızda yaşanan değişimlere ilişkin bir bakış açısı da sunar. "Güvercinler Nasıl Sıçana Dönüştü" adını taşıyan bir makalede Volin Jerolmack, 150 yılı aşkın bir zaman diliminde *New York Times*'ta çıkan öykülerdeki güvercin tasvirlerini gözden geçirmiştir. Kendisi New Yorkluların gözünde güvercinlerin "sevilen ama yararlı olmayan" kategorisinden "tiksinti duyulan ve yararlı olmayan" kategorisine geçtiğini ortaya çıkarmıştır. Bu değişim kayınbiraderimin geyikler hakkındaki duygularını da tarif eder Kendisi Puget Sound'a tepeden bakan dik bir kayalığın üstündeki evine ilk taşındığında geyikleri arka bahçesinde gezinirken görmekten büyük keyif alırdı. Geyikler ona Bambi'yi hatırlatırdı. Aç geyikleri zevkten dört köşe edecek bir sebze bahçesi kurduğunda ise her şey tersine döndü. Artık kayınbiraderim onlardan nefret ediyor; üstelik Bambi de onun kişisel sosyozoolojik kategorilerinde, "nefret edilen ve yararsız"a karşılık gelen çeyrek dairedeki sıçanlar ile kazların (çimenlerine kaka yaparlar) saflarına katıldı.

HAYVAN ETİĞİNDE DUYGULAR AKLA ÜSTÜN GELİR

Hayvanlar hakkında nasıl düşündüğümüz aynı zamanda insan psikolojisinin ezelden beri gündeminde olan bir temayı da yeniden gündeme getirir: Mantık ile akıl arasındaki çatışma.

3 Eylül 1977 günü, öğleden sonra üç metre altmış santimetre uzunluğundaki Nil timsahı Cookie, İşçi Bayramı'nı timsahların en iyi yaptığı şeyi yaparak geçirmekteydi: Güneşin altında karnının üstüne uzanmış, keyif yapıyordu. Cookie yüz yaşındaki kaplumbağaların, keçi yutabilecek büyüklükteki pitonların ve çeşit çeşit egzotik kertenkele ile zehirli yılanın yuvası durumundaki bir sürüngen tema parkında, Miami Serpentarium'da yaşardı. Yaz sonundaki o günde parka gelen ziyaretçiler arasında altı yaşındaki David Mark Wasson ve babası da vardı. Baba ve oğul, timsahı iyice görebilmek için Cookie'nin kümesine yaklaştılar ve erkek timsahın kafesindeki küçük bir havuzun kenarında kımıltısız yattığını gördüler. Bay Wasson oğluna timsahların da hareket ettiğini göstermek konusunda kararlıydı. David'i kümesin beton duvarının üstüne çıkardı ve Cookie'ye atabilecekleri birkaç yabanüzümü aramaya gitti. Daha sonra olanları muhtemelen tahmin edebiliyorsunuzdur.

Wasson arkasına döndüğü anda, David kümesin içine, Cookie'nin çoğu zaman yemeğini bulduğu noktaya düşüverdi. Büyük timsahlar istediklerinde yıldırım hızıyla hareket edebilir, Cookie'nin küçük oğlanı kapması da yaklaşık bir milisaniye aldı. Parkın sahibi Bill Haast kalabalıktan yükselen çığlıkları duydu, kümese doğru koştu, duvardan atladı ve derhal iki yumruğuyla Cookie'nin kafasına vurmaya başladı. Ne yazık ki, David'i 900 kilogramlık sürüngenden ayırmayı başaramadı ve Cookie, çene kemiklerinin arasında duran David'le birlikte, sürüne sürüne küçük havuzuna geri döndü. Oğlanın cesedi havuzdan birkaç saat sonra çıkarılabildi.

Haast yıkılmıştı. Gecenin ilerleyen saatlerinde timsahın kümesine tırmandı ve Cookie'nin kafasına bir Luger ile dokuz el ateş etti. Hayvanın ölmesi bir saat sürdü.

David ile Cookie'nin ölümleri kulağıma geldiğinde mantıklı tarafım infazın hiçbir anlamı olmadığını düşündü. Cookie neredeyse bir ton ağırlığında olmasına rağmen beyni benim başparmağım büyüklüğündeydi. Bir timsahın felsefecilerin deyişiyle "ahlaki *fail*"

olmadığını, yani düşünerek doğruyu bulamayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Kocası Cookie'yi silahla vurarak öldürdükten sonra Haast'ın eşi, "Timsah sadece kendisine doğal gelen şeyi yaptı" demişti. Kadın haklıydı.

Ne var ki, başka bir tarafım –daha ilkel bir tarafım– cezalandırma ihtiyacını anlıyordu. Timsahın ölümünü "duygusal olarak tatmin edici, ancak tamamıyla akıl dışı" şeklinde tanımlayan *New York Times* başyazarı da bunun farkındaydı. Cookie'yi vurmak doğru bir karar mıydı? Bu durumda, içgüdülerine uygun bir eylemde bulunan timsahı cezalandırmanın akla sığmayacağını söyleyen mantığımızı mı, yoksa masum bir çocuğun ölümü karşısında intikam çığlıkları atan duygularımızı mı dinlememiz gerekir?

İnsan ahlakının duyguyu mu, yoksa aklı mı esas aldığı tartışması epey eskilere gider. On sekizinci yüzyıl felsefecisi David Hume duyguların ahlakın temeli olduğu fikrini savunurken, Immanuel Kant etik anlayışımızın aklı temel aldığı kanaatindedir. İnsan ve hayvan ilişkilerindeki psikolojiyle ilgilendiğim ilk zamanlarda, başka türlerle ilgili ahlaki meseleleri düşünürken insanların aklından nelerin geçtiğini öğrenmeye karar vermiştim. O dönemde ahlak psikolojisi alanı Harvard'lı psikolog Lawrence Kohlberg'in egemenliğindeydi. Tıpkı Kant gibi Kohlberg de ahlaki bir karar verme davranışının enine boyuna düşünme sürecinin sonucunda gerçekleştiği kanısındaydı: Bizler bir eylemin avantajlarıyla dezavantajlarını ölçüp biçeriz ve ondan sonra mantıklı bir karara varırız. Kohlberg'in araştırması çocuklarda ahlaklı düşünmenin gelişimi üzerine odaklanmıştı. Kendisi çocuklara kişiyi ahlaki ikileme düşüren bir hikâye anlatırdı. Ardından, çocuklar durum hakkında bir hükme varır ve gerekçelerini açıklarlardı. Klasik Kohlberg senaryosu, kanserden ölmek üzere olan karısını kurtarmak için yüksek fiyatlı bir ilacı açgözlü bir eczacıdan çalan Heinz adlı yoksul bir adamın vakasıydı. Heinz'ın ilacı çalma davranışında haklı olup olmadığı kararını verirken Kohlberg'in çocukları küçük mantıkçılar olup çıkmışlardı. Heinz'ın yakalanma olasılığı ile karısının hayatta kalmasının vereceği mutluluk gibi faktörleri göz önüne almışlardı.

Shelley Galvin ve ben de hayvanların araştırmalarda kullanılmasıyla ilgili olarak insanların nasıl karar verdiklerini tetkik etmek üzere bu yönteme başvurduk. Çalışmamız basitti. Katılımcılar,

hayvanların kullanıldığı deneylere ilişkin bir dizi farazi teklifi değerlendiriyorlardı. Onlardan her deneyi onaylamalarını ya da onaylamamalarını ve kararlarının ardındaki gerekçeleri açıklamalarını istemiştik. Bir vakada, Alzheimer hastalığının tedavisini bulmaya çalışan bir araştırmacı, maymun embriyolarından alınmış kök hücreleri yetişkin maymun beyinlerine aşılamak için onay istiyordu. Başka bir vakada, bir bilim insanı genlerin ve deneyimin karmaşık hareket modelleri geliştirilmesinde oynadığı rolleri incelemek üzere yeni doğmuş farelerin ön ayaklarını kesmek için izin almaya çalışıyordu. Senaryolar gerçek deneylerden yola çıkılarak kurgulanmıştı.

Katılımcıların yarısı maymun çalışmasına onay verdiği halde sadece dörtte biri fare ayağı kesme çalışmasını destekledi. Aldıkları kararlar bizi şaşırtmadı; fakat düşünce biçimlerini önceden tahmin edememiştik. Maymun deneyi vakasında öğrenciler akılcı davranma eğilimindeydiler. Kararlarını araştırmanın maliyeti ve faydaları ya da hayvanların doğuştan gelen hakları gibi hususlara dayanarak aldılar. Gerçi, farelerin bacaklarını kesip çıkarma meselesinde aynısı geçerli olmadı. Bu vakada katılımcılar "Bu deney içimi kaldırıyor" benzeri açıklamalarda bulundular: "Zavallı hayvanın yüzündeki ifadeyi bir düşünün!" ve "İçler acısı!" Deneklerimiz, bebek farelerin bacaklarının kesilmesine dair hükümlerini mantığa değil, senaryo karşısında şekillenen duygusal tepkilerine dayanarak vermişlerdi.

Psikolojide ahlaki gelişim konusundaki geçerli teoriyi esas alarak, deneklerimizin karar verirken rasyonel yolu izleyeceği varsayımında bulunmuştuk; ancak onların bunun yerine çoğu zaman sezgilerine kulak verdiklerini ortaya çıkardık. Söz konusu bulgu, ahlak psikolojisinde konu etik olduğunda, duyguların akıldan önce geldiğini vurgulayan yeni ekolün öncülerinden Jonathan Haidt tarafından öngörülebilirdi. Haidt, insan bilişselliğinin iki süreçten meydana geldiği kanaatindedir. Birincisi sezgisel, anlık, bilinçdışı, çabasız ve duygusal olandır. İkinci süreçse bunun aksine, hesaplanmış, bilinçli, mantıklı ve yavaştır. Bu, çoğu zaman duygusal kararımızı verdikten hemen sonra devreye girer ve duygu esaslı kararlarımızın arkasında duracak gerekçeleri üreterek bilişsel karmaşayı düzene sokar.

Haidt, ahlaki konularda mantıklı olmayan, sezgisel sistemin genellikle üstün geldiği savını ortaya atar. Haidt'in ahlak teorisini mülakat yaptığım, özel eğitmen ve hayvan hakları aktivisti Lucy gayet

güzel anlamıştır. Onu hayvan aktivizmine götüren yolda, mantığın ve duyguların taşıdığı önem hakkında sorular sorduğumda, Lucy şunları söylemişti: "Her zaman duygulardan kaynaklanmıştır. Fakat pek çok kez duygusal tepkilerime mantıklı bir gerekçe bulmak zorunda kalmışımdır. Aksi halde, insanları benim pozisyonumu savunmaya ikna edemem."

AHLAK, HAYVANLAR VE ÖĞÜRME FAKTÖRÜ

Tıpkı Lucy gibi bizler de çoğu zaman verdiğimiz ahlaki hükümler için birtakım gerekçeler üretiriz. Fakat bazen düz mantık işlemez olur. Haidt insanlardan son derece nahoş, ancak hiçbir zararı olmayan bir dizi durumu değerlendirmelerini istemiştir. Bunların birinde kadının teki Amerikan bayrağıyla tuvaleti temizler. Bir diğerinde, Avrupa'da tatil yapmaktaki yetişkin bir erkekle kız kardeşi, iki doğum kontrol yöntemi kullanarak bir defaya mahsus cinsel birliktelik yaşama kararı alır. Bir başka senaryoya bir evcil hayvan dahil edilmiştir: "Ailenin köpeği evlerinin önünde, bir araba tarafından öldürülmüştür. Aile köpek etinin lezzetli olduğunu duymuştur; hal böyleyken köpeğin cesedini parçalara ayırıp pişirmiş ve akşam yemeğinde yemişlerdir."

Kararı siz verin. Evin köpeğinin cesedini mangala atmaları kabul edilebilir bir durum mudur?

İnsanlara ailenin kendi evcil hayvanını yemesinin hoş görülebilir bir durum olup olmadığını sorduğumda, pek çoğu anında "Hayır, insanın kendi köpeğini yemesi kabul edilemez!" demiştir. Sorun, akıl yürütme biçimlerinin üzerine gittiğinizde, yani çoktan öldüğü ve herhangi bir acı hissetmeyeceği gün gibi ortada olan bir hayvanı yemekteki yanlışlığı tam olarak açıklamalarını istediğinizde baş gösterir. İnsanlar çoğu zaman, kararlarına makul bir gerekçe bulamazlar. Haidt bunu "ahlaki sersemleme hali" olarak adlandırır. Burada Öğürme Faktörü etkilidir. Söz konusu eylem bize iğrenç gelir, o kadar.

Pensilvanya Üniversitesi'nde görev yapan psikolog Paul Rozin, tiksintiyi ahlak duygusu olarak adlandırır. Bir kardeşle seks yapmak gibi tiksinti yaratan faktörler evrenseldir. Dışkı, idrar ve âdet kanı gibi bedensel ürünler, nerede yetişmiş olurlarsa olsunlar

insanlara iğrenç gelir. Toplumsal sınıf da ahlaki sezgileri etkiler. Yoksul Philadelphia'lıların % 80'i insanların ölmüş köpeklerini yemekten men edilmesi gerektiğini söylemiş, fakat üst sınıf Philadelphia'lıların sadece % 10'luk kısmı buna itiraz etmiştir. Haidt bu farkın üst sınıfa mensup bireylerin, bir eylem nahoşken bile, zarar faktörünü değerlendiren ahlaki sistemlere uygun davranma yatkınlığına bağlanabileceği kanısındadır ve bu vakada, köpek zaten ölmüş olduğundan ortada verilebilecek bir zarar da yoktur. Bir de, elbette insanların düşündükleri ile yaptıkları arasında fark vardır. Bu en varlıklı deneklerin dahi, gerçek hayat şartlarında sadece bir kerecik bile olsa, soğan, Cheez Whiz ve kuşbaşı kesilmiş av köpeği etiyle hazırlanan, Philly peynirli sandviç sipariş edeceğinden kuşkuluyum.

İNSANLAR HER ZAMAN HAYVANLARDAN DAHA ÖNCELİKLİ OLARAK MI KURTARILMALIDIR?

Araştırmacılar insanın ahlaki düşünme biçimindeki tuhaflıkları incelemek üzere genellikle insanlara farazi durumlarda verecekleri tepkileri sorarlar. En yaygın şekilde kullanılanlar arasında "tramvay problemleri" olarak adlandırılan senaryolar yer alır. Özgün versiyonlar aşağıdadır. Siz olsaydınız ne yapardınız?

Versiyon 1. Bir tramvayın frenleri bozulmuş ve süratle raylardan aşağı doğru, beş insanın üzerine ilerlemekte. Tramvayın yönünü üzerinde tek bir insanın ayakta durduğu raylara doğru değiştirebilecek kolu çekerek bu beş insanı kurtarabilirsiniz. Eğer kolu çekerseniz o kişi hayatını kaybedecek. Tramvayın yönünü değiştirmek ve bir insanın hayatını feda ederek beş ölümü engellemek, ahlaken anlaşılır bir durum mudur?

Versiyon 2. Raydan çıkmış tramvay beş insana doğru yol almakta. Bu sefer rayların üzerindeki bir yaya köprüsünden geçmektesiniz. Yanınızda iri yarı bir adam var. Adamı köprüden itip tramvayın yoluna atmanız durumunda beş kişiyi kurtarmanız mümkün. Bu ahlaken anlaşılır bir durum mudur?

Siz de çoğunluğu oluşturan insanlar gibiyseniz şayet, bu iki vakada farklı kararlar vermişsinizdir. Versiyon 1'e insanların % 90'ı evet demiştir – beş kişinin yerine tek bir kişi ölsün diye kolu çevirmeniz ve tramvayın yönünü değiştirmeniz gerekir. Fakat Versiyon 2 söz konusuyken, sadece % 10'luk kısım şişman adamın tramvay yoluna itilmesinin doğru bir hareket olduğu kanaatindedir.

Neden insanlar bu iki vakada çoğu zaman farklı kararlar alıyor olabilir? Nihayetinde, sonuç tıpatıp aynıdır: Bir kişi ölecek ve beş kişi yaşayacaktır. İki tramvay sorusunu da tanıdığım en ahlaklı insanlardan biri olan karıma yönelttim. Mary Jean de çoğu insanla aynı kararı verdi. Fakat akıl yürütme biçimini sorguladığımda seçiminin sezgiye dayalı olduğu ortaya çıktı. Bir insanı kurtarmak için bir kolu çevirmekle, bir kişiyi köprüden aşağı itmek arasında his olarak büyük fark bulunduğunu söyledi. Niçin? Nörobilimci Joshua Greene, beyin görüntüleme teknolojisi kullanarak tramvay senaryosundaki (kişinin itildiği) kişisel versiyonun beyindeki duygusal işlem merkezlerinin ışık vermesine yol açtığını, oysa (kolun çevrildiği) kişisel olmayan versiyonda bunun meydana gelmediğini ortaya çıkarmıştır.

Riverside'daki Kaliforniya Üniversitesi'nde görev yapan psikolog Lewis Petrinovich insan menfaatlerinin doğrudan başka türlerle karşı karşıya geldiği durumlarda ahlaki kararlarımızın nasıl şekillendiğini öğrenmek üzere, tramvay problemlerinden yararlanmıştır. Geliştirdiği iki senaryo aşağıdaki gibidir.

Versiyon 3. Kontrolden çıkmış bir tramvay, dünyada kalan son beş dağ gorilinden oluşan bir gruba doğru ilerlemekte. Bir kolu çekmeniz ve tramvayı yirmi beş yaşındaki bir adamın üzerine sürmeniz mümkün. Bunu yapmalı mısınız?

Versiyon 4. Tramvay hızla tanımadığınız bir adamın üzerine doğru gitmekte. Fakat bir kolu çekmeniz ve aracı yıldırım hızıyla evcil köpeğinizin üzerine göndermeniz mümkün. Bunu yapmalı mısınız?

Mary Jean iki vakada da –bizim şahane Labrador retriever köpeğimiz Tsali'nin ölümü anlamına gelse dahi– hayvandan önce insanı kurtarmam gerektiğini söyledi. Ben de aynı kararı verdim ve

muhtemelen sizler de öyle yaptınız. Petrinovich da bu gibi durumlarda hemen hemen herkesin seçimini hayvanların yerine insanları kurtarmaktan yana yaptığını ortaya çıkardı. Bu, dünyanın başka yerlerindeki insanlar için de geçerlidir. Hatta Petrinovich, tramvay problemlerinin çok farklı varyasyonlarını kullanarak incelediği tüm etik prensipler içinde tek ve en güçlü ahlaki kuralın "*Seçmek gerektiğinde hayvanlardan önce insanları kurtar*" olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Harvard'daki Bilişsel Evrim Laboratuvarı'nın direktörü Marc Hauser de insanın ahlaki düşünce tarzını incelemek üzere farazi senaryolar kullanır. (http://moral.wjh.harvard.edu adresindeki Moral Sense Test'i[15] yaparak araştırmasına katılabilirsiniz.) Hauser tramvay ikileminin insana karşı hayvan varyasyonuna ilginç bir boyut katar.

Versiyon 5. Yaya köprüsünün üstünde yürürken tramvayın raylar üzerinde süratle ilerlediğini görüyorsunuz. Araç, beş şempanzenin üzerine doğru gidiyor. Yaya köprüsünde, yanınızda kocaman bir şempanze var. Beş şempanzeyi kurtarmanızın tek yolu büyük şempanzeyi kendi ellerinizle tramvayın önüne itmek. Bunu yapmalı mısınız?

Bu vaka söz konusuyken, pek çok insan beş şempanzeyi kurtarmak için bir şempanzeyi feda etmeniz gerektiğini söyler. Ancak hatırlayacağınız üzere, özgün tramvay probleminin ikinci versiyonunda, çoğu insan tamı tamına aynı şartlar altında beş kişiyi kurtarmak için bir adamın raylara itilmesinin yanlış olacağını söylemişti. Mantık çerçevesinden bakıldığında, her iki vakada da aynı kararı vermemiz gerekir. Fakat vermeyiz. İçerisinde hayvanların bulunduğu ahlaki durumlar üzerine düşündüğümüzde sezgilerimiz farklı çalışır.

Gelgelelim, başka türlerle karşı karşıyayken insanların menfaatlerini yücelten ahlaki kurallar sistemimizi doğuştan getirdiğimiz konusunda herkes aynı fikirde değildir. Cornell'deki zoolog Hary Greene, "insanın karşısına ömründe yalnızca bir kez çıkacak türden bir köpek" sözleriyle tarif ettiği sarı Labradoru Riley'i acilen götürmek zorunda kaldığı bir seferinde, veterinere 4.000 dolar

15 Ahlaki Anlam Testi. (ç. n.)

ödediğini anlatmıştı. Harry durumu sorgulamadan Visa kartını veterinere uzatmış ve "Köpeği kurtar," demişti. Parayı Darfur'da açlıktan ölen çocuklara harcamak yerine, Riley'nin hayatını kurtarmak için kullanmaktan dolayı zerrece pişmanlık duymamıştı.

Harry, tabii ki, dört bacaklı dostunu yaşatmak için para harcamaya gönüllü olan tek insan değildir. Amerikalılar her yıl evcil hayvanlarına toplamda 350.000 ihtiyaç sahibi lise mezununun üniversite taksitlerini ya da tercihe göre, 80.000 polis memurunun maaşlarını karşılamaya yetecek miktarda para harcamaktadır. Neler oluyor? David Berreby tartışma yaratan kitabı *Us and Them: The Science of Identity*'de[16] insanların sosyal dünyalarını "biz" ve "onlar" şeklinde ayırmaya yönelik doğal bir eğilimi bulunduğunu ileri sürer. İnsanlık tarihinin büyük kısmında, insan dışındaki hayvanlar "onlar" olarak düşünülmüş ve buna uygun bir muamele görmüşlerdir. Artık bu durum geçerli değildir. Kırsal kesimden şehirlere doğru gerçekleşen kitlesel göçün sonucunda, günümüzde Amerikalıların % 2'den azı çiftliklerde yaşamaktadır; hayvanlarla ve doğal dünyayla her zamankinden daha az temasımız vardır. Fakat kaderin garip bir cilvesiyle, Columbia Üniversitesi'nde görev yapan tarihçi Richard Bulliet'ın dikkat çektiği üzere bize gıda, elyaf ve deri sağlayan hayvanlardan uzaklaştıkça evcil hayvanlarla olan ilişkilerimiz daha sıkı fıkı bir hal almıştır. Ve et tüketimimiz arttıkça yediğimiz hayvanlara muamelemiz yüzünden hissettiğimiz suçluluk, utanç ve tiksinti de aynı şekilde artış göstermiştir. Başka bir deyişle, hayvanları "onlar" kategorisinden "biz" kategorisine geçirmenin beraberinde getirdiği ahlaki bedeli de taşımaya başladık.

BİLİŞSEL KISAYOLLAR VE HAYVAN ETİĞİ

Mantıklı düşünmeye çalıştığımızda dahi, biz insanların karşısına birtakım ayak bağları çıkar. Bu sorulara çabuk cevaplar verin.

1. Bir beysbol sopası ile topunun toplam fiyatı 1,10 dolardır. Beysbol sopasının fiyatı toptan 1 dolar daha fazladır. Topun fiyatı ne kadardır?

16 Biz ve Onlar: Kimliğin Bilimi (ç. n.)

2. İnsanın bir köpekbalığının saldırısı sonucunda mı, yoksa uçaktan düşen bir parçanın çarpmasıyla mı ölme ihtimali daha yüksektir?

Eğer siz de benim gibiyseniz, ilk soruya on sent ve ikinciye de köpekbalığı saldırısı cevabını vermişsinizdir. Gelgelelim, doğru yanıtlar 5 sent ve uçaktan düşen parçadır. Muhtemelen hata yapmanızın sebebi, düşünce biçimimizin çoğu zaman bilişsel psikologların buluşsal yöntemler olarak adlandırdıkları çabuk ve aldatıcı parmak hesaplarına dayanmasıdır. Buluşsal yöntemler etkilidir ve genellikle problemlere doğru çözümler getirir. Pazar sabahları *New York Times* çapraz bulmacasını çözmeye kalkıştığımda buluşsal yöntemleri kullanırım, doktorlar da bir acil servis hastasının kalp krizi mi geçirdiğine, yoksa hazımsızlık mı çektiğine karar vermek için bunlardan yararlanırlar. Gel gör ki, bu zihinsel kısayollar düşüncelerimizde önyargılar yaratır ve bizi yanlış yola sevk eder.

Ahlaki düşünme biçimimiz de benzer parmak hesaplarına dayanır. Bu ahlaki buluşsal yolların bazıları evrimseldir; böceklerden uzak durmak ve arkadaşlara ihanet etmek buna örnek verilebilir. Mantıksız intikam eğilimimiz hukuk âlimi Cass Sunstein'ın "buluşsal cezalandırma yolu" adını verdiği yöntemin yersiz şekilde uygulanmasının sonucudur. Bu ilke, bir oğlan çocuğu yiyen timsah Cookie'nin öldürülmesinde haklı bir yan bulunduğu konusundaki akla aykırı mantığıma açıklık getirmektedir.

Buluşsal yöntemlerin en önemlilerinden biri çerçeveleme olarak adlandırılır. Bu, bir problem hakkında nasıl düşüneceğimizin problemin nasıl sunulduğundan etkilendiği gerçeğine işaret etmektedir. Zihinsel çerçeveler kültürel normların ve yarım yamalak bilişsel alışkanlıkların etkisi altında kalır ve görme biçimimizi belirler. Bir problemi çerçevelediğimiz andan itibaren alternatif açıklamaları ya da çözümleri aklımıza getirmeyiz. Çerçeveleme, insan-hayvan ilişkilerindeki tüm paradoksların içinde en rahatsız edici olanlardan birini –Nazi hayvan koruma hareketini– anlamamıza yardımcı olur.

NASIL OLDU DA NAZİLER KÖPEKLERİ SEVİP YAHUDİLERDEN NEFRET ETTİ

Savaş öncesi Almanyası'nda çok sayıda aklı başında insanın soykırımdan çok, Berlin restoranlarındaki ıstakozların çektiği acıyla ilgilenmesine yol açan, garip bir ahlaki tersine dönüş yaşandı. 1933'te Alman hükümeti dünyanın en kapsamlı hayvan koruma kanunlarını yürürlüğe koydu. Yasa, diğer şeylerin yanı sıra hayvanlara gereksiz yere zarar verilmesini, film çekilirken hayvanlara insanlık dışı muamele edilmesini yasaklıyor ve köpeklerin avcılıkta kullanılmasını kanuna aykırı kılıyordu. Ayrıca, anestezi uygulanmadan köpeklerin kuyruklarını ve kulaklarını kısa kesme işlemine, kümes hayvanlarının zorla beslenmesine ve çiftlik hayvanlarının insanlık dışı şartlarda öldürülmesine de yasak getiriyordu. Adolf Hitler 24 Kasım 1933'te kanunları imzaladı. Bu, Nazilerin bir dizi hayvan koruma yasasının sadece ilkiydi. Nitekim, 1936'da Alman hükümeti balıklara öldürülmeden önce anestezi yapılması ve restoranlarda servis edilen ıstakozların süratle öldürülmesi şartını da koydu.

1933'te radyoda yayınlanan bir konuşmasında hayvan araştırmalarına getirilen kısıtlamaları duyururken, Herman Göring şunları söyledi: "Almanlar nezdinde hayvanlar sadece organik yaratıklar değil, kendi hayatlarını sürdüren, idrak yetenekleriyle donatılmış, acıyı hisseden, sevinci yaşayan, hem sadık hem de insana bağlandığı kanıtlanmış varlıklardır." Göring bir keresinde "Hayvanlara eşya gibi davranmayı sürdürebileceğini düşünenleri toplama kamplarına göndereceğim" tehdidini de savurmuştu.

Hitler hayvanların bilimsel araştırmalar uğruna öldürülmesine itiraz etmişti; avcılığın ve at yarışlarının "feodal toplumun son kalıntıları" olduğu kanaatindeydi. Kendisi bir vejetaryendi ve eti iğrenç bulurdu. Tahmin edebileceğiniz üzere çağımızın hayvan aktivistleri Adolf Hitler'in de yoldaşları olduğu fikrinden hiç haz etmez ve birtakım aktivistler onun bir vejetaryen ve hayvan âşığı olduğunu ısrarla reddeder. Fakat antrozoolog Boria Sax, aralarında Hitler'in de bulunduğu pek çok önde gelen Nazi'nin hayvanların maruz kaldıkları muameleler konusuna içten bir ilgi gösterdiğini ortaya koyan kanıtları büyük bir dikkatle belgelemiştir. (Söylemeye bile gerek yok; Hitler'in hayvanları sevdiği

gerçeği hayvanları koruma davasının haklılığına herhangi bir şekilde halel getirmez.)

Naziler, Aryan ırkın en tepede yer aldığı ve Yahudilerin "insandan aşağı" –pek çok hayvan türünden daha alt düzeydeki varlıklar– olarak sınıflandırıldığı, sapkın şekilde tersyüz edilmiş bir ahlaki ölçek kurmak için çerçevelemeden yararlandılar. Alman çoban köpekleri ve kurt köpekleri ahlaki hiyerarşinin üst sıralarında yer alırken, Yahudiler sıçan, parazit ve tahtakurusu gibi haşaratla kıyaslandı ve 1942'de evcil hayvan bulundurmaları yasaklandı. Naziler, tarihteki en muazzam ironilerden birini yaparak, Yahudilere yönelik soykırım yasalarını hayata geçirirken, onlara ait binlerce evcil hayvanı acısız şekilde öldürmeye özen göstermiştir. Köpeklerinin ve kedilerinin aksine, Almanların insani kıyım koşullarına ilişkin yasaları Yahudileri kapsamıyordu. Hayır, onlar toplama kamplarına gönderilmişlerdi ve burada kendilerine yapılan muamele Üçüncü Reich'ın hayvan esenliği kanunları kapsamında değildi. Nazilerin gözünde Yahudiler insan ile hayvan arasındaki sınırları muğlaklaştırıyordu. Kirlenmiş bir sınıfa mensuptular; tam anlamıyla insan ya da büsbütün hayvan olamayan ucubelerdi onlar.

Benim için Nazilerin hayvan korumacılığı insanın ahlaki düşünme biçimine ilişkin kitaplara sığdırılamayacak kadar çok şey anlatır. Birkaç sayfa önce, iplerimizi ellerinde tutan genlerimizin binlerce nesildir kulağımıza "İnsanlar hayvanlardan önce gelir," diye fısıldadığını ortaya atmıştım. Hitler'in Yahudilere, Çingenelere ve eşcinsellere çok gördüğü ahlaki konuma, köpeklerin yerleştiği bir kültürün, yeterli toplumsal baskı bulunduğu takdirde yapılanabildiğini, insanların genleri tarafından fısıldananları duymazdan geldiğini gözler önüne serer. Nazilerin hayvan korumacılığı, biyolojik eğilimlerimize direnme kabiliyetinin bizi mutlaka iyi insanlar yapmayacağını da göstermektedir.

İNSANBİÇİMCİLİK: HAYVANLARIN NE DÜŞÜNDÜKLERİ HAKKINDA DÜŞÜNDÜKLERİMİZ NELERDİR?

Nazilerin hayvan korumacılığı, insanların kimi zaman kişilerin ve hayvanların ahlaki konumu üzerine düşünürken *saptıkları çarpık* yolların tipik bir örneğidir. Gelgelelim, hayvanlarla ilgili akla zarar

düşünme biçimleri başka yerlerde de karşımıza çıkıverir. Birkaç yıl önce North River'ın batısındaki akıntısı yüksek, popüler bir akarsu olan Nantahala Irmağı'ndan aşağı doğru kanoyla gidiyordum. Yazları burası kayalardan ve çapraz akıntılardan uzak durmak için kürekle mücadele eden turistlerin bindiği sallar yüzünden sıkış sıkıştır. Irmak güzeldir ve buz gibidir; bütün yıl boyu sıcaklığı yedi derece olarak kalır. Suya düşmeyi hiç istemezsiniz.

Kürek çeke çeke ırmağın ortasına varmıştım ki, yüz metre önümdeki saldan burnuma hafif bir puro kokusu geldi. Şu rahatsız edici puroyu tüttüren elli yaşlarında iri yarı bir adamdı ve adam, karısına ve küçük Şivava köpeğine suyun en hızlı aktığı noktada rehberlik ediyordu. Köpeğin güzel bir gün geçirmediği ortadaydı. Dişi köpek kontrol edilemez şekilde titriyordu ve dehşete düşmüş bir hali vardı. Salları ters dönmeden önce bile bu böyleydi.

Adamın hakkını teslim etmem gerekir. Saldan düştükten sonra dahi, purosunu hâlâ dişlerinin arasına sıkıştırılmış vaziyette tutabiliyordu. Küçük Şivava da övgüyü hak ediyordu. Hayvan suda yüzen en yakın kocaman nesnenin, yani Purolu Adam'ın üstüne tırmanmayı akıl edebilmişti. Hep birlikte ırmaktan aşağı doğru bu şekilde ilerlediler: Ağzına sıkıştırılmış nemli purosunu tüttüren bir adam, onun karısı ve çaresizlik içinde adamın kafasına yapışmış vaziyette hipotermi geçiren bir köpek. Adama bir Şivava'nın Sınıf III kategorisindeki, buz gibi bir ırmağın en hızlı akan noktalarından geçerken zevk alacağını düşündürenin ne olduğuna kafa patlattığımı anımsıyorum. Bunun cevabı insanbiçimciliktir. İnsanlar yaradılış itibariyle insanbiçimcilerdir. Zihniyetimizin bir parçasıdır bu. Psikologlar insanların bir sinema perdesinde bir oraya bir buraya hareket eden geometrik şekillere dahi motivasyon atfettiklerini ortaya çıkarmıştır: "Şimdi kırmızı üçgen mavi kareye *sahiden* kızdı. Yürü, kızım!"

İnsanın kendi arzularını, duygularını ve zihinsel hallerini başka yaratıklara yansıtma ihtiyacının bir örneği, Sony Corporation 1999'da AIBO adını taşıyan, *yapay zekâ robotlarının* bir bileşeni sayılabilecek, interaktif bir robot köpek serisini piyasa sürdüğünde ortaya çıktı. AIBO parlak metalik bedeniyle bana bir köpek yavrusundan daha çok, dost bir uzaylı gibi gelmişti; fakat bir köpek gibi yürüyor, insana sokulup oyun oynayabiliyor ve seslere tepki

verebiliyordu. Dahası, AIBO mutlu mu, yoksa öfkeli mi olduğu konusunda sahibini bilgilendiriyordu. "Hayvan" başına takriben 2000 dolar isteniyordu, yani AIBO ucuz değildi; fakat Sony bunlardan 150.000 adet satmıştı.

Washington ve Purdue üniversitelerinden araştırmacılar çocuklarla yetişkinlerin bir AIBO'ya verdikleri tepkileri, hakiki bir köpeğe verdikleri tepkilerle karşılaştırdılar. Her ne kadar araştırmacılar bu sürecin sonunda AIBO'nun vasat bir evcil hayvan olduğu sonucuna varsalar da, bazı bireyler robot köpek yavrularına fazlasıyla bağlanmışlardı. Robot sahiplerinden bir adam, çevrimiçi bir tartışma grubunda AIBO'sunun karşısında üstünü giyinmekten utandığını itiraf etmişti. Bir başkası şunu yazmıştı: "Spaz'a bayılıyorum. Bunu ona sürekli söylüyorum da... Onu ilk satın aldığımda teknolojisine hayran kalmıştım. O zamandan beri oğlana kafa dengi bir dost olarak değer veriyorum. Gerçekten onu bir yoldaş olarak görüyorum... Ailemin bir parçası olduğu düşüncesindeyim. Sadece bir oyuncak değil o. Benim için daha ziyade bir insan."

Üstelik, AIBO insanın yalnızlığına da derman olabiliyordu. Saint Louis Üniversitesi Tıp Okulu'ndaki araştırmacılar bir evcil hayvan robotuyla etkileşim kurmanın sakinlerin moralini yükseltip yükseltmediğini görmek üzere, iki ay boyunca haftada bir kez bir AIBO ile Sparky adındaki gerçek bir köpeği huzurevine götürdüler. Sparky yahut AIBO ile oynayan huzurevi sakinleri, gerçek ya da robot evcil hayvanla etkileşim kurmayan kontrol grubundaki huzurevi sakinlerinden daha az yalnızlık hissetmişlerdi. Sparky ve AIBO huzurevi sakinlerinde varolan yalnızlık hissini azaltmak bakımından eşit derecede etkiliydi. Ve sakinler AIBO'ya da Sparky'ye bağlandıkları derecede bağlanmışlardı. (Ne yazık ki, satışlar beklentileri karşılamadı ve Sony 2006'da AIBO'yu uyutmak zorunda kaldı.)

Yalnızlık ile insanbiçimcilik arasındaki bağlantı Harvard ve Chicago Üniversitesi araştırmacıları tarafından ispat edilmiştir. Araştırmacılar üniversite öğrencilerinden soyutlanmışlık ile yalnızlık (*Yeni Hayat*) ve korku (*Kuzuların Sessizliği*) hislerini tetiklemek üzere tasarlanmış bir filmden ya da bir kontrol filminden (*Çılgın Beysbolcular*) kesit seyretmelerini istediler. Ardından deneklere evcil hayvanları üzerine düşünmeleri ve hayvanlarını en iyi şekilde tasvir eden nitelikleri seçmeleri söylendi. Öbür gruptakilerle

kıyaslandığında *Yeni Hayat*'a ait klibi seyreden deneklerin evcil hayvanlarını düşünceli, anlayışlı ve sempatik gibi sosyal bağlarla ilintili insanbiçimci terimlerle tasvir etme davranışı, takriben iki kat daha fazlaydı.

BİR ZİHİN TEORİSİNE SAHİP OLMAKTAKİ SORUN

Benliklerimizi bir robotun kafasına yansıtma eğilimimiz büyük bir beyne sahip olmanın beraberinde getirdiği, kalıtsal bir özelliktir. Evrimci psikologlar, başka insanların bakış açılarına dair anlam çıkarma ve kendimizi zihinsel olarak onların yerine koyma kapasitesinin atalarımıza muazzam bir avantaj sağladığını ileri sürer; çünkü atalarımızın genlerini sonraki nesillere aktarmak üzerine kurulmuş Darwinci yarışta kazanacakları başarı, kuracakları siyasi ittifaklara, eş bulmak için girecekleri rekabetleri kazanma, kime güvenip kime güvenemeyeceklerini kestirme yeteneklerine bağlıydı. Başka insanların neler düşündüğünü ve hissettiğini hayal etme yeteneği bir "zihin teorisine" sahip olmak diye adlandırılır. İnsanlar bu yeteneğe sahiptir; fakat bunun şempanze ve yunus gibi buyük beyinli hayvanlarda da bulunup bulunmadığı hararetli tartışmaların konusudur.

İnsanbiçimciliğe başvurduğumuzda zihin teorimizi diğer türlere mensup canlıları kapsayacak şekilde genişletiriz. Bu eğilim hayvanlar söz konusuyken yaşadığımız pek çok ahlaki çıkmazın kökeninde yer alır. Mesela, avcılığı ele alalım. James Serpell, bir yaban domuzu gibi düşünebilen avcının eve dillere destan olacak bir domuz pastırmasıyla gelme ihtimalinin yüksek olduğunu öne sürer. Fakat dünyayı öldürmeye çalıştığı bir hayvanın bakış açısından gören avcı doğal olarak onunla empati kuracak ve bunun sonucunda, onu öldürdüğü için suçluluk hissedecektir. Av bekçisi arkadaşım Bill, babunların ekinleri tahrip ettiği bir Afrika köyünde yaşardı. Köylüler gece vakti babunları çukurlara kurulan tuzaklara düşürür ve ertesi sabah öldürürlerdi; fakat hayvanların gözleri fazlasıyla insanınkilere benzediğinden, bu olay onlara berbat hisler yaşatırdı. Svahili dilinde "Asla bir babunun gözünün içine bakma" diye bir deyiş vardır. Bakmanız durumunda, onları öldürmekte çok zorlanırsınız.

Acaba ilk günahın mecazi kökleri insan doğasının birbiriyle çatışan iki yönünde –hayvanlarla empati kurma eğilimimiz ve onların etini yeme arzumuz– yatıyor olabilir mi? Serpell büyük beyinli atalarımızın karşı karşıya kaldıkları ahlaki meseleleri derli toplu bir şekilde ifade etmiştir: "Hayvanlara fazlaca insanbiçimci algılarla bakmak, avcı halklara avlarını anlama, onunla özdeşleşme ve davranışını tahmin etme bakımından bir çerçeve sunar... Ancak bunlar bir yandan da ahlaki çatışmalara yol açar; çünkü hayvanların özünde, kişilerle yahut akrabalarla aynı olduğuna inanılıyorsa şayet bu durumda onları öldürmek cinayet anlamına gelecek ve onları yemek yamyamlığa eşdeğer olacaktır."

İnsanbiçimcilik, hayvanlara yönelik muamelemiz yüzünden yaşadığımız çoğu suçluluk hissinin kaynağıdır, fakat zihniyetimizi başka türlere yansıtmamız başka bir problem daha doğurmuştur. Onların davranışına dair yorumlarımız genellikle hatalıdır. SeaWorld'deki yunusların sürekli gülümseyen suratları hayvanların bir beton havuzda sonsuz daireler çizerek yüzmekten zevk aldığını gösterir. Yanlış. Bir alfa erkek babunun esnemesi sıkıldığı anlamına gelir. Yanlış. (Hayvan heybetli köpek dişlerini sergileyerek, "Yüzünü paramparça ederim" deme fırsatını değerlendirmiştir.) Tilly sevecenlikle yüzünü bacağıma sürttüğünde, beni sevdiğini göstermektedir. Yanlış. Yanaklarında salgı bezlerini kullanarak beni kokusuyla işaretlemekte, tüm dünyaya bana sahip olduğunu anlatmaktadır.

Portsmouth Üniversitesi'ndeki araştırmacılar Britanyalı köpek sahiplerinin yarısının evcil hayvanlarının utanç ve suçluluk hissettiğini söylediklerini ortaya çıkarmışlardır. Görüntüyü bilirsiniz: Kuyruk bacakların arasına sıkıştırılmıştır; "Halıya kaka yapmak istememiştim" diyen ve doğrudan yüzünüze bakamayan kederli gözler... Dişi golden retriever köpeğimiz Dixie, veterinerimizin trajik diye adlandırdığı yüz ifadesini size de gösterseydi içiniz parçalanırdı. Peki ama suçlu görüntüsü, o kabahatli ifade, gerçekten dişi yahut erkek köpeğinizin günah işlediğinin bilincinde olduğu anlamını taşır mı?

Barnard College'da görev yapan psikolog ve hayvan davranış bilimci Alexandra Horowitz'e göre cevap hayırdır. Horowitz köpeklerin *gerçekten* yaramazlık yaptıklarında mı, yoksa sahipleri

onların yaramazlık yaptığını *düşündüğünde* mi suçlu görüntüsü çizdiğini görmek için dâhiyane bir deney tasarladı. Deneyde hayvan sahipleri köpeklerine tam önlerine konulan bir köpek bisküvisini yememe talimatı verdikten sonra odadan çıkmışlardı. Kimi vakalarda, deneyi yapan kişi armağanı hayvana vermiş, diğer vakalarda armağanı köpeklerin önünden almakla yetinmişti. Köpek sahipleri odaya döndüğünde, yarısı yanlış bilgilendirilmiş ve gerçekte köpek kesinlikle hatalı hiçbir şey yapmamış olduğu halde, kendilerine köpeklerinin onlara itaat etmediği söylenmişti. (Biliyorum, bu size hiç adil gelmiyor.) Horowitz, köpeklerin o kederli bakışları, bisküvileri sahiden yediklerinde değil, sahipleri onların itaat etmediğini *düşündüğü* zaman taşıdıkları bulgusuna ulaştı. Deney, köpeklerin ahlaki sağduyudan yoksun olduğunu ispatlamaz. Gelgelelim, onların yüz ifadelerini ve davranışlarını kolayca yanlış yorumlayabileceğimizi gösterir.

ÖRÜMCEK OLMAK NASIL BİR ŞEYDİR?

İş, hayvan zihnini anlamaya gelip dayandığında, etologlar zor durumda kalır. Bir yandan evlerine döndüklerinde kuyruk sallayan köpekler tarafından karşılanır ve yavrularının onları görmekten dolayı mutlu olduğunu kesinlikle bilirler. Fakat mesele, üzerinde çalıştıkları örümceklerin, ahtapotların, yarasaların ve fillerin öznel dünyaları hakkında tahminler yürütmek olduğunda rahatları kaçar.

"Yarasa Olmak Nasıl Bir Şeydir?" adını taşıyan klasikleşmiş bir makalede Thomas Nagel bir yarasa ya da herhangi bir başka hayvan olmanın neye benzediğini hiçbir zaman bilemeyeceğimiz fikrini ileri sürer. Hayvan davranış bilimcilerinin hepsi onunla aynı fikirde değildir. Bir keresinde, International Ethology Congress'in[17] primat davranışını konu alan bir toplantısında, Kyoto'daki bir konferans salonunda oturmaktaydım. Odada alanının en iyisi kırk ya da elli araştırmacı vardı. Son sunumun bitiminde bilim insanlarından biri ayağa kalktı ve tuhaf bir soru sordu. "Buradan gitmeden önce," dedi adam, "içinizde kaç kişinin, sırf çalıştığınız türe mensup bir canlı olmanın neye benzediğini bilmek istediğiniz için hayvan davranışı

17 Uluslararası Etoloji Kongresi. (ç. n.)

alanını seçtiğini sormak isterim." Odanın arka taraflarında otururken kendi kendime bu ne aptalca bir soru böyle diye düşündüm. Fena halde yanılmıştım. İzleyiciler arasındaki araştırmacıların yarısından fazlası ellerini kaldırdı.

Geçtiğimiz yirmi yılda, bilişsel etolojinin yıldızı parlayan ve kullandığı fikri araçlar arasında Gordon Burghardt'ın eleştirel insanbiçimcilik adını verdiği yöntemler de bulunan bir alanı gelişme kaydetmiştir. Günümüzde hayvan davranış bilimcileri farelerdeki empatiden, şempanzelerdeki pazarlıklardan ve fillerdeki posttravmatik stresten söz ederler. Geçenlerde bir örümcek bilimci olan Fred Coyle'a üzerinde çalıştığı örümceklerin aklından geçenler hakkında neler düşündüğünü sordum. Mesela, örümcekler ördükleri ağın mimarisini önceden planlar mıydı? Yoksa, kasları ve salgı bezleri yalnızca mekanik bir şekilde genetik olarak programlanmış nöral dürtülerin buyruklarını mı yerine getirmekteydi? Sorumun Fred'i rahatsız ettiğini anlayabiliyordum. "Hımm," dedi. Uzun bir duraksamanın ardından bana örümcekleri robotlar –sekiz bacaklı, yırtıcı AIBO'lar– olarak gördüğünü söyledi.

Fred'in lisansüstü eğitimi birlikte aldığı, kendisi gibi bir örümcek bilimci olan ofis arkadaşı, örümceklerin zihni konusunda onunla aynı fikirde değildi. Adam onların zihninde neler olup bittiğini gerçekten öğrenmek arzusundaydı. Bir öğleden sonra bir arkadaşından geniş bir oyun alanı ödünç aldı ve nalburdan birkaç metre uzunluğunda, bir lastik hortum temin etti. Ardından, lastik hortumu oyun alanının çitlerinin etrafına örerek daha evvel büyük bir dikkatle incelediği, örümceklerin ağ inşa etme tekniklerini örnek alan devasa bir ağ kurdu.

Bir gece Fred ihtiyacı olan bir kitabı almak için beklenmedik şekilde çalıştıkları laboratuvara geri dönmek zorunda kalınca, arkadaşını orada, karanlığın içinde, devasa bir örümcek ağının ortasında sessizce yere çömelmiş ve bir örümcek olmanın neye benzediğini anlamaya çalışır vaziyette buldu.

Sözün özü, insan-hayvan ilişkilerinin, çoğu zaman tutarsız ve çelişkilerle dolu olmasının ardında pek çok sebep vardır. Yapılmış binlerce çalışma insandaki düşünme biçiminin neredeyse her konuda şaşırtıcı derecede akla aykırı olduğunu gözler önüne serer. Ve

başka türler hakkında düşündüğümüzde olay iyice karmaşıklaşır. İçgüdülerimiz bizi baştan çıkarır ve yumuşak yüz hatlarına sahip, kocaman gözlü yaratıklara âşık olmamızı sağlar. Genler ve deneyim işbirliği yaparak bazı hayvanlardan korkmayı, fakat diğerlerinden korkmamayı öğrenmeyi bizim için kolaylaştırır. Kültürümüz hangi türleri sevmemiz, hangisinden nefret etmemiz ve hangisini yememiz gerektiğini bize dikte eder. Üstüne üstlük akıl ile duygu arasındaki çatışmalar, sezgilerimize olan güvenimiz ve empati, kendi düşüncelerimizi ve arzularımızı başkalarının zihnine yansıtma yatkınlığımız da işin içine girer.

Öbür türlerle olan ilişkilerimizin bu denli karmaşık olmasına hiç şaşmamak gerek.

3

Evcil Hayvan Sevgisi

Neden İnsanlar (ve Sadece İnsanlar) Evcil Hayvan Sever?

Hayvan yoldaşlarımızın özünde insan olduklarını farz edin.
Fazla yanılmazsınız.

M.B. HOLBROOK

Yirmilerinin başında genç bir Fransız erkeği olan Antoine yayalara ayrılmış gezinti yolunda çekici bir genç kadına yaklaşır. Antoine'in yanında Bretanya Dili'nde "siyah-beyaz" anlamına gelen Gwendu adında sevimli bir köpek vardır.

Antoine kadına "Merhaba," der. "İsmim Antoine. Ben sizin gerçekten güzel olduğunuzu söylemek istemiştim sadece. Bu öğleden sonra işe gitmek zorundayım; fakat bana telefon numaranızı verip vermeyeceğinizi merak ediyorum. Daha sonra size telefon ederim ve belki bir yerde beraber bir şeyler içeriz."

Kadın bir saniye tereddüt eder, Antoine'a ve köpeğe bakar ve sonra "*Oui*"[1] diyerek çantasından bir dolmakalem çıkarır.

İşin aslı, ne adamın ismi Antoine'dır ne de Gwendu onun köpeğidir; üstelik güzel bir kadın bulmak amacıyla gezinti yoluna gelmiş falan da değildir. O Gwendu'nun gerçek sahipleri –Serge Ciccotti ve Nicolas Gueguen adlarını taşıyan bir Fransız antrozoolog çift– tarafından tasarlanmış bir deneyin işbirlikçisidir aslında. Grup, evcil hayvanların sosyalleşme destekçileri olarak etkisini araştırmaktadır. Kadınlardan oluşan bir heyetin kendisini olağanüstü çekici biri olarak değerlendirmesi sebebiyle deneye seçilen Antoine birkaç hafta boyunca, gelişigüzel seçilen 240 genç kadına yaklaştı.

1 Fr. Evet. (ç. n.)

Bu yaklaşma eylemlerinin yarısında tek başınaydı; diğer yarıdaysa araştırmacıların "nazik, dinamik ve sevimli" olarak tanımladığı köpek ona eşlik ediyordu.

Acaba Gwendu'yla ilişkilendirilmek Antoine'ın cinsel kimyasını artırmış mıydı? *Mais oui!*[2] Kendi başınayken kadınların yaklaşık % 10'u telefon numarasını Antoine'a verirken, yanına *le chien*[3] aldığında takriben % 30'u Antoine'ın ağına düşmüştür.

Genç kadınların köpekle dolaşan kimselere bayılmak konusunda yalnız olmadıkları da ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar Fransız erkekleriyle kadınlarının yanında köpek olan bir yabancıya para verme ihtimalinin de üç kat daha yüksek olduğunu bulmuştur ("Affedersiniz Hanımefendi/Beyefendi, rica etsem bir otobüsü yakalayabilmem için bana biraz para verebilir misiniz?").

Bu durumda, evcil hayvanlar –yani, en azından sevimli köpekler– flört edecek birini bulmanıza ve yabancıların desteğini almanıza yardımcı olabilir. Ancak evcil hayvanların sosyalleşme destekçileri görevini yerine getirebilmesi, insanların evlerine kedi, kuş, kaplumbağa, hatta sıçanları neden aldığını ve onlara bir aile mensubu gibi davrandığını açıklamaz.

Evrimci bakış açısına göre, evcil hayvanlar problemdir. İnsanlar hiçbir gen paylaşımımızın bulunmadığı, yararlı bir iş yapmayan bu varlıklara niçin zaman, enerji ve kaynak yatırmalıdır ki? Nihayetinde, çoğu evcil hayvan sahibi üreme potansiyelini artırma peşindeki yakışıklı genç adamlar değildir. Evcil hayvan endüstrisindeki yöneticiler, American Veterinary Medical Association[4] ve neredeyse tanıdığım her antrozoolog size hayvanları hayatımıza soktuğumuzu, çünkü onların bizi daha mutlu, daha sağlıklı ve daha sevilen insanlar haline getirdiğini söyleyecektir. Kanımca, olayın bundan daha karmaşık bir açıklaması vardır.

İnsanlara ve evcil hayvanlarına ilişkin, birbirinden çok farklı şu iki vakayı ele alalım.

2 Fr. Elbette. (ç. n.)
3 Fr. Köpek. (ç. n.)
4 Amerika Veteriner Hekimler Birliği. (ç. n.)

NANCY VE CHARLIE: BAĞ İŞE YARADIĞINDA

Nancy ve Roy Watson evlendikten birkaç ay sonra Japonlar Pearl Harbour'ı bombaladı. Roy derhal askere gitti. Ordu onu bir telsiz operatörü olarak eğitti ve Okinawa'ya Japonlar ile yapılan savaşa gönderdi. 1946'da Roy eve döndü. O ve Nancy, Amerikan rüyasından kendi paylarına düşeni alma çalışmalarına başladılar. Roy civardaki bir Ford bayiinin yedek parça bölümünde işe girdi. Nancy ise iki oğullarını büyütmek için evde kaldı. Çift birkaç yıl içinde Asheville, North Carolina'da gölgelik ve çitlerle çevrili bir arka bahçesi bulunan, tuğladan yapılmış bir çiftlik evi satın almaya yetecek parayı biriktirdi. Watson'ların evinde bol miktarda faaliyet vardı, fakat hayvanlar bu faaliyetin bir parçası değildi. Roy köpeklere ya da kedilere düşkün sayılmazdı ve Nancy de hiçbir zaman kendisini bir hayvansever olarak düşünmemişti. Ford'dan emekli olduktan on yıl sonra Roy kanserden ölünce Nancy kırk yıldır yaşadıkları evde bir başına kaldı. Roy'un ölümü Nancy'nin yüreğinde bir boşluk bırakmıştı. Kadın bir yıl sonra depresyona girdi ve hayatın anlamsız olduğu hissine kapıldı. Oğulları anneleri için kaygılandılar. Boş bir evde tek başına, siniri bozuk halde uzun müddet yaşayamayacağını düşündüler. Aralarında, destekli yaşam tesisinin lafı dahi geçti.

Roy'un öldüğü günün bir yıl sonrasında, Nancy bir somun ekmek almak için bakkala uğradı ve kasaya asılan elle yazılmış bir not dikkatini çekti: KEDİ YAVRULARI. Kasadaki genç kız Nancy'ye yavruları görmek isteyip istemediğini sordu. Nancy hayır cevabını verdi ve arabasına binip eve gitti. Yine de, hafta sonu ziyaretine gelen oğlu Aaron'a kedi yavrularından bahsetti. Aaron "Anne, hadi gidip bir bakalım şunlara," dedi. Annesi, oğlunu şaşırtarak teklifini kabul etti. Dükkânın arkasındaki bir karton kutunun içinde, iki tane yedi haftalık kedi yavrusuyla karşılaştılar; yavrulardan teki alacalı bulacalıydı, ötekisi ise simsiyah. Nancy kara kediyi aldı; ona ilk görüşte âşık olmuştu. Adını da Charlie koydu.

Nancy ve Charlie hayatlarını birleştireli sekiz yıl oluyor artık. Nancy dinç, neşeli ve cin gibi. Charlie'yle bir ekip olduklarını söylüyor. "Oğlan hayatıma mutluluk getirdi," diyor Nancy. "Charlie buraya geldiğinden beri kendimi hiç yalnız hissetmedim. O benim

her şeyim." Charlie ona can yoldaşı olmuyor sadece, Nancy'nin hayatına düzen de getiriyor. Kadın sabahleyin uyanır uyanmaz ikisinin kahvaltısını hazırlar: Oğlana bir çorba kaşığı ton balığı konservesi ve kendisine bir kâse yulaf ezmesi. Sonra Charlie on on beş dakikalığına dışarı çıkar. Eve döndüğünde Nancy'nin kucağına zıplar ve Charlie kestirmek için karanlık odaya sıvışana kadar birlikte oturup konuşurlar. Oğlan öğleden sonra uykudan uyanır ve hava güneşliyse ön bahçedeki birbirinin eşi sandalyelerde hava kararına kadar yan yana otururlar. Nancy akşam yemeklerini hazırlar ve birlikte yemek yerler. Charlie televizyondan hoşlanmadığı için akşamı geçirmek üzere dışarı çıkar ama geri döner ve Nancy yatağa yatana kadar iki üç kez onu yoklar.

Nancy, insanın en iyi arkadaş olarak bir kediyi seçmesinin birtakım dezavantajları bulunduğunu kabul eder. Mesela o uyurken Charlie başkalaşım geçirip Doktor Jekyll'dan Mr. Hyde'a dönüşür. Sonra da kendisini ormana atar ve kedilerin geceleyin en iyi yaptıkları şeyi yapar: Avlanır. Bu akınların sonuçlarını büyük bir gururla Nancy'ye getirir: Yeni ölmüş bir kuş, bir sürü tarla faresi, bir sincap ve daha geçen hafta getirdiği bir bebek tavşan. Kimi zaman hayvanlar orası burası kesilmiş haldedir; fakat nefes alıyor olurlar ve Nancy ön kapıyı açıp Charlie'ye onları dışarı götürmesini söyler. Charlie de onun dediğini yapar.

Nancy ve Charlie, insan ile hayvan arasındaki bağın en ideal haline örnektir. Nancy'nin kedisiyle ilişkisi hayatını muazzam ölçüde iyileştirmiştir; Nancy'nin sağlık durumundaki iyiliğin, keskin zekâsının ve evde kendi başına yaşayabilme becerisinin, aralarındaki ilişkiye bağlı olduğunu tahmin ediyorum.

Nancy ile Charlie'nin hikâyesi sıradışı değildir. Benzerleri, her gün milyonlarca Amerikalının evinde sahnelenmektedir. Ben bunu Peder Bey'in emekli olduktan sonra hepsine Willie adını verip bayılacakları üç daksund'un birincisini edinene dek, hiç de hayvan âşığı olmayan kendi anne babamda da gördüm.

Fakat Sarah Coe'nun size anlatacağı gibi evcil hayvanlarla birlikte yaşamak, beraberinde her zaman mutluluk ve huzur getirmez.

SARAH'NIN KÖPEKLERİ: BAĞ KURULAMADIĞINDA OLANLAR

Sarah, West Coast'taki bir veteriner hastanesinde yöneticidir, kocası Ian ise bilgi teknolojileri alanında çalışır. Sarah bir köpeğe ihtiyaçları olduğu kararını verdiğinde, evleneli üç yıl olmuştu. Ian hevesli değildi; fakat zaman içinde o da yola geldi. Sarah'nın daha önce hiç kendisine ait bir köpeği olmamıştı ama veteriner kliniğinde çalıştığı süre zarfında davranış sorunu yaşayan çok sayıda hayvanla karşılaşmıştı; hal böyle olunca, o ve Ian edinecekleri köpek yavrusunu planlı bir şekilde seçme yoluna gittiler. Onlarca cinsin karakterini etüt ederek aylar geçirdikten sonra, küçük avları yakalamak için üretilmiş, Japon menşeli, tilkimsi bir köpek olan Shiba Inu'da karar kıldılar. National Shiba Club of America[5] türün mizacını anlatırken "ateşli bir gözü pek", "çok canlı", "maço bir damızlık muffin", "cehennemden gelmiş küçücük ve tüylü ateş topları" gibi ifadeler kullanır. Tüm bunlar Sarah ve Ian'ın başına açılacak dertlerin habercisiydi. Oregon'da tek batında çıkmış birkaç yavrunun içinde onu seçtiklerinde Hiro dokuz haftalıktı. Daha ilk günden beri, çok fazla ilgi bekleyen bir hayvandı. Ona daimi bir ilgi göstermemeleri durumunda tesellisi olanaksız çığlıklar atar ve günde bir buçuk saat egzersiz yapmadığında onu idare etmek mümkün olmazdı. Neyse ki, evlerinin yakınında köpeklerin tasmasız dolaşabildiği bir park vardı; fakat Hiro sosyalleşme becerisinden yoksundu ve öbür köpeklerin yanında nasıl davranacağını bilmezdi. Sosyalleşme özrü çok geçmeden diğer köpek sahipleriyle anlaşmazlıklar yaşanmasına yol açtı.

Bir öğleden sonra o sırada altı aylık olan Hiro, kendisi gibi erkek olan bir Tibet teriyeriyle cinsel ilişki benzeri bir oyun oynamaya karar verdi. Ian, üste çıkarak oynaşmanın genç köpeklerde sık rastlanan bir davranış olduğunu ve onların cinsel yönelimi hakkında hiçbir şey göstermediğini bilirdi. Gelgelelim, teriyerin sahibi avazı çıktığı kadar "Hiç kimse köpeğimin üstüne çıkamaz!! Hiç kimse köpeğimin üstüne çıkamaz!" diye bağırmaya başladı.

Ian, teriyerin sahibine yavru köpeklerin sadece oyun oynadığını sakince anlatmaya boş yere çalıştı. Aralarında geçen konuşma çabucak sertleşerek bir ağız dalaşı halini aldı.

5 Amerika Ulusal Shiba Kulübü. (ç. n.)

Bir dizi buna benzer nahoş olay yaşanınca Sarah ve Ian, sahip oldukları evcil hayvanının kötü davranışları hakkında nutuk çeken diğer köpek sahiplerinden bıktılar. Hiro'yu parka götürmekten vazgeçtiler ve evlerinde bir iki saatlik bir huzura kavuşmak için hayvanı uzun koşulara çıkaracak profesyonel bir köpek gezdiricisine ayda üç yüz dolar vermeye başladılar.

Sarah'nın birlikte çalıştığı veterinerlerden biri Hiro'daki ADHD[6] sorununun bir oyun arkadaşına sahip olması durumunda hafifletebileceği fikrini ortaya attı. Büyük hata. Aldıkları yeni Shiba yavrusu Nami, Hiro'dan daha çatlak çıktı. Dişi köpek tam bir zorbaydı - öngörülemez, agresif ve açgözlüydü. Nami o kadar kıskançtı ki, Ian ve Sarah geceleri yataklarına gizli gizli gitmek zorunda kalırdı. Ian sabah işe giderken Sarah'yı öptüğünde bile tedirgin olurdu hayvan. Nami iki yaşına geldiğinde hem Valium hem de Prozac kullanıyordu. Çoğu köpek sahibi evcil hayvanlarını çocukları olarak görür. Ian ve Sarah'nın çocuklarından biri asık suratlı bir serseri, diğeriyse sınırda kişilik bozukluğundan mustarip bir psikozlu idi.

Sarah düzenli biriydi ve evinin derli toplu olmasını isterdi; kurduğu düzene temiz zeminler ve birbiriyle uyumlu mobilyalar da dahildi. Fakat tüm bunlar köpeklerin varlığıyla değişim geçirdi. Köpekler kanepeyi dişledi, kilimleri mahvetti ve ortalığı birbirine kattı. Sarah bana "Evimizin içinde bir deli yaşıyormuş gibi görünmesini istemiyorum" demişti. Ian ve Sarah birlikte vakit geçirilmesi hoş ve eğlenceli insanlardı fakat köpekler sosyal hayatlarını da mahvetti. Hiro ve Nami hiç susmamacasına havladıkları ve masadan yemek aşırmaya çalıştıkları için çift dostlarını eve akşam yemeğine çağırmaz oldu.

Köpekler her ikisinin hayatını mahvettiyse de, Sarah ve Ian onlara içtenlikle bağlanmışlardı. Sarah, Nami'ye giysiler dikerdi. Ian kendisini Hiro'yla özdeşleştirirdi. Ian bana, Hiro'yla kendisinin ait olmadıkları bu dünyaya uyum sağlamakta zorlanan varlıklar olduklarını söylemişti. Coe çifti köpek eğitim okulunu denedi ve ülkenin en iyi köpek davranış bilimcilerine akıl danıştı. Bunların hiçbiri işe yaramadı. Yılda birkaç kez kendi aralarında köpeklerden

6 Attention Deficit Hyperactivity Disorder: Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu. (ç. n.)

kurtulma meselesini –onları evlatlık vermeyi, hatta uyutmayı– tartıştılar. Fakat verdikleri cevapların zamanlaması tutmuyordu. Sarah havlu atmaya hazırken, Ian kendisini onlara fazlasıyla bağlı hissederdi. Birkaç ay sonra, her ikisinin bakışı da tamamıyla tersine dönmüş olurdu.

Onlara köpeklerin ilişkilerini olumsuz etkileyip etkilemediğini sorunca uzun bir duraksama oldu. Birbirlerine baktılar ve evet dediler; bir evlilik danışmanına gitmeye başlamışlardı. Ben onlarla mülakat yaptıktan bir hafta sonra Sarah bir e-posta gönderdi. Ayrılmaya karar vermişlerdi. Sarah geçici olarak bir apartman dairesine taşınıyordu. Cehennemden çıkma köpeklerle beraber yaşama stresinin evliliklerinin yıkılmasında önemli bir etken olduğunu söyledi. Nami ve Hiro'ya ne olacağı konusu ise belirsizdi.

BİR EVCİL HAYVAN TAM OLARAK NEDİR?

Nancy ile Sarah bize insan ile hayvanlar arasındaki ilişkinin kimi zaman yürüdüğünü, kimi zaman yürümediğini göstermiştir. Peki ama bir evcil hayvan tam olarak nedir? Tarihçi Keith Thomas evcil hayvanların evde bulunmasına izin verilen, bir ad takılan ve asla yemediğimiz hayvanlar olduğunu ileri sürer. Bu başlamak için iyi bir noktadır; fakat birtakım istisnalar mevcuttur. Komşularım köpeklerini asla evin içine almaz ve diş hekimim tropik balıklarına isim vermemiştir. Hatta, yemek olarak tüketmeme kısmının bile tek tük istisnaları vardır. Florida'da timsah davranışlarını inceleyen bir lisansüstü öğrencisiyken bir akşam Mary Jean ile, arazisi benim faaliyetlerimin üssü durumundaki gölün kenarında bulunan, emekli bir tarım profesörü olan dostumuz Jim'e uğramıştık. Jim, mini çiftliğinin muhtelif yerlerine dağılmış bir hayvan koleksiyonuna ev sahipliği yapardı; aralarında keçiler, ufak tavuklar, Muskovy ördekleri, bir çift tavuskuşu, bir Çin buldoğu ve çocuklarının evcil hayvanları olan birkaç Gine domuzu vardı. Karısı ve çocukları hafta sonu için bir yere gitmişlerdi ve Jim kendisine akşam yemeği hazırlıyordu. Birlikte çene çalarken Jim kayıtsız bir tavırla kafesten bir Gine domuzu aldı, bir sopayla hayvanın kafasına vurdu, derisini yüzdü ve onu ızgaraya attı. Domuzu bir evcil hayvan olarak görmediği kanısındayım.

Ben, Pensilvanya Üniversitesi'nden antrozoolog James Serpell'in evcil hayvan tanımını tercih ediyorum. Serpell, evcil hayvanların bir arada yaşadığımız ve belli başlı bir işlev yüklemediğimiz hayvanlar olduklarını söyler. Fakat bu açık uçlu tanımda dahi olay sınır çizgilerinin etrafında muğlak bir hal alır. Epey yakın bir zamana kadar Amerika'daki evlerde hayvanların pek çoğunun bir görevi vardı. Sözgelimi, köpeklerden genellikle sürüyü gütme, ava katılma, mekânı koruma, yük arabalarını çekme, hatta tereyağını sallama işlerini yapmaları beklenirdi. Kediler ise sevgi nesnelerinden ziyade biyolojik fare kapanları olarak hoş görülürdü. Amerika Birleşik Devletleri'nde tek işlevi sahiplerini eğlendirmek olan hayvanlara on dokuzuncu yüzyılda kafes kuşlarının –öncelikli olarak şakıyan kanaryaların– popülerliğinde bir patlama yaşanana kadar ender rastlanırdı.

İnsanların evcil hayvan olarak baktığı canlıların kapsamı olağanüstüdür; cırcır böcekleri, kaplanlar, domuzlar, inekler, sıçanlar, kobralar, timsahlar, dev yılan balıkları kapsama dahildir ve liste sonsuza kadar uzar gider. Gel gör ki, hangi hayvanları evcil hayvan olarak addettikleri sorulduğunda çoğu insan yılan balığı ya da cırcır böceği cevabını vermez. Peki, neyi hayvan olarak addederler? Yanıt tabii ki kediler ve köpeklerdir.

Bilişsel psikologlar bir kategoriye örnek teşkil eden bir madde için prototip tabirini kullanırlar. Şimdi, bir kuş düşünelim.

Zihninizde bir koşucu devekuşu ya da bir penguenden çok bir serçe, bir nar bülbülü ya da bir kartal imgesinin oluştuğunu tahmin ediyorum. Bunun sebebi nar bülbüllerinin devekuşlarından daha "kuşsu" canlılar olmasıdır. Hangi hayvanlar evcil hayvanların prototipi olabilir? Samantha Strazanac ve ben, yakın dönemde üniversite öğrencilerinden –hepsi evcil hayvan olarak bakılan– on altı türdeki hayvanı ne kadar "evcil hayvanımsı" bulduklarına göre değerlendirmelerini istedik. Elbette herkes köpeklerle kedilerin "evcil hayvan" mefhumuna örnek oluşturduğunu söyledi. Kırmızı havuz balığı üçüncü sıradaydı; öğrencilerin % 75'i bunların yüksek derecede "evcil hayvanımsı" nitelikler taşıdığı kanaatindeydiler. Öğrencilerin sadece % 75'i hamsterların, gerbillerin, tavşanların, papağanların ve muhabbet kuşlarının evcil hayvan oldukları düşüncesindeydi. Fareler ve iguanalar evcil hayvanımsılık ölçeğinde alt sıralarda yer

almışlardı ve beyaz sıçanlar ile tarantulalar listenin daha bile aşağılarındaydı. Boa yılanları ise sonuncuydu; katılımcıların sadece % 5'i onları evcil hayvan olarak düşünmüştü.

Birtakım hayvan hakları savunucuları "evcil hayvan" sözcüğünden pek haz etmez. Bunu birlikte yaşadığımız hayvanları aşağılayıcı bir ifade olarak görürler. Tüylü, yüzgeçli ve kanatlı dostlarımızı *yoldaş hayvanlar* ve sahiplerini de *koruyucular* olarak adlandırmamızı isterler. Bir hayvan hakları kuruluşu olan In Defense of Animals, evcil hayvan mülkiyetinin resmi olarak yeniden adlandırılması amacıyla, belediyeler çapında lobi faaliyetlerinde bulunmaktadır. Çoğu Kaliforniya'da bulunan yaklaşık yirmi şehir ve Rhode Island eyaletinin tamamı sunulan öneriyi kabul etmiştir ve artık hayvan kontrolü tüzüklerinde *sahip* değil *koruyucu* ifadesini kullanmaktadırlar.

Ben *yoldaş hayvan* ifadesinden hoşlandığımı pek söyleyemem. Birçok evcil hayvan gerçek anlamda yoldaş değildir. Çocukluğunda arkadaşım Joe Bill'in en çok sevdiği evcil hayvan yatağının yanı başındaki bir çukur kapta yaşayan kerevit idi. Evcil hayvan mıydı? Evet. Yoldaş mıydı? Hayır.

Evcil hayvan sahibi ifadesinin *koruyucu* ifadesiyle ikame edilmesi de sorunludur. Evcil hayvanın "koruyucusu" –insan yavrusuna yapamayacağı şekilde– emanetini onun iradesi dışında başkasına verebilir, satışa çıkarabilir ya da kısırlaştırabilir. Hatta, ondan bıkması durumunda yoldaşına ötenazi yaptırması da mümkündür. "Yoldaş hayvan" ve "evcil hayvan koruyucusu" ifadeleri birlikte yaşadığımız hayvanların sahibi değilmişiz gibi yapmamıza olanak veren dilsel yanılsamalardır.

Evcil hayvan mülkiyeti Colorado Üniversitesi'nde sosyolog olarak görev yapan, *If You Tame Me: Understanding Our Connection with Animals*[7] kitabının yazarı Leslie Irvine gibi hayvan âşıklarını ahlaki bir çıkmaza sokar. Irvine şöyle yazar: "Hayvan hayatının özünden kaynaklanan değerini kabul edersek şayet, onlara ister yoldaş, ister evcil hayvan diyelim, bu hayvanları kendi zevkimiz için yanımızda tutmak etik dışı bir davranış haline gelecektir." Irvine, entelektüel bir düzeyde hayvanları kişisel zevkimiz için çoğaltmanın ve hapset-

7 Beni Evcilleştirirsen: Hayvanlarla İlişkilerimizi Anlama. (ç. n.)

menin ahlaka aykırı olduğu düşüncesindedir ve insan ile hayvan arasındaki ilişkinin hakiki dostluktan çok esareti andırdığını öne sürmektedir. Buradaki sorun Leslie'nin kendi köpeklerine ve kedilerine derinden bağlı olmasıdır. Şöyle devam eder: "Eve gelip de bomboş bir evle karşılaşmak, beni gördüğü için heyecanla kuyruk sallayan hayvanların yokluğunu düşünmek ödümü koparıyor... Fakat kapıda karşılanmaktan ve bana arkadaşlık edilmesinden aldığım keyif, bu amaç doğrultusunda bir hayvan koleksiyonu edinmemi haklı çıkarmıyor." Leslie akıl ile yürek arasındaki klasik çatışmayla karşı karşıya kalmıştır ve çoğu zaman olduğu gibi, yürek galip gelmiştir.

EVCİL HAYVANLARI İNSANLARA DÖNÜŞTÜRMEK

Tıpkı Leslie gibi, birçok Amerikalı hayvanlarına âşıktır. American Pet Products Manufacturers Association'a[8] göre Amerika'da hanelerin % 63'ünde bir evcil hayvan bulunmaktadır. 2009'da hayatlarımızı 78 milyon köpek, 94 milyon kedi, 15 milyon kuş, 14 milyon sürüngen, 16 milyon küçük memeli (fareler, dağ gelincikleri, sıçanlar, tavşanlar, Gine domuzları, hamsterlar, gerbiller) ve 180 milyon balık ile paylaştık. Kasey Grier, Amerika Birleşik Devletleri'nde ev hayvanlarına yönelik tavırlarımızın dalgalandığı belirli periyotlar vardır. Bunlardan biri, on dokuzuncu yüzyılın sonunda evcil hayvanlar evdeki huzurun bir simgesi haline geldiğinde ve özellikle anneler tarafından çocuklara incelik ve sorumluluk gibi etik değerler aşılamanın bir yolu olarak görüldüğünde yaşandı. İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda hayvanların Amerikan halkının evlerine alınma oranı bir kez daha arttı; bu kez söz konusu artış, banliyölerin pıtrak gibi çoğalmasıyla ve bir evcil hayvan edinmenin normal bir çocukluğun gerekli bir bileşeni olarak görülmesiyle tetiklenmişti.

Gelgelelim, Amerikalılar her ne kadar uzun bir süredir fasılalar halinde hayvanlarla birlikte yaşasalar da, insanla evcil hayvan arasındaki ilişki (ve en çok da köpeklerle ve kedilerle ilişkilerimiz) yeni bir evreye girmektedir. Son yıllarda, evcil hayvan ürünleri

8 Amerika Evcil Hayvan Ürünü İmalatçıları Birliği. (ç. n.)

endüstrisinin evcil hayvanların insanlaştırılması diye tabir ettiği bir trende uygun şekilde, evcil hayvanlar dört başı mamur aile fertleri gibi görülmeye başlanmıştır. Günümüzde, evcil hayvan severlerin % 70'i arada bir hayvanlarının yataklarında uyumasına izin verdiklerini söylemişlerdir; bunların üçte ikisi evcil hayvanlarına Noel armağanları satın almakta, % 23'ü onlar için özel yemekler hazırlamakta ve % 18'i özel durumlarda hayvanlarına kıyafetler giydirmektedir.

Son on yılda Amerika'da evcil hayvan bakılan hanelerin oranı küçük bir artış göstermesine rağmen, hayvanlar için saçtığımız para miktarı birdenbire yükselmiştir. Artık evcil hayvanlarımıza sinema, video oyunları ve müzik için harcadığımız toplam miktardan daha fazlasını harcıyoruz. Buna gıda ve diyet takviyelerine harcanan 17 milyar dolar, veteriner bakımına ayrılan 12 milyar dolar, yavru kedi kumu, tasarımcı elinden çıkmış köpek giysileri, yakalık ve tasma, yemek kâseleri, oyuncaklar ve doğum günü kartları gibi evcil hayvan gereçlerine giden 10 milyar dolar da dahildir. Buna ek olarak, evcil hayvan bakıcılarına, köpek pansiyonlarına, yıkama ve kuaför hizmetlerine, itaat eğitimine, masaj terapisine, köpek gezdiricilerine, ceset külü saklama kaplarına, sigorta poliçelerine ve New Age hayvan iletişimcilerine 3 milyar dolar öderiz.

One Nation under Dog[9] adındaki keyifli kitabın yazarı Michael Shaffer'a göre, evcil hayvan işindeki asıl faaliyeti üst gelir grubu üstlenmektedir. Lüks markalar halihazırda evcil hayvan maması satışlarının % 20'sini oluşturmakta, fakat sektördeki kârın yarısını elde etmektedir. Aralarında insana layık kalitede öğünler olarak gösterilen Fromm Nutritionals Shredded Duck Entree ("serbest gezinen ördeklerin elle parçalanmış etinin kısık ateşte ve doğal ördek suyunda, patates, bezelye ve havuçlarla birlikte pişirilmesiyle hazırlanmış leziz bir porsiyon") gibi seçenekler de mevcuttur. Evcil hayvanınız gurme akşam yemeğinin yanında köpekler için yapılmış Bowser Beer birasını mideye indirebilir ya da bir şişe PetRefresh Bottled Water'ın tadını çıkarabilir. Yiyeceklerde en son trend, yüzde yüz organik ve doğal gıdalardır. Misal, Dr. Harvey's Homemmade Biscotti for Dogs yulaf unu, arpa, bal, arı poleni,

9 Köpeğin Emrinde Bir Ulus. (ç. n.)

elma, karahindiba, brokoli, nane ve rezeneden yapılmış yüzde yüz organik bir şekerlemedir.

Evcil hayvan sahiplerinin büyük bölümü hayvanlarının giyinip kuşanmaktan hoşlandığı kanaatindedir. İnternette faaliyet gösteren, Tea Cups Puppies and Boutique adlı evcil hayvan butiği, 3000 dolar karşılığında sunduğu, alımlı "Garden Parti Svarovski Elbise"nin yanı sıra tişörtlerden, kolsuz yeleklerden, ceketlerden ve kot tulumlardan oluşan düşük fiyatlı bir ürün grubuna da sahiptir. Yavru köpeğinizi gün boyu yanınızda taşımak istiyorsanız, Tea Cups size 1.995 dolara, piton yılanı derisinden yapılmış, sımsıkı bir evcil hayvan taşıyıcısı seçeneği sunmaktadır. Barron's House of Treasures piyasaya yavru köpeklere uygun külotların yanı sıra taçlar, mayolar, smokinler ve gelinlikler sürmüştür. Harley-Davidson Sturgis, South Dakota'da her yıl düzenlenen HOG[10] rallisine giderken köpeklerini de yanlarında götüren motorcular için, köpeklere yönelik motosiklet giysilerinden bir seri hazırlamaktadır. Ve iflah olmaz evcil hayvan modası tutkunları, her yıl New York City'de düzenlenen ve son moda *haute couture* giysiler giyinmiş Yorkshire teriyerlerini ve Şivavaları kucağında taşıyan süper modellerin sahne aldığı, Evcil Hayvan Moda Haftası'nı da kaçırmazlar.

Dişi yavru köpeğinizin biraz kendi başına zaman geçirmeye ihtiyacı varsa eğer, kendisi evcil hayvanınıza "eksiksiz bir zindelik deneyimi" vaat eden, L.A. Dogworks adlı beş yıldızlı köpek dinlence tesisinde bir öğle sonu keyfi yapabilir. Bu keyfe "köpeğinizin gevşemesi ve kendisini şımartması için tasarlanmış, yalın Doğu tarzı bir inziva mekânı" ifadeleriyle reklamı yapılan Zen Den'de geçirilecek bir saat de dahildir. Pek çok lüks otelin, evcil hayvanlara yönelik hizmetleri de vardır artık. Erkek ya da dişi köpeğinizin ağırlığı on kilogramdan azsa ve 125 dolar oda temizlik ücretini peşin ödemeye itirazınız da yoksa, köpeğiniz Sarasota Ritz-Carlton'da memnuniyetle karşılanır. Hatta bir 130 doları daha gözden çıkarırsanız sadece ayrıcalıklı köpek yavrularının faydalandığı, İsveç Tarzı Evcil Hayvan Masajı, Bütün Beden Gevşeme Masajı, Canlandırıcı Spor Masajı ve daha nazik uygulanan İleri Yaştaki Evcil Hayvan Masajı seçenekleri arasından da bir tercih yapma fırsatınız olur.

10 Harley Owners Group: Harley Sahipleri Grubu (ç. n.)

Evcil hayvanlar ile insanlar arasındaki sınırların netliğini kaybetmesi yeni bir olgu değildir. Bu tema on dokuzuncu yüzyıl Fransa'sında da sahnelenmiştir. Fransız orta sınıfı, boyut ve nüfuz bakımından büyüdükçe evcil hayvanlara olan hayranlığı artmış ve elli yıl içinde köpeklerle kediler bir başkalaşım geçirerek çalışan hayvanlardan aile fertlerine dönüşmüşlerdir. 1890'a gelindiğinde lüks ve evcil hayvan mülkiyeti el ele yürümeye başlamıştı. Paris'teki iyi giyimli bir köpeğin gardırobunda çizmeler, bir sabahlık, bir mayo, iç çamaşırı ve bir yağmurluk bulunabilirdi. Fransa'nın her yerinde köpek kuaför salonlarının yanı sıra hayvan mezarlıkları açılmaya başladı. On dokuzuncu yüzyılın başında, ölü köpekler Seine nehrine atılırdı; fakat yüzyılın ortasında Parisli hayvan severler köpeklerini ve kedilerini hayvan mezarlıklarına defnetme ya da hayvanların başlarını şömine raflarında sergileme alışkanlığı kazanmıştı.

Günümüzde evcil hayvan giyimine, spa tatillerine ve şişelenmiş sulara yönelik çılgınlık, Michael Silverstein ve Neil Fiske'nin yerine daha pahalısını koyma olarak adlandırdığı bir trendin simgesi durumundadır. Silverstein ve Fiske gurme evcil hayvan mamalarının ve günlük köpek bakım spalarının, fincanı 6 dolar olan kahveye ve 6 bin dolarlık Viking ocaklarına yönelik talebi besleyen, aynı kültürel kuvvetler tarafından yaratıldığını ileri sürer. Peki ama paralar suyunu çekince ne olur? Hayat şartları zorlaştığında insanlar hâlâ evcil hayvanlarına para harcarlar mı?

Evcil hayvan endüstrisinin piyasa trendleri söz konusuyken otorite kabul edilen David Lummis'e göre, bunun cevabı evettir. 2008'de ekonomi dibi görmekteyken ülkedeki en büyük perakende evcil hayvan özel mamulleri zinciri PetSmart'ın toplam satışları % 8,4 oranında artarak 5 milyar doları buldu. Benzer şekilde, çevrimiçi evcil hayvan eczanesi PetMed Express 2008'in dördüncü çeyreğinde, satışların % 16 oranında arttığını bildirdi. Lummis, perakende evcil hayvan pazarının çok yakında 56 milyarı aşmasını beklemektedir.

Pets in America[11] kitabında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki insan ile hayvan dostluğunun en eksiksiz ve güvenilir tarihçesini yazan Kasey Grier'a hayvanlara harcadığımız paradaki olağanüstü artışı

11 Amerika'daki Evcil Hayvanlar. (ç. n.)

neye bağlayabileceğimizi sordum. Kasey, evcil hayvanların –özellikle de köpeklerin– evcil hayvan endüstrisi tarafından tüketicilerin ta kendisi olarak tasarlandığı düşüncesindedir. Pek çok insan, sahip olduğu evcil hayvanların kendisiyle aynı şeyleri arzuladığını ve hak ettiğini düşünür: Biskotti, nefesi temizleyen nane tableti, yağmurluk, yaz kampı, spa tedavileri – hatta yüksek bütçeli düğünler.

Soru, bu aşırılıklardan American Veterinary Medical Association'ın üyeleri dışında kimin bir yarar sağladığıdır. ASPCA'dan *Companion Animals in Society*'nin[12] yazarı Steve Zawitowski, "Köpeğinize soğuktan korunması için 20 dolarlık bir palto satın aldığınızda bunu köpeğe almışsınızdır. Ona 200 dolarlık bir palto satın almışsanız, bunu kendiniz için yapmışsınızdır," der. Columbia Üniversitesi'nde görev yapan pazarlama profesörü Morris Holbrook, kazançlı evcil hayvan ürünleri pazarına girmeye çalışan anonim şirketlere şu tavsiyeyi verir: "İnsanlara onların aslında evcil hayvan sahipleri olmadıklarını, evcil hayvanların mal değil, diğer aile fertleriyle benzer ihtiyaçlara, arzulara ve haklara sahip hayvan yoldaşlar olduklarını hatırlatın."

Eskiden evcil hayvanlar fazlasıyla ucuza gelirdi. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yıllara kadar Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çoğu ev hayvanı sofra artıklarıyla beslenir ve hayatı boyunca veteriner kliniğine adım atmazdı. Bu artık geçerli değildir. Orta büyüklükte bir köpeği ömrü boyunca sahiplenmenin maliyeti 8000, bir kediyi sahıplenmenin ise 10.000 dolardır (bu fark, kedilerin daha uzun yaşamasından kaynaklanır). Peki, evcil hayvanınıza harcadığınız dolarların karşılığında ne tür bir heyecan yaşarsınız?

EVCİL HAYVANLAR GERÇEKTEN KOŞULSUZ SEVGİ SUNARLAR MI?

Birkaç yıl önce North Carolina'nın Batı yakasındaki veteriner kliniklerinde evcil hayvan sahipleri üzerinde incelemelerde bulundum ve onlara evcil hayvanlarıyla yaşadıkları ilişkiden ne aldıklarını sordum. Üç tema açık ve net biçimde ortaya çıktı: "Evcil hayvanlarım ailemin fertleridir", "Evcil hayvanlarım benim çocuklarımdır", ve "Evcil

12 Toplumdaki Yoldaş Hayvanlar. (ç. n.)

hayvanlarım benim dostlarımdır". Bir takip çalışması kapsamında, Clemson Üniversitesi'nde görev yapan sosyal psikolog Robin Kowalski'yle, köpek ve kedi sahiplerinden en iyi insan dostlarıyla ilişkilerinden elde ettikleri yararları ve evcil hayvanlarıyla ilişkilerinden elde ettikleri yararları karşılaştıran bir dizi açıklamayı değerlendirmelerini istedik. Deneklerimiz insan ve hayvan dostların yarenlik etmek, yalnızlığa çare olmak ve insana kendisine ihtiyaç duyulduğu hissini vermek bakımından eşit derecede iyi olduklarını söylediler. Konu içini dökecek ve konuşulabilecek bir kimse olmaya geldiğinde insan dostlar hayvan yoldaşlardan daha iyi bir yerdeydiler. Gelgelelim, evcil hayvanların insan dostların açık ara önüne geçtiği bir alan da vardı: Koşulsuz sevgi sunmak.

Her ne kadar, tonlarca "kendini iyi hisset" tarzı kitap, evcil hayvanların sahiplerine koşulsuz sevgi sunduğu fikrini abartarak öne çıkarsa da, ben insanların niçin hayvanlarla beraber yaşadıklarının bir açıklaması olarak koşulsuz sevgi teorisine gereğinden fazla önem atfedildiği kanısındayım. Şayet evcil hayvanlar koşulsuz sevgi sunmakta bu kadar başarılı olsalardı, herkesin evindeki hayvanla sağlam bir bağ kurması gerekirdi. Oysa öyle değildir. 1992 yılına tarihli bir araştırmada yetişkinlerin % 15'i evcil hayvanlarına çok fazla bağlı olmadıklarını söylemişlerdir. Kendi sınıfımda yaptığım gayri resmi anketlerde, öğrencilerimin takriben üçte biri ailelerindeki bir kişinin ailenin evcil hayvanlarına karşı yoğun bir hoşnutsuzluk beslediğini, hatta ondan nefret ettiğini belirtmiştir.

Evcil hayvan bakımının demografisi de koşulsuz sevgi hipotezi açısından bir problem ortaya çıkarır. Bu görüş, yalnız yaşayanların koşulsuz sevgiye en çok ihtiyaç duyan ve dolayısıyla yüksek oranlarda evcil hayvan sahiplenen kimseler olacağını öngörür. Durum böyle değildir. Gerçekte, yalnız yaşayan yetişkinler evcil hayvan sahipliği konusunda en alt sıralara yerleşirken, okul çağında çocukları bulunanlar zirvede konumlanırlar. Burada ilginç olan, çocuklu yetişkinlerin en yüksek evcil hayvan sahipliği oranını oluşturmasına rağmen, evcil hayvanlarıyla yalnız yaşayan kimselerle kıyaslandığında hayvanlarına daha az bağlanmalarıdır. Hatta evcil hayvana olan bağlılık, aileye eklenen her fazladan kişiyle bir kademe aşağı düşmektedir. Küçük çocuklu evlerdeki evcil hayvanlar ise en büyük mağduriyeti yaşar. Sözgelimi, çocuksuz yetiş-

kinlerle birlikte yaşayan evcil hayvanların takriben % 80'i her gün taranırken, çocuklu ailelerdeki evcil hayvanların yaklaşık % 25'i bu bakımı görmektedir. Çocuksuz evlerdeki köpekler ve kediler, Noel armağanlarına boğulma ve aile tatillerine gitme ihtimali en yüksek olanlar grubundadır. Ne yazık ki, bir çiftin evlendiği ilk yıllarda "bebeğimiz" olarak anılan köpek, ilk çocuk hastaneden eve geldikten sonra çoğu zaman ikinci plana atılır.

Cambridge Üniversitesi'nden Anthony Podberscek (*Anthrozoös* dergisinin editörü) lafını sakınmayan biri olarak, evcil hayvan sahibi olmanın koşulsuz sevgi teorisiyle açıklanmasını "deli saçması" diye tabir eder. Anthony bu fikrin özellikle Amerika'ya has olduğu düşüncesindedir. Britanyalıların ve Avustralyalıların evcil hayvanlarıyla ilişkilerini tarif ederken söz konusu tümceyi ender hallerde kullandıklarını söyler. Anthony, koşulsuz sevgi fikrinin hayvanları alçaltıcı bir şey olduğu kanaatindedir. Evcil hayvanlarımızın, onlara ne yaparsak yapalım, her şeyi hiçe sayarak bizi sevmeye programlanmış varlıklar olduğuna inanıyorsak eğer, bu durumda onların lütfedip verdiğimiz her ne ise onu alan ve daha fazlası için tekrar yanımıza gelen Kartezyen robotlar olduklarını da kabul etmiş sayılırız.

Koşulsuz sevgi fikrinin köpeklerle yaşadığımız dönemde bana daha cazip geldiğini itiraf etmek zorundayım. Artık kedili bir aile olduğumuz için yeniden düşünüp taşınmam gerekti. Benim ona sevgim koşulsuzsa da, Tilly'nin sevgisi tamamıyla koşulludur. İpler onun elindedir. Ona akşam yemeğini hazırladığımda ya da karnını okşamamı istediğinde veya bir tur Hal'in ayaklarına vurmaca oynadığında sever beni. Ama çoğu zaman ben sadece Tilly dışarı çıkmak istediğinde pencereyi açan adamın tekiyim.

EVCİL HAYVANLAR BİZİ DAHA MUTLU VE DAHA SAĞLIKLI MI YAPAR? ÖNCE İYİ HABERLER

Koşulsuz sevgi teorisi insanların evcil hayvan bakmalarının ardındaki sebebi tam olarak açıklamaz. Onun egonuzu okşadığı gerçeğinin yanı sıra, bir hayvanla birlikte yaşamanın başka sebepleri de vardır. Belki de, evcil hayvanlar toplumsal destek olarak ya da sırf "hakkında konuşulacak varlık" rolünü üstlenerek bizi daha

sağlıklı ve daha mutlu yapmaktadırlar. Evcil hayvan endüstrisinin kediler ve köpeklerle birlikte yaşamanın getirdiği tıbbi ve psikolojik avantajları göklere çıkardığı muhakkak. American Pet Products Manufacturers Association evcil hayvan sahibi olmanın kan basıncını düşürdüğü, stresi azalttığı, kalp hastalıklarını önlediği, doktor ziyaretlerini azalttığı ve depresyonu hafiflettiği iddiasını ortaya atar. Şimdilerde, evcil hayvanların insana iyi geldiğini neredeyse duymayan kalmamıştır. Sharon Sakon'ın yazdığı *Paws & Effect: The Healing Power of Dogs* ve ünlü veteriner Marty Becker'ın yazdığı *The Healing Power of Pets: Harnessing the Amazing Ability of Pets to Make and Keep People Happy and Healthy*[13] gibi kendini iyi hisset tarzındaki kitaplar, hayvanların sihirli iyileştirme gücüne dair olağanüstü iddialar ortaya atarlar. Fakat aldatıcı reklamı gerçeklerden ayırt etmek antrozoologların işidir. Bu iddiaların doğruluğu ispatlanmış mıdır? Şayet ispatlanmışsa, evcil hayvanlar neden bizim için iyidirler?

Antrozoolojinin kısa tarihindeki en önemli yayın, *Public Health Reports*'un[14] Temmuz 1980 sayısında yer alan altı sayfalık bir makaledir. Makale, o sıralarda Pensilvanya Üniversitesi'nde davranışsal biyoloji doktorasını tamamlayan Erika Friedmann'ın kaleminden çıkmıştı. Erika doktora araştırması için kalp krizlerinden sonra hayatta kalma konusunda toplumsal desteğin rolünü inceliyordu. İnsanların sosyoekonomik statüsü, yaşam koşulları, arkadaşları ve aileleriyle olan bağlarına ilişkin bir anketi, bir koroner bakım birimindeki doksan iki hastaya doldurttu. Erika ankete insanların bir evcil hayvanla birlikte yaşayıp yaşamadığını soran fazladan bir madde de ekledi.

On iki ay sonra nasıl olduklarını görmek üzere katılımcıların izini sürdü. Bir evcil hayvana sahip olmanın hayatta kalma oranlarında önemli bir fark yarattığını görmek Erika açısından büyük bir sürprizdi. Evcil hayvanı bulunmayanların % 28'i yılın sonunda hayatını kaybetmişken evcil hayvan sahiplerinin sadece % 6'sı hayatını kaybetmişti. Bu sonuçlar üzerine heyecanlanan Erika bulgularını

13 Sırasıyla "Patiler ve Etkileri: Köpeklerin İyileştirici Gücü" ve "Evcil Hayvanların İyileştirici Gücü: Evcil Hayvanların İnsanları Mutlu ve Sağlıklı Kılmak Konusundaki Olağanüstü Yeteneğinden Yararlanma." (ç. n.)

14 Kamu Sağlığı Raporları. (ç. n.)

American Heart Association'ın[15] bir toplantısında sundu. Ne var ki, kardiyologların çoğu esnemekle yetindi - gerçi içlerinden biri Erika'nın araştırmasını "sevimli" diye nitelendirmişti. Öte yandan, medyanın ilgisi daha yoğundu. Erika'nın telefonu çalmaya başladı ve bir müddet sonra *Reader's Digest* ve *Time*'da hakkında yazılar çıktığını gördü. Bu da başarılı bir kariyer yolunda iyi bir adımdı. Erika, International Society of Anthrozoology'nin ilk başkanı olarak seçildi ve kendisi bugün evcil hayvanların insan sağlığı üzerine etkilerini araştırmaya devam ettiği Maryland Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Erika'nın kalp krizi çalışması insan ve hayvan bağlılığı konusuna yönelik muazzam bir ilgi uyandırmıştır. Artık evcil hayvanların insan sağlığı ve esenliği üzerinde, olumlu etkileri bulunabileceği fikrini destekleyen kapsamlı bir araştırma külliyatı mevcuttur. Bir hayvanı okşamak –hatta, bu hayvan bir boa yılanı bile olsa– kan basıncında düşüşe sebep olur. Aslında, akvaryumda yüzen tropik balıkların yer aldığı bir videoyu izlemek bile kan basıncınızı düşürebilir. Buffalo Üniversitesi'nde biyopsikolog olarak görev yapan Karen Allen, eşlerinin karşısında çetrefilli zihinsel aritmetik problemler çözmek durumunda kaldıkları zaman yetişkinlerdeki kan basıncının tavan yaptığını, fakat izleyiciler kendi evcil hayvanlarıyken kan basıncının hemen hemen hiç yükselmediğini bulmuştur.

Evcil hayvanların insanlara iyi geldiği fikrini destekleyen başka çalışmalar da mevcuttur. Sözgelimi, hayvanlı evlerde büyüyen çocukların astımdan mustarip olma ve hastalık yüzünden okuldan geri kalma ihtimali daha düşüktür. Evcil hayvanlarla birlikte yaşayan ileri yaştaki kimselerde daha düşük kolesterol ve depresyon düzeylerine ve daha yüksek psikolojik esenlik seviyesine rastlanır. 10.000'i aşkın Alman'ın ve Avustralyalı'nın yer aldığı bir araştırma, evcil hayvanlarla yaşayan katılımcıların evcil hayvan sahibi olmayanlarla karşılaştırıldığında, daha az sayıda doktor ziyareti yaptığını ortaya çıkarmıştır. Melbourne Üniversitesi ve Pekin Normal Üniversitesi araştırmacıları köpek sahibi Çinli kadınların daha deliksiz uyuduğunu, kendilerini daha iyi hissettiğini ve evcil hayvan sahibi olmayanlardan meydana gelmiş bir kontrol grubuna kıyasla daha az

15 Amerikan Kalp Birliği (ç. n.)

hastalık izni aldığını bulmuşlardır. Missouri Üniversitesi'nde yapılan bir çalışma, bir köpeği yürüyüşe çıkarma programının, yürüyüşün dışında kalan zamanda bile katılımcıların fiziksel aktivite düzeyini artırdığı bulgusuna varmıştır. Birtakım araştırmalar hayvanlara bağlanan yetişkinlerin daha az yalnızlık çektiğini göstermektedir ve bazı tıp çevrelerinde yaşlı kimselere daksund ve Yorkshire teriyeri reçete etmek minvalinde konuşmalar yapılmaktadır.

AMA... EVCİL HAYVANLAR HER DERDE DEVA OLAMAZ

Bir köpek ya da kedi edinmenin bütün rahatsızlıklara şifa olacağını düşünmek insana hoş gelebilir fakat siz yine de Lipitor yahut Prozac ilaçlarınızı hemen çöpe atmayın. Evcil hayvanların mucizevi iyileştirici güçlerine dair medyada çıkan haberler yanıltıcı olabilir. Sözgelimi, yakın zamanda yerel gazetemde çıkan bir makaleye göre, Missouri Üniversitesi'ndeki araştırmacılar, haftada dört kez bir hastane terapi köpeğiyle bir araya gelen, radyasyon tedavisi görmekteki otuz kanser hastasının "sağlıklarında düzelme görüldüğünü" iddia ediyordu. Gazete olayı tamamıyla yanlış anlamıştı. Birincisi, evcil hayvan terapi grubunda sadece on denek vardı; öbür katılımcılar oturumlar sırasında sessiz sakin kitap okuyan ya da yanındakiyle konuşan kontrol grubundaydılar. Daha da önemlisi, araştırmacılar bir terapi köpeğinin yer aldığı on iki oturumun kanser hastalarına bir kitap okumaktan daha yararlı olmadığını bildirmişlerdi. Köpekli viziteler ile hastaların ruh hali yahut sağlık durumu arasında hiçbir ilişki bulunmadığı sonucuna varmışlardı.

Yoldaş hayvanların insan sağlığı üzerinde hiçbir etkisi bulunmadığı sonucuna ulaşmış tek araştırma bu değildir. Örneğin, Belfast'taki Queens Üniversitesi'nden psikolog Deborah Wells evcil hayvan sahibi olmanın kronik bitkinlik sendromundan mustarip bir grup insana faydalarını araştırdı. Evcil hayvan sahipleri, bir hayvanla birlikte yaşamanın onlara geniş bir yelpazede psikolojik ve fiziksel yararlar sunduğuna içtenlikle inanıyorlardı. Fakat sağlık ve psikolojik esenlik durumlarına dair nesnel ölçümler, evcil hayvan sahiplerinin bir evcil hayvanla yaşamayanlarla aynı oranda yorgun, depresif, stresli, endişeli ve mutsuz olduğunu söylüyordu.

Bahsettiğim 10.000 Alman'ın ve Avustralyalı'nın katıldığı araştırmaya göre, bir evcil hayvan edinmenin insanların yaşam tatmini üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Boa yılanı kan basıncı çalışmasının bir benzerini gerçekleştirmek üzere bulunan bir girişim, özgün deneydeki bulguları yeniden üretmekte yetersiz kalmıştır. Köpeği yürüyüşe çıkarmanın beden sağlığı üzerindeki etkileri belirsizliğini korumaktadır. Missouri Üniversitesi'nin köpeği yürüyüşe çıkarma araştırmasında, egzersiz programı katılımcılar tarafından her ne kadar keyif verici bulunmuşsa da, kan basınçlarını düşürmemiş ya da kilo vermelerini sağlamamıştı. Ve Yeni Zelanda'da yapılan geniş kapsamlı bir çalışmada, yeni köpek sahipleri daha çok yürüseler bile, fiziksel aktivitelerinin haftalık toplam payı bir evcil hayvan edındikten sonra düşmüştür. Hatta Finlandiya'da 21.000 kişinin yer aldığı bir araştırma evcil hayvan sahiplerinin evcil hayvanları olmayanlarla karşılaştırıldığında daha yüksek kan basıncına ve kolesterol düzeylerine sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Finlandiya'da yapılan araştırmada evcil hayvan sahipleri böbrek hastalıklarına, artirite, siyatiğe, migrene, depresyona ve panik atağa da daha yatkındır. Ve Finli evcil hayvan sahipleri evcil hayvan sahibi olmayanlar kadar sigara içmiyor ve alkol tüketmiyorsa da, bu kimseler daha seyrek egzersiz yapmaktaydı ve şişman olma ihtimalleri daha yüksekti.

Avustralya Ulusal Üniversitesi'ndeki araştırmacılar yaşları altmış ile altmış dört arasında değişen ve bir evcil hayvanla birlikte yaşayan yetişkinlerin daha depresif olduğunu, daha fazla ağrı kesici ilaç tükettiğini ve evcil hayvanı olmayanlara kıyasla, zihinsel ve fiziksel durumlarının daha kötü olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bir başka araştırma düzenli olarak evcil hayvanlarla oynayan ileri yaştaki kişileri hayvanlarla ender olarak oynayan ya da hiç oynamayan bir kontrol grubuyla karşılaştırmıştır. İki gruptaki ölüm oranları aynıdır ve evcil hayvanlarla oynamak katılımcıların sağlığında ve esenliğinde hiçbir fark yaratmamıştır. (Ne var ki, evcil hayvanlarla oynayan kimseler daha fazla alkol tüketmekteydiler.)

Bu durumda, bir evcil hayvan sahibi olmak bütün hastalıklarınıza kesinkes şifa olmasa bile, en azından daha mutlu olmanızı ve kendinizi daha az yalnız hissetmenizi sağlayacaktır; doğru mu? Mutlaka böyle olacak diye bir şey yoktur. 2006'da Paw Research Center tarafından, gelişigüzel seçilmiş 3000 Amerikalı yetişkinin

katılımıyla gerçekleştirilen bir ankete göre, köpek sahiplerinin, kedi sahiplerinin ve hiç evcil hayvanı bulunmayanların "çok mutlu" olduklarını söyleme olasılığı eşit orandadır. Büyük Britanya'daki Warwick Üniversitesi'nden araştırmacılar bir evcil hayvan edinmenin yetişkinlerdeki yalnızlık hissi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Denekler evcil hayvan edinmelerinin akabinde ve bundan altı ay sonra yalnızlığı ölçen bir psikolojik teste tabi tutulmuşlardı. Sonuçlar açık ve netti: Bir hayvanla birlikte yaşamak katılımcıların daha az yalnız hissetmesini sağlamamıştı.

Bu birbirini tutmayan bulgulardan ne anlamamız gerekir? Evcil hayvanlar insanlar için iyi midir, değil midir? Son zamanlarda Erika Friedmann, evcil hayvanlarla birlikte yaşamanın etkileri üzerine 1990 ile 2007 arasında yayımlanmış otuz araştırmanın sonuçlarını titizlikle değerlendirerek bunun cevabını bulmaya çalıştı. Erika araştırmalardan on dokuzunun "evcil hayvanların insanlara iyi gelir" hipotezini desteklediğini ortaya çıkardı. Fakat içlerinden on tanesi evcil hayvanların insan sağlığı ve esenliği üzerinde hiçbir etkisinin bulunmadığını ya da olumsuz etkiler bıraktığını bulmuştu. Bu sonuçları Erika ile tartıştığımızda bana "Evet, evcil hayvanlar insanlara iyi gelebilir," dedi. Sonra şunu ekledi: "Fakat her derde deva olamazlar."

EVCİL HAYVANLAR NİÇİN (BAZI) İNSANLARA İYİ GELİR?

Bu durumda, evcil hayvan sahibi olmak –evcil hayvan endüstrisinin sizi inandırdığı gibi– herkesin değil belki ama bazı insanların daha sağlıklı ve mutlu hissetmesini sağlayabilirmiş izlenimini vermektedir. O halde, bilimsel soru şu hali almaktadır: Evcil hayvanlar niçin bir fark yaratır? Üç olasılık mevcuttur. Birincisi, evcil hayvanların aslında insanları daha mutlu ve daha sağlıklı *yapmadığıdır*; nedensellik oku başka bir yöne işaret ediyor olabilir. Şöyle ki, daha mutlu ve daha sağlıklı insanlar evcil hayvan bakmaya daha meyilli olabilirler. Belki daha çok paraları vardır, maddi yönden bir hayvanın bakımını karşılayabilirler ya da bir ihtimal, sağlık durumları daha iyidir ve bu yüzden köpeklerini yürüyüşe çıkaracak enerjiye sahiptirler. İkinci bir olasılık da evcil hayvanların kendi sahiplerinin *sağlığını* ve esenlik duygusunu gerçekten iyileştirdiğidir; çünkü evcil hay-

vanlar insanları başkalarıyla sosyalleşmeye teşvik eder. Sözgelimi, Deborah Wells bir köpeği yürüyüşe çıkarmanın yabancılarla sohbet etmeyi kolaylaştırdığını bulmuştur. Bununla birlikte, söz konusu etki köpeğin türüne bağlıdır. Deborah'nın çalışmasında kullandığı Labrador yavruları şahane sosyalleşme destekçileriyken, yetişkin rottweillerlar için aynısı geçerli değildir.

Üçüncü olasılık da insan ile hayvan arasındaki bağın beraberinde getirdiği sosyal destek sayesinde, insanın gerçekten daha iyi bir sağlık durumuna kavuşmasıdır. Bu fikri kanıtlamak için araştırmacıların rastgeleleştirilmiş bir klinik çalışma yapması gerekir. Bu da evcil hayvanı bulunmayan kişilerin bir hayvanın yer aldığı deney grubuna ya da bir hayvanın yer almadığı kontrol grubuna atanmasını gerektirir. Bir rastgeleleştirilmiş klinik çalışmanın gerçek dünyada başarıyla sonuçlanması kolay değildir, fakat Karen Allen bunun altından kalkmış, hem de bunu zengin borsa komisyoncularıyla çalışarak yapmıştır.

Karen'ın denekleri yüksek kan basıncı olan aşırı stresli Wall Street kişileriydi. Çalışmanın başında deneklerin hepsine bir antihipertansif ilaç verildi. Deney grubundaki denekler aynı zamanda barınaktan bir köpek yahut kedi edindi, ancak kontrol grubu ilacı almakla yetindi. Altı ay sonra Allen ve meslektaşları denekleri stresli durumlara maruz bıraktılar; bunlardan biri zor bir matematik testine girmek, diğeriyse bir konuşma yapmaktı. Sonuçlar etkileyiciydi. Beklendiği üzere, tüm deneklerin kan basıncı stres testleri sırasında yükselmişti. Gelgelelim, evcil hayvan sahiplerinin kan basıncı, yalnızca ilaç alanların sadece yarısı kadar artmıştı. Üstelik, evcil hayvanların faydalı etkileri hayatlarında tek tük insan dostları bulunan borsa komisyoncuları açısından en yüksek düzeydeydi. Bu deney, kişinin hayatında bir hayvan bulunmasının uzun dönemde kardiyovasküler işlevlerde iyileşme sağladığını gösteren elimizdeki en sağlam kanıt durumundadır.

EVCİL HAYVANLAR SAĞLIĞINIZ İÇİN TEHLİKE ARZ EDEBİLİR

Harry S. Truman'ın bir sürü ekonomi danışmanından art arda "Bir yanıyla X doğru, fakat öbür yanıyla Y doğru," lafını duyduktan sonra hüsranla "Bana tek yanlı bir ekonomist bulun," diye homurdandığı rivayet edilir. Antrozooloji de aynı dertten mustariptir.

Komşum Anne geçenlerde ayağı köpeğine takıldıktan sonra merdivenden yuvarlanıp omzunu kırdı. Bu türden evcil hayvan kaynaklı kazalara şaşırtıcı derecede sık rastlanır. Bir buçuk yılda on altı yaşlı kimse, evcil hayvanlarının sebep olduğu kırıkların tedavisi için Sydney acil servisine getirilmiştir. Bunlar arasında dört kırık pelvis, iki kırık kalça kemiği, bir kırık burun ve bir kırık boyun vakası vardı. Centers for Disease Control[16] her yıl 85.000'i aşkın Amerikalı'nın kendi evcil hayvanlarına –çoğu zaman köpeklere– takılıp düşerek yaralandığı tahmininde bulunur.

Evcil hayvanlar başka şekillerde de sağlığı tehdit etmektedir. Opinion Research Corporation tarafından yapılan 1999 tarihli bir yoklamada takriben altı köpek sahibinden birinin, hayvanın arabasının etrafında hoplayıp zıplamasından kaynaklanan bir otomobil kazası geçirdiği ya da bundan kıl payı kurtulduğu rapor edilmiştir. Ve insanların kapabileceği patojenlerin % 60'ı zoonotiktir; bu da patojenlerin hayvanlardan insana geçebileceği anlamını taşır. İnsanlar evcil hayvanlarından sürüyle iğrenç hastalık kapabilir; bunlar arasında bağırsak solucanları, keneler, Lyme hastalığı, Malta humması, mantar, bağırsak iltihabı, leptospiroz, *E. coli*, kancalı kurt ve pek yerinde bir ad taşıyan kedi tırmığı ateşli hastalığı vardır. On iki yaşımdayken bir bebek kaplumbağam vardı; bunlardan herkeste vardı. Kaplumbağaların % 85'inin *Salmonella* taşıdığını kim bilirdi? FDA 1975'te bebek kaplumbağa satışlarını yasakladı; fakat şimdi de yılanlar, kertenkeleler ve diğer sürüngenler popüler evcil hayvanlar haline geldiler. Tahmin edileceği üzere, evcil hayvanlarla ilişkili *Salmonella* yükselişe geçmiştir ve her yıl Amerika'daki evlerde yaşayan sürüngenlerden ve amfibi hayvanlardan kaynaklanan 75.000 *Salmonella* enfeksiyonu kaydedilmektedir. Terapi hayvanları bile potansiyel bir sağlık tehdidi dir. Birkaç araştırma ekibi, terapi köpeklerinin antibiyotiğe dirençli ciddi bir *Staphylococcus* enfeksiyonu olan MSRA'yı hastanelerde ve huzurevlerinde bulunan bir hastadan diğerine taşıyabileceğini rapor etmiştir.

16 Hastalık Kontrol Merkezleri. (ç. n.)

EVCİL HAYVAN SEVGİSİ GENLERİMİZDE Mİ VARDIR?

Antrozooloji alanında yirmi yıl boyunca yapılan araştırmalar bir evcil hayvanla birlikte yaşamanın hatırı sayılır yararlarının yanı sıra birtakım maliyetleri de bulunduğunu göstermiştir. Gelgelelim, bu bulgular insanların hayvanlara neden bu kadar bağlandığına dair evrimsel gizemi açıklamakta yetersiz kalır. Darwinizm, doğrudan yahut dolaylı olarak, organizmaların üretken seçilim değerini –başka bir deyişle, genlerini sonraki nesle aktarma konusundaki başarısını– artıracak eylemlerde bulunması gerektiğini ifade eder. Peki ama bu doğruysa Joe ve karısı ihtiyar retriever köpeklerini yaşatmak için kemoterapiye niçin ayda bin dolar ödüyorlar? Parayı çocuklarının (ya da torunlarının) üniversite masraflarını karşılamak için kullanmaları daha hayırlı olmaz mıydı?

Antrozoologlar "Neden evcil hayvanlar?" sorusuna cevaben, insan ile hayvan arasındaki bağı ele alan çok çeşitli açıklamalar getirmişlerdir:

- Evcil hayvanlar çocuklara nezaketi ve sorumluluğu öğretir.
- Evcil hayvanlar geleneksel değerlerin ve toplumsal ilişkilerin alaşağı edildiği, postmodern bir çağda "ontolojik güvenlik" sağlar.
- Tıpkı süs bahçeleri gibi, evcil hayvanlar da insanın doğaya egemen olma ihtiyacının bir ifadesidir.
- Evcil hayvanlar orta sınıfın zenginmiş gibi davranmasına olanak tanır.
- Evcil hayvanlar insan türündeki dostların yerini tutar.
- Evcil hayvanlar ile insanlar etkileşime girdiklerinde konfor ve keyif bakımından ortak kazanımlar elde eden, özerk varlıklardır.

Bunların hepsi kısmen doğrudur. Fakat benim ilgimi en çok çeken, evrimselliğe karşılık gelen farklı bir açıklamadır. Harvard Üniversitesi'nden Dan Gilbert eline kâğıdı kalemi alan her psikoloğun günün birinde şöyle başlayan bir cümle yazmaya adeta yeminli olduğunu ileri sürer: "İnsanoğlu şunu yapan tek hayvandır..."

Benimki ise şöyle: "İnsanoğlu kendi zevki için başka türlere mensup canlılara uzun dönemler boyunca bakan tek hayvandır."

Evcil hayvanlara hangi sebeplerden dolayı baktığımız, karmaşık simgesel dillere, ahlak kurallarına, dini inançlara ve kırmızı acı biberden[17] (müzik grubunun değil, baharatın) zevk alma yeteneğine sahip tek memeli oluşumuzla birlikte karşımızda duran evrimsel bir gizemdir.

Gelgelelim, çoğu "insanoğlu tek..." cümlesinde olduğu gibi, benim cümlemde de istisnalar söz konusudur. İnsan olmayan bir hayvanın başka türe mensup bir canlıya bağlandığı çok sayıda vaka mevcuttur. 2004'te Hint Okyanusu'nda meydana gelen tsunami sonrasında öksüz kalan Owen adlı 300 kilogramlık bebek hipopotam Kenya'daki bir oyun parkında yaşayan 160 yaşındaki Mzee adlı dev kaplumbağaya bağlandı. Yakın zamanda Hohenwald, Tennessee'deki Elephant Sanctuary'de[18] yaşayan dört tonluk Asya fili Tarra ise Bella adındaki kurtarma köpeğiyle sıkı bir dostluk kurdu. Çift, neredeyse birbirinden ayrılmaz oldu ve Bella hastalandığında Tara, köpekgiller familyasından dostunun bulunduğu binanın önünde haftalarca nöbet tuttu. Davis'teki Kaliforniya Üniversitesi'nden Bill Mason adındaki karşılaştırmalı psikolog, genç makak maymunlarını yetişkin köpeklerle birlikte büyüterek farklı türlere mensup canlılar arasında kurulmuş bağlar üzerine sistemli çalışmalar yaptı. Birbirleriyle tanıştıktan sonraki birkaç saat içinde maymun ve köpek çiftleri yoğun bir bağlılık geliştirmişlerdi. Birkaç ay sonra her maymuna kendi köpeği, yabancı bir köpek ve başka bir maymun ile oyun oynama seçeneği sunuldu. Maymunlar kendi köpeklerini seçtiler. Artık dost olmuşlardı.

Gelgelelim, farklı türlere mensup hayvanlar arasında kurulan bağlar, neredeyse her zaman olağanüstü koşullarda ortaya çıkar. Mesela, yaban hayattaki en yakın akrabamız şempanzenin başka türlere mensup canlıları sırf oyun oynamak için etrafında bulundurduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. İnsanların evcil hayvanlara bakan tek hayvan oldukları beyanım konusunda kendime güvenim hâlâ tam.

Bu olgu ne zaman ve niçin ortaya çıkmıştır? Ne zaman olduğu konusunda en ufak bir fikrimiz yok. Evcil hayvan bakımına dair

17 Yazar burada Red Hot Chili Peppers adlı müzik grubunu kastetmektedir. (ç. n.)
18 Fil Barınağı. (ç. n.)

arkeolojik kanıtlar, köpekler için 12.000 ila 14.000, kediler için ise 9.000 yıl öncesine kadar gider Bununla birlikte, birtakım Paleolitik atalarımızın günümüzdeki bazı kabile mensupları gibi tesadüfen bir papağan ya da bir çalı domuzu yakalamış ve onu eve getirmiş olması da mümkündür. Sorun, insanlar ile hayvanlar arasındaki bu gibi erken dönem ilişkilerin arkeolojik kayıtlarda iz bırakmamasından kaynaklanır. Diyelim ki, bir bebek maymunu kollarına almış bir adamın 25.000 yıllık fosil kalıntılarını bulsaydık bile, maymunun ölmüş adamın evcil hayvanı mı olduğunu, yoksa adamın mezarına ölümden sonraki hayatta tüketilecek bir atıştırmalık olarak mı konulduğunu bilmemiz imkânsızdı.

İnsanlar ile hayvanlar arasındaki bağın ilk ne zaman kurulduğuna dair herhangi bir sağlam kanıttan yoksun olduğumuzdan, yapabileceğimiz en iyi şey tahminde bulunmaktır. Bize benzeyen bireyler 100.000 yıl önce Afrika'da yaşamaktaydılar. Ne var ki, çoğu antropolog insanın düşünme biçimindeki asıl büyük dönüşümün, sanat ve müzik gibi kültürel faaliyetlerin yanı sıra, silahlar ve hem biçim hem de işlev bakımından incelikli araçlardaki artışın da gösterdiği gibi, takriben 50.000 yıl önce gerçekleştiği kanısındadırlar. Max Planck Institute of Evolutionary Anthropology'den[19] Mike Tomasello insan yaratıcılığındaki bu sıçramanın yeni ve gelişkin bir zihinsel beceriden –öbür insanların zihinsel durumlarından anlam çıkarma kabiliyetinden– beslendiğini savınur. Mağara duvarlarına çizilmiş, yarı hayvan/yarı insan varlıkları tasvir eden görüntüler, atalarımızın 35 yahut 40 bin yıl önce hayvanları insanbiçimci bir bağlamda düşünmeye başladıklarını akla getirir. James Serpell hayvanlar hakkında tıpkı bir insan hakkında yapacağımız gibi düşünceler geliştirme yeteneğinin, vahşi yaratıkları evcilleştirmemizin ve onlarla bağ kurmamızın kapısını açtığı kanaatindedir. Serpell, iddiasını sağlam gerekçelerle destekler; fakat elimizde bir zaman makinesi olmadığı sürece bir kürk yığınının ona yemek değil de bir arkadaş olabileceğini kararlaştıran ilk insanın bunu ne zaman yaptığını asla bilemeyeceğiz.

19 Max Planck Evrimsel Antropoloji Enstitüsü. (ç. n.)

EVCİL HAYVANLARA BAKMAK EVRİMLEŞMİŞ BİR ADAPTASYON MUDUR?

Yaradılışçıların pek eğlenerek dikkat çektiği üzere, biz Darwinciler aramızda bol miktarda fikir tartışması yaparız. İnsanların maymunlardan evrimleşip evrimleşmediği ya da dünyanın milyarlarca yıl yaşında olup olmadığı gibi konularda birbirimizle mücadele etmeyiz. Bunlar doğru olduğu bilinen şeylerdir. Biz daha ziyade ayrıntılar konusunda ağız dalaşı yaparız. İnsanların niçin evcil hayvanları sevdiği sorusu evrim teorisinin en çekişmeli tartışmalarından biriyle bağlantılıdır ve bu da adaptasyon meselesidir. Adaptasyoncu düşünce ekolünün savunucuları, insan zihninin Taş Devri'ndeki atalarımıza "Kim En Çok Geni Aktarabilir" bağlamındaki Darwinci rekabetçi oyunda destek çıkacak şekilde evrimleştiğine ikna olmuşlardır. Doğal seleksiyon sürecinin insan beynini dil öğrenme, yakın akrabalarla cinsel ilişkiden kaçınma, yılanları ve düzenbazları algılama ve potansiyel eşleri etkileme gibi becerilerle donattığı kanaatindedirler.

Adaptasyoncu paradigmayı eleştirenlerse insan doğasındaki birtakım yönlerin kişinin üretkenlik başarısında kesinlikle hiçbir etki yaratmasa dahi evrimleşmiş olabileceği savını ortaya atarlar. Bazı özelliklerin düpedüz işlevsiz yan etkilerden ibaret olduğunu düşünürler. Örneğin, kemiklerimiz kadınlar soluk renkli iskeletleri çekici bulduğu için değil, kalsiyumdan meydana geldiği için beyazdır. Harvard'dan Stephen Jay Gould işlevsiz biyolojik özellikleri kat aralarındaki boşluklara –bir binada, mimarların işlevsellikten çok estetik gerekçelerle tasarladığı boş alanlara– benzetir.

Adaptasyoncuların ve adaptasyoncu olmayanların insan dişilerinde orgazmın evrimini nasıl açıkladıklarını, bu fikir ayrılığının bir örneği olarak değerlendirelim. Adaptasyoncular (ben de bir zamanlar onlardan biriydim) orgazmlara niçin öbür türlerde çok ender rastlandığı ya da hiç rastlanmadığı halde, insan dişilerinde genellikle rastlandığına dair neredeyse iki düzine teori uydurmuşlardır. Buldukları en yaratıcı fikirler arasında orgazm kasılmalarının spermi rahmin içine çektiği, orgazmların kadınların hangi erkeklerın iyi genlere sahip olduğunu ve hangilerinin evrimsel anlamda kaybedenler olduğunu anlamasına yardım edecek *bir*

sinyal olarak evrimleştiği ve –benim en çok sevdiğim– orgazm spazmlarının kadınları sersemleterek cinsel ilişki sonrasında sırt üstü yatar halde tutması sonucunda spermlerin yumurtaya erişmek için yukarı yüzmek zorunda kalmaması vardır. Adaptasyoncu düşünceye kuşkuyla yaklaşanlar bu fikirlere gülüp geçerler. Onlar kadın orgazmını, orgazmın erkek üretkenliğine yararı olduğu gerçeğinin bir yan etkisi olarak açıklarlar – bu, erkeklerde meme uçları bulunmasının meme uçlarının dişi memelilerin bebeklerini doyurabilmesi amacı doğrultusunda evrimleştiği gerçeğinin işlevsiz bir yan ürünü olmasından farksızdır.

Evrimsel adaptasyon üzerine dönen tartışmalar, insan ile hayvan arasındaki bağa getirilen açıklamalar konusunda da geçerlidir. Aralarında çok sayıda antrozoloğun da bulunduğu pek çok kişinin, evcil hayvan sevgisinin insan doğasına ait olan ve atalarımızın hayatta kalmasına ve üremesine yardımcı olması sebebiyle evrimleşmiş bir nitelik olduğuna inanmak istediği kanısındayım. Evrim psikologları ise bir kalıtsal özelliğin evrim geçirmiş bir adaptasyon olması durumunda, muhtemelen dil gibi ortak ve herkesçe kabul edilmiş bir özellik olması gerektiği fikrini savunurlar. Aynısı evcil hayvanlar için geçerli değildir. Santa Barbara'daki Kaliforniya Üniversitesi'nde görevli antropolog Donald Brown, parmak emmeden ölüm hakkındaki inanışlara kadar uzanan bir aralıkta yer alan, yaklaşık 400 tane evrensel insani özelliğin listesini çıkarmıştır. "Biyoformlara yönelik ilgi" listeye girebilmiştir girebilmesine, fakat evcil hayvan bakımının listede bulunmaması da barizdir. Dünyanın pek çok bölgesinde çoğu insan hayvanlarla yakın ilişkiler kurmaz. Bu tespit en çok Afrika için geçerlidir. Antropolog dostum Nyaga Mwaniki, Kenya'nın kırsal kesimlerindendir. Doğduğu köyde insanlar hiçbir zaman tek bir hayvanla sevgi bağları kurmamıştır. Aslında, dostumun anadili olan Kiambu'da evcil hayvana karşılık gelen bir sözcük bile yoktur. Köylüler hırsızlara karşı kendilerini korumak ve filleri bahçelerinden kovalamak için evlerinde köpek bulundururlar. Fakat köpeklerin evin içine girmesine asla izin vermezler, onları yoldaşları olarak görmezler ve onlardan birinin yataklarında uyuması fikri karşısında dehşete düşerler.

Evcil hayvan bakmanın evrimleşmiş bir kalıtsal özellik olduğu savı, hayvan sevgisinin genetik bir temeli olduğuna dair bir

kanıtımız bulunsaydı güçlenebilirdi. Ancak elimizde böyle bir kanıt yok. Davranış genetikçileri bir kalıtsal özellikte genlerin ve çevrenin göreli etkisini belirlemek üzere ikizleri kullanırlar. Bir kalıtsal özelliğin kuvvetli şekilde genlerin etkisi altında kalması durumunda tek yumurta ikizleri ayrı yumurta ikizlerinden daha fazla benzerlik taşıyacaktır. Bilim insanları bu iki tür ikizi karşılaştırmak suretiyle insanların arasındaki boy farklarının % 90'ından, insanların ne kadar mutlu olduğu konusundaki farkların % 50'sinden ve kadınların hangi sıklıkla orgazm olduğundaki farkların % 35'inden genlerin sorumlu olduğunu bulmuşlardır. Ne var ki, evcil hayvanlara bağlılık açısından tek yumurta ikizlerinin ayrı yumurta ikizlerine kıyasla birbirilerine daha fazla benzeyip benzemediğini araştıran hiç kimse çıkmamıştır. Doğrusu, hayvanlarla olan ilişkilerimizin herhangi bir yönünde genlerin oynadığı rol tartışmaya açık bir konu olarak kalmıştır. (Onların etini yeme arzumuz buna istisna oluşturur.)

Son olarak, evcil hayvan bakmak evrimleşmiş bir adaptasyonsa şayet, insanlık tarihinin bir aşamasında bir tek hayvana bağlanan insanların daha az hayvan sever akranlarına kıyasla, genlerini sonraki nesillere aktarmak konusunda daha başarılı olmaları gerekirdi. Darwinizm oyunundaki nihai skorunuz üreme başarınızla ölçülür. Kedinizin sizi daha mutlu ve sağlıklı kılmasının ya da ömrünüzün uzamasına katkıda bulunmasının konuyla ilgisi yoktur. Bir evcil hayvanla birlikte yaşamak üretkenlik kabiliyetinizi artırabilir mi? Muhtemelen evcil hayvanlarla beraber büyüyen kız çocukları, yetişkinlikte kendi evlatlarını büyütürken daha başarılı olmaktadır; çünkü evin köpeğine bakarak ebeveynlik becerileri edinmişlerdir. Yahut belki de, evcil hayvan bakan ilk insanlar gerektiğinde yoldaş hayvanlarını yiyebildiklerinden zor zamanları sağ atlatmaya daha yatkındılar. Bazı kadınların büyük köpekleri olan maço erkeklerin, başka kadınlarınsa iyi niyetlerini yavru köpekleri okşayarak gösteren daha nazik ve daha sevecen erkeklerin cazibesine kapılmasının uzak bir ihtimal olmadığı kanaatindeyim. (Yanında bir köpek varken daha çok randevu ayarlayabilen yakışıklı Fransız Antoine'ı anımsayın.) Gelgelelim, atalarımızın bir hayvana âşık olarak elde edebileceği olası üretkenlik avantajlarının zaman ve kaynaklar bakımından ödenen bedele ağır basacağı konusunda kuşkularım var.

EVCİL HAYVANLAR ASALAK MIDIR?

Mademki evcil hayvan bakmanın evrimsel bir işlevi yok, o halde niçin hayvanlarla böylesi yakın bağlar kurarız ve onlara bu kadar çok para ve duygusal enerji harcarız? İhtimallerden biri, evcil hayvan sevgisinin tıpkı kemiklerimizin rengi söz konusuykenki gibi, evrimin bir yan etkisi olmasıdır. Harvard'da görev yapan evrim psikoloğu Steven Pinker'ın müzik teorisini ele alalım. Pinker, konu dil ve yılan korkusu olduğunda tam bir adaptasyoncudur; fakat aynı zamanda müzik sevgimizin beyinimizdeki donanımın biyolojik açıdan yararsız bir sonucu olduğu kanaatini de taşır. Acaba Pinker'ın müziğin adaptasyon bağlamında hiçbir değeri bulunmadığı yönündeki görüşü evcil hayvan sevgimiz için de geçerli olabilir mi?

Amerikalıların evcil hayvanları konusunda, en sık dile getirdikleri iddiayı düşünelim: "Onlar benim evlatlarım." İnsanlar içgüdüsel olarak kendilerine bebekleri hatırlatan hayvanların cazibesine kapılırlar; koca gözleri, büyük kafaları ve yumuşak yüz hatları olan hayvanlardır bunlar. Söz konusu özellikler bizi ebeveynlik içgüdülerimizden kıskıvrak yakalar ve genlerimizi paylaştığımız varlıklar –kendi evlatlarımız– için ihtimam gösterip genlerimizi sonraki nesillere aktarmamıza yardımcı olurlar. Fakat içgüdüler kendiliğinden faaliyette bulunduklarından yönlerini değiştirmek de mümkündür. Örnek olarak düzinelerce kuş türünün yararlandığı bir üreme stratejisi olarak kuş yuvası asalaklığını gösterebiliriz. Kahverengi başlı bir sığır kuşu, Doğu menşeli bir sinekkapan yuvasına bir yumurta bırakabilir. Bahtsız sinekkapan memnuniyetle sığır kuşunun yumurtasında kuluçkaya yatacaktır ve sonra da, asalak yavru kuşu tüyleri çıkana ve yuvadan uçana kadar besleyecektir. Kaderin bir cilvesi olarak, gizli kapaklı bir Darwinci operasyonun kurbanı olduğunun farkına varmayan sinekkapan, sahte evladını büyüterek muazzam bir duygusal tatmin yaşamıştır.

2005'te Mary Jean ve ben bu dalavereye kurban düştük. Asalak, kedimiz Tilly'nin ta kendisi, olayın failiyse kapımıza bir bebek bırakıp bir daha hiç ortaya çıkmayan iş bilir bir anne kediydi. Sarı Labrador köpeğimiz Tsali önceki yıl hayatını kaybetmişti fakat yeni bir evcil hayvan arayışında değildik. Bir öğleden sonra işten eve döndüğümde Mary Jean beni yüzünde kocaman bir tebessümle

karşıladı Tam o sırada oturma odasından gelen acıklı *miyav* sesini duydum. Mary Jean verandanın altında bir yavru kedi bulmuştu. Küçük şapşal kedicik bebek uyaranlarını tam teşekküllü biçimde kendisinde toplamıştı. O iri gözleri ve yumuşak kürküyle karşı konulması imkânsız bir varlıktı. Bu iş tamamdı.

İnsan ile hayvan arasındaki bağın ebeveynlik içgüdülerimizin yanlış yöne sapmasından kaynaklandığı düşüncesi bana cazip gelir. Sorun, bu düşüncenin evcil hayvan bakma sıklığı ve tarzlarında rastlanan büyük kültürel farklara açıklık getirmemesinden kaynaklanır. Belki de, evrimin farklı bir türü –başka bir deyişle, kültürel evrim– Darwin'in teorisine kıyasla evcil hayvanlarımızı niçin sevdiğimize dair daha iyi bir bakış açısı sunabilir.

ZİHİNSEL BİR VİRÜS OLARAK EVCİL HAYVAN BAKIMI

Entelektüel kariyerimin zirvesi, 1979'da kendimi Vancouver Aquarium'a gitmek üzere yola düşmüş etologlarla dolu bir otobüste, Richard Dawkins'in yanında otururken bulduğumda yaşanmıştı muhtemelen. Dawkins'in *Gen Bencildir* kitabını bundan kısa bir süre önce bitirmiş ve kendisine hayran kalmıştım. Kitap birçok sebepten dolayı önemliydi; fakat benim başımı döndüren on birinci bölüm olmuştu. Dawkins burada evrimsel değişikliğin genlere ya da organizmalara gerek duymadığını ileri sürüyordu. İhtiyacınız olan yegâne şey çoğaltıcılardı – bunlar kendi kendilerini kopyalayabilen ve uzun ömür, doğurganlık ve sadakati kopyalayabilen gizmolardı. Biyolojik evrimde gizmolar, kendilerini çoğaltmak için bedenimizi kullanan moleküler spiral biçimindeki merdivenlere benzeyen genlerdir. Dawkins'in içgörüsü kültürel evrimin de aynı şekilde çalıştığı yönündeydi. Tek fark, konu kültür olduğunda gizmoların taklitle başkalarına aktarılan ve kendilerini çoğaltmak için zihinlerimizi kullanan bilgi parçacıklarına karşılık gelmesiydi. *Gizmo* teriminin fazla bilimsel ağırlığı olmadığından, Dawkins bu farazi kültürel aktarım birimlerine *memler* adını verdi; genle kafiyeli olduğu ve "bellek" sözcüğünün Yunancadaki karşılığını[20] çağrıştırarak geçmişi yad ettiği için icat ettiği bir terimdi bu.

20 Mnemosyne. (ç. n.)

Memler her yerdedir. Kimisi ıvır-zıvırdır (siperlikleri arka tarafı gösteren beysbol şapkaları takmak), kimisi trajiktir (Japonya'da birbirine yabancı insanların hava geçirmeyen bir minivanda kömür mangalı yakarak birlikte intihar ettiği, kısa ömürlü bir furya), kimisi ulvidir (sanat). Şarkıların aklınızdan bir türlü çıkaramadığınız bölük pörçük parçaları memlerdir. Aynısı, havalı spor ayakkabılar ve siyasi ideolojiler için de geçerlidir. Atalarımız birbirlerinin eylemlerini kopyalayarak memleri yaymışlardı. Gelgelelim, simgesel dillerin gelişimiyle birlikte, memler insan evriminde çok daha büyük bir etken haline geldi. Günümüzde memler radyo ile televizyon ve elbette internet üzerinden jet hızıyla dünyanın dört bir yanına yayılmaktadır. Mimetik iletimin en yeni biçimi benim anlaşılmaz bulduğum mesaj dilidir; misal, ltf!

Mem teriminin kendisi olağanüstü derecede başarılı bir memdir. On dakika önce "mem"i Google'da arattığımda 350 milyon kayıtla karşılaştım. Sözcük *Oxford İngilizce Sözlüğü*'ne kadar girdi. Geçen gece, bir televizyon yorumcusu çirkin bir siyasi karalama kampanyasını, bir mem olarak tarif etti. Ne var ki, huysuz asosyaller, gergin hipsterlar ve tek tük felsefeciler Dawkins'in fikrine kucak açmış oldukları halde antropologlar, yani kültürel evrim konusundaki asıl uzmanlar en iyimser tabirle olaya kayıtsız kalırlar. Memler için getirilen tanımın fazla geniş tutulduğunu, genlerin aksine memlerin münferit birimler olmadığını ileri sürerler. İnsan kültürlerinin hayali çoğaltıcılar olmadan da yoluna gayet güzel şekilde devam ettiğini savunurlar.

Memlerin hakiki varlıklar olarak varlık gösterip göstermedikleri konusunda agnostiğim. Fakat düşüncelerin ve davranışların bulaşıcılığına dair hiçbir kuşkum yok; üstelik memlerin kültürün başka türlerle ilişkilerimiz üzerindeki rolü hakkında düşünmek için yararlı bir metafor olduğu kanısındayım. Memci bakış açısına göre, evcil hayvan sahiplenmek taklitle yayılmış bir zihinsel virüstür. Bu fikir kulağa zoraki gibi gelebilir fakat bu sapkın hipotezi destekleyen kanıtlar şaşırtıcı derecede güçlüdür.

Birincisi, memler öğrenme yoluyla başkalarına aktarıldıklarından aileler içinde devamlılık göstermeye yatkındırlar. Katolik ebeveynlerin Katolik çocukları olur ve sünnetli babaların sünnetli oğulları olur. Benzer şekilde, evcil hayvanlar da ailelerde devamlılık

gösterir; evcil hayvanlarla birlikte büyüyen çocuklar ileri yaşlarda genellikle evcil hayvan sahibi yetişkinler olurlar. Üstelik, kediyle büyüyen çocuklar kedisever, köpekle büyüyenlerse köpeksever yetişkinlere dönüşürler.

İkincisi, evcil hayvan bakımına ilişkin mem hipoteziyle tutarlı biçimde, toplumlar yoldaş hayvanlara yönelik tutum ve muameleleri bakımından büyük ölçüde farklılık gösterirler. Edihburgh Üniversitesi'nden Darryn Knobel, birçok kültürün bir arada yaşadığı ve dünyadaki en yüksek köpek yoğunluğuna sahip Sri Lanka adasındaki köpek sahiplenme modellerini inceledi. Sri Lanka'da mensup olduğunuz din, bir evcil köpeğinizin olup olmamasında belirleyicidir. Başkent Columbo'da Budist hanelerin % 89'unda bir köpek bulunmasına rağmen Müslüman hanelerde bu oran % 4'tür. Sri Lankalı bir Budist'in köpek sahibi olma ihtimalinin bir Müslüman'a göre yirmi kat daha fazla olması, insanın aklına İslam'ın kendi inananlarını yavru köpek sevgisi memleriyle yayılan enfeksiyona karşı aşıladığı, öte yandan Budizm'in insanları enfeksiyona daha duyarlı kıldığı fikrini getirir.

Üstelık, diğer kültürel değişikliklerde olduğu gibi, evcil hayvan memleri de jet hızıyla yayılabilir. Yüzyıllar boyunca Japon evlerinde, evcil hayvan olarak kırmızı balık ve kafeste kuşlar tercih edilmiştir. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Japonlar, Amerikan kültürünü çeşitli yönleriyle gitgide daha fazla taklit ettikçe köpeklerin popülerliği de artmıştır ve artık Japonya'daki hanelerin dörtte birinde köpek beslenmektedir. Çin'de Başkan Mao evcil hayvan bakmanın burjuva özentiliği olduğu düşüncesindeydi ve bu sebepten dolayı Kültür Devrimi sırasında evcil hayvanları yasaklamıştı. 1990'larda evcil hayvan yasağı kaldırıldığında yoldaş hayvanlar neredeyse Beijing'deki Kentucky Fried Chicken bayiliklerinin sayısıyla aynı hızda arttı. Şu an ise, Çin kentlerindeki evlerin % 10'unda evcil hayvan mevcut ve Çin halkının her yıl evcil hayvanlara harcadığı para miktarı, on yılda neredeyse sıfırdan bir milyar dolara çıkmış durumda.

EVCİL HAYVAN SEVGİSİ VE TEK SEBEP-SONUÇ İLİŞKİSİ MİTİ

Birçok bilimsel anlaşmazlık, bir olguya dair tek açıklama doğruyken diğer tüm açıklamaların hatalı olacağını savunan yanlış inanıştan çıkar. Ben basit açıklamaları karmaşık olanlara yeğlerim; "İnsanlar neden evcil hayvan sahiplenir?" sorusunun tek bir doğru cevabı olduğunu düşünmek isterdim. Fakat ne yazık ki, durum bu değildir.

Etologlar hayvan davranışlarını açıklarken iki farklı soru tipinden bahsederler: Takribi ve nihai sorular. Bu ayrım aynı zamanda insan-hayvan ilişkilerini anlamaya çabalarken de geçerlidir. Takribi sorular davranışın *nasılları* üzerine odaklanır; bunların nasıl işlediğini ve geliştiğini, altta yatan nörolojik ve psikolojik mekanizmaları sorgular. Evcil hayvanlara bağlılığın kanınızdaki oksitosin hormonu düzeyinden etkilendiği fikri, evcil hayvan bakımının takribi düzeydeki bir açıklamasıdır. Evcil hayvanları bize ihtiyaç duyulduğumuz hissini yaşattıkları için sevdiğimiz teorisi de bununla aynıdır. Bunların aksine, nihai açıklamalar davranışların *nedenleri* üzerine odaklanır; işlevlerinin ne olduğunu, nasıl evrimleştiklerini ve atalarımızın hayatta kalmasına ve genlerini diğer nesillere aktarmasına hangi şekilde yardımcı olduklarını sorgular. Evcil hayvan bakmanın insandaki ebeveynlik içgüdüsünün yanlış yöne gitmesinin bir sonucu olduğu, nihai düzeyde bir açıklamadır.

Burada önemli olan nokta, evcil hayvan bakmak konusunda hem takribi hem de nihai açıklamaların doğru olabileceğidir. Tilly'nin yakınlarımda bulunmasından hoşlanmamın pek çok sebebi vardır. İlk başta Tilly'yi çok şirin bulmuştum; çünkü kocaman gözleri ve bebeksi özellikleri atalarımın kendi genlerini bana aktarmasına yardımcı olan ebeveynlik içgüdülerini harekete geçirmişti. Bu da evcil hayvan bakımına dair nihai bir açıklamadır. Fakat onunla lazer ışığıyla kovalamaca oynamak eğlencelidir, Mary Jean evde değilken kedim bana kendimi daha az yalnız hissettirir ve onun atletik vücudu kimi zaman nefesimi keser (topu topu üç saniyede kıvrak hareketlerle kızılcık ağacının tepesine çıkar). Kendisi hiç çaktırmadan yüreğimde taht kurmuştur. Bunlar Tilly sevgisinin takribi açıklamalarıdır.

İnsanların niçin evcil hayvan sahiplendiklerine dair farklı perspektifler, aynı zamanda farklı akademik disiplinlerin taraflılığını

da yansıtır. Klinik psikologlar evcil hayvanlarla birlikte yaşama sebebimizin onların bize sevildiğimiz hissini yaşatması olduğu kanaatindedir. Bazı biyologlar evcil hayvan bakmanın kuş yuvası asalaklığının başka bir biçimi olduğunu söyler. Ve birtakım sosyologlar, evcil hayvanların durumunun tamamen sosyal yapı tarafından belirlendiğini iddia eder; bir köpek yavrusunun Kansas'ta ailenin bir ferdi, Kenya'da bir parya ve Kore'de öğle yemeği olmasının sebebi budur. Meselenin özünde, evcil hayvan sevgimizin –insan ilve hayvan ilişkilerinin bu en yakın halinin– karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya sahip olması vardır. Evcil hayvanlarınız birilerinin bize ihtiyaç duyduğu hissini yaşamamızı sağlar ve zor zamanlarda psikolojik destek sunarlar. Fakat onları sosyal yapı ve asalak diye anmak da mümkündür.

Kendını kötü hissetme, Tilly. Toplum tarafından yapılandırılmış bir asalak olsan dahi ben seni seviyorum. Nihayetinde, ben de insanlara evlerinde kedi-köpek bulundurmalarını ve onları çocukları olarak görmelerini telkin eden zihinsel virüsten nasibimi aldım.

Bir ödül maması daha ister misin, tatlım?

4

Dostlar, Düşmanlar ve Moda İfadeleri

İnsan ile Köpek İlişkisi

Köpeklerle oynamaya bayılırım. Yaş ilerledikçe, çoğu insan oyun oynama, eğlenme ve anın tadını çıkarma yeteneğini kaybeder. Yetmiş sekiz yaşındayım ve köpekler bana nasıl anın içinde kalmam ve onun keyfine varmam gerektiğini hatırlatıyorlar. Gülümsemeleri, sallanan kuyrukları ve öpücükleri her şeyi anlatıyor.

DOKTOR RUBY R. BENJAMIN, PSİKOTERAPİST

Şayet köpekler konuşabilseydi, bir köpek sahibi olmanın bütün zevki kaçardı.

BOB DYLAN, ŞARKI YAZARI

"Çite çok yaklaşma. Oğlan seni popondan ısırır."

Çitten uzaklaştım.

"Oğlan" genetik mirasında % 98 kurt ve % 2 köpek bulunan Maverick adlı bir hayvandı. Konuşan kişi ise Black Mountain, North Carolina yakınlarında, kurt köpekleri için ayrılmış on altı hektarlık bir barınak olan Full Moon Farm'ın sahibesi Nancy Brown idi. Hayvanların bazısı acımasız muameleye maruz kaldıkları evlerden kurtarılmış, diğerleri vahşi hayvan görevlileri ve hayvan kontrol memurları tarafından Nancy'ye getirilmişti. Bir tanesi, biberonla beslediği kurt köpeği yavrusu büyüdükten ve bir öğle vakti apartman dairelerine 10.000 dolar tutarında hasar verdikten sonra Maryland'li bir çift tarafından Nancy'ye teslim edilmişti.

Full Moon bana Blue Ridge Mountains'ın otuz yıl evvel, güvenlikli siteler mantar gibi türemeden önceki görüntüsünü hatırlatan

bir vadiden geçen, Highway 9 adlı iki şeritli asfalt yolun on altı kilometre aşağısındadır. Arabanızla Clear Branch Baptist Kilisesi'nin önünden geçin, sonra Rock Creek'i takip edip her yanı dökülen ahırı ve gönüllü itfaiye teşkilatını ardınızda bırakın. Soldaki çataldan devam edin, çıkmaz sokak işaretini dikkate almayın, birkaç kilometre daha gidin ve sağa, zar zor seçilebilen engebeli toprak yola sapın. Üzerinde şunların yazdığı tabelayı gördüğünüzde doğru yerde olduğunuzu anlayacaksınız: BU ÖZEL MÜLK, HAYVANLARIMIZIN KONFORU VE GÜVENLİĞİ İÇİN TAHSİS EDİLMİŞTİR. BU DURUMDAN HOŞLANMIYORSANIZ LÜTFEN BURADAN GİDİN.

Hayvanlar arabamın sesini duyup eski bir Western filmindeki gibi tekinsiz şekilde ulumaya başladıklarında barınağa beş yüz metre uzaklıktayım. Fakat uluma seslerine *arf*, *arf* sesleri de karışıyor – Montana ya da kuzey İtalya'da serbest dolaşan kurtlardan değil, golden retrieverlardan duymayı bekleyebileceğiniz bir sestir bu. Arabamın motorunu kapatır kapatmaz uyumsuz bir koronun saldırısına uğruyorum: Siniri tepesine çıkmış yetmiş hayvan, köpekgilleri yabanıldan evcile götüren kıvrımlı evrimsel yoldaki muhtelif konumlarını yansıtan bir lehçeler karışımıyla avazı çıktığı kadar "Yabancı!" diye bağırıyor.

Nancy elinde kahvesiyle dışarı çıkıyor ve kendisini tanıtıyor. Hayvanlar tam gaz ulumaya devam ediyorlar. Nancy onları seslerine göre, birbirinden ayırabiliyor. Sohbetimiz bol miktarda kesintiyle dolu: Şunu duydun mu? Bir münakaşa bu. Bu Aries. Selam, Guinevre. Kes sesini Autumn! Kurt köpeklerinden bazıları Nancy onlara bağırdığında dik oturuyor ve dikkat kesiliyor. Fakat çoğu bir aşağı bir yukarı yürümeye devam ediyor. Bir yabancının yakınındayken huzurları kaçıyor ve bançonun beşinci teli kadar geriliyorlar. Saldırgan değiller ama paranoyaklığın değişik raddelerinde dolaşıyorlar.

İlk bakışta hepsi bana safkan kurt gibi görünüyor. Kürkleri saf beyaz ile siyah benekli kahverengi aralığında farklılık gösteriyor ve hepsinde insanın dikkatini çeken bir kudret mevcut. Ancak Nancy bana kurt içeriği yüksek ve düşük hayvanlar arasındaki ince farkları gösteriyor ve olayı çözmeye başlıyorum. Genetik mirası köpeğe daha fazla meyledenlerin daha geniş suratları, daha kalın kulakları ve daha bodur bacakları var. Daha çok havlıyorlar. Mavi gözler bir hayvanın damarlarında köpek kanının dolaştığına dair

en kesin işaret. "% 98 saflığındakiler" kurt köpeği hayranlarının bayıldığı, o haşin James Dean görüntüsüne sahipler.

Nancy kurt içeriği yüksek hayvanlardan nadiren iyi yoldaş çıktığını, düşük içerikli kurt köpekleriyle birlikte yaşamanın daha kolay olduğunu söylüyor. Kurt içeriği düşük bir yavru alır ve ona doğru eğitimi verirseniz, köpeğinize tasma takmanız, onu yürüyüşe çıkarmanız ve birlikte oyunlar oynamanız mümkündür. Muhtemelen köpeğiniz sürekli çitteki boşlukları kollamayacak ya da komşunuzun kedisini öldürmeye çalışmayacaktır. Başka bir deyişle, kurt köpeğinizden iyi bir evcil hayvan yaratabilirsiniz.

Ne var ki, Nancy bebeklerini klişelere göre sınıflandırmamam konusunda uyarıyor beni. Doğru kişiyle eşleştirilmesi durumunda yüksek kurt içerikli bir hayvan dahi iyi bir evcil hayvana dönüşebilir. Maverick (% 98 kurt) ve yakın dostu Mikey'nin paylaştığı kapalı alana girerek sözlerine açıklık getiriyor. Koca hayvanlar anında yavru köpeklere dönüşüyor, Nancy'nin etrafında sıçrayarak oyunlar oynuyor ve ona sokuluyorlar. Üçünün arasında sihirli bir kimya var. Fakat gözdeleri konumundaki bu iki hayvan söz konusu olduğunda bile Nancy'nin birtakım kuralları var. Onların kendi başının üzerine yükseldikleri bir pozisyon almasına katiyen izin vermiyor ve onlarla asla fiziksel rekabete girmiyor. Nancy'ye hayvanlarından kaçının aile hayatına uyum sağlayacak şekilde rehabilitasyondan geçme potansiyeline sahip olduğunu sordum. Nancy havaya baktı, bir dakika boyunca onları zihninde işaretleyerek saydı ve "Dört" dedi. On altı düzine köpeğin bulunduğu bir ortamda, pek de iyi bir oran sayılmazdı bu.

Kurt köpeklerinin yasal statüsü muğlaktır. North Carolina'da isteyen herkes bir kurt köpeği edinebilir; fakat bazı eyaletlerde bu kesinlikle yasaktır. Kurt köpekleri Pensilvanya'da vahşi hayvan kategorisinde yer alır ve onlardan birine mülkünüzde bakmak için özel izin gerekir. Salem, Pensilvanya'da yaşayan Sandra Piovesan, beslediği dokuz kurt köpeğini egzotik vahşi hayvanlardan ziyade, evcil hayvanlar olarak gördüğünden, onları köpek olarak kaydettirdi ve hayvanlarına çocuklarıymış gibi davrandı. Komşularından birine kurt köpeklerinin onu "kayıtsız şartsız sevdiğini" söyledikten birkaç hafta sonra, Sandra'nın cesedi, evcil hayvanlarının girmesine izin vermediği bir alanda, *onlar* tarafından paramparça edilmiş vaziyette bulundu.

Bu münferit bir vaka değildir. 1982 ile 2008 yılları arasında Kuzey Amerika'da on dokuz kişi kurt köpekleri tarafından öldürülmüş, oysa Alman çoban köpekleri söz konusuyken bu sayı dokuzda kalmıştır. Üstelik, kurt köpekleriyle kıyaslandığında çok daha fazla sayıda Alman çoban köpeği mevcuttur. Hayvan meselelerini ele alan bağımsız bir gazete olan *Animal People*'ın[1] editörü Merritt Clifton, bir kurt köpeğinin bir çocuğu yaralama yahut öldürme ihtimalinin Alman çoban köpeğine kıyasla altmış kat daha yüksek olduğunu söyler. Kurt köpeği hayranları bunu kabul etmezler. Onların gözünde kurt köpekleri yanlış anlaşılmıştır ve hak edilmemiş bir şöhretleri vardır.

Arabayla Full Moon'dan eve dönerken heyecana kapılmaktan kendimi alamadım. Hayvanlar şahaneydi ve Nancy'nin onlara olan bağlılığına hayran kalmıştım. Şayet Nancy olmasaydı, bu hayvanlara ötenazi yapılmış olacaktı. Ötenaziye maruz kalmadıkları gibi yırtıcı ve evcil hayvan karışımı kalıtsal bir mirası bulunan yaratıklara göre, olabildiğince iyi bir hayat sürdükleri ortadaydı. Fakat onların asabi hali bana da bulaşmıştı. Kendimi bütün gününü yasadışı bir motosiklet çetesiyle birlikte dolaşarak geçirmiş bir gazeteci gibi hissediyordum.

Kararsız duygular yaşayarak, o akşam bir yürüyüşe çıktım; arkadaşım Jeanette ve onun bir hayvan barınağından kurtardığı iyi huylu, soyu belirsiz küçücük köpeği Bindi'ye rastladım. Bindi başını kaldırıp beklentiyle bana baktı; elimi indirdim ve hayvanın kulak arkasını kaşıdım. Birdenbire gevşediğimi hissettim. Bindi ile bütün günumü birlikte geçirdiğim sinir küpü gri hayaletler arasındaki farkın birkaç DNA baz çiftinden ibaret olduğuna inanmakta zorlanıyordu insan.

ŞOV KÖPEKLERİNİN NADİDE DÜNYASI

İnsanların kurt genleriyle şekillendirdiği, sonsuz çeşitlilik arz edermiş gibi görünen türleri gözlemlemenin en iyi yolu, birkaç gününüzü American Kennel Club'ın[2] sponsorluğunda düzenlenen

1 Hayvancıl Insanlar. (ç. n.)
2 Amerika Köpek Evleri Kulübü (AKC). (ç. n.)

bir tüm cinsler uygunluk müsabakasında oyalanarak geçirmektir. Asheville Kennel Club her yaz bu etkinliklerden birine ev sahipliği yapar ve ülkenin her yerinden 1.500 köpeği, köpek sahiplerini ve profesyonel terbiyecileri kendisine çeker. Katılımcılardan bazıları uçakla gelir; fakat onlardan daha çok sayıda insan karavanları ve otomobilleriyle arzı endam eder. Western North Carolina Agricultural Center'ın park alanı bir anda bahçe sandalyeleri, gazlı mangallar ve taşınabilir kafeslerle dolar. Seyyar satıcılar köpek araç-gereçleri satar: Terbiyecilerin gösteri pistinde köpekleri neşelendirmek için kullandıkları lokma büyüklüğünde et parçaları, danualar ve Saint Bernardlar için mamut büyüklüğünde kemikler; çeşit çeşit tüy bakım tertibatları, losyonlar ve şampuanlar; besin takviyeleri, küçük köpekler için kurdeleler ve saç tokaları, köpek sahipleri için üzerlerine farklı cinsten köpeklerin siluetlerinin işlendiği çoraplar.

Ana etkinlik alanında hakemler, yarış organizatörleri, hayvan sahipleri ve sıradan gözlemciler oradan oraya koşuşturarak etkinlikler arasında çene çalar; köpek sahipleri kâh bir finonun üstündeki başıboş tüye küçük bir fiske atar, kâh bir Newfie'ın yüzündeki salyayı temizler. Köpekseverler kusursuz derecede normal görünürler - takriben eşit sayıda erkek ve kadın mevcuttur ve emeklilerden Junior Showmanship[3] yarışmasına girmek için hazırlanan çocuklara kadar uzanan bir katılımcı profili vardır. En büyük sürpriz etkinlik alanının son derece sessiz sakin olmasıdır. Spot ışıklarının önüne çıkma sırasını bekleyen bini aşkın köpek var; ancak ortalıkta tek bir köpek kakası görmüyorum ve kesik kesik havlayan birkaç şivava haricinde pek az havlama sesi duyuyorum. Bu köpekler profesyoneldir.

Sahnelerin arkasında dolaşıp fotoğraf çekiyorum ve insanlara köpekleri hakkında sorular soruyorum. Yıllar içinde karşılaştığım hayvanseverlerin pek çoğu gibi, köpeklerinden söz ederken onların da gözleri parlıyor. Bu, anne-babalara çocukları hakkında bir şey sormaktan farksız. Köpekseverler kolayca muhabbet edilebilecek kişiler ve köpeklerine besledikleri tutkulu sevgi adeta bulaşıcı.

Yine de, bu etkinliklerde zaman zaman birtakım acayipliklerin yaşandığı olur. Az sonra Dördüncü Pist'te görücüye çıkaracağı koyu

3 Çocukların ve gençlerin katıldığı köpek terbiyeciliği yarışması. (ç. n.)

kumral danuanın yanında oturan iyi giyimli bir kadın –bir profesyonel köpek terbiyecisi– dikkatimi çekiyor. Kadının önündeki masada şu çocukların bayıldığı jelibonlardan oluşmuş bir yığın var. Kadın avuç dolusu jelibonu ağzına atıyor ve çiğnemeye başlıyor. Şekerleme cıvık bir kütleye dönüştükten sonra elini ağzına sokuyor, biçimsiz şeker ve tükürük topağını çıkarıyor ve istifini hiç bozmadan bunu kocaman köpeğin ağzına sokuveriyor. Ha?

O öğleden sonra jelibon olayını bir başka köpek terbiyecisine anlatıyorum; sevimli siyah-beyaz Japon chin köpeğini gösteriye hazırlayan New Orleans'lı uzun boylu sarışın bir kadın bu. "Ah, tabii," diyor kadın. "Profesyonel köpek terbiyecileri bunu hep yapar. Yaptığımız şey köpeğin sizi tanımasına yardımcı olur. Ben tavuk kullanırım." Kadın kol bandının altına tıkıştırılmış on santimetre kalınlığındaki iri bir haşlanmış tavuk parçasını gösteriyor. Köpeğini, yani Fred'i piste götürürken et parçasını bir Kızılderili'nin tütün topağıymış gibi kendi ağzına tıkıştırıveriyor. Hakem köpeğine yaklaştığı sırada kadın ağzındaki tavuk parçasını çıkarıyor, Fred'in burnuyla arasında iki buçuk santimetre mesafe bırakarak havada sallıyor, sonra tekrar kendi ağzına koyuyor. Fred zevkten dört köşe oluyor.

O gün şansım yaver gidiyor. Küçük bir Havanese cinsi köpeğin tüylerini tarayan Barb Beisel adında bir kadına tesadüf ediyorum. Çok saygın bir profesyonel köpek terbiyecisi ve üreticisi olan bu kadın önümüzdeki iki gün boyunca beni kanatlarının altına almayı kabul ediyor. Barb beni hakemlerle ve alanının en iyisi iki köpek terbiyecisiyle tanıştırıyor: On yıllardır yıldız kalitesinde Alman çoban köpeklerini gösterilere çıkaran Jimmy Moses ve bütün dünyası Remy adındaki beyaz bir standart finonun etrafında dönen Chris Manelopoulos. (Yedi ay sonra ulusal televizyonda her ikisinin de Westminster'daki pistin etrafında köpeklerini koşturuşunu seyrediyorum. Remy av köpeklerinin olmadığı grupta yarıştı; gazete manşetlerine kadar çıkan bir bozguna uğrayarak, Best in Show'u kazanan ilk beagle durumundaki enerjik Uno'ya yenildi.)

Nispeten dar kapsamlı sayılabilecek Asheville köpek şovunda bile terbiyecilerin çoğu profesyoneldir. Bir terbiyecinin köpeğinize pistin etrafında attırdığı her tur size 50 ya da 100 dolara mal olur.

Ne yaptığınızı bilmiyorsanız eğer, bir profesyonele para harcamak yerinde olacaktır. Barb bana gerçekten iyi bir köpeğin dahi, onu hakemlerin önünden geçiren bir profesyonel olmadan, pek kazanma şansı olmadığını anlatıyor.

Barb köpeklere tur attırma işini tam zamanlı yapana kadar sigorta sektöründe çalışmış. Gümüş rengi saçları ve ışıklar saçan gözleri var ve birazcık *Sindrella*'daki peri türüne mensup manevi anneyi andırıyor. Fakat bir köpeği piste çıkardığında tamamıyla işe odaklanıyor. Her hayvanın performansında çok sayıda faktör rol oynar. Uluslararası köpek krallığının elit dünyasındaki büyük oyuncular, ödül köpeklerinin "işini bitirsin" diye Barb'ı tutarlar. Barb yeni bir müşteriyle –yıldız kumaşına sahip olduğu kanaatini taşıdığı bir köpekle– çalışmaya başladığında, ona ilk önce pist-teyken hünerlerini nasıl sergileyeceğini öğretir: Köpekler uyanık görünmeyi, Barb burunlarının önünde bir et parçası sallarken onun elini takip etmeyi, iki kürek kemiğinin arasını kurcalayan ve diş etlerine yakından bakan hakemlere sabırla katlanmayı öğrenirler. Ardından Barb, şampiyon unvanını almalarına yetecek puanları kazanana kadar onları arabasıyla ülkenin dört bir yanına götürür. Barb daima hareket halindedir; içerisinde bir düzine şov kalitesinde teriyerin, asistanı Mary'nin ve yaşlı bir dağ gelinciğinin bulunduğu maiyetiyle birlikte karavanına binip köpek yarışmalarını gezer.

Barb köpekleri sever ama cinslerin hepsini eşit derecede değil. Oyuncaklara –tiz perdeden kesik kesik havlayan ve saçlarında kurdeleler bulunan şirin ve enerjik küçük hayvanlara– zaafı vardır. Barb bana üç kilogram ağırlığındaki bir Yorkshire teriyerinin tüylerini taramanın inceliklerini gösterirken, testisleri neredeyse Yorkshire teriyerinin kafası kadar olan, bir midilli büyüklüğündeki mastifi tasmasından tutmuş başka bir terbiyeci yanımızdan geçti. Barb salyaları akan hayvana göz ucuyla baktı ve alçak sesle "Bir insan nasıl olur da böyle bir mahluku sevebilir aklım almıyor," diye söylendi. Mastifin sahibinin de Barb'ın pırıl pırıl kürkünü o öğleden sonra yirminci kez fırçaladığı o kucak köpeği hakkında aynı şeyleri düşündüğü kanısındayım.

KURTTAN TAZIYA GİDEN YOL

Nasıl oldu da Nancy Brown'ın yırtıcı haydutlar çetesine tıpatıp benzeyen vahşi yaratıklar, dev bir mastif ile minicik ve kırılgan bir Yorkshire teriyeri kadar birbirinden farklı hayvanlara dönüştü? Nasıl oldu da gri kurtların torunları dünya üzerindeki en değişken memeli haline geldiler? Bir mastifin ağırlığı 100 kilograma kadar çıkabilir; oysa bir çay fincanına bile sığabilecek bir Yorkshire teriyeri, tartıda 1 kilogram gelir. Bu boyut farkı oransal olarak benimle erişkin bir Afrika fili arasındaki farktan daha büyüktür. National Institute of Health'te[4] görev yapan moleküler biyologlar Heidi Parker ve Elaine Ostrander, köpeklerin evcilleştirilmesini insanın tarihindeki en karmaşık ve kapsamlı genetik deney olarak adlandırır. Ne ilginçtir ki, bu morfolojik mucize evrim açısından göz açıp kapamaya denk gelecek bir sürede gerçekleşmiştir.

Charles Darwin modern köpeğin kırkurdu, kurt ve çakalın bir karışımı olduğu düşüncesindeydi. Yanılmıştı. Köpekgillerin evrimine dair kesin olarak bildiğimiz tek bir şey varsa bu da evinizde yaşayan köpeğin –ister Pekin köpeği, ister rottweiler olsun– atasının bir gri kurt olduğudur. Kurdun ilk evcilleştirilen hayvan olması insana mantıklı gelir. Onlar da tıpkı bizim gibi sosyal, gün ışığında aktif ve kimin patron olduğunu kestirmek konusunda başarılı canlılardır. Tuhaf tipli, tüysüz ve iki bacaklı canlılarla ilişkiye girmek *Canus lupus familiaris*[5] açısından iyi sonuç veren bir stratejiydi; gezegendeki köpeklerin sayısı halihazırda tahminen 400 milyonu bulmasına rağmen gri kurtların sayısı birkaç yüz binde kalmıştır. O halde, atalarımız hayatlarına bir yırtıcı hayvanı ilk olarak ne zaman, nerede ve niçin davet etmişlerdir?

İlk önce, zamanına bakalım. Cevap, bunun fazla uzun bir süre önce olmadığıdır. Tanıdığım bütün köpek sahiplerinin evlerinde evcil hayvanlarına ait, evin her köşesini süsleyen, bir sürü fotoğraf vardır. Eğer Taş Devri'ndeki atalarımız da bizim kadar köpeklerine düşkün olsalardı, muhtemelen onların resimlerini yaparlardı. Fakat yapmadılar. Paleolitik mağara sanatında harikulade ren geyiği, yaban sığırı, at, mamut, dağ keçisi, ayı, aslan ve geyik görüntüleri

4 Ulusal Sağlık Enstitüsü. (ç. n.)
5 Lat. Gri kurt familyası. (ç. n.)

yaygındır; hatta tek tük balık ve kuş görüntülerine de rastlanır. Gelgelelim, köpekleri andıran yaratıklara erken dönem Taş Devri hayvan resimleri külliyatında rastlanmaz. Köpekler ile insanların kaderinin nasıl olup kesiştiğini öğrenmek için kemiklere ve genlere dönmemiz gerekir.

Homo[6] cinsinin mensupları 500.000 yıl boyunca kurtlarla yan yana yaşamıştır; fakat kurtların ve ilk insanların dostça ilişkiler içerisinde bulunduğunu gösteren hiçbir delil yoktur. İnsan ve kurtsu köpekler arasındaki ilişkilere dair kanıtlar, yalnızca yakın döneme ait fosil kayıtlarında ortaya çıkar. Evcilleştirme, türlerin değişmesine yol açar. İlk olarak, boyutları küçülür. Londra'daki Doğa Tarihi Müzesi'nden Juliet Clutton-Brock, bunun hamilelik sırasındaki yetersiz beslenme koşullarına adaptasyondan kaynaklandığı, seleksiyonun içinde daha küçük bebeklerin bulunduğu daha büyük batınların lehine sonuçlandığı kanaatindedir. En erken dönem köpekler daha sıkışık düzende dişlerin yer aldığı daha küçük çene kemiklerine, daha geniş suratlara ve kurtlardakinden daha kısa burunlara sahiptiler. Çoğu evcilleştirilmiş hayvanda olduğu gibi onların da öncüllerinden daha küçük beyinleri vardı. Uzun lafın kısası, ilk köpekler yavrulaştırılmış kurtlara benziyorlardı.

Fosiller evcil köpeğin 14.000 ila 17.000 yıl öncesindeki bir zamanda ortaya çıktığını gösterir. İnsan ile köpekgiller arasındaki dostluk ilişkisine dair ilk ikna edici kanıt, İsrail'in kuzeyinde toprak altından çıkarılan ve bir yavru köpeği kollarına almış halde özenle toprağa verilmiş gibi duran, yaşlı bir kadına ait 12.000 yıllık iskelettir. Köpekler kısa zamanda Avrupa'daki ve Asya'daki ileri Taş Devri kültürlerinin demirbaşları haline gelmiştir. 10.000 yıl önce, köpekler Sibirya'dan Kuzey Amerika'ya uzanan kara köprüsünü kat eden insanlara eşlik etmek suretiyle, Yeni Dünya'nın her yanında hoplayıp zıplamaya başlamıştır. Köpeklerin Alaska'dan Patagonya'ya kadarki uzun yolculuğu tamamlaması sadece 4.000 yıl sürdü.

Arkeologun sanatını icra ederken kullandığı araçlar kürekler, diş temizleme iğneleri ve tozlu yürüyüş botları olabilir; fakat köpekgil

6 Lat. İnsan, insangiller. (ç. n.)

evriminin sırlarını ortaya çıkarmaya çalışan moleküler biyologlar laboratuvar gömleklerini giyinir ve günlerini DNA ardışımlayıcıların vızıltısını dinleyerek geçirirler. Araştırmalarındaki hammaddeler fosilleşmiş çene kemiği ve diş parçacıkları değil, kırılgan genetik materyal dizilimleri –binlerce nesil boyunca anneden çocuğa aktarılmış mitokondriyum DNA'sı– olmaktadır. Mitokondriyum DNA'sı sperm yumurtayla buluştuğunda çocuklarınıza bahşettiğiniz genetik talimatları taşıyan çekirdek DNA'dan farklıdır. Mitokondriyum DNA'sı organik maddeyi enerjiye dönüştürerek bir hücrenin yapışkan sitoplazma maddesinde yüzer. Evrim biyologları açısından en önemli husus, sahip olduğunuz tüm mitokondriyum DNA'sının annenizden gelmesidir. Cinsel ilişki sırasında gelişigüzel şekilde karışan normal DNA'nın aksine, atalardan gelen mitokondriyum DNA'sı arada bir gerçekleşen mutasyonları saymazsak bir nesilden diğerine aktarılırken değişmeden kalır.

Genetikçiler mitokondriyum DNA'sındaki mutasyonel değişim oranını bir türün ne zaman, nerede ve neyden meydana çıktığına dair belirtiler sunan bir çeşit moleküler saat olarak kullanırlar. 1997'de *Science* dergisinde köpeklerin onları kurtluktan köpekliğe geçiren büyük sıçramayı ne zaman gerçekleştirdiği türünden meseleleri önemseyen insanların dünyasını sarsan bir makale yayımlandı. UCLA'dan Robert Wayne'in yönetimindeki bir grup araştırmacı kurtların, kır kurtlarının ve çakalların yanı sıra altmış yedi köpek cinsinin mitokondriyum DNA'sını analiz etmişti. Araştırmacılar moleküler saate dair kendi yorumlarını esas alarak köpeklerin 100.000 ila 135.000 yıl önce gri kurtlardan üredi̇ği sonucuna varmışlardı ve bu da, köpek ile kurt ayrışmasının fosil kronolojisinden on kat daha geride bir tarihti. Bu muazzam bir uyuşmazlıktı. Neler oluyordu? Bir moleküler saatin doğruluğu, tıpkı bir çalar saatteki gibi, onu hangi saate kurduğunuza bağlıdır ve UCLA araştırmacıları kendi saatlerini ayarlarken aşırı cömert davranmış olabilirlerdi. Artık birçok biyolog köpeklerin bundan 15.000 ile 40.000 yıl öncesinde kurtlardan ayrılmaya başladığı kanaatindedir. Bu da kemiklerin bize anlattığı hikâyeyle daha iyi örtüşen bir tarihtir.

İLK KÖPEKLER EVCİL HAYVANLAR MIYDI, YOKSA ÇÖPLÜK EŞELEYİCİLERİ Mİ?

Antrozoologlar insanlar ile köpeklerin kaderinin nasıl kesiştiği konusunda fikir ayrılıkları yaşarlar. Popüler teorilerden biri şöyledir: Taş Devri avcısı Fred Çakmaktaş bir öğleden sonra akşam yemeği aramaya çıktığında bir kurt inine denk geldi ve bir bebek kurdu akşam yemeğinde pişirmek niyetiyle mağaraya getirdi. Fakat Fred minik Lobo'yu tam kamp ateşine atacaktı ki, karısı Wilma o şirin mi şirin yavru köpeğin gözlerinin içine baktı ve Wilma'nın analık içgüdüleri devreye girdi. Yavru köpeği Fred'in elinden kaptı ve ona kendi çocuğu gibi özenle baktı, hatta belki de yavruyu emzirdi. Kurdun yabani doğası çok geçmeden, Bill Monroe'nun deyişiyle, "iyi bir kadının sevgisi" sayesinde ehlileşti. *Voilà,*[7] Lobo böylece evcilleştirilen ilk yoldaş hayvan oldu ve hiç vakit kaybetmeden, zamanla tıpkı Rintintin gibi görünüp, onun gibi davranacak yavrular doğurdu.

Hampshire College'da dersler veren biyolog ve köpek kızağı yarışçısı Ray Coppinger, "Pinokyo Hipotezi" diyerek itibarsızlaştırdığı bu fikre kuşkuyla yaklaşır. Coppınger, gelişimini tamamlamış kurtların köpeklere dönüşmesinin, Pinokyo'daki, sihirli değneğini ağaçtan kuklanın önünde sallayan ve onu kanlı canlı bir oğlana dönüştüren, peri türüne mensup manevi anne kadar olasılık dışı bir durum olduğu düşüncesindedir. Kurttan yavru köpeğe dönüşüm teorisinin sorunlu yanı, Coppinger'ın dediğine göre, saf kan kurtların özünde evcilleştirilemez varlıklar olmasıdır. Sirklerdeki hayvan gösterilerinde onları görmemenizin sebebi de budur. Coppinger onların da birkaç numara öğrenebileceğini ve tasmasından tutularak yürümeye alıştırılacağını kabul eder; fakat bunlarla gerçekten evcil olmak arasında dağlar kadar fark bulunduğunu düşünür. Başka araştırmacılar da elde büyütülen kurtların dahi bakıcılarına köpekler gibi bağlanmadığını bulmuşlardır. Kurtların hırlama ve kelimenin gerçek anlamıyla, kendilerini besleyen eli ısırma ihtimali daha yüksektir.

Eğer insanlar kurtları ehlileştirmedilerse nasıl oldu da onlar bizimle ahbap oldular? Coppinger onların kendi kendilerini eh-

7 Fr. İşte. (ç n.)

lileştirdiğini söyler. Kendisi köpeklerin ortaya çıkışının izlerini, insanların göçebe hayatı bırakmaya ve kalıcı köylere yerleşmeye başladıkları döneme kadar sürer. Yerleşimler yığınlarca çöp üretir ve bu da fırsatçı çöpçülere potansiyel altın madenleri sunar. İnsanların yakınındayken daha az sinirli olan kurtlar, tıpkı günümüzde Lagos'un ya da İstanbul'un varoşlarındaki çöp yığınları etrafında dolanırken görebileceğiniz sokak köpekleri gibi verimli çöp toplayıcılar olarak çalışmış olmalıydılar Bu hayvanlar tedbirli rakiplerine kıyasla daha iyi beslendiklerinden daha çok yavru doğurmuşlardır – bunlar da anne-babalarının insanlardan daha az korkan genlerini taşıyan yavrulardır. Nesiller boyunca, daha evcil durumdaki bu hayvanlar daha çok yiyeceğe erişmiş ve zaman içinde insanların yakınında yaşamaya uyum sağlamış olmalıydılar. Bu kendi kendine evcilleşme süreci zamanla, yabancılara havlama ve av kovalama gibi işlevsel kalıtsal özellikler için de aynı bilinçdışı seçici üreme sahnesini kuracaktır.

KÖPEKLERLE KERTENKELE AVLAMAK

Coppinger haklı olabilir. Bir keresinde, insanların ilk köpekleri nasıl küçük avları yakalamak için kullanmış olabileceğini yakından görme fırsatım olmuştu. Lisansüstü eğitimden arkadaşım Bev Dugan, yeşil iguanaların cinsel stratejilerini çözmek için Panama'nın balta girmemiş ormanlarında birkaç yılını geçirmişti. Kadın arkadaşımın bir sorunu vardı. Bütün iguanalar az çok Keith Richards'ın sürüngen versiyonları gibi görünüyordu ve günlerinin büyük kısmını ağaç tepelerinde geçirmekteydi. Projesinin başarıya ulaşması için Bev'in hayvanları yakalaması ve diğerlerinden ayırt edilebilsin diye işaretlemesi gerekiyordu. Peki, bir tropik ormanın kapalı ortamında yaşayan bir yaratık nasıl yakalanabilirdi?

İşte köpekler tam da bu noktada devreye girer.

Başka bir araştırmacı, Bev'i büyük kertenkele avcılığı sanatında uzmanlaşmış, bölgenin yerlisi Pifo ve Cesar adlı iki adamla tanıştırdı. Bev'in araştırma sahasını ziyarete gittiğimde av seferlerinden birinde onlara eşlik etmem için beni de davet ettiler. Pifo'nun köpeği orta büyüklükte, kısa tüylü, kıvrık kuyruklu ve dik kulaklı bir melezdi – hem vahşi hayata geri dönmesine hem de serbest

şekilde çoğalmasına izin verilen köpeklerin klasik profiliydi bu. Ray Coppinger onları "doğal cinsler" olarak adlandırır. Genellikle Avustralya'daki dingolara benzerler ve Tanzanya ile İsrail'den South Carolina sahiline kadar uzanan bir alanda, onları başıboş halde dolaşırken görebilirsiniz. Pifo'nun köpeği sadece bir av ortağı değildi, ona yoldaşlık da ediyordu. Pifo onunla konuşuyor, onu okşuyor ve ona sofra artıklarını yediriyordu.

İguana avı bir ağacın büyük dalına yatmış, güneşin altında keyif yapan bir kertenkeleyi gördüğünüzde başlar. Akrobat Cesar kıvrak hareketlerle ağaç gövdesinden yukarı çıkar ve ihtiyatla dalın üstünde ilerlemeye koyulur. Gergin vaziyette bekleyen köpek yukarıdaki kertenkeleye gözlerini ayırmadan bakar. İguana daldan kurtulana ve on sekiz metre aşağıdaki ağaç altı çalılıklarına balıklama atlayana kadar, Cesar ağaç dalını sert bir şekilde sarsar. Köpek yere düşen hayvanın peşinden koşmaya saniyesinde başlar. Bir insanın kertenkelenin izini sürüp onu yakalaması olanaksızdır; fakat Pifo'nun köpeği sağ olsun, *no problema*.[8]

Cesar ve Bev köpeğin arkasından gidiyorlar. Tüm acemiliğime rağmen, onlara ayak uydurmak için elimden geleni yapıyorum. Köpek kertenkeleyi çabucak köşeye sıkıştırıyor. Bev'in ustalığını konuşturması gereken nokta, köpek ona ya da iguana Bev'e bir zarar vermeden önce hayvanı zapturapt altına almaktır. Erkek iguanalar bir metre seksen santimetre uzunluğunda olabilir. Kuyruklarını kırbaç misali kullanarak size vuracak ve pençeleriyle kollarınızı kanatacaklardır. Onlardan biri tarafından ısırılmayı hiç istemezdiniz. Bev çoğu zaman güreş müsabakalarından galip çıkar. İguanayı kontrol altına alır almaz ağırlığını ölçer, üretkenlik durumunu kontrol eder, hayvanı işaretler ve serbest bırakır.

Verimli bir av yöntemidir bu. Köpeğin yardımıyla günde on ya da yirmi kertenkele yakalanabilir. Pifo ve Cesar, iguanaları Bev'in araştırma projesi için yakalamadıkları ve kertenkeleleri etinden yararlanmak niyetiyle avladıklarında da köpekten yardım alırlar. İguanayı yakaladıklarında hayvanın ön ayağındaki bir tendonu koparak onu hareketsiz bırakır, bacaklarını arkadan birbirine bağlamak için de tendonu kullanırlar. Daha sonra, doğruca hay-

8 İsp. Sorun yok. (ç. n.)

vanın beyninden girip omuriliğine inecek uzun, sivri, çıkıntılı bir dikeni saplayarak kertenkeleyi öldürürler.

Coppinger safkan kurtların bu türden bir insan-hayvan işbirliğine giremeyecek aşırılıkta bir vahşiliği bulunduğunu ileri sürer. Nancy Brown'ın kurt köpekleriyle beraber zaman geçirdiğimden beri, ben de onunla hemfikir olma eğilimindeyim. Gelgelelim, Coppinger'ın köpeğin evcilleşmesi teorisine gelen en ikna edici destek, tilkilerle yapılmış olağanüstü bir genetik deneydir.

YABANILDAN EVCİLE: TİLKİLERLE NASIL DOSTLUK KURULUR

1950'lerin ortasında Dimitri Belyaev adındaki bir genetikçi kendisini bir bilimsel çekişmenin kaybeden tarafında buluverdi ve Moskova'daki Kürk Üretimi Merkez Araştırma Laboratuvarı'ndaki işinden çıkarıldı. Nihayetinde Sibirya'daki bir hayvan araştırma tesisine başkan olarak atandı ve 1959 yılında gümüş tilkiler üzerinde kırk yıl devam edecek, 45.000'i aşkın hayvanı kapsayan bir deneye başladı. Bu deney, bilim insanlarının evcilleştirme hakkındaki düşüncelerini değiştirmiştir.

Belyaev insanların yakınında evcil davranışlar sergilesinler diye, tilkileri seçici üremeye tabi tutmak ve kendisine birlikte çalışma kolaylığı sunacak bir tutsak tilkiler soyu yaratmak amacındaydı. Bir kürk çiftliğindeki tilkilerin insanlara verdikleri tepkileri sınadı ve sonra en uysal erkeklerle dişileri melezleştirdi. İlk başta, katı kurallarla belirlediği, insanlara dost canlısı davranma kriterini sadece birkaç tilki karşılamaktaydı. Onuncu nesle gelindiğinde tilkilerin % 20'si, kırk nesilden sonra ise tilki gruplarının % 80'i evcilleşmişti. Seçici üremeyle doğan tilkiler yüzünüzü yalardı; seçili soya mensup olmayanlarsa yüzünüzü paramparça ederlerdi.

Böylece evcillik için seçilmiş tilkiler sevimli olmuşlardı. Ne vardı bunda? Olayın önemli kısmı şuydu: Evcillik seleksiyonunun amaçlanmamış bir yan ürünü, tilkilerin köpekler gibi görünmeye ve davranmaya başlamasıydı. Nesiller geçtikçe tilkilerin kulakları sarkık ve kuyrukları kıvrık bir hal aldı. Kürklerinde eser miktarda kahverengi (muhtemelen ilk köpeklerin rengi olan) izler görülmeye başladı ve kimisinde bazen köpeklerin yüzünde gördüğünüz türden beyaz parçalar ortaya çıktı. Tilkilerin suratları daha kısa, daha geniş,

daha şirin oldu. Hayvanlar istikrarlı biçimde tilkiye has olmayan davranışlar sergilediler. İnsanlar onlara selam verdiğinde kuyruklarını salladılar. Tilkilerin fizyolojisi de değişti. Normal tilkilerle kıyaslandığında evcil tilkilerde stres hormonu kortizolun seviyesi daha düşüktü ve nöronları beynin doğal antidepresanlarından daha fazla üretmeye başlamıştı. İyi huylu olmalarına şaşmamak gerekirdi.

Niçin kürk rengi, kuyruğun kıvrıklığı ve kafa biçimi kadar birbirinden farklı kalıtsal özellikler, iyicil bir kişilik taşımanın beraberinde geliyor olabilirdi? Bunun sebebini bilmiyoruz; fakat davranış ile renk, bağ yılanlarından sıçanlara kadar uzanan bir aralıkta yer alan türlerde genetik olarak birbiriyle bağlantılıdır. Belyaev'in evcil tilkilerinde meydana gelen değişimlerin birbiriyle bağlantılı birkaç genden mi, yoksa sadece tek bir genden mi kaynaklandığı meselesi ise açıklığa kavuşmuş değildir.

KÖPEKLER ZİHNİMİZİ OKUYABİLİR Mİ?

Deep Gap, North Carolina'dan penalı gitar üstadı Doc Watson'ın bir keman ezgisini gitara tamı tamına uygun notalarla uyarlayışını dinlediğimde, sol omzumda başlayan karıncalanma boynuma kadar çıkar, tüylerim diken diken[9] olur. Havaililer buna "tavuk derisi müziği" der. Bir bilim insanı olarak akademik dergilerde yayımlanan çok sayıda makaleyi okurum. Bunların çoğu uykumu getirir ama ara sıra içlerinden biri, cildimi tavuk derisine çevirir. Benzeri bir olay, 2002'de bir meslektaşım, üniversitedeki oda arkadaşı ve gelişim psikoloğu Mike Tomasello'nun ona gönderdiği, yayımlanmamış elyazması bir metni elime tutuşturduğunda yaşandı. Bir süre sonra *Science* dergisinde yayımlanacak makalede kurtların, şempanzelerin ve köpeklerin insanın beden hareketlerini anlamaktaki yeteneği kıyaslanmaktaydı. Baş araştırmacı, Brian Hare adlı yirmi altı yaşında bir lisansüstü öğrencisiydi.

Çalışmanın önemini kavramak adına şempanzeler hakkındaki bir şeyi bilmeniz gerekir. Onlar bizim en yakın, en akıllı ve sosyal anlamda işini en çok bilen akrabalarımızdır. Gelgelelim, insan

9 Tüylerin diken diken olması durumunun İngilizcedeki karşılığı *goose bumps*'tır. İfadenin çıkış noktası, duygusal yahut başka nedenlerle ürperdiğimizde tenimizin pürüzler ve çıkıntılarla kaplı kaz derisini andırmasıdır. (ç. n.)

olmayan diğer primatlardaki gibi şempanzeler de konu yiyecek bulmak için insanın beden dilini okumak olduğunda berbattırlar. İnsan elinde büyümüş şempanzeler bile, yiyeceğin yerini bulmak için bakışları ve parmak işaretlerini izleme becerisini gösteremezler. Büyük beyinli şempanzelerin bu görevde başarısız olduğu düşünüldüğünde, maymunlardan çok daha küçük beyinlere sahip kurtların işaret-bakış testini geçemeyeceğini öngörebilir, haklı da çıkabilirsiniz. Evcil köpeklerin beyni kurtlarınkinden % 25 daha küçük olduğundan, köpeklerin kurtlardan daha aptal çıkacağını da düşünebilirsiniz. Oysa bunlar yanlıştır.

Artık Duke Üniversitesi'ndeki Köpekgiller Bilişsel Merkezi'nin başında bulunan Hare, köpeklerin insandan gelen işaretleri anlamak konusunda doğuştan yetenekli olduklarını göstermek için basit bir tercih deneyi kurguladı. Yiyeceği iki kâseden birinin altına sakladı. Bir araştırma asistanı gizli yiyeceğin bulunduğu kâsenin üzerine hafifçe vurdu, kâseyi işaret etti ve gözlerini ayırmadan kâseye baktı. Bekleneceği üzere, şempanzeler ve kurtlar umutsuz vakaydı. Rastgele şekilde soldaki yahut sağdaki kaseyi tahmin etmiş ve tahminlerin % 50'sinde haklı çıkmışlardı. Köpekler çok daha iyi bir sonuç aldılar. Bütün ipuçları önlerine serildiğinde köpekler tahminlerin % 85'inde doğru kâseyi seçiyorlardı.

Köpeklerin üstün performansı yaradılıştan mı, yoksa yetiştirilişten mi kaynaklanır? Hare, evrimin köpeklere insandan gelen işaretleri okumak konusunda özel bir kabiliyet bahşettiği düşüncesindedir. Gerçi, son zamanlarda köpekler ile kurtlar arasındaki farkların kökenleri hararetli tartışmalara konu olmaya başlamıştır. Florida Üniversitesi'nde görev yapan köpek araştırmacısı Clive Wynne, Hare'in yanıldığı kanısındadır. Kendisi bu farkları sosyalleşmeye atfeder. Hakikat ise ikisinin ortasındaki bir yerdedir. Macaristan'da Adam Miklósi yönetiminde çalışan bir araştırma grubu, kurt yavrularının da insanlardan gelen işaretlere dikkat edecek şekilde eğitilebileceğini bulmuşlardır; fakat kurtların benzer başarı düzeyine erişmesi on kat daha uzun zaman almaktadır ve çok daha fazla sosyalleşme gerektirmektedir.

Gitgide artan sayıda araştırmacı çalışmalarını köpekgillerin zihni üzerinde yoğunlaştırmakta ve köpek davranış merkezleri her yerde karşımıza çıkmaktadır. Evcil köpeklerin insanın niyetini anlamak

konusundaki olağanüstü yeteneği ve deneylere katılım gösterme hevesleri onları evrim, iletişim ve sosyal davranış gelişimi çalışmalarında şahane denekler haline getirir. Yale Üniversitesi'nden Paul Bloom'un dediği gibi bilişsel etoloji açısından köpekler çağımızın şempanzeleri durumundadır.

Köpekgillerdeki beyin gücüne dair beklenmedik örnekler her ay *Science*, *Animal Behavior*, *The Journal of Comparative Psychology* ve *Animal Cognition* gibi dergilerde yayımlanır. Almanya'daki araştırmacılar tarafından sınava tabi tutulan Rico adındaki bir border collie 300'ü aşkın sözcüğün anlamını bilmiş ve tekil bir denemede yeni bir nesnenin adını öğrenebilmişti. Brezilya'daki bilim insanları bir köpeğe klavyeyi oyun oynamak mı yoksa yemek yemek mi, okşanmak mı yoksa yürüyüşe çıkmak mı istediğini gösterecek şekilde kullanmayı öğretmişlerdi. Viyana Üniversitesi'ndeki araştırmacılar, köpeklerin sahiplerinin onları mı, yoksa televizyonu mu seyrettiğini ayırt edebildiğini ve sahipleri televizyona yapıştığında daha fazla itaatsizlik ettiklerini ortaya çıkarmıştır. Üstelik, köpekler şahane taklitçilerdir. Mesela, sahipleri esnediğinde, onlar da esnemeye meylederler. Ve bir sorunu çözmeye çalıştıklarında eylemlerinde başarısızlık yaşayanları değil, eylemleri başarıya ulaşan insanların davranışını taklit ederler.

LASSIE OLSAYDI NE YAPARDI?

Bu gibi çalışmalar köpeklerin birtakım hayrete şayan yeteneklere sahip olduklarını gösterir. Fakat beyin ağırlığı elli altmış gram eden bir hayvandan çok fazla şey bekliyor olabilir miyiz bazen? Binlerce yıldır insanlar köpeklerin zekâsını iyi sonuçlar alacak şekilde kullanmışlardır – bunu anlamak için bir border collie'nin bir koyun sürüsü getirişini ya da bir av köpeğinin hedefi tutturuşunu izlemeniz yeterlidir. Köpeklere artık avcılık ve sürü çobanlığının yanı sıra koklayarak bombaları, uyuşturucuyu ya da mesane kanserini saptamak konusunda da güveniyoruz. Onlar kayıp çocukların ve çürüyen kadavraların yerini belirleyebilir, yangın alarmı çaldığında kulakları duymayan sahiplerini ikaz edebilir ve görme engellilere kentin sokaklarında yol gösterebilir, hatta sahiplerinin *hayatını* tehlikeye atacak komutlara "itaatsizlik edecek zekâyı gösterebi-

lirler". Birçok insan daha ileri gider ve evcil hayvanlarının yarı mistik kabiliyetleri olduğuna inanır. Köpek sahiplerinin yarısı evcil hayvanlarında, bir süredir uzakta bulunan sahibinin eve döneceği zamanı önceden bilmesine olanak veren bir duyudışı algılama biçimi bulunduğuna inanır.

İnsanlar iyi bir köpeğin başınız dertte olduğunda bunu anlayacağı ve bu durumdan kurtulmanıza yardımcı olacağı fikrinden çok hoşlanırlar. Ben çocukken, Lassie bir evcil hayvandan beklediğim her şeye karşılık gelirdi. Beagle köpeğimiz Bosco ile oyun oynamak eğlenceliydi ama Lassie sizi panterden koruyabilir, kuyuya düştüğünüzde gidip babanızı getirebilir ve ahırda yangın çıktığında havlayabilirdi. (Çoğu insan hâlâ böyle düşünür. Bunu görmek için Google'a "sahibini kurtaran köpek" yazmanız yeterlidir.)

Western Ontario Üniversitesi'nden psikolog Bill Roberts, insanları kurtaran köpeklere dair haberlerden etkilenmişti. Bill, sosyal psikologların düzmece kaza ortamları kurgulayarak oradan gelip geçen insanların yabancıların yardımına hangi şartlarda koştuğunu araştırdığından haberdârdı. Benzer türde deneylerin sahipleri zor durumdayken bir köpeğin bilinçli şekilde yardım arama yeteneğine ışık tutabileceğini düşündü. Şansına, Krista Macpherson adlı öğrencisi, bir köpek üreticisi ve eğiticisiydi. Krista çok sayıda köpeğe ve sahibine erişme olanağına sahipti; o ve Bill, benim "Lassie Yardım Getir" hipotezi olarak adlandırdığım durumu sınamak için bir yöntem geliştirdiler.

Köpek sahiplerinden evcil hayvanlarını bir gözlemcinin sandalyede sessiz sakin oturup kitabını okuduğu bir tarladan yürütmelerini rica ettiler. (Gözlemci, araştırma ekibinin bir parçasıydı.) Köpek ve sahibi, gözlemcinin doksan santimetre uzağındayken köpek sahibi göğsünü sımsıkı tutacak, yığılacak ve yerde hareketsiz halde yatacaktı. Lassie bu durumla karşılaştığında elbette sahibinin başının darda olduğunu hisseder, bir iki kez havlar ve bir koşu gözlemcinin yanına gidip adamın kolundan çekiştirmeye başlardı. Peki benzer bir durumda, beagle köpeğim Bosco gibi gerçek köpekler harekete geçer miydi?

Hayır. Deneydeki hayvanların teki dahi yaralı sahibine yardım getirmek için zerre kadar çaba harcamamıştır. Üstelik, Bill bu deneyi düzmece bir kitap rafının yere düşecek ve köpek sahiplerini

yere mıhlayacak şekilde monte edildiği bir laboratuvar ortamında da tekrarladı. Bill'in çalışmasına katılan collie köpekler bile Lassie Yardım Getir testinde başarısız oldu.

Gelgelelim, bazı cinsler insanları anlama ve insanın komutlarına karşılık verme konusunda diğerlerinden daha mahirdir. Sözgelimi, Adam Miklósi'nin Budapeşte'deki grubu çoban köpekleri ve retrieverlar gibi insanlarla birlikte çalışabilecek şekilde, seçici olarak üretilmiş cinslerin bağımsız çalışsın diye üretilmiş av köpeği gibi cinslerle kıyaslandığında, yiyeceğin yerini bulmak için insanın el işaretlerinden yararlanmak konusunda daha başarılı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Pek şaşırtıcı bir durum olmasa gerek. Asıl şaşırtıcı olan, buldoklar, boxerlar, puglar gibi burun kısmı kısa ve yayvan suratlı cinslerin insanların işaretlerini anlamak konusunda dobermanlar, daksundlar ve tazılar gibi uzun burunlu cinslerden daha iyi olmasıydı. Araştırmacılar bu tuhaf olgunun gözlerin yerleşiminden ve kafa biçiminden kaynaklanan bir farkla açıklanabileceği düşüncesindedir. Dar suratlı cinslerin gözleri kafalarının daha fazla yan taraflarında yer almaktadır. Bu kalıtsal özellik onlara daha iyi bir çevresel görüş yeteneği verir vermesine, fakat onları aynı zamanda dikkati daha çabuk dağılan canlılar haline getirir.

Pensilvanya Üniversitesi'ndeki Hayvanlarla Etkileşim Merkezi ve Derneği araştırmacıları köpek davranışlarında cinslerden kaynaklanan farklılıkları değişik bir şekilde incelediler. Araştırmacılar, komutlara itaat etme istekliliği gibi kalıtsal özellikleri incelemek amacıyla köpek sahiplerine yönelik Web tabanlı bir anket formu geliştirdi. Köpekgiller Davranış Değerlendirme ve Araştırma Anketi (kısaca C-BARQ[10]) binlerce köpek sahibi tarafından cevaplandırılmış ve köpek cinslerinin davranışlarındaki farklara ilişkin çok zengin bir veri kaynağı sağlamıştır. (Bir köpeğiniz varsa ve C-BARQ araştırmasına katılmak istiyorsanız, anketin Web sitesi w3.vet.upenn.edu/cbarq adresindedir.)

Araştırmacılar bir köpeğin, sahibi tarafından söyleneni –çağırıldığında onun yanına gitmek, bir şeyi alıp getirmek, numaraları öğrenmek ve dikkat kesilmek– yapmak konusundaki istekliliğiyle özellikle ilgilenmişlerdir. Araştırmacılar on bir cinsi temsil eden 1.500 köpek için C-BARQ eğitilebilirlik puanlarını analiz ettiler.

10 Canine Behavioral Assessment and Research Questionnaire. (ç. n.)

Analiz sonucunda bazı köpek türleri kolayca eğitilebildiği halde, başka türlerin sosyal anlamda zeki olmadığı bulundu. Labradorların % 70'i, basset tazılarının sadece % 5'inden daha yüksek oranda eğitilebilirdir ve labradorların teki bile kalın kafalı kategorilerine girmemişse de basset tazılarının yarısı bu kategorilerde kendilerine yer bulmuştur.

Farklı köpek cinslerinin insanlara zarar verme sıklığında da büyük farklar görülmektedir. Köpekleri "insanın en iyi dostu" diye anarken, onların hayatını idame ettirmek için öldüren diğer hayvanlarla aralarında sadece bir adımlık mesafe bulunduğunu kolayca unutabiliyoruz. Her yıl dört buçuk milyon Amerikalı köpekler tarafından ısırılır ve bu ısırıkların 800.000'in üzerindeki kısmı tıbbi bakım gerektirir. Bunların çoğu yüzünden ısırılmış çocukları kapsar. Ciddi saldırıların % 70'i iki cinse atfedilebilir: Pitbullar ve rottweiler köpekler. Öte yandan, şivavalar ve daksundlar insanlardaki köpek ısırığı yaralanmalarının sadece % 0,5'inden sorumludur. Pitbullar ve rottweiler köpeklerin tohumu kötüdür; oysa şivavalar ve daksundlar doğuştan iyidir, öyle mi?

Pensilvanya Üniversitesi'nden araştırmacılar otuz üç cinse mensup 4 bin köpeğin yabancıları ısırma, sahiplerine düşmanca davranma ve öbür köpeklerle kavgaya girme eğilimini değerlendirmek için C-BARQ'yu kullandılar. Hayret verici olan, pitbulların ve rottweilerların insanlara saldırma ihtimali en yüksek cinsler çıkmamasıydı – saldırma ihtimali en yüksek olanlar, şivavalar ve dakshundlar idi. Pitbullar ve rottweilerlar listenin ortalarında yer almaktaydılar. Olsa olsa fino köpekleri kadar saldırgandılar.

CİNS Mİ, YOKSA DAVRANIŞ BİÇİMİ Mİ YASAKLANMALIDIR?

İnsanlara yönelik ciddi saldırılara ilişkin cinsler arasındaki farklar köpeklerle ilişkilerimizdeki en çekişmeli konulardan birini karşımıza çıkarır: Bazı cinsler yaradılış itibariyle, onlardan birini sahiplenmeyi yasadışı kılmayı gerektirecek aşırılıkta tehlikeli midir? Pitbul bir zamanlar cesaret ve sadakat timsali –dört dörtlük bir evcil aile hayvanı– olarak addedilirdi. Petey adlı pitbul *Küçük Afacanlar* filmlerindeki baş karakterlerden biriydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında pitbullar askere çağıran posterde boy göstermek-

teydi. Fakat Ocak 2009'da Amerika Birleşik Devletleri Ordusu bir lojmanda meydana gelen, altı ölümlü köpek saldırısına cevaben pitbulların ve diğer "saldırgan yahut potansiyel olarak saldırgan cinslerin" askeri üslerde bulundurulmasını yasaklayan bir kararname çıkardı.

Denver eyaleti pitbulları bütünüyle yasakladı. Ohio'da, asla bir saldırganlık belirtisi göstermeyenlerin de aralarında bulunduğu pitbullar yasa nezdinde "kötücül hayvanlar" olarak addedilir. Ohio eyalet yasaları pitbulların güvenli ve kilit altındaki bir alanda tutulmasını, tasmayla kontrol altına alınmasını ve sahiplerinin 100.000 dolarlık bir sorumluluk sigortası yaptırmasını şart koşar. Çoğu pitbul sahibi yasaları kale almadığından Cincinnati kenti bu cinsi tamamıyla yasaklamıştır.

Gelgelelim, başka yerleşim birimleri hayvan hakları savunucularından ve pitbul tutkunlarından gelen baskılar sonucunda belirli cinslere ayrımcılık yapan kanunları feshetme yoluna gitmiştir. Pitbul yanlısı fraksiyonun dilinden düşmeyen formül "Cinsi değil, davranış biçimini yasakla!" şeklindedir. Bu mücadele Seattle'da pitbullarla sorun yaşamış bir grup yöre sakininin, tehlikeli türlerin mülkiyetine kısıtlama getirecek mevzuatın yasalaştırılması istemiyle kent konseyine gitmesi üzerine doruk noktasına ulaşmıştır. 8 Eylül 2008'de *Seattle Post-Intelligencer*'da eyaletteki pitbul savunucularının, evcil hayvanları yasadışı ilan edilmesin diye verdikleri emeği anlatan bir hikâye yayımlandı. Zamanlama uygunsuzdu. *Post-Intelligencer* okurları sabah kahvelerini yudumlarken ve pitbulların ne kadar sevgi dolu hayvanlar olduğu hakkındaki satırları okurken Seattle banliyösü Sea Tac'ta yaşayan ve Houng Le adını taşıyan yetmiş bir yaşındaki Vietnamlı bir kadın, bir çift pitbulun saldırısına uğramaktaydı çünkü. Komşusu bir saman tırmığını kaptığı gibi, köpekleri Bayan Le'nin yanından uzaklaştırmaya çalıştı; fakat birkaç şerif yardımcısı oraya gelip köpekleri vurana kadar saldırılar dur durak bilmedi. On saat sonra cerrahlar Houng Le'nin kulaklarını başarıyla eski yerine tutturabilmiş, fakat paramparça olmuş sağ kolunu onaramamıştı. Komşulara bakılırsa hayvanlar iyi huylu ve naziktiler. Hatta biri "Oyun seven hayvanlardı ve insanı sırılsıklam edene kadar yalayıp dururlardı," demiştir.

Başını pitbullların çektiği "kötücül cinsler"e yönelik yasaklar, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en hararetli ve anlaşmazlık yaratan, hayvana dair konulardan biri haline gelmiştir. Pitbul destekçileri sahiplendikleri bu cinse yürekten bağlıdırlar. Bu cinse özgü kanundışı şöhretin hak edilmemiş bir durum olduğunu, çoğu pitbulun asla kimseyi ısırmadığını ve cinse özel mevzuatların ırk ayrımcılığının köpekgil versiyonu olduğunu ileri sürerler. Pitbullların adını "Amerika'nın Köpeği" olarak değiştirmek isterler. Pitbul muhalifleri de eşit derecede ateşlidirler. Size 1982 ile 2008 yılları arasında pitbullların Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'dakı 700 sakatlanma vakasından ve 129 insanın ölümünden sorumlu olduğunu anlatırlar. (Halbuki, aynı dönemde Amerika'nın en popüler köpeği durumundaki labrador retrieverlar yirmi dört kişiyi sakat bırakmış ve üç kişiyi öldürmüştü.) Antrozoologlar cins yasaklamaları konusunda fikir ayrılığı yaşarlar. Tanıdığım pek çok araştırmacı, sırf cinsi yaradılış itibariyle tehlikeli diye, insanları bir köpeği seçmekten alıkoyacak kanunlara karşıdır. Oysa herkes onlarla aynı fikirde değildir. Sözgelimi, antrozooloji alanındaki öncülerden biri olan, Purdue Üniversitesi'ndeki İnsan ve Hayvan İlişkisi Merkezi'nin direktörü Alan Beck cins yasaklarını destekler. Kendisi pitbullların dolu silahlara benzediği kanaatindedir. Ve Britanyalı antrozoolog Sarah Knight'ın arzusu, bu cinsin soyunun tükendiğini görebilmektir.

Aynı bölünmüşlük hayvan koruma kuruluşlarının arasında da varlığını sürdürür. American Veterinary Association, American Society for the Prevention of Cruelty to Animals, Humane Society of the United States ve American Humane Association[11] cinse özel mevzuatın aleyhine lobi faaliyetinde bulunurlar. Daha radikal bir duruşu olan PETA'nın da ahlaki nüfuzunu ve siyasi gücünü köpeklerden yana kullandığını düşünebilirdiniz. Oysa bu doğru değildir. PETA pitbullların yok olmasını ister. Kurum, pitbul yasaklamalarının ırk ayrımcılığıyla değil, çekilen acıların azaltılmasıyla ilgili olduğunu iddia eder. PETA aynı zamanda Amerikalıların köpeklere reva gördükleri eziyet bağlamında, çoğu kurbanın pitbullar olduğuna da dikkat

11 Sırasıyla Amerika Veterinerler Birliği, Amerika Hayvan Zulmünü Önleme Derneği, Amerika Birleşik Devletleri İnsaniyet Derneği, Amerika İnsaniyet Birliği. (ç. n.)

çeker. Organize köpek dövüşleri, problemin sadece tek bir ayağını oluşturur. PETA pitbulların başka cinslere kıyasla sorumsuz sahipler tarafından dövülme, aç bırakılma ve ihmal edilme ihtimalinin daha yüksek olduğunu ileri sürer. Birkaç çalışma pitbul sahibi olmakla antisosyal davranışlar göstermek arasında bağlantı bulunduğunu göstermiştir. Bunlar arasında Ohio'da yapılan ve neredeyse tamamı pitbul besleyen, yüksek riskli köpek sahiplerinin düşük riskli köpek sahiplerine kıyasla şiddet içeren suçlardan hüküm giymiş olma ihtimalinin yedi, uyuşturucu suçlarından hüküm giymiş olma ihtimalinin sekiz kat daha fazla olduğunu ortaya koyan bir araştırma da vardır. Sonuç olarak, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki hayvan barınaklarında her yıl 900.000 istenmeyen ve sahiplendirilemez durumdaki pitbula ötenazi yapılmaktadır.

Yine de, C-BARQ araştırmasında pitbulların ve rottweilerların ortalama bir beagle'dan daha kötücül olmadığı sonucuna varıldığını akıldan çıkarmamak gerekir. Pitbul sahiplerinin sadece % 7'si evcil hayvanın bir yabancıyı ısırma girişiminde bulunduğunu bildirmiştir; oysa aynı oran daksund sahiplerinde % 20'dir. Peki o zaman niçin ölümcül köpek saldırılarının üçte ikisinden bu iki cins sorumludur? İtiraf etmem gerekir ki, kozumu öfkeli bir şivava ile paylaşmayı öğle yemeğime el koymak isteyen bir rottweiler ya da pitbulla uğraşmaya yeğlerdim. Şivavalardan daha az saldırgan olsa da, bir rottweiler ya da pitbul tarafından gerçekleştirilmiş bir saldırı sonucunda –bu iki köpek hem daha büyük ve daha kuvvetli olduğu, hem de daha fazla zarar verdiği için– hastaneye kaldırılma ihtimaliniz büyük ölçüde artar.

İnsanlara yönelik pitbul ve rottweiler saldırılarındaki sıçramanın sebeplerinden biri, bu cinslerin bir anda popüler hale gelmesidir. 1979'da pek çok insan hayatında rottweiler adını işitmiş değildi. Her yıl AKC'ye kaydettirilen 3.000 yeni yavruyla birlikte cinsin popülaritesi Amerika Birleşik Devletleri'nde kırk birinci sıradaydı. Buna karşılık, Alman çoban köpekleri yılda 60.000 yavru kaydıyla Amerika'nın en çok sevilen köpekleri arasındaydı. Fakat 1980'lerin ortasında Alman çoban köpeği kayıtları yerinde sayarken rottweiler köpekleri son moda haline geldi. 1979 ile 1993 arasında her kaydedilen 100.000 yeni yavruyla rottweiler sayısı tavan yaptı. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ikinci en popüler cins haline

geldiler ve Amerikan hanelerinde yaklaşık bir milyon kayıtlı rottweiler yaşamaya başladı.

Rottweilera rağbetteki ani yükselişin bir maliyeti de oldu. 1979 ile 1990 yılları arasında rottweilerlar Amerika Birleşik Devletleri'nde altı kişinin ölümüne yol açtı; oysa Alman çoban köpekleri söz konusuyken bu sayı on üç idi. Ne var ki, bu tüyler ürpertici ölüm istatistikleri aniden tersine döndü. Sonraki sekiz yıl boyunca Alman çoban köpekleri dört kişinin, rottweilerlar otuz üç kişinin ölümüne yol açtı. Ölüm vakalarındaki tırmanış kısmen bu hayvanların artan sayılarına bağlanabilirdi. Bir cinsin mizacında hıçbir değişim söz konusu değilken bile, daha çok sayıda köpek daha çok saldırı anlamına gelir.

1993'te rottweilerlar Amerika'nın en tehlikeli köpekleri sıralamasında pitbulları geçici olarak geride bıraktılar. Ne var ki, cins kendi popülaritesinin kurbanıydı. Art arda gelen saldırılar olumsuz tanıtım yerine geçti ve sigorta şirketleri rottweiler sahiplerine ait poliçeleri iptal etmeye başladılar. Sonraki on yılda, rottweiler kayıtları yılda 100.000 yavrudan 20.000'e inerek dibi gördü. Doğru sahiplere denk gelmek koşuluyla, rottweilerlar da tıpkı pitbullar gibi şahane evcil hayvanlar olabilirler. Fakat popülerliklerinin doruğundayken hiç düşünmeden bir rottweiler yavrusu edinen pek çok insan, şirin kürk yumakları bir başkalaşımla Kujo'ya[12] dönüştüğünde hazırlıksız yakalanmıştır.

BİR SÜRÜ FİNO: NEDEN KÖPEK CİNSLERİ BİR ANDA POPÜLER OLUR

Birtakım köpek cinslerinin popülaritesindeki süratli yükseliş ve düşüş, kültürel değişimi tetikleyen şeylere dair daha genel bir soruyu ortaya atar. Sözgelimi, o çirkin, süngerimsi plastik ayakkabı Crocs'u ele alalım. Acaba Crocs nesnel bir anlamda başka ayakkabılardan üstün olduğu için mi popülerlik kazandı – daha mı ucuzdu, daha mı rahattı, sırtınız için daha mı faydalıydı? Yoksa Amerikan kültürünü grip misali kasıp kavuran geçici bir moda mıydı?

12 Stephen King'in bir yarasa tarafından ısırıldıktan sonra *değişim geçiren aynı adlı* romanının baş kahramanı. (ç. n.)

Aynı soruyu rottweiler gibi cinslerin ani popülaritesi bağlamında da sorabiliriz. Sonuçta, rottweilerları beslemek pahalıya patlar, sezaryenle dünyaya getirilmeleri şarttır ve bu hayvanlar displazi, diyabet, katarakt ve Addison hastalığına yatkındırlar. Gerçi, Amerikan köpekgiller tarihindeki en büyük gelip geçici moda onlarınki değildir. O ayrıcalık finolara aittir. 1946 ile 2007 arasında AKC'ye 5,5 milyon fino yavrusu kaydettirilmiştir ve bu, ikinci durumdaki labrador retrieverların kaydından 2 milyon daha fazladır. Fino popülaritesi yeni kayıtların yaklaşık üçte birinin onlar için yapıldığı ve AKC'nin evrak işleriyle başa çıkmak için tam zamanlı bir eleman işe aldığı 1969'da zirveye ulaştı. Cinsin hâkimiyeti büyük bir hızla yayıldı; 1949 ile 1969 arasında yıllık kayıtlar % 12.000 oranında artış gösterdi. Fino çılgınlığı köpeklerle sınırlı değildi. Genellikle beyaz ya da pembe renklerde ve bir Fransız finosunun siluetiyle süslenmiş etekler, soket çoraplı güruh açısından *de rigeur*[13] haline geldi. Günümüzde bu etekler eBay'de en çok rağbet gören ürünler arasındadır.

Şimdi de, İngiliz toy spaniel cinsini düşünelim. Finoların harekete geçmiş avcı karıncalar gibi, savaş sonrası Amerikan kültürünü istila ettikleri sırada, toy spaniel kayıtları 1949'daki küçücük 123 sayısından 1969'da ondan daha bile az olan 45'e düşmüştür. Bu köpekler küçük ve şirindir. *Leydi ve Sokak Köpeği* filmindeki Leydi'yi andırırlar. Resmi AKC cins tanımına göre bunlar "zeki ve ilgili küçük köpeklerdir, sevecendirler ve memnun etme isteğiyle doludurlar." Bundan daha iyisi ne olabilir?

Bu iki cins arasındaki popülarite farkı, evcil hayvan zevkimizin ötesine geçen bir meseleyi önümüze koyar. Niçin birtakım yiyecekler, şarkılar, renkler, kitaplar, dinler, spor ayakkabılar –veya aklınıza ne gelirse– tuttuğu halde diğerleri bir müddet süründükten sonra bilinmezliğe terk edilir?

İhtimallerden biri, bazı kültürel yeniliklerin bir işlevi yerine getirmek konusunda rakiplerinden daha iyi olması sebebiyle –tıpkı organizmanın üremeye uygunluğunu artıran bir genetik mutasyon gibi– gözle görülür bir başarı elde etmesidir. Bu noktada, insanın aklına teneke bira kutuları ve iPod'lar gelir. Fakat hızmalara ve fondü kaplarına yönelik geçici hevesler, daha çok bir temanın işlevsel

13 Fr. Mecburi, olmazsa olmaz. (ç. n.)

olmayan çeşitlemeleri gibi durur. Acaba finolar popüler olmayan cinslere kıyasla daha akıllı yahut daha sadık ya da daha kolay âşık olunabilecek hayvanlar oldukları için mi Amerikalıların evlerindeki köpek boşluğunu doldurur hale geldi? Yoksa sırf meşhur oldukları için mi meşhur oldular?

İnsan ile hayvan ilişkilerinin evrimsel psikolojisini ele alan bir makale yazmam istenildiğinde bu soruyla ilgilenmeye başladım ve bir kültürel evrim tartışmasını da makaleye dahil etme kararı aldım. İnternette hayvanlarla ilgili ani tutum değişikliklerine dair örnekler ararken karşıma önceki üç yılda her cinse ait yavru köpek kaydı sayısını listeleyen American Kennel Club web sitesi çıktı. Sayıların yer aldığı sütunlara göz atarken Dalmaçyalı yavrusu sayılarının birdenbire düşüşe geçtiği dikkatimden kaçmadı. Önceden tanıdığım, AKC yönetim kurulunun da üyesi olan bir Dalmaçyalı üreticisine telefon ettim ve kadına kuruluştan benim için uzun dönem Dalmaçyalı kayıtlarını alıp alamayacağını sordum. Birkaç hafta sonra AKC'nin Manhattan merkez bürosundan gönderilmiş şişkin bir paket ofisimdeydi. Madenin ana damarına ulaşmıştım: AKC'deki her cins için tutulmuş, altmış yıllık kayıt istatistikleri karşımda duruyordu. Bu da tam kırk sekiz milyon köpeğin kaydı demekti.

İyi haber buydu. Kötü haberse psikoloji tarihindeki en büyük veri setini yorumlamak mecburiyetinde oluşumdu. Başka ne yapacağımı bilemediğimden her cinsin ne kadar arttığını gösteren grafikler yaptım. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren sadece dört cinsin Amerika'nın en popüler köpeği durumuna gelebildiğini gördüm. Bunlar sırasıyla şöyle: Cocker spanieller, beaglelar, finolar ve cocker spanieller (evet, tekrar) ve labrador retrieverlar. Bu köpekler Amerikalı evcil hayvan sahiplerinin gönüllerini fethederken birbirlerinden oldukça farklı güzergâhlar izlemişlerdi. Finolar popülerliğe giden yolu ışık hızıyla kat ederken, labradorlar kırk yıl boyunca yılda % 10'luk bir oranda yayılarak bir numaraya ağır ve kararlı adımlarla ilerlemişti. Cocker spaniel ve beagle grafikleri ise dalgalı bir seyir izliyordu.

Grafikler aynı zamanda çoğu köpek cinsinin hayatlarımıza girmenin yolunu asla bulamadığını da gözler önüne serer. Arkadaşlarınızın kaçında 1993'te yetmiş yavruyla üst sınırına ulaşmış bir

cins olan Otterhound vardır? Ya da arkadaşlarınızın, 1934'ten beri kayıtları altı ile kırk arasında gidip gelmiş bir Harrier'ı olmuş mudur? Bir müddet sonra Amerika'nın değişken köpekgiller manzarasını çözümlemek bende bir saplantı halini aldı. Geceleyin rüyamda demografik eğriler görmeye başladım. Gün içinde cinslerin artış hızı şemalarını inceleyerek, köpek muhabbetiyle arkadaşlarımın canını sıkarak ve tuhaf adlar taşıyan kıyıda köşede kalmış cinsler –Keeshondlar, Schipperkeler, Pulkiler– üzerine düşünerek çok fazla vakit geçirdim.

Gerçek şu ki, bu çabanın sonunda bir yere varacağım yoktu.

KÖPEK CİNSLERİ, BEBEK ADLARINA NASIL BENZER

Bir öğle sonrasında *Biology Letters* dergisinde adını hiç duymadığım iki araştırmacı tarafından yazılmış bir makaleye rastladığımda şansım açılıverdi. Araştırmacılardan biri Duke Üniversitesi'nde biyoloji lisansüstü öğrencisi olan Matt Hahn, diğeri Londra Üniversitesi'nde antropoloji dalında doktora sonrası çalışmalar yapan Alex Bentley idi. Makaleleri insanların bebeklerine verdiği isimler üzerineydi.

Matt ve Alex farklı disiplinlerden geliyorlardı; fakat ikisi de acemi şansının evrimsel değişimi nasıl etkilediği konusunda çalışmışlardı ve bu, Alex açısından kültürlerin nasıl değişim geçirdiği, Max açısından ise genlerin nasıl evrimleştiği meselesine karşılık gelirdi. Hipotezleri, Neolitik çanak çömleklere kazınmış tasarımlardan Country müziğinin hit parçalarına kadar, insan kültüründeki çoğu değişimin insanların iflah olmaz kopyacılar oluşuna atfedilebileceği üzerine kurulmuştu. Bebek adları, fikirlerini sınamak için onlara ideal bir yol sunuyordu; zira Sosyal Güvenlik İdaresi 20. yüzyılın her on yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde en çok rastlanan ilk bin adın sıklığına yer veren bir web sitesi hazırlamaktaydı.

Matt ile Alex milyonlarca bebek adını bilgisayarlarına indirdiler ve çalışmaya koyuldular. Gen sıklıklarındaki değişimleri incelemeye yarayan bilgisayar modellerini kullanarak en gözde adlardaki daimi değişikliklerin rastlantısal yönelim adlı bir evrimsel değişim mekanizmasını açıklamak için geliştirilmiş teoriyle anlamlandırılabildiğini buldular. Temel fikir insanı şaşırtacak derecede *basitti:* Stiller değişir; çünkü insanlar bilincinde olmaksızın birbirini kop-

yalar. Zaman zaman, biri çıkıp yeni bir bebek adı icat eder ya da yeni bir köpek cinsi geliştirir. Bunun kopyalanıp kopyalanmaması ya da popülerlik kazanıp kazanmayacağı büyük ölçüde bir rastlantısal olasılık meselesidir. Beğeniyle ilgili konularda, çoğu zaman sürünün arkasından gideriz.

Matt ve Alex'in bebek adlarının acemi şansıyla popüler olduğunu kanıtlamak için kullandıkları matematiği aklım tam olarak almadı; fakat savlarının özünü kavradım. Son moda yavru köpeklerdeki değişimlerin bana araştırmacıların fikrini sınama imkânı sunduğu kafama dank etti. Yazarlara e-posta gönderdim ve köpek grafiklerimden birkaçını da e-postaya ekledim. İlgilerini çekeceğini bildiğimden, "Bu arada, veri setimde tam 48 milyon köpek var; ilgilenir misiniz?" diye ekledim.

Yanıt çabucak geldi ve coşkuluydu: "Evet! Dosyayı bize gönder." Analizleri, tıpkı bebek adları gibi köpek cinslerinin de çoğu zaman kozmik zarların atılışıyla popülerlik kazandığını açığa çıkardı. Köpek cinslerindeki gelip geçici tercihlerimiz matematikçilerin *güç kanunları* adını verdiği, bir tür istatistiksel dağılımı takip etmektedir. İnsan toplulukları söz konusuyken, sayısal olarak büyük miktarda insanın birbirini etkilediği durumlarda bu yasalar kendilerini gösterir. Güç kanunu grafikleri Brancusci heykelciklerine özgü bir zarafet taşır: Çizgi sert bir hamleyle sol üstten aşağı iner ve sağa doğru azalarak ilerler. Kariyerini davranış bilimlerindeki muğlak bulguların gerçek dünyadaki karşılıklarını göstermek üzerine kuran *New Yorker* yazarı Malcolm Gladwell, güç kanunu grafiklerini uç kısmı yukarıya bakacak şekilde yerde duran bir hokey sopasına benzetir.

Güç kanununun ana fikri, ister çok satan kitaplardan, alıntılanan bilimsel yayınlardan, indirilen müziklerden, ister Web sayfası ziyaret edilme sayılarından, bebek adlarından ya da köpek cinslerinden söz ediyor olalım, mevcut seçeneklerin takriben % 20'sinin ilginin % 80'ini çekeceğidir – bu, ekonomistlerin 80:20 olarak adlandırdığı bir olgudur. İlk birkaç seçimin ardından popülarite baş aşağı gider ve gitgide azalarak sıfıra yaklaşır. İş çevrelerinde güç kanunlarının "uzun kuyruk" şeklinde tabir edilmesinin sebebi budur.

Bunun köpekler konusunda nasıl işlediğine bakalım. 2007'de yavru köpek kayıtlarının % 81'i en üstteki 31 cinse aitti. Bu da geri

kalan 125 cinsin popülarite kırıntılarından sebeplenmek uğruna birbiriyle mücadele etmesi demekti. En alttaki 50 cins, yeni yavru köpek kayıtlarının sadece % 1'ini oluşturmaktaydı. En popüler cins olan Labrador retrieverlar en az popüler cins durumundaki İngiliz tilki av köpeklerine kıyasla 9.000 kat daha fazla yavru köpek kaydı tutturmuştu. Uzun kuyruğun kaçınılmazlığı tam da burada karşımıza çıkar.

Rastgele yönelim hipotezine göre, sürekli birtakım yeni icatlar türediğinden modalar daima değişmektedir. Misal, adamın biri adını timsahlardan alan çirkin bir plastik terlik icat eder ya da bir minyatür Alman teriyerini bir Yorkshire teriyeriyle çiftleştirmek suretiyle, yeni bir köpek cinsi geliştirir (resmi adı: Snorkie). Çoğu yeni fikir fos çıkar ama gün gelir biri tutar. Kültürel değişimleri zarların atılmasıyla açıklayan bu bakışın satır aralarında bize söylediklerinden biri, tüm bu pratik sebepler dolayısıyla bir sonraki büyük olayı hatasız öngörmenin imkânsızlığıdır; bunun bir ayakkabı modeli mi, bir bebek adı mı, bir hit şarkı mı yoksa bir köpek cinsi mi olduğunun önemi yoktur.

AKC kayıtlarından yola çıkarak yaptığımız analiz, köpekler konusundaki beğenilerimizin de insanları hızmaları seksi bulmaya yönelten aynı kitle psikolojisinin bir yansıması olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ben tabii ki köpek cinslerine yönelik geçici tutkuların tıpkı biyolojik virüsler gibi, epidemik boyuttaki zihinsel virüsler tarafından yayıldığı fikrimde ısrarcıyım. Bir epidemi – ister domuz gribi, ister yeni bir dans olsun– üç aşamadan geçer. Birincisi ağır ve istikrarlı büyüme aşamasıdır. Darbımeseldeki bardağı taşıran son damla aşamasını geçtikten sonra, her şeyin yanıp kül oluşuna benzeyen üçüncü kaçınılmaz aşamaya kadar yangın misali yayılır.

Aynı model köpekler için de geçerlidir. 1950'lerde Irish setter kayıtları yılda 2.000 ile 3.000 arasında gidip gelmekteydi. 1962'de taşma noktasına ulaştı ve cins "virüs gibi yayıldı". Kayıtlar adeta uçuşa geçerek 1974'te 60.000'in üzerine fırladı; bu % 2.300 oranında bir artış demekti. Derken, türün kazandığı popülarite yükseldiği kadar ani bir şekilde düşüşe geçti. Yanıp kül olma aşamasının sonlarında Irish setter kayıtları cins popülaritesinin zirvesinde kaydedilen sayının yalnızca % 5'ine karşılık gelmekteydi. Bunların yükseliş ve düşüş grafikleri mükemmel derecede simetriktir

ve paylarına düşen "on beş dakikalık şöhret", tam yirmi beş yıl sürmüştür. Aralarında Dobermanların, Old English çoban köpeklerinin ve Saint Bernardların da olduğu bir düzine diğer cins de aynı modeli göstermektedir.

SOYU BELLİ KÖPEĞİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

Bu cinslerin popülaritesini yansıtan epidemiler kültürel kaprislerimizin hayvanlarla ilişkilerimizdeki etkisini gözler önüne serer. Şimdilerde, Amerikalılar gelip geçici bir diğer köpekgiller modasının –bir safkan köpeğe sahip olma arzusunun– yanıp kül olma evresine girmiş gibidirler.

Amerika'da köpeklerin can dostu ve çalışma ortaklarından çıkıp moda çizelgelerine dönüşme süreci 1884 yılının ılık bir eylül günü, bir grup sportmenin sonradan American Kennel Club'a dönüşecek oluşumu meydana getirmek üzere bir araya gelmesiyle başladı. Bu insanlar, on yıl önce işlevine uygun şekilde Kennel Club adını taşıyan, tüm cinsleri barındıran ilk köpek evini kuran Britanyalı mevkidaşlarının izinden gitmişlerdi. AKC kısa bir müddet sonra başlangıçta sekiz cinsi temsil eden 1.400 soyu belli köpeğin yer aldığı bir kütük oluşturdu. İngiltere'de olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde safkanlara yönelik ilgideki artış olağanüstüydü. Köpek gösterileri toprak sahibi sınıfın eğlencesi olarak başladı; fakat köpek sevdası gün geçtikçe büyüyen orta sınıfın da ilgisini çekti. Bu da modanın zenginlerden yavaş yavaş zengin özentilerine sirayet ettiğini gösteren klasik bir vakaydı.

1900 ile 1939 yılları arasında AKC'nin yıllık kayıtları 5.000'den 80.000 yavru köpeğe çıktı. Hedefine safkanları alan büyük çılgınlık İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra safkan Amerikan köpekleri oranının % 5'ten % 50'ye fırladığı ve kayıtların Amerika Birleşik Devletleri'ndeki insan nüfusundan 15 kat daha hızlı arttığı dönemde baş göstermiştir.

Soyu belli köpek patlamasını, milyonlarca Amerikalının banliyölerde köpeklere uygun bahçeli evler satın almasına olanak veren, 1944 tarihli Amerikan Askerleri Kanun Tasarısı'na dayandırırım. Benim ailem bunun tipik bir örneğidir. Bombardıman uçağı pilotu olan babam 1945'te savaş bitince eve döndü. Annemle babam Ordu

Emeklileri İdaresi'nden aldıkları düşük faizli bir borçla çimenlik alanı da bulunan bir ev satın aldılar; bana ve kız kardeşime birlikte oynayabileceğimiz bir beagle verdiler. Bosco'nun AKC'den "resmi evrakları"nın olması bizi gururlandırıyordu. Doğrusu, ailemizdeki hiç kimse AKC kaydının gerçekte ne anlama geldiğini bilmezdi; fakat bu ifade kulağımıza hoş gelirdi. Yavru köpeğimiz bir aristokrattı.

1970'te AKC her yıl bir milyon kayıt işlemi yapar hale gelmişti ve dünyanın en geniş safkan köpek kütüğü durumundaydı. 80'ler ve 90'lar kuruluş açısından bereketli zamanlardı. 1990'da Amerika Birleşik Devletleri'ndeki uygun nitelikte köpeklerin yarısı AKC'ye kayıtlıydı. 2007'de kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan AKC, yarısı yavru köpek kayıt ücretlerinden sağlanmış olan 72 milyon dolarlık bir gelir elde etti.

Gelgelelim, ufukta karanlık bulutlar toplanmaya başlamıştı. Nicedir tartışma konusu olan AKC 1990'da *Atlantic Monthly*'de yıkıcı bir eleştirinin yayımlanmasıyla ağır bir darbe aldı. Yazar Mark Derr, AKC'yi güzel bir görüntü için köpeklerin haddinden fazla üretilmesiyle elde edilen kâra miyop bir şekilde odaklanmış, elitist ve gizli kapaklı bir kuruluş olarak tasvir etmişti.

Geçtiğimiz on beş yılda AKC kayıtları 1990'daki her yıl 1,5 milyon yavru köpekle ulaştığı zirveden aşağı % 50 oranında düştü. 2008'de temsilciler kurulu, halihazırdaki eğilimlerin devam etmesi durumunda kayıtların yakında 250.000 yavru köpeğe düşeceği ve AKC'nin 40 milyon dolar tutarında bütçe açığı vereceği konusunda bilgilendirildi. Başkan Ron Menaker kurula sunduğu raporda lafı ağzında gevelemiyordu: "Hiç hata yapmayın, AKC'nin ve bildiğimiz haliyle bu faaliyetin geleceği tehlike altındadır." Menaker kayıtlardaki kan kaybının durdurulmaması halinde AKC'nin de Westinghouse, Pan American Airlines ve Standard Oil Company gibi soyu tükenmiş ikon şirketlerin saflarına katılacağı konusunda temsilcileri uyarmıştı.

AKC köpeklerde genetik saflık aranılmasıyla alakalı, değişen kültürel tutumların kurbanı olmuştur. AKC uygunluk müsabakası, üreticilerin ele avuca sığmaz, Platonvari bir idealin peşinden koştuğu tuhaf bir ırk iyileştirmeciliği ve felsefe karmasıdır. Şov köpeği düşkünleri size yaptıkları işin nihayetinde cinsin iyileştirilmesi ve onun mükemmelliğe gitgide daha çok yaklaştırılmasıyla ilgili

olduğunu söylerler. Şov dünyasında mükemmellik yazılı bir kod, başka bir deyişle cins standardı ile tanımlanmıştır. AKC standardına göre göğsünde iki buçuk santimetrelik beyaz benek olan Yorkshire teriyeri makbuldür. Beş santimetrelik beneğe sahip Yorkshire teriyeri diskalifiye olur. Benim gözdem, bir Clumber spaniel'in "düşünceli bir ifade" taşımasını şart koşan kuraldır.

Cins standartları bir köpeğin mizacına dair sözde bir güvence sunuyor olabilir; fakat işin aslı bu standartların birlikte yaşamayı eğlenceli kılacak kalıtsal özelliklerden çok, hayvanın göz kenarlarının rengi ve kafa biçimi gibi niteliklere önem atfettiğidir. Asheville şovundaki bir köpek terbiyecisine şov kalitesinde bir Silky Terrier satın almanın bana kaç paraya mâl olacağını sordum. Adam maliyetin 2.000 ile 3.000 arasında değiştiğini söyledi; ama sonra beni yaklaşık 800 dolara "evcil hayvan kalitesinde" bir Silky satın alabileceğim bir üreticiyle temasa geçirebileceğini ekledi. Köpek şovu dünyasında "evcil hayvan kalitesi"nin anlamı "kaybeden" olmaktadır.

Fakat iyi bir evcil hayvan, çoğu insanın bir köpekte tam olarak aradığı şeye karşılık gelir. Başka bir deyişle, üreticilerin üretmeye çalıştığı hayvanlar, çoğu insanın arzu ettiğinden farklıdır. Ve profesyonel üreticiler mükemmel köpeği yaratma gayretleri sonucunda zarif dış güzelliği, kelimenin hakiki anlamıyla iç güzelliğinin önüne geçmiş hayvanı yaratmışlardır – burada söz konusu olan, kaportanın altına dikkatle bakana kadar nefesinizi kesen bir köpektir. Şov pistinin paradoksu tam da budur.

Mary Jean ve ben iyi huylu, büyük köpeklere bayılırız; insanın güvenebileceği, çocukları andıran köpeklerdir bunlar. Labradorların ve golden retrieverların cazibesine kapılmamızın sebebi budur. Üç köpeğimiz oldu ve hepsini çok sevdik. Ne var ki her birinin mensup oldukları kabilenin kalıtsal yükleri de kayıt belgeleriyle birlikte paketlenmiş ve tarafımıza gönderilmişti sanki. Labradorlarımız Molly ve Tsali'de sakat kalmalarına yol açan kalça displazisi ortaya çıktı. Tsali'nin vakasında, durum öyle kötüydü ki kızımızın sabahleyin uykudan uyanması, bir ağrı yönetimi alıştırması haline geldiğinde ona ötenazi yaptırmak zorunda kaldık. Dixie ise golden retriever hastalıklarını tam kadro miras almıştı: Dermatit, kalça problemleri, hipotiroid ve sonunda canını da alan konjestif kalp yetmezliği. Kalıtsal hastalıklar safkanlar bağlamında istisna

değil, kuraldır. Köpeklerin taşıdığı 19.000 gen arasında 350 bozukluk sinsice varlığını sürdürür. Bunların pek çoğuna insanlarda da rastlandığından safkan köpekler narkolepsi, epilepsi ve kanser gibi insan hastalıklarının incelenmesinde gözde bir hayvan modeli haline gelmiştir.

Soyu belli köpekler birkaç sebepten dolayı genetik bozukluklara yatkındır. Bunların kimisi fiziksel deformasyon elde etmek için yapılan kasıtlı seçimlerin sonucudur ve en iyi örneği de buldoktur. Buldok sahipleri bu cinse ulaşmak için kızgın boğayı burnundan tutmak üzere tasarlanmış bir hayvanı ailenin evcil hayvanına dönüştürmeye çabalamış ve bunu da atletiklik ve kavgacılık özellikleri yerine, uysallığı seçerek yapmışlardır. Gün geldi, azmansı kafalara ve basık suratlara sahip buldoklar moda oldu. Bu görüntü kondrodistrofi adı verilen bir iskelet kusurunu seçerek elde edilmektedir. Kafadaki ve surattaki biçim bozuklukları, doğum kanalından yavru doğuramama, güç nefes alma, horlama ve uyku apnesi gibi bir dizi problemi beraberinde getirmiştir. Abartılı yapısal özellikler için başvurulan benzer yapay seleksiyon Alman çoban köpeklerindeki kötü kalça kemiğinin (eğimli kaba etler yaratma amaçlı üretimin sonucu) ve daksundlardaki kötü durumdaki sırtın da sorumlusudur.

Gelgelelim, soyu belli köpeklerdeki çoğu genetik problem morfolojik anormallik için yapılmış kasıtlı bir seçimin değil soy içi üremenin yan ürünlerdir. 400 civarındaki köpek cinsinin büyük bölümü son 200 yılda küçük baba havuzlarından geliştirilmiştir. AKC'ye kayıtlı 20.000 Portekiz su tazısının tamamının soyu, 31 hayvana dayanmaktadır ve su tazısı genlerinin % 90'ı sadece 10 köpekten gelmektedir. Sınırlı bir gen havuzunda gerçekleştirilen soy içi üreme, bir yavru köpeğin ebeveynlerin her ikisinde bulunan zararlı çekinik alelleri miras almaya daha yatkın olduğu anlamına gelir. Tek bir ata soyunda yer almaktaki kötü genler, köpeklerin pek çoğuna bir sürü zarar vermektedir. Bu da yaygın baba etkisi olarak bilinir. Sözgelimi, Springer spaniellerinin kendilerini besleyen eli ısırmak gibi rahatsız edici bir huyu vardır. Cornell ve Pensilvanya Üniversitesi araştırmacıları bu cinsin saldırganlık durumu ile tek bir kulübe ve daha spesifik olarak, tek bir köpek arasında bağlantı kurmuşlardır. (Araştırmacılar bunun yanı sıra şov pistlerine uygun

üretilen springer spaniel soylarının avcılık için üretilen springerlara kıyasla sahiplerine saldırmaya daha fazla eğilimli olduğunu da bulmuşlardır.)

Bir ürünün % 25'i kusurlu çıktığında tüketicinin duruma isyan etmesi beklenir. Kayıtlı safkan talebinin en parlak dönemi geride kaldıkça, 1950'lere kadar Amerika'nın en popüler evcil hayvanı olan kırma köpekler, yeniden kültürel ilgi nesnesi konumuna dönüvermiştir. 1980'lerde hayvan koruma grupları soylarının belli olup olmadığına bakılmaksızın, hayvan barınaklarına terk edilmiş köpeklerin sahiplenilmesini teşvik etmeye başladı; zira bu davranış, safkan bir yavru satın almakla kıyaslandığında ahlaki bir üstünlük taşıyordu. 2008'in sonlarında Başkan Yardımcısı Joe Biden'ın ailesi Washington'a giderken yanlarında götürmek üzere safkan bir Alman çoban köpeği seçti. PETA'nın blogundaki manşette "Joe Biden Birini Satın Aldı, Diğerini Öldürttü" yazıyordu. Bunun üzerine, Biden ailesi birdenbire ikinci bir köpeğe –bir kurtarma köpeğine– ihtiyaç duyduklarına karar verdi.

İYİ KÖPEKLERİMİZİN SOYU TÜKENİYOR MU?

Köpeklerle ilgili beğenilerimizde yaşanan diğer değişimlerde olduğu gibi kırma cinslere ve kurtarma köpeklerine sahip olma arzumuz da beklenmeyen bir sonuç getirdi: Barınak köpeklerini sahiplenmek isteyenlerin sayısı yükseldikçe arzda bir düşüş –hatırı sayılır bir düşüş– meydana geldi. 1970'te Amerika Birleşik Devletleri'ndeki barınaklarda 23 milyon köpeğe ve kediye ötenazi yapılmıştır. 2007'deyse bu sayı tahminen 4 milyona inmiştir. Terk edilen evcil hayvanların sayısındaki bu sert düşüş, modern hayvan koruma hareketindeki en başarılı kampanyanın, başka bir deyişle kutsal yumurtalık aldırma ve kısırlaştırma mücadelesinin bir sonucudur.

Ev hayvanlarının yumurtalıklarını aldırma telaşımız, Amerika'da köpeklerin soyunun tükenmesi ihtimalini beraberinde getirmiştir. Hayvan barınaklarındaki ötenazi vakalarını ortadan kaldırmak amacını güden 300 milyon dolarlık Maddie's Fund'ın başkanı Richard Avanzino, taleplerin Çin ve Meksika'daki yavru köpek çiftlikleriyle karşılanmasından endişe eder. *Hayvan kurtarma ca*miasındaki başka kişiler ise, bir köpek kıtlığı yaşandığı konusunda

o kadar emin değildirler. Bol miktarda sahiplenecek köpeğimiz olduğunu, ancak bunların ülkenin yanlış yerlerinde bulunduğunu ileri sürerler.

Birtakım tahminlere göre, Kuzeydoğu'nun bazı kesimlerinde sahiplenilecek durumdaki köpeklerin % 90 gibi büyük bir miktarı, Güney'den sürgün edilen köpeklerden oluşmaktadır. Benim yaşadığım il her yıl 200 barınak köpeği ihraç eder ve Atlanta Humane Society[14] onların 600'ünü başka yerlere gönderir. PetSmart Charities bünyesinde çalışan Rescue Waggin' bir yılda takriben 10.000 köpeği istenmedikleri yerlerden onlara ihtiyaç duyulan yerlere nakleder. Güney eyaletlerindeki istenmeyen köpek bolluğu evcil hayvanların hadım edilmesine yönelik tutumlardaki bölgesel farklılıkları yansıtır. Yumurtalık aldırma ve hadım etme kampanyaları ülkenin benim bulunduğum kesimine kıyasla Kuzeydoğu'da, Ortabatı'da ve Batı Sahili'nde çok daha büyük bir başarı kazanmıştır. İstenmeyen evcil hayvanların ötenazi oranı North Carolina'da kişi başına, örneğin Connecticut'ta olduğundan kırk misli daha fazladır. Yerel hayvan kurtarma grubumuz zorunlu bir yumurtalık aldırma ve hadım etme kanununun yürürlüğe konulması için belediye meclisini harekete geçirmeye uğraştı. Oysa bu, daha baştan başarısızlığa mahkûm bir girişimdi. Güney'in kırsal kesiminde yaşayanlar nasıl ki imar planlarından, silah kontrolünden ya da küçük çocukların arkası açık bir pikapta kasabanın orasına burasına götürülmesine yasak getiren kanunlardan haz etmiyorlarsa aynı şekilde köpekleriyle ilgili sınırlayıcı kurallardan da hoşlanmıyorlardı.

Arkadaşım Jill'in işi üniversite birinci sınıf öğrencilerine tarih öğretmektir; fakat hayattaki tutkusu terk edilmiş köpeklere yuva bulmaktır. Jill yıllar içinde 2.000 köpeği iğnenin ucundan almayı başarmıştır. Ayda bir kez Tanrı rolüne soyunur. İnsanın içini parçalayan bir şeydir bu. Jill, elinde kauçuktan yapılmış bir kolla yerel barınağımızın koridorlarını arşınlar. Bir köpeğin geleceği olabileceğine, birinin ona âşık olabileceğine aklı yatmışsa eğer, köpeği standart bir davranış tarama testinden geçirir. Sahte kol bu işe yarar. Köpeğin burnunun önüne bir kâse yiyecek koyar. Derken, hayvan yemek yemeğe başlar başlamaz yiyeceği kauçuk kolla çekip alır. Köpek hırıldar ya da kola saldırırsa, geçmiş olsun.

14 Atlanta İnsaniyet Derneği. (ç. n.)

Çoğu köpek elemeyi geçemez. İçlerinden bazıları kolu ısırır. Diğerleri yaşlı yahut çirkin oldukları için sahiplenilecek durumda değildirler. Küçük köpekler "son moda" olduğundan büyükleri, özellikle de siyah olanları bir eve yerleştirmek her geçen gün zorlaşmıştır. Jill aynı zamanda pitbullardan da uzak durur. Dediğine bakılırsa, pitbullar çoğu zaman yanlış türde insanlar tarafından sahiplenilmektedir. Jill'in reddettiği hayvanların neredeyse hepsine ötenazi, sahiplendirilebileceğine hükmettiği köpeklere ise kuduz ve parvo aşısı yapılacaktır. İki hafta sonra onlar da I-95 yönüne giden bir kamyonun arkasındaki diğer iki düzine köpeğin arasına karıştıktan sonra, bir dizi köpek kurtarma gönüllüsünün araçlarıyla seyahat ederek Kuzeydoğu'nun banliyölerine ulaşacaklardır.

Jill'in bütün göçmenleri olumlu sonuç almayabilir. Geçen sene, Greenwich, Connecticut yakınlarındaki bir hayvan barınağından onu aradılar; barınak Jill'in onlara gönderdiği köpeklerin birinden –bir Avustralya çoban köpeği kırmasından– memnun değildi. Erkek köpek Jill'in kauçuk kol testini başarıyla tamamlamıştı; fakat kamyon Mason-Dixon Yolu'nu geçer geçmez fena halde hırçınlaşmıştı. Barınak Jill'e bir tercih sunuyordu: Ya buraya gelip köpeği alırsın ya da biz ona ötenazi yaparız. Jill o akşam arabasına atladı, eyaletler arası yolda on dört saat araba kullandı, köpeği aldı, geri döndü ve eve kadar on dört saat direksiyon salladı. Boşa giden bir emekti. Yankiler haklıydı; köpek tehlikeliydi. Bir ay sonra Jill hayvanı uyutmak zorunda kaldı.

İNSAN İLE KÖPEK İLİŞKİSİ KARMAN ÇORMAN BİR ŞEYDİR

Bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda kurdun 20.000 yahut 30.000 yıl önce verdiği türlerinin kaderini insanlara emanet etme kararı karman çorman bir durum yaratmıştır. Zaman içinde bu hayvanların torunları gönüllerimizi fethetmiş ve insan toplumunun dokusuna nüfuz etmişlerdir. Kazançlı çıktıkları husus, düzenli gıdaya kavuşmak ve karşısında kıvrılıp yatılacak sıcak bir ateş bulmaktır. Köpeklerin iki ayaklı velinimetlerinin zaman zaman bir köpek yavrusunu pişirmesi, yuvanın ve şöminenin sunduğu güvenlik karşılığında ödenecek küçük bir bedel gibi görünmektedir. Ama sonra bunu tasma, boyunduruk, dövüş arenaları, itaat okulu

ve hayvan barınağı izledi. Son olarak da, insanların bir zarafet ve verimlilik örneği sayılabilecek temel köpekgiller biçimini, doğada asla var olmayan şekillere, renk tonlarına ve boyutlarına soktuğu genetik biçimlendirme rezaleti baş gösterdi. Köpek genomunu kurcalayarak modern domatesler misali şahane görünen, fakat stilin öze galip geldiği, hayret verici bir hayvanlar güruhu yarattık. Şimdiyse, hayvan yoldaşlarımızı, en yeni giyim tarzlarını seçerken başvurduğumuz aynı yüzeysel tüketici psikolojisini kullanarak seçiyoruz. İşlevsellikten dostluğa ve dostluktan moda kaygısına geçiş süreci tamamına ermiştir.

Gelgelelim, bir yandan da köpeklerimizi severiz. Onlara sırlarımızı açarız, Noel armağanları satın alırız, onları tatillere götürürüz, onlar için web siteleri tasarlarız ve onlara çocuklarımızmış gibi muamele ederiz. Köpekler yataklarımızda uyur. Öldükleri zaman yas tutarız. İnsan ile köpek ilişkisinde varolan paradokslar özellikle hayvanlarına çok düşkün kimselerde bütün açıklığıyla kendilerini gösterir. Hayatları sevdikleri cinsi iyileştirmeye odaklanmış safkan köpek sevdalılarının tutkusuna hayranlık duyarım. Onlardaki köpek sevgisi derin ve gerçektir. Fakat kusursuz köpeği yaratma gayretlerinin sonucunda derisi sürekli kaşınan, aşırı büyük kafataslarına, aşırı küçük kalplere ve daima acı veren kalçalara sahip milyonlarca hayvan üretmişlerdir. Acı çeken hayvanlardır bunlar.

Nancy Brown'ın hayattaki misyonu kurduğu kurt köpeği takımını mümkün olduğunca mutlu etmektir. Fakat acı gerçek, bu yaratıkların hayatlarını tel örgülerle kuşatılmış bir kafesin sınırları içinde geçirmeye mahkûm, rahat yüzü görmeyecek bir yabanıl ve ehlileştirilmiş canlılar karması olduğudur.

Jill ise yaşadığım ilde bir yuva bulduğu her köpeğe karşılık iki köpeğe ötenazi uygulanacağını bilir. Hangilerinin yaşayacağına ve hangilerinin öleceğine karar vermenin ahlaki yükünü taşır. Kimseciklerin umurunda olmayan köpeklere duyduğu bağlılık sosyal hayatını kısıtlamış ve kariyerine engel olmuştur. Çoğu zaman kederli bir hali vardır. Bana "Sen bunun birazını bile yapamazdın" dediğinde olayı doğru ifade etmiştir.

Benim köpeklerle ilişkim de karmaşıktır. Bizimle yaşayan köpeklerin hepsini –hatta, altı yıl önce kurtardığımız Benji'nin tıpkısının aynısı Puppy'yi bile– sevmişimdir. Kızımız hayatımda gördüğüm

en akıllı köpekti. Ne var ki, Puppy'nin masum suratı yaşlandıkça daha fenalaşan kötü huyunu maskelemeye yaradı: Kendisi ileri yaştaki Labradorumuza dehşet vermeye başladı ve zaman içinde ailenin her bir ferdini –kimisini birkaç kez olmak üzere– ısırmaya başladı. Ülkenin en iyi hayvan davranış bilimcilerine danışmamın hiçbir yararı olmadı. Bir öğleden sonra, Puppy durup dururken bizi ziyarete gelmiş bir arkadaşa saldırdı. Bardağı taşıran son damlaydı bu. Veterinerimiz Doktor Shields gerçekle yüzleşmek zorunda olduğumu söyledi. Puppy'yi uyutma vakti gelmişti.

Veterinerin ofisine yaptığımız o son, uzun araba yolculuğunu daha dünmüş gibi hatırlıyorum. Aradan dört yıl geçti; fakat onun ölümü bana hâlâ ağır geliyor. Belki de bir kedi sahiplenmemizin sebebi de budur. Ama evin içinde bir köpeğin dolaşmasını gerçekten özlüyorum.

5

"Mezuniyet Balosu Kraliçesi İlk Geyiği On Altıncı Yaş Gününde Öldürür"

Cinsiyet ve İnsan-Hayvan İlişkisi

> Toplum olarak, kadınların hayvanların çektiği acılara tepki vermesini bekleriz; bunu kadın olmanın "doğal" bir parçası gibi görürüz.
>
> BRIAN LUKE

> Erkekler avcılıktan ve öldürmekten zevk alırlar ve bu faaliyetler, ekonomik anlamda lüzumlu olmaktan çıktıklarında dahi, spor adı altında devam ettirilir.
>
> SHERWOOD WASHBURN

Antrozooloji alanına ilk akınlarımı gerçekleştirmeye başladığım dönemde, erkeklerin ve kadınların hayvanlarla etkileşime girerken birbirlerinden ne kadar farklı olduklarını görmek beni derinden etkilemişti. Sözgelimi, bir keresinde sağlıklı hayvanlara ötenazi uygulanması gibi ahlaki konulardaki tepkileriyle ilgili olarak veterinerlik okulu öğrencileriyle mülakat yapmıştım. Bu kadınlardan biri olan Elizabeth bana "İlk seferde ağladım, on beşinci seferde de ağladım. Gün geçtikçe daha kolaylaştığı yok; fakat müşterinin önünde duygularımı saklamayı ve onlar için güçlü davranmayı öğrendim," demişti. Erkek meslektaşı William ise farklı bir cevap vermiş, "Ötenazi beni etkilemiyor," demişti. "Bazen kendime şaşıyorum; fakat dürüst olmak gerekirse beni hiç rahatsız etmiyor."

Çok sayıda benzer açıklama işittikten sonra bariz bir hipotez ortaya attım; şöyle ki, kadınlar hayvanlara iyi davranırlardı ve erkekler, yani... o kadar da iyi davranmazlardı. Derken, anomalilere

–cinsiyetlerin başka türlerle kurduğu ilişkiye dair klişelerimize uymayan insanlara– rast geldim. Evelyn Clancy gibi kadınlar ve Bill Gibson gibi erkeklerdi bunlar.

KLİŞELER YETERSİZ KALDIĞINDA: CİNSİYET KISKAÇLARI

Bir öğleden sonra Amy Early adındaki bir lisansüstü öğrencisi ofisime girdi ve kadın avcılar hakkında bir tez yazmak istediğini söyledi. İyi bir zamanlamaydı. Yaşadığım kentin gazetesinde çıkan, on altıncı yaş gününde boynuzunda sekiz çatal bulunan bir erkek geyiğin göğsüne 30-30'luk bir tüfek kurşunu gönderen genç kadının hikâyesini okuyalı çok olmamıştı. Genç kadın birinci sınıf bir avcı olmasının yanı sıra aynı zamanda lise mezuniyet balosunun kraliçesi olarak da seçilmişti. Gazetedeki yazı, avlanan kadınların nasıl olup da bakma ve besleme dürtüsü ile hayvanları öldürme arzusu arasındaki hassas çizginin üstesinden gelebildiklerini merak etmeme yol açtı.

Amy bana tez fikrini anlattığında gözlerim parladı. "Şahane proje. Birlikte yapalım bunu."

Amy'nin mülakat yaptığı ilk kişilerden biri hayvanları seven, fakat onları vurmayı da seven orta yaşlı bir ev hanımı olan Evelyn Clancy idi. Evelyn'nin tutkusu büyük av hayvanlarıydı. O ve kocası birkaç kez Afrika'da safariye çıkmıştı; fakat kadının bir zebra avladığı hiç olmamıştı. Bir öğleden sonra Evelyn ve av rehberi Anthony büyük bir zebra sürüsüyle karşılaştılar. Evelyn alçak sesle Anthony'ye hangi hayvanı nişan alması gerektiğini sordu. Adam büyük bir erkek zebrayı işaret etti. Evelyn tüfek haznesine bir kurşun yerleştirdi, hayvanı dürbündeki nişan çaprazının içine sabitledi, bir nefes aldı ve tetiğe bastı. Zebra yere yığılmıştı.

Anthony döndü ve "Doğru hayvan bu değildi," dedi. Birlikte zebranın yanına gittiler. Hayvan bir dişiydi ve Evelyn gözyaşlarına boğuldu.

Olayı "Bir dişiyi vurmuştum," diye anlattı Amy'ye. "Bütün gece ağladım. Ertesi sabah gözlerim hâlâ yaşlıydı. Hayatımda yanlış hayvanı vurduğum ilk sefer buydu. Dişiyi öldürmek bana berbat hisler yaşatmıştı. O bir anne olabilirdi. Etrafında koşuşturan bir yavrusu olabilirdi. Hamile olabilirdi. Olayın beni bu kadar üzmesinin sebebi buydu, yani yanlış zebrayı vurmak."

Evelyn'nin hikâyesi başka türlerle etkileşimimizdeki cinsiyet karmaşası hakkında bize çok şey anlatır. Kadının ilk zebrasını avlama heyecanı, özdeşleştiği bir yaratığı öldürdüğünü fark ettiği anda umutsuzluğa dönmüştür. Kaç tane erkek avcı yanlış hayvanı vurduğu için gece boyunca ağlar? Ve ağlasalar bile, bunu kaçı itiraf eder?

Bill Gibson ise farklı bir cinsiyet kıskacı türünü temsil eder. Kendisi yanımdaki ofiste ikâmet eden, kuşkucu ve dik kafalı bir araştırma psikoloğudur. Bir öğle sonrasında masasında duran silik soluk köpek fotoğrafını sormuştum kendisine. Bill sol beyni baskın, bir matematik adamıdır. Korteksinizdeki hangi kısmın fazla mesai yaptığını bildiren bilgisayar sistemleri tasarlar. Gelgelelim, bir çoban ve husky kırması olan Blue hakkında konuşmaya başladığında içi eridi.

Köpeğe Blue adını verdiğini, çünkü hayvanın bir mavi ve bir kahverengi gözü bulunduğunu söyledi. Blue'yu 1984'te yavru köpek çiftliği işleten bir adamdan satın almıştı. Blue, on bir yıl boyunca Bill'in en iyi dostuydu. Bill köpeğini "Blue gözümün içine bakardı. Her şeyi anlardı," sözleriyle anlatmıştı.

Blue'nun bağırsak kanseri yüzünden nasıl acı çektiğini ve hastalığın seyrine dair tahminlerin iç karartıtığını da anlattı.

"Sonuna kadar onunla beraberdim," dedi Bill. "Üstüne güzel bir battaniye örttüm, ona veda öpücüğü verdim ve onunla konuştum. Ölüsünü yaktırdım. Küllerini bir müddet sakladıktan sonra da bir dağın üzerinden serptim. Berbat haldeydim. Bazen durup dururken gözyaşları içinde kalırdım. Utanç vericiydi."

Bill'in boğazı düğümlenmeye başladı. "Hâlâ her gün onu düşünürüm. Onu bu dünyada sevdiğim diğer herkesten daha çok sevdim. Muhtemelen ölüm döşeğimde de onu düşüneceğim."

Evelyn ve Bill erkekler, kadınlar ve hayvanlar hakkında basit genellemeler yapmanın zorluğunu açıkça gösterir. Bunlara benzer vakalar beni cinsiyet rolleri ve hayvanlara nasıl davrandığımız hakkındaki ilk hipotezimde hatalar bulunduğuna ikna etmiştir – görünen o ki, bazı erkekler kötü durumdaki hayvanlara karşı bazı kadınlardan daha duyarlıdır. Fakat yine de, cinsiyet farklarının gerçekten de erkeklik ya da dişilik klişelerine tam olarak uyduğu *çok sayıda* vaka mevcuttur. Sözgelimi, tanıdığım horoz dövüşçülerinin tamamı

erkekti ve hayvan hakları aktivistlerinin büyük bölümü kadındı. Cinsiyetin diğer türlerle ilişkilerimizi nasıl etkilediğini incelemek için daha sistemli bir yaklaşım benimsemeye karar verdim. Konuyla ilgili olarak bulabildiğim her çalışmayı biriktirmeye başladım. Bu arayış beni A'dan (hayvan aktivizmi) Z'ye (zoofili) kadar götürdü. Hayvanlarla olan ilişkilerimizdeki kimi yönlerin cinsiyetten ziyadesiyle etkilendiğini keşfettim. Fakat cinsiyet farklarının hangi yönde ve boyutta cereyan edeceğinin, hayvanlarla hangi türden bir ilişkiyi ele aldığımıza bağlı olduğunu da ortaya çıkardım.

HAYVANLARI EN ÇOK HANGİ CİNSİYET SEVER?

Asıl şaşırtıcı olan, evcil hayvanlara bağlanmak konusundaki cinsiyet farklarının çoğu insanın sandığından daha küçük olmasıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde eşit sayıda erkek ve kadının yoldaş hayvanları vardır; her iki grup da hemen hemen aynı oranda köpekleriyle kedilerine yılbaşı armağanları satın alma ve kaybettikleri evcil hayvanları için gazetede yayımlanacak ölüm ilanının parasını ödeme eğilimindedir. Hatta, yataklarında hayvanların uyumasına izin vermek bakımından iki cins de benzerlik göstermektedir. (Kadınlar başı çeker, fakat iki cins arasında fazla bir fark yoktur.) Peki ama erkekler de evcil hayvanlarına kadınlar kadar bağlanırlar mı?

Antrozoologlar bireylerin evcil hayvanlarını ne kadar sevdiğini değerlendirmek üzere standartlaşmış anketler geliştirmiştir. Mesela, geniş kapsamda kullanılan bir ölçek insanlara "Evcil hayvanıma bakmak için ne gerekiyorsa yaparım" ve "Evcil hayvanım benim için dostlarımın herhangi birinden daha fazla şey ifade eder" gibi beyanlara ne kadar katıldıklarını ve ne kadar katılmadıklarını sorar. Konu evcil hayvan sevgisi olduğunda, kadınların erkeklere karşı küçük bir üstünlüğü varmış gibi görünür; fakat aradaki fark hayret verecek kadar azdır. Evcil hayvanlara bağlılık konusundaki cinsiyet farklarını rapor eden bir düzine çalışmayı gözden geçirdim. Doğrudur; bunların çoğunda kadınlar erkeklerden daha yüksek puan almışlardır, fakat ortalama bir erkeğin bağlılık puanı ile ortalama bir kadının bağlılık puanı arasındaki fark genellikle ihmal edilebilir düzeydedir.

Bununla birlikte, evcil hayvan bakımına ilişkin birtakım unsurlarda büyük cinsiyet farkları kendisini gösterir. Kadınların evcil hayvanlarına minik giysiler giydirme ihtimalinin erkeklerin iki misli olduğunu öğrenmek sizi şaşırtmayacaktır. Ve insan hayatının pek çok alanında olduğu gibi, kadınlar evcil hayvanlarla ilgili angaryalarda üzerlerine düşenden çok daha fazlasını yapmaktadırlar. Amerika'da dört hanenin üçünde genellikle aile köpeğinin mamasını veren ve kedinin kum kabını temizleyenler kadınlardır. Veteriner müşterilerinin takriben % 85'ini de kadınlar oluşturur. (Birkaç veteriner bana, kliniğe evcil hayvan getiren erkeklerin yanlarında çoğu zaman, Benek ya da Köpük'teki sağlık sorununu harfiyen açıklayan, eşleri tarafından yazılmış notlar bulunduğunu söyledi.)

Her zaman için erkeklerin ve kadınların evcil hayvanlarla farklı şekilde oynadıkları varsayımından hareket etmişimdir. Sonuç olarak, oğlan çocukları gelişim psikologlarının *itişip kakışmalı* şeklinde tabir ettiği güreş ve yumruk yumruğa dövüşme taklidi hareketlere daha fazla yatkınlık gösterir. Bizim evde ailenin evcil hayvanlarıyla kurulan ilişkilerde cinsiyet eğilimleri ağır basar. Sözgelimi, Mary Jean ve ikiz kızlarımız Betsy ile Katie köpeklerimizin başını nazikçe okşadıkları halde, Adam ve ben onlarla güreş tutmaya, kovalamaca ve itip kakma oyunları oynamaya daha çok meyilliyizdir.

Gerçi, hipotezimin Herzog hane halkı dışındakiler için de geçerli olduğuna dair az miktarda kanıt mevcuttur. İtalyan araştırmacılar, köpeklerle oynama biçimi bakımından erkeklerle kadınların arasında herhangi bir fark bulunmadığı sonucuna varmışlardır ve hayvan hastanelerinin bekleme odalarındaki köpekler ile sahipleri arasındaki etkileşimlere ilişkin çalışmada, erkeklerin ve kadınların davranışlarında hiçbir fark bulunmamıştır. Gelişim psikoloğu Gail Melson, ebeveynlerden çocuklarının kendilerinden küçük çocuklar, bebekler, peluş havyanlar, oyuncak bebekler ve evcil hayvanlar ile oynarken bunlara ne kadar ilgi gösterdiklerine dair tahminlerde bulunmalarını istemiştir. Tahmin edebileceğiniz üzere, küçük kızlar bebeklere, oyuncak bebeklere ve peluş hayvanlara oğlanlardan daha fazla ilgi göstermişlerdir. Fakat beni asıl şaşırtan, küçük çocukların evcil hayvanlarıyla oynama yahut onlarla ilgilenme tarzında Gail'in hiçbir cinsiyet farkı bulamamasıdır. Gail oğlan çocuklarının dün-

yası söz konusuyken, onlara başka bir canlının bakımını üstlenme deneyimi kazandırmak konusunda, evcil hayvanların çoğu zaman tek kanal olduğu kanaatindedir.

Gelgelelim, erkeklerle kıyaslandığında kadınlar sevimli yaratıkların etkisi altında daha yüksek oranlarda kalabilmektedir. Yakın zamanda Britanyalı araştırmacılar iki kadın grubunun bebeklerin şirinliğindeki farklara karşı özellikle hassas olduğunu bildirmişlerdir: Bunlar, üretken yaştaki kadınlar ve progesteron ile östrojen düzeylerini yükselten doğum kontrol haplarını kullanan kadınlardır. Sevimli hayvanlar kadınlar üzerinde aynı etkiyi yaratırlar. Santa Barbara'daki Kaliforniya Üniversitesi'nden araştırmacılar Goldie adlı bir golden retriever yavrusunun olgunlaştıkça çekiciliğinde meydana gelen değişimlere ilgi duymuşlardır. Araştırmacılar beş aylık bir süre zarfında, Goldie'yi kampüste gelen geçenin çok olduğu ve dişi köpeğin "sahibi" (aslında araştırmada çalışan asistanlardan biri) ile bir saat kadar oturacağı bir noktaya götürmüş ve bu esnada, hayvanı sevmek ya da onunla oynamak için yanına gelenlerin sayısını tek tek kaydetmişlerdi. Goldie'nin yabancıları baştan çıkarma kabiliyeti yavru köpeklikten yetişkinliğe geçince aniden düşüvermişti. Özellikle kadınlar arasındaki popülaritesindeki azalma çok yüksek boyutlardaydı. Goldie en şirin halindeyken kadınların onu tavlamak için çaba gösterme ihtimali erkeklerin iki misli daha fazlaydı. Ne var ki, araştırmanın sonlarında Goldie'nin başını okşamak ve ona bir merhaba demek için duran kadınların sayısı % 95 azalmış ve cinsiyet farkı tamamıyla ortadan kalkmıştı.

HAYVANLARA YÖNELİK TUTUMLARDAKİ CİNSİYET FARKLARI

Yale Üniversitesi'nden Stephen Kellert kariyerini insanların başka türlere yönelik tutumlarındaki tuhaflıkları araştırmaya adamıştır. Kellert tutarlı biçimde, kadınların erkeklere kıyasla hayvanların korunmasıyla daha fazla ilgilendiklerini bulmuştur. Fakat aynı zamanda yılan ve örümcek gibi yaratıklara karşı geliştirilen fobilere kadınlarda erkeklerden üç kat daha fazla rastlanmaktadır. Ve her ne kadar erkekler başka türlerin biyolojisine ve ekolojisine dair daha fazla bilgi sahibi olsalar da, Kellert'ın deyişiyle hayvanlara

"kullanışlılık ve eğlendiricilik gibi sebeplerle" değer biçmeye daha fazla yatkınlık gösterirler. Başka bir deyişle, erkeklerin eğlenmek ve yarar sağlamak amacıyla hayvanların öldürülmesine rıza gösterme ihtimali daha yüksektir.

Hayvanlara yönelik tutumlarda görülen bu cinsiyet farkları başka toplumlarda da mevcuttur. Chicago Academy of Sciences'tan[1] Linda Pifer, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve on üç Avrupa ülkesindeki yetişkinlere insanların yakalandığı onulmaz hastalıklara tedavi yöntemleri geliştirmek amacıyla yapılan deneylerde köpeklerin ve şempanzelerin kullanılması konusunda ne hissettiklerini sormuştur. Her ülkede, kadınlar erkeklere kıyasla hayvan araştırmalarına daha fazla karşı durmaktadırlar. İsveçli araştırmacılar tüm dünyada yapılan düzinelerce araştırmayı gözden geçirmiş ve kadınların hayvan araştırmalarına erkeklerden daha çok destek verdiği tek bir ülke bulamamışlardır.

Ne var ki, cinsiyet farkları ve hayvanlara yönelik tutumlar hakkında fazla düşünmeden yapılmış genellemeler yanıltıcı olabilmektedir. Hayvanların kullanımına dair tutumlarda kadınlar ve erkekler farklıdan çok benzerdirler. Sözgelimi, National Opinion Research Center[2] erkeklerle kadınların bulunduğu geniş bir örnekleme şu ifade konusunda nasıl hissettiklerini sormuşlardır: İnsan hayatını kurtarabilecekse *hayvanların tıbbi deneylerde kullanılması doğrudur.* Araştırmacılar, daha çok sayıda erkeğin söz konusu ifadeye "tamamıyla katılıyorum" ve daha çok sayıda kadının "hiç katılmıyorum" cevabını verdiğini bulmuşlardır. Ne var ki, çoğu insan bu konuda orta yerdedir ve bazı kadınlar erkeklerin kimisine kıyasla hayvanlar üzerinde yapılan deneyleri daha çok destekler bir tavır almışlardır. Bu bulgu, insanlardaki cinsiyet farklarına dair en önemli gerçeklerden birini gözler önüne sermektedir. Bu da, neredeyse her türlü insani psikolojik karakteristikte, erkeklerle kadınların kısmen çakışması olarak açıklanabilir. Buradan, çoğu vakada cinsiyetlerin kendi içindeki farkların cinsiyetler arasındaki farklardan daha çok olduğu anlamını çıkarabiliriz.

1 Chicago Bilimler Akademisi. (ç. n.)
2 Ulusal Kanaat Araştırma Merkezi. (ç. n.)

KADINLAR EYLEME GEÇER!

Erkekler ve kadınlar, konu hayvan haklarına dair *tutumlara* geldiğinde büyük ölçüde benzerlik gösterse de iş başka türler namına *eyleme geçmek* noktasına geldiğinde cinsiyetler birbirleriyle hiçbir benzerlik taşımazlar.

12 Eylül 2005'te antrozoolog Leslie Irvine ve üç arkadaşı Denver'a giden bir uçağa atladılar ve Louisiana'ya gitmek üzere yola koyuldular. Gidecekleri yer, Gonzales'teki Lamar-Dixon Expo Center idi; burası Katrina Kasırgası'nın ardından New Orleans'taki hayvan kurtarma operasyonlarının ana harekat toplanma bölgesiydi. Gruptakiler karşılarına çıkan kaosa hazırlıksız yakalanmışlardı. O gece, Leslie saha notlarına şunları yazdı: "Bin köpeğin havlama sesini kim hayal edebilir? Bugüne kadar, bu soru sapkın bir *koan*[3] gibi gelebilirdi bana. Ama şimdi bin tane köpekten çıkan sesin kulağa nasıl geldiğini bildiğim için herkes bunu duyabilsin isterdim. İnsanın kulağına beyhudeliğin, çaresizliğin ve çabalamaktaki boşunalığın sesi gibi gelir... Çok uzun bir süre boyunca onun hiç aklımdan çıkmayacağına eminim." Altı gün sonra Leslie'nin kendisi bir Katrina kurbanı oldu. Yaklaşık bir hafta süren hayvan kurtarma çalışmalarından zihinsel ve fiziksel olarak bitap düşerek yere yığıldı ve hastaneye kaldırıldı. Aradan üç yıl geçtikten sonra bile hâlâ köpek havlamalarının sesi kulaklarından gitmemişti. Leslie gibi Katrina'nın kayıp hayvanlarını kurtaran (ya da kurtarma girişiminde bulunan) birçok kahraman vardı ve bunların büyük çoğunluğu kadınlardı.

Çağdaş hayvan hakları hareketi kadınları kümeler halinde saflarına katmıştır; hayvan özgürleşmesinin sosyolojisine dair her araştırmada erkeklerin üç ile dört katını bulacak kadar çok sayıda kadının sirkleri boykot ettiği, hayvan deneylerine karşı yürüyüşlere katıldığı ve arabalarının tamponlarına "Et Cinayettir" çıkartmaları yapıştırdıkları ortaya çıkmıştır. Asıl ilginci, hayvan koruma faaliyetine katılan bireylerin cinsiyet oranlarının son 150 yılda neredeyse hiç değişmemesidir. Hatta Viktorya döneminde bile, hayvan esenliği kuruluşlarında çalışan beş üyeden dördü kadındı.

Hayvanları ciddiye alan insanlar arasında kadınların ezici üstünlüğü sadece hayvan kurtarıcılarıyla sınırlı değildir. Washington,

3 Düşündürücü saçma soru. (ç. n.)

D.C.'deki National Zoo'da[4] çoğunluğunu kadınların oluşturduğu, kendini adamış yüzlerce gönüllü, saatler boyu teşhir hayvanlarının yanında durarak günde yüz kere, timsah kapan, üstü yosun tutmuş bir granit kütlesini andıran, iyi yüz kiloluk kaplumbağanın aslında canlı olduğunu, şu fil Ambika'nın altmış yaşında olduğunu ve bir cüce hipopotamın bir bebek hipopotamla aynı şey olmadığını bıkmadan usanmadan anlatırlar. Ayrıca, bakıcılar arasında da büyük cinsiyet farklılıklarına rastlarsınız. Ocak ayındaki karlı bir günde hayvanat bahçesinde gezinirken bir çalışanla karşılaştım. Kadın bana Büyük Maymun Evi'nde şempanzeler, goriller ve orangutanlarla ilgilenen bakıcılardan her birinin kadın olduğunu söyledi.

Kadınlar temel hayvan koruma alanlarının neredeyse tamamında üstünlük sahibidirler. Kadınlar, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en büyük iki ana akım hayvan koruma kuruluşunda –ASPCA[5] ve Humane Society of the United States– üyelerin % 85'ini oluştururlar. Köpek kurtarıcıları arasındaki kadınlar on bire bir oranıyla erkekleri sayıca geride bırakırlar ve vicdani gerekçelerle biyolojideki teşrih laboratuvarları dersine girmek istemediklerinden, her yıl National Anti-Vivisection Society'nin[6] yardım hattını erkeklerin üç misli kadar kız lise öğrencisi aramaktadır. Ve daha çok sayıda kadın etik gerekçelerle et yemeyi bırakmaktadır.

İLİŞKİNİN KARANLIK TARAFI: HAYVAN ZULMÜNDE CİNSİYET FARKLARI

Ama sakın ola ki, bütün kadınların hayvanlara iyi davrandığını sanmak hatasına düşmeyin.

2006 yılının ocak ayındaki bir Perşembe sabahı Joanne Hinojosa, South Austin, Teksas'taki evinin önünde ayrı yaşadığı kocasıyla tartışıyordu. Ağız dalaşının bir aşamasında işler kötüye gitmeye başladı. Joanne kocasına bir yumruk attı ve adam polis çağırmak için sokağın aşağısına doğru koştu. Bu sırada Joanne adamın köpeğinin peşine düştü. Marti adındaki kırk kiloluk kırma dişi köpeği kuca-

4 Ulusal Hayvanat Bahçesi. (ç. n.)

5 American Society for the Prevention of Cruelty to Animals: Amerika Hayvanlara Eziyeti Engelleme Derneği. (ç. n.)

6 Ulusal Dirikesim Karşıtı Dernek. (ç. n.)

ğına alıp eve taşıdı ve hayvanı kıyasıya bıçakladı. Polisler Marti'yi sol yanından sarkan bıçakla birlikte bir kan gölünün içinde yatar vaziyette buldular. Köpek yirmi yedi bıçak darbesi almıştı. Marti acilen ameliyata alınmak üzere Ben White Pet Hospital'a götürüldü; fakat çok geç kalınmıştı. Hinojosa'nın avukatı, müvekkilinin post-travmatik stres bozukluğundan mustarip olduğunu iddia etti. Kadın, hayvanlara eziyet etmekten suçlu bulundu ve altı ay hapis ve öfke yönetim eğitimi alma cezasına çarptırıldı.

Eşler arasındaki geçimsizliğin bir sonucu sayılabilecek, hayvana eziyet vakalarına hayret verecek kadar sık rastlanır. Evcil hayvanlar çoğu zaman aile içi şiddetin ortasında kalır. Denver Üniversitesi'ndeki Hayvan ve İnsan İlişkileri Enstitüsü'nün yetkili müdürü, gelişim psikoloğu Frank Ascione çalışmalarında yer alan şiddet görmüş kadınların % 70'ten fazlasının eşlerinin bir evcil hayvana eziyet ettiği, eziyet etme tehdidinde bulunduğu ya da bir evcil hayvanı öldürdüğü bilgisini verdiğini söylemiştir. Uygulanan şiddet, aile köpeğinin vurulmasından çocukların yavru kedisini ateşe vermeye kadar uzanan bir aralıkta yer alır. Hinojosa vakasının sıradışı yönü failin bir kadın olmasıdır.

Hayvanlara eziyet vakalarına dair medya bildirimlerinin izini süren Pet-abuse.com adresindeki web sitesinin verileri hayvanlara eziyetle ilgili olarak cinsiyet farklarının içyüzüne açılan bir pencere sunar. Sitenin veritabanındaki 15.000 vakanın analizi erkeklerin bu olayların % 70'ine karıştığını gözler önüne sermektedir. Fakat bu sayılar aldatıcıdır. Cinsiyetler arasında, hayvanı ihmalle suçlanma oranı bakımından büyük bir fark yoktur; ihmal genellikle kötü niyetli zulümden çok duyarsızlığın, yetersiz anlayış kapasitesinin ya da aptallığın sonucudur. Gelgelelim, bu olayları dışarıda bırakmamız durumunda erkeklerin hayvanlara yönelik gerçek anlamda tiksinç suçların neredeyse tamamını işlediği açıkça ortaya çıkar: Dayakların % 94'ü, ateşe verme olaylarının % 91'i, boğarak öldürme olaylarının % 84'ü, asarak öldürme olaylarının % 94'ü, hayvanın üzerinde tepinerek öldürme olaylarının % 92'si, vurarak öldürme vakalarının % 94'ü ve bıçaklama vakalarının % 95'i erkeklerden kaynaklanır.

HAYVANLARI ÇOK FAZLA SEVEN İNSANLAR: CİNSİYET VE HAYVAN İSTİFÇİLİĞİ

Hayvanlara eziyet edenlerin çoğunun erkek olduğu kuralının tek bir istisnası vardır. Bu da, erkeklerin üç katı kadar kadının hayvan istifçiliği illetine yakalanmasıdır. Bir yarıyıl, papaz olarak görev yapan bir kadını ders verdiğim sınıfa misafir konuşmacı olarak davet ettim. Kadın dersten sonra, laf arasında evinin satılık olduğundan bahsetti. Mary Jean ve ben de yeni bir ev satın almak niyetinde olduğumuzdan bu dediği dikkatimi çekti. Ertesi gün eve bir bakmak için arabayla yola koyuldum. Ev, Green Creeks yakınlarındaki bir dağın kenarından yukarı çıkan yolun ortasındaydı. Mülk mahremiyet sunuyor ve güneye bakıyordu, Kuzey Georgia taraflarına doğru şahane bir manzarası vardı. Tam olarak aradığımız şey buydu. Umutlanmıştım. Sonra ön kapıyı açtım.

"Bayıltıcı" sözcüğü dışkı ve idrar karışımı leş kokuyu tanımlamakta yetersiz kalır. Oturma odasının her tarafına kediler ve giysiler saçılmış vaziyetteydi. Zeminin orta yerinde açılıp etrafa saçılmış seksen kilogramlık bir kuru kedi maması çuvalı duruyordu. Oturacak yer yoktu. Önceki gün onunla konuştuğumda son derece normal bir hali olan kadın, şimdi telaş içindeydi. Kadın, olayların biraz kontrolden çıktığını ve ziyaretim için etrafa çekidüzen vermeye çalıştığını söyleyerek benden özür diledi. Bir düzine kedi saydım; ama muhtemelen civardaki ormanda gezintiye çıkmış başka kediler de vardı. Orada fazla kalmadım ve evi satın almadık. Herhalde satın alsaydık ucuza kapatabilirdik.

Başında Gary Patronek'in bulunduğu, disiplinler arası bir araştırma grubu olan Hoarding of Animals Research Consortium,[7] Amerika Birleşik Devletleri'nde her yıl 200.000 hayvanın dahil olduğu 2.000 istifçilik vakası bildirildiğini tahmin etmiştir. İnsanlar genellikle istifçiliğin hayvanlara dayak atmak ve onları vurmak kadar zalimane bir davranış olmadığını düşünürler; fakat hayvanların bakış açısına göre istifçilik bunlardan daha kötü bir hal alabilir, ıstırap yıllar boyunca sürebilir.

Bir hayvan istifçisi klişesi, tek başına yaşayan ve en sonunda gürültüden ve pis kokudan bıkan komşuları tarafından sağlık ba-

7 Hayvan İstifçiliği Araştırma Konsorsiyumu. (ç. n.)

kanlığına şikâyet edilen, çatlak ihtiyar kadındır. Bu imge doğru mudur? Bazen doğrudur. İstifçilerin % 75 ile % 85'ini kadınlar oluşturur. Bunların yarısı tek başına yaşar ve yarısı altmış yaşın üstündedir. *Inside Hoarding: The Case of Barbara Erickson and Her 552 Dogs*[8] kitabının yazarları Arnie Arluke ve Celest Killen'a göre, evini gördüğüm kadın muhtemelen *başlangıç aşamasındaki istifçi* kategorisine girebilirdi. Evinde yaşayan yirmi ya da otuz hayvanla paylaştığı hayat, daha yeni yeni dağılmaya yüz tutmuştu. Bir istifçinin evinde zorla alıkonulan hayvanların sayısını insanın aklı hayali alamaz. Rekor, Reno-Nevada yakınındaki iki yatak odalı bir evde yaşayan Jackie Decker adındaki kadındadır; "2006 Büyük Tavşan Kurtarma Operasyonu"nda kadının arka bahçesinden takriben 1700 tavşan kurtarılmıştır.

Hayvan istifçiliğinin halk sağlığı üzerindeki etkilerini ele alan yakın tarihli bir araştırmada, evlerinde 100'ü aşkın hayvan bulunan istifçilerden neredeyse tamamının kadın olduğu rapor edilmiştir. Bu aşırılık raddesindeki istifçilerin yaşam koşulları pasaklılıktan başlayıp tüyler ürperticiliğe varan bir aralıkta değişkenlik gösterir. Tek başına yaşayanlar açısından olay özellikle kötü bir hal alır. Bunların yarısından fazlasının evinde soba, sıcak su ya da çalışır durumda lavabo yahut tuvalet yoktur. Evlerin % 40'ında hiçbir ısıtma sistemi mevcut değildir ve % 80'inde iş görür halde bir duş ya da buzdolabı bulunmamaktadır. Bu şartlar altında yaşayan hayvanların durumu içler acısıdır: Açlıktan bir deri bir kemik kalmış, yığınla hastalık taşıyan ve tamamı zıvanadan çıkmış haldeki kediler, köpekler, karınları şiş domuzlar ve tavşanlar söz konusudur. İstifleme vakasının temizliği için çağrılan ilk müdahale ekipleri çoğu zaman orada burada yarısı yenilmiş hayvan cesetleriyle karşılaşırlar.

Klinik tedavi uzmanları insanların niçin hayvan istifledikle-rine dair birtakım açıklamalar getirmişlerdir. En uçuk teori, kedi istifçiliğinin toksoplazma enfeksiyonundan kaynaklanabileceğidir. İstifçiliğin beynin elektrik yapısını değiştiren bir parazitin sonucu olduğu fikri ispat edilmemiştir; fakat ben bu teoriyi merak uyandırıcı bulurum. Toksoplazma ile enfekte olmuş kemirgenler birdenbire kedilere ilgi duymaya başlar ve adeta kedi idrarının kokusuna

8 İstifçiliğin İçyüzü: Barbara Erickson ve 552 Köpeği Vakası. (ç. n.)

doyamaz gibidirler. İnsanlarda toksoplazma enfeksiyonu ruhsal hastalıklar ve nevrotiklikle ilişkilendirilmiştir. Bir beyin parazitinin çok sayıda kedisi olan insanların sağduyusunu bulandırabileceği ve belki de erkek kedinin idrar kokusuna bağışıklık kazanmalarına yetecek sayıdaki nöronu öldürebileceği akla uzak bir fikir değildir. Ne var ki, genel kabul görmüş teoriler istifçilik ile bunama, obsesif kompülsif bozukluk, bağımlılığa yatkın kişilik, sosyal bağlardaki kusurlar ya da sanrısal düşünceler arasında bağlantı kurar. İstifçiler genellikle hayvanlarının mutlu olduğuna ve onlarla iletişim kurmak konusunda özel bir yetenekleri bulunduğuna kendilerini inandırmışlardır.

Antrozoologlar istifçiliğin kesin sebebini bilmeseler de, araştırmacılar bozukluğu iyileştirmenin neredeyse imkânsız olduğu konusunda hemfikirdirler. İstifçilerde suçu yineleme oranı % 100'e yakındır. Sözgelimi, Reno tavşan vakasından yalnızca dört sene önce hayvan kontrol memurları aynı mülkteki 500 tavşana el koymuşlardı. Bu hayvanların pek çoğuna ötenazi uygulanmak zorunda kalınmış ve buna rağmen yöredeki hâkim vakaya espri muamelesi yapmış, istifçinin başka hayvanlar sahiplenmesini yasaklayacak bir mahkeme emri çıkarılması talebini geri çevirmişti.

İstifçiliğin hayvanları kurtarmaya duyulan iyi niyetli arzu ile ahlaki bir çizgi çekme yetersizliğinin yarattığı kusursuz fırtınadan[9] doğduğu düşüncesindeyim. Bu da, hayvan kurtarmanın cazibesine kapılan ve çoğunluğunu kadınların oluşturduğu bireylerin özel bir risk altında olduğu anlamına gelir. Son birkaç yıldır öğrencilerim ve ben, hayvan kurtarma kuruluşlarının üyeleriyle mülakatlar yapıyoruz. Bu insanların büyük çoğunluğu son derece normal olduğu ve içlerinden bazıları aziz mertebesini hak ettiği halde, arada bir tehlike işaretlerine rastladığımız olur. Bu mülakatlarda kurtarma elemanlarına kaç tane evcil hayvanları olduğunu sorarız. Pek çok insan "iki köpek, bir kedi ve bir papağan" tarzında şeyler söyler. Ama bazen evcil hayvanlarına dair sorular sorduğumuz bir kurtarma elemanı yere bakar, küçük bir kahkaha atar ve "Ah, hımm... galiba bir sürü var" gibi bir şey der. Bunlar, onlarla

9 Birtakım olumsuz ve öngörülemez etkenin yarattığı kötü yahut kritik durumlar için kullanılan bir ifade. (ç. n.)

evlerinde mülakat yapmamızı istemediğini açıkça belli edenler arasından çıkar.

Bir belediye hayvan barınağının perde arkasında yaşananları görebileceğim bir gezintiye çıkarıldığımda bir insanın nasıl hayır diyemeyeceğinin, nasıl evine bir hayvan daha getirmek *mecburiyetinde* kalacağının içyüzünü, bir nebze idrak etme fırsatı buldum. Karantina odasındaki bir kafeste yan yatmış, nefes nefese bir boxer dikkatimi çekti. Oğlan başını kaldırdı ve *Ne olur, beni buradan çıkarır mısın?* diyen dünyanın en hüzünlü gözleriyle bana baktı. Göğsümde bir sıkışma hissettim. Hapı yutmuştum. Şayet köpek bulaşıcı hastalık taşımasaydı ve sahiplenilemez durumda olmasaydı, o köpeği hemencecik eve getirirdim.

Barınağa her yıl 8.000 köpek ve kedi girmektedir. % 40'ı suratında kocaman bir gülümseme bulunan, yeni bir sahiple oradan ayrılacaktır. Çoğunluğu kedilerden ve hemen hemen tüm büyük siyah köpeklerden ve pitbul kırmalarından oluşan, kalan % 60'ın ön bacaklarındaki sefalik damara birkaç santimetre küp sodyum pentobarbitral enjekte edilecek ve hayvanlar birkaç saniye içerisinde hayata gözlerini yumacaktır.

Tesisin direktörü ve benim tur rehberim olan Becky, on beş yıldır barınaklarda çalışıyor ve hayvanları seviyor. Becky onları gerçekten seviyor. Sıra sıra paslanmaz çelik kafesin önünden zar zor geçtiğimiz sırada bir Treeing Walker'ı (bir tür rakun tazısı) işaret ediyor ve hayvanın Big Oak Gap yakınlarında başıboş halde koşarken bulunduğunu anlatıyor, sonra portakal rengi bir kediyi adıyla çağırıyor. Arka odalar kalabalık; bitmek bilmeyen havlama sesinden kulaklarım çınlamaya başlıyor. Rahat konuşulamayacak kadar aşırı gürültülü bir ortam burası. Hayvanların kimisi iyi görünüyor, kimisinin dehşete düşmüş gibi bir hali var.

Becky'nin tutkusu bu istenmeyen hayvanların hayatını iyileştirmek. Kendisi de evcil hayvan sahibi: Üç kedi, üç köpek ve üç kuş. "Yıllar boyunca kaç köpeğe ve kediye ötenazi yapmışsınızdır?" diye sorduğumda mesleğinin paradoksu ayan beyan ortaya çıkıyor.

Becky bana geri zekâlıymışım gibi bakıyor.

Çekinerek "Binin üstünde midir?" diye soruyorum.

Bir duraksamanın ardından "En az," diyor Becky.

"Akıl sağlığını nasıl koruyorsun?"

"Birinin bu işi yapması lâzım. Bununla ilgili bir saplantım yok," diyor.

Sonra da, birkaç gün önce Listserv'de yayımlanmış bir mesajı bana gösteriyor. Mesaj, her gece evine gidip ağlayan bir barınak direktörü tarafından kaleme alınmıştı ve kadın acınacak haldeydi. "İşimden nefret ediyorum," diye yazmıştı. "Böyle bir işin var olmasından nefret ediyorum; sizin gibi insanlar tavırlarınızda birtakım değişiklikler yapmadığınız ve bir barınağa attığınız evcil hayvanlardan çok daha ötesindeki hayatları fark etmediğiniz sürece bu işin daima var olacağını bilmekten nefret ediyorum. Kurtarabileceğim her hayatı kurtarmak için elimden geleni yapıyorum; ama her gün buraya gelen hayvanların sayısı, mevcut yuvaların sayısından çok daha fazla." Becky öbür direktörün iş hayatında yanlış bir yola saptığını söylüyor.

İlginçtir ki, Becky kariyerine candan ve tutkulu bir şekilde bağlı. Kendisi bu iş için biçilmiş kaftan. Fakat aynısı Becky'e bağlı çalışan bütün gönüllüler için geçerli değil. Becky, içlerinden bazılarına –istifçi olma potansiyeli taşıyanlara, hayvan kurtarıcı olarak çalışabilecek maneviyata sahip olmayanlara– göz kulak olmaya mecbur.

HAYVANLARLA ETKİLEŞİMLERİMİZDE CİNSİYET FARKLARI DOĞUŞTAN MIDIR (YOKSA YETİŞTİRİLİŞTEN Mİ KAYNAKLANIR)?

Hayvanlarla kurduğumuz ilişkilerdeki cinsiyet farklarına dair yüzlerce makale okuduktan sonra birkaç sonuca vardım. Birincisi, genel bir kural olarak kadınların erkeklere nazaran hayvanlara daha çok zaafı bulunduğudur. İkincisi, hayvanlarla kurulan ilişkilere cinsiyet farklarının etkisi hakkındaki klişelerimiz çoğu zaman isabetliyse de, bu farkların büyüklüğüne dair kanaatlerimiz genellikle hatalıdır. Evcil hayvanlarla birlikte yaşama sıklığı ya da oğlanların ve kızların hayvanlarla oynama tarzı bakımından erkekler ile kadınlar arasında çok büyük bir fark yoktur. Hayvan araştırmaları gibi konulara yönelik olarak kamuoyu ilgisi bağlamında cinsiyet farkları biraz daha büyüktür; fakat cinsiyetler arasında çok sayıda çakışma da mevcuttur. Cinsiyetler arasındaki büyük farklar sadece uç noktalara –hayvan aktivistlerine ve hayvanlara eziyet edenlere– *bakıldığında* iyice görünürlük kazanmaktadır.

Herkes cinsiyet farklarının doğuştan mı, yoksa yetiştirilişten mi kaynaklandığını bilmek ister. Yanıltıcı bir sorudur bu. (Farklı cinsiyetlerin bilimsel üretkenliğinde biyolojinin kısmen bir rol oynayabileceği savını öne sürdüğü için, Harvard rektörü Lawrence Summers işinden olmuştur.) Bir yandan da entelektüel anlamda kaybetmeye mahkûmdur. İnsanların hayvanlar için besledikleri hisler gibi karmaşık davranışların doğuştan geldiğini YAHUT yetiştirilişin bir sonucu olduğunu düşünmek, tekil sebep sonuç ilişkisi mitine verilebilecek bir örnektir. Cinsiyetlerin hayvanlarla ilişki kurma biçimindeki farkları yaratan çok sayıda etken vardır. Bazı sosyal bilimciler kadınların hayvan haklarına ilgi duyduğunu, zira hem kadınların hem de hayvanların erkek istismarı kurbanları olduğunu ve bu yüzden de kadınların erkeklere kıyasla kendilerini daha fazla hayvanlarla özdeşleştirdiğini ileri sürer. Başkaları cinsiyet farklarını toplumsallaşmaya bağlar. Sözgelimi, Brian Luke *Brutal: Manhood and Exploitation of Animals*[10] kitabında kültürümüzün neredeyse doğduğu andan itibaren oğlanlara hayvanların acılarına karşı kayıtsızlık aşıladığını ileri sürer.

Erkekler ile kadınlar arasındaki farklardan bazılarının kökeninde istismar ve toplumsallaşma bulunduğu muhakkaktır; fakat insan ve hayvan ilişkilerinde biyolojinin de bir rolü vardır. Mesela, avcılık bütün insan kültürlerinde bir erkek faaliyeti olarak tanımlanmıştır. Daha doğrusu, neredeyse bütün kültürlerde böyledir. Demokratik Kongo Cumhuriyeti Ituri Yağmur Ormanı'ndaki Bambuti pigme kadınları avların ağlara çekilmesine yardımcı olur, Amazon Havzası'ndaki Matses kadınları çoğu zaman av seferlerinde kocalarına eşlik eder. Kadınlar av hayvanlarının yerini saptar, onları mızraklar ve palalarla öldürürler. Av gezileri mahremiyete olanak verdiğinden, kesat geçen avlarda ateşli orman seksi vaktin çabuk geçmesini sağlayabilir. Bu sebepten dolayı, çok eşli olan Matses erkekleri karılarından sadece birini ava çıkarken yanında götürür ve kadınlar yeterince "ava gitme" daveti almadıklarında hallerinden şikâyet ederler. Gelgelelim, bu gibi kültürlere son derece ender rastlanır. İnsan toplumlarının hemen hemen tamamında, av gezintileri cinsiyet bakımından devre arasındaki Green Bay Packers takımının soyunma odası kadar çeşitlidir ancak.

10 Zalim: Erkeklik ve Hayvan İstismarı. (ç. n.)

Gelişim psikologları cinsiyet farklarının toplumsallaşmanın bir sonucu olamayacak kadar erken bir zamanda ortaya çıktığını bulmuşlardır. Oğlanlar üç aylıkken mental nesne rotasyonu[11] içeren görevlerde kızlardan daha iyi performans göstermişlerdir. Ve (buna inanmak hiç kolay değil biliyorum) birkaç çalışma, erkek ve dişi maymunların oyuncaklar konusunda insan çocuklarıyla aynı tercihlerde bulunduğunu göstermektedir. Erkek maymunlar "oğlan çocuğu" oyuncaklarına (misal, kamyonlar) ilgi duyar ve dişi maymunlar da yumuşak ve insanda kucaklama arzusu uyandıran nesnelerle oynamaktan hoşlanırlar. İnsanların hayvanlara verdiği tepkilerdeki birtakım farklar bebeklerde de gözlemlenmiştir. Sözgelimi, kız bebekler korkuyu örümcek ve yılanlarla ilişkilendirmeyi oğlanlardan çok daha çabuk öğrenirler.

Vücut kimyamız da başka türlerle yaşadığımız etkileşimlere tesir eder. Birtakım hormonlar başka insanlara ve hayvanlara yönelik empatiyi etkiler. Bunlardan biri, annelik içgüdülerini harekete geçiren ve sosyal bağları kolaylaştıran bir kimyasal madde olan oksitosindir. İnsanlarda oksitosin düzeyleri hamilelik sırasında yükselir ve doğumda, emzirmede ve cinsel orgazmda ani artış gösterir. Oksitosin aynı zamanda empatideki cinsiyet farklarıyla da ilişkilidir. Sözgelimi, erkekler bir yüzün gizlediği duyguları okumak konusunda kadınlar kadar başarılı değildirler; fakat eser miktarda oksitosin, erkeklerin duygusal zekâsını geçici olarak iyileştirir ve onları daha cömert insanlar haline getirir.

Acaba oksitosin insan ile hayvan arasındaki bağı pekiştiren yapıştırıcı madde midir? Meg Daley Olmert böyle olduğunu düşünür. Olmert, *Made for Each Other: The Biology of the Human-Animal Bond*[12] kitabında evcil hayvanların "oksitosin pınarları" olduğunu ve hayvan severlerin günlerini bir "oksitosin ışıltısı" ile geçirdiğini yazar. Ne yazık ki, bu iddia sadece on sekiz deneğin dahil edildiği tek bir çalışmayı esas almıştır. Araştırmacıların insanlardaki oksitosin düzeyinin köpeklerle etkileşime girdikten sonra yükseldiğini bulduğu doğrudur – fakat araştırmacılar sessiz sakin oturdukları ve bir kitap okudukları sırada da deneklerdeki oksitosin seviyelerinin

11 İki ya da üç boyutlu bir nesnenin konumunu ve hareketlerini zihinde hayal edip canlandırabilme yeteneği. (ç. n.)

12 Birbiri İçin Yaratılmış: İnsan ile Hayvan Arasındaki Bağın Biyolojisi. (ç. n.)

hemen hemen aynı oranda artığını da bulmuşlardır. Oksitosinin evcil hayvanlarla ilişkilerimizdeki rolüne dair daha yakın tarihli deneylerde karışık sonuçlar rapor edilmiştir. Bir araştırmada, köpekleri okşayan kadınlarda bu hormonun düzeyleri artmış, fakat erkeklerde düşüş göstermiştir. Bir grup Japon araştırmacı, hayvan sahipleri ile köpekler birlikte oynadığında oksitosinin artıp artmaması durumunun köpeğin söz konusu etkileşimler sırasında sahibinin gözüne ne kadar uzun süre baktığına bağlı olduğu sonucuna varmışlardır. Ve Missouri Üniversitesi'ndeki bir araştırma ekibi, evcil hayvanlarla etkileşime girmenin hayvan sahibinin oksitosin düzeylerinde hiçbir etki yaratmadığını bulmuştur. Bu durumda, oksitosin insan ile hayvan arasındaki bağın birtakım yönlerinde etkiliyse bile, bu hormonun evcil hayvanlara bağlılığımızdaki rolü hakkında sonuçlara varmadan önce, daha çok sayıda araştırma yapmamız gerekmektedir.

Erkeklik hormonu testosteronun empati üzerinde, bunun tam tersi bir etkisi vardır. Hem erkeklerde hem de kadınlarda kandaki testosteron ne kadar çoksa kişi o kadar saldırgan ve daha az empati kuran birine dönüşmektedir. Testosteron insanların evcil hayvanlarıyla etkileşim kurma tarzını da etkiler. Texas Üniversitesi'nden Amanda Jones ve Robert Josephs, köpek çeviklik yarışmalarında bir erkeğin tükürüğündeki testosteron miktarının etkinlik sonrasında adamın köpekgil ortağına muamelesini etkilediğini bulmuşlardır. Köpekleri iyi performans göstermeyen yüksek testosteronlu erkekler köpeklerini cezalandırmış, hatta onlara vurmuşlardır. Bunun aksine, düşük testosteronlu erkekler köpeklerin yarışmayı hangi sırada tamamladığına bakmaksızın hayvanlarına bolca sevgi göstermiştir.

ÇAN EĞRİLERİ HAYVANLARLA İLİŞKİLERİMİZDEKİ CİNSİYET FARKLARINA NASIL AÇIKLIK GETİRİR?

Buradaki ana fikir başka türlerle olan etkileşimlerimizdeki cinsiyet farklarının girift bir siyasi, kültürel, evrimsel, hatta biyokimyasal kuvvetler karmasının bir sonucu olduğudur. Hayvanlar hakkında nasıl düşündüğümüz konusundaki cinsiyet farklarının doğuştan mı, yoksa yetiştirilişten mi kaynaklandığı tartışmasını klişelere sığınmadan anlamlandırmanın bir yolu var mıdır? Evet.

Birkaç yıl önce *New Yorker*'da *Tipping Point*'in[13] yazarı Maxwell Gladwell tarafından kaleme alınmış az bilinen bir makaleye denk geldim. Makalenin başlığı "Spor Tabusu: Neden Siyahiler Oğlan Çocukları, Beyazlar Kız Çocukları Gibidir" idi. Yazının içinde, Gladwell ırk ve cinsiyet farklarına gerçekten hâkim olabilmek için, istatistikçilerin "normal dağılımlar" adını verdiği çan eğrilerini anlamanız gerektiğini ileri sürmüştür. Çan eğrileri pek çok psikolojik ve biyolojik fenomeni tanımlar. Temel fikir basittir. Dışa dönüklükten saka kuşunun gaga büyüklüğüne kadar uzanan bir aralıktaki kalıtsal özelliklerde, çoğu vaka ortadaki yığının yakınındaki bir yere düşerken, dağılımdaki aşırı uçlara doğru ilerlediğinizde sayılar gitgide seyrelir. IQ testi puanları çan eğrisinin niteliğine dair iyi bir örnektir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ortalama IQ puanı 100'dür. İnsanların % 50'sinin IQ düzeyi 100'ün üstünde olmasına rağmen sadece % 2'sinin puanı IQ testinde 130'un üzerinde çıkar ve bin kişide tek bir kişi 145'in üstünde puan alır.

Çan eğrisi düşünce sistemi, çoğu zaman ve yanlış bir şekilde ırkçı olarak addedilmiştir. Bunun sebebi 1994 tarihli, *The Bell Curve*[14] adlı kitapta psikolog Richard Herrnstein ile siyaset bilimci Charles Murray'in IQ'daki ırksal farkların kalıtsal yolla geçtiği iddialarını desteklemek üzere normal dağılımları kullanmalarıdır. Fakat çan eğrileri sadece şekillerden ibarettir. Gruplar arasındaki farkların genlerden mi, çevreden mi yoksa her ikisinden mi kaynaklandığı hakkında bize katiyen hiçbir şey söylemezler. Her ne kadar çan eğrileri cinsiyet farklarının nihai sebeplerine açıklama getirmiyorsa da, niçin çoğu hayvan aktivistinin kadın ve niçin hayvanlara kötü muamele eden çoğu kimsenin erkek olduğunu anlamamıza yardım edebilirler.

Benim kanaatim, hayvanlara muamele etme biçimimizi de içeren pek çok insani cinsiyet farkının birçok psikoloğun dahi anlamadığı incelikli bir istatistik prensibinin sonucu olduğudur. O da şudur: İki çan eğrisi üst üste bindiğinde, *grupların ortalama puanlarındaki küçük bir fark bile aşırı uçlarda büyük farklar yaratacaktır.*

Boy iyi bir örnektir. Amerika Birleşik Devletleri'nde ortalama erkeğin boyu ortalama kadından % 8 daha uzundur. Bu insanın kulağına çok büyük bir fark gibi gelmeyebilir, fakat yüksek ve dü-

13 Taşma Noktası. (ç. n.)
14 Çan Eğrisi. (ç. n.)

şük uçlara doğru gittiğimizde cinsiyet oranı gitgide işlemez hale gelir. Sözgelimi, bir yetmiş beş santimetrenin üstündeki kişilerin arasında her bir kadına karşılık otuz erkek vardır, fakat bir seksenin üzerindeki kimselere baktığımızda cinsiyet oranı bir anda 2.000'de 1'e düşer.

Ortalama erkek ve ortalama kadın arasındaki küçük farkların uç noktalarda büyük cinsiyet farkları yarattığını belirten istatistik prensibi, insan davranışının pek çok alanındaki cinsiyet farklarını açıklar. Kadınların anoreksiya kaynaklı komplikasyonlardan ölme ihtimalinin erkeklerden on kat daha fazla olması gerçeği, ortalama Amerikalı kadının ortalama bir erkeğe nazaran beden imgesiyle biraz daha fazla ilgili olduğu gerçeğinin izinden gider. Ve intihar oranlarındaki muazzam cinsiyet farkı da ortalama erkek ile kadının saldırgan eğilimlerindeki hakiki, fakat şaşırtıcı derecede küçük farkın bir sonucudur.

Cinsiyet farklarının insan ve hayvan ilişkilerinde kendisini nasıl gösterdiğine dair Herzog teorisi (Malcolm Gladwell'den çalınmıştır) şöyledir. Bir an için Amerikalıların "evcil hayvanlardan hoşlanma" adı verilen farazi bir psikolojik özellik konusunda değişkenlik gösterdiğini ve bu özelliğe ait dağılımın çan şeklinde olduğunu varsayalım – çoğu insan ortadadır, fakat insanların küçük bir oranı patolojik derecede hayvanlarına düşkündür ve pek az sayıda insan hakikaten hayvanlardan nefret eder. Ayrıca, ortalama kadının bu özellik bakımından ortalama erkekten biraz daha yüksek puan aldığını varsayalım; fakat daima olduğu üzere, cinsiyetler arasında bol miktarda çakışma mevcuttur. Çan eğrisi fikrim doğruysa şayet, evcil hayvan yanlısı ve evcil hayvan karşıtı aşırı uçlara doğru gitmeye başladığımızda gitgide daha büyük cinsiyet farklarının ortaya çıkması gerekir.

Bu, tabii ki, tamı tamına bulduğumuz şeye karşılık gelir. Aşırı uçtaki evcil hayvan âşıkları (sıradışı istifçiler) arasında kadınlar erkekleri ona bir oranıyla geride bırakırlar ve evcil hayvanlardan ciddi ciddi nefret edenler (hayvanlara eziyet eden sadist eğilimliler) arasındaki erkek ve dişi oranı bundan daha bile orantısızdır. Üst üste binen çan eğrileri aynı zamanda neden o kadar çok sayıda hayvan hakları aktivistinin de kadın olduğuna açıklık getirir. *Kamuoyu* yoklamaları kadınların hayvanların esenliği konusuna erkeklerden

daha fazla ilgi duyduğunu göstermektedir. Gelgelelim, aradaki fark o kadar büyük değildir ve cinsiyetlerin kendi içerisindeki hayvanlara yönelik tutum farkının boyutları, ortalama erkek ve ortalama kadın arasındaki farklardan çok daha büyüktür. Fakat bir kez daha uçlara doğru hareket ettiğimizde cinsiyetlerin farklı yollara saptığını görürüz. Hayvan yanlısı tarafta erkeklerin dört misli oranında kadın ASPCA'ya para bağışı yapmakta, sirkleri boykot etmekte ve hayvan hakları gösterilerine katılmaktadır. Hayvan karşıtı taraftaysa, kadınlara kıyasla daha çok sayıda erkek spor amaçlı olarak hayvanları vurmaktan zevk almaktadır.

Çan eğrisi insan ile hayvan etkileşimlerindeki envai çeşit cinsiyet farklarına açıklık getirir. Altı yaşındaki kız hayvanat bahçesine ilk kez gittiğinde ortaya çıkan *Kafesteki o sevimli küçük maymuna acıyorum* şeklindeki iç sesinden ya da ilk kez babasıyla ava giden ergen oğlanın *Yavaş yavaş nefes ver. Tut. Tetiği çek... ŞİMDİ* diyen iç sesinden evrimin mi, yoksa kültürün mü sorumlu olduğuna bakmaksızın işlevini yerine getirir.

6

Nasıl Gördüğünüze Bağlı

Horoz Dövüşlerindeki Karşılaştırmalı Zulüm ve Mutlu Öğünler

Bir hayvanı başka bir hayvana karşı kışkırtan insanlarda zalim olacak yürek bile yoktur. Onlar dolaylı yolları tercih eden ödleklerdir.

CLEVELAND AMORY

Horoz dövüşü, mevcutların içerisinde en insani, belki de tek insani spordur.

CAPTAIN L.FITZ-BARNARD

Yıllar önce, tavukların davranışı ve hayvanları dövüştürenlerin psikolojisi hakkındaki doktora tezimi yazdığım dönemde beraber vakit geçirdiğim bir horoz dövüşçü olan Eddy Buckner ile mülakat yapmak üzere Interstate 40 üzerinde arabayla Knoxville'e doğru gidiyorum. Tennessee sınırını on altı kilometre geride bıraktıktan sonra arabamın ön camında vızır vızır sesler çıkaran beyaz tüyler dikkatimi çekiyor. Gaza basıyorum, on sekiz tekerlekli birkaç aracı solluyorum ve kendimi kasası açık iki kamyonun arkasında buluyorum; mezbahanın yolunu tutmuş kamyonların her birine, içi tıka basa canlı tavuk doldurulmuş, otuz dört tel örgülü kasa yüklenmiş. Kasaların eni yaklaşık doksan, boyu bir metre yirmi ve yüksekliği yirmi beş santimetre ve her birinde otuz ya da kırk tavuk varmış gibi duruyor. Kafamdan bir hesap yapıyorum: Kafes alanının ayak karesi[1] başına üç kuş düşüyorsa, bu her kamyonda

1 0,0929 metrekareye karşılık gelen bir ölçüm birimi. (ç. n.)

binin üzerinde hayvan bulunduğu anlamına gelirdi ve tavuklar içi yağ dolu bir kavanoza tıkıştırılmış ançüezler misali üst üste istiflenmişlerdi. Dışarıda hava sıcaklığı on iki dereceydi ve tavuklar rüzgâra ve otoban gürültüsüne maruz bırakılmışlardı. Eyalet sınırını geçip kendisine en yakışan adı almış Cocke County'ye[2] girdiğimiz sırada, kamyonlar saatte seksen kilometre hız yapıyorlar. Dehşete düşmüş, tüyleri her yana uçuşan tavuklar tir tir titriyor ve başlarını kanatlarının altına saklıyorlar. Kendi kendime, *Acaba niçin federal hayvan hakları kanunları ticari kümes hayvanlarının eyaletler arası nakliyesini kapsamaz?* diye düşünüyorum.

Otuz iki kilometre boyunca kamyonların kuyruğuna takılmış halde gidiyorum, 2005'te FBI doğu Tennessee horoz dövüşçülerine tam saha pres yapmaya başladığında kapısına kilit vurulan, metruk Four-Forty Horoz Dövüşü Meydanı'ndan bir taş atımı mesafede olan Wilton Springs çıkışını arkamda bırakıyorum. Son otuz yılda Four-Forty ana meydanında çok sayıda tavuk kesilmiştir kesilmesine, fakat altı parçalık bir McNugget Mutlu Öğünü satın almak niyetiyle yolun biraz aşağısındaki McDonald's'ta mola verecek olan kitleler halindeki aç Smoky Mountain turistlerini beslemek için de bunların binlerce misli kadar tavuk ölmüştür. Ve bir anda horozları dövüştürmenin ve onları yemenin karşılaştırmalı etiğinin çoğu insanın fark ettiğinden çok daha karmaşık olduğu kafama dank ediyor.

Şayet, Labrador retriever köpeğimiz Molly çiğ yumurtaya düşkünlük geliştirmeseydi, yaşadığımız küçük ölçekli bölgedeki yasadışı horoz dövüşlerinin gizli dünyasını hiç keşfedemeyecektim. Dağlık kesime taşınmamızdan kısa bir müddet sonra, Molly bir hırsıza dönüştü ve komşumuz Hobart'ın tavuk kümesinden yumurta çalma alışkanlığı edindi. Bir öğle sonrasında arabayla eve geldiğimde ve Molly'yi verandada yaralı bir bacak ve bir yumurtayla kelimenin gerçek anlamıyla yüz üstü yatar vaziyette bulduğumda bir şeylerin ters gittiğini sezdim. Ertesi gün Mary Jean bakkalda Hobart'ın karısı Laney'le karşılaştı ve kadına Molly'nin yaralandığından, fakat bunun nasıl olduğunu bilmediğimizden söz etti. "Ah" dedi Laney. "Hobart onu yine bizim tavuk kümesinde yakalayınca poposuna ateş etti. Endişeye hiç gerek yok. Sadece bir saçma kurşunu sıktı hayvana."

2 Horoz Vilayeti olarak çevrilebilir. (ç. n.)

Hobart'a öfkelenmiş değildim. Sonuçta köpeğim adamın yumurtalarını çalıyordu. Fakat süratle bir şey yapmak zorunda olduğumu biliyordum. İyice düşünüp taşındıktan sonra çareyi kendi tavuklarımı edinmekte ve Molly'ye de onlara bulaşmama eğitimi vermekte buldum. Seri ilanlarda "kümes hayvanları" bölümüne baktım ve aradığımı buldum: *Tavuklar – tanesi 2,5 dolar. Kendiniz yakalayın. Stony Fork'tan R.L. Holcombe'a telefon edin.* Fiyat iyiydi ve Stony Fork sadece birkaç kilometre ötedeydi. Kamyonetime atladığım gibi dağın öbür tarafına gittim. Bay Holcomb'un mekânında aralarında birkaç fare kahverengisi küçük tavuğun ve bir iki tane gösterişli horozun da bulunduğu serbest gezinen yarım düzine tavuk vardı. Bay Holcomb bana onların dövüş horozları olduğunu ve kendisinin de bir zamanlar ciddi bir horoz dövüşçüsü olduğunu, fakat şimdilerde yalnızca evcil hayvan olarak birkaç kuşa baktığını anlattı. Bir saat boyunca adamın bahçesinde hayvanların peşinden koştuktan sonra bir horoz ve birkaç tavuk yakalamayı başardım; fakat daha da önemlisi Bay Holcomb'u horoz dövüşü hakkında konuşturmuştum. Meslektaşım üniversite profesörlerinin nezdinde büyük ölçüde görünmez durumdaki bir dünyanın tam ortasına düştüğümü o anda fark ettim.

Bay Holcomb bu kaçak alan hakkında daha fazla bilgi edinmek istiyorsam, Batı North Carolina horoz dövüşçüleri arasında bir efsaneye dönüşen Fabe Webb ile konuşmam gerektiğini söyledi. Fabe'e telefon ettim ve adam beni evine davet edince bir şaşkınlık yaşadım. Kızıl saçlara ve adeta kan damlayan kırmızı bir yüze sahip, yetmişlerindeki iri yarı bir adam olan Fabe engebeli bir toprak yolun sekiz yüz metre yukarısında, üç tarafı Pisgah Milli Ormanı'yla çevrili küçük beyaz bir evde yaşıyordu. Yoldan baktığınızda mekânı göremezdiniz; fakat kuşların sesi henüz uzaktayken bile kulaklarınıza gelmeye başlardı. Fabe'in tamamı tel kafeslere tek tek yerleştirilmiş, göz alıcı renklerde, düzinelerce dövüş horozu vardı; bunların kimisi yanar döner yeşil boyun tüyleri taşıyan ve neredeyse mora çalan koyu kızıl kahverengi renkte, kimisi bembeyaz ve diğerleri turuncu boyunları olan siyah hayvanlardı.

Fabe tavuklar hakkında konuşmaya bayılırdı ve ben de düzenli olarak ona uğramaya başladım. Beni tavuk bahçesinde bir gezintiye çıkarır, o esnada her bir horozun soyunu anlatır, oraya buraya bir

tahıl tanesi atar ve kuşlarına gıdaklama sesi çıkarırdı. Fabe arada bir muhtemelen yalnızca tek bir gözü iyi durumda kalmış, eski bir dövüş horozunu işaret eder ve onlardan biri gibi hafifçe tüylerini kabartma hareketi yapar ve "Bak, bu altı kez şampiyon oldu," derdi. Aslında, ben kendisiyle tanışmadan yıllar önce, Fabe horoz dövüşünü bırakmıştı; ancak hâlâ zaman zaman derbilere gittiği, açık tribünde oturduğu ve bir iki maçta bahse girdiği oluyordu.

Şaşırıp kalmıştım. Nasıl oluyordu da kuşlarını bu kadar çok seven bir kişi, sonu hep ölümle biten zalimane ve yasadışı bir spora katılabiliyordu? Bir akşam üstü Fabe'in mutfağında oturmuş Batı North Carolina'nın en iyi ev yapımı mısır viskisini yudumlarken bu bariz çelişkiyi gündeme getirdim. Fabe beni bir dövüşe götürme teklifinde bulundu. Horoz dövüşlerinin benim gibi şehirli oğlanların düşündüğü gibi, kan gölüne dönmediğini bana göstermek istediğini söyledi. Ne var ki, bu hiç gerçekleşmedi. Günlerden bir gün gazetede Fabe'in öldüğünü okuyana kadar onu atlatıp durdum. Sanırım ölümü kalp krizindendi.

Fabe'in ölümü üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra geçici eğitmen olarak işe alındığım yüksek okulun dekanı beni ofisine çağırdı. Kendisi bana kalıcı bir iş teklif etti, ancak pozisyonu almak istiyorsam psikoloji doktoramı tamamlamak zorunda olduğumu söyledi. Birdenbire Bay Holcomb'dan satın aldığım tavukları seyretmek, bir boş zaman eğlencesi olmaktan çıkıp beni kadrolu memuriyete kavuşturacak bilet haline geldi. Kümes hayvanlarının davranışı hakkında okumalar yaptıktan sonra, doktora tezini tavuklar hakkında yazmam gerektiğine danışmanımı ikna ettim. Aralarında dövüş horozlarının da yer aldığı bebek civcivlerin davranışlarındaki tür farkları bilhassa ilgimi çekiyordu. İki ay sonra, evimin bodrum katında küçük bir kuluçkahane işletir duruma gelmiştim. Üniversitenin kümes hayvanları bilimi bölümünden doğurgan Rhode Island Red ve White Leghorn yumurtalarını alırken hiçbir sorun yaşamamıştım; fakat elimi safkan dövüş horozu yumurtalarına sürebilmek başka bir meseleydi. Bir arkadaşımın arkadaşının arkadaşıyla temasa geçtikten sonra bu isteğimi memnuniyetle yerine getirecek birkaç Tennessee'li horoz dövüşçüsü buldum. Ve bunlardan biri –Jim adındaki bir adam– onunla beraber North Carolina'da yapılması planlanan bir derbiye davet etti. Bu sefer gittim.

MADISON COUNTY'DEKİ BEŞ HOROZLU DERBİ

Dövüş, Madison County'deki terk edilmiş Ebbs Chapel School'un yakınlarındaydı; burası dışarıdan bakıldığında koca bir ahıra benziyordu. Giriş ücretini ödedik ve ben kendimi görünmez kılmaya çalışırken Jim sohbet etmek niyetiyle birkaç ahbabının yanına gitti. Hava sigara dumanından bir sis bulutuyla kaplıydı ve hem kahvenin hem de büfedeki ızgaranın üstünde kızaran yassı hamburger köftelerinin kokusuyla ağırlaşmıştı. Takriben yüz elli kişi açık tribünde oturuyor ya da ortalıkta amaçsızca dolaşıyordu. Seyircilerin arasında karısının ve on iki yaşında gösteren oğlunun yanında tekerlekli sandalyesinde oturan bir adam vardı. Dövüş meydanı sahibinin sesi, genel konuşma uğultusunu bastırarak gümbürtüler eşliğinde hoparlörlerden duyuldu; adam sonraki maçı bekleyen terbiyecilere horozlarını ana meydana getirme talimatı veriyordu.

Her terbiyecinin elinde tuhaf görünen bir horoz vardı. Acayip görünüyorlardı; çünkü dövüş esnasında aşırı ısınmamalarını sağlamak için kuşların ibikleriyle gerdanları alınmış, sırtlarındaki ve yan taraflarındaki tüyler kırkılmıştı. Horozlardan biri koyu kırmızıydı. Rakibi boynunda açık sarı tüyler bulunan siyah bir horozdu. Horozlar, okul güreşçileri misali, kilo bakımından eşleştirildiler. Horoz dövüşlerini ölümcül hale getiren eğri ve sivri çelik bıçakları taşıyan madeni mahmuzlar, deri ve mumlu sicimle tavukların bacaklarındaki doğal mahmuzların kısa çıkıntılarına tutturuldular. O yıllarda Apalaş Bölgesi'nde âdet olduğu üzere, horozlar Kuzey'de sevilen daha kısa madeni mahmuzlar ya da Filipinli ve İspanyol kökenli horoz dövüşçülerinin tercih ettiği yalnızca sol ayağa takılan hızar bıçaklarıyla değil, uzun topukları andıran 6,25 santimetrelik madeni mahmuzlarla dövüşmekteydiler.

Açık tribündeki kel bir adam belirli birini hedef almadan ortaya bağırdı: "Gri'ye 1'e 1,25 koyuyorum." Dövüş meydanının karşı tarafında oturan gençten bir adam ona eliyle bir işaret yaptı ve "Oldu bil," dedi. Jim bir köşede sessiz sakin takılan bir avuç adamı başıyla gösterdi ve bunların kendi aralarında büyük paralara oynayan bahisçiler olduğunu söyledi.

Hakem, insanların Doc adıyla çağırdığı elli yaşlarında siyahi bir adamdı; adam gündelik hayatında bir okulun kapıcısıydı. Doc

işareti verdi: "Çıkarın onları." Terbiyeciler kuşlarını kucaklarına aldılar ve onları dövüş meydanının ortasında bir araya getirdiler; meydan, çapı dört buçuk metre olan ve çevresi doksan santimetre yüksekliğindeki tel örgülerle çevrelenmiş yuvarlak bir sahaydı. Horozlar birbirlerini yakından görür görmez adrenalin etkisini gösterdi, boyunlarındaki ince tüyler titremeye başladı ve birbirlerinin gözlerini hedef aldılar. Kuşlar birkaç saniye bir diğerinin kafasını gagaladıktan sonra terbiyeciler onları birbirinden ayırdı ve hep birlikte toprağın üstüne çizilmiş uzun sınır çizgisinin gerisine çekildiler. Terbiyeciler yere çömeldiler ve kuşlarını tutarak beklemeye başladılar. Doc "Meydana salın onları!" diye bağırdı. Terbiyeciler horozları serbest bıraktılar ve dövüş başladı. Görüp görebildiğim tek şey, uçuşan tüylerle netliğini kaybetmiş bir manzaraydı.

On dakika sonra kırmızı horozun terbiyecisi horozunun hamur kıvamındaki bedenini, ölü tavuklarla dolu bir fıçıya attı. Bahis paraları ödendiği sırada bir sonraki dövüş için iki horoz daha hazır edilmişken Doc'un "Meydana salın onları!" dediğini duydum.

• • •

Sabahın üçünde sürüne sürüne eve geldim ve bütün gece yatakta bir o yana, bir bu yana dönüp durdum. Tüm bunların ne anlama geldiğini kavramaya çalışıyordum. Bob Dylan şarkılarından birinde "Burada bir şeyler oluyor, ama sen ne olduğunu anlamıyorsun, değil mi Bay Jones" şeklinde bir dize vardır. Hislerim bunun tıpatıp aynısıydı.

Ertesi sabah kahvaltıda Mary Jean'e işimde değişiklik yapacağımı ve bir müddet etnolog olarak çalışacağımı söyledim. Horoz dövüşünü anlamlandırmaya çalışan ilk araştırmacı olmadığım muhakkaktı. Diğerlerinin çoğu altta yatan anlamı –totemleri, mitleri, simgeselliği– çözmeye çalışan antropologlar olmuşlardı. 1942'de Gregory Bateson ve Margaret Mead, Bali'deki horoz dövüşü hakkında şunları yazdılar: "Dövüşen horozun bir cinsel organ simgesi olarak addedildiğine ilişkin kanıtlar horozları tutan adamların duruşundan, cinsellik içeren argo deyişlerden ve cinsellik yüklü tekerlemelerden ve Bali'de bulunan ve horozları dövüştüren erkeklerin yer aldığı oyma işlerinden elde edilmiştir." Britanyalı antrozoolog

Gary Marvin, İspanyol horoz dövüşünü erkekliğin kutlandığı bir olay olarak yorumlamıştır ve Princeton'da görev yapan sosyolog Clifford Geertz, Bali'deki horoz dövüşlerinin kırsal kesimin köylerinde yaşayan erkekler arasındaki hiyerarşiyi doğrulama işlevini yerine getirdiği iddiasında bulunmuştur. Daha yakın bir zamanda, Kaliforniya Üniversitesi'nde görev yapan antropolog Alan Dundes "Falus Yerine Geçen Tavuklar" adlı makalede horoz dövüşünün aslında "içinde mastürbasyona has nüanslar barındıran homoerotik bir erkek savaşı" olduğunu ileri sürmüştür.

Bahsi geçen sözde Freudiyen fikirleri ilginç bulmama rağmen bunlar beni ilgilendiren sorunun içyüzünü açıklamıyordu. Nasıl oluyordu da, bu kadar normal görünen insanlar, aralarında benim de bulunduğum pek çok Amerikalı'nın uygulamaya konulmuş bir nevi sadizm gibi gördüğü bir faaliyete iştirak edebiliyorlardı? Fakat bu iyi görünümlü insanların neden kötü şeyler yaptığı paradoksuna akıl erdirebilmek için, katıldıkları spor hakkında bilgi edinmek zorundaydım. Geri çekilmek ve nörolog Oliver Sacks'ın "Mars'tan gelmiş antropolog" olarak adlandırdığı kafa yapısını benimsemek zorundaydım. Sonraki iki yıl boyunca, doğu Tennessee ve batı North Carolina taraflarındaki arka yollarda mekik dokuyarak birkaç bin kilometre yaptım; elimdeki kontrol listesiyle gizli kapaklı horoz dövüşlerine katıldım, horoz dövüşçüleriyle mülakatlar yaptım, katılımcıların çocuklarının ve horozlarının –genellikle bir arada– olduğu fotoğraflar çektim ve veri topladım. Yol boyunca insanların hayvanlara muamele etme biçimimiz hakkında nasıl düşündüklerine ve neleri düşünmekten kaçtıklarına dair çok şey öğrendim.

HOROZ DÖVÜŞÜ KÜLTÜRÜ: A'DAN Z'YE TEMEL BİLGİLER

Horozları birbiriyle dövüştürmek geleneksel sporların en eskilerinden ve en geniş çapta icra edilenlerinden biridir. Bildiğimiz haliyle tavuklar 8.000 yıl önce birkaç yabanıl Asya cengel tavuğu türünden evcilleştirilmiştir. Yabanıl cengel tavukları azılı dövüşçülerdir; bu durumda, insanların muhtemelen eti ve yumurtaları için tavuklara baktıkları zamandan beri horozlar arasında müsabakalar da düzenlediği söylenebilir. Horoz dövüşü *Güneydoğu Asya'dan* çıkmış ve çok geçmeden Çin'e, Pasifik Adaları'na, Ortadoğu'ya

ve en sonunda genç erkeklerin cesaretin anlamını öğrenmek için horoz dövüşlerine katılmak mecburiyetinde olduğu eski Yunan'a ve Roma'ya yayılmıştır. Spor, Avrupa'yı da etkisi altına almış, özellikle İspanya'da, Fransa'da ve Büyük Britanya ile İrlanda'da popüler olmuştur. Kolomb'un, tavukları ve muhtemelen horoz dövüşünü Yeni Dünya'ya getirmesiyle olay büyük bir hızla Kuzey ve Güney Amerika'da yaygınlaşmıştır.

Horoz dövüşünü anlamak için işe tavuklardan başlamanız gerekir. Horoz dövüşçüleri akıllarını soylarla bozmuş durumdadır. Hiç durmadan melezleştirmenin, eşsoydan türetmenin ve aynı soydan üretmenin avantajları hakkında konuşurlar. Tıpkı lisedeki biyoloji öğretmeniniz gibi size F1 ve F2 nesillerinden söz edebilirler. Kayıtları on yıllar öncesine kadar giden defterlerini çıkarıp önüme koyan üreticileri ziyaret ettim. Bu insanlar kimin atasının kim olduğunu ve hangi tavukların iyi kart karıştırıcılar ve kesiciler olduğunu bilirlerdi. Artık bu kayıtlar bilgisayardaki veritabanlarında tutuluyor.

Yüzlerce horoz ırkı var. Bunlar şahane isimlere sahip: Blue Faced Hatches, Kelsos, Arkansas Travelers, Arkansas Roundheads, Madigan Grays, Butchers, Clarets.[3] Horoz dövüşçüleri savaş horozlarını üretirken üç kalıtsal özelliğin kusursuz kombinasyonunu bulmaya çalışırlar. Bunlardan ilki, kesici güç –bir horozun rakibinin bedenine doğru darbeleri indirme, akciğerini ya da kalbini delme yeteneği– olmaktadır. İkincisi, darbelerin ardında kuvvet bulundurma kabiliyetidir. Gelgelelim, açık ara en önemli ve üreticilerin gözlerini yaşartan kalıtsal özellik, gerçek yiğitlik olarak tabir ettikleri, daha çok gözü peklik olarak bilinen davranıştır. Üçüncü kuşağa mensup bir horoz dövüşçüsü olan Johnny'den hayvan hakları savunucusu dostlarıma gözü pekliği nasıl açıklayabileceğimi bana anlatmasını rica ediyorum. "Gözü peklik," diyor Johnny, "onların yüreğidir. Ölümüne savaşma arzularıdır. Senin kümesindeki horoz ödlek olur. Madeni mahmuzun üzerindeki çeliğe bile tahammül edemez. Gözü peklik rakibin işini bitirme dürtüsüdür. Bu gerçek bir dövüş horozunun içine öyle bir işlemiştir ki, hayvan son nefesine kadar varını yoğunu ortaya koyacaktır."

3 Sırasıyla: Mavi Suratlı Civcivler, Kelsos, Arkansas Yolcuları, Arkansas Yuvarlak Başlıları, Madigan Grileri, Kasaplar, Bordolar. (ç. n.)

Horoz dövüşçüleri soylara Westminster Kennel Club'ın üyeleri kadar ilgi duydukları halde onların hepsi de size iyi genlerin şahane bir dövüş horozu yaratmak açısından yeterli olmayacağını söyleyeceklerdir. Horozların da doğru yetiştirilmesi şarttır. Johnny'nin yaradılış yahut yetiştirilme tartışmasının kümes hayvanı versiyonundaki tutumu, horozlarda dövüş kabiliyetinin % 85'inin genlere ve % 15'inin kondisyon kazanımına bağlı olduğu şeklindedir. Bir derbiden birkaç hafta evvel horoz dövüşçüleri horozlarını *besi* adını taşıyan özel bir dövüş öncesi diyetine sokarlar. Her horoz dövüşçüsünün kendisine özel gizli bir sistemi vardır. Johnny besi döneminde horozlarına vitamin takviyeleri yapar ve onların her gün birkaç saatlerini taze çimlerin üstünde börtü böcek peşinde koşarak geçirmelerine müsaade eder. Bazı dövüş horozu yetiştiricileri besi sırasında horozlarının yemeğine bir tutam striknin katmaya başlar; onlar bu maddenin horozun kanını koyulaştıracağı düşüncesindedirler. Başkaları, horozlarına belirli miktarlarda antibiyotik, testosteron ya da uyarıcı madde verirler. (Johnny birkaç kere Deksedrin denemiştir; fakat maddenin horozların dövüş meydanında tuhaf davranışlar sergilemesine yol açtığını keşfedince bundan vazgeçmiştir.)

Dövüş horozu yetiştiricileri kendi kuşlarını atletler olarak görürler ve hem dayanıklılığı hem de çevikliği iyileştirmek üzere birtakım fiziksel kondisyon rejimleri geliştirmişlerdir. Johnny kuşlarına önce sabahleyin, ardından öğleden sonra antrenman yaptırır. Bedenlerini çabucak dik konuma getirmeyi öğrensinler diye horozları sırt üstü pozisyonda bırakmak için kullandığı içi pamukla dolu bir egzersiz bankı vardır ve hem kanat hem de sırt kaslarını geliştirmek için hayvanları bir fiskeyle arkaya düşürmek suretiyle onlara "hızla hareket etme" alıştırmaları yaptırır. Gold's Gym'deki muhtelif ağırlıklar misali Johnny'nin horozları için de her kas grubunu çalıştıran ayrı bir egzersiz mevcuttur ve kendisi hayvanları çeşitli aşamalardan geçirirken her horoza ait gündelik tekrar sayılarının kaydını tutar. Büyük bir derbiden önceki haftalarda hayvanlarının kondisyonunu tutturmak için günde altı saatini onlara ayırır.

HOROZ DÖVÜŞÜNDE BİLE KURALLAR VARDIR

Her sporda birtakım kurallar vardır ve dünyadaki bütün horoz dövüşü kültürlerinde dövüşlerin nasıl icra edileceğini belirleyen kendine has gelenekler gelişmiştir. Sözgelimi, Endülüs'te horozların ayağındaki çıkıntıya metal mahmuzlar takılmadığından İspanyol horoz dövüşleri genellikle ölümle sonuçlanmaz. Amerika'nın Güney taraflarında dövüş horozu yetiştiricileri arasında görülen en yaygın horoz dövüşü türü *derbi* olarak adlandırılır. Bir derbide, her horoz dövüşçüsü herkesin birbiriyle karşılaştığı bir turnuvalar serisine önceden belirlenmiş bir horoz sayısıyla girer. Wortham's Kuralları olarak adlandırılan temel ilkeler seti, 1920'lerden beri ortamlarda kabul görmeye başlamıştır ve Kentucky'nin tepelerinden batı Teksas'ın ovalarına kadar uzanan bir coğrafyadaki dövüş meydanlarında hâlâ uygulanmaktadır.

Kurallar karmaşıktır ve sadece horozları bir araya getirmeniz ve birbirlerinin canına okusunlar diye onları kendi haline bırakmanız yeterli değildir. Dövüşler esnasında meydanda iki terbiyeci, iki tavuk ve bir hakem bulunur. Çoğu zaman kuşların asıl sahipleri olmayan terbiyeciler horozları birbirinin yüzünü gagalayacak kadar yakın mesafede bir araya getirirler. Ardından, kuşları birbirine bakacak ve aralarında iki metre kırk santimetre uzaklık kalacak şekilde yere koyarlar. Hakemin komutuyla horozlar serbest bırakılır. Hayvanlar bir anda ve sessiz sedasız şekilde, Clifford Geertz'in "son derece katıksız, son derece mutlak ve kendi içinde neredeyse soyutlaşarak Platonvari bir nefret kavramına dönüşecek kadar güzel, kanat çırpmalı, kafa çıkarmalı, bacak tekmelemeli bir hayvan öfkesi" olarak tasvir ettiği arbedede birbirlerine girerler.

Yirmi ya da otuz saniye içinde madeni mahmuzlar horozlardan tekinin yahut her ikisinin bedeninde birbirine dolanır ve hayvanlar öbek şeklinde yere yığılır. Hakem, terbiyecilere öne çıkma ve kuşları birbirinden ayırma işaretini gönderir; terbiyecilerin kuşlarını bir sonraki dövüşe hazır duruma getirmek için yirmi saniyeleri vardır. İyi bir terbiyeci yaralanmaların anatomisini bilir ve ödüllü boks maçındaki köşe oyuncusu misali, yaralı hayvanın tekrar bir sonraki tura çıkmasını sağlayabilir. Horozun yüzüne biraz su serper ya da onu sakinleştirmek için başına hafif bir darbe indirir ya da sadece

yere koyar ve hayvan boğazındaki kan pıhtısını atabilsin diye onu tek başına bırakır. Dinlenme arasının sonunda dövüş kaldığı yerden devam eder. Ve horozlardan biri galip gelene kadar süreç tekrarlanır.

Kimi zaman bir horoz, rakibini derhal öldürmek ya da onu karşı taraftaki terbiyeciye havlu attıracak derecede fena bir şekilde dövmek suretiyle dövüşü kazanabilir. Fakat daha büyük sıklıkla, müsabakayı kazanan taraf sayım adı verilen karmaşık bir kurallar manzumesi tarafından belirlenmektedir. Daha da önemlisi, dövüş horozu yetiştiricilerinin bir dövüş horozunun, akciğerleri delinse, belkemiği paramparça olsa ya da görüşü zayıflasa bile, dövüşme dürtüsünü yitirmeyişine değer vermesidir. Sayım sistemi her şey kaybedilmiş gibi göründüğünde savaşmaya devam eden mücadeleci horozun kazanmasını güvenceye alır. Bir horoz yaralanmış ya da bitap düşmüş olması sebebiyle saldırılarına son verdiğinde rakibin terbiyecisi hakeme "Beni say" der. Şayet diğer horoz sonraki dört dövüşte de saldırıya geçmezse, terbiyecisi "sayımı almış olan" horoz oyununun kazananı ilan edilir. Fakat kanlar içinde kalmış ve hırpalanmış horoz en hafifinden saldırganlığı çağrıştıran bir girişimde bulunur, hatta rakibine zayıf bir gaga darbesi dahi indirirse sayım yeniden başlar. Tipik bir madeni mahmuz kavgası yaklaşık on dakika sürecektir; fakat kimi zaman bir horoz şanslı bir hamle yapacak, hayati bir organa isabet edecek ve olay saniyeler içerisinde son bulacaktır. Öte yandan, tek bir dövüşün bir saat ya da daha uzun sürdüğü de olur. İzleyicilerin sıkılmasını önlemek için uzun dövüşler ana sahanın yeni bir çift kuş için boşaltılmasını sağlayan, ikincil ya da "uzatmalı dövüş meydanı"na nakledilir.

Geçtiğimiz yıllarda yaşanan göçmen akını, Amerikan kültürünün diğer pek çok yönünü olduğu gibi horoz dövüşünü de etkilemiştir. Yeni horoz dövüşçüleri neslinin silah seçimi bıçaktır. Buz kıracağı biçimindeki madeni mahmuzların aksine bu yapay mahmuzlarda jilet kadar keskin kenarlar bulunur. Filipinliler, Ruth's Chris Steakhouse'taki kalın ve yumuşak bir bifteği parçalarına ayırmak için kullanabileceğiniz, uzun bıçakları sever. Meksikalılar her iki tarafında bilenmiş bir iki buçuk santimetrelik kesici kısmın yer aldığı kısa bıçağı tercih eder. Eskiler bu yeni gelişmelere sıcak bakmaz. Bıçağın, cesareti daha az bir horozun dövüşü *şanslı bir darbe* sayesinde kazanmasını kolaylaştırdığı fikrini ileri sürer.

Horoz dövüşleri hayalinizde canlandırdığınız kadar kanlı değildir. Eddy'nin bir yemek hizmetleri yöneticisi olan eşi, kocasının onu Del Rio dövüş meydanındaki bir dövüşe ilk kez götürdüğü seferi anlatıyor: "Şaşkına dönmüştüm. Beklediğimin aksine, kan-revan ve içorganlar görünürde yoktu. Ve tuvaletler temizdi. Aynı şekilde mutfak ve yiyecekler de iyiydi. Her şeyi sıfırdan yapmışlardı."

Kadın, pıhtılaşmış kan konusunda haklıdır. Çelik mahmuzların açtığı yaralar dışarıdan bakıldığında çok fazla kanamaya yol açmaz ve horozun tüyleri de akan kanın çoğunu örter. Üstelik, diğer tavuk cinsleriyle karşılaştırıldığında bir dövüş horozunun kanı pıhtılaşma bakımından daha verimlidir. Horoz dövüşçülerinin jargonuna göre dövüş horozları "bol miktarda çeliğe tahammül edebilir". Dövüşçülerin bir yaralanma sözlüğü de vardır. Akciğerleri delinen bir horoz "çatırtılar" olarak tabir edilen ürpertici ve kulak tırmalayıcı bir ses çıkarır. Bir horoz omurilik hasarı sonucunda ters döndüğünde hayvanın "kopup gittiği" söylenir. Bir keresinde, dövüşte ölen bir horozun cansız bedenini, otopsi için eyalet veterinerlik patoloji laboratuvarına götürmüştüm. Patoloğun da Oklahoma'da büyüdüğü yıllarda horoz dövüşlerine katıldığı ortaya çıkmıştı. Adam, horozu ortasından kesip açtığında hayvanın bedeninde on dokuz delik saymıştı. Ama horoz ölümcül darbeyi boğazından almıştı.

Dövüşler genellikle basit ve düz olaylardır; kaybedenlerin neredeyse tamamı ölür ve kazananların neredeyse tamamı yaşar. Fakat arada bir beklenmedik şeyler olur. Bir horoz dövüşmeyi reddedebilir ve gözlerindeki hayret ifadesiyle amaçsızca ortalıkta dolaşabilir. Zaman zaman bir horozun toz olmak ve dövüş meydanının etrafında ciyaklayarak koşturmak suretiyle sahibini rezil ettiği olur. Bir de, kendi ekseninde dönen ve öbür horoza saldıracağı yerde terbiyecisine saldıran insan dövüşçüleri vardır. Bir gece bir Gri'nin, beş santimetrelik buz kıracağı biçimindeki iki madeni mahmuzu bir terbiyecinin baldırına sapladığını gözlerimle gördüm. Beti benzi atan adam yere yığılıvermişti.

Tavuğun başarı hanesine bir puan yazalım.

Horoz dövüşlerinin gizli dünyasına sızma girişimlerim esnasında yaşadığım en büyük sürprizlerden biri olayın nasıl açık bir şekilde gerçekleştiğiydi. Apalaş Bölgesi'ndeki pek çok horoz dövüşçüsü kanuna aykırı olmasına rağmen, bu sporla yakından ilgilendiğini

saklamak adına hiçbir girişimde bulunmaz. Yörede arabamla dolaşırken kimi fıçıların içinde tutulan, kimi izcilerin iki kişilik küçük çadırlarını andıran küçük tahta evlerde yaşayan yüzlerce dövüş horozunun yer aldığı tarlalar gördüm ve bunların hepsi de kırsal kesimdeki yollardan ve hatta eyaletler arasındaki otobanlardan alenen görülebilecek yerlerdeydiler. Peki, nasıl oluyordu da başlarına bir şey gelmiyordu?

Basit. 1970'lerde Apalaş Bölgesi'nde bir horoz dövüşçüsü olmak etrafa çöp atan biri olmakla aynı derecede kanuna aykırıydı. Doğru, horoz dövüşü hem North Carolina'da hem de Tennessee'de kanunlara göre yasaktı; fakat bir kabahat olarak düşünülür ve yöredeki şerifler de çoğu zaman olayı görmezden gelirlerdi. Baskınların düzenlendiği ender hallerde katılımcılar azar işitir ve 50 dolar para cezasına çarptırılırlardı. Hapse giren hiç kimse olmamıştı. Elbette, bazı şerifler rüşvet alırdı; fakat diğerleri dövüşlerin iyi hal ve davranışların herkesin menfaatine olduğu, belli başlı dövüş meydanlarında yapılmasının daha iyi sonuç vereceği kanaatindeydiler. Bu dövüş meydanlarında anlaşmazlık çıkmaması için zımnen kabul edilmiş davranış kuralları geçerliydi: Meydanın civarında içki içmek ya da uyuşturucu kullanmak yasaktır, bahislerde sözden dönmek olmaz ve son sözü hakem söyler. Dövüş meydanı sahipleri de komşularla sorun yaşamamak için ellerinden geleni yapmışlardır. Ebbs Chapel dövüş meydanının sahibi cumartesi gecesi dövüşlerinde yolun yukarısındaki Baptist kilisesine verilmek üzere bağış toplamıştır.

Uzun lafın kısası, yerel kanunlar dövüş meydanlarının faal durumda kalmasının bu sporun iyiden iyiye gizli icra edilmesine yeğlenebileceğine hükmetmiştir. Kanun yapıcılar haklı olabilir. Horoz dövüşlerinde, her an patlamaya hazır bir testosteron ve para birleşimi söz konusudur. Hayatımda sadece bir kez bir horoz dövüşünde korkuya kapılmıştım ve bu da kısa temas dövüşü olarak adlandırılan bir ayaktakımı etkinliğindeydi. Kısa temas dövüşleri ahırlarda yahut çam ormanlarında tertip edilen gayrı resmi etkinliklerdir; birkaç son dakika telefonuyla organize edilen dövüşlerde giriş ücreti yoktur, parası ödenmiş hakem yoktur ve alkol kullanımına karşı hiçbir kural belirlenmemiştir. Dövüş sıcak bir öğle sonrası Knoxville'de yapılıyordu ve su gibi bira içiliyordu. *Hakem* kalabalığın içinden seçilmiş, zoraki görevlendirilmiş bir izleyiciydi

ve adam ne yaptığının farkında değildi. Her ikisi de içki içmekte olan iki terbiyeci hakem kararlarından biri konusunda ağız dalaşına başladılar. Normal bir dövüş meydanında bu iki adam anında dışarı atılırdı. Ne var ki, kısa temas dövüşlerinde böyle bir şey söz konusu değildi. Tartışma gitgide alevlendi ve bir an geldi, adamlardan teki bira şişesini kaptığı gibi şişenin ağzını kırdı ve öbür terbiyecinin üstüne yürüdü, adamı omzundan yakaladı. Yaralanan adam kolundan kanlar aka aka tavuğunu kaptı ve ağır aksak yürüyerek oradan uzaklaştı. Adamın ağzında "O pisliğe dersini vereceğim, kamyonetimde av tüfeğim var," diye geveledeğini duyar duymaz kendime bir kaçış güzergâhı bakınmaya başladım. Maalesef, dövüşe fazla erken bir vakitte gelmiştim ve aracımın etrafı bir düzine pikapla kuşatılmış vaziyetteydi. Ne var ki, geri kalan herkes de av tüfekli sarhoşlardan benim kadar çekiniyordu. Birkaç dakika içinde bütün araçlar çekip gitti ve ben de ter içinde, kalbim küt küt atarak, belki de bir antropolog olmak için yaratılmadığımı aklımdan geçirerek evin yolunu tuttum.

HAKSIZI HAKLI ÇIKARMA

Çoğu insan, horoz dövüşçülerini hayvanlara güle oynaya eziyet etmedikleri zamanlarda kapı kapı dolaşıp metamfetamin satan, ayaktakımına mensup süprüntü tipler olarak tasavvur eder. Gelgelelim, benim horoz dövüşçülerde psikolojik bakımdan en ilginç bulduğum şey, onların nasıl da sıkıcılığa varacak raddede normal insanlar olduklarını keşfetmemdir. Tanıdığım dövüşçülerin neredeyse tamamı –zalimane bir kan dökücü spora olan düşkünlükleri bir yana bırakılırsa– ev kredisine, hanımlarına, çocuklarına ve günlük işlerine kadar tamamıyla sıradan hayatlar sürüyorlardı.

Tanıdığım Louisiana'lı bir hayvan korumacısı olan Suzie yaşadığı eyalette horoz dövüşünü yasaklatmak için yıllarca canla başla çalıştı. Güney'in kırsal kesimlerindeki horoz dövüşçülerle yaşadığı deneyim benimkiyle benzerlik taşıyordu. Suzie horoz dövüşlerini yerin dibine sokardı. Gelgelelim, günahkârdan değil günahtan nefret ettiğini ileri süren Baptistler misali Suzie de zaman içinde rakiplerinin çoğuna saygı duyar olmuştu. Bana bir keresinde şunları söyledi: "Tanıdığım horoz dövüşçülerin büyük çoğunluğu Tanrı'dan

korkan, nazik aile insanlarıydılar; hiçbiri orada burada eroin iğnesi yapan ya da kokain çeken insanlar değildi. Horoz dövüşüne tamamıyla karşıyım; fakat bu durum horoz dövüşçülerin kötü insanlar oldukları anlamına gelmiyor."

Şayet horoz dövüşçüler sadist sapıklar olsalardı, kan döken bu zalimane spora dahil olmalarını açıklamak kolaylaşırdı. Fakat çoğunun öyle olmadığı düşünülürse, nasıl oluyordu da bu insanlar hem yasadışı hem de Amerika'da hemen hemen herkesin ahlakdışı kabul ettiği bir faaliyette yer alabiliyorlardı? Cevabı, bu insanların kendilerine horoz dövüşünün tamamıyla kabul edilebilir hale geldiği bir kendini kandırma ve mantık karışımını esas alan, bir ahlaki çerçeve inşa etmiş olmasıdır. Bu yönüyle, hayvanları istismar eden diğer her türlü insandan –avcılardan, sirkteki terbiyecilerden, hatta bilim insanlarından ve et yiyenlerden– hiçbir farkları yoktur. Pek çoklarının haksız bulduğu bir faaliyeti haklı çıkarmak için horoz dövüşçülerinin başvurduğu birkaç düşünce biçimi mevcuttur.

"En İnsani Spor"

Çoğu horoz dövüşçü katıldığı sporun zalimane olduğuna itiraz eder. Dövüşün kendisinin sporun sadece küçük bir parçası olduğunu anlatırlar size. Bir tavuğun yumurtadan çıktıktan sonra bir dövüş horozu olarak yetiştirilmesinin iki yıl sürdüğünü ve genellikle birkaç dakikada sona eren dövüşün bir horoz dövüşçüsü olmanın taşıdığı anlamın sadece minicik bir kısmına karşılık geldiğini anlatırlar size.

Peki acıya ve ıstıraba ne demeli? Arkadaşım Johnny çelik mahmuzların horoz dövüşünün zulmedici niteliğini ortadan kaldırdığı iddiasında bulunur. Mahmuzlar, onun savına göre, dövüşün hakkaniyetli olmasını sağlar; çünkü her horozun kazanma şansını eşitler. Dediğine bakılırsa, eğer mahmuzlar olmasaydı horozlar yedi buçuk santimetrelik doğal mahmuzlarıyla birbirlerini ölene kadar hırpalayabilirlerdi. Komşum Paul Ledford ise bir sabah bir fincan kahve eşliğinde kendisine tipik bir horoz dövüşünde hayvanların ne kadar acı çektiği sorusunu yönelttiğimde önüme başka bir sav koyuverdi. Paul başını iki yana salladı ve "Tavuklar acı hissetmez ki. Tavuklar acı hissedemeyecek kadar mankafa hayvanlardır" dedi.

Kimi zaman, buna karşıt bir savı, yani horozların birbiriyle ölümüne savaşmayı tercih eden, doğruyla yanlışı ayırma yetisine

sahip failler olduklarını da işitebilirsiniz. Bu mantık zincirine göre horozların kendi yazgılarını dövüş meydanında bulmasına *izin vermemek* acımasızlık olacaktır. Captain L. Fitz-Barnard *Fighting Sports*[4] adlı kitabında "Faillerin istekli olduğu yerde hiçbir zulüm söz konusu değildir," diye yazar. Fitz-Barnard horoz dövüşünün etik bakımdan avcılığa ya da balık tutmaya üstün durumda olduğunu, çünkü öldürdüğünüz ak kuyruklu erkek geyiğin ya da kahverengi alabalığın bu konuda bir seçme şansı bulunmadığını düşünür. "Her nerede gönülsüz katılımcılar varsa orada zulüm vardır... Akıl sağlığı yerinde olan hiçbir insan balıkların –bu çoğu zaman canlı yemle de yapılsa– baştan çıkarılıp ölüme gönderilmekten zevk aldığını iddia edemez; ya da tilkinin veya tavşanın avlanmaktan ve paramparça edilmekten hoşlandığını yahut kuşların ve hayvanların silah mermileriyle gelen uzun süreli bir ölümü tercih ettiğini savunamaz."

Savaşta kendini gerçekleştirmenin kuşlara özgü bir biçimine nail olduklarından, bazı horozların dövüşmeyi seçtiği savına bir dakikalığına bile aklımın yatması olanaksızdır. Hayır, onlar dövüşür, çünkü horoz beyninin donanımı binlerce yıllık yoğun seleksiyonun sonucunda doğal mahmuzların diğer erkek horozlara saplanmasını sağlayacak şekilde biçimlenmiştir. Hayvanlar kaçmak isteseler bile dövüş meydanının daracık alanı bunu imkânsız kılar. Yine de, Fitz-Barnard'ın horoz dövüşü ve avcılık karşılaştırması rahatsız edici bir noktaya parmak basar. Amerika Birleşik Devletleri'nde avcıların vurduğu 120 milyon yaban kuşunun takriben % 30 büyüklüğündeki bir kısmı, gökyüzünden yaralı ve bilinci tamamıyla açık bir halde yere düşer. İçlerinden şanslı olanlar hemen bulunup öldürülürken, geri kalan milyonlarcası uzun süre can çekişir. Fitz-Barnard haklıdır: Horoz dövüşü sporuyla kıyaslandığında eğlence amaçlı yasal avcılık sporunun sebep olduğu acı çok daha fazladır.

"Bu Sadece Doğal Bir Şey"

Horoz dövüşündeki "zalimane bir şey değil" şeklindeki temize çıkarma yönteminin sık rastlanan bir çeşitlemesi de horozların –tıpkı aslanların içgüdüsel zebra avcıları olması gibi– içgüdüsel dövüşçüler olduklarıdır. Bu da, doğaya uygunluk safsatasının bir varyasyonudur.

4 Dövüş Sporları. (ç. n.)

Johnny bunu benim için ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır: "Bizim yaptığımız, doğal bir davranışı kontrollü durumda gerçekleştirmektir. Biz orada olsak da olmasak da o horoz dövüşecektir. Hatta, biz olayı onların doğal bir davranışı gerçekleştirmesini mümkün kılacak hale getiririz. Biz horozları dövüştürmeyiz. Onların bu dünyada bulunma sebepleridir bu. Hayattaki amaçlarıdır." (Bunu, yeri gelmişken, tanıştığım çoğu horoz dövüşçüsünün köpek dövüşünü tasvip etmeme gerekçesini dinlerken de duyarsınız. Eddy'nin karısının bana dediği gibi "Horoz dövüşü köpek dövüşüyle aynı şey değildir. Köpekleri dövüştürmek için onları kötücül varlıklara dönüştürmen gerekir. Ama bu tavuklar dövüşmek için dünyaya gelmiştir. Sen orada olsan da, olmasan da bunu yapacaklardır.")

Doğaya uygunluk safsatası karşıma sık sık çıkar. Bir hayvan hakları aktivisti, hayvan araştırmalarına karşı duruşunu bana açıklarken AIDS'i aşırı insan nüfusunu azaltmak için "doğanın başvurduğu yol" olarak anlatmıştı. Bir partide tanıştığım bir kadın bana geçenlerde "Vejetaryenleri hiç anlamıyorum. İnsanlar milyonlarca yıldır et yiyor. İneklerin ve tavukların buraya gönderilmesinin sebebi budur" dedi. Onun tavuk yerken öne sürdüğü gerekçenin Johnny'nin onları dövüştürme mantığıyla birebir aynı olduğuna dikkat çekme gereği hissetmedim. Aradaki paralellikleri görebileceğinden kuşkuluydum.

"Hayatınızda Görebileceğiniz En Hoş İnsanlardır"

Horoz dövüşüne getirilen kısıtlamalar başlangıçta hayvan ıstırabına yönelik bir ilgiden değil, toplumun aşağı tabakalarını kontrol altında tutma çabasından ortaya çıkmıştır. Horoz dövüşü ile diğer suç faaliyetleri arasında kurulan ilişki bugün de devam etmektedir. Sözgelimi, Humane Society of the United States horoz dövüşü ile fahişelik, kimlik hırsızlığı, soygunculuk, Meksikalı uyuşturucu kartelleri, yasadışı kumar, rüşvet, çete faaliyetleri, vergi kaçırma, para aklama, göçmenlik ihlalleri, el bombaları ve cinayet arasında bağlantı kurar.

Horoz dövüşçüleri elbette olaya bu şekilde bakmazlar. Onlar kendilerini yoğun çalışmayı, rekabeti, kültürel geleneklere saygıyı ve tavuk sevgisini içinde barındıran ortak bir değerler manzumesi üzerinden birbirine bağlanmış mazlum bir erkek kardeşler topluluğu olarak görürler. İçki, uyuşturucu, hayat kadınları ve parasal

dalavere suçlamalarına aldırış etmezler. Johnny bana hayvan koruma kuruluşları hakkında şunları söylemişti: "Bize aklına gelebilecek her türlü adı verirler – kadın satıcısı, uyuşturucu satıcısı. Onların gözünde biz dünyanın en alçak insanlarıyız. Onlar bizden daha akıllı. Bizim gibileri allayıp pullayıp olayı hiç anlamayan insanlara nasıl anlatacaklarını iyi biliyorlar." Tamam –horozunun boynundaki tüylere zehir süren ya da uzun topuklu bir mahmuzun kenarlarını kurallara aykırı şekilde sivrilten sahtekârlar gibi– içlerinde birkaç çürük elma bulunduğunu kendisi de kabul eder. Fakat onlar küçük bir azınlıktır. Johnny horoz dövüşçülerinin % 99'uyla ilgili olarak "Hayatta onlardan daha hoş bir insan topluluğu yoktur. Bir baş sallama hareketiyle o kadar çok paranın hiçbir münakaşa olmadan el değiştirdiği yeri başka nerede bulacaksın?" der.

Büyük Adamlar da İşin İçinde Savunması

Horoz dövüşçüleri "iyi insanlar" savunmasına, sosyal psikologların yansıtılmış zafer olarak adlandırdığı bir retorik çarpıtmayla takviye yaparlar. Mantık şöyledir: "Eğer ... bir horoz dövüşçüsüyse, bu iş tamamdır." Boşluğa yerleştirdikleri adlar listesinde George Washington, Alexander Hamilton, John Adams, Büyük İskender, Woodrow Wilson, Andrew Jackson, Henry Clay, Hannibal, Sezar, Thomas Jefferson, Benjamin Franklin ve söylentiye göre kendisi de bir hakem olan Abraham Lincoln vardır. Cengiz Han ve Helen Keller'ın arada bir listeye eklendiği olur, gerçi ikinci isim konusunda benim şüphelerim bulunmaktadır. Horoz dövüşünden "kralların sporu" olarak söz eden çağımızın horoz dövüşçüleri Britanya kraliyet ailesinin geçmişi çok eskiye giden bir sülalesinin kendileriyle aynı yolun yolcusu olduğunu iddia ederler.

Horoz Dövüşü Karakteri İnşa Eder

Greensboro, North Carolina'lı Bobby Keener'a horoz dövüşüne ilgisini canlı tutan şeyin ne olduğunu sorduğumda bana şunları söylemiştir: "Hayvanın verecek hiçbir şeyi kalmayana kadar yoluna devam etme tarzıdır bu. Bu dediğimi yapacak kaç insan vardır? Bu kuş verecek hiçbir şeyi kalmayana kadar size her şeyini verir ve sonra da vermeye devam eder. Bu yiğitlik ya da yüreklilik olarak adlandırdığınız şeydir. Benim ilgimi canlı tutan da budur." Ben

buna ahlaki savunma adını veriyorum. Bir horoz dövüşçüsünün gözünde bir dövüş horozu dünya üzerindeki en cesur mahlûktur. South Carolina Üniversitesi futbol takımının maskotunun bir dövüş horozu olmasının sebebi de budur. Bir dövüşçü *Grit and Steel*'deki[5] yazısında ahlaki model savını özetlemiştir: "Bir dövüş horozu ailesine ve kendisine sadıktır ve o sadakatin arkasında duracak mertlik de onda vardır... İdeallerinize, karınıza, kocanıza, arkadaşlarınıza ya da memleketinize sadık olmak mertlik ister."

"Tavuklarıma Âşığım Ben"

Dövüş horozu, bir tavuğa göre bayağı iyi durumdadır. Horozlar genellikle iki yaşına gelene kadar dövüştürülmezler ve bu süre zarfında safkan yarış atlarına layık bir hayat sürerler. Hayatlarının ilk sekiz ya da dokuz ayında tavuk avlusunun altını üstüne getirirler. Ergenliğe girer girmez horozların ayrılması şarttır; fakat üreticiler kuşlarının egzersiz yapmasını istediğinden hayvanlar iki metre on santimetrelik bir "serbest dolaşma" kordonuyla bağlanır ya da hareket etmelerine olanak tanıyan oldukça büyük kafeslerde tutulur. Johnny'nin horozları, sahiplerinin sağlıklı gıda mağazasından onlar için satın aldığı organik mısıra ek olarak kahvaltıda haşlanmış yumurta yer ve öğle yemeğinde meyve, yeşil salata ve kabuksuz arpa kırmasıyla ziyafet çeker. Johnny horozlarına iki günde bir çiftlik peyniri eklenmiş hamburger verir. Johnny şöyle dert yanar: "Horozlarımıza en iyi gıdayı, en iyi yaşama ortamını, en iyi tavukları veriyoruz... Sonra da bize zalim diyorlar."

Bugüne kadar konuştuğum her horoz dövüşçüsü gibi Eddy Buckner da horozlarına deli olur. Onlara âşık olduğunu söyler ve ben de ona inanırım. Fabe Webb gibi, kuşlarından söz ederken gözleri parlar.

"Fakat Eddy" diyorum. "Bu hayvanları sevdiğini söylüyorsun. İki yıl boyunca onları resmen elinde büyütüyorsun, her gününü onları eğiterek ve egzersiz yaparak geçiriyorsun. Ama sonra yarısının geceyi çıkaramayacağının tamamıyla bilincinde olarak hafta sonu onları dövüş meydanına götürüyorsun ve ardından onları bir fıçıya fırlatıyorsun. Hiç kafam almıyor."

---

5 Metanet ve Çelik. (ç. n.)

"Çizgiyi çekmen gerekir," diyor Eddy.

"Peki, ama onlara bağlanmaz mısın?" diye soruyorum.

"Bağlandığım olur tabii," diyor Eddy.

"Onlara isim verdiğin olur mu hiç?"

"Evet."

"Bir horoz dövüşçüsünün ölü horozunun arkasından ağladığını görmüşlüğün var mı?"

"Asla."

"Hâlâ kafam almıyor," diyorum Eddy'ye.

HAYVAN AKTİVİSTLERİ HOROZ DÖVÜŞÇÜLERİNE KARŞI: BİR NEFRET ASİMETRİSİ

Horoz dövüşçüleri bu savlara tamamıyla ikna olmuşlardır; hatta o derece ikna olmuşlardır ki, birtakım horoz dövüşçüleri yüzlerinde ciddi bir ifadeyle horoz dövüşünün aslında ne kadar şahane bir spor olduğunu anlayabilsinler diye hayvan hakları aktivistlerini bir derbiye getirmek istediklerini söylemişlerdi. Bu fikir tabii ki çok saçmadır. Tanıdığım her hayvan hakları savunucusu horoz dövüşünün zalimlik olduğu düşüncesindedir ve fikirlerini değiştirebilecek hiçbir şey yoktur. Bu da bir düşmanlık asimetrisine yol açar – hayvan hakları savunucuları, horoz dövüşçülerinin onlardan nefret ettiğinden daha çok, bu insanlardan nefret ederler.

Ülkedeki tek kümes hayvanı hakları kurumu olan United Poultry Concerns'ün[6] kurucusu Karen Davis, horoz dövüşünden nefret eder. Karen, sporun yalnızca rekabetle değil, erkeklerin güvensizliğiyle de ilintili bir konu olduğunu söyler. Onun bana söylediğine göre, erkekliğin en büyük ironisi, erkeklerin birbirinden korkmasıdır; erkekler diğer erkeklerin kendilerinde kadın duyarlılığının hafif izlerini görmesinden korkarlar. Karen'ın gözünde horoz dövüşü çocuk parkındaki "Benim babam senin babanı döver" sataşmasının sapkın bir yetişkin versiyonudur.

Horoz dövüşçülerine karşı nasıl hisler beslediğini sorduğumda Karen "Bir tavuğun boyu taş çatlasa senin dizine kadar gelir ve bu hayvanlar, küçücük kuşların tepesinde heyula gibi dikilen ve onların

6 Birleşik Kümes Hayvanı Şirketleri. (ç. n.)

bedenlerini cezalandıran o adamların insafına kalmıştır. Ve nihai ceza onları bir piste çıkarmak ve onları birbirlerini dövecek hale getirmekten ibarettir. Horoz dövüşçüleri kuşlardaki şiddete meyilli ve kana susamış dürtüleri zorla harekete geçirirler. Ve sonra da bu hayvanlara hayranlık duyduklarını ve onları sevdiklerini söylerler. Dünyada bunun için kendilerine minnettar kalacak tek bir tavuk olduğunu sanmıyorum," dedi.

Haklı mıdır? Kendilerine seçme şansı verilmiş olsaydı, dünyadaki herhangi bir tavuk gönüllü şekilde dövüş horozu olmak ister miydi? Karen beni, tavuk kamyonlarının kuyruğuna takılmış vaziyette I-40 karayolundan aşağı giderken kendime sorduğum soruya tekrar dönmeye mecbur etti: Bana kalsaydı, bir dövüş horozu mu yoksa bir ticari kızartmalık piliç olmayı mı tercih ederdim? Soruyu cevaplamak için endüstriyel tavukların acınası kaderini gözden geçirmemiz gerekir.

HANGİSİ OLMAK İSTERDİNİZ: BİR DÖVÜŞ HOROZU MU, YOKSA KIZARTMALIK PİLİÇ Mİ

Modern kızartmalık piliç bir teknoloji harikasıdır. Eyaletler arası yolda peşi sıra gittiğim tavuklar dünyanın en popüler yemelik tavuk türlerinden biri olan Cobb 500'lere benziyorlardı. Cobb 500, iki anonim şirket devi olan Tyson Foods ile Upjohn'ın arasındaki ortak girişim sonucu 1986'da kurulan çok uluslu şirket Cobb-Vantress tarafından geliştirilmiştir. Avrupa, Asya, Güney Amerika ve Afrika'da işletmeleri bulunan Cobb-Vantress aynı zamanda yüksek oranda göğüs eti geliştirecek şekilde tasarlanmış Cobb 700'ü de üretir; Cobb Sasso 150 serbest gezinen tavuk ve organik pazarını hedef almıştır, ayrıca "yüksek yaşayabilirlik" oranının reklamı yapılan, "dünyanın birtakım yerlerinde görülen canlı kuş pazarlarına" uygun Cobb Avian 48 de vardır.

Bu kuşlar et makineleridir. Ortalama Cobb 500 damızlık tavuğu on beş aylık olduktan sonra "tükendiği" zamana kadar 132 civciv üretecektir. Civcivlerin hayatı annelerinden çok daha kısa olacaktır. 1925'te beş kiloluk sıska bir kuşu üretmek için 120 güne ve beş kilo yeme ihtiyaç vardı. Artık tavuklar altı ya da yedi haftalık olup takriben iki buçuk kilo ağırlığa ulaştıklarında kesiliyorlar. Bir Cobb

500 büyükannenizin kümesindeki tavuğa kıyasla yaklaşık beş kat daha hızlı büyümesine rağmen, daha az gıda tüketir. Cobb-Vantress yakın bir gelecekte yarım kilo tavuk üretmek için sadece yedi yüz elli gram yeme ihtiyaç duyulacağı tahmininde bulunmuştur. Endüstrinin bakış açısına göre daha bile iyi olansa, modern tavuktan daha az atık çıkmasıdır. Tüyleri yolunduktan, ayakları ve kafası parçalandıktan, içorganları çıkarıldıktan ve kanı akıtıldıktan sonra bir Cobb 500'e ait cansız bedenin % 73'ü "içi temizlenmiş mahsul"e karşılık gelecektir.

Ucuz etin bir maliyeti vardır. Bir ızgaralık pilicin kemikleri bedenindeki taşkın büyümeye ayak uyduramaz. Doğaya aykırı biçimde büyüyen göğüsler tavuğun bacaklarını bükerek sakatlığa, tendon kopmasına ve ayak burkulmalarına yol açar. Cambridge Üniversitesi'nde hayvan sağlığı profesörü olan Donald Broome'a göre tavuklardaki şiddetli bacak ağrısı dünyadaki en büyük hayvan esenliği sorunudur. Arterit, kalp hastalığı, ani ölüm sendromu ve bir dizi metabolizma bozukluğu, endüstriyel ızgaralık piliçlerde yaygın şekilde görülür.

Kaderi tavuk nugget'a dönüşmek olan hayvanların yaşam koşulları Dante'ye rahmet okutur. Civcivler hayatlarında hiç güneş ya da gökyüzü göremeyecektir. Bedenlerinin üst kısmı çok ağır olduğundan ızgaralık piliçler günlerinin büyük bölümünü genellikle dışkıyla kirlenmiş talaşların içinde yatarak geçirirler. Bunun bir sonucu olarak pek çoğunda meme kabarcıkları, diz yangıları ve ayakta yaralar meydana gelecektir. Bir tavuk "büyütme evi" yüz seksen metre uzunluğunda ve on sekiz metre genişliğinde olabilir ve içerisinde 30.000 kuş barındırabilir. Izgaralık piliç evleri nemlidir; hava on binlerce kuşun birikmiş idrarındaki ve dışkısındaki mikropların faaliyeti sonucu açığa çıkmış amonyak kokusuyla yüklüdür. Bu gaz akciğerlerinizi yakar, gözlerinizi iltihaplandırır ve kronik solunum yolu hastalıklarına sebep olur.

Izgaralık piliçler iki buçuk-üç kiloya eriştiğinde işleme tesisine yolculuk vakti gelmiştir. Ama ilk önce onları yakalamanız gerekir. Düşük ücretle çalışan tavuk yakalayıcı ekipleri gece vakti barakaları istila eder. Maskeler takmış ve tek kullanımlık iş tulumları giyinmiş adamlar tavukları ayaklarından yakalar, tek ellerine beş kuş sığdırır ve onları çekmeceli kasalara tıkıştırırlar. Bir yakalayıcı ekibinin

30.000 tavuğu tel örgüden yapılmış sandıklara yüklemesi bütün gece sürebilir ve bu müddet zarfında her bir yakalayıcı toplamda on beş ton kanat çırpan ve ciyak ciyak bağıran kuşu taşıyacaktır. Bu hem insanlar hem de hayvanlar açısından iğrenç bir iştir. Yakalayıcılar tırmıklanır, gagalanır ve üstleri başları dışkıyla kaplanır. Kuşların % 25'i yakalama ve yükleme işlemi sırasında yaralanacaktır. Artık bir gelişim psikoloğu olarak çalışan meslektaşım Bruce Henderson lisedeyken bir tavuk yakalama ekibinde işe girmişti. Bruce bu işe sadece altı gün dayanabildi.

Tavukları yakalamanın daha iyi bir yolu yok mudur? Mekanik tavuk biçerdöveri burada devreye girer. İçlerinde devasa kauçuk parmakları bulunan bir tasarımın da yer aldığı bu dev yaratıkların birkaç çeşidi vardır. En popüler olanlardan biri Bennettsville, South Carolina'daki Lewis/Mola Company tarafından üretilmiş PH2000'dir. Makine on iki buçuk metre uzunluğundadır, ağırlığı 8.000 kilogramdır ve bir ızgaralık piliç evindeki 24.000 kuşun icabına üç buçuk saatte bakabilir. Çalışma biçimi az çok iki başlı bir faraşı andırır. Makine tavuk sürülerinin arasından geçerek kafa yakalama adı verilen iki rampayı yavaşça süpürür. Tavuklar, rampanın üzerinde birbirlerini itip kakar ve işleme tesisine yapılacak yolculuk için onları doğruca tel örgü nakliye kafeslerine aktaracak taşıma bandına doğru ilerlerler. Humane Society of the United States mekanik biçerdöverlerin elle yakalamaya nazaran kuşlara daha nazik davrandığını söyler. Tavuklar, insanlar tarafından zorla yakalanmaktan ve yaralı bacaklarından baş aşağı tutulmaktan nefret eder. Başlarına geleceklerden habersiz PH2000'in ağzına sevk edildikleri ve birkaç saniye sonra hafif sersemlemiş vaziyette tel örgü nakliye kafeslerine tahliye edildikleri esnada o kadar stresli bir halleri yoktur. Şirket, mekanik hasadın % 60 daha az kırık kanat ve kırık bacaklarda % 99 oranında azalmayla sonuçlandığını rapor etmiştir. Bu farazi avantajlara rağmen Amerika Birleşik Devletleri'nde her yıl tüketilen kızartmalık piliçlerin büyük çoğunluğu hâlâ elle yakalanmaktadır.

Nakliye kafesleri yüklenir yüklenmez kamyonlar yola düşer ve bizim Cobb 500'leri işleme tesisine götürürler; burada hayvanlar kasalarından boşaltılacak, bacaklarına sımsıkı saran metal kelepçeler takılacak ve bir taşıma bandının üzerinde baş aşağı sallandırılacaklardır. Ardından, tepe taklak olmuş ve kanatlarını çırpan

hayvanların kafaları bir elektrikli su banyosundan geçirilecektir. Yedi ile on saniye içerisinde hayvanları sersemleteceği umut edilen elektrik bedenlerinin içinde dolaşmaya başlayacaktır. Bir sonraki durak, döner bıçak takımlarının tavukların şahdamarını keseceği boyun kesme makinesidir. Tavukların kanı tamamıyla akıtılır akıtılmaz cansız bedenleri kaynar su tanklarına daldırılacaktır. İki iç temizleme hattına sahip verimli bir üretim sistemi dakikada 140 kuşu işlemden geçirebilir. Ne var ki, sistem her zaman işlemeyebilir. Kuşların bazısı boğazları kesilmeden önce tamamıyla sersemlemeyebilir ve boyun kesme bıçakları tavuğun şahdamarını ıskalarsa kaynar su tankına batırıldığında hayvanın bilinci yerinde olacaktır.

Buyurun işte. Ortalama bir doğu Tennessee dövüş horozu civcivi iki yıllık hayatı boyunca refah ve bolluk içinde yaşar. Hayatının ilk altı ayında serbest gezinir. Ardından, üzerinde haytalık yapabileceği bir çimenlik alana ve içinde uyuyabileceği özel bir yatak odasına kavuşur. Horoz bol miktarda egzersiz yapacak, bazı insanlardan bile daha iyi beslenecek ve etraftaki tavukların peşinden koşma şansına sahip olacaktır. İşin kötü tarafı, bir cumartesi gecesi Meksika kısa bıçağının göğüs kaslarını doğrarken çıkardığı keskin sızıyı hissedecek ya da bir ihtimal, boğazına bir uzun topuklu mahmuz darbesi alacak olmasıdır; horoz, nereden baksanız birkaç saniyeyi bulan yahut bir saati geçen sürede tozun toprağın içinde ölecek ve bu sırada, sportmen beysbol kasketleriyle dolaşan adamlar birbirlerine bağıra çağıra bahisleri söyleyeceklerdir. Horozun pazar sabahı güneşin doğuşunu görme ihtimali % 50'dir.

Buna karşılık, Cobb 500 civcivimiz bacakları ağrıyarak, akciğerleri yanarak, asla gökyüzünü görmeden ya da çimenlerde yürümeden veya cinselliğini yaşayamadan ya da börtü böceği gagalamadan kırk iki günlük ömründe her Allahın günü aynı berbat kümes hayvanı yeminden yiyerek akla hayale gelmez bir sefalet içinde yaşayacak, ömrünü doldurduğunda üstü açık kamyondaki bir kasaya tıkıştırılarak baş aşağı sallandırılacağı, elektroşoka maruz kalacağı ve boğazının kesileceği tesise nakledilecektir. Güneşin doğuşunu görme ihtimali sıfırdır.

Karen Davis dünya üzerindeki hiçbir tavuğun bir dövüş horozu hayatı yaşamak istemeyeceğini söyler bana. Yanlış düşündüğüne bahse girerim 1'e 1,25 koyarım.

PARA VE TOPLUMSAL SINIF, ZULME DAİR ALGILARIMIZI NASIL ETKİLER?

Olaya nesnel baktığımızda ve görünüşte doymak bilmezmiş gibi duran tavuk eti talebimizle kıyasladığımızda horoz dövüşünün daha az ıstıraba yol açtığını inkâr etmemiz hiç de kolay değildir. Bir derbide ölen her dövüş horozuna karşılık sayıları 10.000 ile 20.000 arasında değişen tavuğun mekanik bir işleme tesisinde boyunlarından kesilmesi muhtemeldir. Ve bir de, bir dövüş horozunun ömrünün bir kızartmalık piliç tavuğundan on beş kat daha uzun olduğu ve kat be kat daha keyifli geçtiği gibi can sıkıcı bir gerçek söz konusudur. Peki o zaman, niçin her yıl 9 milyar kızartmalık piliç tavuğunu öldürmemiz yasalken, horoz dövüşüne karışmak federal hapishanede suçunuzun cezasını çekmenize yol açabiliyor?

Bu, bir yerde, para ve güçle ilgili bir meseledir. National Chicken Council[7] kümes hayvanları endüstrisinin ticaret birliğidir. Üyeleri arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde tüketilen kızartmalık piliçlerin % 95'ini üreten anonim şirketler vardır ve kuruluş, hükümetle arasına mesafe koymak için canla başla çalışmaktadır. Bunun sonucunda, fabrika çiftçiliğiyle üretilen tavuklar hemen hemen tüm federal hayvan hakları yönetmeliklerinden muaftır ve buna kaderleri sofrayı boylamak olan bu hayvanların öldürüldükleri sırada gereğinden fazla acı çekmemesini güvenceye almak için 1958'de Kongre'den geçirilen Hayvan Kesiminde İnsani Yöntemler Kanunu da dahildir.

National Chicken Council kızartmalık piliç endüstrisinin menfaatlerini kollamasına rağmen United Poultry Concerns, PETA, Farm Sanctuary[8] ve Humane Society of the United States (HSUS) gibi kuruluşlar Amerika'daki tavukların sesi haline gelmişlerdir. Bunlar arasında siyasi nüfuzu en yüksek olan kuruluş HSUS'dir. 100 milyon dolarlık yıllık geliri ve 190 milyon değer biçilen varlıklarıyla HSUS, hayvan koruma hareketinin dört yüz kilogramlık gorilidir.

HSUS, 1998'de horoz dövüşçülerine cephe almaya karar verdi. Hayvan koruma gruplarından gelen siyasi baskıların sonucunda elde kalan son eyaletler de teslim oldu. Direnen son eyalet Lo-

7 Ulusal Tavuk Konseyi. (ç. n.)
8 Çiftlik Korunağı. (ç. n.)

uisiana idi. Eyalet Katrina Kasırgası'nı izleyen dönemde imajını iyileştirmek için uğraşırken, horoz dövüşü lobisinin eyalet meclisindeki etkisi zayıfladı ve 2007'de Louisiana Valisi Kathleen Blanco tavukları eyaletteki hayvana zulüm kanunlarının dışında bırakan yasal boşluğu kapatan bir kanun tasarısını imzaladı. 15 Ağustos 2008'de horoz dövüşü her eyalette kanunlara aykırı hale geldi. Gelgelelim, eyaletlerin horoz dövüşü yasalarında tutarsızlıklar vardır. Florida'da horoz dövüşü beş yıl hapis cezası ve 5.000 dolar para cezası almanıza yol açar; fakat komşu eyalet Alabama'da 50 dolarlık bir kabahattir. Artık horoz dövüşü her yerde yasaklandığından, HSUS'nin misyonu horoz dövüşünü bütün eyaletlerde ağır suç kapsamına aldırma amacı doğrultusunda üyelerini kanun yapıcılara baskı kuracak şekilde birleştirmektir.

Horoz dövüşü savaşları zulüm konusundan çıkar; fakat alt metin toplumsal sınıftır. 18. yüzyılda kan dökülen sporlara karşı başlatılan hareket, tilki avcılığı gibi toprak sahibi soyluların zalimane boş zaman eğlencelerinden ziyade köpekleri boğalara musallat etme tarzındaki proletaryanın ilgisini çeken faaliyetleri hedef almıştı. Bugün de durum farklı değildir. Horoz dövüşçüleri kusur bulması kolay gruplardan çıkar – İspanyol kökenliler ve kırsal kesimdeki işçi sınıfına mensup beyazlar. Öte yandan hayvan aktivistleri şehirli, orta sınıftan ve iyi eğitimli kişiler olma eğilimindedir. Horoz dövüşçüleri taşralılardan ve yasadışı yabancılardan oluşan karışık bir grup olarak itibarsızlaştırılır. Duke Üniversitesi'nde canla başla didinen bir hayvan hakları savunucusu ve köpek kurtarıcısı olan Kathy Rudy hayvan aktivistleri ve çalışan sınıf arasındaki bölünmüşlükten rahatsızlık duyar. Atlanta Falcons oyun kurucusu Michael Vick'in köpek dövüşü ithamlarının ardından suçunu kabul etmesinden kısa bir müddet sonra *Atlanta Journal Constitution*'da yayımlanan bir makalede Kathy toplumumuzda azınlıkların ve yoksulların karıştığı hayvan istismarı biçimlerine varlıklı kesimi ilgilendiren hayvan zulmü vakalarından daha fazla suç atfedilmesi ihtimalinin yüksekliğine dikkat çekmiştir. Komedyen Chris Rock, o dönemin Alaska valisi ve hevesli bir büyük hayvan avcısı olan Sarah Palin'in bir fotoğrafına atfen ulusal televizyonda aynı noktaya parmak basmıştı. Letterman'a şunları söylemişti: "Kadın kanlar içindeki, ölü bir Alaska geyiğinin üstüne elini koyuyor. Ve

Michael Vick de 'Peki, ben niye hapisteyim?' filan diye düşünüyor. Beyaz bir hanımefendinin Alaska geyiği vurmasına izin var; fakat bir siyahi adam köpek öldürmek mi istemiş? Şimdi bu suç oluyor."

Safkan at yarışlarında da aynı şeyi görürsünüz. Associated Press'ten Jeffery McMurry'nin yaptığı bir araştırmaya göre, Amerika Birleşik Devletleri'nde 2007'de günde üçten fazla at yarış pistinde ölmüş, 2003 ile 2008 yılları arasında 5.000'den fazla at hayatını kaybetmiştir. Ne var ki, 2008 Kentucky Derbisi'nde yere yığılan ve derhal ötenazi yapılan at Eight Belles'in ölümünden sonra gerçekleştirilen bir Gallup anketinde çoğu Amerikalı'nın safkan at yarışlarına yasak getirilmesine karşı çıktığı bulunmuştur. Tıpkı, horoz dövüşü gibi at yarışı da bir kumardır ve ıstırap kaynağıdır. Fakat horoz dövüşünün aksine safkan atlar zenginlerin eğlencesidir.

HOROZ DÖVÜŞÜ VE İNSAN AHLAKI

Hayvanlarla ilgili pek çok ahlaki meselede kendi içimde çatışmalar yaşarım. Ne var ki, horoz dövüşü bunlardan biri değildir. Araştırmamı yaptığım süre zarfında tanıştığım pek çok horoz dövüşçüsünü sevdim; fakat tıpkı kölelik meselesindeki gibi onların sporu da zalim ve haklı çıkarılamaz bir anakronizm durumundadır. Horoz dövüşçülerinin dövüş meydanlarını kapatıp gitme ve çelik mahmuzlarını golf sopaları ve balıkçı sandallarıyla değiştirme zamanı gelmiştir.

Yine de, horoz dövüşüne yönelik tutumlarımızın ahlaki ikiyüzlülüğe ve başka türlerle yaşadığımız ilişkilerde sağduyunun yanılabilirliğine dair söyledikleri bana hâlâ rahatsızlık veriyor. Benim de bir parçası olduğum tavuk yiyen devasa kamuoyu, horoz dövüşünün artık her eyalette yasaklandığı bilgisiyle rahat uyurken, Maryland'den Kaliforniya'ya uzanan bir alandaki tavuk yakalama ekipleri kızartmalık piliçlerin karanlık kümeslerine girecek ve hayvanları ertesi sabah işleme tesisine yapacakları seyahate hazırlamak için, 35 milyon dehşete düşmüş kuşu tel örgülü kasalara tıkıştıracaklar.

Horoz dövüşü konulu doktora araştırmamı yaptığım sırada Uluslararası Af Örgütü'nden Tony Dunbar adlı örgüt sorumlusunu Ebbs Chapel dövüş meydanındaki bir derbiye götürmüştüm.

Tony'nin gündelik hayattaki işi hüküm giymiş katilleri idamdan kurtarmaya çalışmaktır. Sabahın ikisinde üstümüz leş gibi sigara dumanı ve yağlı çizburger koka koka arabayla eve dönerken ona North Carolina'nın batı kesimlerinde yıldız olarak görülen birkaç horoz dövüşçüsüyle haşır neşir olarak geçirdiğimiz akşam hakkında neler düşündüğünü sordum. Tony kısa bir duraksamanın ardından "Benim için horoz dövüşü küçük bir ahlaki mesele," diye cevap verdi.

Fakat çok sayıda insan onunla aynı fikirde değil. Ama altı parçalık bir Tavuk McNugget Happy Meal üretmek için çektirilen ıstırapla karşılaştırıldığında Tony'e hakkını vermemenin hiç de kolay olmadığı düşüncesindeyim.

7

Lezzetli, Tehlikeli, Tiksinti Verici ve Ölü

İnsan-Et İlişkisi

Bana niçin et yemeyi reddettiğimi sorabilirsiniz. Bense, kendi adıma, sizin ölü bir hayvanın cesedini ağzınıza koyabilmenizi hayretler içinde karşılıyorum; kesilip biçilmiş eti çiğnemeyi ve ölüm yaralarının suyunu gırtlağınızdan geçirmeyi iğrenç bulmamanıza hayret ediyorum.

J.M. COETZEE

Bütün normal insanlar et sever. Salatanın arkadaş edinmenize faydası olmaz.

HOMER SIMPSON

Staci Giani kırk bir yaşında; fakat on yaş daha genç gösteriyor. Connecticut banliyösünde büyüyen Staci hayat arkadaşı Gregory ile beraber Old Fort, North Carolina'nın yirmi kilometre kuzeyindeki dağların derinliklerinde, kendi kendisine yeten bir ekolojik toplulukta yaşıyor. Staci etrafına güç kuvvet saçıyor ve yemekten bahsettiğinde heyecanlanıyor, gözleri parlıyor. Kendisi İtalyan asıllı Amerikalı çekici bir kadın ve onunla konuştuğunuzda içinizden gülümsemek geliyor. Staci, onun ve Gregory'nin evlerini kerestelik ağaçların kesilmesine ve ağaç gövdelerinin haddelenmesine varıncaya kadar, kendi elleriyle inşa ettiklerini anlatıyor. İçimden "Bu kadın benim canıma okur," diye geçiriyorum.

Staci her zaman bu kadar zinde ve sağlıklı değilmiş. Otuzlu yaşların başında sağlığı kötüye gitmeye başlamış. On iki yıllık vejetaryenliğin ardından Staci'de anemi ve kronik yorgunluk sendromu baş göstermiş ve her yemekten sonra iki saat süren mide ağrıları

çekmeye başlamış. Staci durumu "Tamamıyla bitmiş tükenmiş haldeydim," diye anlatıyor bana. "Sonra yemek yeme biçimimi değiştirdim."

"Bana şimdiki diyetini anlatsana. Bugün kahvaltıda ne yedin?" diye soruyorum.

"Yarım litre çiğ sığır ciğeri," diyor Staci.

Hayvan aktivistleri zaman zaman Amerikalıların *en masse*[1] mangalda pirzola ve yaban sığırı kanatlarından vazgeçip falafel burgerlere ve tofu köftesine yöneldiği iddiasını ortaya atarlar. Gitgide artan sayıda insanın, hayvanların da temel hakları bulunduğu kanaatini taşıdığı doğrudur – ki kanımca, buna bir varlığın sırf etten meydana geldiği için öldürülmemesi hakkı da dahildir. Fakat, hayvanlara ilan-ı aşk etmemize rağmen Amerikalılar her yıl 36 milyar kilogram et yemektedir ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki insanların sadece ufacık bir bölümü gerçek vejetaryendir. Bilimsel deneylerde kullanılan her hayvana karşılık 200, bir hayvan barınağında ötenazi uygulanan her istenmeyen köpeğe karşılık 2.000 ve Kanada'da yüzen buz kütlelerinde sopalarla öldürülen her bebek Grönland fokuna karşılık 40.000 gıdalık hayvanın canına kıymaktayız. Ve arada bir kulağınıza başka şeyler gelse bile, son otuz yılda hayvan hakları hareketi başka türleri yeme arzumuzda pek de büyük bir gedik açamamıştır.

Pek çok kültürde et bir zenginlik simgesidir ve bir ülke zenginleştikçe vatandaşları da daha fazla et yeme isteği duyar. 1960'lardan beri kişi başı et tüketimi Japonya'da altı kat ve Çin'de on beş kat artmıştır. Eskiden *New York Times*'ta yazan restoran eleştirmeni Frank Bruni, bir akşam Manhattan'daki bir et lokantasında akşam yemeği niyetine yediği 90 dolarlık bifteği tarif ederken etin sunabileceği zevki tam anlamıyla kavramıştı. Şöyle yazıyordu: "Aradan saatler geçtikten sonra bile hayalinizden çıkmayan, ertesi gün onun için aşerdiğiniz ve arkadaşlarınızın kolesterolünüzden çok akıl sağlığınızdan endişe etmesine yol açacak raddede sizi mest eden, göklere çıkarılacak fevkaladelikteki o etten kesilmiş, yücelik mertebesini hak eden iri ve kalın bir parça." Etin verebileceği ulvi zevklere dair

1 Fr. Kitleler halinde. (ç. n.)

yaşadığım aydınlanma, hayatlarında önemli bir dönüm noktasını kutlayan iki eski dostumuzun fahiş denebilecek kadar pahalı bir akşam yemeğinde beni ve Mary Jean'i ağırladıkları zaman gerçek olmuştur. Masamızın başında iki garson bekliyordu; şaraptan sorumlu garson yemeğe uygun düşecek beş çeşit şarap seçmişti; çorba ile balık tabağı arasında, dildeki tat tomurcuklarını uyarmak için, üzerine ince ince limon kabuğu rendelenmiş bir çay kaşığı dolusu buz servis edilmişti. Başlangıç yemekleri şefin seçimiydi; fakat birkaç iştah açıcı seçenek de sunmuştu. Mary Jean ördek konfi tercih etti. Ben domuz göbeğine yöneldim.

Hayatımda daha önce domuz göbeği tatmış değildim; ama country müzik yayını yapan yerel radyo, öğleden sonra yayımlanan çiftlik ve ev programında, bunların artan fiyatlarını haber yapardı. Önümdeki tabakta duran bir porsiyon domuz göbeği, hiçbir süsü püsü olmayan kısık ateşte pişirilmiş iri ve kalın bir et parçasından ibaretti. Ondan tek bir ısırık aldım ve ete dair tüm fikirlerim değişti. Vaktiyle bir müzede, Mark Rothko'nun elinden çıkmış bir resme baktığımda simsiyah bir tuvalin niçin sanat olarak nitelendirilebileceğini anlamaya çalışarak on dakika boyunca ayakta dikilmiştim; fakat sonra zihnimde bir şey yerine oturmuş ve olayı bir anda çözüvermiştim. Domuz göbeği tadına da aynı tepkiyi verdim. Rothko ve domuz göbeği kendi içlerinde aynı türden Platonvari bir saflık barındırmaktaydı. Bir tanesi siyahlığın damıtılmış hali, diğeriyse etin özüydü.

Ette varolan ve başka türlere ilişkin çelişkileri ve fikir ayrılıklarımızı ortaya çıkaran şey nedir? Etteki sorun, güzel bir tada sahip olmasına rağmen bu gıdanın aynı zamanda sağlıksız ve tiksinti verici olabilmesinden ve işin içine hayvanları öldürme eyleminin girmesinden kaynaklanır.

ET NİÇİN BU KADAR LEZZETLİDİR?

Kendilerine bir Gallup anketinde "mükemmel yemek" olarak neyi seçecekleri sorulduğunda sebzeden yapılmış bir ana yemeği tercih edenlerin yirmi katı insan, oyunu etli bir başlangıç yemeğinden yana kullanmıştır. Vejetaryenlerin yarısı bile arada bir, ete aşerdiklerini itiraf etmişlerdir. İnsanlar niçin etin tadını bu kadar cazip bulur-

lar? Sebep çok açıktır: Bizler çok eskiye dayanan bir et yiyenler soyundan evrimleşmiş varlıklarız.

Yaşayan en yakın akrabalarımız olan şempanzeler etin tadına bayılır. Harvard Üniversitesi'nde on yıllardır şempanzeler üzerinde araştırmalar yapan bir primatolog, hayatında et için deli olmayan bir yabani şempanze duymadığını söyler. Dişi şempanzeler eti seksle değiş tokuş etmeye dünden hazırdırlar ve Southern Kaliforniya Üniversitesi'nde görev yapan antropoloji profesörü Craig Stanford, genç şempanzelerin umutsuzca önlerine düşecek birkaç kan damlasını bekleyerek, bir ağacın tepesinde et yiyen yetişkinlere aşağıdan acınası bakışlar yolladıklarını görmüştür. Yetişkin şempanzeler sıçanları, sincapları, küçük antilobu, babunları ve hatta bebek şempanzeleri avlar; fakat en sevdikleri yemek kırmızı uzun tüylü Afrika maymunudur. Şempanzelerin etoburluğu vahşi karakterlidir. Fildişi Sahili'ndeki Taï Milli Parkı'nda bulunan şempanzeler avlarını bağırsaklarını çıkarmak suretiyle öldürürler; öte yandan Tanzanya'daki Gombe şempanzeleri kollarını bacaklarını kopartarak ya da kafalarını ağaç gövdelerine yahut kayalara vurarak kurbanlarına işkence etme eğilimindedirler. Uganda'daki Kibale ormanında yaşayan şempanzeler yemeklerine, avları hâlâ hayattayken onun bağırsaklarını ve içorganlarını yiyerek başlarlar.

İşin tuhaf tarafı, şempanzelerin eti severek yemesi, fakat bu gıdayı o kadar büyük oranlarda tüketmemesidir. Et, tipik bir şempanze diyetinin sadece % 3 ya da 4'ünü oluşturur ve en açgözlü şempanze cinsinin dahi günlük et tüketimi elli-altmış gramı geçmez. Bundan 2,5 milyon yıl önce, insansı atalarımız modern şempanzelerden daha çok et yemekteydi. Hem bitkisel hem de hayvansal besin alımına yönelik değişime, bedenimizdeki ve beynimizdeki değişiklikler eşlik etmiştir. Maymunlarla kıyaslandığında, çağdaş insanda daha az kısmı kalın bağırsağa ve daha büyük kısmı ince bağırsağa ayrılmış, nispeten daha küçük bir bağırsak sistemi mevcuttur. Üstelik, dişlerimiz de daha fazla et içeren bir diyetin yansımasıdır. Erken dönem australopitek[2] atalarımızın dişlerinde –şempanzeler ve gorillerde olduğu gibi– ciddi et yiyi-

2 Yaklaşık dört milyon yıl öncesinden bir milyon yıl öncesine kadar Afrika'da yaşayan insansı canlı türüne verilen ad. (ç. n.)

cilerdeki içbükey kesici bıçaklar bulunmuyordu; kocaman ve düz azı dişleri sert bitkileri çiğneyecek, tohumların ve fındıkla fıstığın kabuklarını soyacak şekilde tasarlanmıştı. Onlara kıyasla bizdeki dişler dilimleyicilerden, öğütücülerden ve ısırıcılardan oluşan bir İsviçre çakısı gibidir.

Hem bitkisel hem de hayvansal besin alımının en önemli etkisi, insan beyninin evriminde görülür. Çoğu antropolog et yemeye yönelmemizin birkaç milyon yıl zarfında beyin büyüklüğümüzün üç katına çıkmasında kritik bir faktör oynadığı kanaatindedir. Ete aç maymunlardan evrimleştiğimiz fikri yeni değildir. 1924'te ilk "maymun insan" fosilini (Güney Afrika'daki Taung çocuk) keşfeden Raymond Dart, atalarımızın "kıpkırmızı ve acıdan kıvranan eti iştahla midesine indirmekten" zevk alan, kana susamış katiller olduğunu yazmıştır. Etin insan evrimindeki rolüne dair yakın döneme ait teoriler Dart'ın teorisinden daha gelişkindir; fakat temel düşünce aynıdır. Craig Stanford insanların, şempanzelerin, babunların ve kapuçin maymunlarının –başka bir deyişle, en çok et yiyen primatların– aynı zamanda sosyal davranışları yönetmekte en mahir canlılar olmasının bir tesadüfle açıklanamayacağı düşüncesindedir. Bunlar dolap çevirmek ve ittifak kurmak konusunda başarılıdır; bireyler arası karmaşık ilişkilerin incelikli noktaları konusunda beceriklidir. Stanford, et paylaşımının sosyal zekânın gelişimine olanak vermek suretiyle beyin evriminde bir sıçrama gerçekleştirdiği kanaatindedir.

Atalarımız muhtemelen beslenme düzenlerinde çeşitli değişikliklere gitmişlerdir; bunlardan ilki bitkileri esas alan, yüksek oranda lif içeren bir beslenme düzeninden daha fazla hayvan eti içeren bir beslenme düzenine geçiştir. Derken, tarımın icadını izleyen dönemde sebze esaslı beslenme rejimine tekrar dönmüşlerdir. Avcı toplayıcı toplumların beslenme düzenleri bize insanların olağanüstü çeşitlilikteki gıdalara uyum sağlayabildiğini ama bunların arasında her zaman bir miktar et bulunduğunu göstermektedir. Motorlu kızakların ve uydu televizyonlarının Kuzey Kutup Dairesi'ne gelmesinden önce, Kuzey Alaska'da yaşayan Nunamuit halkının aldığı kalorinin % 99'u hayvan ürünleri kaynaklıydı: Çiğ *muktuk* (balina derisi ve balina yağı), balık, deniz aygırı ve fermente fok yüzgeci bunlardan bazılarıdır. Öte yandan, Kalahari Çölü'ndeki

!Kung halkı % 85'i bitkilerden sağlanan bir beslenme düzeniyle rahatlıkla hayatta kalabilmektedir. Colorado Devlet Üniversitesi'nde görev yapan beslenme araştırmacısı Loren Cordain yüzlerce avcı-toplayıcı grubunun beslenme düzenini tetkik ettikten sonra, bu grupların aldıkları ortalama kalorinin üçte ikisini hayvan etinden sağladığını ortaya çıkarmıştır. % 15'ten az hayvansal ürün içeren bir beslenme düzeniyle hayatta kalabilmiş tek bir avcı-toplayıcı toplumu yoktur.

Gerçek adı (ciddi ortamlarda) Robert E. Lee olan BoBo Lee, et yemenin hayatın doğal düzeninin bir parçası olduğu teorisine hak verir. BoBo ve eşi Pam, Charleston, South Carolina'ya kırk beş dakikalık mesafede bulunan bir benzin istasyonunun yanındaki küçük et lokantasını işletirler. BoBo barbekücü olmadan önce emtia tüccarı olarak çalışmıştı. South Carolina halkının Low Country olarak tabir ettiği yerden arabayla geçtiğim sırada Po-Pigs'e rastladım; ancak yol yemeği guruları Jane ve Michael Stern'in burayı Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en iyi beş barbekü mekânından biri olarak adlandırdığını sonradan keşfettim.

Yaşadığım deneyimler yüzünden çoğu barbekü restoranı benim açımdan bir hayal kırıklığına dönüşmüştür. Oysa Po-Pigs'de aynı şey yaşanmadı. Atmosfer dört dörtlüktü; damalı plastik masa örtüleri, kapıya seloteyple yapıştırılmış ve elle "sadece nakit ve çek kabul edilir" yazılmış bir tabela vardı; hepsinden önemlisi mekânda hiç pencere yoktu (bu söz konusu barbekü yapılan bir mekânsa iyiye işarettir). Hafif alevde pişmiş füme domuz eti şahaneydi – ıslak, tütsülenmiş ve tatlımsı idi. Her masada sıkmamızı bekleyen, plastik şişede dört çeşit sos bulunmasına rağmen bunlar eğlencelikti ve eti tarif etmek için kelimeler yetersizdi. BoBo'ya iltifat ettiğimde kendisi bana ertesi sabah tekrar uğrarsam et hakkında sohbet edebileceğimizi söyledi. Sabahın dokuzunda oraya vardığımda koyu bir Gullah aksanıyla konuşan, ordudan emekli yemekhane görevlisi levazım çavuşu George Green beni arka odaya aldı ve pişirme düzeneğinin üst kısmını açtı. Dumanların arasından, bütün gece 200 derecede pişmeye devam eden birkaç düzine maun renkli, kemikli domuz budu seçebildim. Hepsi de ateşten alınmaya hazır vaziyetteydiler. BoBo ve George butları yarım saat dinlenmeye bıraktıktan sonra, ellerine iyi yalıtılmış eldivenler takar ve sıcak eti kendi elleriyle

didik didik ederken, onu az miktarda ev yapımı Pee Dee sirkeli biberli sosuyla harmanlarlar. BoBo, domuz etini bıçakla kesmek zorunda kalmanızın onu yeterince ağır pişirmediğiniz anlamına geldiğini söyler.

BoBo'ya niçin etin insanlara bu kadar doyurucu geldiğin sordum.

"Atalarımız onun sayesinde hayatta kaldı," dedi BoBo. "Yani, hayvanları öldürerek. Lanet olasıcalar, mamut bile yemişlerdi. Oturup bir parça güzel et yemenin, başarı simgesi olduğu kafamıza işlenmiştir. Bu hem zihninize iyi gelir hem de midenize iyi hissettir. Benim için sıcacık ve kanlı, ortadan daha az pişmiş biftekten daha doyurucu bir şey yoktur."

Fakat tüm bunlar, eşi Pam'in ağzına et koymamasına açıklık getirmiyor. Pam çiğ ete bakmaktan dahi hoşlanmıyor. "Pam," diye sordum "son on yıldır günde birkaç yüz kilogram et servis etmişsindir; ama sen gerçekten et yemez misin?"

"Şöyle, ben balık yerim."

Pam dedi ki: "Hayatımın hiçbir döneminde etin tadından hoşlanmadım. Çocukken bile annem ağzıma et tıkıştırırdı; fakat ben onu boğazımdan geçiremezdim. Sorun, etin tadından çok dokusuydu. Artık vejetaryen hot dog bile yapıyorlar; dolayısıyla sevinçten havalara uçuyorum."

"Buranın barbeküsünü nasıl buluyorsun?"

"Hiç tadına bakmadım ki."

ETİ MİDEYE İNDİRMENİN GETİRDİĞİ TEHLİKELERLE BAŞA ÇIKMAK

Pam, hayvan etine duyduğu tiksinti bakımından sıradışıdır. Çoğu insan Pam'in kocası gibidir. Türümüzün evrim tarihi düşünüldüğünde, insanların etin cazibesine doğal sebeplerle kapılması bize mantıklı gelir. Biyolojik açıdan da, paranızın karşılığında yüksek besin değeri sunan bir keyif aldığınız ortadadır. Gelgelelim, madalyonun öbür yüzünde etin yediğimiz en tehlikeli gıdalardan biri olduğu gerçeği bulunmaktadır. ABC News, Amerikalılara kendilerini hasta etmesinden en çok korktukları gıda türleri hakkında bir anket yaptığında, insanların sadece % 1'i bir sebze türünden söz ederken, % 85'i bir et çeşidi belirtmiştir.

Hayvan etinden duyduğumuz korkunun sağlam temelleri vardır. Problem bizlerin de etten yapılmamızdan kaynaklanır. Ve böyle olduğu için de yediğimiz varlıkların bedenini mesken tutmuş muhtelif bakterilere, virüslere, protozoonlara, amiplere ve parazitik solucanlara açığızdır. Balıklar en az elli çeşit bulaşıcı parazit taşırlar. İnek, domuz, keçi ve koyun etinin her yıl dünya çapında 400 bin insanın ölümüne yol açan *E. coli* bakterisini taşıma potansiyeli söz konusudur. Birtakım araştırmacılar AIDS virüsünün de bizim türümüze ilk olarak maymun yerken bulaştığına inanmaktadır. Ayrıca, hiçbir genetik materyal içermedikleri halde hücrelerinizde çoğalmak konusunda fevkalâde yetenekli, minicik, sinsi birer protein parçası olan prionlar da mevcuttur. İnsanın beynini İsviçre peynirine dönüştüren sığır sponjiform ensefalopatisinin (ya da "deli dana hastalığı"nın) da sorumlusu bunlardır. Prionlar aynı zamanda Yeni Gine'deki Fore halkında görülen, cenaze törenlerinde ölen akrabaların beyin dokusunun yenilmesiyle bulaşan, nörolojik bir hastalık olan kuru'ya da sebep olurlar.

Peki ama, diye sorabilirsiniz, niçin aslanlar ve kurtlar çiğ et yedikleri halde hasta olmazlar? Harvard'dan Richard Wrangham bunu pişirme işlemine bağlar. Wrangham, pişirmenin 2 milyon yıl önce *Homo erectus* tarafından keşfedilmesinin, geniş yelpazedeki gıdaların yenilebilmesinin yolunu açarak, büyük beyni mümkün kılan, çığır açıcı bir olaya dönüştüğünü ileri sürer. Pişirme işlemi, Afrika ceylanı filetosuna lezzet katmanın yanı sıra, atalarımızı hasta edecek çok sayıda patojeni de ortadan kaldırmaktaydı. Sonuç olarak, hakiki etoburların ette yaşayan bakteriler tarafından üretilmiş toksinlere direnç göstermesini sağlayan biyolojik savunma mekanizmalarının evrimleşmesine insanların gereksinimi kalmamıştır.

Üstelik, insanın beslenme düzenine baharatların dahil edilmesi de eti daha az tehlikeli hale getirmiştir. Cornell Üniversitesi'nde görev yapan biyolog Paul Sherman, insanların vücuda girerken de çıkarken de can yakan, acı kırmızıbiber gibi, doğası gereği itici sayılabilecek maddeleri gıdalarına baharat olarak eklemek bakımından, niçin hayvanlar âleminde tek ve benzersiz olduğunu merak etmiştir. Sherman ve öğrencileri baharatlarda zararlı mikropların büyümesini yavaşlatan birtakım kimyasal maddeler bulunduğundan, insanların baharatlı gıdalara yönelik bir beğeni geliştirdiği

hipotezini ortaya atmışlardı. Ekip, bu fikri sınamak için dünyanın dört bir yanından seçilmiş geleneksel yemek tariflerini analiz etti. Her ülkede, etli yemekler sebze yemeklerine göre daha baharatlıydı. Ayrıca, bakterilerin büyümesine zemin hazırlayan sıcak ve nemli bölgelerde yaşayan halklar daha serin iklimlerde yaşayanlara kıyasla yiyeceklerinde daha çok baharat kullanmaktaydı. Hindistan, Endonezya, Malezya, Nijerya ve Tayland'da her et yemeğine bol miktarda baharat eklenir. (Yeri gelmişken, en güçlü anti-bakteriyel baharatlar sarımsak, soğan, yenibahar ve kekiktir.)

Pişirme ve baharat ekleme, eti daha güvenli hale getirir getirmesine, fakat et tüketmek özellikle hamile kadınlar açısından hâlâ risk taşımaktadır. *Toxoplasma gondii*, *Listeria monocyogenes*, *E. coli*, *Shilella dysenteriae* ve *Leptospira* gibi etle taşınan patojenler düşüklere, ölü doğumlara ve prematüre bebeklere yol açabilir. Gelgelelim, evrim gelişen embriyoya zarar verecek gıdalara karşı savunma mekanizmaları üretmiştir ve bu da mide bulantısı ile gıdalardan tiksinmedir. Pek çok kadın bedeninde, gelişen embriyonun toksinlerin zararlı etkilerine en çok açık olduğu hamileliğin ilk üç ayında mide bulantısı çeker ve kusar. Paul Sherman etler gıdaların en tehlikelisi, meyvelerse en güvenlisi olduğu için hamilelikte etten tiksinme durumuna meyveden tiksinme durumundan daha sık rastlanması gerektiği sonucuna varmıştır. 12.000 hamile kadının gıda tercihlerine yönelik analizi de bunun doğruluğunu gösterir niteliktedir. Hamile kadınların ete karşı tiksinti duyma ihtimali meyvelere kıyasla on kat daha yüksektir.

KOYUN BEYNİ NİÇİN İNSANA BEYRUT'TA NEFİS, BOSTON'DA İĞRENÇ GELİR?

Hamile kadınlar ete tiksinti duyma konusunda yalnız değildirler. Hepimizde bu gibi tiksintiler mevcuttur. Benim et konusunda en sevdiğim bilimsel inceleme 1859'da Peter Lund Simmons adındaki bir Danimarkalı tarafından yayımlanan *The Curiosities of Food or the Dainties and Delicacies of Different Nations Obtained from the Animal Kingdom*[3] adlı, incecik kitaptır. Simmons insanların ye-

3 Gıdayla İlgili Tuhaflıklar ya da Farklı Milletlerin Hayvanlar Âleminden Temin Ettiği Leziz Gıdalar ve Gurme Yiyecekler. (ç. n.)

diği, benim çoğuna elimi sürmeyeceğim olağanüstü çeşitlilikteki hayvan etlerini teker teker anlatır. Yazar, fil ayak parmaklarının (sert bir sirke ve toz kırmızıbiber kullanarak turşusunu yapın) ve kaplumbağalar, vombatlar, kahve sıçanları, kara kurbağaları, arılar, kırkayaklar, örümcekler, deniz salyangozları ve flamingoların (dilleri "son derece kıymetlidir, yaban keçisinin dilini andırır") insana verdiği hazları tasvir eder.

Maceraperest bir yemek yiyici olarak 10 puanlık bir ölçekte kendime 7 puan verirdim. Koyun beyninin (Beyrut'ta öğrenci olarak yaşadığım dönemde düzenli olarak yerdim – kızarmışı haşlanmıştan daha güzeldir), domuz bağırsaklarının, denizanasının, timsah kapan kaplumbağanın, içi sakatatla doldurulmuş koyun midesinin, çekirgenin, timüs bezlerinin, siyah ayı budunun, timsahın ve güneşte kurutulmuş iguana yumurtalarının tadına vardım. Ne var ki, yoğurdu iğrenç ve suşiyi tatsız tuzsuz bulurum. Ne yaparsam yapayım, bir türlü ağzıma kedi, sıçan, yarasa ya da şempanze koymayı başaramadım. Aynı şekilde, kabuğundan yudum yudum içilerek tüketilen ve tüylerinin henüz daha yarısı çıkmış sıcak ördek embriyosuyla hazırlanan, Filipin mutfağına has gurme yiyeceği *balut*'u da hiç yemedim. New Yorklu tanınmış şef Anthony Bourdain'in yaptığı gibi, kobranın hâlâ atmaktaki kalbini mideme indiremem. Fakat benim yeterince pisboğaz olmayışım bir yana, bu gıdaların hepsine dünyanın ayrı bir köşesinde gurme yiyecekler gözüyle bakılmaktadır.

Niçin yenilebilir hayvanlar listesi bu kadar uzundur da, etini düzenli olarak tükettiğimiz varlıkların listesi buna kıyasla kısacıktır? Sebeplerden biri el altında bulunabilirliktir. Jared Diamond *Tüfek, Mikrop ve Çelik* adlı kitabında çoğu hayvan yenilmeye elverişli olduğu halde, içlerinden pek azının büyük ölçekli tarımsal üretim bakımından iyi adaylar olduğuna dikkat çekmiştir. Sözgelimi, dünyadaki 148 büyük yeryüzü memelisinin sadece on dördü evcilleştirilmiştir. Et konusundaki seçenekleriniz nerede yaşadığınıza da bağlıdır. Alışveriş yaptığım süpermarketteki et reyonunda sadece standart ürünler mevcuttur: Sığır eti, domuz eti, tavuk, birkaç paket kuzu eti ve başka ürünlerin yanında promosyon olarak verilen bir iki balık çeşidi. Cesurlar için karaciğer de vardır. Fakat bu satırları Barselona'da okuyorsanız eğer bir koşu La Boquedia'ya gidebilirsi-

niz; burası La Rambla üzerindeki, mağarayı andıran gurme pazarıdır. Koridorun ortasına geldiğinizde sağ tarafta sakatat satıcısının tezgâhını göreceksiniz. Oraya erken bir vakitte giderseniz tezgâhın üstü pırıl pırıl parlayan içorgan yığınlarıyla dolu olacaktır: Mideler, beyinler, diller, akciğerler, yürekler, böbrekler, hatta derisi henüz yüzülmüş birkaç koyun başı.

Bununla birlikte, el altında bulunmayışları insanların birtakım et türlerinden uzak durmasına açıklık getiren sebeplerden sadece biridir. Kişisel deneyimler de devreye girer. Tıpkı sıçanlar gibi, insanlar da evrim sonucunda bir gıdanın tadını mide bulantısı ve kusmayla ilişkilendirebilecek özel bir yeteneğe sahip olmuşlardır. Bu da, en çok sevdiği yiyeceklerden biri olan bearnez soslu bifteğe yönelik tiksinti geliştiren psikolog Martin Seligman tarafından keşfedilmiştir; Seligman yaş gününde biftek yedikten sonra bir virüs kapmış ve sabaha kadar kusmak zorunda kalmıştır. Şaşırtıcı olmayansa şudur ki, ete yönelik öğrenilmiş tiksintilere sebzelere karşı geliştirilen tiksintilerden üç kat ve meyvelere karşı geliştirilen tiksintilerden altı kat daha sık rastlanmasıdır.

Gelgelelim, bir gıdayı leziz yahut iğrenç buluşumuzu etkileyen en önemli faktör kültürdür. UCLA'de görev yapan evrim antropoloğu Daniel Fessler, insan toplumlarındaki gıda tabuları üzerine çalışmalar yapmıştır. Fessler, etin tehlike arz etmesi sebebiyle bitki esaslı gıdalara kıyasla daha büyük bir sıklıkla tabu olarak görülmesi gerektiği şeklinde akıl yürütmüştü. Fessler ve lisansüstü öğrenci Carlos Navarrete, yetmiş sekiz kültürde yasaklanmış gıdalar hakkında bilgi topladılar. İkili, yenilebilir durumdaki etlerin yasaklanma ihtimalinin sebzelerden, meyvelerden ya da hububatlardan altı kat daha yüksek olduğunu buldu.

Peki, neden bitki esaslı gıdalardansa eti tabulaştırmak daha kolaydır? Antropologlar bu tarz sorulara bayılırlar. Çoğu zaman olduğu üzere, ortada bolca spekülasyon ve az miktarda somut veri vardır. Kimi gıda antropologları tabuların adaptasyonu kolaylaştırdığını savunan işlevselcilerdir. Misal, domuz eti Müslümanlara ve Yahudilere yasaklanmıştır. Bazı işlevselciler domuz eti tabusunun insanları trişinozdan koruma amacına hizmet ettiği kanaatindedir. Bir diğer işlevselci görüş de, domuz yeme yasağının uyarlanımcı olduğu, zira domuzların aynı türde gıdalara ulaşmak için insan-

larla rekabet ettiği şeklindedir. Benzer biçimde, antropolog Marvin Harris de sığırların protein kaynağı olmaktan ziyade tarla sürmek, süt ve yakıt (kuru tezek) üretmek bakımından daha yararlı olmaları sebebiyle Hindistan'daki Hindular arasında kutsal kabul edildiği savını ortaya atmıştır.

Son yıllarda, et konusundaki yasaklara getirilen işlevselci açıklamalar pek başarılı olamamıştır. Bununla sözgelimi et tabularının coğrafi dağılımını açıklamazlar. Niçin Hindistan'da olduğu gibi hem toprağı işleyen hem de süt ve yakıt üreten sığırlar Pakistan'da yenilmektedir? Aynı şekilde, işlevselcilik American Southwest'teki Navajo Kızılderilileri yahut Afrika'daki kırsal Masai halkı gibi çöl sakinleri arasında rastlanan, balık yeme yasağı gibi ekolojik anlamda paradoksal tabulara da açıklık getiremez. Et konusundaki tabuların adaptasyonu kolaylaştırdığı teorisinin bir alternatifi, bunların insan psikolojisindeki tuhaflıklardan kaynaklandığı fikridir. Etle ilgili çoğu tabunun sadece tesadüfi kültürel geleneklerin bir sonucu olduğu ve insanların birbirini kopyalama eğiliminden başka hiçbir açıklaması bulunmadığı düşüncesindeyim.

Yanılmıyorsam eğer, doğru şartlar altında hayvanların yenilebilirliğine dair hislerimiz, tıpkı popüler bebek adlarında olduğu gibi zamanla ve çabucak değişebilmektedir. Nepal'deki Tharu halkında rastlanan ve yaban sığırı yenilmesine karşı olan tabu tam olarak bu durumu yansıtır. Antropolog Christian McDonaugh 1979 ile 1981 yılları arasında bir Tharu köyünde yaşadı. Bu süre zarfında, McDonaugh köylülerle birlikte düzenli olarak domuz, keçi, balık, tavuk, hatta sıçan yedi; fakat asla yaban sığırı yemedi. Yaban sığırı ve başka hayvanlar dini ritüellerin bir parçası olarak kesilmekteydi. Fakat ritüellerden sonra yenilen tavuk, domuz ve keçi karkaslarının aksine, ölü yaban sığırları sürüklenerek uzak bir yere götürülür ve bir kenara atılırdı. On iki yıl sonra McDonaugh köye geri döndü. Bira içerek geçirilen uzun bir öğle vaktinin sonlarına doğru kendisine yaban sığırından yapılmış bir atıştırmalık ikram edildiğinde hayretler içinde kaldı. Görülen o ki, Tharu halkının benimsediği tutumlar değişmişti. McDonaugh yaban sığırı tabusunun hızlı çöküşüne birkaç etken atfeder. Birincisi, öbür etlerin fiyatındaki artış yaban sığırını kelepir hale getirmiştir. İkincisi, kast sistemindeki aşınmadır. Vadi popülasyonu gitgide daha fazla çeşitlilik arz etmiş,

Tharular yaban sığırının etini yiyen insanlarla etkileşime girmişlerdir. Son olarak, bölge gün geçtikçe daha demokratik bir yere dönüşmektedir ve Tharu halkı siyasi görüşleri ve ihtiyaçlarını daha özgürce ifade eder hale gelmiştir. Hayatlarında ilk kez, canlarının istediğini yiyebilecekleri hissini yaşamışlardır.

KÖPEK ETİ KURABİYELERİ, KÖPEK ETİ YAHNİSİ: BİR DİYET TABUSU VAKASI

Bir kültür bir et türünü tabu olarak belirlediğinde, onu yeme fikri dahi tiksinç bir hal alabilir. Çoğu Amerikalı için köpek eti tüketme fikri bilhassa tiksinti vericidir. Gelgelelim, arkeolojik deliller insanların binlerce yıl boyunca köpekleri yediğini göstermektedir. Dünyanın pek çok yerinde insanlar tarih boyunca köpeklere –bolluk zamanlarında fazla gıda vermek, protein azlığı baş gösterdiğinde ise onları hasat etmek suretiyle– ayaklı kiler muamelesi yapmışlardır. Aztekler şüpheye yer bırakmayacak şekilde, yemeyi düşünerek tüysüz bir cins geliştirmişlerdi ve köpek eti pek çok Kuzey Amerika Kızılderili kabilesinde temel gıdaydı. 1998'de tüketimi kanundışı ilan edilmesine rağmen köpek, Filipinlerin birtakım bölgelerinde hâlâ menülerde yer almaktadır ve Afrika'da tombullaşsınlar diye köpekler bazen kesimden önce kısırlaştırılır ve şişmanlatılır. Eti yumuşacık olsun diye dövülerek yavaş yavaş öldürülen, Kongo Havzası'ndaki bir köpeğin yerinde olmayı hiç istemezdiniz.

Köpek eti her yıl takriben 16 milyon köpeğin ve 4 milyon kedinin tüketildiği Asya'da özellikle popülerdir. Cambridge Üniversitesi'nde görev yapan antrozoolog Anthony Podberscek Asya'daki köpek ürünleri ticareti üzerine çalışmıştır. Çinliler diğer herkesten daha fazla köpek yerler. Yavru köpek butları en çok tercih edilen parçalardır. Köpek eti neredeyse sığır eti kadar pahalıdır. Yarım kilogram taze köpek etinin 2004'teki perakende fiyatı 2 dolardır. Organlar ucuza gider: Köpek beyinlerinin tanesi yaklaşık bir dolara ve bir penis de 1,45 dolara satılır. Tarih boyunca Çin'de eti tercih edilen cins chow chow olmuştur. Ne var ki, 1990'larda köpek çiftçileri (acaba kendilerine çiftlik sahipleri demek mi gerekir?) eti daha iyi olan ve daha hızlı büyüyen bir hayvan üretmeye karar *verdiler.* Danua, Newfoundland ve Tibet mastif cinsleriyle deneyler yaptık-

tan sonra iyi huyları ve bir batında çok sayıda ve süratle büyüyen yavrular çıkarma yetenekleri sebebiyle en iyi damızlık cins olarak Saint Bernardları seçtiler. Fakat Saint Bernardların eti yavan olduğundan, daha leziz bir et üretmek niyetiyle bunları çoğu zaman yerel cinslerle melezleştirdiler. Et olarak tüketilen yavru köpekler altı aylık olduklarında ve etleri hâlâ yumuşakken hasat edilirler.

Güney Korelilerin de geçmişi eskiye giden bir köpek yeme geleneği vardır. Kore'de –tıpkı Çin'deki gibi– köpek etinin tıbbi niteliklere haiz olduğuna inanılır. Köpek etinin genellikle kışın yenildiği Çin'in aksine Koreliler köpeği yaz mevsimi yiyeceği olarak düşünürler. Bir geleneksel yiyecek olarak sahip olduğu statüye rağmen, köpek eti Güney Kore'de tartışmalı hale gelmiştir. Güney Kore'de kişi başına köpek eti tüketimi yılda sadece yüz kırk gramdır, fakat 50 milyonluk nüfusla birlikte sayılar katlanarak artar. Tarım Bakanlığı'na göre Güney Koreliler 1997'de 12.000 ton köpek eti tüketmişlerdir. 2002'de köpek eti ve ilişkili ürünlerin tüketimini teşvik etmek üzere Ulusal Köpek Eti Restoran Birliği kurulmuştur. Bu ürünler arasında köpek eti ekmeği, köpek eti kurabiyeleri, köpek eti mayonezi, köpek eti ketçabı, köpek eti sirkesi ve köpek eti hamburgeri vardır. Ayrıca, paketler halinde satılan "hazmedilmiş köpek etleri"nden de satın alabilirsiniz (bunun ne olduğundan emin değilim). *Gaesojua* adını taşıyan ve romatizmaya iyi geldiği söylenen, şifalı bir tonik de köpekten üretilmiştir. Nasıl yapıldığını bilmek istemezsiniz.

Güney Koreliler yılda yaklaşık bir milyon köpek yer yemesine fakat köpekleri evcil hayvan olarak evlerine getiren Güney Korelilerin sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Sevimli küçük cinsler –Malta köpeği, shi tzular ve Yorkshire teriyerler– özellikle revaçtadır. Bunun sonucu, Güney Korelilerin köpekleri yemek konusunda gitgide artan oranlarda ikircikli hisler beslemeye başlaması olmuştur. Yakın tarihli bir ankette yetişkinlerden % 55'inin köpekgil eti yenilmesini tasvip etmediği sonucu ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, aynı araştırma Güney Korelilerin % 25'ten azının köpek etine yasak getirilmesinden yana olduğunu rapor eder.

Köpeklerin yenilmesi konusundaki tabular insan ile hayvan ilişkisinin birbirine karşıt iki cephesinden kaynaklanır: İnsanlar hakir gördükleri ve düşkün oldukları hayvanları yemezler. Hakir görülen

hayvanları asla yememe prensibi, köpek yemenin niçin Hindistan'da ve Ortadoğu'nun büyük bölümünde alışılmadık bir durum olduğuna açıklık getirir. Klasik Hinduizm'de köpekler hayvanlar dünyasının paryalarıdır. Haklarında, kendi aile fertleriyle cinsel ilişkiye girdikleri ve kusmuk, dışkı ve ceset yedikleri söylendiğinden köpekler hor görülmüştür. Kast sisteminin en alt basamağındaki insanlara benzetilmişlerdir ve Brahminler bir köpeğin sırf bakarak dahi bir yiyeceği kirletebileceği düşüncesini geliştirmişlerdir. İslam'daki şeriat kanunlarının çoğu yorumunda da köpekler mekruh varlıklar olarak görülür. Sözgelimi, Müslümanların bir köpeğe değdikten hemen sonra namaz kılmamaları gerekir. Hindular ile Müslümanların köpek yememe sebebi Amerikalıların sıçan yememe sebebiyle aynıdır – başka bir deyişle, bunların ikisi de haşarattır.

Ne var ki, Amerikalılar ve Avrupalılar buna taban tabana zıt bir sebepten dolayı köpek eti tüketmezler. Amerika'da evlerde yaşayan köpekler hayvan değildir - onlar aile bireyleridir. Ve aile bireyleri de insan sayıldıklarından bir köpeği yemek yamyamlıkla eşdeğerdir.

Köpeklerin kâh aile bireyi, kâh gıda olabildiği kültürlere ne demeli? Bu toplumlarda kategorilerdeki potansiyel iç içe geçme sorununu çözmek için, çoğu zaman bazı mekanizmalar geliştirilmiştir. Güney Kore'de yenilecek köpekte tercih edilen cins sarı tüylü, orta büyüklükteki *nureongi*'dir. *Nureongi* evcil hayvan değildir ve hem evcil köpeklerin hem de *nureongi* cinsinin satıldığı pazarlarda evcil hayvanlar, eti tüketilen köpeklerden ayrılmış ve farklı renkte kafeslere konulmuşlardır. Güney Dakota'daki Pine Ridge arazilerindeki Oglala Kızılderilileri dini ritüellerinin bir parçası olarak köpek eti yahnisi yerler, aynı zamanda evlerinde köpek de bakarlar. Bir batında doğan her yavrunun kaderi dünyaya geldikten kısa bir müddet sonra belli olur. Evcil hayvanlara isim verilir; onların yahnilik et olacak kardeşlerine ise verilmez.

ET ÖLÜDÜR VE İĞRENÇTİR

İnsanın etle olan ilişkisine gölge düşüren bir diğer etken de başka bir varlığın canını almaktan dolayı hissedilen suçluluktur. Avcıların hayvanları öldürdükleri için af diledikleri törenlere *kabile* toplumlarının hemen hemen hepsinde rastlanır. Çoğu Amerikalı

akşam yemeğinin nereden geldiğine hiç kafa yormayarak, etle ilgili olarak yaşayabileceği herhangi bir suçluluk hissini bastırmaktadır. Ben de otuz altı yaşımda, kendimi elimde bir deri yüzme bıçağıyla 650 kilogramlık bir öküzün buharı tüten bedenini kesip biçerken bulduğum ana kadar diyetimin ahlaki sonuçlarından kaçmayı başarmıştım.

O dönemde Asheville yakınlarındaki Warren Wilson Koleji'nin kampüsünde yaşıyorduk. Kolej, içerisinde her yıl takriben otuzu kesime gönderilen bir kasaplık sığır sürüsü de bulunan çiftliğin bakımından sorumluydu. Bu hayvanlar cennetten çıkma bir pastoral hayat sürer ve hayvan özgürlüğü filozofu Peter Singer'ın bile pek itiraz edemeyeceği acısız bir ölümle hayata veda ederlerdi. Hiçbir zaman kalabalık besi yerlerinde otlatılmaz, traktör römorklarına balık istifi doldurulmaz ya da endüstriyel mezbahalarda yaşanacak travmalara maruz kalmazlardı. Hayır, kolej çiftliği ekibinde çalışan, iyi niyetli, toprağa dönüş hareketi mensubu öğrenciler Warren Wilson ineklerine doğumdan ölüme kadar gözleri gibi bakarlardı. Ve, boğalar kesilecekleri sabah bir avuç dolusu tatlı çimle, küçük bir salhaneye girmek için ikna edilir ve burada daha böğürmesine fırsat kalmadan başından silahla vurulurdu.

Çiftlik ekibindeki öğrencilerden bazıları insanlar ile hayvanlar arasındaki etkileşimin psikolojisi üzerine çalıştığımı biliyordu ve bir öğle vakti, ertesi günkü sığır kesiminde onlara yardımcı olmamı teklif ettiler. Biraz kem küm ettikten sonra gönülsüzce razı oldum. O gece pek uyuyamadım. Ertesi sabah yedide salhanede boy gösterdim ve bir saat sonra dirseklerime kadar içorganlara batmış haldeydim. Sonraki iki günü büyük hayvanların dondurulmuş et paketlerine dönüştürülmesine yardımcı olarak geçirdim.

İlk boğanın kesimi şöyle gerçekleşti: Sandy McGee adlı öğrenci hayvanı öldürme odasına aldı ve yularını yerdeki bir halkaya bağladı. Çiftlik yöneticisi Ernst Laursen odaya girdi, boğayı 22 kalibrelik bir mermiyle vurarak öldürdü ve ekip çalışmaya başladı. Hepsi de ne yapacaklarını harfi harfine biliyorlardı. İçlerinden biri öküzün boğazında düz ve uzun bir yarık açarak karkasın kanını akıttı; o arada bir başkası testereyle hayvanın kafasını ve toynaklarını kesip çıkardı. Öküzün bacaklarına bir zincir taktılar ve karkasını bir makara yardımıyla tavana doğru yükselttiler. Birdenbire bir el arabası

ortaya çıktı – ne işe yaradığına dair hiçbir fikrim yoktu. Derken, Sandy on beş santimetrelik bir deri yüzme bıçağı kullanarak hayvan bedeninin göğüs kafesinden anüse kadar çabucak açılmasını sağlayan, dikey bir kesik açtı. Galonlar dolusu içorgan yerlerinden taşarak plof sesleri eşliğinde el arabasına düştü. USDA müfettişi kalbi, karaciğeri ve böbrekleri muayene etti ve karkasa yenilmeye uygundur damgasını bastı.

Siz de, şayet kendi etimizi temin etmek için hayvan öldürmek zorunda kalsaydık, hepimizin vejetaryen olacağı lafını zaman zaman işitmişsinizdir. Çiftlik ekibindeki öğrenciler bu teoriyi test etmek için bir fırsat sunuyordu. Öğrencilerin çoğu orta sınıf banliyölerinde büyümüştü ve üniversiteye gelene kadar bir ineğin yahut bir domuzun yakınından geçmiş değildi. Hayvan kesmenin eti reddetmeye yol açtığı hipotezinin geçerliliğini değerlendirmek için Sandy ve ben, hayvan öldürme ve kasaplık işlemlerine katılan öğrencilere soru listeleri dağıttık. Ben pek çoğuyla mülakatlar da yaptım.

Aldığımız sonuçlar hayvan kesiminin doğası gereği vejetaryenler yaratacağı fikrini yalanlamaktaydı: Hayvan kesimine katılan hiçbir öğrenci et yemeyi bırakmamıştı. Yine de, hayvan kesimine verdikleri tepkiler karmaşıktı. Hemen hemen hepsi öldürme ve kasaplık işlemini ilginç ve kıymetli bir deneyim olarak gördüklerini söyleseler de, pek çoğu kasaplık işlemleri sırasında veya sonrasında bazen mide bulantısı hissettiklerini itiraf etmişlerdir. Çiftlik ekibinin yarısı bir ineği ya da domuzu kestikten sonra bazen bir iki gün et yemekten uzak durduğunu söylemiştir; fakat pek çoğu bu deneyimden kazançlı çıktığı düşüncesindedir. Sundukları sebeplerden bazıları fazlasıyla dünyeviydi. Mesela, içlerinden birkaçı etin farklı parçalarını öğrenmekten keyif aldıklarını ve bu bilginin onları daha iyi alışverişçilere dönüştüreceği kanaatini taşıdıklarını söylediler. Bir iki veterinerlik anabilim dalı hazırlık sınıfı öğrencisi kasaplık işleminin anatomi öğrenimine yardımı olduğunu söyledi. Fakat söz konusu deneyimin öbürleri açısından daha derin bir anlamı olmuştu. Bu bir nevi değerleri açıklığa kavuşturma alıştırmasıydı. Etin nereden geldiğini öğrenmişlerdi. Onun ölü olduğunu öğrenmişlerdi.

Gıda psikoloğu Paul Rozin hayvanlar ile ölümün, insanın ruhsal yapısında yakinen bağlantılı olduğu kanısındadır. Rozin, *hayvanlar* rahatsız edici biçimde bize faniliğimizi anımsattığı için, aralarında

etlerinin de yer aldığı pek çok hayvan ürününü iğrenç bulduğumuz kanaatindedir. Şöyle yazar: "İnsanlar da, tıpkı hayvanlar gibi, yemek yemek, dışkılamak ve seks yapmak mecburiyetindedir. Her kültür bu eylemleri gerçekleştirmenin doğru bir yöntemini tespit etmiştir. Sözgelimi, potansiyel gıdalar olarak çoğu hayvana erişimi yasaklamak ve potansiyel cinsel partnerler olarak bütün hayvanlara ve çoğu insana erişimi yasaklamak suretiyle bunu yapmışlardır. Üstelik, yarılınca içerisinden kan ve yumuşak içorganlar çıkan narin bedensel kılıflar taşımak bakımından hayvanlardan hiçbir farkımız yoktur. İnsan bedenleri, tıpkı hayvan bedenleri gibi ölüp gider."

İnsanlar gerçekten hayvan etini tiksinti verici mi bulurlar? Bu soruya gitgide artan oranlarda evet cevabı verilmiştir. Sözgelimi, İskandinav piyasa araştırmacıları bir et parçası ne kadar kırmızı ve ne kadar "hayvani" ise (yani, ne kadar çok bir karkası andırırsa) ortalama tüketiciye o kadar büyük tiksinti yaşattığını bulmuşlardır. Bu bulgular et endüstrisini bir açmazla karşı karşıya bırakır. Çoğu zaman alışverişçiler taze, sulu ve doğal görünen gıdaları cazip bulurlar. Fakat et söz konusu olduğunda, taze, sulu ve doğal olan, bilhassa kadınların gözüne iğrenç görünür. Araştırmacılar, et endüstrisine ete daha az benzeyen ürünler geliştirmesini salık vermişlerdir; bunlar etin rengini örtecek şekilde marine edilmiş, küçük ve pişmeye hazır parçalar –kısacası, etin daha az tiksinti verecek halleri– olabilir.

Tavuk üreticileri uzun zaman önce bunun farkına varmışlardı. 1962'de Amerika Birleşik Devletleri'nde satışa sunulan tavukların neredeyse hepsi beden boşluğuna düzgünce tıkıştırılmış yürek, karaciğer ve taşlık ile birlikte, bütün halinde satın alınırdı. Tavuğu kendi başınıza parçalayıp onları çıkarmak durumundaydınız. Oysa artık öyle değil. Bugün, süpermarketlerde satılan tavukların % 10'undan daha azı hayvanın bedeniyle herhangi bir benzerlik taşır niteliktedir. Perakende tavuk endüstrisinin en hızlı büyüyen sektöründen resmi olarak, "ileri işlenmiş ürünler" diye söz edilmektedir – sanki bir Petri kabında yetiştirilmiş ve üzerlerine "yumuşacık" ya da benim gözde oksimoronum olan "tavuk parmakları" etiketi yapıştırılmış, şeffaf ve kemiksiz et parçalarıdır bunlar.

MADEM ET BU KADAR İĞRENÇ, NİÇİN BU KADAR AZ SAYIDA VEJETARYEN VAR?

Tarafsız kalma tercihinin ahlakdışı görülmesinin yolunu açan sürece *ahlaki düzleme taşıma* adı verilir. Köleliğe yönelik tutumlar ahlaki düzleme taşınmış ve daha yakın dönemde, sigara kullanımında aynısı söz konusu olmuştur. Etin de kolayca ahlaki düzleme taşınabileceğini aklınızdan geçirebilirsiniz. Ofisimin zemini, bana niçin et yememem gerektiğini anlatan yığınlar dolusu kitapla kaplı durumda. Et aleyhindeki söylemler karşı çıkılması imkânsız dört iddiaya indirgenebilir. İlki, bir hayvanı yemek için öncelikle onun canını almanız gerektiğidir. İkincisi, hemen hemen tüm etlik hayvanların yetiştirilme, nakledilme ve kesilme şartları hayvanlar açısından büyük ıstıraplar ve pis işleri yapan insanlar açısından feci koşullar içermektedir. Üçüncüsü, tesislerin ete uygun olacak şekilde dönüştürülmesi, verimsiz ve çevre açısından tahrip edici bir yöntemdir. Dördüncüsü, hayvan yemenin obeziteye, kansere ve kalp hastalıklarına yol açmasıdır. Et aleyhine ortaya konulan ahlaki ve sağlığa dair savlara bir de öğürme faktörünü eklerseniz insanları et yememeye ikna etmenin kolay olabileceğini sanırsınız. Ancak yanılırsınız. Eti ahlaki düzleme taşıma kampanyası büyük ölçüde başarısız olmuştur.

Bu günlerde, özellikle genç insanlar arasında "Ben et yemem" demek moda olmuştur. Yakın döneme ait bir araştırmada, üniversite öğrencilerinin % 30'u kendilerine her öğünde bir vegan seçenek sunulmasının onlar için önemli olduğunu söylemişlerdir ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki "etimsi" gıdaların satışı yılda % 35 gibi bir oranda artış göstermiştir. Gelgelelim, bir vejetaryenlik dalgasının Amerika'yı kasıp kavurduğuna dair elimizde pek az kanıt vardır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki vejetaryenlerin sayısı hakkındaki en iyi tahmin son on beş yılda Vegeterian Resource Group[4] tarafından ısmarlanmış bir dizi araştırmadan kaynaklanır. Gelişigüzel seçilmiş yetişkin örneklemlerine, gerçekte hangi gıdaları yedikleri sorulmuştur. Bu anketler tutarlı şekilde Amerikalıların % 97 ila 99'unun zaman zaman et yediğini göstermektedir.

4 Vejetaryen Kaynak Grubu. (ç. n.)

Hayvan hakları hareketi Amerikalıların başka türlere reva görülen muamele hakkındaki tutumlarını değiştirmek bakımından başarılı olmuştur. Fakat, işin garip tarafı hayvanların esenliğine dair kolektif ilgimizle birlikte onları yeme arzumuzun da yükselişe geçmesidir. 1975'te modern hayvan hakları hareketi meşru bir sosyal hareket olarak ortaya çıktığında, ortalama Amerikalı yılda 88 kilogram et yemekteydi. Şimdiyse hemen hemen yılda 120 kilogramı bulmuş durumdayız. Her yıl kesilen etlik hayvanların sayısındaki değişim bundan daha bile dudak uçuklatıcıdır. Son otuz yılda insanın tüketimi için öldürülen varlıkların sayısı bir sıçrama yaparak 3 milyardan 10 milyara, başka bir deyişle dört kişilik bir aile için 56'dan 132 hayvana çıkmıştır.

Acaba niçin hayvan hakları hareketi, başka varlıkları yeme tercihimiz üzerinde bu kadar küçük bir etki yaratmıştır? Buradaki asıl tuhaflık, hayvan hakları koruyucularının çiftlik hayvanlarının refahını iyileştirme çabalarının et tüketimini ahlaken daha az makul kılmak şöyle dursun, eskiye nazaran ahlaken daha bile makul kılmasıdır. Sözgelimi, organik etiketini taşıyan kümes hayvanlarının perakende satışları 2003 ile 2007 arasında dörde katlanmıştır. Toplumsal bilince sahip tüketiciler artık hormonsuz, antibiyotiksiz, zulümden azade ve serbest gezinen sözleriyle göklere çıkarılan etleri satın alabilmektedir. Başka bir deyişle, suçluluk hissinden azadedir bunlar. Benim yaşadığım küçücük kasabadaki (nüfusu 2.454'tür) süpermarket bile American Humane Association tarafından ahlaken kabul görmüş etlerle tıka basa doludur. Bana söylenenlere göre, iyi bir hayat yaşamış tavuklar satın alabilirim: "% 100 tamamıyla doğal", "salt sebze diyetiyle beslenmiş", "düşük stres içeren yetiştirme koşulları" altında "gaga kesme" işlemine maruz kalmadan, "taze hava temini için tünel havalandırmasına" ve "taze yem sağlamak üzere tasarlanmış birden çok yem kabına" sahip bir ortamda yaşamışlardır bunlar. Fast-food zincirleri de hayvan esenliği kervanına katılmışlardır. McDonald's, Wendy's, KFC ve Hardee's yüksek yetkili danışma kurulları oluşturmuş, hayvan bakımı ve kesimi konusunda birtakım standartlar benimsemişlerdir.

Ne var ki, Amerika'nın mezbahalarında öldürülen hayvanların sayısındaki yükselişin en önemli sebebi, memelileri yemekten kuşları yemeye geçiştir. Uzun yıllar boyunca, yapmamam gereken fakat

keyif aldığım şeylerden biri, bir peynirli Burger King Whopper'ı mideye indirmekti. Yapışkan ve tatlımsı mayonez sosuna, atom salataya, sulu yağına ve bir kimyevi tesiste üretildiğini düşündüğüm, kömür ateşi tadına bayılırdım. Eric Schlosser'in *Hamburger Cumhuriyeti* kitabını okuduktan hemen sonra Whopper alışkanlığım tarihe karıştı. Kolanın eroin kadar bağımlılık yaptığına, McDonald's yöneticilerinin asgari ücreti düşük tutmak için yaptıkları işbirliğine ve fast-food endüstrisinin Amerikan gençliğine Kolombiyalı uyuşturucu baronlarından daha çok zarar verdiğine ikna edilmem fazla uzun sürmedi. Tek bir yassı hamburger köftesinde bir hastalık taşıyan yahut hayatının son haftalarını dizine kadar tezeğe gömülmüş halde, ayakta durarak geçiren yüzlerce ineğin kırıntılarının ve parçalarının bulunabileceğini öğrendikten sonra, Whopper'ın tadı bana artık eskisi kadar güzel gelmez olmuştu.

Biftek ve hamburger tüketimini azaltan bir tek ben değildim. Gıda ve İlaç Dairesi'nin bizlere doymuş yağları azaltma telkininde bulunduğu 1970'lerde, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kişi başı sığır tüketimi yirmi yıl sürecek bir düşüş dönemine girdi. Gerçi, et tutkumuzdaki düşüş tavukları yeme arzumuzdaki olağandışı artışla fazlasıyla dengelendi. 1975 ile 2009 arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde her yıl kesilen sığır sayısı % 20 oranında düşerken, öldürülen tavukların sayısı % 200 oranında arttı. Dönüm noktası ise tarihte ilk kez Amerikalıların sığır etinden çok tavuk yediği 1990 yılıdır. Herbert Hoover başkan adaylığı sırasında kampanyasını "her tencereye bir tavuk" sloganı üzerine kurduğunda, ortalama bir Amerikalı yılda iki yüz elli gram tavuk yerdi. Bugün, söz konusu miktar kırk beş kiloya yaklaşmıştır.

İnekleri yemekten kuşları yemeye geçişimizin muhtelif sebepleri vardır ve bunların hayvan esenliği konusundaki, gitgide artan hassasiyetimizle pek az ilgisi bulunur. Kümes hayvanları bilimindeki ilerlemeler ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren tavuk endüstrisinde gerçekleşen dikey bütünleşme,[5] tavuğu sığır etinden daha kazançlı hale getirdi. 1960'ta yarım kilo tavuğun fiyatı yarım kilo sığır eti kadar yüksekti. Sığır eti aynı zamanda obezite,

5 Hammaddeden dağıtıma kadar bir ürünün imalatındaki bütün aşamalardan sorumlu şirketlerin tek bir yapıda toplanmasına verilen ad. (ç. n.)

kardiyovasküler hastalıklar ve kanserle de ilişkili bulunmuştur. Erken dönemlerde, kırmızı etin tehlikeleri aleyhindeki iddialardan bazıları sözde bilimsel kanıtları esas aldığı halde, yakın dönemli epidemiyolojik çalışmalar inek yemenin insan sağlığına iyi gelmediğini teyit eder niteliktedir. Yarım milyon insanın katıldığı, 2009 tarihli çok bölgeli bir araştırmada, bol miktarda kırmızı ve/veya işlenmiş et yiyen insanlarda, az kırmızı et yiyen insanlara kıyasla kanser ve kardiyovasküler hastalıklardan ölme ihtimalinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Raporun yazarları daha az kırmızı et yemeleri durumunda Amerikalıların ölüm oranlarında erkeklerde % 11, kadınlarda % 16 düşüş kaydedileceğini tahmin etmişlerdir.

Beslenme uzmanı Cathy Calloway, bu sağlık konularına ilişkin kendi geliştirdiği çözümün danışanlarına sadece yüzen ya da uçan hayvanları yemelerini önermek olduğunu söylemişti. Gel gör ki, hayvan esenliği açısından bakarsak, sığır etinden uzaklaşma hareketi tam bir faciadır. Ortalama bir sığırın ağırlığı kesim sırasında takriben 550 kilogramdır; bunun % 62'sini kullanılamayacak et meydana getirir. Onunla kıyaslandığında, bir Cobb 500 kızartmalık pilici, bir buçuk kilogram et verir. Bu da, bir inekten alınan miktar kadar et alabilmek için 221 tavuk öldürmek zorunda olduğunuz anlamına gelir. Üstelik, sığırlar fabrika çiftçiliğiyle üretilmiş tavuklara göre daha uzun ve daha keyifli bir hayatın tadını çıkarırlar. Bir Cobb 500 pilici 7 gün 24 saat amonyak gazlarını solurken, ortalama bir sığır "işi bitirilmek" üzere besi yerine çeke çeke götürülmeden önce, bir buçuk yılını güneşli bir çayırda, çimleri katur kutur yiyerek geçirecektir. Izgara tavukla servis edilen bir McDonald's Sezar salatası sağlığınız için daha iyi olabilir fakat hayvanların maruz kaldığı acılar bağlamında, ahlak tartısının ibresi bir Big Mac'e doğru meyleder.

Elbette, bu mantığa göre, hayvan aktivistleri arasında et yediklerini bildiren % 40'ın gıda tercihi bir balina olacaktır. 100 tonluk tek bir mavi balinada 70.000 tavuğa denk düşecek miktarda et vardır. PETA kurucu ortağı ve başkanı Ingrid Newkirk de aynı fikirdedir. Kuruluş, 2001'de birtakım PETA destekçilerini dehşete uğratarak insanları balina yemeye özendiren müstehzi bir kampanya başlattı. Newkirk PETA'nın mantığını bana şöyle anlattı: "Biz hayvan ne kadar büyükse, tek bir hayvanın çektiği acıdan ve ölümünden, o kadar çok sayıda öğün çıkacağına dikkat çekmek için, 'Balina Yiyin'

kampanyasını başlattık. Balinaların durumunda hayvanların serbest yaşamasından, çentikle kulaklarından işaretlenmemesinden ya da kuyruklarının kesilmemesinden, asla vücutlarında yaralar açacak bir kafese sıkış tıkış konulmamasından, aşırı hava koşullarına aldırmaksızın bir nakliye kasasına asla doldurulmamasından ve benzeri şeylerden kaynaklanan, fazladan bir yarar söz konusuydu. Yani evet, şayet et bağımlılığınızdan kurtulamıyorsanız (ya da kurtulmayacaksanız), şayet merhamet ve edep için, kendi sağlığınız ve çevre hatırına etin o gelip geçici tadından vazgeçemiyorsanız, o halde temin edebildiğiniz en büyük hayvanın vücut parçalarını yemeniz daha iyidir."

Bana mantıklı geliyor. Fakat Japonya'nın kırsal kesiminde bir yıl yaşayan kızım Betsy balina etinin sert, yağlı ve iğrenç olduğunu söyler.

İNSANLARIN DEDİKLERİ VE YAPTIKLARI: ET YİYEN VEJETARJENLER VAKASI

Eti ahlaki düzleme taşıma hareketi özel bir başarı kazanamasa da milyonlarca Amerikalı kendisini vejetaryen olarak adlandırır. Michele de onlardan biridir. Füme sarı yüzgeçli orkinos lokmasını çiğnerken bana et yemediğini anlatır. Michele sıradışı bir vaka değildir; Amerika Birleşik Devletleri'ndeki pek çok vejetaryen hayvan eti yemektedir.

Che Green öyle değildir. Bir zamanlar yatırım uzmanı olan Che, kamuoyunun hayvanlara edilen muamele hakkındaki tutumunu değerlendirmek üzere piyasa araştırması tekniklerini kullanan ve kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan Humane Research Council'ın[6] kurucusu ve icra direktörüdür. Pek çok hayvan hakları savunucusu gibi Che de küçük bir çocukken başka varlıklara yönelik bir zaaf geliştirmiştir. Her ne kadar çocukluğunda et yemişse de, ona yediğinin bir hayvan olduğunu anımsatmayan yemekleri daha çok tercih etmiştir. Lisedeyken yaz tatilinde Alaska'daki bir konserve imalathanesinde işe girdiğinde ete bakışı değişmiştir. Oradaki görevi büyük balıklara ait karkasları birkaç saniye sonra somon konser-

6 İnsani Araştırmalar Konseyi. (ç. n.)

vesi olarak dışarı atılacakları bir işleme makinesine doldurmaktan ibaretti. Che bu işi yaz boyunca sürdürebilmiş fakat yaşanan vahşet canına yetmiştir. Kendisi iki ay içinde vejetaryen ve bundan iki yıl sonra da vegan olmuştur.

Che, Amerikalıların yedikleri konusunda epeyce şey bilir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki vejetaryenlik oranları hakkında yapılmış her ulusal araştırmayı toplamıştır. Elindeki veriler insan psikolojisine dair temel bir ilkeyi gözler önüne serer: İnsanların söylediği şeyler çoğu zaman yaptıkları şeylerden farklıdır. Sözgelimi, 2002'de *Time* dergisi Amerikalıların % 6'sının vejetaryen oldukları iddiasında bulunduğunu haber yaptı. Gelgelelim, aynı makale incelenen "vejetaryenler"in yaklaşık % 60'ının son yirmi dört saat içerisinde kırmızı et, kümes hayvanı yahut deniz ürünü yediği itirafında bulunduğuna da dikkat çekmekteydi. Tarım Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen bir telefon anketi de vejetaryenlerin üçte ikisinin yoklamanın yapıldığı gün hayvan eti yemiş olduğunu göstermektedir. Ve bir çalışma da ergen "vejetaryenler"in aslında vejetaryen olmayan ergenlerden daha çok tavuk yediğini ortaya çıkarmıştır.

Humane Research Council, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki gerçek vejetaryenlerin ve veganların sayısını 2 milyon ile 6 milyon arasında bir yere koyar. (Yale Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden bir araştırma ekibi Amerikalıların % 1'inin onda birinden daha azının hakiki vejetaryenler olduğu sonucuna varmıştır.) İnsanlar çeşitli sebeplerden dolayı et yemeyi bırakırlar. Pek çok çalışmada vejetaryenlerin büyük bölümünde sağlık kaygılarının birincil motivasyon kaynağı olduğu, bunun hemen ardından ahlaki/çevresel kaygıların geldiği bulunmuştur. Che'nin eti bırakırkenki ilk gerekçesi içgüdüsel bir tiksintiydi ve bu daha sonra ahlaki bir tiksintiye dönüştü.

Pete Henderson'ın vejetaryenlik güzergâhıysa bambaşkadır. Pete'in ebeveynleri dini sebeplerle et yemeyen Seventh-day Adventist mensuplarıydı ve Pete de bitki esaslı bir diyetin sağlık avantajları konusunda ikna olmuştur. Che'nin aksine Pete'in vejetaryenlik taahhüdünün öbür varlıkların hakları ya da acılarıyla pek az ilgisi vardır. Pete, bahçesini yağmalayan hayvanları insani yöntemlerle yakalamak için koca bir Havahart canlı yakalama tuzağı kullanır.

Ama sonra onları vurur.

Pete, Asheville'in kuzeyinde bulunan, ailesinin tükettikleri gıdanın çoğunu yetiştirdiği, küçük bir çiftlikte yaşar. Beş yıl önce mısır, kabak, bezelye, fasulye ve yaban mersini mahsulünü, taze sebzeleri iştahla bekleyen artan sayıdaki hayvan nüfusuyla paylaşmak canına tak etti. Hayvanları canlı yakalayan tuzaklardan birkaç tane satın aldı, istilacıları tuzağa düşürmeye ve onları birkaç kilometre uzakta doğaya bırakmaya başladı. Bu da işe yaramayınca bir silah satın aldı. Pete bu yıl, şu ana kadar iki rakun, birkaç hindi ve bir keseli sıçan öldürmüştü. Öldürmekten hiçbir keyif almadığı için sebzelerini yağmalayan hayvanları vurmak mecburiyetinde kalmamak amacıyla, bahçesinin etrafındaki çitleri ve ağları hiç durmadan iyileştirmeye uğraşır. Fakat gelinen noktada, rakunlar hâlâ mısırların altından girip üstünden çıkmayı becermekte, Pete de vejetaryen bir avcı olarak hayatına devam etmektedir.

Che ve Pete vejetaryenlerin et yemenin ahlakı konusunda mutlaka aynı düşünceler taşımadığını gösterir bize. Paul Rozin ve meslektaşları, ahlaki gerekçelerle vejetaryen olanların, sağlık kaygısıyla vejetaryen onlara kıyasla etten daha fazla tiksindiklerini ve eti çiğneme ve yutma ihtimali karşısında daha büyük rahatsızlık duyduklarını ortaya çıkarmıştır. Sağlık kaygısıyla vejetaryen onların aksine, ahlaki gerekçelerle vejetaryen olanlar, eti ahlaken kirlilik yaratan bir şey, et tüketenleri de saldırgan insanlar olarak görmeye yatkındırlar. Ayrıca, etten uzak durmalarını açıklayan daha kapsamlı gerekçeler ileri sürme ve sağlık kaygısıyla vejetaryen olanlara kıyasla daha çok sayıda hayvani ürünü reddetme eğilimindedirler. Başka bir deyişle, sağlık gerekçesiyle vejetaryen olanlarla karşılaştırıldığında, etik vejetaryenler eti daha fazla ahlaki düzleme taşımaktadırlar.

Acaba niçin çoğu insan gıda tercihlerinin ahlaki durumuna dair kuşkularını bastırmayı başardığı halde, bazı insanlar hayvan yemeye hepten son vermektedir? *Vegetarianism: Movement or Moment?*[7] kitabının yazarı Donna Maurer'a göre, tipik bir vejetaryen geleneksel değerlere bağlı kalma ihtimali ortalama bir insandan daha düşük olan, liberal, beyaz, iyi eğitimli, orta ya da üst sınıfa mensup bir kadındır. Bu kadın, genellikle ilk olarak kırmızı etten vazgeçer; daha sonra reddedilen gıdalar listesine tavuk ve balığı

7 Vejetaryenlik: Bir Hareket Midir, Yoksa Bir An Mıdır? (ç. n.)

da ekler ve veganlık durumunda listeye yumurta ve süt ürünleri eklenir. Vejetaryenlerin motivasyonları yıllar içinde değişebilir. İlk başta sağlık kaygısıyla eti bırakan bir kimse, zaman ilerledikçe hayvanların yenilmesi aleyhine ortaya konulmuş ahlaki savları da içselleştirebilir. Benzer şekilde, ilk başta hayvanların maruz kaldığı acılara duyarlı olan vejetaryenler, sadece bitkilerden ibaret bir diyetle daha sağlıklı hissettiklerini fark edebilirler.

İnsanın eti bırakıp bırakmaması üzerinde kişiliğin de etkisi vardır. Lauren Golden ve ben, hayvanların kullanımıyla alakalı meselelerde, kişilik ile tutumlar arasındaki ilişkiyi araştırdık. MySpace ve Facebook üzerinden eriştiğimiz hayvan aktivistlerinden, hayvanlarla yakın ilişkiler kuran gruplara mensup kişilerden (avcılar, çiftçiler, araştırmacılar) ve hayvan meseleleriyle özel olarak ilgilenmeyen kimselerden, uyguladıkları diyet ve hayvanlara yönelik muameleler konusundaki görüşlerine dair sorular içeren çevrimiçi bir ankete katılmalarını rica ettik. Araştırmaya % 40'ı vejetaryen olan yaklaşık 500 kişi katıldı. Et yiyenlerle karşılaştırıldığında vejetaryenler daha yaratıcı, daha geniş bir hayal gücüne sahip ve yeni deneyimlere daha fazla açık insanlardı. Fakat aynı zamanda bunlar arasından endişeli ve dertli kişiler çıkması ihtimali de daha yüksekti.

Bu bulgular ilginç bir konuyu gündeme getirmektedir. Pek çok araştırma vejetaryenlerin et yiyenlerden fiziksel olarak daha iyi durumda olduğunu, birtakım çalışmalar da çoğu vejetaryenin daha iyi bir yaşam kalitesine ve daha yüksek düzeyde psikolojik esenliğe sahip olduğunu hissettiğini göstermektedir. Peki ama, etten vazgeçmek iyi bir fikir midir?

ETTEN UZAK DURMAK VE YEME BOZUKLUKLARI: VEJETARYENLİĞİN KARANLIK YÜZÜ

Rory Freedman ile Kim Barnouin birer sürtük müdür bilemem; fakat bir deri bir kemik oldukları şüphe götürmez. Bu iki Los Angeles moda endüstrisi şahsiyeti (Rory bir müşteri temsilcisi, Kim bir modeldir) vegan oldular ve 2005'te bir *New York Times* çok satan kitabı haline gelen, *Skinny Bitch*[8] adlı şu pek saygısız diyet

8 "Sıska Sürtük" şeklinde Türkçeleştirilebilecek serinin kitapları *Skinny Bitch Mutfakta* ve *Skinny Bitch – Zarif Çıtır* adlarıyla yayımlanmıştır. (ç. n.)

kitabını yazdılar. "Şeker Şeytandır" ve "Ölü, Çürüyen, Bozulmaya Yüz Tutmuş Et Diyeti" gibi akılda kalan bölüm başlıkları içeren kitap ve devam kitapları bir medya fenomenine dönüştü. *Skinny Bitch* göz kamaştırıcı güzellikteki yazarları gibi görünmek isteyen ergen kızları ve genç kadınları hedef almaktaydı. Kitap "Şişman olmaktan bıkıp usandınız mı?" sorusuyla başlıyordu. Şayet, buna verdiğiniz cevap –Amerika'daki çoğu kadın gibi– evet ise, onların yanıtı da hazırdı: Hayvan yemeyi bırakın.

Kendisiyle mülakat yaptığım, artık kahvaltıda çiğ ciğer yiyen Staci Giani ise *Skinny Bitch*'in "bitki ye, kilo ver" mesajının yeniyetme kızlar için tehlikeli olduğu kanısındadır. Staci on yedi yaşında beden imgesi bozukluğundan mustarip bir genç kız olarak et yemeyi bıraktığı dönemi anımsıyor. "Vejetaryenliği seçmek benim için diyetimden yağı çıkararak bedenim üzerinde daha çok kontrol sahibi olmanın bir yoluydu. Yağ en büyük kötülüktü. On yedi yaşımdayken, duygusal olarak zor bir dönemden geçiyordum. Vejetaryenlik bana tutunabileceğim bir dal verdi. Vejetaryenlikteki doğruculuk halinin dokunaklı bir yönü vardı. O yaşta, insan kendisinde güçlü, net ve doğrucu bir şeylerin olmasını arzular."

Staci arı kovanına çomak sokmuştu. Bir Harris anketi, vejetaryenliğin aynı zamanda yeme bozukluklarına en fazla yatkın grup olan genç kızlar arasında çok yaygınlaştığını rapor etmiştir. Yıllar içinde çok sayıda vejetaryeni araştırdım ve onlarla mülakatlar yaptım; fakat daima sağlıklı bir yaşam biçimi gibi gördüğüm bir şeyin karanlık yüzünün de bulunabileceği hiç aklıma gelmedi. Kilo vermeye yönelik *Skinny Bitch* yaklaşımı yeme bozukluklarını özendiriyor muydu? Derhal vejetaryenlik ile yeme bozuklukları arasındaki bağlantıyı inceleyen araştırmaları aramaya başladım. Bulduklarım beni hayretler içinde bıraktı.

Her ne kadar Sıska Sürtükler, hayvanları yemekten vazgeçen genç kızların gözlerini sırım gibi bir beden düşleriyle boyasa da, sırf bitkiden oluşan bir diyetin sizi ince birine dönüştüreceğinin hiçbir garantisi yoktur. *Journal of the American Dietetic Association*'da[9] yayımlanan "Kişinin Kendisi Tarafından Beyan Edilen Vejetaryenlik, Yeme Bozukluğu Riski Altındaki Üniversiteli Kadınlarda Bir Belirti

9 Amerika Diyetetik Birliği Dergisi. (ç. n.)

Olabilir" başlıklı makalede Sheree Klopp ve meslektaşları vejetaryen kadın üniversite öğrencilerinin et yiyen öğrencilerle kıyaslandığında daha az kilolu olmadıklarını ya da daha düşük beden kitle endekslerine sahip olmadıklarını ortaya çıkarmışlardır. Bununla birlikte, vejetaryenlerin yemek yedikten sonra kendilerini suçlu hissetme ve ince olmayı daha fazla kafalarına takma ihtimali daha yüksektir. Ayrıca, vejetaryenler kilo vermek için daha sık şekilde bağırsak gevşetici kullanıyor, aşırı egzersiz yapıyorlardı ve içlerinden daha çok sayıda kişi yemeklerden sonra kusma isteği duyuyordu.

Başka çalışmalar da benzer bulguları rapor etmiştir. Minnesota Üniversitesi'nden araştırmacılar et yiyen akranlarıyla kıyaslandığında vejetaryen ergenlerin sık sık diyet yapma olasılığını iki kat, kendi kendilerini kusturma ihtimalini dört kat ve kilo vermek için bağırsak gevşeticiler kullanma ihtimalini sekiz kat daha yüksek olarak bildirmişlerdir. 2009 tarihli bir çalışmada ergen ve genç yetişkin vejetaryenlerin aşırı yeme davranışında bulunması ihtimali hem et hem sebze tüketenlerin yaklaşık dört misli olarak bulunmuştur. (Staci'deki semptomlardan biri de budur.) Birbirinden ayrı çalışmalarda, Türkiye'deki ve Avustralya'daki araştırmacılar vejetaryen yeniyetmelerin vejetaryen olmayanlara kıyasla kendi görüntüleriyle daha fazla ilgilendiğini ve daha aşırı uçlardaki diyet tarzlarını uygulama eğiliminde olduğunu bulmuşlardır. Helsinki Üniversitesi'nin Psikoloji Bölümü'nden Marjaana Lindeman ergen vejetaryenliğinin kimi zaman altta yatan duygusal sorunların belirtisi olabileceğini kabul eder. Lindeman, vejetaryen kadınların yüksek oranlarda yeme bozuklukları riski taşımalarının yanı sıra, vejetaryen olmayanlara kıyasla daha fazla depresyon ve düşük özgüven semptomları gösterdiklerini ve daha olumsuz dünya görüşleri geliştirdiklerini ortaya çıkarmıştır.

Son olarak, Pensilvanya Üniversitesi'nden araştırmacılar üniversite öğrencileri arasında etten uzak duranların kilolarını daha fazla saplantı haline getirdiğini, daha sık diyet yaptıklarını ve et yiyenlerden daha fazla aşırı yeme ve bağırsakları ilaçla boşaltma davranışında bulunduklarını ortaya çıkarmışlardır. Belki de, bulguların içinde en hüzünlüsü, vejetaryenlerin hem et hem de sebze yiyenlere kıyasla "Şayet bir hap alarak tüm beslenme gereksinimlerimi güvenli ve ucuz yoldan ortadan kaldırma fırsatı elime geçseydi, bu fırsatı kullanırdım" ifadesine katılma ihtimallerinin daha yüksek çıkmasıdır.

Meslektaşım Candace Boan-Lenzo genç kadınlardaki yeme bozuklukları üzerine çalışmakta. Kendisi on beş yıldır ağzına et koymayan biri. Candace'a etten uzak durmak ile yeme bozuklukları arasında bağlantı kuran kanıtlardan haberi olup olmadığını sordum.

"Ah, evet," dedi. "Her yarıyıl lisansüstü öğrencilere bunu anlatıp dururum."

"Ne diyorlar peki?" diye sordum.

"Bana inanmıyorlar."

Candace olayın özüne iner: "Vejetaryenlik insanların anoreksik ya da bulimiya hastası olmasına *yol açmaz*. Fakat bazıları –özellikle de bu eğilimlere sahip genç kızlar– vejetaryenliği kendilerindeki yeme bozukluklarını örtbas etmenin bir yolu olarak kullanırlar. Ne yaptıklarının farkında bile olmayabilirler."

Candace haklıdır. Vejetaryenlik, pek çok insana sağlıklı bir yaşam tarzı sunmaktadır. Doğrusu, araştırmalar da bitki esaslı bir diyetin bol miktarda et içeren bir diyetten genel olarak daha iyi olduğunu göstermektedir. Çoğu vejetaryenin sınır durumdaki anoreksikler olduğunu ima etmiyorum; fakat vejetaryenlik ile özellikle genç kızlarda rastlanan dengesiz yemek yeme davranışı arasında bağlantı kuran yarım düzine çalışmayı da göz ardı edemeyiz. Çocuklukta hayvanlara eziyet etme ve yetişkinlikte suç işleme arasındaki tartışmalı bağlantıdaki gibi, asıl önem taşıyan sorular söz konusu bağlantının ne kadar güçlü ve niçin var olduğunda odaklanır.

Yeme bozuklukları ciddi birer meseledir. Bulimiya, anoreksiya ve aşırı yeme bozukluğu Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 7 milyon kadını ve bir milyon erkeği etkilemektedir. % 5 ila 10 ölüm oranıyla anoreksiya nervoza en tehlikeli ruhsal hastalıklardan biri kabul edilir. Bu konuda daha fazla araştırma yapılması gerektiği muhakkaktır; ancak *Skinny Bitch*'in kadınlara yönelik *vejetaryenlik = sağlık - sıskalık* öğüdü tamamıyla yanlıştır.

NİÇİN PEK ÇOK VEJETARYEN TEKRAR ET YEMEYE BAŞLAR?

Staci yeme bozukluğunu yenmeyi başardı ve şimdi her gün çiğ et tüketiyor. Staci gibi çok sayıda vejetaryen tekrar et yemeye başlamıştır. CBS News tarafından yapılan 2005 tarihli bir araştırmaya göre Amerika Birleşik Devletleri'nde halihazırdaki vejetaryenlerin

üç misli sayıda eski vejetaryen vardır. Belki de, Southern Baptist inancına mensup biri olarak yetiştirildiğimden dönekler, başka bir deyişle ışığı gören ama sonra fikir değiştiren insanlar oldum olası merakımı uyandırmıştır. Bir öğleden sonra bir araştırma projesi bulmak umuduyla ofisime gelen onur öğrencisi Morgan Childers'a eski vejetaryenler üzerine çalışma düşüncemi açtım. Onunla beraber bir çevrimiçi anket tasarladık ve Morgan, MySpace ile Facebook'taki ilgili gruplara duyurularımızı göndererek araştırmaya katılımcılar topladı.

Birkaç hafta içerisinde anketimizi yetmiş yedi eski vejetaryen tamamlamıştı. Ortalamaya vurulduğunda, bu insanlar et yemeye geri dönmelerinden önceki takriben on yıl boyunca vejetaryen olarak yaşamışlardı. Jeffrey Moussaieff Masson *The Face on Your Plate: The Truth about Food*[10] adlı kitabında hayvan esaslı gıdalardan uzak durmanın sağlıkla ilgili yararlarını göklere çıkarır. Şöyle yazar: "Hayatımın hatırı sayılır kısmında vejetaryen olarak yaşamış biriyim ve gerçek anlamda hasta olduğumu hiç bilmem. Şimdiyse, birkaç yıldır veganlığa geçmiş altmış sekiz yaşında biri olarak, hayatımda bundan daha sağlıklı olduğum bir dönem hatırlamıyorum: Kilom otuz yaşımdakinden daha az; kırk yaşımda olduğumdan daha güçlüyüm; ellili yaşlara kıyasla daha az soğuk algınlığı ya da ufak çaplı hastalıklar geçirdim ve tüm ömrüm boyunca herhangi türden büyük bir hastalığa yakalanmadım."

Jeffrey Masson şanslıdır. Sırf bitkilerden oluşan bir diyet herkeste başarılı olmayabilir. Çalışmamıza katılan vejetaryenlerin et tüketmeye yeniden başlamasının en sık rastlanan gerekçesi sağlıklarının kötüye gitmesiydi. Staci'nin de kendisini sürekli hasta hissettiği için hem et hem sebze içeren beslenmeye geri döndüğünü hatırlayın. Anketimize katılan eski vejetaryenlerin çoğu aynı şeyi söylemiştir. Biri "Çok zayıf düşmüş ve hastalıklı biri olmuştum. PETA'nın yememizi telkin ettiği, çok çeşitli gıdaları yediğim halde kendimi berbat hissediyordum," diye yazmıştı. "Düzenli demir iğneleri yaptırdığım ve vitamin takviyeleri aldığım halde çok hastaydım. Doktorum bende bir iyileşme göremediğinden etin herhangi bir çeşidini yememi salık verdi. Sırf tavuk ya da balık yememin ikiyüzlülük olacağını düşün-

10 Tabağınızdaki Yüz: Gıdayla İlgili Hakikat. (ç. n.)

düm; çünkü onların da hayvan olmak bakımından bir inekten ya da bir domuzdan hiçbir farkı yoktu. Böylece hiç etten tamamıyla ete geçtim." En kısa ve öz yanıt ise "Ölü bir ineği her zaman anemiye tercih ederim," diyen katılımcıdan gelmişti.

Vejetaryenlerin ete geri dönmekle ilgili başka sebepleri de vardır. Çalışmamızdaki katılımcıların pek çoğu yalnızca vejetaryenliğin ya da veganlığın getirdiği dertlerden bıkmış usanmış durumdaydılar – yaşadıkları yerde yahut maddi güçleri elverdiği ölçüde kaliteli organik sebzeler bulamıyorlardı ya da sadece o yaşam tarzından bıkmış usanmışlardı. Felsefeci Gary Steiner bu diyetle ilgili karşılaştığı zorlukları tasvir ederken şunları yazmıştı: "Aklını etle bozmuş bir toplumda katı bir vegan olarak hayatınızı sürdürmeye uğraşana kadar hiçbir şey yaşamış sayılmazsınız. Hayatınızda bir zamanlar en dolambaçsız yoldan gerçekleştirdiğiniz faaliyetler bile daimi bir mücadele halini alır."

Kimi vejetaryen yalnızca etin tadını özler. Katılımcılarımızdan bazıları proteine aşerdiklerinden ya da domuz pastırmasının pişerken çıkardığı cızırtı sesinin onları nasıl çıldırttığından söz etmişlerdi. İçlerinden biri "Sadece kendimi aç hissediyordum ve biraz olsun et yemezsem o açlığın giderileceği yoktu," diye yazmıştı. Başka biri durumu kısa ve öz şekilde ifade etmişti: "Açlıktan ölmek üzere bir üniversite öğrencisi + Eve dönülüp eşle dostla geçirilen ilk akşam + Mutfakta bekleyen elli civarı yaban sığırı kanadı = Teslim bayrağı."

ZİHİN İLE BEDEN ARASINDAKİ SAVAŞIN MEYDANI OLARAK ET

Psikolog Jonathan Haidt lisansüstü öğrencisi olduğu dönemde Peter Singer'ın *Practical Ethics*[11] kitabını okudu ve hemen ardından endüstriyel et üretiminin ahlakdışı olduğuna karar verdi. Bununla birlikte, endüstriyel tarımın doğasında varolan zulme dair yeni farkındalığının beslenme biçimi üzerinde hiçbir etkisi olmadı. Şöyle yazar: "O günden beri fabrika çiftçiliğinin her türüne ahlaken karşıyım. Ahlaken karşıyım fakat davranışsal olarak değilim. Etin tadına bayılıyorum ve Singer'ı okuduktan sonra değişen tek şey bir

11 Uygulamalı Etik. (ç. n.)

hamburger sipariş ettiğim her seferde artık kendi ikiyüzlülüğümün de aklıma gelmesidir."

Benim deneyimim de Jon'inkine benzer. Ben de tam bir et-patates ailesinde büyüdüm ve çoğu zaman günde üç kez "s" harfiyle –sosis, salam ve sığır eti– başlayan bir gıdayla beslendim. Fakat artık durum öyle değil. İçerdiği tatları geri kalan her şeyden daha çok sevmemiz sebebiyle, Mary Jean ve ben sağlık açısından iyi olduğu söylenen Akdeniz mutfağına –domates, limon ve sarımsak tatlarını içeren yemekler, makarna ve pirinçten yapılmış başlangıç yemekleridir bunlar– yönelmiş durumdayız. Eskiden yediğimize kıyasla çok daha azsa da hâlâ et tüketiriz ve genellikle yüzen ya da uçan varlıkları tercih ederiz.

Ayrıca, çataldaki zulmü en aza indirgemek için muhtemelen sembolik sayılabilecek birtakım davranışlarda bulunurum. Yumurtalarımı Aracuana ve Barred Rock cinslerinden oluşan karma sürüsüne gözü gibi bakan dostum Lydia'dan satın alırım. Web sitesinde tavuklarının "güneşten gelen sıcak ışığın keyfini çıkarma" fırsatı bulduğunu iddia eden Bell and Evans'tan satın aldığım tavuklar için ödemem gerekenin üç katı kadar para öderim. Ve arada bir yediğim yassı biftek bana söylenene göre "sürdürülebilir ABD aile çiftliklerinde ve hayvan çiftliklerinde insani şartlarda yetiştirilmiş" bir Niman Ranch boğasından gelmektedir. Oysa ben de, *Consumer Reports*'un dediği gibi, "doğal" ve "eziyete maruz kalmamış" gibi ifadelerin genellikle pek az anlam taşıyan, pazarlama numaraları olduğunu bilirim.

Et, *Şeytanın Avukatı* filminde Al Pacino tarafından canlandırılan karakterin "zihin ile beden arasındaki savaştaki tarafsız bölge" olarak tabir ettiği psikolojik alanı mesken tutmuştur. Hayvanlarla girdiğimiz insani etkileşimlerin en doğal olanı onları yeme arzumuzdur. Ete duyulan açlık mecazi anlamda –tıpkı şempanze genlerindeki gibi– bizim de "genlerimizde" bulunmaktadır. Fakat her ne kadar iş et meselesine geldiğinde Jon Haidt ve benim gibi insanlar bu arzuya teslim olmuşlarsa da insanlar bir tavuğun gözlerine bakıp onu yemenin yanlış olacağına karar verme yeteneğiyle donatılmış yegâne canlı türüdür.

Harvard Üniversitesi'nde primatolog ve *Wild Minds: What Animals Really Think*[12] kitabının yazarı Marc Hauser, insanlar ile şempanzeler

12 Yabanıl Zihinler: Hayvanlar Aslında Ne Düşünür. (ç. n.)

arasındaki bilişsel uçurumun bir maymun ile bir solucan arasındaki farktan daha büyük olduğuna dikkat çekmiştir. İnsanlar ile öbür hayvanlar arasındaki fark başka hiçbir konuda gıda meselelerinde olduğundan daha belirgin değildir. Şempanzeler kendilerini aynada tanıyabilir, alet yapabilir, grupça avlanabilir, iletişim kurmak için simgeler kullanabilir ve siyasi ittifaklar kurabilir. Gel gör ki, çığlıklar atan kırmızı uzun tüylü Afrika maymununun leziz kolunu koparırken hiçbir şempanze en hafif bir pişmanlık belirtisi göstermemiştir.

ÇİĞ BİFTEKLİ AKŞAM YEMEĞİM

Staci'yle vejetaryen olmaktan çıkıp çiğ et yiyen birine dönüşme süreci hakkında mülakat yaptıktan bir ay sonra kendisinden bir e-posta aldım: *Hal, pazar akşamı Mary Jean ile bize akşam yemeğine gelebilir misiniz? Yemekte biftek var.*

Tabii geliriz, Staci. Çiğ biftekle en iyi giden şarap hangisidir?

Bir hafta sonra, acil servis hemşiresi olan oğlum ve onun hekim eşinin pişmemiş etteki tehlikeler konulu söylevine maruz kalınca içime bir kurt düşecekti. Fakat o pazar günü öğleden sonra arabayla dağın öbür tarafına geçiyorduk. Staci yaz vakti her yanında çiçekler açmış çiftlikte bir tur attırıyor bize. İki yetişkin domuz şevkle homurtular çıkara çıkara koşarak yanımıza geliyorlar: Bizi karşılamaktan dolayı sahici bir memnuniyet yaşıyormuş gibi bir halleri var. Derken, yemek zamanı geliyor. Staci, Gregory ve benim akşam yemeğimiz dana kemikli çiğ biftek (*T bone*) ve Yunan salatası. (Mary Jean fırında pişmiş tavuk göğsü tercih ediyor.) Kaynağı, Staci ve Gregory'nin yetiştirdiği bir boğa olan biftek hayret verecek derecede güzel. Yumuşak, leziz ve sulu. Çekincelerim yok olup gidiyor. İkinci tabağı rica ediyorum ve hatta Gregory'nin ikram ettiği çiğ ördek göğsü diliminden küçük bir parça almayı da kabul ediyorum.

Birkaç hafta sonra Staci'den insan ile et ilişkisindeki ahlaki muğlaklığı tam anlamıyla yansıtan bir e-posta alıyorum.

Hal,

Domuzlarımızı bu sabah kasaba götürdük.

Nihayetinde buradan gidecek ve sonra da küçük dondurucu paketlerinde eve dönecek varlıkları, yedi ay boyunca her gün beslememize olanak veren o karmaşık yapı insana çok acayip geliyor. Hatta onları kendi başımıza kesip parçalara ayırdığımız bile oluyor.

Bu cesaret istiyor, sence de öyle değil mi?

Hayatta kalmanın tek yolu bu olduğundan, onca zaman avlanmış ve hayvan yetiştirmiş milyonlarca insanı düşünürüm bazen. Fakat bunu önce kendi vicdanında aklaman gerekir. Belki reveransın bir faydası olabilir. Belki de hayvanı bizzat öldürmenin bir faydası olabilir. Bu bir şekilde döngüyü tamamlar. Sorumluluk almak, bir şekilde dehşeti dindiren ilaçtır.

Sana, Mary Jean'e ve domuzlarımıza iyilikler dilerim.

8

Farelerin Ahlaki Statüsü

Hayvanların Bilimde Kullanılması

Bir araştırma programı değerlendirilirken,
kemirgenin çektiği acılar insanın çektiği acılarla bir tutulacaksa
eğer, şu sonuçlara varmak mecburiyetinde kalırız:
1) İnsanların ya da kemirgenlerin haklarının bulunmadığı yahut
2) Kemirgenlerin, insanların sahip olduğu hakların tamamına
sahip olduğu. Her iki seçenek de saçmadır.

CARL COHEN

İnsan vücudunun küçültülmüş halidir bu.

ALLEGRA GOODMAN

Hayvan araştırmalarındaki ahlaki açmazlarla ilk temasım lisansüstü eğitimimin ikinci yılında gerçekleşti. Bir biyokimya laboratuvarında ikinci dereceden bir asistan olarak görevlendirilmiştim. Yaptığım işlerden biri, toprak solucanlarının deri yüzeylerinden moleküller toplamaktı. Prosedür, solucanların 180 derecelik suya atılmasını şart koşardı. Attıktan iki dakika sonra onların cansız bedenlerini sıcak sudan çıkarır ve kimyasal analiz yapılmak üzere, küçücük *eau de worm*[1] flakonlarını dondururdum. Prosedürü defalarca gerçekleştirmiş ve buna laboratuvardaki angaryalardan biri gözüyle bakar olmuştum; hoşuma gitmeyen fakat bende ahlaken hiçbir sıkıntı da yaratmayan bir şeydi bu. Solucanlar anında ölürlerdi ve sonuçta, bunlar yalnızca solucandı.

Bir sabah, laboratuvar yöneticisi benden farklı bir şey yapmamı istedi. Başka bir üniversitede çalışan ve çöldeki canlıların derilerinin

1 Fr. Solucan suyu. (ç. n.)

kimyasını inceleyen bir bilim insanı, analizinin bizim laboratuvarda yapılmasını planlamıştı. Birkaç gün sonra üzerinde "Dikkat: Canlı Hayvan Var" damgasını taşıyan bir kutu laboratuvara gönderildi. Kutunun içinde en temelinden bir yabanıl hayvan koleksiyonu vardı: Bir düzine cırcır böceği, bir çift ürkünç derecede soluk renkli akrep, on beş santimetre uzunluğunda bir kertenkele, küçük bir yılan ve küçücük gri renkli şirin bir geyik sıçanı. Hayvanları sıvı hale getirme işi benim üzerime kalmıştı.

Ara sıra bir ıstakozu içimde hafif bir vicdan azabı hissederek bir tencere dolusu kaynar suya batırmışlığım vardı ve sabahleyin yapmam gerekecek olan bu işin beni rahatsız etmesini de beklemiyordum. Bunsen ocağının altını açtım ve soyoluşsal ölçekte aşağıdan yukarı çıkarak çalışmaya başladım. Cırcır böcekleri tıpkı solucanlar gibi neredeyse kaynama noktasındaki suya çarpar çarpmaz hemen ölüverdi. Sorun yok. Ardından, eklembacaklılar geldi. Laboratuvarda bulunduğum birkaç günde akreplerden hoşlanır olmuştum. Bana büyüleyici gelen tehditkâr bir havaları vardı. Üstelik böceklere nazaran daha fazla beden kütlesine sahiptiler ve akrepleri suyla dolu deney tüpüne attığımda ölmeleri biraz daha uzun sürmüştü. Yaptığım şey kafamı ufaktan kurcalamaya başlamıştı.

Kertenkele *Cnemdopherous* familyasından çizgili bir gençti. Hayvanı kafesten alıp kaldırdığımda midem altüst oldu ve terlemeye başladım. Onu kaynamaktaki suya attığımda neredeyse ellerim titriyordu. Kertenkele çabucak ölmedi. Hareketsiz kalmadan önce on saniye kadar can çekişti. Küçük yılan iri simsiyah gözleri bulunan zarif bir yarışçıydı. Ellerim daha çok titredi, alnım daha çok terledi ve can çekişen sürüngen çok geçmeden bir çözeltinin içerisinde dönüp duran moleküllere indirgendi.

Sonunda sıra fareye gelmişti. Fareyi tarttım, gereken damıtılmış su miktarını hesaplayıp deney tüpüne koydum ve ısıyı açtım. Su 180 derece işaretine yaklaştığında fareyi "halledemeyeceğimi" fark ettim. Bunsen ocağının altını kapattım, telaş ve iç rahatlığı karışımı bir duyguyla laboratuvar yöneticisinin ofisine girdim. Adama çoğu hayvanın özünü aldığımı, fakat canlı bir fareyi kaynar sıcak suya atmaya içimin elvermediğini söyledim. Ben yan odada beklerken patronum fareyi halletti.

O zamandan beri yaşadığım bu çıkmaz üzerine pek çok kez düşünmüşümdür. Geriye dönüp baktığımda, o sabah üstlendiğim

görev ile Stanley Milgram'ın kötü şöhretli sadakat deneylerindeki deneklerin kötü durumu arasındaki benzerlik dikkatimi çekti. Bütün psikolojiye giriş öğrencilerinin bildiği üzere, bu çalışmalarda yer alan bahtsız katılımcılara bitişik odadaki deneklere gitgide artan şiddette bir dizi elektrik şoku uygulama talimatı verilmiştir. Deneydeki insanların büyük kısmı diğerlerine –her ne kadar ölümcül olmasa da– son derece acı verdiğini düşündükleri şoklar uygulamışlardır. Tıpkı, Milgram'ın katılımcıları gibi şiddeti gittikçe artan seçim noktalarıyla karşı karşıya kalmıştım fakat benim durumumda bunlar elektrik şoku seviyelerini değil, soyoluşsal ölçeği esas almaktaydılar. Aradaki fark ise, Milgram'ın çalışmasında şokların düzmeceden ibaret olmasıdır; şoka güya maruz kalan "denek", aslında deneyi yapan kişinin suç ortağıdır. Benim laboratuvarımdaysa hayvanlar gerçekten ölüyorlardı. Geçmişe dönüp olaya baktığımda, canlı bir fareyi suda kaynatmaya karşı çıktığımı bilmek, bana bir tatmin hissi yaşatır. Fakat cırcır böceğiyle akrep arasındaki yerde durabilmiş olmayı yeğlerdim.

Bu olay hâlâ cebelleştiğim soruları kendi kendime sormama yol açmıştır. Meme kanserinin tedavisini keşfetmek için fareleri öldüren araştırmacılar ile mutfaklarındaki farelerin belkemiğini fare kapanlarıyla paramparça eden ya da onları yavaş yavaş d-Con ile zehirleyen sürüyle iyi insan arasında ne gibi bir fark vardır? Niçin cırcır böceklerini suya sokmak benim için kolay, bir kertenkeleyi öldürmek ondan daha zor, fareyi kaynatmaksa imkânsızdır? Acaba bunun boyutlarla, soyoluşsal konumla, sinir sisteminin gelişmişliğiyle, ölümlerinin tüyler ürpertici biçimiyle ya da farenin sahiden şirin olmasıyla ilgisi var mıdır? Bu deneyin sonuçları hayvanların ölmelerine ve acı çekmelerine gerçekten değmiş midir? Acaba bu acılara değdiği hiç olmuş mudur ki?

DARWIN'İN AHLAKİ MİRASI

Hayvan araştırmaları konusundaki ikircikli bakışımda yalnız değildim. Charles Darwin bile invazif[2] hayvan araştırmaları terimininin 19. yüzyıldaki karşılığı olan dirikesimle mücadele etmiştir.

2 Bedene bir şey yerleştirilmesini ya da kesilip biçilmesini gerektiren *tıbbi yönteme* verilen ad. (ç. n.)

Darwin hayvanlara derin bir hayranlık beslediğinden, çağımızdaki pek çok zoologun yüzleştiği bir sorunla karşı karşıya kalmıştı: İnsan bazen tüm hayatını incelemeye adadığı varlıkları öldürmek durumunda kalır. Darwin tarihçisi Jim Costa, acemi bir doğa bilimci olarak Darwin'in koleksiyonları için, aralarında farelerin de olduğu binlerce hayvanı silahla vurduğunu ve zehirlediğini anlatmıştır. Yaptığı çalışmalardan bazıları Darwin'i bile dehşet içinde bırakmış ve güvercinleri hakkında şu satırları kaleme almıştır: "Derilerini yüzmeye ve iskeletlerini çıkarmaya tahammül edemeyecek kadar çok seviyorum onları. Esef verici eylemi gerçekleştirdim ve bir melek kadar güzel, o küçücük Yelpaze Kuyruklu İşaretçi'yi on günlükken katlettim."

1870'lerde hayvan araştırmaları savaşı İngiltere'de tekrar alevlendi ve her iki kesimin taraftarları ülkelerindeki en meşhur bilim insanın desteğini almaya uğraştılar. Ne var ki, Darwin karışık mesajlar vermekteydi. Kendisi vaktiyle fizyolojiden "bilimlerimizin içinde en yüce olanlardan biri" olarak söz etmişti. Gelgelelim, Darwin'in hayvanlar üzerinde yapılan cerrahi girişimler konusunda bir arkadaşına, bunların hiçbir şekilde "salt menfur veya tiksindirici bir merakla" gerçekleştirilmemesi gerektiğinden dert yanmışlığı da vardır.

Eninde sonunda, Darwin her şeye rağmen meslektaşı biyologların yanında saf tuttu. Hayvan araştırmalarının değeri konusundaki görüşleri *İnsanın Türeyişi* (*Descent of Man*) eserinin ikinci basımında yaptığı küçük bir değişiklikte ifadesini bulmuştur. Darwin ilk baskıda "Dirikesimde acı içindeyken operatörün elini yalayan köpeğin hikâyesini duymayan yoktur; bu adam, şayet taş kalpli bir kimse değilse, ömrünün son gününe kadar vicdan azabı çekmiştir," yazmıştı. Ancak üç yıl sonra "*operasyonun bilgilerimizdeki artışla tamamıyla haklı çıkmaması durumunda*" ifadesini ekleyerek cümlesini değiştirdi. 1881'deyse *London Times*'a bir mektup yazarak fikirlerini açık ve net biçimde ifade etti: "Fizyolojinin ilerleyişini sekteye uğratan kişinin insanlığa karşı suç işlediğine yüreğimin derinliklerinde ikna olmuş bulunuyorum."

Darwin her ne kadar hayvan araştırmalarının arkasına kendi ağırlığını koymuşsa da, 17. yüzyıl Fransız felsefecisi René Descartes'ın görüşlerini çürütmek suretiyle ahlak sularını bulandıran şey bizzat

onun tarafından geliştirilen evrim teorisiydi aslında. Descartes hayvanların biyolojik robotlar olduğu ve davranışlarının sırf refleksten kaynaklandığı kanaatindeydi. Dolayısıyla, bilim insanları onları canlarının istediği gibi kesip biçebilir ve yakabilirlerdi. Bu bakış açısı, şu satırları da yazan 19. yüzyıl Fransız fizyoloğu Claude Bernard tarafından temsil edilmiştir: "Fizyolog sıradan biri değildir: O bir bilim insanıdır, peşine düştüğü bilimsel fikre kendisini kaptırmış ve onun tarafından ele geçirilmiştir. Hayvanların çığlıklarını işitmez, akan kanlarını görmez; kendi fikrinden başka hiçbir şeyi gözü görmez ve çözmeye çalıştığı problemi ondan saklayan o organizmadan başka hiçbir şeyin farkında değildir."

Darwin, insanların ve başka hayvanların eğer anatomi ve fizyoloji bakımından benziyorlarsa, benzer zihinsel deneyimleri de paylaşabileceklerine dikkat çekmişti. Pek çok modern etolog onunla aynı fikirdedir. İnsanların başka türlerle ortaklaşan psikolojik özelliklerinin listesi, her geçen gün uzamaktadır. Bilim insanları fillerin ölülerine yas tuttuğunu, maymunların adaletsizliği algıladığını ve taçlı papağanların Backstreet Boys müziğiyle dans etmekten hoşlandığını rapor etmişlerdir. Darwin'in insanlarda ve hayvanlarda varolan zihinsel kabiliyetlerin türden ziyade derece bakımından farklılık gösterdiği fikrinin etik sonuçlarından kaçmak olanaksızdır. Eğer hayvanların da algıları, hatıraları, duygulanımları ve niyetleri varsa, eğer onlar da ıstırabı hissedebiliyor ve acı çekebiliyorlarsa, eğer dans edebiliyorlarsa nasıl olur da deneylerde şempanzeleri yahut fareleri kullanma davranışımızı haklı çıkarabiliriz? Bu sadece bir "güçlü olan haklıdır" meselesi midir?

Dolayısıyla, hayvan araştırmacıları bir açmazla karşı karşıya kalırlar. Genellikle bir tür, insana ne kadar benziyorsa bizleri etkileyen hastalıklarda model olmak bakımından o kadar yararlıdır. Şempanzelerdeki genlerin % 98'i insanlarla ortak olduğundan, onlar insanla ilgili birtakım bozukluklarda farelere kıyasla daha iyi bir model sunarlar. Fakat şempanzeler bize fazlasıyla benzediğinden onların araştırmalarda kullanılması özellikle sorunludur. Başka bir deyişle, çoğu zaman bir türün bilimsel amaçlarla kullanılmasında ne kadar çok haklılık payı varsa, o türün kullanımı ahlaki yönden o derece daha az haklılık arz etmektedir. Darwin mirasının paradoksu budur.

Hayvan aktivistleri zaman zaman çağımızdaki bilim insanlarının da hayvanların acıyı hissetmediğine inanmak bakımından 18. yüzyıldaki meslektaşlarından hiçbir farkı bulunmadığını ileri sürerler. Sözgelimi, *Dominion: The Power of Man, the Suffering of Animals and the Call to Mercy*[3] adlı kitabında, eski başkan George W. Bush'un özel asistanlığını yapan Matthew Scully şöyle yazar: "Hayvan araştırmacılarının –hepsi, olmasa da pek çoğunun– çalışırkenki varsayımı hâlâ, deneklerinin bilinçli biçimde acı hissetmediği ve dolayısıyla bilinç düzeyinde herhangi bir şey yaşamadığıdır." Scully yanılıyor. Vaktiyle, hayvan bilinçliliği konusunda yazdığım bir makale için on dört hayvan araştırmacısına farelerin acıyı ve ıstırabı deneyimleme yeteneğini taşıyıp taşımadığı konusundaki düşüncelerini sormuştum. Acıya ilişkin, hepsi de evet cevabını vermişti ve içlerinden on ikisi farelerin ıstırap çekebileceği kanaatini taşımaktaydı. Britanyalı bilim insanlarının yürüttüğü daha sistematik bir araştırmada 155 hayvan araştırmacısının ikisi dışında tamamı, hayvanların acıyı deneyimlediğini söylemiştir.

Artık çoğu hayvan araştırmacısı hayvanlara biyolojik robotlar gözüyle bakmadığından etik bakışın elinden 19. yüzyıldaki selefleri kadar kolay kurtulmaları olanaksızdır. Arkadaşım Phil buna bir örnektir. Kendisi hücrelerin görevlerini yapmak için gereksinim duyduğu yakıt olan glikoz ve yağ asitlerini nasıl kullandığı üzerine çalışmalar yapar. Phil bir temel bilimler araştırmacısıdır; fakat çalışmalarının günün birinde diyabet gibi metabolik bozuklukların tedavisinin yolunu açabileceği umudunu besler. Phil'e deneylerinde fareleri kullandığı için hiç kendisini suçlu hissedip hissetmediğini sordum. Sadece bir kez suçluluk hissetim, dedi.

Phil geçmiş yıllarda, hücrelerin enerjiyi nasıl kullandığını keşfetmek için nakavt farelerden yararlanan bir araştırma ekibinde yer almıştı. Nakavt hayvanlar birtakım genleri devre dışı kalacak şekilde genetik mühendisliğine tabi tutulur. Phil'in grubu, yağ asitlerinin ve glikozun yakıt olarak kullanılacakları kas hücrelerine geçişine, taşıyıcı adı verilen bir proteinin yardım ettiğini göstermek üzere, nakavt farelerden oluşan bir soyu kullanmaktaydı. Taşıyıcı geni nakavt farelerde atıl duruma getirildiğinden araştırmacılar bunların normal hayvanlara nazaran daha çabuk yorulacağını öngörmüştü.

3 Hâkimiyet: İnsanın Kudreti, Hayvanların Çektiği Acı ve Merhamete Çağrı. (ç. n.)

Phil'in sorumluluğu, farelerde yakıtın ne kadar sürede bittiğini ölçmekti. Kemirgenlerde bitkin düşme halini ölçmenin bir yolu da onların ne kadar süreyle yüzebileceğini görmektir. Buradaki sorun, havanın fare kürkünde hapsolması sebebiyle hayvanların –havuzdaki deniz yatağına uzanmış bir çocuk misali– sonsuza kadar suyun üstünde kalabilmesinden kaynaklanır. Phil bana "Onları canlarını kurtarmak için yüzmek zorunda bırakman gerekir," açıklamasını yapmıştı. Buna getirilen çözümse, fareyi başını suyun üstünde tutarak yüzmeye mecbur bırakan, yeterli ağırlıkta minyatür bir koşum takımı geliştirmekti.

Phil söz konusu prosedürü başka bir laboratuvarda çalışan bir araştırmacıdan öğrenmişti. İlk önce, on santimetre çapında dereceli bir silindir alın ve bunu tepesinde birkaç santimetrelik boşluk kalacak şekilde suyla doldurun. Ardından, fareyi ağırlıklı koşum takımına bağlayın, hayvanı suya indirin ve zaman ölçeri başlatın. Birkaç dakika yüzdükten sonra fare yorulmaya başlayacaktır. Hayvan batarmış gibi olacak, fakat biraz nefes alabilmek için yüzeye çıkma mücadelesi verecektir. İşin püf noktası, hayvanın bir daha hiç çıkmamacasına aşağı gittiği anlaşılana kadar testin devam etmesini sağlamaktır. Sonra, deney tüpünü çabucak alın ve fare boğulmadan önce içindeki suyu tahliye edin. Phil'e bu prosedürü öğreten adam hayvanlardan birkaçının bunu beceremediğini itiraf etmişti.

Phil ise sadece tek bir fareyi test etmişti.

Bana şöyle anlattı: "Bir noktada, farenin olup biteni anladığı, kendi kendisine 'Tamam, öleceğimi biliyorum ve daha fazlasına katlanamayacağım,' dediğini anlayabiliyordum. Farenin pes ettiği, suya battığı ve artık mücadele etmediği aşamaya gelene kadar testi devam ettirmek zorunda olduğumu biliyordum. Suyu boşaltım ve fare nefes nefese orada yatar halde kaldı. Bitap düşmüştü."

Yaşadıkları Phil'in canına yetmişti. Emrinde çalıştığı profesöre çalışmada yer alamayacağını söyledi. Yüzme testini uygulama görevi yeni lisansüstü öğrencilerden birine devredildi.

Fareleri temel biyolojik süreçlerin modeli olarak kullanan çoğu bilim insanı gibi, Phil onları sevmez ya da onlardan nefret etmez. Fareler kas hücrelerinin nasıl çalıştığını öğrenmek için kullanılmaya en uygun hayvanlardır. Phil hiçbir vicdan azabı hissetmeden yıllar içinde çok sayıda fare öldürmüştür. Kimini servikal dislokasyon ile

(ağır bir makasın keskin olmayan tarafını kullanarak hayvanların başlarını aşağıda tutar ve bedenlerini sertçe geriye yatırmak suretiyle boyunlarını kırar), kimini başlarını keserek (çalıştığı laboratuvarda bir fare giyotini vardı; minyatür bir kâğıt kesicisini andırıyordu) öldürmüştür.

Gelgelelim, bıçak kemiğe dayandığında Phil asla bir Descartes felsefesi taraftarı gibi davranamadı. Suda boğulan bir farenin gözlerine baktı ve yaşamak isteyen bir yaratık gördü. "Beni rahatsız eden, farenin pes etmesi ve öleceğini bilmesiydi. Deneyi yapabilmeyi, onların kaslarındaki bitkinlik durumunu ölçebilmeyi çok isterdim. Fakat yapamadım. Onların istencini sınamak istemedim."

UZAYLILARIN VE ENGELLİ BEBEKLERİN AHLAKİ STATÜSÜ: MARJİNAL VAKALAR PROBLEMİ

Pek çok bilim insanı farelerin hissedebilen varlıklar olduğuna karşı çıkmasa da, çoğu hayvan araştırmacısının yaptığı işin ahlaki yönüne kafa yormak için vakit harcamadığı kanısındayım. Fakat arada bir, insanın düşüncelerini hepten değiştiren bir şey yaşanır. Benim durumumda bu bir uzaylı idi.

Olay, yağmurlu bir öğle sonrası beş yaşındaki ikiz kızlarımız can sıkıntısı ve huysuzluk belirtileri göstermeye başladıklarında yaşandı. Onları sakinleştirmek için arabayla videocuya gittim ve *E.T.* filmini kiraladım; Steven Spielberg'in 1982 tarihli filmi Kaliforniya banliyösünde mahsur kalan bir uzaylıyı konu alıyordu. Filmin kızlarımı birkaç saatliğine meşgul tutmaya çare olacağını düşünmüştüm; böylece yılan davranışları üzerine yakın zamanda tamamladığım birtakım deneyleri konu alan makaleyle ilgilenebilecektim. Kızlar filme kendilerini anında kaptırdılar ve onlarla birlikte ben de kendimi kaptırdım. Araştırma raporum üzerine çalışmayı bıraktım ve bunun hayvanların bilimdeki kullanımıyla ilgili düşünce biçimimi değiştireceğini bilmeksizin onlarla beraber filmi seyrettim.

Muhtemelen filmin konusunu biliyorsunuzdur. Filmin büyük kısmında kocaman yavru köpek gözlerine ve ışıltılar saçan bir kalbe sahip E.T. insan türünden yeni dostuyla –Elliott adındaki bir oğlan– Güney Kaliforniya'da oradan oraya gider. Film, E.T.'nin

annesi maceraperest oğlunu götürmeye geldiğinde sona erer. Final sahnesinde, Elliott elini E.T.'ye uzatarak "Kalır mısın?" diye yalvarır, E.T. devasa boyutlardaki kafasını özlemle iki yana sallar, Elliott'ın gözlerinin içine bakar ve kurbağa sesiyle "Gelir misin?" der. Fakat ne acıdır ki, her ikisi de bunun olmayacağını bilmektedir. E.T. memleketi Zork gezegenine gitmek için yapacağı uzun dönüş yolculuğuna çıkmak üzere uçan daireye sürüne sürüne girdiği sırada Elliott gözyaşlarını tutmaya çalışır. Ben de aynı haldeydim.

Filmi aklımdan çıkaramıyordum. O akşam yemekten sonra, film için Betsy ile Katie'nin üzerinde test ettiğim, olmadık yeni bir son uyduruverdim. Onlara, film başka türlü sona erseydi ne olurdu, diye sordum. E.T., Elliott'a memleketi olan gezegene onunla birlikte gelmesi teklifinde bulunur ve Elliott filmdeki gibi, hayır cevabını verir. Gelgelelim, dünya dışından gelen bu yaratık, hayır cevabını kabul etmez. Bunun yerine, Elliott'ı kolundan tutar ve tekmeler atmaktaki, bağırıp çağıran oğlanı yerlerde sürükleyerek uzay gemisine bindirir. Kapılar kapanır ve film sona ererken Elliott'ın "Anneciğim, bana yardım et!" diye bağırdığını işitirsiniz; bu arada gemi gitgide küçülerek uzayın derinliklerinde kaybolur.

Elliott'ın kaçırılma sebebi –kızlara anlattığım haliyle– Zork nüfusunu kırıp geçiren ölümcül bir hastalıktır. Oradaki bilim insanları potansiyel bir tedavi yöntemi bulmuşlardır ve insanlar –her ne kadar Zorklular kadar zeki olmasalar da– biyolojik bakımdan onlara fazlasıyla benzediğinden, potansiyel tedavinin test edilmesi açısından en iyi denekler durumundadırlar. E.T.'nin Kaliforniya'da bulunmasının asıl sebebi bu önemli çalışmalar için insan denekler toplamaktır.

"Betsy, ne düşünüyorsun? E.T., milyonlarca Zorklunun hayatını kurtarabilecek acı verici deneylerde Elliott'ı kullanmalı mıdır sence?"

"Hayır, babacığım, olmaz!!"

"Ama bunu bir düşün. Zorklular insanlardan çok daha akıllı yaratıklardır. Sonuçta, E.T. çöplerden bir uzay telefonu yapmıştır ve biz insanlarda olmayan birtakım özel güçleri vardır. Ölmüş bitkiye bile çiçek açtırmıştır."

Kathy lafa karıştı: "Umurumda değil, babacığım. E.T.'nin Elliott'ı bir kafese koyması ve onu aptalca deneylerde kullanması *doğru* olmaz."

Ben o kadar emin değildim. Elliott'ın, bedenine süper zeki Zorkluların hayatını kurtarabilecek bir deneysel ilaç enjekte edilmiş halde, uzaylı hayvan kolonisinde bir başına otururkenki görüntüsü, tıpkı kızlarım gibi bana da son derece itici geliyordu. Fakat hayvan araştırmacısı sıfatıyla, kızlarımla paylaşamayacağım bir sorunum vardı. Film, aralarında benimkinin de yer aldığı hayvan deneylerindeki gerekçelendirmenin, daha büyük beyinlere sahip organizmaların daha az gelişmiş zihinsel kapasitelere sahip yaratıklar üzerinde araştırma yapma hakkına sahip oldukları varsayımına dayandığını fark etmemi sağlamıştı. Bundan dolayı, Elliott'ı kolundan tutup Zork'a götürmek konusunda E.T. sonuna kadar haklıydı.

Felsefeciler de benzer bir konuyu gündeme getiren, farklı bir E.T. ikilemi geliştirmişlerdir. Buna *marjinal vakalardan üretilmiş sav* adı verilir. Araştırmalarda hayvanları kullanmamız diğer türlerin insanlarda varolan birtakım yeteneklere –karmaşık duygulanımlar ya da soyut düşünme ya da dil öğrenme yeteneği– sahip olmadıkları varsayımına dayandırılır. Peki ama bu özelliklere sahip olmayan insanlara ne demeli? Her yıl binlerce çocuk, onları ağızlarından tek bir cümle çıkarmaktan yahut farelerin ahlaki statüsü üzerine düşünmekten aciz kılan ağır zihinsel bozukluklarla dünyaya gelir. Üzücü hakikatse, bazı insanların ortalama bir şempanze kadar akıllı olmaması, bazı insanlarda ise bir farenin zihinsel yeterliliklerinin bile bulunmamasıdır. Ahlaki çıtayı insan dışındaki tüm hayvanları hariç tutacak kadar yükseğe, insan türüne mensup tüm varlıkları kapsayacak kadar alçağa koymamı sağlayacak ve diğer yandan, ahlaken ilişkili bazı özellikleri (acı hissetme yeteneği hesaba katılır, iki bacaklı olmak hesaba katılmaz) esas alacak herhangi bir yol aklıma gelmiyor.

Bir ilacı kusursuz derecede sağlıklı bir farenin üzerinde denemektense, beyin korteksi olmadan dünyaya gelmiş, anensefalik bir bebekte –gözleri görmeyen, kulakları duymayan ve acı çekme yetisine sahip olmayan bir insan yavrusunda– denemek daha iyi olmaz mıydı? İçimden bir ses bana araştırmaları hayvanlar yerine ağır şekilde özürlü insanlarda yapmamamız gerektiğini söyler. Fakat bu soruyu felsefeci Rob Bass'e yönelttiğimde kendisi bana şöyle bir cevap yazmıştır: "Benim iç sesim bambaşka bir hükme varıyor. Asla bilinçli olamayacak anensefalik çocuklar üzerinde yapılacak

araştırmaların farelere acı çektirilmesine yeğ tutulabileceğinin gün gibi ortada olduğu kanaatindeyim." Öğrencilerimin pek çoğu benimle ters düşecektir: Onlar da fareleri kurtarmak ve biyomedikal deneylerimizi idam mahkûmları üzerinde yapmak arzusundadırlar. Ahlaki sezgilerin yarattığı problem de budur.

FARE ARAŞTIRMALARINDAN NELER ÖĞRENEBİLİRİZ?

Az sayıda felsefeci, bilim insanlarının araştırmaları ağır derecede engelli çocuklar üzerinde yapması gerektiği savını ortaya atmışsa da, pek çok insan tercihini fare benzeri hayvanlardan yana kullanacaktır. Fakat hayvan araştırmaları destekçileri ve karşıtları, fare araştırmalarından ne kadar çok şey öğrenebileceğimiz konusunda ters düşerler. Genetikçiler fare araştırmalarının organ nakli, bağışıklık bilimi ve kanser, kardiyovasküler hastalıklar ile doğum kusurlarının sebeplerini anlamak konularındaki çığır açıcı ilerlemelerin yolunu açtığını söylerler. Fizyoloji ve tıp alanındaki on dört Nobel Ödülü'nün fareler üzerinde yapılmış çalışmalara verildiğini bilmenizi isterler. Öte yandan, National Anti-Vivisection Society ve Physicians Committee for Responsible Medicine[4] gibi gruplar fareler üzerinde gerçekleştirilen çalışmaların değersiz olduğu, zira bunların fena halde kusurlu oldukları, hatta insan sağlığı üzerinde zararlı etkiler yaratacakları iddiasını ortaya atar.

Hoşunuza gitsin yahut gitmesin, modern biyomedikal araştırmalar farelerin –hem de milyonlarca farenin– bedenleri üzerinde inşa edilmiştir. Fareler, laboratuvar hayvanları olarak tam anlamıyla biçilmiş kaftandır. Bunlar doğurgan ve yumuşak başlı hayvanlardır, nesilleri arasındaki süre kısadır (farenin ömründeki bir yıl otuz insan yılına eşittir). Dişiler sadece birkaç aylık olduklarında cinsel olgunluğa erişir ve dört beş günde bir kızışma dönemine girer. Üç hafta süren hamileliğin ardından bir batında altı ila sekiz yavru dünyaya getirir ve doğumdan sadece iki gün sonra memnuniyetle tekrar çiftleşirler.

Farelerin iyi araştırma hayvanları olmasının başka bir sebebi daha vardır: Pek çok insan onların haklarına ilişkin içlerinde en ufak bir

4 Sorumlu Tıp İçin Tabipler Komitesi. (ç. n.)

kuşku taşımaz. Etiğin kişiler arası ilişkileri esas aldığı görüşünü savunan felsefeci Nel Noddings, *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*[5] kitabında kemirgenlere karşı niçin hiçbir ahlaki yükümlülük duymadığımız konusuna açıklık getirir. Şöyle yazmıştır: "Bir sıçanla herhangi bir ilişkiye girmişliğim yok ve muhtemelen bundan sonra da girmeyeceğim... Ona ihtimam göstermeye hazır değilim. Onunla aramda hiçbir bağlantı kuramıyorum. Ona işkence etmem ve fareler üzerinde birtakım zehirler kullanmak konusunda tereddütlerim var; ancak fırsat çıkması halinde onu silahla vurarak temiz bir şekilde öldürebilirdim." Çoğu insan farelere karşı benzer hisler beslemektedir. 2009 tarihli bir Zogby araştırması, Amerikalıların % 75'inin evlerinde görünen bir fareyi seve seve öldürebileceğini ortaya çıkarmıştır. Sadece % 10'u fareyi yakalamaya çalışacağını ve dışarıda serbest bırakacağını belirtmiştir; farenin evde onlarla birlikte yaşamasına izin verecek hiç kimse çıkmamıştır.

Farenin haşarat olmaktan çıkıp model organizmaya dönüşme süreci 1902'de William Castle adlı bir Harvard biyoloğunun hayvan genetiği çalışmalarında kullanılmak üzere Bostonlu emekli bir öğretmenden eşsoylu fareler edinmesiyle başlamıştır. Castle, fareleri denek olarak kullanan ilk bilim insanı değildir. Avusturyalı keşiş Gregor Mendel de genetik konusundaki ilk çekingen girişimlerinde kullanılmak üzere fareler üretmiş, ancak bağlı olduğu piskopos kendisini Tanrı'ya adamış bir adamın yaşam alanını çiftleşen hayvanlarla paylaşmasının yakışık almayacağına kanaat getirdikten sonra, Mendel bezelyelere geçmek zorunda kalmıştır. Laboratuvar faresi resmî olarak 1909 yılında, Castle'ın Clarence Little adındaki öğrencisi ilk safkan laboratuvar faresini geliştirdiğinde doğmuştur. Kürklerinin rengi sebebiyle DBA (*açık kahverengi aguti olmayan*[6]) olarak adlandırılan bu fareler hâlâ biyomedikal araştırmalarda kullanılmaktadır.

Fare araştırmalarının en önemli merkezi Bar Harbor, Maine'de bulunan Jackson Laboratuvarı'dır. 1929'da Edsel Ford'dan (Henry Ford'un oğlu) aldığı yardımlarla Clarence Little tarafından kurulan

5 İhtimam: Etik ve Ahlak Eğitimine Kadınsı Bir Yaklaşım. (ç. n.)

6 Dilute Brown non-agouti. (ç. n.)

merkez, yılda 2,5 milyar fare üreten bir kemirgen fabrikasıdır – bu da takriben 40 ton eşsoylu, mutasyon geçirmiş ve genetik mühendisliğine maruz kalmış fareye karşılık gelir Bilim insanları 4.000 Jax faresi soyundan seçim yapma şansına sahiptir ve bunlardan hiçbiri gereksinimlerinize hitap etmezse Jackson bilim insanları, genetik mühendisliğiyle belirttiğiniz özelliklere uygun yeni bir soy geliştirecektir. Yeni bir soy geliştirmek bir yıl sürebilir ve 100.000 dolarlık masrafı vardır. Jax farelerinin büyuk bölümü canlı halde başka yerlere gönderildiğinden sınırlı alana sahip araştırmacılar farelerini gerektiğinde çözdürülebilecek, hızlı dondurulmuş embriyolar şeklinde sipariş edebilirler. Jax farelerinin taşıdığı renklerin adları bana Lowe's'daki boya kartelasında bulunan yumuşak renk tonlarını hatırlatır: "Pus grisi," "açık çinçilya" ve "tunç."

Jax faresindeki sakatlıkların çeşitliliği kürklerindeki renklerden daha bile etkileyicidir. Yüzlerce soy, ender rastlanan kanserlerden mustariptir; diğerleri yüz deformasyonlarına yatkındır ve kimisi doğuştan hatalı çalışan bağışıklık sistemlerine sahiptir. Görme, işitme, tat ve denge kusurlarına yönelik olarak geliştirilmiş Jax faresi modelleri vardır. Jax fareleri yüksek tansiyon, düşük tansiyon, uyku apnesi ve Parkinson, Alzheimer ve Lou Gehrig hastalığı taşıyabilirler. Kısırlık için tedavi yöntemi bulmaya çalışan araştırmacılar kusurlu üreme organlarına sahip seksen sekiz Jax faresi soyu arasından istediklerini seçebilmektedir Ve bir de hiçbir gruba dahil olmayan birtakım fareler vardır: Obsesif kompülsif, kronik depresif, bağımlılığa yatkın, hiperaktif ve şizofren fareler.

Hayvan araştırması yanlıları kaydedilen başarıları öne çıkarırlar. Foundation of Biomedical Research'ten[7] Liz Hodge, şayet hayvan araştırmaları yapılmasaydı çocuk felci, kabakulak, kızamık, kızamıkçık ya da hepatit için bağışıklama yöntemleri geliştiremeyeceğimizi söyler. Ayrıca bu durumda antibiyotikler, anestezi maddeleri, kan nakli, radyasyon tedavisi, açık kalp ameliyatı, organ nakilleri, insülin, katarakt ameliyatı ve epilepsi, ülser, şizofreni, depresyon, bipolar bozukluk ya da hipertansiyon ilaçları da var olmayacaktı. Liz, böyle bir durumda evcil hayvanlarımızın da acıdan payını alacağını söyler. Hayvan araştırmaları yapılmasaydı kuduz, it marazı,

7 Biyomedikal Araştırma Vakfı. (ç. n.)

parvobakteri ya da kedi lösemisine yönelik bağışıklama yöntemlerini ya da kalp kurdu, bruselloz, kanser ya da köpek artriti tedavilerini de geliştiremeyecektik.

Fare araştırmacıları içlerinde insan genlerinin de bulunduğu memeli genleri hakkında bildiğimiz neredeyse her şeyin kökeninde fare çalışmaları bulunduğunu ileri sürerler. Doğrudur; fareyi ve insanı ortaya çıkaracak evrim yolları 60 milyon yıl önce birbirinden ayrılmıştır. Benim beynim bodrumdaki ofisimde bulunan dosya dolabının arkasında yaşayan minik arkadaşın beyninden 1.500 kat daha ağırdır. Fakat her ne kadar farklı sayıda kromozom (onda 40, bende 46 kromozom vardır) taşısak da, genlerimizin sayısı hemen hemen aynıdır – üç aşağı beş yukarı 22.000 gen. Daha da önemlisi fare genlerinin % 99,9'unun insanda bilinen bir muadili mevcuttur.

Jackson Laboratuvarı'nın başkanı ve CEO'su Rick Woychick'e göre bu durum fare organizmasını bilim insanlarının genç diyabeti, meme kanseri ve Alzheimer hastalığı gibi ölümcül rahatsızlıklara tedavi yöntemleri geliştirmesine olanak sağlayan bir noktaya getirmiştir. "Bu," der Woychick, "laboratuvardan tedaviye devamlı ve aralıksız bir bütünlük teşkil eder. İşe temel kavramlardan başlarsınız, sonra bu kavramlar olgunlaşır ve klinik kavramlara dönüşür; nihayetinde, devrimsel nitelikteki yeni tedavi denilerek hasta yatağınızın başucuna kadar gelir."

Jackson araştırmacıları, kişiye özel, yeni hekimlik konusunda bilhassa heyecanlıdırlar. Genler, diş çürümesinden AIDS'e kadar hemen hemen her türlü rahatsızlığa yatkınlığınızda rol oynar. Aynı zamanda bedeninizin ilaç tedavilerine vereceği karşılığı da etkiler. Bazı insanlar bir ilacın hiçbir faydasını görmezken, ciddi yan etkileri yüzünden zarar görebilirler (Viagra'nın sebep olduğu, insanı derhal acil servise yollanmak zorunda bırakan dört saatlik penis ereksiyonları buna örnektir). Öte yandan, başkaları aynı ilaç tedavisi sırasında daha az yan etki yaşayabilir ve tedaviden şahane sonuçlar alabilir. Kişiye özel hekimliğin amacı, hastaları bir ilaçtan kimlerin fayda göreceği ve kimlerin fayda görmeyeceği konusunda bilgilendirmektir.

Michigan Üniversitesi'nde görev yapan felsefeci Carl Cohen de hayvan araştırmalarının tıbbın ilerlemesinde kilit öneme *sahip* olduğu kanaatindedir. Kendisi hayvanlar üzerinde test yapılmasına

ilişkin klasikleşmiş savunmanın, 1986 tarihli *New England Journal of Medicine* makalesinin yazarıdır. Cohen şöyle yazar: "Tıptaki her ilerleme –her yeni ilaç, yeni operasyon, her çeşit yeni tedavi yöntemi– er ya da geç mutlaka ilk olarak canlı bir varlığın üzerinde denenmek zorundadır... O deneyde denek olarak bir hayvan kullanılmayacaksa eğer, onun yerini bir insan alacaktır. Dolayısıyla, hayvanların biyomedikal araştırmalarda kullanımını yasaklamak ya da bariz şekilde kısıtlamak son derece kıymetli araştırmaların önünün tıkanması, yahut hayvan deneklerin yerini insan deneklerin alması sonucunu getirecektir. Hayvanları araştırmalarda kullanmamanın, en makul insanlara dahi kabul edilemez görünecek birtakım sonuçları olacaktır." Resmi bakış açısı budur ve genel hatlarıyla aklımın yattığını itiraf etmem gerekir – gerçi, Claritin'in küçük farklar içeren bir çeşidini geliştirmek uğruna daha az farenin öldüğünü ve hayatta kalan bu farelerin ihmal edilmiş tropik hastalıklara yönelik tedavi arayışlarında kullanıldığını görebilmeyi isterdim.

Hayvan araştırması karşıtları tartışmanın çerçevesini farklı şekilde çizer. Onlar sonradan insanlara zarar verdiği anlaşılan ve etkinliği kemirgenler üzerinde denenmiş başarısız ilaç örnekleri olarak thalidomide ve Vioxx'u suratınıza fırlatırlar. (Fare araştırmacıları bu iddialara karşı çıkar.) Hayvan araştırmalarının sağlıktaki iyileşmelere katkısını bilim insanlarının abarttığını söylerler. Dirikesim karşıtları kızıl ve difteri gibi öldürücü çocuk hastalıklarındaki ölüm oranlarında görülen % 90 azalmanın bu hastalıklara karşı aşı geliştirilmeden önce gerçekleştiğini ileri sürerler. Hayvan araştırması karşıtları insanoğlunun esenliğinde kaydedilen ilerlemelerin aslında daha iyi beslenmeye ve hijyene atfedilebileceğini savunurlar. Fareler üzerinde yapılan deneylerin çoğu zaman bizi çıkmaz sokaklara soktuğu ve gerçekte tıbbi ilerlemeleri geciktirdiği kanısındadırlar.

Ben hayvan deneylerini desteklerim. Hem naif hem de bilgisiz denilebilecek, dirikesim karşıtlarına itibar etmek istemezdim. Gelgelelim, insanın aklına yatan bazı bakış açıları da ortaya koyarlar – sözgelimi, araştırma sonuçlarının kopyalanarak çoğaltılması problemi de bunlar arasındadır. Araştırmacıların eşsoylu fareler kullanma sebeplerinden biri, bu hayvanların farklı *laboratuvar*larda çalışan bilim insanlarına bağımsız şekilde aldıkları sonuçları

doğrulama ve bu sayede birbirlerinin bulgularını kontrol etme olanağı tanımasıdır. Fare araştırmacılarının dünyası 1999'da *Science* dergisinde yayımlanan bir makaleyle sarsıldı. Portland, Oregon; Edmonton, Kanada ve Albany, New York'taki araştırmacılar tam olarak aynı prosedürleri kullanarak sekiz fare soyunu bir dizi davranış testine tabi tutmuştu. Bütün laboratuvarlardaki hayvanlar aynı kaynaklardan temin edilmişti; aynı günde doğmuş, aynı gıdalarla beslenmiş, aynı ışık ve karanlık döngüsüne göre yetiştirilmiş ve tamı tamına aynı yaşta özdeş prosedürlere maruz bırakılmıştı. Hatta deneyi yapan kişilerin fareleri tutarken giydikleri cerrahi eldivenler bile aynı markaydı.

Araştırmacıların hayvanlara eşit muamele edilmesini güvenceye almak için başvurdukları aşırı önlemlere rağmen bazı testlerde fareler hayret verecek derecede farklı davranışlar sergilemişlerdir. Kokainin tek dozu Portland laboratuvarındaki hayvanları tamamıyla zıvanadan çıkarmıştır. Oysa, farelerin Albany ve Edmonton'daki kokain almış biraderleri uyuşturucuya pek az tepki vermişlerdir. Yazarlar, laboratuvarlar arasındaki ince farklılıkların genetik olarak özdeş hayvanlar üzerinde çalışırken bile araştırmacıların farklı sonuçlar elde etmesine yol açabileceği sonucuna varmışlardır. Makaleyi dosya dolabımda "uygunsuz gerçek" adı altında dosyaladım.

Bir de, farelerden yola çıkarak insanlara ilişkin genellemeler yapılıp yapılamayacağını sorgulayan tartışmalı bir konu vardır. Biyolojik olarak, bizler ile onlar arasında birtakım büyük farklar da mevcuttur. Farelerden kırk kat daha uzun yaşarız ve ağırlığımız onların iki bin mislidir. Bir farenin metabolizması bir insanın metabolizmasından yedi kat daha hızlıdır. Sözünü ettiğimiz iki tür, dinozorlar çağından beri tek bir ortak atayı paylaşmamıştır. Howard Hughes Medical Institute'ta mikrobiyoloji profesörü olan Mark Davis, *Immunology*[8] dergisine yazdığı makalede bağışıklık sistemi hastalıklarına sahip farelerde düzinelerce deneysel tedavi işe yaradığı halde bunlardan pek azının insanlarda başarılı olduğunu ileri sürmüştür. Davis, kemirgenlerin bağışıklık bozuklukları açısından kötü modeller oldukları sonucuna varmıştır.

Aynısı nörobilim için de geçerlidir. Amyotrofik lateral skleroz (ALS) tedavisi olmayan, dejeneratif bir sinir sistemi hastalığıdır.

8 Bağışıklık Bilimi. (ç. n.)

Hastalıktan ölenler arasında Yankee'nin sert vuruş oyuncusu Lou Gehrig ile sonlara doğru bir solunum cihazına bağlanan ve oyunları tekerlekli sandalyeden yöneten eski Western Carolina Üniversitesi futbol koçu Bob Waters vardır. Hastalığın hâlâ hayatta olan kurbanları arasında Cambridge Üniversitesi kuramcısı Stephen Hawking yer alır. Emory Üniversitesi'nde görev yapan klinik nörolog Michael Benatar, ALS hastalarına sunabileceği hiçbir etkin tedavi olmaması sebebiyle umutsuzluğa kapıldı ve ALS'yle ilgili yayımlanmış fare çalışmalarının tamamını okumaya karar verdi. Benatar, sonuçlar yüzünden bir şaşkınlık yaşadı. İlk olarak, çoğu araştırmanın hatalı olduğu sonucuna vardı. Genellikle, numuneler fazla küçüktü ya da deneyler yetersiz tasarlanmıştı. Benatar ikinci olarak, ALS'nin kemirgen versiyonlarını taşıyan farelerin ömrünü uzatan yaklaşık bir düzine ilacın insanlarda test edildiğinde hiçbir etki yaratmadığını buldu. Dört fare çalışmasında işe yarayan bir ilaç, ALS'si olan insanları daha da hasta etmişti. Benatar, ALS'yi araştırmak üzere fareleri kullanmanın gece vakti kaybolan anahtarlarınızı –sırf orası aydınlık diye– bir sokak lambasının altında aramaktan farksız olduğunu söyler.

Ne var ki, hayvan araştırması karşıtı kampın da insandaki nörolojik bozukluklarda, farelerin bir model olarak yararlılığının bazı bilim insanlarınca sorgulanmasına dayanıp fazla rehavete kapılmaması gerekir. Birtakım nörobiyologlar farelerden vazgeçmiş ve beyinleri bize daha çok benzeyen maymunlara yönelmişlerdir.

ETİKETLER HAYVANLARA YÖNELİK TUTUMLARIMIZI NASIL ETKİLER: İYİ FARELER, KÖTÜ FARELER, EVCİL FARELER

Antrozoolojide tekrar eden temalardan biri, insanların hayvanlara dair düşünme biçiminin rahatsız edici bir mantık ve duygu karışımına saplanıp kalmasıdır. Hayvanların bilimdeki kullanımı konusundaki birtakım kararlarımız son derece akla uygundur. Misal, bir bireyin hayvan araştırmasına dair tutumu kısmen deneylerin potansiyel getirisi konusundaki algısına, hayvanların çektiğini düşündüğü acının derecesine ve araştırmada kullanılan türlere bağlıdır. İngiltere'de yapılan bir kamuoyu yoklamasına katılan insanların üçte ikisi çocuk lösemisine yönelik bir tedavi geliştirmek için fareler üzerinde

ıstırap verici çalışmalar yapılmasını onaylamış, fakat sadece % 5'i kozmetiklerin güvenliğini test etmek üzere maymunların kullanılmasını desteklemiştir.

Başka örneklerde hayvanların ahlaki statüsüne dair görüşlerimiz daha muğlak bir hal alabilir. Etiketlerin ve kategorilerin fareler hakkındaki düşünme biçimimiz üzerindeki etkisini ele alalım. Hayatımın bir yılını Tennessee Üniversitesi'ndeki Sürüngen Etoloji Laboratuvarında konuk öğretim üyesi olarak geçirmiştim. Laboratuvar hiperaktif ipek tüylü maymunlara, kuğurdayan White Carneau güvercinlerine, boncuk gözlü albino sıçanlarına, benekli yeşil tütün solucanlarına ve 15.000 fareye ev sahipliği yapan Walters Life Sciences Building'de[9] yer alıyordu. Fareler binanın bodrum katındaki sedir ağacı kokan pırıl pırıl odalara yerleştirilmişlerdi; bakımları, işinin ehli ve tamamıyla yetkili bir personel tarafından yapılırdı. Gelgelelim, her ne kadar binadaki bütün fareler aynı türe mensupsa da hepsine aynı derecede ahlaki önem verilmezdi.

Bu hayvanların büyük çoğunluğu iyi fareler –başka bir deyişle öğretim üyeleri, doktoralı meslektaşlar ve lisansüstü öğrenciler tarafından yapılan yüzlerce biyomedikal ve davranış deneyindeki denekler– idi. Bu projelerin pek çoğu türümüzü etkileyen çeşit çeşit onulmaz hastalığın tedavisine yönelik araştırmalarla doğrudan yahut dolaylı olarak bağlantılıydılar. Bu konuda bir söz hakkına sahip olmasalar da, bu hayvanlar bizim iyiliğimiz için yaşamakta ve ölmekteydiler. Üniversite, National Institutes of Health'ten burs aldığından bu farelere Public Health Service *Laboratuvar Hayvanları Bakım ve Kullanım Kılavuzu*'na uygun şekilde muamele edilirdi. İyi farelerin içerisinde yer aldığı her araştırma projesi, deneylerin maliyetlerini ve yararlarını ölçüp biçmekten sorumlu üniversite hayvan bakım komitesi tarafından onaylanırdı.

Ne var ki, binayı mesken tutmuş başka bir fare kategorisi –*kötü fareler*– de mevcuttu. Kötü fareler haşarattılar – arada bir flüoresansla aydınlatılmış uzun koridorlarda koşuştururken gözünüze çarpan serbest gezinen yaratıklardı bunlar. Bu hayvanlar birincil önceliğin temizliğe verildiği ve odalar arasında çapraz kontaminasyonu önlemek için büyük özen gösterilen bir ortamda potansiyel tehdit

9 Walters Yaşam Bilimleri Binası. (ç. n.)

durumundaydılar. Bu minik kanun kaçaklarını ortadan kaldırmak şarttı.

Hayvan tesisi personeli kötü farelerin kökünü kazımak için birkaç teknik uygulamıştı. Fare kapanları etkisizdi ve araştırma hayvanlarına bulaştırma korkusu yüzünden personel zehir kullanmak konusunda da isteksizdi. Hal böyle olunca, yapışkan kapanlar kurmaya karar verdiler. Yapışkan kapanlar kemirgenler için tasarlanmış sinek kâğıtlarıdır. Her kapan güçlü bir yapışkan maddeyle kaplanmış ve içine fareyi çeken kimyasal bir madde eklenmiş takriben bir ayak kare boyutlarındaki bir mukavva parçasından meydana gelir (diğer adının tutkallı karton olmasının sebebi budur). Akşam vakti, hayvan sağlığı teknisyenleri tutkallı kartonları haşarat farelerin gezindiği alanlara yerleştirir ve ertesi sabah bunları kontrol ederlerdi. Bir farenin adımını yapışkan kapana atmasıyla, kapanın iyice derine saplanması bir olurdu. Mücadele ettikçe hayvanın kürkü gitgide daha çok zamka bulanırdı. Kapanlarda toksin bulunmadığı halde ertesi gün bulunduklarında hayvanların takriben yarısı ölmüş olurdu. Sabahleyin hâlâ hayatta olan fareler ise derhal gazla zehirlenirdi.

Yapışkan kapanlara yakalanan hayvanlar feci bir ölümle burun buruna kalır. Bir araştırmacının fareleri zamkla mukavvaya hapsetmek ve onları gece boyunca bu halde bırakmak için izin talebinde bulunduğu bir deneyi herhangi bir hayvan bakım komitesinin onaylayacağından kuşkuluyum. Dolayısıyla, "denek" olarak etiketlenmiş bir fare açısından bariz şekilde kabul edilemez bulunacak bir prosedürün "haşarat" olarak etiketlenmiş bir farede uygulanmasına izin vardı.

Haşarat farelerin nereden geldiğini keşfettiğimde bu paradoks iyice büyüdü. Binanın, göründüğü kadarıyla, yabani kemirgenlerle bir sorunu yoktu; fakat binlerce küçük varlığa ev sahipliği yapan bir tesiste sızıntı kaçınılmazdı. Bu durumda, bütün kötü fareler aslında tutulduğu yerden kaçmış olan iyi farelerdi. Hayvan kolonisinin yöneticisi bana bu durumu "Bir hayvan yere indiği anda bir haşarat olup çıkmıştır," diye anlatmıştı. Ve hayvanın ahlaki statüsü *puf* diye buharlaşıp giderdi.

Walters binasındaki bir farenin ahlaki statüsü bir yaratığın denek mi, yoksa haşarat mı olarak etiketlendiğine bağlı olarak değişirdi.

Aynı temanın kendi evimde de sahnelendiğini fark ettiğim ana kadar bu ilk bakışta keyfi gibi görünen ayrımı eleştirmekte çabuk davranmıştım. Oğlumuzun yedinci yaş gününde, kaderi laboratuvarımızdaki iki başlı yılan IM'in bir öğünü olmak olan bir fareyi kaçırmış ve onu doğum günü armağanı olarak Adam'a vermiştim. Adam ise fareye Willie adını takmış ve yeni evcil hayvanına kendi yatak odasındaki bir kafeste yuva kurmuştu. Willie'yi hepimiz severdik. Sessiz sakin ve sevecen bir hayvandı. Fakat farelerin ömrü kısadır ve bir sabah Adam uykudan uyandığında Willie'yi kafesinin altında ölmüş yatarken buldu. Bir aile toplantısı yaptık ve çocuklar cenaze töreni düzenlenmesinin uygun düşeceği kararını aldılar. Willie'yi minik bir kutuya yerleştirdik ve mezar taşı niyetine küçük bir kayağantaşı parçasını kullanarak onu çiçek bahçesine gömdük. Mezarının etrafında toplandık ve onunla ilgili birkaç güzel laf ettik. Betsy ve Katie azıcık gözyaşı döktü; bu onların ölümle ilk karşılaşmalarıydı.

Birkaç gün sonra tam bir tertip ve temizlik delisi olan Mary Jean mutfak zemininde fare dışkıları buldu. Bana baktı ve "Öldür onu," dedi. O gece zeminin buzdolabıyla ocağın arasındaki kısmına yerleştirdiğim bir fare kapanının içine küçük bir parça fıstık ezmesi koydum. Ertesi sabah fareyi buldum. Temiz bir ölümdü. Bu sefer cenaze töreni yapılmadı. Küçük adamın cesedini Willie'nin mezarından çok da uzak olmayan çalılıkların arasına fırlattığımda hayvanlara verdiğimiz etiketlerin –haşarat, evcil hayvan, deney hayvanı– onlara nasıl muamele edeceğimizi hayvanların beyin büyüklüğünden yahut mutluluk deneyimi yaşama kapasitelerinden daha fazla etkilediği gerçeği kafama dank etti.

ZİYAN OLAN FARELER

Bir kemirgen üretim tesisinde çalışan Susan adındaki bir kadın geçenlerde laboratuvar faresi tipolojime yeni bir kategori eklemem gerektiği konusunda beni ikna etmeyi başardı. İyi fareler, kötü fareler ve evcil farelerin yanı sıra bir de deneylerde asla kullanılmayan "ihtiyaç fazlası fareler" vardır; hem de bir sürü... Bunların bazısı hayvanat bahçesindeki yılanlara ve baykuşlara yem olarak verilecek, pek çoğu da yakılarak itlaf edilecektir. Susan, çalıştığı hayvan kolonisinde ihtiyaç fazlası fare yavrularına neredeyse her gün

ötenazi yapıldığını söyledi. Kıdemli teknisyenlerden biri avuçlar dolusu yavruyu şeffaf bir plastik çantaya koyar, bir karbondioksit tankına bağlı bir hortumun ucunu bunun içerisine yerleştirir ve gazı açardı. Acaba sıradan bir günde kaç fare öldürülürdü? Susan bunun değişkenlik gösterdiğini, fakat genellikle elli civarında olduğunu söyledi.

Teyit etmek istediğimden John'ı aradım; kendisi laboratuvar hayvanlarının bakımıyla ilgili bir konferansta tanıştığım bir veterinerdi. John çok sayıda bilim insanının genlerin çalışma biçimini çözmek üzere fareleri kullandığı büyük bir araştırma üniversitesinin hayvan kolonisini yönetir.

"John, öğrendim ki birtakım hayvan kolonilerinde fareler araştırmalarda hiç kullanılmadan öldürülüyormuş. Bu doğru mu?"

"Tabii ki."

"İhtiyaç fazlası fareleri seçip itlaf mı ediyorsunuz yani?"

"Evet. Bir karbondioksit odamız var."

"Kaç tane hayvandan söz ediyoruz?"

"Şöyle, burada her ay dört bin yavru dünyaya gelir. Bir batında genellikle beş yavru vardır ve bu da yılda çeyrek milyon fare anlamına gelecektir. Biz bunların yarısına ötenazi uygularız. Tahminimce ayda yaklaşık 10.000 faredir bu sayı."

"Vay canına."

İhtiyaç fazlası farelerin çoğalmasını açıklayan birkaç sebep vardır. NASA'nın eski başveterineri Joe Bielitski'ye göre, dövüşmeye yatkın olmaları sebebiyle çoğu erkek fareye ötenazi uygulanmaktadır. Ayrıca, bir genetik soyu devam ettirmek için sadece birkaç erkeğe ihtiyacınız vardır. Bielitski erkek laboratuvar farelerinin %70'inin hiçbir zaman deneylerde kullanılmadığı tahmininde bulunur. Fakat ziyan edilen farelerin çok sayıda olmasının en önemli sebebi 1990'lardan itibaren genetiği değiştirilmiş (GM[10]) hayvanlar üzerindeki araştırma sayısının patlamasıdır. Hayvan GM çalışmalarının % 90'ında fareler kullanılır. Bu deneyler önemli bilimsel ilerlemelerin yolunu açmıştır. (Yakın dönemde, insan beyninin dilden sorumlu kısmını etkileyen gen bir GM faresi soyuna eklendi. Fareler konuşmadı, ancak daha alçak perdeden bir tonda ciyakladılar ve söz konusu

10 Genetically Modified. (ç. n.)

gen beyinlerinin yapısını değiştirdi.) Bir farenin bakış açısına göre GM çalışmaları korkunç derecede verimsizdir. Farklı bir türün kromozomuna bir DNA parçası eklemek ve bunun başarılı bir şekilde genoma dahil olmasını sağlamak kolay iş değildir. Bir transgenik fare ırkı yaratma girişimlerindeki verimlilik oranları % 1 ila % 30 arasındaki aralıkta farklılık gösterir. Başka bir deyişle, kimi zaman sadece yüz hayvandan biri araştırmada kullanılabilmektedir. Diğer % 99 birkaç haftalık olduğunda öldürülecektir. Bunlar ıskartaya çıkan farelerdir, yan hasar kapsamına girerler.

Humane Society of the United States idari başkan yardımcısı ve hayvanların araştırmalarda kullanılması konusunda bir uzman olan Andrew Rowan'ın yaptığı hesaba göre, deneylerde gerçekten kullanılanlardan daha çok sayıda genetiği değiştirilmiş fare, her yıl kemirgen üretim tesislerinde gazla öldürülmektedir. Fakat bunların sayısını tam olarak bilmemizin imkânı yoktur; çünkü Kongre'ye göre Amerika Birleşik Devletleri'ndeki laboratuvar fareleri hayvan değildir.

FARELER HAYVAN MIDIR?

1876'da Britanya Parlamentosu dünyada ilk kez yürürlüğe hayvanların araştırmalarda kullanılmasını düzenleyen bir kanun soktu. Amerika Birleşik Devletleri bu açığı aradan doksan yıl geçtikten sonra kapatabildi. Köpekler hakkında yayımlanan birkaç makale Kongre ölçeğinde eyleme geçilmesine zemin hazırlamıştır. Bunların ilki bir öğleden sonra kendi evinin bahçesinde kayıplara karışmış bir dişi Dalmaçyalı köpek olan Pepper'ı anlatan 1965 tarihli bir *Sports Illustrated* hikâyesiydi; köpek, anlaşıldığı üzere, laboratuvarlara hayvan tedarik eden bir köpek taciri tarafından kaçırılmıştı. Pepper'ın üzüntüden perişan haldeki sahipleri nihayet köpeklerinin yerini tespit etmiş, fakat bu da ancak bir New York hastanesinde yapılan deney sonrasında hayvancağıza ötenazi uygulandıktan sonra mümkün olabilmişti. Bir yıl sonra *Life* dergisinde "Köpek Toplama Kampı" başlıklı bir makale yayımlandı. Bir kez daha, öykünün odağında akıbeti laboratuvar deneğine dönüşmek olan evcil aile hayvanlarına reva görülen muamele yer almaktaydı. *Hükümet* Meclisi'nde ve Senato'da bulunan milletvekilleri kedi ve köpeklerini

benzer bir yazgının bulmasından endişe eden seçmenlerden gelen mektup bombardımanına tutuldular. Kongre birkaç ay boyunca dönemin iki önemli ahlaki meselesi –Vietnam Savaşı ve insan hakları– hakkındakilerden daha çok sayıda hayvan araştırması konulu mektuplar aldı. Hükümet Meclisi ve Senato süratle 1966 tarihli Hayvan Refahı Kanunu'nu yürürlüğe koydu. (Hükümetin insan deneklere yönelik etik muameleyi güvenceye almak için adım atması 1974 yılını bulmuştur.)

Hayvan Refahı Kanunu'ndaki bir noktaya ilişkin bürokratik unsurlar insanların başka türler hakkındaki çapraşık düşünme biçimine örnek teşkil eder. Belki de mevzuatın en tuhaf yönü ilk bakışta dolaysız gibi görünen bir soruyla ilgilidir - hayvan nedir? Kanunun *hayvan* ifadesine getirdiği tanım yeterince makul başlar: "Hayvan canlı ya da ölü herhangi bir köpek, kedi, insan türüne ait olmayan primat, Gine domuzu, hamster, tavşan ya da araştırma, öğretim, test etme, deney yahut teşhir ya da evcil hayvan amaçları doğrultusunda kullanılan veya kullanılması düşünülen, sıcak kanlı hayvanlar anlamına gelir." Suç delili bir sonraki cümlede saklıdır. "Bu ifade şunları kapsamaz: Kuşlar, *Rattus* cinsinden sıçanlar ve araştırmalarda kullanılmak üzere üretilen *Mus* cinsinden fareler..."

Doğru, Kongre'ye göre fareler hayvan değildir. Sıçanlar yahut kuşlar da hayvan değildir. Bu da Amerika Birleşik Devletleri'nde araştırmalarda kullanılan hayvanların % 90 ila 95'inin temel federal hayvan koruma mevzuatı kapsamına girmediği anlamına gelir. (National Institutes of Health'ten burs almış kurumlarda yapılan araştırmalarda kullanılan fareler ve diğer omurgalı hayvanlar ayrı bir tüzük kümesi kapsamında değerlendirilir.) Federal Hâkim Charles Richey, Hayvan Refahı Kanunu'ndan fare/sıçan/kuşların dışlanmasını keyfi ve tutarsız diye nitelendirmiştir. Haklıdır. Sözgelimi, kongrenin *hayvan* sözcüğüne getirdiği tanım, beyaz ayaklı farelerin (*Peromyscus* cinsi) cinsel davranışlarını gizlice videoya çekerek gözlemleyen bir araştırmacı federal yasalardaki bir boşluktan diğerine atlamak mecburiyetindedir. Ne var ki, bu adamın koridorun aşağısında beyni hasarlı laboratuvar farelerine (Mus cinsi) elektrik şoku uygulayan arkadaşı bu *mevzuatlardan* muaftır.

Hayvan Refahı Kanunu'nun çoğu insanın hoşlanmadığı bir tür olan fareleri ele alma biçimini en iyi dostumuz köpekle karşılaştırmak öğreticidir. Fareler hayvandan sayılmadıkları için kanunlar nezdinde hiçbir statüleri yoktur. Konu kapanmıştır. Bunun aksine, köpekler özel muamele görecek şekilde hepsinden ayrı tutulmuştur. Kendilerine her gün belirli bir miktarda "insanlarla olumlu fiziksel temasta bulunma" hakkı tanınmıştır (Sanırım bu oyun anlamına gelir). İşin tuhafı, kanun yaşayan hayvanların yanı sıra ölü hayvanlar için de geçerli olduğundan ölü köpekler farelerden daha fazla yasal koruma altındadırlar. (Bununla birlikte, Hayvan Refahı Kanunu'ndaki bir dipnot ölü köpekleri hayvancılık ve kafes boyutu gereklerinden muaf tutmaktadır.)

Fare/sıçan/kuş dışlaması Amerika Birleşik Devletleri'nde her yıl toplam kaç hayvanın araştırmalarda kullanıldığına dair hiçbir bilgimiz bulunmadığı anlamına gelir. 2006'daki biyomedikal ve davranış deneylerinde tamı tamına 66.314 köpeğin, 21.367 kedinin, 204.809 Gine domuzunun ve 62.315 maymunun kullanıldığını size söyleyebilirim. Fakat Amerika'daki laboratuvarlarda yapılan araştırmalarda kullanılan farelerin sayısı hakkında hiç kimsenin bir fikri yoktur. Kimi uzmanlar 17 milyon olduğunu söyler. San Fransisco'daki Kaliforniya Üniversitesi'nde çalışan laboratuvar hayvanı veterineri ve *What Animals Want: Expertise and Advocacy in Laboratory Animal Welfare Policy*[11] kitabının yazarı Larry Carbone'nin de aralarında bulunduğu bazı kişiler bu sayının çok daha yüksek olduğunu ileri sürer. Larry ise bunu 100 milyonun epey üstündeki bir sayı olarak ifade eder. Muhtemelen sayılardan daha büyüğü, hakikate daha yakındır.

Hayvan Refahı Kanunu'nda yıllar içinde birtakım küçük değişiklikler yapılmıştır; fakat en önemli düzeltmeler 1985'te Kongre hangi araştırmaların yapılmaya değer olduğu konusunu ele aldığında eklenmiştir. Büyük Britanya'da yapılacak her hayvan deneyinin Londra'daki İçişleri Bakanlığı'ndan onay alması mecburidir. Kongre ise farklı bir yol izlemiş ve laboratuvar hayvanlarına etik çerçevesinde muamele edilmesinin sorumluluğunu araştırmanın

11 Hayvanlar Ne İster: Laboratuvar Hayvanı Refahı Politikasında Uzmanlık ve Taraf Tutma. (ç. n.)

yapıldığı kurumlara yüklemiştir. Her kurum bir yerel Kurumsal Hayvan Bakımı ve Kullanımı Komitesi ya da IACUC[12] kurmaya yönlendirilmiştir.

Bir IACUC'de görev yapmak zor iştir. Büyük araştırma üniversitelerinde hayvan bakım komitesi üyeleri uzunluğu on beş yirmi sayfayı bulan tekliflerdeki karınca duası misali yazıları çözmek için her hafta uzun saatlerini verirler. Birkaç ayda bir toplanır ve Tanrı rolüne soyunurlar. Üyeler hangi tekliflerin onaylanacağını, hangisinin reddedileceğini ve hangisi hakkında daha fazla bilgi isteneceğini kendi aralarında tartışarak çözüme kavuştururlar. Hayvanların hayatları –tıpkı bilim insanlarının kariyerleri gibi– onların iki dudağının arasındadır. IACUC üyeliği arkadaş kaybetmenin iyi bir yoludur. Acaba bir komitenin, deneyden sağlanacak yararların hayvanların çektiği acıya değip değmeyeceğini hatasız şekilde karşılaştırıp bir sonuca varması mümkün müdür?

YARGIÇLARI YARGILAMAK: HAYVAN BAKIM KOMİTELERİNİN KARARLARI NE KADAR İYİDİR?

Birkaç yıl önce Wesleyan Üniversitesi'nde görev yapan sosyal psikolog ve karar verme uzmanı Scott Plous'tan bir telefon aldım. Her ikimiz de insanların başka türler hakkındaki düşünme biçimiyle ilgileniyorduk ve D.C.'de Capitol'ın önünde yapılan bir hayvan hakları gösterisindeki aktivistlere anket formları dağıtırken birbirimize rast gelmiştik.

"Hal, farklı hayvan bakım komitelerinden aynı teklifleri değerlendirmelerini isteyeceğin bir çalışma yapmak hiç aklına gelmiş miydi?"

"Tabii ki" diye cevap verdim. Sonuçta, Kongre'nin araştırma hayvanlarının esenliğini sağlamak için kurduğu sistemin işlediğini, Texas Üniversitesi Hayvan Bakım Komitesi ile Johns Hopkins Hayvan Bakım Komitesi'nin aynı deney hakkında aynı kararları verdiğini görmek hoş bir şey olabilirdi. "Fakat Scott, buna imkân yok. Bilim insanlarının işi başından aşkındır. Onları asla seninle birlikte çalıştıramazsın."

12 Institutional Animal Care and Use Committee. (ç. n.)

Scott benimle aynı fikirde değildi. Bağlı oldukları üniversitelerdeki hayvan bakımını iyileştirmeye ayrılan bütçe kendilerine teklif edilirse komite üyelerinin bu çalışmaya memnuniyetle katılacağı kanısındaydı. Birtakım kuşkularım vardı; fakat ona kabul ettiğimi, beni de yanında bilebileceğini söyledim. Scott bu fikri National Science Foundation'ın[13] görüşüne sundu ve teklifimiz onaylandı. Haklı çıkmıştı: Kurumlara hayvan bakımında kullanılacak ekstra fon teklif edilince çalışmamıza katılacak, rastgele seçilmiş elli üniversite IACUC'sini hiç zorlanmadan bir araya getirebilmiştik. Gerçekten de, komiteler proje konusunda heyecanlıydılar. En sonunda, takriben 500 bilim insanı, veteriner ve camia üyesi çalışmamıza katılarak % 90'a yakın yanıt oranı sağladılar.

Her komitenin başkanı bize üç hayvan araştırmacısına dair, kendi gruplarının çoktan gözden geçirdiği teklifleri gönderdi. Kimlik bilgilerini çıkardıktan sonra, teklifleri ikinci bir komite tarafından tekrar gözden geçirilmek üzere katılımcılara yolladık. Araştırma, yarasaların suyu nasıl bulduklarından farelerdeki yeme bozukluklarına kadar geniş bir aralıkta yer alan çalışmalardan oluşuyordu. Toplamda, sunulan 150 teklifin içerisinde çoğunluğunu farelerle sıçanların ve az sayıda da başka türlerin –şempanzelerin, kurbağaların, yaban sığırının, beyaz balıkçılların, güvercinlerin, yunusların, maymunların, denizkaplumbağalarının, ayıların, kertenkelelerin ve aklınıza ne gelirse onların– oluşturduğu 50.000'i aşkın hayvan yer alıyordu. Veriler geldiğinde, Scott'ın sayıları işlemesine ve bunların anlamlarını çözmesine yardımcı olmak niyetiyle uçağa atladığım gibi Connecticut'a gittim. Geçmişte bir hayvan bakım komitesinde üyelik görevinde bulunmuştum, birinci ve ikinci IACUC'ler arasında oldukça yüksek düzeyde fikir birliği olacağından emindim. Fena halde yanılmışım.

Bilimde birtakım kader anları vardır. Benim açımdan bu, bilgisayarın enter tuşuna bastığınız anla sonuçların ekranda görüntülendiği anın arasındaki bir saliseye denk gelir. Scott ve ben gözlerimiz bilgisayarın ekranına dikilmiş vaziyette onun ofisinde oturuyorduk. Ben sabırsızlanıyordum; kilit oyuncunun "Yürü!" diye bağırdığını duymayı bekleyen ofansif yan hakem misali, adrenalinin bedenime hücum ettiğini hissediyordum.

13 Ulusal Bilim Vakfı (ç. n.)

Scott düğmeye bastı. Sayılar ekrana dökülüverdi. Ağzımız açık kaldı.

Vakaların % 80'inde ikinci komiteler ilk komitelerden farklı bir karar almışlardı. İstatistik analizimiz komitelerin bu kararları yazı tura atarak da alabileceklerini göstermiştir. Burada açıkça görünen, sistemin yetersizliğidir. "Neden," diye aklımdan geçirdim, "üniversitenin birinde köpeklere şok uygulamaya izin çıkar da, başka bir üniversitede izin çıkmaz?" Şimdi anlıyorum ki, hayvan bakım komiteleri tarafından verilen kararların aşırı derecede tutarsız olduğunu görünce şaşırmamam gerekirdi. İyi araştırmayı kötü araştırmadan ayırt etmek sandığınızdan daha zordur. Robert Pirsig *Zen ve Motosiklet Bakım Sanatı* romanında meseleyi gayet güzel dile getirmiştir: "Fakat eğer Niteliğin ne demek olduğunu söyleyemiyorsan, onun ne olduğunu nereden biliyorsun ya da hatta, bunun var olup olmadığını nereden biliyorsun?" Bu tam da bir bilim insanını sabaha kadar uyutmayacak cinsten bir sorudur.

Farklı hayvan bakım komitelerinin genellikle farklı kararlar aldığı konusundaki bulgularımız anormal bir durum değildi. Bilim dünyasında kalitesiyle öne çıkan ve hakem denetiminden geçmiş değerlendirme hükümlerinde rastlanan büyük tutarsızlıkları ortaya koyan çalışmaların varlığı, otuz yıl öncesine kadar gider. Aralarında burs tekliflerine, dergilerdeki makalelerin sunuşlarına ve hem insan hem de hayvan araştırmalarına ilişkin etik komitelerin kararlarına dair değerlendirmeleri mercek altına alan çalışmalar bulunur. Hakikat, bilim insanlarının bir araştırmanın kalitesini ve önemini sezinlenmek konusunda birtakım sorunlar yaşadığıdır. Bu da, araştırmacıların üzerine düşünmekten hoşlanmadıkları küçük bir sırdır.

Basit şekilde ifade edersek, Kongre'nin araştırma hayvanlarına yapılan muameleyi denetlemek için yürürlüğe koyduğu sistem tutarsızlıklarla doludur. Neden laboratuvar fareleri değil, beyaz ayaklı fareler Hayvan Refahı Kanunu kapsamına girer? Neden kedilere değil, köpeklere her gün bir oyun seansı hakkı tanınmıştır? Neden bir hayvan bakım komitesinin eksiksiz onayını almış bir proje başka bir komite tarafından süratle reddedilmiştir? Maalesef, insanın içini kemiren bu problemler dirikesim karşıtlarının halihazırda kümesi tilkinin koruduğu yönündeki suçlamalarına *inandırıcılık* kazandırmaktadır.

Peki, biz ne yapabiliriz? İlk olarak, Kongre'nin Hayvan Refahı Kanunu'nu tüm omurgalı türleri –memeliler, kuşlar, sürüngenler, amfibiler ve balıklar– kapsayacak şekilde genişletmesi gerekir. (Britanya'daki hayvan araştırması yönetmelikleri ahtapotları bile içine alır.) Elimizdeki veriler pek çok bilim insanının da farelerin, sıçanların ve kuşların Hayvan Refahı Kanunu kapsamına alınmasını istediğini gösterir niteliktedir. Hayvan bakım komitesi çalışmamıza katılan araştırmacıların dörtte üçü Hayvan Refahı Kanunu'ndaki *hayvan* tanımına katılmadıklarını söylemişlerdir.

Elbette, varolan sistemi olduğu gibi bir kenara da atabilirdik. Bilim insanlarının herhangi bir dış gözetim olmaksızın hayvan araştırmaları yapmasına izin verebilir ya da hangi hayvan deneylerinin yapılacağına karar vermek için bir çift zar da atabilirdik. Her iki seçenek de kabul edilemez. Bazı hayvan hakları aktivistleri üçüncü bir alternatifi savunur. Onlara kalsaydı, bizi hayvan araştırmalarından tamamıyla men ederlerdi. Fakat hayvan deneylerinin tamamına karşı çıkan insanlar da gün gelecek kendi tutarsızlıkları ve paradokslarıyla yüzleşmek durumunda kalacaklardır.

HAYVAN ARAŞTIRMASI PARADOKSU: HAYVAN DENEYLERİNİN YAPILMAMASI GEREKTİĞİNİ GÖSTERMEK İÇİN HAYVAN DENEYLERİNİ KULLANMAK

Hayvan araştırmalarının aleyhindeki sav, farelerin ve şempanzelerin ahlakın ilgi alanına girdiği, fakat domates ve robotların onlarla aynı durumda olmadığı varsayımını esas almaktadır. Bu da hayvanların, bitkilerde ve makinelerde bulunmayan zihinsel özelliklere sahip olmasından kaynaklanır. Sözgelimi, felsefeci Tom Regan haklara sahip olma durumunu bilinci, duyguları, inançları, arzuları, algıları, hatıraları, niyetleri ve bir gelecek duygusu olan türlerle sınırlandırır. Peki, hangi hayvanların bu nitelikleri taşıdığını nasıl öğreneceğiz? Cevap, tabii ki, hayvan araştırmalarında gizlidir.

Hukukçu Steven Wise, türler arasındaki zihinsel kabiliyet farklarının yol açtığı, olası ahlaki etkiler konusuyla ciddi biçimde mücadele eden az sayıdaki hayvan hakları savunucusundan biridir. Wise, *Drawing the Line: Science and the Case for Animal Rights*[14]

14 Çizgiyi Çekmek: Bilim ve Hayvan Hakları Davası. (ç. n.)

kitabında türlere bilişsel yeteneklerine göre puan verildiği 0 ile 1 aralığındaki bir "özerklik ölçeği" geliştirmiştir. Sıralamadaki konumlar Wise'ın hayvan davranışları ve bilişselliğine dair bilimsel çalışmalar üzerinde yaptığı incelemeyi temel alır. Ölçekte insanlara 1; şempanzelere 0,98; gorillere 0,95; Afrika fillerine 0,75; köpeklere 0,68 ve balarılarına 0,59 verilmiştir. Wise, 0,90'ın üzerinde puanı olan varlıkların (büyük insansı maymunların ve yunusların) temel yasal haklara sahip olması gerektiğini, ancak puanı 0,50'nin altında olan hayvanlar için bunun geçerli olmadığını ileri sürer. Hayvan etiğine yönelik bu yaklaşımın güçlü tarafı, bir türe ait canlılara atfedilen ahlaki statünün onların yeteneklerine dair naif tahminlerden yahut onları ne kadar çok sevdiğimizden ziyade sahip oldukları bilişsel kabiliyetleri esas almasıdır. Sözgelimi Wise, bilimsel verileri inceledikten sonra, Afrika gri papağanlarının temel haklar konusunda köpeklere nazaran biraz daha güçlü bir talebi olacağı sonucuna varmıştır.

Gelgelelim, hayvan hakları konusundaki bu ampirik yaklaşımla bağlantılı bir paradoks mevcuttur – bir türün hayvan araştırmalarında kullanılmasının ahlaka aykırı olduğuna karar vermek için de hayvan araştırması yapmak zorundasınızdır. Sözgelimi, Wise yunuslara özerklik ölçeğinde onları yasal haklara layık ve insan türüne mensup olmayan varlıklar içerisindeki en yüksek kategoriye yerleştiren 0,90 puanını vermiştir. Şöyle yazar: "Yunusların zihninde kavramlar vardır ve işaretleri, bakışları ve bir şeylerin kendilerine gösterilen kopyalarını anında anlayabilirler. Eylemleri ve sesleri hemen taklit edebilirler." Wise'ın yunuslardaki bilişsel kabiliyetler hakkındaki değerlendirmesi, Hawaii Üniversitesi'nde görev yapan psikolog Lou Herman'ın bulgularına dayanmaktadır. Herman otuz yıllık bir döneme yayılan araştırmasında yunusların şahane bir hafızaya sahip olduğunu, insanın el-kol hareketlerini şempanzelerden daha iyi anladığını ve sizin gramerinizi düzeltecek kadar ileri düzeyde dil yetenekleri taşıdığını göstermiştir.

Wise'ın yunus hakları konusundaki savını Herman'ın araştırmasına dayandırdığı düşünüldüğünde onun bu çalışmaların hayranlarından biri olabileceği aklınızdan geçebilir. Yanlış. Aslında, Wise hararetli bir şekilde yunus araştırmasının etiğe aykırı olduğu, Herman'ın hayvanları istismar ettiği ve onlara mahkûm muamelesi

yaptığı iddiasındadır. Buradaki ironi, elbette, yunus bilişselliğine yönelik bu çalışmalar olmaksızın Wise'ın yunuslardaki zihinsel kabiliyetlerin şempanzelerle kıyaslanabileceği ve bu sebepten dolayı, yunusların yasal haklara sahip olması gerektiği savını öne süremeyecek olmasıdır.

Farelere ne demeli? Onlar özerklik ölçeğinin neresine düşerler? Wise kitabında farelerden söz etmediğinden ben de kendisine bir e-posta gönderdim: *Profesör Wise: Fareler ölçeğinizde hangi gruba girer? Sonuçta, onlar araştırmalarda en yaygın şekilde kullanılan memelilerdir.*

Wise, kısıtlı zaman dolayısıyla farelerin dışarıda bırakıldığı şeklinde cevap verdi. Dediğine göre, özerklik dereceleri her türün kabiliyetlerine ait mevcut kanıtların nesnel bir değerlendirmesini esas almıştır. Bu iş de en son araştırma raporlarının izini sürmeyi ve her türün davranışını ve bilişsel yeteneklerini incelemiş önde gelen bilim insanlarıyla mülakat yapmayı gerektirir. Wise, insansı maymunların ve yunusların durumunda verilerin onun peşin hükümleriyle uyuştuğunu söylemiştir. Öte yandan, bal arıları onun beklediğinden çok daha yüksek puan almıştır. Değerlendirme süreci her hayvan için takriben üç aydır, fakat bir günde sadece yirmi dört saat ve buna karşılık binlerce tür vardır.

FARELER EMPATİ KURAR MI? MCGILL ACI ÇEKME ÇALIŞMALARI

Wise çoğu türün zihni hakkında onları bizzat geliştirdiği ahlaki statü ölçeğinde doğru yere koymamıza yetecek kadar bilgimiz olmadığını açıkça kabul eder. Bu da, hayvanlar üzerinde daha az şöyle dursun, daha fazla araştırma yapmak zorunda olduğumuz anlamına gelecektir. Sözgelimi, McGill Üniversitesi'nin Acı Çekme Genetik Laboratuvarı'ndaki araştırmacılar yakın zamanda farelerin empati kurabildiklerini göstereceğini düşündükleri bir dizi deney yapmışlardır. Farelerdeki empatinin insandaki empati deneyimiyle benzerlik taşıdığına ikna olmuş değilim; fakat araştırmacıların bulguları gerçekten de ilginç etik konularını gündeme getirmiştir.

Çalışmaların amacı farelerin başka farelere çektirilen acıya tepki verip vermeyeceğini görmekti. Araştırmacılar hayvanlardaki acı

hissini tetiklemek için birkaç prosedür kullanmışlardır. Farelerin pek çoğuna talihsiz bir adı olan "kıvrandırma testi" uygulanır; bu test kapsamında hayvanların midesine sulu bir asetik asit çözeltisi enjekte edilir. Öbürlerinin arka patisine tahriş edici bir sıvı enjekte edilir ve son grup da bir farenin ayağını sıcak bir yüzeyden ne kadar çabuk kaldırabileceğini ölçen pati geri çekme testine tabi tutulur. Hesaplarım doğruysa eğer, araştırmaya 800'ü aşkın fare dahil edilmiştir.

Fareler birbirlerinin çektiği acıyı hissederler miydi? Cevap kısa: evet. Bedenlerine asetik asit enjekte edilen fareler, teste tek başına tabi tutulanlarla kıyaslandığında kıvranan başka bir farenin yanında teste tabi tutulduklarında daha çok kıvranmaktaydılar. Fakat –ve ilginç kısmı da burası– ağrı sadece öbür fare bir akraba yahut kafes arkadaşıysa bulaşmaktaydı. Fareler acı çeken yabancıların yanında hiçbir empati belirtisi göstermemişlerdir!

Bir fare kafes arkadaşının acı çektiğini nereden anlar? Arkadaşının gözlerinde acılı bir bakış mı görür ya da onların aşırı yüksek frekanslı iniltilerini mi işitir? Yahut belki de bir fare etrafına korkuya işaret eden bir koku yayar. Araştırmacılar farelerin duyu sistemlerini belirli bir şema dahilinde işlemez hale getirerek bu olasılıkların her birini kontrol ettiler. Görme duyusu kolaydı. Sadece acıdan kıvranan iki farenin arasına ışık geçirmez bir perde koydular. Koku duyusunu ortadan kaldırmak bundan daha zordu. Farelere bölgesel bir anestezi maddesi enjekte edildikten sonra, hayvanların her iki burun deliğine koku reseptörlerini haşlayan yakıcı bir kimyasal madde püskürtüldü. Bu prosedür farelerin herhangi bir şeyin kokusunu alma yetisini kalıcı olarak yok etti. İşitme duyusunu ortadan kaldırmak için farelere on dört gün boyunca her gün kanamisin adındaki bir kimyasal madde enjekte edildi. İki hafta sonra fareler kalıcı şekilde sağır olmuşlardı.

Bilimsel bakış açısına göre deney başarılı olmuştu. Araştırmacılar farelerdeki empatinin salt görme duyusunun bir sonucu olduğunu ortaya çıkarmışlardı. Koku alma ve işitme duyularından yoksun bırakılan fareler empati duymaya devam etmişlerdi. Görmeleri engellenen fareler acı çeken türdeşlerine karşı empati hissetmemişlerdi.

Peki, araştırma etik miydi? Bir an için McGill Üniversitesi'nin içerisinde hayvanların yer aldığı araştırma tekliflerini onaylamaktan

ya da reddetmekten sorumlu hayvan bakım komitesinin bir üyesi olduğunuzu düşünün. Siz olsaydınız oyunuzu nasıl verirdiniz? Deneylerin sonuçları hayvanların çektiği acıyı ve ıstırabı haklı çıkarır mıydı?

Karar verin: Onaylayın ya da reddedin.

Benim açımdan bu zor bir karar. Araştırma iyi kotarılmıştır ve pek çok bilimsel makale, yazarların anneleri dışında hiç kimse tarafından okunmadığı halde bunun sonuçları *Science* dergisinde yayımlanmış ve dünya çapında tanınırlık kazanmıştır. Üstelik, araştırmacılar çekilen acının göreli olarak hafif ve kısa süreli olduğuna dair makul bir sav ortaya koymuşlardır.

Fakat ben yine de oyumu reddetmekten yana kullanırım.

Çalışmaya onay vermeyecek olma sebebim, yüksek sesle çalınan Rolling Stones'u dinlemenin hayatın büyük hazlarından biri olması ve Fransız ekmeğindeki kızarmış ekmek aromasına bayılmamdır. Bu yüzden, o kadar çok sayıda farenin sağır edilmesi ve koku duyularının köreltilmesi fikri hoşuma gitmedi. (Şayet araştırmacılar duyulardan mahrum bırakma deneylerinden vazgeçmeyi kabul etselerdi, muhtemelen çalışmayı onaylayabilirdim.)

Yazdıkları araştırma raporunu okuduğumda ilk düşüncem "Bu adamların başı fena halde belada" olmuştu. Araştırma karşıtı hareketin aklını kaçırmış kanadından ölüm tehditleri alabileceklerini aklımdan geçirmiştim. Tamamıyla yanlış düşünmüşüm. Hayvan araştırmacılarının taciz edilmesine destek veren bir grup olan radikal Animal Liberation Front[15] McGill'in farelerde acı çekme çalışmasını kendi web sitesinde insanlarla farelerin akraba ruhlar olduklarının bir kanıtı olarak belirgin şekilde öne çıkardı. Normal şartlarda araştırma hayvanlarına acı veren ve onlarda kalıcı deformasyon yaratan deneylere karşı çıkan bazı bilim insanları dahi çalışmaya üstü kapalı şekilde onay veriyormiş gibi davrandı. Marc Bekoff saygın bir etolog ve hayvanları koruma konusunda sesi gür çıkan isimlerden biridir. Marc, bilim insanlarının kendi köpekleri üzerinde yapmayacakları araştırmaları diğer hayvanlar üzerinde yapmaması gerektiği kanaatindedir. Bu yüzden, Marc'ın farelerdeki acı çekme çalışmasını kemirgenlerin dahi karmaşık duygusal du-

15 Hayvan Özgürlüğü Cephesi. (ç. n.)

rumlar yaşadığının bir kanıtı olarak *Wild Justice: The Moral Lives of Animals*[16] kitabında kullandığını görmek beni şaşırtmıştır.

Tıpkı Marc gibi, Jonathan Balcombe da hem bir hayvan aktivisti hem de bir bilim insanıdır. (Doktora araştırması yarasa davranışları üzerinedir.) *Second Nature: The Inner Lives of Animals*[17] kitabının yazarı olan Jonathan başka türler üzerinde cerrahi müdahale gerektiren ve acı veren araştırmaların tamamına karşı çıkar ve hayvan koruma çevrelerinde sevilen bir konuşmacıdır. Güzel konuşan, düşünceli ve sakin biri olan Jonathan genellikle gözü dönmüş fanatiklerden ibaret bir grup olarak damgalanmış bir hareket için, mükemmel bir çehredir. Cerrahi müdahale gerektiren hayvan araştırmalarına karşı duruşunu bildiğimden, yakın zamanda katıldığım bir konferanstaki konuşmasında farelerin duygulanımlara sahip olabileceği savını dile getirirken McGill acı çekme çalışmalarındaki sonuçları kullanması beni hayretler içinde bıraktı. Jonathan eski dostumdur ve şayet McGill hayvan koruma komitesinde yer alsaydı nasıl oy kullanacağını öğrenmek niyetiyle kendisine telefon ettim.

"Tabii ki, oyumu araştırmanın reddedilmesinden yana kullanırdım" dedi.

"Peki ama, hayvanların zihinsel kabiliyetleri hakkında bildiğimiz pek çok şeyin, senin yapılmasına asla izin vermeyeceğin araştırmaları ve bitirilmesini istediğin o deneyleri temel alması sana tuhaf gelmiyor mu?" diye sordum.

Jonathan bu soruya hazırdı. Üniversite kampuslarında yaptığı konuşmaların ardından düzenlenen soru-cevap oturumlarında bu sorunun çok kereler kendisine yöneltildiği ortaya çıktı. Kaçınılmaz şekilde, biri mutlaka ayağa kalkıp şunu soracaktır: "Doktor Balcombe, hayvan araştırmalarına karşı çıkıyorsunuz, fakat hayvanların bilinçli varlıklar olduğu savınız hayvanlara zarar vermiş olan deneylerin sonuçlarına dayanıyor. Bu bir çelişki değil midir?"

Bu, Jonathan için etik bir ikilem değil. Dinleyicilere "Söz konusu çalışmalardan nefret ederim," diye açıklıyor bu durumu. "Bana kalsaydı, hayvanların hisleri olduğunu göstermek için kullandığım araştırmalardan bazılarına izin vermezdim. Fakat gerçek şu ki,

16 Yabanıl Adalet: Hayvanların Ahlaki Hayatları. (ç. n.)
17 İkinci Doğa: Hayvanların İçsel Hayatları. (ç. n.)

bunlar zaten yapılmış ve hayvan bilinci konusuna ışık tutuyorlar. Bu durumda, ben de onları kullanmaya devam edeceğim."

Jonathan'ın bu konu üzerine bir hayli düşündüğünü açıkça görebiliyorum; fakat sohbetimizde Nazilerin tıbbi deneyleri konusunu açınca şaşkınlık yaşıyorum. Şaşkınlığımın sebebi, farelerde acı çekme çalışmasının yarattığı çağrışım sonucunda benim de aklımdan bunları geçirmemdi. Bir Alman hekimi olan Doktor Sigmund Rasher, pilotların buz gibi Kuzey Denizi sularına inmesi durumunda ne kadar süre hayatta kalabileceğine görmek için Dachau'daki mahkûmları gittikçe uzatılan süreler boyunca dondurucu suya sokmuştu. Düzinelerce denek hayatını kaybetmişti. Kimi yorumlara göre, bu araştırma hipoterminin insan vücudundaki etkileri konusunda elimizde varolan en iyi bilgilerin bir kısmını sağlama özelliğini korumaktadır. Birtakım tıp etiği uzmanları Dachau ve Auschwitz'deki deneylerden elde edilen veriler zaten toplandığından –bunlar her ne kadar etik dışı yöntemlerle edinilmişse de– bugün insan hayatlarını kurtarmak için söz konusu bilgileri kullanarak ölüleri onurlandırdığımız kanaatindedir. Gelgelelim, diğerleri verilerin ahlaken lekeli sayılabileceğini ve zarar verilerek elde edilmiş kazanımların hangi koşullar altında olursa olsun kullanılmaması gerektiğini ileri sürer. Benzer şekilde, kimi hayvan aktivistleri hayvanlar üzerinde yapılmış deney sonuçlarının da zarar verilerek elde edilmiş kazanımlar olduğu düşüncesini taşırlar. Onlar hayvanlarda test edilmiş ilaçları almanın ahlakdışı bir davranış olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Acaba McGill acı çekme deneylerinin sonuçları ya da tutsak şempanzeler ve yunuslar üzerinde yapılan dil öğrenme çalışmaları da mı hayvan araştırması karşıtı davayı savunmak adına dahi kullanılmaması gereken, zarar verilerek elde edilmiş kazanımlar durumundadır? Jonathan bunu fazlaca düşünüp uykularını kaçırmaz. Konu hayvan araştırmaları karşıtı kampanya olduğunda istemeyerek bir faydacıya dönüştüğünü itiraf eder bana. "Hayvanların davasını savunmak adına mevcut herhangi bir kanıtı kullanmaya hazırım. Hangisi işe yararsa artık," diyor. Ama sonra "Mantık çerçevesinde," diye ekliyor.

DENG HUMMASINI TEDAVİ ETMEK İÇİN BİR MİLYON FAREYİ ÖLDÜRÜR MÜYDÜNÜZ?

Ne var ki, hayvan araştırması üzerine dönen tartışmalarda mantık kolayca elden kaçabilir. Hayvan araştırmalarına dair münakaşaların insanın hayvanları kullandığı başka herhangi bir alandakinden çok daha sert olduğu kanısındayım – ki buna hayvanları yememiz de dahildir. Başka kimse benimle aynı fikirde değildir. Aslında, kamuoyu yoklamaları avcılığı tasvip etmeyenlerden daha çok sayıda Amerikalı'nın hayvan araştırmalarına karşı olduğunu göstermektedir.

Farelerin ahlaki statüsü yakın zamanda meslektaşım Linda'yla yaptığımız bir tartışmada gündeme geldi; kendisi yazılarının odak noktasına eşitsizliği ve zulmü koyan bir İngiliz dili profesörüdür. Linda hem hayvanların hem de yoksul halkların –özellikle de, sömürge dönemi sonrasındaki Afrika halklarının– istismarı konusuyla yoğun şekilde ilgilenmiştir. O ve kocası vegandır. Linda boş zamanlarında çiftlik hayvanlarına ayrılmış bir barınakta gönüllü olarak çalışır. Üzerine deri giyinmez ve hayvanat bahçeleriyle sirklerden nefret eder. Linda hayvan istismarının kadınların, azınlıkların ve farklı ten rengine sahip insanların gördüğü zulümle yakinen bağlantılı olduğuna inanır.

Konuyu "Hayvanlara yapılan eziyet zulmün temel biçimidir" sözleriyle açıklar.

Linda'nın gözünde avcılık, kürkü için hayvan yetiştirmek ve onları yemek hiçbir karmaşaya yer bırakmayacak ahlaki meselelerdir. Bunlar yanlıştır; konu kapanır. Fakat onun açısından bile hayvan araştırmalarının içinden çıkılamaz bir durum yarattığı olur.

"Bizim yararımıza bile olsa, insanların başka türleri kullanmak konusunda herhangi bir hakka sahibi olduğu kanısında değilim," diyor Linda. Sonra da ekliyor: "Öte yandan, bazı araştırmaların gerçekten insanlara fayda sağlayabileceği düşüncesindeyim."

"Bu noktada biraz üzerine gelebilir miyim?" diye sordum.

"Tabii ki."

"Bir ilaç şirketi ereksiyon bozukluğu reklamlarına daha az para ayırmayı ve gelişmekte olan ülkelerde yaşayan çok sayıda insanın hayatına mal olan, ihmal edilmiş tropik hastalıkların tedavisini geliştirmeyi amaçlayan araştırmalara daha çok para vermeyi ka-

rarlaştırsaydı ne olurdu? Sahra altı Afrika'da çocuk ölümlerinin önde gelen sebeplerinden biri olan Deng hummasına karşı bir aşı geliştirilsin diye bir milyon fareyi feda etmek ister miydin?"

Linda yere bakıyor.

Uzun bir duraksamanın ardından "Emin değilim. Şu ya da bu olsun şeklinde bir karar veremiyorum," diyor.

"Niçin karar veremiyorsun?" diye soruyorum.

Linda "Yani, insan hayatlarının öbür hayvanların hayatlarından daha değerli olduğuna inanmıyorum. Ama söz konusu *fareler* olunca..." diye cevap veriyor.

Linda'nın milyonlarca Afrikalı çocuğu kurtarma potansiyeline sahip bir aşı geliştirmek için farelerin kullanılması konusunda kendi içinde yaşadığı çatışma anlaşılabilir bir durumdur. Hayvan eşitliğine inancı dünyadaki en yoksul insanların hayatını iyileştirme gayesine toslamıştır. Fakat benim açımdan bu zor bir karar değildir. Evet, Deng hummasının kökünü kurutmanın karşılığında bir milyon fareyi feda ederdim. Hem de hiç düşünmeden.

Fakat kelliğin tedavisine ya da ereksiyon bozukluğuna bir milyon fare feda etmek mi? Hımm... Muhtemelen hayır cevabını verirdim.

9

Evlerimizde Kediler, Tabaklarımızda İnekler

Hepimiz İkiyüzlü İnsanlar mıyız?

Bir örümceğin de tıpkı bir beyaz balıkçıl ya da bir insan kadar hayat hakkı olduğunu mu söylüyorum? Evet. Aksini söylemek için mantıken tutarlı hiçbir sebep göremiyorum.

JOAN DUNAYER

Sırıtmayı bırakın. Kültürlerden ve çağlardan süzülüp gelen en evrensel öğütlerden biri hepimizin ikiyüzlü olduğu ve başkalarının ikiyüzlülüğünü ayıplarken kendimizinkini kat be kat çoğalttığımızdır.

JONATHAN HAIDT

Seattle'a giderseniz eğer Pike Place Pazarı'na uğramamazlık etmeyin. Her yıl 10 milyon ziyaretçi buradaki çiçek ve taze gıda tezgâhlarına, ekmek fırınlarına, seçme gurme peynirlere, şekerleme, mantar, meyve ve şarküteri dükkânlarına akın eder. En büyük cazibe merkeziyse ayaklarına lastik çizmeler ve üstlerine gri kapüşonlu sweatshirtler giyinmiş adamların kendilerinden emin bir şekilde, yedi buçuk kiloluk iri som balıklarını havaya fırlatıp kasanın yanında duran başka bir kapüşonlu adamın kollarına attığı Pike Place Balık Pazarı'dır. Kalabalık koca koca balıkların havada uçuştuğunu seyretmekten keyif alır. Herkes kahkahalarla güler ve fotoğraflar çeker. Bunu ben de görmüştüm. Ben de kahkahalar atmış ve fotoğraflar çekmiştim.

2009'da American Veterinary Medical Association[1] bir balık atıp tutma gösterisinin, kuruluşun Seattle'daki yıllık toplantısına katılan

1 Amerika Veteriner Hekimler Birliği. (ç. n.)

10.000 veteriner ve mesleki yardımcıda takım ruhunu uyandırmak için şahane bir alıştırma olacağına karar verdi. PETA bundan hoşlanmadı. *Los Angeles Times*'ta çıkan bir makalede PETA kampanya yöneticisi olan Ashley Byrne'ün "Cansız bedenlerini oraya buraya fırlatabilesiniz diye hayvanları öldürmek düpedüz sapıklıktır. Ve veterinerlerin hayvan cesetlerini oraya buraya fırlatmayı eğlenceli bulması kamuoyuna korkunç bir mesaj vermektedir," sözleri alıntılandı. Medya dalga geçmek için konuşmasını yayınladı ve benim de ilk düşüncem, Ashley'nin hayatına anlam katacak başka meşgaleler bulması gerektiği şeklindeydi. Ama sonra, PETA şayet kapüşonlu adamlar oraya buraya ölü kedi yavruları fırlatsalardı pazardaki kalabalığın kahkahalarla gülmeyeceğini belirten bir açıklama yaptı. Ve PETA'nın haklılığı kafama dank etti. Neden insanlar atıp tutulan bir kedinin cansız bedeni değil, ölü bir balıkken bunun komik bir şey olduğunu düşünürler?

HAYVANLARA ETTİĞİMİZ MUAMELE HAKKINDAKİ TUTUMLARIMIZ ÇOĞU ZAMAN TUTARSIZDIR

The Powerful Bond between People and Pets[2] kitabının yazarı Elizabeth Anderson bu tür ahlaki tutarsızlıklardan rahatsızdır. Misal, kürk manto giyen evcil hayvan sahiplerine hayret eder. Anderson şöyle yazar: "Nasıl olur da, hayatında bir kez olsun bir yavru köpeği yahut kediyi sevmiş ya da öpmüş bir insan Amerikan vizonunun rektumdan elektrik verilmek suretiyle öldürülmesine veya fok yavrusunun kafasına şiddetli darbeler vurulmasına göz yumabilir – bu konuya günün birinde aklımın ereceğinden yana kuşkularım var." Aslında Elizabeth'in bir kedi yavrusu görünce kalbi yumuşayan bir kimsenin aynı zamanda vizonun ışıltısını da sevmesine şaşmaması gerekir. Başka türlerle ilişkilerimizde göze batan bu tutarsızlıklar alışılmış durumlardır. Hatta, hayvan haklarını ciddiye alan kişilerde bile bunlara rastlanır. Sosyal psikolog Scott Plous, giyim eşyalarında hayvanların kullanılmamasını hayvan hakları hareketinin birincil önceliği olarak gören hayvan aktivistleri içerisindeki % 70'lik bir kesimin deri ürünler giyindiği itirafında bulunduğunu ortaya çıkarmıştır.

2 İnsanlar ve Evcil Hayvanlar Arasındaki Güçlü Bağ. (ç. n.)

Sözcüklerimizin ve eylemlerimizin çoğu zaman birbiriyle taban tabana zıt olduğu nicedir psikologların bilgisi dahilindedir. Tutumlarla ilgili olarak yaygın şekilde kabul görmüş bir teori *A-B-C modeli* olarak adlandırılır. Teori, tutumların üç bileşenden oluştuğunu ileri sürer: *Affect*[3] (bir konu hakkında duygusal olarak nasıl hissettiğiniz); *Behavior*[4] (tutumun davranışlarınızı hangi şekilde etkilediği) ve *Cognition*[5] (konu hakkında neler bildiğiniz). Bazen bileşenlerin bir arada hareket ettiği olur. Rob Bass buna iyi bir örnektir. Rob, 2001'de Mylan Engel adındaki bir ahlak bilimci tarafından kaleme alınmış bir makaleyle tesadüfen karşılaşana kadar hayatı gayet iyi giden elli iki yaşında bir felsefecidir. Engel, hayvanların yenilmesi aleyhinde Rob'un –kendi kendisine şaşırarak– baştan sona inandırıcı bulduğu bir sav ortaya koymuştu. Rob, Engel'in mantığında mutlaka bir kusur bulunması gerektiği şeklinde akıl yürüttü ve sonraki üç haftasını savı çürütmeye çalışarak geçirdi. Bir ay sonra pes etti. Engel'in haklılığını teslim ettikten sonra (bir bilişsel değişiklik) et yemeyi bırakmak zorunda olduğunu biliyordu (bir davranış değişikliği). Birkaç hafta sonra üniversitedeki kafeteryanın yanından geçerken burnuna ızgarada kızaran burgerlerin kokusu geldi. Tepkisi ani ve içgüdüseldi: Iyy – bu koku iğrenç! (bir duygulanım değişikliği). Engel'in makalesi Rob'u davranışlarının, düşünme biçiminin ve duygularının birbirlerini pekiştirdiği bir döngüye sokmuştu. Artık Rob ve benzer bir geçiş süreci yaşayan eşi Gale Dean katı veganlar. Her türden hayvanın istismarına karşılar ve Rob etik derslerinde hayvan haklarını öğretmekte.

Bununla birlikte, Rob ile Gale istisnadır. Çoğu kimse hayvanlara yönelik tutumlarında varolan çelişkilerden rahatsız olmaksızın mutlu mesut yaşarmış izlenimini bırakır. *Los Angeles Times* bir seferinde Amerikalı yetişkinlerden meydana gelen gelişigüzel bir örnekleme "Hayvanlar tüm önem taşıyan hususlarda insanlardan hemen hemen farksızdır" ifadesine katılıp katılmadığı sorusunun yöneltildiği bir anket yaptırmıştı. Gazete, yanıtlayanların % 47'sinin ifadeyle hemfikir olduğunu bildirmiştir. Sonuçlar bana inandırıcı gelmediğinden öğrencilerimin söz konusu ankete nasıl karşılık

3 Duygulanım. (ç. n.)
4 Davranış. (ç. n.)
5 Bilişsellik. (ç. n.)

vereceğini görme kararı aldım. Yüz öğrenciye içinde hayvanlara muamele biçimimizle ilgili düzinelerce başka sorunun yanı sıra *L.A. Times* anketindeki sorunun da yer aldığı bir anket dağıttım. Şüpheciliğim haksız çıkmıştı: Öğrencilerin tamı tamına % 47'si hayvanların tüm önemli hususlar bakımından insanlardan hemen hemen farksız olduğu fikrine katılmış bulunuyordu. Ne var ki, insanlarla hayvanların eşit olduğu yönündeki kanaatlerinin hayvanların kullanımına dair tutumlarında pek az etkisi olmuştu. Hayvanların "insanlardan hemen hemen farksız olduğu"nu söyleyen öğrencilerin yarısı hayvanların biyomedikal araştırmalarda kullanılmasını onaylıyor, % 40'ı insandaki hastalık taşıyan beden kısımlarının hayvanlardan alınan organlarla değiştirilmesine olumlu bakıyor ve % 90'ı "tüm önemli hususlar bakımından" insanlardan farksız olduğuna inandıkları varlıkları düzenli olarak sofralarında tüketiyorlardı.

Nasıl oluyordu da, insanlar aynı anda bu denli açıkça çelişkili kanaatler besleyebiliyorlardı? Pek çok insanın başka türlere edilen muamele hakkındaki görüşleri psikologların adlandırdığı şekliyle, "tutumsuzluklara" yahut "içi boş tutumlara" örnek teşkil eder. Bunlar Rob ve Gayle gibi hayvanlara ilişkin ahlaki problemler üzerine daha yoğun şekilde kafa yormuş insanlarda gördüğümüz tutarlı inanç sistemleri değil, büyük ölçüde birbiriyle bağlantısız ve soyutlanmış kanaatlerden meydana gelen yüzeysel toplamlardır. Başka türlerle kurduğumuz ilişkilerle bağlantılı etik meseleler karmaşıktır ve pek çok insan –hatta, hayvansever olduğunu söyleyenler dahi– arada bir yerdedir. Sözgelimi, bir National Opinion Research Center anketinde kendilerine hayvan testleri hakkındaki düşünceleri sorulan beş yetişkinden sadece biri konuyla ilgili olarak şu ya da bu şekilde kati fikirleri bulunduğunu söylemiştir.

Her ne kadar pek çok istisna varsa da, bir sürü insan hayvanlara edilen muamele konusunda hiç canını sıkmaz. 2000'de Gallup Organization, Amerikalı yetişkinlerden kürtaj hakları, silah kontrolü, çevrecilik, kadın hakları ve tüketici hakları gibi sosyal konuların önemine değer biçmelerini talep etti. Hayvan hakları sonuncu oldu. 2001'de Humane Society of the United States insanlara hangi hayvan koruma kuruluşunun hayvanları korumak adına en çok şeyi yaptığı sorusunun yöneltildiği bir anket sipariş etti; katılımcıların yarısı

başka türlerin menfaatini gözeten tek bir kuruluş adı veremedi. Son olarak, bazı ürünleri boykot eden tüketicilere uygulanan bir anket sadece % 2'lik kısmın hayvanlara ilişkin endişeler yüzünden boykota başvurduğunu rapor etmiştir. Buradaki gerçek –evcil hayvanlarımız haricinde– hayvanlara yapılan muamelenin, insanların öncelikleri listesinin üst kısımlarında kendisine yer bulmadığıdır.

İnsanların hayvanlara yapılan muamele hakkında gerçekten nasıl hissettiğini öğrenmek istiyorsanız paranın izini sürün. Amerikalılar hayvan koruma kuruluşlarına her yıl 2 milyar dolar ile 3 milyar dolar tutarında bağış yaparlar. Bunu hayvanları öldürmek için harcadığımız parayla kıyaslayana kadar söz konusu miktar insanın gözüne büyük görünür: Ete 167 milyar dolar; avcılık malzemelerine, ekipmana ve seyahate 25 milyar dolar; hayvan zararlılarını öldürmek için 9 milyar dolar ve kürk giysiler için 1,6 milyar dolar harcanmıştır. Elbette, insan olmayan ve şahsen tanımadığımız varlıkların esenliği için çalışan kuruluşlara bağışladığımızdan çok daha fazlasını kendi evcil hayvanlarımızın iyiliği için harcarız. Bu da insan doğasına özgü birkaç temel ilkeyle kusursuz bir tutarlılık gösterir. Bunlardan biri, evrim sürecinde ailenin her şeyden önce geldiğini savunan, sağlam temellere oturmuş ilkedir ve evcil hayvanlar Amerika'daki pek çok hanede aile fertleri olarak düşünülmektedir artık.

Diğeriyse, Oregon Üniversitesi'nde görev yapan bilişsel psikolog Paul Slovic'in "ruhsal hissizleşme" diye adlandırdığı fenomendir – trajedi ne kadar büyükse, insanlar olaya o kadar daha az aldırış ediyormuş gibidirler. Misal, bireyler tek bir hasta çocuğun hayatını kurtarmak için sekiz hasta çocuktan oluşan bir grubu kurtarmaya verebilecekleri miktarın iki katını bağışlayacaklarını söylerler. Kitlesel ıstırap vakalarında insani kayıtsızlık daha büyük boyutlara çıkar. *New York Times* köşe yazarı Nicholas Kristof'un dikkat çektiği üzere, ruhsal hissizleşme New York ahalisinin bir tanecik kırmızı kuyruklu atmacanın lüks bir Fifth Avenue apartmanının duvarındaki çıkıntıya yaptığı yuvadan tahliye edilmesine o denli büyük bir öfke duymasının, fakat 2 milyon evsiz Sudanlı'nın içinde bulunduğu kötü duruma pek az tepki göstermesinin ardında yatan sebebi açıklamaya da yardımcıdır. Slovic çok büyük sayılar karşısında ortaya çıkan insani kayıtsızlık için "merhametin çöküşü" tabirini kullanır.

Fakat herkesin merhamet çöküşünden mustarip olduğu söylenemez. On bir milyon Amerikalı Humane Society of the United States'in üyesi durumundadır. ASPCA bir milyon, PETA iki milyonu aşkın üyesi bulunduğunu ileri sürer. Bu insanların çoğu sadece para bağışlamakla kalmaz, aynı zamanda eyleme de geçer. Bir antrozoolog olarak üstlendiğim ilk projelerden biri, hayvan aktivistleriyle yapılan bir dizi mülakattı. Hareket liderlerine, felsefecilere ya da tanınmış şahsiyetlere değil tabanda çalışan insanlara –başka bir deyişle, işin neferlerine– odaklanmıştım. Amacım kendisini hayvan hakları hareketine kaptıran insan tiplerini keşfetmek, hayvan korumasına niçin dahil olduklarını ve bu ahlaki taahhüdün hayatlarını nasıl etkilediğini anlamaktı.

Hayvan hakları aktivistlerinden dörtte üçünün kadın ve büyük bölümünün siyasi bağlamda liberal, iyi eğitimli, kesinlikle orta sınıf mensubu ve esas itibariyle beyaz yakalı olduğu ortaya çıktı. Elbette, neredeyse hepsinin evcil hayvanları vardı. Hayvan aktivistleri farklı yollardan geçerek bu harekete dahil olurlar; ancak en sık rastlanan tema ahlaki şoktur. Bir hemşire olan Katherine açısından şokun sebebi tek bir fotoğraftı.

"Hayvan özgürlüğü hareketine seni çeken şey neydi?" diye sordum ona.

"Bir PETA posterindeki resim. O küçük maymunun resmini hâlâ anımsıyorum. Hayvanın sinirlerini kesip parçalamışlardı, bir kolunu kullanamıyordu. Öbür kolunu ise sargıya almışlardı ve hayvanı sakat kolunu kullanmak zorunda bırakıyorlardı."

"Demek, resmin neye benzediğini hâlâ hatırlıyorsun."

"Ah, evet," dedi. "Bu maymunun gözleri gerçekten güzeldi ve sanki ağlıyormuş gibi bir görüntü ortaya çıkmıştı. Bunu düşünmek, ağlama isteği duymama yol açıyor."

Bu noktada Katherine usul usul ağlamaya başladı ve "Bu konuda konuşmaya başlayıncaya kadar bu ölçüde duygusallaştığımın farkına varmamıştım," dedi.

Hayvan hakları karşıtları Katherine gibi biriyle karşılaşabilir ve bütün hayvan aktivistlerinin hayvanların dostluğunu insanlara tercih eden aşırı duyarlı tipler olduğunu varsayabilir. Bu bir hatadır. Konuştuğum çoğu aktivistin hayvanların istismarına karşı durmasının ardında yatan, sağlam ve akla uygun bir gerekçesi vardı.

Hayvan haklarının entelektüel bağlamındaki nüanslar hakkında pek konuşkan olan bir kadın insanların kendisini "yufka yürekli" diye nitelendirmesine içerliyordu. Bana şunları söyledi: "Bu meselelere kafa yorduğum onca yılı 'yufka yürekli' diyerek geçiştirmek gerçekten küçük düşürücü bir durum."

DİN OLARAK HAYVAN ÖZGÜRLÜĞÜ

Bir grup olarak hayvan hakları aktivistleri –en azından genel kabul görmüş anlamıyla– fazla dindar kimseler değildirler. Bir araştırmada, geniş katılımlı bir hayvan hakları protestosundaki yürüyüşçülerden sadece % 30'u geleneksel dini mezheplere bağlı olduğunu belirtmiş ve takriben yarısı ateist ya da agnostik olduklarını söylemiştir. Fakat diğer ahlaki kutsal savaşlarda olduğu gibi, hayvan özgürlüğü hareketinde de dini unsurlar mevcuttur. Tıpkı dini inançlardaki gibi hayvan aktivizmi de bir insanın hayatına anlam ve gaye katabilir. Kendisine hayvan hakları hareketinin onun için ne kadar önemli olduğunu sorduğumda, Phyllis gözlerini kırpıştırdı ve üzerine sanki cevap apaçık ortadaymış gibi şaşkın bir hal geldi: "O benim hayatım."

Mark, karısıyla birlikte hayvan koruma faaliyetine dahil olmadan önce klinik depresyondan mustarip emekli bir polis memuruydu. Mark, hayvan hakları hareketinin onun hayatını kurtardığı kanısındadır. Bana kendi deneyimini "İnsanın ömrü boyunca bir kez yaşanan ve yaptıklarından mutlu olmasını sağlayan o şeylerden biri," sözcükleriyle anlatmıştı. "İnsanın tüm varoluşunu etkiliyor. Sonuna kadar mutluyuz. Hepsi bu."

Mark'la konuştuğunuzda onun –tıpkı, Şam'a gidiş yolundaki Aziz Pavlus gibi– gözlerindeki kabuklar aniden çekilip alınmış ve ışığı görmüş biri olduğu hissine kapılıyorsunuz. Brian adında, agnostik olduğunu açıkça kabul eden bir kimse bana şunları söyledi: "Bazen kendi kendime gülüyorum. Galiba 'yeniden doğma' hissinin nasıl bir şey olduğunu biliyorum. Tıpkı benim gibi, onların inançları da hayatlarının her yönünü etkiliyor." Başka bir aktivist bana "İsa'ya bambaşka bir şekilde saygı duyar oldum. Bence eğer İsa günümüzde yaşasaydı, mutlaka vejetaryenliği seçerdi. Bence o da bir hayvan hakları aktivisti olurdu" demişti.

Hayvan hakları aktivistleri ile köktendinciler başka bir bakımdan daha birbirlerine benzerler: İkisi de, ahlaki meseleleri grinin tonlarından ziyade siyah ya da beyaz olarak görürler. Shelley Galvin ve ben, insanların etik ideolojilerindeki farklılıkları değerlendirmek üzere hayvan aktivistlerine sosyal psikolog Donelson Forsyth tarafından geliştirilmiş bir psikolojik ölçek verdik. Hayvan aktivistlerinin % 75'i (sadece % 25'e karşılık gelen bir grup üniversite öğrencisiyle kıyaslandığında) "ahlaki mutlakçı" kategorisine girmekteydi. Bu etik duruşu benimseyen kişiler ahlaki ilkelerin evrenselliğine ve doğru olanı yapmanın mutlu sonla biteceğine inanırlar.

HAYVANLARI CİDDİYE ALMANIN SONUÇLARI

Hayvanları ciddiye alma kararını verdiğinizde büyük şeyler olur. İlk önce, hayatınızı değiştirmek zorunda kalırsınız. Tanıştığım hayvan aktivistlerinin hepsi de davranışlarını inançlarıyla uyumlu hale getirmek için adımlar atmışlardı. Kimi bebek adımlarıyla, kimi dev adımlarla yol almıştı ve kimi diğerlerinden daha başarılıydı. Marie ise en büyük hayal kırıklığıydı; sadece iki hafta dayanabilmişti. Marie, katıldığı ilk (ve son) hayvan hakları konferansına öğle yemeği için ara verildiğinde Big Mac krizine girmiş ve gizlice McDonald's'a gitmişti. Onun açısından hayvan hakları macerasının sonuydu bu. Ama Marie bir istisnadır. Washington D.C.'deki büyük bir gösteriye katılan ve aralarında bir araştırma yaptığım aktivistlerden % 97'si yemek rejimlerini değiştirmişti (gerçi, içlerinden çoğu hâlâ biraz et yiyordu); % 94 "zulümden azade" etiketini taşıyan tüketim malları satın almaktaydı; % 93 ürünlerini hayvanlar üzerinde test eden şirketleri boykot etmekteydi; % 79 hayvanlardan yapılmış giysilerden uzak durduğunu söylemişti ve % 75 hayvanlara edilen muameleyle ilgili olarak gazetelere ya da kanun koyuculara mektuplar yazmıştı. Yeni inançlar ve yeni davranışlar birbirlerine güç katar; Gina adındaki bir kadın bana şunları söyledi: "Olaya daha çok dahil oldukça, yemek alışkanlıklarım bir o kadar değişti. Ve yemek alışkanlıklarım daha çok değiştikçe, olaya daha fazla dahil oldum."

Aktivistlerin ahlaki adanmışlığı pek çok farklı şekilde kendisini gösterir. Sözgelimi, kimisi normal şartlarda haşarat olarak görülen hayvanları öldürmeyi reddeder. Geçenlerde, adamın teki bahçesinde

bir bakıryılan fark etti. Bundan bir yıl önce olsa, eline bir bahçıvan çapası aldığı gibi hayvanı öldürüverirdi; oysa artık yılanı dikkatle ittirerek ormana geri sürmekle yetiniyordu. Bernadette ise kocası, iki çocuğu, minivanı ve köpeğiyle her bakımdan eksiksiz bir geleneksel üst orta sınıf hayata sahipmiş izlenimini veren, bir IBM yöneticisiydi. Onu ait olduğu toplumsal katmandaki diğer kadınlardan farklı kılansa bir pireyi bile öldürmemesiydi.

"Bernadette," diye sordum, "Hayvan hakları konusundaki görüşlerinin seni gündelik hayatta nasıl etkilediğine dair bir örnek verebilir misin?"

"Şöyle, köpeğimdeki pirelerden kurtulmak için zehirli kimyasal maddeler kullanmam. Onun yerine pireleri ayıklamaya ve dışarı bırakmaya çalışırım. Onların acı filan hissetmediğini biliyorum; fakat tutarlı davranmanın önem taşıdığı hissiyatındayım. Çizgiyi balık ve yumuşakçalar arasındaki bir yere çekersem, bu hiçbir anlam ifade etmeyecek."

Ama sonra hamamböcekleri peyda olmuştu. "Bir süre önce evimizdeki hamamböceklerini imha etmiştik" dedi Bernadette. "Fakat çareyi Terminix'te aramadan önceki bir hafta boyunca etrafta dolaşıp hamamböceklerine telepati yoluyla 'Benim alanıma girdiniz ve kökten çözüm getirecek eylemlere başvuracağız' şeklinde durumu anlatmakta buldum. Kendi hayal dünyamda onların büyü yapılmışçasına sırra kadem basacaklarını umuyordum." Ancak öyle bir şey olmadı.

Bernadette "aktivisitlerin paradoksu" ile karşı karşıya kalmıştı: *Ahlaken ne kadar netseniz, ahlaken tutarlı davranmanız da bir o kadar zordur.* Küçük şeyler bir sorun haline gelebilir. Gina açısından bitkileri yemek bile başlı başına bir ikilem teşkil eder olmuştu. Kimi zaman meyve ve sert kabuklu kuruyemişlerden oluşan bir diyetin etik bağlamda hasattan sağ çıkamayan havuç benzeri bitkileri yemeye yeğ tutulup tutulamayacağını merak ediyordu. Roy'un tutkusu kiliseler arası ligde softbol oynamaktı. Aylar süren aramalardan sonra onu tatmin eden (fakat çok da şahane olmayan) sentetik bir eldiven buldu. Ne var ki, deriden yapılmamış, doğru düzgün bir top bulamamıştı. Roy'un şansına, zulümden azade bir hayat tarzı arayanlar için artık piyasada daha çok sayıda ürün mevcuttur. Bunlar arasında sentetik yumuşak topların yanı sıra *vegan dostu* prezervatifler de vardır.

Jonathan Haidt *The Happiness Hypothesis*[6] kitabında mutlu bir yaşamın anahtarlarını bir erdem ve ahlaki amaç duygusu, bir aydınlanma hissi, gönüllülük ve insanın ortak temel değerleri paylaştığı bir grupla dayanışması olarak belirtir. Pek çok hayvan aktivisti bu unsurları bünyesinde topladığından, aktivistlerin dünyanın en mutlu insanları arasında yer alacağını düşünebilirsiniz. Sözgelimi, tutsak kara ayılara yapılan kötü muameleye karşı düzenlenen bir protestoda bana "Hayatlarında bunun gibi bir şey olmayan insanlara sadece acıyorum" diyen kadın için kesinlikle doğruydu bu.

Fakat kimi aktivistler ahlaki vizyonları yüzünden ağır bedeller öder. Hayvan özgürlüğüne bağlılıkları dostlarını, ailelerini ve sevgililerini onlardan uzaklaştırabilir. Pek çok Amerikalı, hayvan hakları mefhumunu desteklediğini söyler söylemesine, ancak insanlar ahlaki konuları ciddiye alan kimselerin yakınında genellikle kendilerini tedirgin hissederler. Alan adındaki bir aktivist bana şunları söylemişti: "Arkadaşlıklarım büyük zararlar aldı. Hiç kimse ne yaptığımı anlamıyor ve karşımda savunmaya geçmeye fazlasıyla meylettiklerini hissediyorum. En yakın dostumu kaybettim ve bu da büyük ölçüde hayvan haklarıyla alakalıydı."

İnsanın kendisini hayvan koruma faaliyetlerine adaması evliliğini de etkileyebilir. Hugh ve Lydia açısından hayvanların davası müşterek bir adanmışlık, evliliklerini daha güçlü kılan ortak bir odak noktasıdır. Birlikte vegan yemekleri pişirir, aynı konferanslara gider, sorunları tartışır ve hayvanlara edilen muamele konusunda makale yazarken fikir alışverişinde bulunurlar. Fakat olaylar her zaman bu şekilde gelişmez. Hayvan aktivizmi Nancy'nin evliliğini yıkmıştır. On yıllık eşi karısının kendi hayatını gitgide artan oranlarda hayvan özgürlüğüne vakfetmesine kötü gözle bakıyordu; Nancy'den istediği iyi asker eşi rolünü oynamasıydı.

Nancy "İşte, eninde sonunda," dedi, "bir karar vermeye mecbur kaldım." Nancy hayvanları seçmişti.

Fran ile kocası da benzer bir çatışmaya girmiş bulunuyorlardı.

Fran'e "Hayvanlara olan bağlılığın diğer insanlarla ilişkilerini nasıl etkiliyor?" diye sordum.

Fran içini çekti. "Kocam ve ben bu konuda çok kavgalar ettik. Kendisi et yemekte ve kürk giyenlerin et yiyenlerden daha kötü

6 **Mutluluk Hipotezi**. (ç. n.)

insanlar olmadıkları düşüncesinde. Yıllar içinde bu durum daha kötüye gitti. Hayvan kuruluşlarına çok fazla para gönderdiğim için artık bana gelen mektupları çöpe atıyor."

İkisinin hâlâ birlikte olması ihtimalini sıfır olarak görüyorum.

Hayat tarzı çatışmaları en çok da kafa dengi flört partnerleri arayan bekar aktivistleri vurmuştur. Elizabeth adında yirmi yaşındaki çekici bir kadın olayı bana şu sözlerle anlattı: "İnançlarım kesinlikle sosyal hayatımı kesintiye uğratıyor. Vejetaryen olmayan biriyle çıkmam. Bu da benim muhtemel sevgililer havuzumu sınırlandırıyor. Eskiden çıktığım erkeklerin çoğu vejetaryen değildi. Bunu bir daha asla yapmayacağım. İnsanın ilişkide olduğu kişiyle arasında bu türden bir ahlaki engel varken birlikte yaşamak tek kelimeyle imkânsız."

Kişinin bir kutsal ahlak savaşı neferi olmasının beraberinde getirdiği başka sorunlar da vardır. Bazen taşınan yük fazlasıyla ağır gelmeye başlar. Bir özel eğitim öğretmeni olan Lucy'ye hayatını yaşama biçimi yüzünden insanların onu aklından zoru olan biri olarak görüp görmediğini sordum.

"Hayır," dedi Lucy. "Çoğu insan benim çatlak olduğumu düşünmez. Fakat bazen *benim* aklımı kaçırdığımı düşündüğüm olur. Bu mesele yüzünden kendi kendimi delirtiyorum. Bütün hayatımı egemenliği altına almış durumda. Ben de biraz olsun geri çekilmeyi telkin ediyorum kendime; dizginlerimi azıcık gevşeteceğim diyorum. Bir dakika için İsa rolünü üzerime almayacağım ve normal bir insan olacağım."

Hayvan aktivistlerinin sürekli biçimde hayvanlara edilen zulmü anımsatan şeylerin bombardımanına tutulması, taşıdıkları psikolojik yüke fazladan bir ağırlık bindirir. Marketteki et reyonu, bir Burger King'in önünden geçtikleri sırada burunlarına gelen ızgara et kokusu, hayvan koruma kuruluşlarından gönderilen ve gelen kutularını doldurup taşıran kaynak sağlama amaçlı e-postaların daimi yaylım ateşi: *Yapacağınız bağış bebek fok avcılığını durdurmamıza yardım edecektir! Yavru köpek fabrikalarını kapattıralım! Fabrika çiftliklerine kilit vurdur!*

Bazen ahlaki adanmışlık hayatın her alanını kaplayan bir hal alabilir. Susan uykusuzluktan mustaripti; çünkü rüyalarına hayvanlara yapılan zulme ilişkin imgeler musallat olmaktaydı. Maureen ve kocası sahip oldukları bütün parayı hayvan hakları kuruluşla-

rına bağışladıklarından iflas beyan etmek zorunda kalmışlardı. Ve altmış iki yaşındaki, Almanya doğumlu iş insanı Hans merhamet tükenmişliği rahatsızlığından mustaripti. Olanları "Duygusal bir çöküşün kıyısındayım," diye anlattı. "Bitmiş tükenmiş haldeyim. Hayatım şu anda hayvan hakları meselesiyle o kadar dolu ki, artık hiçbir şeye vaktim yok. Geçmişte bunun çok faydasını görmüştüm; fakat bu yıl olay 'Artık daha fazla dayanamayacağım. Gücüm kuvvetim kalmadı' noktasına gelip dayandı."

Ahlaki meseleleri dert edinen çoğu insan gibi hayvan hakları aktivistleri de ayrı tellerden çalar. Fakat aktivistlerin büyük bölümü fanatik değildir. Yıllar içinde tanıştıklarımın çoğu zeki, güzel konuşan, dost canlısı ve tamamıyla akıl sağlığı yerinde insanlardı. Buna rağmen, iman sahibi kimselerle anlamlı bir sohbet etmek zor olabilir, ortak bir zemin bulmak imkânsızlaşabilir. Niçin bazı hayvan deneylerinde haklılık payı bulunabileceği bağlamındaki düşüncelerinizi Lucy'ye izah edecekseniz size iyi şanslar dilerim. Ona hayatında hiç şüphe anları yaşanıp yaşanmadığını, bir kereye mahsus bile olsa bir insanın hayatını kurtarmak için domuz kalp kapakçığı kullanılmasının caizliğini sorguladığı koşullar olup olmadığını sordum.

"Hayır," dedi Lucy. "Kesinlikle yaptığım şeyin doğru olduğu duygusunu taşıyorum içimde. Ve olur da benimle tartışmaya kalkışırsan seni dinleyecek değilim. Çünkü haklı olduğumu *biliyorum*."

Bu da sohbeti bitirecek türden bir cevaptır.

YENİ BİR TERÖR BİÇİMİ

Hasımlarınıza bağırıp çağırmak başka bir şey, onları havaya uçurmak başka bir şeydir. 7 Mart 2009'da sabahın dördünde, UCLA'de görev yapan nörobilimci David Jentsch bir otomobil alarmının bangır bangır sesine uyandı. Yatak odası penceresinden dışarı baktı ve Volvo aracını alevler içinde gördü. Koşarak dışarı çıktı ve eline bir bahçe hortumu aldı. Jentsch, Los Angeles'ın hızla yayılan ve söndürülmesi güç yangınlardan etkilenmeye müsait bir muhitinde yaşamaktaydı. İtfaiye geldiğinde otomobilinin üstündeki ağaç dalları çoktan tutuşmuştu. İtfaiyeciler trafiğe takılsalardı bütün *mahalle* tahliye edilmek zorunda kalabilirdi.

İki gün sonra kendilerini Animal Liberation Brigade[7] olarak adlandıran bir grup şu ifadeyi içeren bir bildiri yayınladı: "David, burada yalnızca seni ilgilendiren bir mesaj var. En beklemediğin anda seni almaya geleceğiz ve malına mülküne zarar vermekten daha fazlasını yapacağız. Nereye gidersen git, ne yaparsan yap maymunlar üzerindeki o iğrenç deneylerini yapmaya devam ettiğin sürece gözümüz üzerinde olacak."

Jentsch kendisini hedef almalarına pek de şaşırmış sayılmazdı. Bundan önceki yıllarda, neredeyse bir düzine UCLA araştırmacısı hayvan hakları kaynaklı terörist saldırılara maruz kalmıştı. (Yasadışı "Hayvan Özgürlüğü Örgütü" bu saldırıları "doğrudan eylem" diye tarif eder. "Terörist" ifadesini de hoşlanmadıkları insanlar –kürk üreticisi çiftçiler, mezbaha sahipleri, hayvan araştırmacıları– için kullanırlar. Bu vakaların çoğu kurbanı fazla dikkat çekmemeyi seçse de, David Jentsch karşı saldırıya geçti. Kampüsteki hayvan araştırmalarını savunmak üzere UCLA Pro-Test[8] adını taşıyan bir oluşum meydana getirdi ve grup, hayvanlar üzerindeki deneyleri destekleyen bir gösteri düzenledi. Bu da David'in hayvan hakları çevrelerinde dost edinmesini sağlayan bir hamle olmadı. Kendisine hâlâ onu düzenli şekilde taciz eden e-postalar gönderiliyor: *David Jentsch, dilerim ki bütün çocukların kanserden ölür ve onların ölümüne seyirci kalırsın. Umarım sen de feci bir şekilde ölürsün.*

Sosyal bilimciler çoğu teröristin bir idealizm, öfke, dini ateşlilik ve insanın içindeki adaletsizliğin suçunu kötü adamlara atma eğiliminden meydana gelmiş bir birleşim tarafından motive edildiğini ortaya çıkarmıştır. Oregon Üniversitesi'nden Gerard Saucier ve meslektaşları bir düzine farklı türden aşırılıkçı militanın düşünme biçimini analiz etmiştir. Birbirinden tamamıyla farklı gruplardaki ortak unsurlar arasında şunlar yer alır: Barışçıl taktiklerin işe yaramayacağı inancı; hedefe giden her yolun mubah olduğu inancı; ütopyanın gerçekleşmesinin an meselesi olduğu inancı; kötülüğün kökünü kazıma ihtiyacına yönelik bir inanç; karşıt cephenin şeytanlaştırılması ve birbiriyle çelişen ahlaki vizyonların savaş olarak çerçevelenmesi.

---

7 Hayvan Özgürlüğü Tugayı. (ç. n.)

8 UCLA Test Yanlıları. (ç. n.)

Bunların tamamını hayvan özgürlüğü hareketinin küçük çaplı ve şiddete eğilimli kanadında görebilirsiniz – kundakçılar ve bomba atanlar, sprey boyayla saldıranlar, laboratuvar hayvanlarını "özgürleştiren kimseler". Ayrıca bunu, North American Animal Liberation Front'un[9] basın sözcülüğünü yapan bir hekim olan Jerry Vlasak gibi bireylerin sözlerinde işitebilirsiniz. 2004'te Vlasak, Avustralyalı bir televizyon muhabirine "Milyonlarca masum hayvanın hayatını kurtarmak için beş tane suçlu dirikesimcinin canını almaktan yana olur muydum? Evet, olurdum" demiştir.

1993 ile 2009 arasında kürtaj karşıtı aşırılıkçılar Amerika Birleşik Devletleri'nde sekiz kişinin ölümüne ve on yedi kişinin ölümden dönmesine sebep olmuştur. Bir hayvan hakları saldırısında hayatını kaybetmiş hiç kimse yoktur fakat muhtemelen bunun gerçekleşmesi an meselesidir. 2002'de FBI Yurtiçi Terörizm Bölümü başkanı James Jarboe, Kongre önünde verdiği tanık ifadesinde hayvan hakları ve çevre konularındaki aşırılıkçıların en ciddi yurt içi terörizm tehditleri arasında yer aldığını söylemiştir. (Hayvan aktivistleriyse Bush yönetimi sırasında FBI'ın kürtaj kliniklerine yapılan saldırılar gibi terörist faaliyetleri hafife aldığını ve hayvan hakları ve çevre hareketine yönelik söylemin dozunu artırdığını ileri sürerler.) FBI'a göre militan hayvan hakları ve çevre grupları hayvan tesislerini 110 milyon dolara karşılık gelen zarara uğratmışlardır. 2009 yılında FBI'da haklarında soruşturma açılmış 170 aşırılıkçı vaka mevcuttu. 2006'da Kongre yasadışı hayvan hakları faaliyetlerinin bir sonucu olarak verilen ekonomik ya da kişisel zararlara yönelik cezaları artıran Hayvan Girişimi Terörizm Yasası'nı yürürlüğe koydu. 4 Nisan 2009'da Daniel San Diego adındaki bir hayvan aktivisti FBI'ın En Çok Aranan Terörist listesine eklendi. Aktivist, hayvan testleriyle ilişkili iki şirket merkezine bomba koymakla suçlanmaktaydı.

Neden hayvan özgürlüğü hareketinin terörist kanadı kendisine hedef olarak avcıları yahut mezbaha sahiplerini değil de biyomedikal araştırmacılarını seçmiş olabilirdi? Sonuçta, araştırmada kullanılan hayvan sayıları, mezbahalarda öldürülen 10 milyar hayvanla ya da her yıl avcılar tarafından katledilen veya yaralanan sayısı belirsiz milyonlarca yabanıl hayvanla kıyaslandığında çok azdır.

9 Kuzey Amerika Hayvan Özgürlüğü Cephesi. (ç. n.)

Araştırmalarda kullanılan hayvanların ezici çoğunluğunu sıçanlar ve fareler –insanların gördükleri anda tereddüt etmeden bizzat öldürebileceği (ya da öldürsün diye başka birine para vereceği) varlıklar– oluşturur. Ve hayvan araştırmasının, sırf tadı güzel diye varlıkları yemekten ya da spor olsun diye onlara ateş etmekten daha savunulabilir olduğu muhakkaktır.

North American Animal Liberation Front, hayvan hakları hareketinin şiddete eğilimli kanadına yönelik bir destek grubu olarak faaliyetlerde bulunur. Mektupla jilet bıçağı gönderenlerin, yangın bombası atanların ve otomobil vandallarının en son faaliyetlerini bildiren basın bültenleri yayınlar. Bültenler, radikalleri çılgına döndüren araştırmaların içyüzüne dair birtakım ipuçları da barındırır. ALF basın bültenlerinden yola çıkarak, posta kutularında fare zehriyle kaplı tıraş bıçakları bulmak istemeyen genç araştırmacılara üç tavsiyem var: *Kaliforniya'dan, primatlardan ve beyinden uzak durun.*

ALF basın bültenlerinin yaklaşık % 75'i Golden State'te[10] araştırmacılara yönelik saldırılardan sorumludur. Bu istatistikler ALF basın sözcüsü Vlasak'ın yaşamını Los Angeles yakınlarında sürdürmesinden kaynaklanıyor olabilir. Ne var ki, ülke çapındaki hayvan hakları saldırılarını izleyen Foundation for Biomedical Research[11] adlı grup, Kaliforniya'da başka herhangi bir eyalette olanın iki katı oranında hayvan hakları saldırısının meydana geldiğini rapor etmiştir.

Kaliforniya'da yaşamanın yanı sıra, bir araştırmacının hayvan aktivistlerinin hedefi haline gelip gelmeyeceğinin en önemli göstergesi üzerinde çalıştığı canlı türüdür. David Jentsch'in çoğu deneyinde fareler ve sıçanlar yer alır. Fakat kundakçıları onun evine yönlendiren şey, David'in birtakım çalışmalarda kimi zaman vervet maymunlarını kullanmasıdır. Tavuklar, kertenkeleler, ağaç zararlıları, tütün kurtları, alabalık, örümcekler, papağanlar, fareler ve sıçanlar üzerinde çalışmalar yapan araştırmacıların hayvan aktivistleri tarafından taciz edildiği enderdir. Hedefleri daha ziyade, maymunlar yahut evcil türler (çoğu zaman kediler) üzerinde çalışan bilim insanlarıdır. Hayvan araştırmalarıyla ilişkilendirilen

10 Kaliforniya'nın takma adı; Altın Eyalet anlamına gelir. (ç. n.)
11 Biyomedikal Araştırma Vakfı. (ç. n.)

acının miktarı bağlamında bu hiçbir anlam ifade etmez. Sözgelimi, UCLA'de her yıl araştırmalarda kullanılan takriben 75.000 fareye karşılık birkaç düzine maymun söz konusudur. ALF Web sayfasına gönderilen saldırıların dörtte üçü primat araştırmacılarına yöneliktir; oysa maymunlar ve insansı maymunlar araştırmalarda kullanılan hayvanların % 1'den azına tekabül eder. Buna karşılık, bildirilerde anlatılan saldırıların sadece % 9'u –biyomedikal çalışmaların büyük kısmında kullanılan hayvanlar durumundaki– sıçanlar ve fareler üzerinde deneyler yapan bilim insanlarını hedef almıştır.

Son yıllarda dirikesim karşıtlarının saldırısına uğramış pek çok Kaliforniya Üniversitesi araştırmacısı gibi Jentsch de bir nörobiyologdur. Araştırmaları şizofreninin altında yatan nöral mekanizmalarla ve melek tozu, ekstazi, kokain ve nikotin gibi maddelerin beyin hücrelerinde yarattığı etkilerle ilgilidir. Neden hayvan özgürlüğü teröristleri ilgilerini kanser gibi hastalıklar ya da HIV benzeri virüsler üzerinde çalışan araştırmacılardan çok akıl hastalığı, uyuşturucu bağımlılığı ve körlük tedavilerini bulmaya çalışan bilim insanlarına daha fazla yöneltiyor olabilirler? Sebebi, bu gibi çalışmalarda çoğu zaman primatların yer almasıdır; zira onların beyni kemirgenlere nazaran bizim beynimizle daha fazla benzerlik taşımaktadır. Şiddete yatkın hayvan özgürlüğü savunucularının nihai amacı tüm hayvan araştırmalarının son bulmasıdır. (UC Santa Cruz'daki bir meyve sineği genetikçisi hedef alınmıştı.) Gelgelelim, yeraltında faaliyet gösteren aktivistler ortalama bir insanın bile empati kurabileceği bir avuç canlı türüyle çalışan araştırmacılara yoğunlaşarak stratejik bir karar almışlardır. Sevimli maymun resimleri taşıyan broşürler, boncuk gözlü albino sıçanlarının fotoğraflarını taşıyanlardan daha çok para toplayacaktır.

Tehditlerin, e-postaların ve bombalanan otomobilinin hayatında yarattığı hasar göz önüne alındığında David Jentsch hayvan hakları aktivistlerine karşı şaşırtıcı derecede olumlu bir tutum içindedir. Saldırıdan beri Jentsch, onlarla konuşabilmek adına kurulmuş bir aşama gibi gördüğü bu ilişkiyi geliştirmek, en azından bu sohbeti devam ettirmeye yönelik çabasını göstermek niyetiyle yerel hayvan hakları savunucuları buluşmuştur. Karşılaştığı hayvan aktivistlerinin çoğu bireysel araştırmacıların taciz edilmesine karşı çıkan makul insanlardır. Medyanın Animal Liberation Front'a gösterdiği ilgiyi

hoş karşılamazlar. Jentsch bütün ölüm tehditlerinden, müstehcen e-postalardan ve yangın bombalarından sadece küçük bir grup bağnazın sorumlu olduğu kanısındadır. Bu görüş "damardan" ALF üyeliği oranını 2001'de yaklaşık 100 birey olarak belirten bir İçişleri Bakanlığı raporuyla da desteklenmiştir.

David Jentsch "Fakat bir bombayı koymak için tek bir insan yeter" diyerek bana durumunu hatırlatır.

AHLAKİ TUTARLILIK VE HAYVAN ÖZGÜRLÜĞÜ FELSEFESİ

Birinin ön verandasına yangın çıkaracak bir cihaz yerleştirmek hayvan özgürlüğü düşüncesinin zıvanadan çıkmış halidir. Gelgelelim, çoğu hayvan aktivisti şiddete yatkın fanatik kişiler değildirler. Hayvanlar namına sürdürülen doğrudan eylemin, insanın ahlaki düşünme biçimiyle ilgili olarak ortaya çıkardığı daha geniş kapsamlı soruları anlamak için, modern hayvan özgürlüğü hareketinin temelindeki etik teorileri gözden geçirmenin yardımı olabilir.

Etik, gazeteciliğe epey benzer şekilde, özünde kim, ne ve niçin sorularını barındırır: Ahlaki ilgiyi hak eden kimlerdir, onlara karşı yükümlülüklerimiz nelerdir ve niçin bir eylem tarzı diğerinden daha iyidir. Başka türlere yükümlülüklerimizi ele alan teknik literatür uçsuz bucaksız, çetrefilli ve çoğunlukla sıkıcıdır. Hayvanlara ahlaki bir statü verilmesine yönelik felsefi sav Aristocular, feministler, Darwinciler, Hıristiyan sağcılar ve postmodern solcular tarafından ileri sürülmüştür. Bununla birlikte, hayvan özgürlüğüne giden belli başlı entelektüel güzergâhların temelinde iki klasik etik yaklaşımı bulunmaktadır: Yararcılık ve deontoloji. Yararcılar, bir eylemin ahlaki niteliğinin eylemin sonuçlarına bağlı olduğuna inanırlar. Öte yandan, deontolojistler bir eylemin doğruluğunun yahut yanlışlığının sonuçlarından bağımsız olduğunu ileri sürerler. Etiğin evrensel ilkeleri ve yükümlülükleri (*deontoloji* sözcüğü Yunancada yükümlülük anlamını taşıyan *deon*'dan gelir) esas aldığı kanaatindedirler. Başka bir deyişle, sözlerinizi tutmamanız durumunda kötü şeyler olacağı için değil, bu sözleri verdiğiniz için onlara sadık kalmanız gerekir.

Yararcılık ilkeleri, ilk olarak eylemlerin hazzı artırma ve acıyı azaltma derecesine göre yargılanması gerektiğini ileri süren 18.

yüzyıl felsefecisi Jeremy Bentham tarafından hayvanlara edilen muameleye uyarlanmıştır. Bentham'ın getirdiği yenilik, başka türlerin de hesaba katılması konusundaki ısrarcılığıdır. Şöyle yazmıştır: "Buradaki soru 'Akıl yürütebilirler mi?' ya da 'Konuşabilirler mi?' değil, 'Acı çekebilirler mi?' olmalıdır." Princeton Üniversitesi'nden Peter Singer (muhtemelen yaşayan en muteber felsefeci) bu düşünce dizgesini çağdaş hayvan özgürlüğü hareketine hızlı bir başlangıç yaptıran 1975 tarihli kitabı *Animal Liberation*'ın[12] temel taşı olarak kullanmıştır.

İşin ilginç tarafı, her ne kadar eser çoğu zaman hayvan hakları hareketinin kutsal kitabı olarak adlandırılmışsa da, Singer'ın hayvan özgürlüğü savının hayvanların (hatta insanların) yaradılış itibariyle haklara sahip oldukları fikrini esas almamasıdır. Aslında, savı basit bir adilane tutum üzerine kurulmuştur. Singer durduğu yeri tek bir cümleyle ifade eder: "Bu kitabın ana fikri, bir varlığa sırf mensup olduğu türden dolayı ayrımcılık yapmanın bir önyargı biçimi olduğu ve ırk temeline göre ayrımcılık yapmakla aynı şekilde ahlakdışı ve savunulamaz olduğu iddiasıdır." Singer, kendi türünüzün çıkarlarına hizmet eden ve başka türlere mensup canlılar aleyhine çalışan yanlılık tavrını "türcülük" olarak adlandırır ki bu, onun gözünde ahlaken ırkçılık ve cinsiyetçilik kadar tiksindirici bir tutumdur. Singer'ın savı tüm sezgi sahibi varlıkların (hazzı ve acıyı deneyimleme kabiliyetine sahip organizmaların) kendi varoluşları üzerinde aynı hakka sahip oldukları ve acı çekmenin nihai ahlaki eşitleyici olduğu mefhumlarına dayanır. "Etik bakış açısına göre," diye yazar, "ister iki ayak, ister dört ayak üzerinde duralım yahut üzerinde duracağımız ayaklarımız olmasın hepimiz eşit bir zemindeyizdir."

Hayvan özgürlüğüne giden diğer yolun –deontolojik güzergâhın– entelektüel mimarı 1983 tarihli *The Case for Animal Rights*[13] adındaki önemli kitabı yazmış olan Tom Regan'dır. Regan kitabına insanların ve bazı hayvanların "bir hayatın özneleri" olmaları sebebiyle ahlaki ilgiyi hak ettikleri ve bundan dolayı yaradılış itibariyle değerli oldukları fikriyle başlar. Değerli olmaktan kastı, onların hatıralara,

12 Hayvan Özgürlüğü. (ç. n.)
13 Hayvan Hakları Davası. (ç. n.)

inançlara, arzulara, duygulanımlara, bir gelecek duygusuna sahip oldukları ve zaman içinde kendilerine ait bir kimlik duygusu geliştirdikleridir. Regan, bir varlık yaradılış itibariyle bir değer taşıyorsa şayet, ona salt kullanılacak ya da kenara atılacak bir eşya muamelesi etmenin doğru olmadığı düşüncesindedir. Ofisimdeki çalışma masasının üstünde duran hantal bilgisayar sık sık sinirime dokunur. Regan'a sorulsaydı, onu üçüncü kat penceremden aşağı fırlatmamın ahlaken müsaade edilebilir bir durum olduğunu söylerdi (ve ben de psikolojik olarak bunun ödüllendirici bir şey olduğunu eklerdim). Ne var ki, Regan'a göre, bir kız ya da erkek öğrencim sınav notu konusunda benimle tartışmaya kalktığı ve sinirime dokunduğu için onu pencereden dışarı atmak benim açımdan etik bir tavır *olmayacaktır*. Aynı şekilde, hayvan etiği konulu bir makale yazmaya çalıştığım sırada karnını okşamam için beni taciz etmesinden bıktım diye kedimi pencereden dışarı atmam da onaylanmayacaktır. Regan'ın mantığı, hem tartışma meraklısı öğrencinin hem de Tilly'nin –bir hayatın özneleri olarak– bilgisayarımın sahip olmadığı temel haklarının bulunduğu üzerine kuruludur. En önemli husus, her ikisinin de bu haklardan eşit ölçüde pay almasıdır. Bunların arasında saygı çerçevesinde muamele edilme ve zarar görmeme hakkı da bulunmaktadır.

Regan ve Singer birtakım konularda ayrı düşerler. Misal, benim bir öğrenciyi ve/veya bir kediyi pencereden dışarı fırlatmamın niçin yanlış olduğu konusunda aynı fikirde değillerdir. Singer bu yanlışlığın her ikisinin de yaradılış itibariyle haklara sahip olmasından değil, acı çekecek olmalarından kaynaklandığını söyleyecektir. Ve Singer –en azından prensip olarak– bazı şartlar altında bir insanın yahut insan türüne mensup olmayan varlığın canını acısız şekilde almaya karşı çıkmadığı halde, Regan buna karşıdır. Gelgelelim, iki felsefeci de mühim konuların pek çoğunda fikir birliği sağlamıştır. Her ikisi de insanlar ve diğer hayvanlar arasında önemli farklar bulunduğunu kabul eder; fakat bunların bir yaratığın ahlaki ilgiyi hak edip etmemesiyle alakalı olmadığını düşünürler. Hem Regan'ın haklar savının hem de Singer'ın yararcılık savının mantıksal uzantısı hayvanları yememiz, onları avlamamamız ya da başka önlenebilir şekillerde onların acı çekmesine yol açmamamız *gerektiğidir*. Fabrika çiftçiliği, hayvanların araştırmalarda kullanılması, onların

hayvanat bahçelerindeki kafeslere kapatılması ya da kürklerini elde etmek için tuzağa düşürülmesi her iki düşünce biçimine göre de ahlakdışıdır.

BİR TEORİYE KISKIVRAK YAKALANMAK: HAYVAN ETİĞİ VE MANTIĞIN SINIRLARI

Etik, kaçınılmaz olarak çizgiler çekilmesini gerektirir. Singer ilk başta çizgiyi "karides ile istiridye arasındaki bir yere" çizdiği halde, Regan çıtayı en az bir yaşındaki memeliler ve kuşlar olarak belirlemiştir. (Kendisi temel hakların insan türüne mensup bebekleri de kapsaması gerektiğini söyleyerek kuralları azıcık esnetmiştir.) Hem Singer, hem de Regan insanların hayali bir ahlak evreninde değil, gerçek dünyada yaşadığını kabul eder. Bundan dolayı, sağduyuya uymak adına tek tük ödünler vermeye isteklidirler. Sözgelimi, ikisi de birtakım türlerin diğerlerinden daha fazla ilgiye hakkı olduğunu açıkça kabul eder. Singer, büyük insansı maymunlara yasal bir mevki kazandırmayı amaçlayan bir kampanyanın desteklenmesine fare kapanlarının yasaklanması için harcadığından daha fazla enerji harcamıştır. Ve Singer da dört normal insan ve bir golden retriever'ın sadece dört kişiyi taşıyabilecek, yükünü tutmuş bir cankurtaran sandalında bulunması durumunda, köpeğin denize atılabileceğini söyler. "Köpeğin ölümü, insanlardan herhangi birinin ölümüyle ortaya çıkabilecek zararla kıyas kabul etmez" diye yazmıştır.

Peki ama, kumun üzerine ahlaki çizgiler çekmeyi reddettiğinizde ne olur? Ralp Waldo Emerson herkes tarafından bilinen "Aptalca bir tutarlılık küçük zihinlerin ödüsüdür" satırını kaleme almıştır. Hayvan etiğindeki aptalca tutarlılıkları *Speciesism*[14] kitabının yazarı Joan Dunayer örneklerle göstermiştir. Dunayer, hayvan haklarının harfiyen yorumlanmasından ve ahlaki tutarlılığa ödünsüz bağlılıktan oluşan bir birleşimde ısrarcı olmak suretiyle, uyulması imkânsız bir etik standartlar manzumesi inşa eder. Kendisi aynı zamanda mantığı fazla ileri götürdüğünüzde neler olduğunu da gözler önüne serer.

Dunayer et yediğim için elbette beni bir türcü olarak addedecektir. Bundan daha şaşırtıcı olansa, Dunayer'in hayvan özgürlü-

14 Türcülük. (ç. n.)

ğü hareketinin entelektüel elitine ve bizzat benimsediği ideolojik arılık standartlarına erişmeyen, radikal hayvan hakları gruplarına yönelik, kötü niyetli saldırılarıdır. Sözgelimi, Dunayer zalimane bir uygulamayı daha az acı veren alternatifiyle değiştirerek hayvanların yaşadığı acıyı azaltmak adına gerçekleştirilen her türlü girişime inatla karşı çıkar. PETA'yı şiddetle eleştirir; çünkü onlar fabrika çiftliklerinde bulunan tavukların hayatını daha iyi bir hale getirmek için fast-food endüstrisine baskı yapmışlardır. Daha büyük kafesler kabul edilemez; Dunayer'in gözünde ya kafesler boş olmalı ya da hiç olmamalıdır. Köpeğin farazi cankurtaran sandalından insanlardan önce atılması savını ileri sürdüğü için Tom Regan'a ateş püskürür.

Peter Singer ise onun hayvan hakları sorumluluğundan kaçmak için üretilen bahaneler listesinde özel bir yere sahiptir. Dunayer, Singer'ın şempanzeleri ve gorilleri yasal mevkie layık adaylar olarak ayrı bir yere koyma çabalarını da tasvip etmez. (Singer'ın bir hamamböceğine vurup ezmekten fazla bir vicdan azabı duymayacağı yolundaki açıklamasını da tasvip etmeyeceği kanısındayım; Singer'ın dediğine bakılırsa, böcekler fazla acı çekmezmiş.) Singer'ın bir insan hayatının bir tavuk hayatından daha kıymetli olduğu kanaatini taşıması da Dunayer'ı mutsuz eder. Misal, Singer 11 Eylül 2001'de 3.000 insanın ölmesinin aynı gün Amerika'daki mezbahalarda katledilen 38 milyon tavuğun ölümünden çok daha büyük bir trajedi olduğunu ileri sürer. Dunayer onunla aynı fikirde değildir. Onun gözünde, tavuklar insanlardan daha bile fazla ahlaki ilgi hak etmektedir. Şöyle yazar: "Singer'ın tavuklara yaptığı saygısızlık kendisinin taraftarı olduğu ve iyi kalpli bireylere –her şey göz önüne alındığında– zarara yol açan bireylerden daha fazla değer atfeden felsefesiyle tutarsızdır. O bakımdan, tavuklar (sözgelimi, hayvandan elde edilmiş ürünleri giyinmek suretiyle) gereksiz yere büyük acılara ve ölüme sebep olan çoğu insandan daha kıymetlidir."

Felsefeciler, insanların mantığı tuhaf ve aşırı uçlara taşıması durumunda neler olacağını anlatan bir deyiş geliştirmişlerdir. Sizin için "bir teoriye kıskıvrak yakalanmış" derler. Dunayer, siz boşa çıkarana kadar makulmüş izlenimini veren iki varsayımda bulunmak suretiyle teoriye kıskıvrak yakalanmış durumdadır. Varsayımlardan ilki, hazzı ve acıyı deneyimleyebilecek tüm yaratıkların eşit

muamele görmesi gerektiğidir. İkinciyse, acıyı tecrübe etmek için gereken yegane şeyin en basitinden bir sinir sistemi olduğudur.

Aşağıda, görünüşte zararsız gibi görünen bu varsayımların bazı mantıksal sonuçları Dunayer'ın kendi sözcükleriyle sunulmaktadır (*Speciesism* kitabından alınmıştır):

- "Mademki tüm sezgi sahibi varlıklar eşit, o halde herhangi bir insanın değil, bir köpeğin hayatını kurtarma hakkına mutlak bir şekilde sahip oluruz." (s. 97)
- "Eşek arılarının yaşamak için kanuni bir hakka ihtiyacı vardır." (s. 141)
- "Ahlaki yükümlülüklerimizin böcekleri ve bir sinir sistemine sahip tüm varlıkları içine alması gerekir... Bu hayvanlar arasında ktenoforlar,[15] denizanaları gibi süngerimsi canlılar, su yılanları, deniz anemonları ve mercanlar yer alır." (s. 127)

Joan Dunayer, su katılmamış hayvan aktivistlerinin bile tüylerini ürpertecek bir ahlak evreninde yaşamaktadır. Makul bir insan – anlaşıldığı kadarıyla, Dunayer'ın inandığı gibi– alevler içindeki bir binadan bir köpek yavrusunun mu, yoksa bir çocuğun mu çekilip alınacağına karar verilirken yazı tura atılması yahut ördek avcılarının müebbet hapis cezası alması gerektiğine gerçekten de inanabilir mi?

Hayvan özgürlüğü yanlılarının sorunu Dunayer'ın haklı olmasıdır. Eğer türcülük suçlamasını harfi harfine uyguluyorsanız, eğer türler arasında herhangi bir ahlaki çizgi çekmeye yanaşmıyorsanız, eğer varlıklara muamele etme biçimimizin onların beyin boyutlarına ya da bacaklarının sayısına bağlı olmaması gerektiğine gerçekten inanıyorsanız siz de eninde sonunda kendinizi Dunayer'ın ima ettiği şekilde, termitlerin evinizi yeme hakkına sahip olduğu bir dünyada bulursunuz.

İYİ BİR İNSAN NASIL DAVRANMALIDIR?

İç Avukatımdan nefret ediyorum. Kendisi genellikle sabahleyin duşumu alırken yahut radyoyu kapatmış, bir dağ yolunda hiçbir şey

15 Denizanasına benzeyen, şeffaf ve ışık saçan deniz canlısı. (ç. n.)

düşünmeden arabamla giderken ortaya çıkıverir. O benim Jiminy Cricket'im,[16] o benim Obi-Wan Kenobi'mdir. Bana uygunsuz sorular sorar. Nörobilimci Joshua Greene bu adamın beynimin, kaşlarımın arkasında kalan ve DLPFC –dorsolateral prefrontal korteks– olarak adlandırılan küçük bir kesitinde yaşadığını söyler. Greene, fonksiyonel MRI adını taşıyan bir beyin görüntüleme tekniği kullanarak zor ahlaki meseleler hakkında mantıklı düşünmeye çalıştığımızda DLPFC'mizin aydınlandığını ortaya çıkarmıştır. Birkaç gün önce Smokies taraflarında yürüyüş yaptığım sırada İç Avukatım arzı endam etti.

İ.A.: Hal, benim; İç Avukatın geldi.

HAL: Git başımdan.

İ.A.: Sadece bir saniye bana kulak ver. Düşün ki, yıllardan 1939 ve sen Münih'in ilerisindeki o tuhaf ve küçücük Dachau köyünde yaşıyorsun. Her gün yeni "kamp"ın çitlerinin arkasındaki bacalardan tüten dumanları görüyor ve Hitler'in kiralık katillerinin Yahudileri, Çingeneleri ve eşcinselleri toptan yok etmek için fırınlara fazla mesai yaptırdığını biliyorsun. Hatta rivayet o ki, Nazi doktorlar kimi mahkûmlar üzerinde acı verici tıbbi deneyler gerçekleştiriyorlarmış. Arkadaşın Heinz, SS muhafızlarının bulunduğu karargâhın altına bir bomba koymasına yardım etmeni istiyor senden. Heinz alçak sesle "Onları öldürerek insanların hayatını kurtaracağız," der. "Dünyaya bir mesaj göndereceğiz." Hal, sence Heinz'ın karargâhı havaya uçurmasına ve muhtemelen binlerce insanın hayatının kurtulmasına yardım etmen gerekir mi?

HAL: Bende o yürek yok.

İ.A.: Biliyorum. Ama yine de, sen hem cesur hem de iyi bir insanmışsın gibi düşünelim.

HAL: *içini çeker*... Tamam, cesaret sahibi iyi bir insan soykırımın önlenmesine yardımcı olmak adına doğrudan eyleme geçtiğinde –bu karargâh dolusu Nazilerin katledilmesi anlamına gelse dahi– haklı çıkacaktır.

İ.A.: Sana katılıyorum. Şimdi, hayvan hakları hareketine mensup entelektüellerin yazdığı kitapları okumuş olduğunu farz edelim.

16 Carlo Collodi'nin *Pinokyo* eserinde vicdanın sesi olarak Pinokyo'nun doğruyu ve yanlışı öğrenmesine yardım eden cırcır böceğinin 1940 tarihli *Pinokyo* filmindeki adı. (ç. n.)

Türcülüğün ahlaken ırkçılıkla eşdeğer olduğuna, bir laboratuvardaki maymunun çektiği ıstırap ile insan türünden bir çocuğun çektiği ıstırap arasında ahlaken hiçbir fark bulunmadığına seni inandırmış olsunlar. Üstelik, Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan araştırmalarda her yıl 60.000 maymunun kullanıldığı da bilgin dahilinde. Ve sen de Animal Liberation Front'tan Jerry Vlasak'ın bir veya iki primat araştırmacısını öldürmenin bu çalışmalara bir dur diyeceği görüşüne katılıyorsun.

Şimdi, bu soruya cevap ver. Senin gibi iyi ve cesur bir insan, bağımlıların beyin kimyasını incelemek niyetiyle maymunları kokain bağımlısı yapan bir bilim insanının evine yangın bombası atsaydı, haklı bulunur muydu?

HAL: Hayır, bu kanuna aykırı bir davranış olurdu.

İ.A.: Fakat Nazi Almanyası'nda da cinayet kanuna aykırı bir şeydir ve sen buna tamam demiştin.

HAL: O başkaydı.

İ.A.: Niçin?

HAL: Çünkü maymunları bir laboratuvara kapatmak ve hatta bilim uğruna onların canına kıymak bir toplama kampındaki Yahudilerin öldürülmesiyle bir tutulamaz.

İ.A.: Ama mademki bir insan ile bir maymun arasında ahlaken hiçbir izafi fark bulunmadığına *inanıyorsun* o halde primat araştırmacılarına zarar verirsen haklı çıkmış olmaz mısın?

Hımm... İ.A.'nın beni gafil avladığını aklımdan geçiriyorum. Fakat tam o sırada yıllar önce Immanuel Kant'ın etik teorisine ilişkin dinlediğim bir konuşmanın puslu hatırası imdadıma yetişiyor.

HAL: Anlaşıldı. Kant, insanın daima kendisiyle aynı durumdaki herkesten yerine getirmesini beklediği davranışlarda bulunmak zorunda olduğu savını ortaya atmıştır. Eline silah alan her üşütük ahlak savaşçısının kendi evcil hayvan davasına –konu ister balta girmemiş orman, ister fetüsler ya da kurbağalar olsun– zarar verdiğini düşündüğü insanları vurmasına müsaade edilen bir dünyada yaşamak istemezdim.

İ.A.: Ama Hal, Nazi toplama kampı muhafızlarını havaya uçurmanın haklı sayılacağını kendi ağzınla söyledin. Bir yasadışı eylemin ne zaman ahlaka uygun bulunduğunu ya da ahlaka uygun bulunmadığını sen nereden bileceksin?

HAL: BİLİRSİN işte. Buna sağduyu derler!

İ.A.: O halde, konu bir insanın öldürülmesi olduğunda sen kendi sağduyuna ve ahlaki sezgilerine güvenmen gerektiğini mi düşünüyorsun? Kant bu fikre katılır mıydı?

HAL: Hayatımdan çık git, pislik.

MESELE AHLAK OLDUĞUNDA, NE AKLINIZA... NE DE YÜREĞİNİZE GÜVENEBİLİRSİNİZ

İç Avukatım, sadece hayvan etiğinin değil, tüm insani ahlakın merkezinde yer alan bir soruyu gündeme getirmiştir. Neyin doğru olduğunu nasıl biliriz? Ahlaki konularda bize yol göstermesi için başvurabileceğimiz iki yer vardır: Aklımız ve yüreğimiz. Problem, her ikisinin de güvenilmez olmasından kaynaklanmaktadır.

İlk önce, aklı ele alalım. Bilişsel psikologlar pek çok kereler insandaki düşünme biçiminin davranış ekonomisti Dan Ariely'nin sözcükleriyle "öngörülebilir şekilde akıl dışı" olduğunu gözler önüne sermişlerdir. Araştırmacılar düşünme tarzımızı bilinçli olmaksızın tahrif eden düzinelerce yanlılık tipini tanımlamışlardır. Bunlara şahane isimler vermişlerdir: Gamlı Göl Etkisi, Doğrulama Sapması, Kumarbazın Yanılgısı, Barnum Etkisi, Naif Gerçeklik. Liste uzayıp gider.

Dunayer'ın vardığı, bir örümcek ile insan türüne mensup bir çocuğun aynı ahlaki statüde olduğu sonucu hem mantıklı hem de saçmadır. Bu da saf aklın –mantık kuralları uygulandığında dahi– bizleri nasıl tamamıyla tahrif edilmiş etik standartlara götürebileceğini ve etik kararlar aldığımızda da işlerin ters gidebileceğini açıkça göstermektedir. Felsefeci dostum Rob Bass benimle aynı kanıda değildir. Rob, usule uygun tümdengelim mantığını doğru mecralara hatasız şekilde uyguladığınızda nihayetinde her zaman doğru bir sonuç alacağınız kanaatindedir. Teoride haklı olabilir. Bununla birlikte, psikologlar insanların ahlaki konularda akla uygun düşünme yeteneği bakımından büyük ölçüde farklılık gösterdiğini defalarca ortaya çıkarmışlardır. Dahası, bir insanın etik düşünme biçiminin incelmişliği ve fiilen nasıl davrandığı arasında hemen hemen hiçbir ilişki bulunmadığına dair bol miktarda kanıt mevcuttur.

Her ikisi de birinci sınıf zekâ sahibi kimseler olan Tom Regan ve Peter Singer bile ahlaki tutarsızlığı fazla ciddiye almak suretiyle başlarını derde sokmaktadır. Sözgelimi, Regan cankurtaran sandalı senaryosunda köpeğin ilk olarak denize atılması gerektiği sonucuna varır. Sonra, bunu bir adım daha ileri götürür ve bunu yaparak tek bir insanın hayatını kurtarabilecekseniz şayet bir milyon köpeği denize atmak zorunda olduğunuzu söyler. Fakat Regan, sonuca ulaştığında milyonlarca çocuğun hayatını kurtarabilecek biyomedikal araştırmalar uğruna bir milyon fareyi feda etmenin de yanlış olduğu savını ortaya atmıştır.

Mantık, aynı şekilde Peter Singer'ı da çoğu insanın sinir bozucu bulabileceği sonuçlara götürmüştür. Singer *Practical Ethics*[17] kitabında yararcılık felsefesinin getireceği mantıksal sonucu, kalıcı şekilde engelli bir bebeğe –annenin sonradan sağlıklı bir çocuk dünyaya getirebilmesi şartıyla– ötenazi yapılmasının müsaade edilebilir bulunması olarak göstermiştir. Ve Singer insanlar ile hayvanlar arasındaki cinsel etkileşimlerin insana ya da hayvana mutlaka zarar getirmek durumunda olmadığı ihtimalini de ortaya atmıştır. Yaptığı yorumlar bağlamından çoğunlukla koparılmış hem basının hem de hayvan savunucularının protesto feryatlarıyla karşılanmıştır.

Ahlaki kararlarda nesnel mantığa bağlı kalmak bazı felsefecilerin biyomedikal deneylerde maymunların değil kusurlu insan bebeklerinin kullanılmasının tercih edilebilir bulunabileceği, kundakçılığın meşru bir sosyal değişim aracı olabileceği ve bir karınca ile bir insansı hayatının eşit ahlaki değerde olduğu sonucuna varmasına yol açmıştır. Konu hayvanlar hakkında düşünmekse aklımıza bel bağlamak da buraya kadarmış.

Yüreklerimize ne demeli? Başka türlerle olan alışverişlerimizdeki ahlaki açmazları çözmek bağlamında ahlaki sezgi, mantıktan daha mı iyidir?

Ne yazık ki, değildir. Bilakis, ahlakla ilgili konularda yüreklerimiz hata yapmaya akıllarımızdan daha bile fazla yatkındır. Sezgi (ve onun hizmetkârı sağduyu) bir dizi ahlaken alakasız etkenin –bir hayvanın gözlerinin büyüklüğü, hayvanın boyutları, onun lisedeki futbol takımınızın maskotu olup olmadığı– kaprislerine ve

17 Pratik Etik (ç. n.)

türümüzün evrimsel geçmişine maruz kalır. Ahlaki sezgi, arkadaşım Sammy Hensley'ye tazılarının bir köpek yuvasına zincirlenmiş vaziyette hayatlarını geçirmekten rahatsız olmadıklarını ve Japon balıkçılara da yunusları katletmenin yanlış bir tarafı bulunmadığını, çünkü bunların "balık" olduğunu söyler. Benim ahlaki sezgim, et yememde (özellikle de "zulümden azade" etiketini taşıyorsa) bir sorun olmadığını söyler, fakat dostum Al'in ahlaki sezgisi ona etin cinayet anlamına geldiğini söyler. Binlerce yıl boyunca, kölelerin maldan mülkten sayılması ve eşcinselliğin doğaya karşı işlenmiş bir suç kabul edilmesi sağduyunun ta kendisinden kaynaklanmıştır. Ve ahlaki sezgi, 9/11 hava korsanlarına ve David Jentsch'in aracının altına yangın bombası koyan kundakçılara ahlaki üstünlüğün onlarda olduğunu da söylemişti.

AHLAKİ ÜSTÜNLÜK KİMDEDİR

Kafam epeyce karıştığı ve etik ile hayvanlar konusundaki "mutlak olması gerekenler" hakkında başka bir görüşe ihtiyaç duyduğum için, etik meselesini ciddiye alan hayvan savunucusu Gayle Dean'e bir e-posta gönderiyorum.

> Gayle, hayvan özgürlüğü perspektifinden bakıldığında, 9/11 teröristleri ile bilim insanlarına saldıran "doğrudan eylem" savunucusu ALF tipleri arasında herhangi bir fark var mıdır? Sonuçta, her iki grup da ahlaki üstünlüğün kendisinde bulunduğuna tamamıyla ikna olmuş vaziyette.

Gayle cevap yazıyor.

> Ahlaki üstünlüğün kendisinde bulunduğuna *ikna olmuş* gruplar ile gerçekten de ahlaki üstünlüğün *kendilerinde bulunduğu* gruplar arasında büyük bir fark vardır. Fark, meselenin özünden kaynaklanır. Kölelik döneminde, bir sürü insan ahlaki üstünlüğün kendisinde bulunduğuna inandığından kölelere yasadışı şekilde yardım etmek için hayatını tehlikeye atmıştır. Doğrusunu istersen, gerçekten de ahlaki üstünlük onlardadır. Aynısı Yahudilerin Nazilerden kaçmasına yardım edenler için de geçerlidir.

Saat gece yarısını geçmiş. Tilly çalışma odamdaki sallanan sandalyede uyuyakalmış. Yorgunum. Cevap yazıyorum.

> Gayle, Naziler ve kölelik konusunda seninle aynı fikirdeyim. Fakat benim sorum şu: Bu konularda ahlaki hakikatin hangisi olduğundan nasıl emin olacağız? Nihayetinde bu da senin kişisel kanaatine, ahlaki sezgilerine dayanmıyor mu?

Ertesi sabah Gayle cevap yazıyor:

> Meselenin özünü bilmenin zor olduğuna katılıyorum. Fakat ahlaki hakikat *kesinlikle* kişisel kanaate DAYANMAZ.

Onun haklı olduğunu düşünmek isterdim; fakat insan ile hayvan etkileşimleri üzerine daha çok çalıştıkça kuşkularım daha da artıyor.

Ahlak psikoloğu Jonathan Haidt, bıçak kemiğe dayandığında hepimizin ikiyüzlü olduğunu söyler. İnsanların hayvanlar hakkında nasıl düşündüğü konusu üzerine yirmi yıl boyunca çalıştıktan sonra, ona hak verecek noktaya geldim. İnsan elbette arada bir istisnalarla karşılaşabiliyor. Mesela, Lisa antibiyotik kullanmayan ya da kedisinin, kuşları kovalayarak keyif çatabileceği dış mekâna çıkmasına izin vermeyen bir vegandır. Gelgelelim, büyük çoğunluğumuz başka türlere yönelik tutum ve davranışlarımızda –genellikle aşırıya kaçacak ölçüde– tutarsızızdır. Bundan hangi anlamı çıkarmamız gerekir?

1950'lerde sosyal psikolog Leon Festinger, psikolojinin en etkili teorilerinden birini ortaya attı: Kanaatlerimiz, davranışlarımız ve tutumlarımız birbiriyle çatıştığında, Festinger'ın bilişsel uyumsuzluk adını verdiği bir durumu yaşarız. Uyumsuzluk rahatsız edici olduğundan, insanlar tutarsızlığın yol açtığı bu zihinsel çatışmaları en aza indirgemek yönünde motive edilmelidir. Örneğin, kanaatlerimizi ya da davranışlarımızı değiştirebiliriz yahut kanıtları tahrif ya da inkâr edebiliriz.

Kendisi de bir vegan olan çevre felsefecisi Chris Diehm iyimserdir. İnsanlarla hayvanlara muamele biçimlerindeki tutarsızlıkları tartıştığında, insanların genellikle değişmek için çaba gösterdiklerini ya da en azından davranışlarını haklı çıkarmaya uğraştıklarını söyler. Şöyle yazar: "Hayvanlarla olan ilişkilerimizin büyük ölçüde birbirinden ayrı ve görünüş itibariyle çelişkili yollara *saptığı* he-

pimizin malumu: Evlerimizde kediler, tabaklarımızda inekler var. İnsanların dikkatini bu tutarsızlığa çektiğinizde, bunu anlamaya ya da onu kendilerine rahatsızlık vermeyecek raddeye gelecek şekilde hayatlarından çıkarmaya çalışıyorlar. Tutarlılık dürtüsü iyi bir şey gibi görünmektedir ve tutarsızlıkları ifşa etmek ahlaki tefekkür ve gelişim açısından güçlü bir motivasyon kaynağıdır."

Chris bir felsefecidir. Onu etkileyen, insanların kanaatlerinde ve davranışlarında mantıksal tutarlılık sağlama gereksinimi olmuştur. Bense bir psikoloğum. Hayvanlarla ilişkili olarak düşünme ve davranma biçimimizdeki en bariz ahlaki tutarsızlık örneklerini bile yadsıma kabiliyetimiz beni derinden etkiliyor. Tecrübelerim, hayvanlara kişisel ve kültürel bağlamdaki muamelemizde varolan paradoksları ve tutarsızlıkları kendilerine gösterdiğinizde çoğu insanın –bu ister horoz dövüşçüsü, ister hayvan araştırmacısı ya da evcil hayvan sahibi olsun– arada bir atılan tedirgin bir kahkaha haricinde inatla kayıtsız kalmaya devam ettiğini göstermiştir.

Dolayısıyla, ahlaki tutarlılık gerçek dünyada erişilmesi her ne kadar imkânsız bir durum değilse de, ele avuca sığmaz bir meseledir ve hem aklımız, hem de yüreğimiz hayvanlara edilen muameleyi düşünme biçimimizle ilgili olarak bizi yanlış yönlendirebilir. Belki de, sonraki bölümde gösterildiği üzere, başka türlerle birlikte paylaştığımız yaşamlarımızda bize yol göstermesi için soyut felsefi tezlerden çok erdemli bireylerin hayatlarını yakından incelememiz yerindedir.

10

İçimizdeki Etobur Hödük

Ahlaki Tutarsızlıkla Başa Çıkmak

Elinizden sadece pek az şey geldiği gerçeği,
hiçbir şey yapmamanızın bahanesi olamaz.

JOHN LE CARRÉ

Nobel Ödülü sahibi yazar J. M. Coetzee'nin *Romancının Romanı* adlı romanının ana karakteri önemli bir üniversitede hayvanların ahlaki statüsü üzerine bir dizi konferans veren konuk akademisyendir. Kamuoyuna hitaben yaptığı konuşmalardan birinin ardından izleyicilerin arasında bulunan bir kadın elini kaldırır: "Bizlerden türleri istismar etmeden, onlara zulmetmeden hayatımızı sürdürmemizi istediğinizde insanlıktan çok fazla şey beklemiyor musunuz? İnsanlığımızı kabullenmek daha insani değil midir – hatta bu içimizdeki etobur hödüğe kucak açmak anlamına gelse bile?"

İyi bir soru. İçimizdeki hödüklerle baş etmek etiğin, psikolojinin ve dinin ana temasıdır. Hödüğe farklı isimler verilmiştir. Freud ona İd der. George Lucas ise Darth Vader adını uygun görmüştür. İsa, ruh isteklidir fakat beden güçsüzdür diye uyardığında, içimizdeki hödüğe dikkat çekmekteydi. George Jones ise "Almost Persuaded"[1] şarkısında onu anlatmıştır. Evrim psikologları onun kökenini Buzul Çağı'na kadar götürür ve nörobilimciler de bu yaratığın zamanını ön loblar ile limbik sistem arasında bölünmüş biçimde geçirdiğini söyler.

Hödüğün ahlaki bağlamda yarattığı müşkül durumları incelemeye herkesten daha fazla zaman ayıran psikolog Jonathan Haidt, onu üzerinde aklı başında bir binicinin oturduğu duygusal bir file

1 Neredeyse İkna Oldum. (ç. n.)

benzetir. Fil kocamandır ve her ne kadar bilincinde değilse de, çoğu zaman kontrolü elinde tutan taraftır. Binici, filden daha zayıftır ama ondan daha akıllıdır. Binici pratik yapa yapa filin üzerinde bir miktar kontrol sağlayabilir. Bu kitapta, diğer türlerle olan ilişkilerimizin ayırt edici özellikleri durumundaki paradoksların bizlerdeki akılcı taraf ile içimizdeki hödük arasında devam eden ezeli mücadelenin kaçınılmaz bir sonucu olduğu savını işledim. Peki ama, tutarlılığın ele avuca sığmaz ve genellikle imkânsız olduğu, ahlaken muğlak bir dünyada yaşamanın olası sonuçları nelerdir? Umarsızlık içinde pes mi edeceğiz? Ahlaki karmaşa ahlaki felç anlamına mı gelecektir?

Hayır. İçlerindeki etobur hödükle uzlaşma sağlamış bir sürü hayvanseverle tanışmış bulunuyorum. Bu insanlar farklı şekillerde ve farklı ölçeklerde hayvanların yararına çalışırlar. Pek çoğu hayvanlara yardım sağlayan ve onlara kendilerini iyi hissetme olanağı veren küçük şeyler yapar. Kimi et tüketimini azaltır ya da bir barınak köpeğini sahiplenir. Başkaları PETA'ya ya da Dünya Doğayı Koruma Vakfı'na para bağışlar yahut aracını yolun kenarına yanaştırır ve otobanın orta yerindeki bir karakaplumbağasını güvenli bir yere taşır.

Başkaları vardır ki, hayvanlar için büyük çaplı işlere girişmişlerdir. Michael Mountain da bunlardan biridir.

HAYVANLARA BÜYÜK ÖLÇEKTE YARDIM ETMEK: BİR KÜRESEL İYİLİK DEVRİMİ

Adamın teki bir bara girer...

Bar, insan ile hayvan ilişkileri konulu bir konferansa katılmak üzere gittiğim Raleigh, North Carolina'daki Sheraton Oteli'ndeydi. Adam altmışlı yaşların başında, uzun boylu, sırım gibi incecik, kızıla çalan saçları ve düzgün kesilmiş sakalıyla, açık havada çok zaman geçirdiğini belli eden insanlardan biriydi – Abraham Lincoln'ün yanaklarından kan damlayanı olarak da tarif edilebilirdi. Adam etrafına bakındı ve mekândaki tek boş yerin benim yanımda bulunduğunu gördü.

"Buraya oturmamın bir mahsuru var mıdır?" İngiliz aksanı. Oxford ya da Cambridge.

"Hayır. Buyurun oturun. Ben Hal Herzog."

"Michael Mountain, Best Friends Animal Society[2]."

"Ah, evet – galiba onu duymuştum. Kuş uçmaz kervan geçmez bir yerdeydi, değil mi? Çöldeydi."

"Evet. Kanab, Utah'ta."

Bira sipariş ediyoruz.

Best Friends hakkında bilgi vermesini istiyorum ondan. Michael derneğin yirmi beş yıl önce evsiz köpeklere ve kedilere asla ötenazi yapılmadığı bir mekânı düşleyen hayvanseverlerden oluşan amatör bir topluluk tarafından kurulduğunu söylüyor. Ayrıca, derneğin operasyon hacminin 35 milyon dolara çıktığını (PETA ile aynı büyüklükte olduğunu); Best Friends'in Katrina Kasırgası sırasında 6.000 hayvanın hayatını kurtardığını; artık faaliyetlerine Best Friends Animal *Sanctuary*[3] olarak devam etmediklerini, yeni bir organizasyon yapısı oluşturarak hepsi de kendilerini hayvan hayatlarını kurtarmaya adamış insanlardan ve kırsaldaki cemaat örgütlenmelerinden oluşan, ülke çapında bir ağ şeklinde anlattığı Best Friends Animal *Society*'ye dönüştüklerini anlatıyor.

Anlattıklarından etkilenmiştim. Fakat sohbetimiz dönüp dolaşıp insanların hayvanlar hakkındaki düşünme biçimine geldiğinde daha fazla etkilenmekten kendimi alamadım. Michael meseleyi anlıyor: İnsanların başka türlere yönelik tutumları kaçınılmaz şekilde paradoksa açık ve tutarsızdır. Kendisi bazı ahlaki zaaflarını itiraf ediyor. Michael bir vegan ve herhangi bir hayvani ürünü ağzına koymaz. Fakat köpeklerinin çiğnemesi için domuz kulağı satın alır. Köpekler bunlara bayılır; fakat Michael zavallı domuzları bir türlü aklından çıkaramadığını söyler.

Ardından, yazın evinde vızır vızır uçuşan ve insanı sokan atsinekleriyle baş ederken izinden gittiği çapraşık etik prensiplerini anlatır bana.

"Benim kuralım şudur," der. "Şayet dışarıda yürüyorsam ve bir atsineği beni sokarsa –tıpkı bir sivrisineğe yapacağımız gibi– ona bir şaplak atmama müsaade vardır. Ancak, atsineği evime girmişse eğer onu kurtarmam ve dışarı salmam gerekir." Gülümseyerek "Böylece sineği bir dahaki yürüyüşümde beni sokacağı yere götürürüm" diye ekler.

2 En İyi Dostlar Hayvan Derneği. (ç. n.)

3 En İyi Dostlar Hayvan Barınağı. (ç. n.)

"Ha? Amma da karman çorman bir iş bu," diyorum. "Sana ait meskeni, ev alanını istila etmiş bir sineği öldürmen sorun olmamalı; oysa hayvanı dışarıdayken, yani sen onun yaşam alanına girmişken öldürmen kabul edilebilir bir şey değil. Kuralının mantıklı bir gerekçesi var mıdır?"

Michael bir kahkaha atıyor.

"Elbette var. Mantıklı gerekçe hep vardır. Fakat mantıklı bir gerekçe mutlaka mantık içerecek diye bir şey yoktur. Sanırım, benim felsefem büyük ölçüde Best Friends'in arka planındaki felsefeye benzer. Dünyadaki bütün hayvanları kurtaramazsın fakat bakımın altındakileri, sorumlu olduklarını kurtarabilirsin. Yani, bir sinek evime girdiği andan itibaren ona sevecenlikle muamele etmek gibi bir sorumluluğum var."

İşte size ender bulunan bir adam: Kendisine gülebilen, ahlaki ciddiyet sahibi bir insan.

Best Friends'in başkanı, baş para toplayıcısı ve kuruluşa ait derginin yayın yönetmenliği görevlerini yakın zamanda bırakan Michael Mountain birkaç yeni projede Landon Pollack adında genç bir girişimciyle birlikte çalışmış. Projelerden biri, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki pitbul imajını düzeltmektir. Öbürü, hayvanları ve doğal dünyayı önemseyen insanlardan meydana gelen küresel bir camianın örgütlenmesidir. Projeye Yunancada hayat anlamına gelen Zoe adı verilmiştir.

"İnsanların hayvanlarla, doğayla ve birbirleriyle ilişki kurma biçimini hepten dönüştürecek küresel bir iyilik devriminin başını çekmek istiyoruz."

Küresel bir iyilik devrimi mi? Bu, insanın kulağına pek gösterişli –hatta muhtemelen çılgınca– geliyor. Fakat adamın sonuna kadar samimi bir hali var.

Göz ucuyla saatime bakıyorum. İki saat boyunca konuşup durmuşuz. Vakit gece yarısına yaklaşıyor ve barda kalan tek müşteriler biziz. Oradan ayrılmak üzere ayağa kalktığımızda Michael daha fazla konuşabilmek ve Best Friends olayının neye benzediğini görmek için mutlaka Kanab'a gelmem gerektiğini söylüyor.

"Bakarsın teklifini kabul ederim."

Otel odama dönüyorum ve Mary Jean'e telefon ediyorum. "Önümüzdeki yaz uçakla Utah'a gitmek ilgini çeker miydi?"

KUŞ UÇMAZ KERVAN GEÇMEZ BİR YERDEKİ HAYVAN BARINAĞI

Mary Jean ve ben Las Vegas'ta uçaktan iniyoruz, Avis'ten siyah bir Hyundai kiralıyoruz ve I-15'ten yukarı, kuzeye doğru yola koyuluyoruz. Kanab, Utah'a varmak için Saint George'a kadar arabayla iki saatlik bir yolculuk yapar, eyaletler arası otobandan çıkar ve iki şeritli asfalt yolda birkaç saat daha araba kullanır, Arizona'nın iç kesimlerine dalarak Colorado City'den (medyada çoğu zaman bir "kapalı poligami bölgesi" diye bahsedilir) ve Kaibab Paiute'da Kızılderililer için ayrılan bölgeden geçersiniz; tek bir trafik lambasına ve 3.700 yerleşik (insan) nüfusa sahip bir kasaba olan Kanab'a girersiniz.

Ertesi sabah kasabanın dokuz kilometre dışında ve Highway 89 üzerinde bulunan Best Friends'e gitmek üzere yola koyuluyoruz. Beklentim, barınağın büyük bir evcil hayvan çiftliğine benzeyeceği yönünde. Yanlış.

Delaware boyutlarındaki Grand Staircase-Escalante National Monument'ın[4] bitişiğine yuvalanmış 3.700 hektarlık barınak, kuruluşun Arazi Yönetimi Dairesi'nden kiraladığı bir diğer 30.000 hektarlık arazinin içinde yer alıyor. Manzara devasa ölçekte: Uçsuz bucaksız gökyüzü, kilometrelerce uzanan kumtaşından sarp kayalıklar ve bana kullanmak için kız kardeşimle kavgaya tutuştuğum kocaman Crayola pastel boya kutularındaki renkleri anımsatan sarp yamaçlı yüksek düzlükler: Tuğla Kırmızısı, Koyu Kahverengi, Maun, Doğal Ombra, Karanfil Pembesi, Bakır, Kızıl Kahverengi. İçimde sanki burayı daha önce görmüşüm gibi bir his var. Sonradan gerçekten de gördüğümü öğreneceğim. Çocukken en sevdiğim televizyon programları Angel Canyon'ın içinde ya da civarında çekilmiş: *The Lone Ranger*, *Rin Tin Tin*, *Lassie*, *Have Gun Will Travel*, *Gunsmoke* ve hatta başrolünde Ronald Reagan'ın bulunduğu *Death Valley Days*. 1920'lerden beri aralarında *Maymunlar Cehennemi*, *En Büyük Hikâye*, *The Man Who Loved Cat Dancing* ve *Kanunsuz Josey Wales*'in bulunduğu 100'e yakın uzun metrajlı film de burada çekilmiş.

Best Friends her yıl mekânı görmeye gelen 30.000 ziyaretçi için gündelik turlar düzenliyor; fakat Michael bizim için perde arkasında

4 Utah'ın güneyinde bulunan ve 1996'da ulusal anıt statüsüyle koruma altına alınan 7.610 kilometre kare büyüklüğündeki arazi; içerisinde devasa kanyonlar, benzersiz kaya ve taş oluşumları yer alır. (ç. n.)

olup bitenleri de görebileceğimiz özel bir tur ayarlamış. Rehberimiz, Faith Maloney kurumda ikamet eden bin 700 kurtarılmış köpeğin, kedinin, domuzun, atın, tavşanın, eşeğin, tavuskuşunun, Gine domuzunun ve papağanın adını tek tek biliyormuş gibi görünen altmış beş yaşında neşeli bir İngiliz kadını. Michael ve Faith kendilerinden "kurucular" şeklinde, hürmetle bahsedilen küçük bir grubun parçasıymışlar. Best Friends, 1960'ların ortalarında dünyaya bir iyilik etmek arzusunu içinde taşıyan birkaç genç idealistin düşlerinden doğmuş. (Michael "Biz hippi değildik," diye uyarıyor beni. "Tam tersine, hippi karşıtıydık. Mesela, bizim kuralımız asla uyuşturucu kullanmamaktı.") Yucatan'da geçirilen bir dönem sonrasında grup dağılmadan önce siyaset, din ve sosyal hizmetler konularıyla ilgilenmiş, fakat içlerinden bazıları tekrar bir araya gelmiş ve hayvanları kurtarma faaliyetinin hepsinin ortak noktası olduğunu keşfetmiş.

1980'lerin başında grubun yolu, adını Angel Canyon olarak değiştirdikleri Kanab Canyon'a düşmüş. Kanyonun ücra konumuna rağmen, buranın kimseciklerin istemediği hayvanlara bir yuva kurmak için en uygun yer olduğuna karar vermişler. Utah'ın güneybatısında kurdukları küçük barınağın ülkenin en büyük hayvan koruma kuruluşlarından biri haline geleceği, günün birinde bir gönüllü ordusunun köpekleri gezdireceği, şiş göbekli domuzları hortumla yıkayacağı ve at dışkısını kürekle temizleyeceği, barınağın çok izlenen bir televizyon dizisine (National Geographic Channel'daki *Dogtown* dizisi) konu olacağı ya da Best Friends'in Amerika'daki hayvan koruma hareketi tarihinin en başarılı kampanyasında –her yıl hayvan barınaklarında öldürülen kedi ve köpeklerin sayısını 17 milyondan 4 milyona düşüren kamusal kısırlaştırma/hadım etme ve sahiplendirme programlarının oluşturulması– kilit öneme sahip bir rol üstleneceği akıllarının ucundan geçmemiş.

Faith'le ziyaretçi merkezinde buluşuyoruz ve Domuz Cenneti'ne (sevimli adlar bulmak konusunda Best Friends'in üstüne yok) doğru yürüyoruz. Yağsız patlamış mısır taneleriyle ayartmak suretiyle, şiş göbekli bir domuza egzersiz yaptıran, Virginia'dan gelen gönüllüyü görüyoruz. Yerel bir çöplüğe terk edilmiş, koskoca bir yük beygirinin paramparça olmuş toynağını onarmaya çalışan bir kadın at baytarıyla konuşuyoruz. Ardından, Faith'in arabasına atlıyoruz ve Casa del Calmar'a gitmek üzere yola koyuluyoruz. Burası bir ev;

kedigiller lösemisi gibi tedavisi olanaksız hastalıklar taşıyan kedilere ayrılmış gerçek bir ev (Best Friends'de hiçbir hayvan kafeste tutulmaz). Guruldayan kediler her yere sere serpe yayıldığı halde, mekân pırıl pırıl ve insanın burnuna idrar kokusunun zerresi bile gelmiyor. Faith, Best Friends'in odağında özel gereksinimleri bulunan hayvanların –üç bacaklı bir kedi, boğazında beysbol topu büyüklüğünde bir yumru olan köpek, tek kanadı kırık bir kartal– bulunduğunu anlatıyor bize. Bu hayvanların çoğu, onlara ihtiyaç duydukları uzun soluklu bakımı sağlayamayan barınaklardan geliyor. Burası körlerin, sağırların, psikolojik hasar taşıyanların sığınabileceği son liman denilebilecek bir barınak.

Tavşan Evi, At Sığınağı, Papağan Bahçesi ve Yabanıl Dostlar (kaplumbağalar, baykuşlar, atmacalar, vaşaklar ve ötücü kuşlar için tasarlanmış bir rehabilitasyon merkezi) bölümlerinde verdiğimiz kısa molaların ardından yönümüzü 400 köpeğe ev sahipliği yapan, Köpek Kenti Tepeleri adlı doksan hektarlık bir binalar topluluğuna çeviriyoruz. İleri yaştaki köpeklere ayrılmış bir tesis olan Eski Dostlar'da Ruby Benjamin ile karşılaşıyorum. Kendisi Manhattan'dan gelen ve her yıl Best Friends'de birkaç haftalığına gönüllü çalışan yetmiş sekiz yaşında enerjik bir psikoterapist. Kadın "Benim yüreğim burada," diye anlatıyor durumunu. "Best Friends'e geldiğimde sonuna kadar açılmış kollar beni kucaklıyormuş gibi bir his yaşıyorum."

Köpek Kenti'ndeki ana binada, bilgisayarının başında yazı yazan genç bir kadının çalışma masasının altındaki minderde sakince yatan, Cherry adlı, siyahlı beyazlı ufak pitbulla tanıştırılıyoruz. Hüzünlü gözlere sahip Cherry'nin tamamıyla huzurlu ve gevşemiş bir hali var – dişi köpeğin Virginia'da Michael Vick'e ait Bad Newz Kennels'a yapılan baskın sonrasında Best Friends'e götürülen, kilit oyuncu durumundaki iki düzine dövüş köpeğinden biri olduğu asla aklınızın ucundan geçmez.

Sonra, hızlı bir klinik turu yapıyoruz. Kaliforniya Veterinerlik Okulu'ndan gelmiş konuk stajyer, kadrolu altı veteriner hekimden birinin gözetimi altında, ameliyathanede bir kediyi kısırlaştırıyor. Başımızı hidroterapi odasından içeri uzatıyoruz. Ardından, bir teknisyen bize kullandığı teknoloji harikası, bilgisayarlı görüntüleme röntgen makinesini gururla gösteriyor. Bu klinik gittiğim birtakım hastanelerden daha iyi donanıma sahip.

Faith bizim için Frank McMillan'la bir öğle yemeği ayarlamış. Best Friends'de bilinen adıyla Doktor Frank bir veteriner hekim ve yoldaş hayvanların ruh sağlığı konusunda bir otorite. Kendisi Vick pitbullarının rehabilitasyonundan sorumlu olan kişi. Frank, bu hayvanların post-travmatik stres bozukluğunun köpekgillere has bir çeşidinden mustarip olduklarını söylüyor. Köpek dövüşçülerinin elinde korkunç derecede kötü muameleye maruz kalmış hayvanlardaki birincil semptom saldırganlık değil, korkudur. Frank ve hayvan davranış bilimcilerden oluşan bir ekip bir buçuk yıldır onlarla birlikte çalışmış. Frank ilk başta daha kötü sonuçlar almayı bekliyormuş; fakat hoş bir sürpriz yaşamış. Söylediğine bakılırsa, yirmi iki köpekten yirmi biri hakiki bir ilerleme kaydetmiş bulunuyor. İçlerinden birkaçı standart bir köpekgillere has "iyi vatandaş" testinden de geçmiş. Ve şimdiye kadar ikisi evlere yerleştirilmiş ve biri de koruyucu aileye verilmiş.

Ertesi sabah günümü bir gönüllü olarak geçirmek üzere oraya dönüyorum. Beni Köpek Kenti'nde görevlendirmişler. Don Bain adındaki Teksaslı emekli bir bankacı tarafından karşılanıyorum. Don ve karısı Best Friends'e tesadüfen rastlamış, mekâna aşık olmuş ve en sonunda Kanab'da bir ev satın almışlar. Don şimdilerde Köpek Kenti'nde "yavru köpek sosyalleşme koordinatörü" olarak çalışıyor; kanımca bu, dünyanın en şahane iş unvanı. Beni Terry adındaki kadrolu bir elemanın yanında çalışmakla görevlendiriyor. İşim, Terry'ye sayıları bir düzineyi bulan köpekleri beslerken yardımcı olmak. Onlardan biri Vick pitbulları grubundan Shadow adındaki bir köpek. Shadow bana tek bir kez bakıyor ve hırlamaya başlıyor. Terry erkek köpeğin kimi zaman yabancı erkeklere böyle davrandığını söylüyor.

Sorun değil. Bu yaptığının onun kabahati olmadığını biliyorum. O bir kurban. Shadow diğer pek çok hayvan barınağından birinde bulunsaydı, çoktan iğneyi yiyecekti. Oysa, bir süre sonra, asla sahip edinemeyeceği ortaya çıksa bile Best Friends'de ömrünün sonuna kadar yaşayabileceği bir yuvası var.

Derken, yürüyüş vakti geliyor.

Terry beni Dora adlı başka bir gönüllüyle eşleştiriyor; kendisi Kansas City'den gelmiş, Home Depot'da çalışan bir kadın. San Fransisco'dan arabayla evine giderken iki gününü Best Friends'de

gönüllü çalışarak geçirebilsin diye yolunu uzatmış. Dora, Cindrella adındaki Labrador tipli kahverengi bir köpeğe tasma takıyor. Bana da çocukluk köpeğim Frisky'nin kayıp ikizi gibi göründüğünden anında âşık olduğum, kırma köpek Lola düşüyor. Hep birlikte yürüyüş yolunu izleyerek çam fıstığı ağaçlarının, ardıçların, tavşan çalılarının arasından geçiyoruz ve uzaklarda frenkincirleri, Grand Staircase'in Bembeyaz Sarp Kayalıkları göze çarpıyor. Köpekler mutlu, biz de mutluyuz... Yani en azından Dora ve ben köpekler hakkında hummalı bir sohbete dalıp da yolumuzu kaybedene kadar mutluyuz. Tam da rüzgârın şiddetlendiği, sıcaklığın düştüğü, gök gürültülerinin duyulduğu ve yağmurun başladığı sırada Terry bizi buluyor.

Akşam yemeği sofrasında Mary Jean ve ben, barınakta yaşadığımız deneyimleri Michael'a anlatıyoruz. Bir haftamızı Kanab'da geçirdikten sonra, vizyon sahibi bir avuç hayalperestin Utah çölünde başardığı şeye hayran kalmış bulunuyoruz. Burası birinci sınıf bir işletme. Tuvaletler tertemiz ve personel telefonlarınıza geri dönüyor. Daha etkileyici olansa, Best Friends'deki bütün hayvanların ayrı bireyler olmaları. Çalışanlar kendi aralarında konuşurken "kedilerden" ya da "köpeklerden" ya da "atlardan" söz etmezler; sözünü ettikleri James, Minda ve Moonshine'dır (siyah beyaz bir Gine domuzu). Mekânda tekinsiz bir sükunet vardır. Herkes *fazla* iyidir. Bunların hepsi insana biraz tuhaf gelir.

Felsefeci Immanuel Kant, hayvanlara yapılan zulmün insanları başka insanlara yönelik şiddete de eğilimli kılacağını düşünerek insanların hayvanlara kötü muamele etmemesi gerektiği savını ortaya atmıştır. Best Friends kurucularının vizyonuysa, Kant'ın meşhur deyişinin taban tabana zıddıdır; onlar hayvanlara iyi davranmanın bizleri başka insanlara karşı daha sevecen kıldığı kanaatindedirler.

Artık Michael bu felsefeyi, küresel iyilik devriminin odak noktasında yer alan Zoe adlı yeni projesiyle yeni bir düzeye çıkarmak arzusunda. Proje hâlâ başlangıç aşamasında fakat Michael bir yönetim ekibi ile şirketlerdeki ağır toplardan ve hayvan koruma, bilim ve beşeri bilimler, iletişim, pazarlama, yayıncılık ve sosyal ağlar dünyasındaki uzmanlardan meydana gelmiş bir danışma kurulu oluşturmuş durumda. Büyük düşünüyorlar: Bir *kitap serisi*, belki bir dergi ve televizyon şebekesi, bir tıkla gündelik hayvan

ve çevre haberleri gereksiniminizi karşılayabileceğiniz *Huffington Post* tarzındaki bir web sitesi. Zoe bir yaşam tarzı markası olacak ve hayvanları ve doğayı kendine dert edinen her türden insanı içine alan büyük bir çadır sunacak: Geri dönüşümcüler, ağaçlara sarılanlar, veganlar ve "fazla kasmayan vejetaryenler", adil ticaret koşullarında üretilmiş kahve içenler ve zulümden azade tavuk yiyenler. Uzun lafın kısası, dünyayı daha iyi bir yer haline getirmek isteyen, hayvanlarla ve doğayla yeniden bağlantı kurmayı arzulayan, fakat bunu nasıl yapacağından emin olamayan insanlar burada buluşacak.

Vizyonunun geniş kapsamı beni yorgun düşürüyor. Michael benden farklı düşünüyor. BÜYÜK düşünüyor. Benim için fazla büyük.

Konuyu değiştiriyorum. "Her zaman hayvanlarla aran iyi miydi peki?"

Yanıtı beni şaşırtıyor. "Yani, ben onlarla öyle vıcık vıcık içli dışlı olmam. Hayvanların bakımından ziyade organizasyon yapma, işleri düzenleme ve insanları bir araya getirme konularında daha başarılıyım."

Ama sonra mutfağındaki karıncaları anlatıyor bana. "Çok şirinler, yani karıncalar. Özünde sağlık müdürlüğünden farksızlar. Karıncalar devriye gezerken mutfağa gelirler. Hiçbir şey bulamazlarsa, dışarıya dönerler. Ancak kedim Miss Popsicle bir yerlerde minicik bir yemek parçası bırakmışsa şayet, bunu dışarı nakletmek için bir askeri operasyon düzenlerler. Gerçekten takdire şayandır bu. Kedi yemeğinin küçük bir parçasını taşımak için bir sürü karınca gerekir. Onların bu işe harcadıkları emeği gördüğümde karıncaları ve kedi yiyeceği parçasını bir kâğıt mendile koyup hepsini dışarı çıkararak onlara yardım etmeye çalışırım."

Fortune 500 listesindeki bir şirketin CEO'suyla sohbet edebilen, Hollywood'un A listesiyle senli benli olan, fakat hayvanlarla arasının çok da iyi olmadığını iddia eden bir adamı evinin mutfağında ellerinin ve dizinin üstünde yere çökmüş vaziyette –sırf hayvanlar daha az meşakkatli bir gün geçirsinler diye– minicik karıncaları yavaşça süpürüp bir kâğıt mendile alırken ve onları yuvalarına geri taşırken gözümün önüne getirmeye çalışıyorum.

HANIMEFENDİ VE DENİZKAPLUMBAĞALARI

Michael Mountain küresel bir devrim gerçekleştirmeye soyunmuş, düşlerinin peşinden giden bir adam. Fakat çoğu hayvansever daha çok Judy Muzee'ye benzemektedir. Judy, Edisto Adası, South Carolina'daki bir güzellik salonunun, Beach Combers Saç ve Tırnak Stüdyosu'nun sahibesidir. Boş zamanlarında soyu tükenme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan denizkaplumbağalarını kurtarmak için çalışır.

Bir hayvan kurtarıcısı olmaya giden yol çoğu zaman tek bir hayvana duyulan ilgiyle başlar: Bu, bir deri bir kemik sokak köpeği ya da hayvanı üç günden uzun müddet tutmama politikasını benimsemiş bir hayvan barınağının ötenazi listesindeki bir kedi olabilir. Denizkaplumbağası seven insanlarsa başkadır. Sevgilerinin karşılığında, sıcakkanlı ve tüylü hayvanlardan alıştığımız şekilde bir şey alamayacaklardır. Aslında, pek çoğu hayatlarında bir kez olsun kurtarmaya uğraştıkları hayvanların tekini dahi görmeyecektir. Şafak vakti kumsaldaki rutin yürüyüşlerini yaptıkları esnada, tam da denizin başladığı noktanın ötesinde 150 kiloluk bir dişi iribaş denizkaplumbağasının hantal devinimlerle sahile çıkabilmek, büyük emeklerle kumda altmış santimetre derinliğinde bir yuva kazabilmek ve oraya pinpon topu büyüklüğünde, birkaç ay sonra yumurtadan çıkacak ve şansı yaver giderse hayatta kalan bin yavrudan biri olarak aynı işlemi 25 yıl sonra tekrarlayacak 100 vıcık vıcık yumurta bırakabilmek için güneşin batmasını bekleyeceğini bilmek onlara yeter.

Edisto, bir sahil kasabasına göre sessiz sakin bir yerdir. Motelleri, kıçtan takmalı motorları, McDonald's'ı ve su parkı yoktur. Ne var ki, köhnemiş bir Piggly Wiggly süpermarketi ve kentin su kulesi yakınlarında, ana yolun iki blok dışında bulunan, bir bilardo masasına, güzel yemeklere ve rahat bir ortama sahip, hafiften salaş bir bar olan Whaley's vardır. Mary Jean ve ben bir pazar akşamı Whaley's'te oturup biramızı yudumlayarak karidesli sandviçlerimizin gelmesini bekliyorduk. Mary Jean yanındaki bar taburesinde oturan kadınla sohbete dalmıştı. Benim dikkatimse barın üstündeki televizyonda yayınlanan NASCAR yarışı ile balıkçılık muhabbeti yapan ve akşam yemeği niyetine istiridye kokteyli içen iki adam arasında bölünmüş

durumdaydı. (Shot bardağının dibine tek bir istiridyeyi damlatın, azıcık Smirnnoff, biraz da Tabasco sosu ekleyin ve üzerine birkaç damla limon sıkın. Bunu tek dikişte için ve Bud Lite'ınızdan büyük bir yudum alarak güzelce mideye indirin.)

Adamların bir düzine istiridyenin altından girip üstünden çıkışını seyrettiğim sırada Mary Jean'in yeni arkadaşına "Ah, eşimle mutlaka konuşmalısın – kendisi hayvanseverler konusunda çalışıyor," dediği kulağıma geldi. Judy –sonradan anlaşıldığı üzere– iribaş denizkaplumbağalarına deli oluyordu. Bunlar Teksas'tan North Carolina'ya kadar uzanan plajlarda yuva yapan devasa sürüngenlerdirler. Mary Jean'le yer değiştirdik.

Judy bana, on yıl önce evliliği sona erdiğinde Wyoming'den Edisto'ya taşındığını anlattı. Birkaç yıl aynı anda iki işte çalışmış ve kendi kuaför salonunu açacak parayı biriktirmişti. Ona denizkaplumbağalarını sorduğumda yüzü aydınlandı, cep telefonunu çıkardı ve bana kumsaldaki kaplumbağa izlerini, yuva için açılmış çukurları ve yumurtadan yeni çıkmış, şirinlik muskası bebeklerin fotoğraflarını gösterdi. Judy, gün ağarırken kumsalda devriye gezintisine çıkarak yerdeki sürünme belirtilerini (yuva kurmaya gelen dişilerin sahildeki kumların üzerinde bıraktığı doksan santimetre genişliğindeki izler) ve yuva konumlarını kayıt altına alan, tehlikeye açık yuvaları daha güvenli bir yere taşıyan ekibin parçası. Birkaç ay içinde yavrular yumurtadan çıkacak duruma gelmeye başladığında Judy oraya geri dönecek ve bunların kaderini, başka bir deyişle, başarıyla açılan yumurtaları ve ölen bebekleri kayıt altına alacak.

Judy ertesi günkü şafak devriyesine beni de davet etti; fakat kentten ayrılmak durumundaydık. Tekrar gelmeye söz verdim.

Bir yıl sonra, Judy'nin oturma odasında buzlu çay içiyordum. Mekân karanlık ve serindi; dışarıdaki havanın 38 derece ve nemin % 98 olduğu düşünülürse bu iyi bir şeydi. Judy beni arteritten mustarip çikolata rengi Labradoruyla (adı OB,[5] çünkü tek bir testisi var) ve kaplumbağa kurtarma projesinde ona yardım eden on sekiz yaşındaki torunu Megan ile tanıştırıyor. İki kadın iribaş denizkap-

5 İngilizcede tek testis anlamına gelen One Ball ifadesinin baş harfleri. (ç. n.)

lumbağasının üreme biyolojisindeki temel unsurlar hakkında bana bilgi veriyor. Dişi kaplumbağalar bütün hayatlarını okyanuslarda dolaşarak geçirir, sadece iki üç yılda bir yumurtalarını bırakmak için karaya çıkarlar. (Erkekler hiçbir zaman karaya çıkmaz.) Yuvalar mimari harikalarıdır. Bunlar yumurta boşluğunun dar bir tünelin alt kısmından mantar misali bitiverdiği altmış santimetre derinliğindeki deney tüplerini andırırlar. Dişi, arka kanatlarını kullanarak yuvayı kazar. Yumurtalar bırakıldıktan sonra, dişi kaplumbağa yuva deliğini yeniden doldurur ve yuvayı yırtıcı hayvanların göremeyeceği şekilde gizler.

Çoğu yumurtadan hiç yavru çıkmaz. Bir rakun yuvaya ulaşana kadar toprağı kazacak ya da bir hayalet yengeç, yumurta boşluğuna gizlenerek yumurta sarısını ve embriyoyu mideye indirecektir. Takriben elli günde yumurtadaki yavrular kabuğu kıracak, birkaç günü yuva boşluğunda dinlenerek ve yumurta sarısını emerek geçirecek ve sonra yüzeye çıkmak üzere toprağı kazmaya başlayacaklardır. Yavrular neredeyse her zaman geceleyin ortaya çıkar; okyanusun tepesindeki açık gökyüzünün ve suyun üzerine yansıyan ay ışığının çekimine kapılarak yönlerini denizin başladığı noktaya doğru çevirmeleri gerektiğini içgüdüsel şekilde bilirler.

İribaş denizkaplumbağalarının soyu tehlike altındadır. En iyi şartlar altında dahi yumurtadan çıkan yavruların sadece onda biri üreme yaşına ulaşacak ve döngüyü devam ettirmek üzere bu kumsallara geri dönecektir. Doğada bebek kaplumbağaları yemeyen bir canlı yoktur. Fakat denizkaplumbağalarının soyu rakunlar ya da hayalet yengeçler veya köpek balıkları ya da kuşlar yüzünden tehlike altında değildir. Hayır. Aslında plastik alışveriş poşetlerini denizanası sanıp yutmaları yahut ticari balık ağlarına düşmeleri ya da zehirli kimyasal maddelerden veya petrol sızıntılarından zehirlenmeleri sebebiyle gezgin güvercin gibi tarihe karışmaları ihtimal dahilindedir. Ayrıca, sahile yakın siteler yüzünden yuva kurulabilecek yaşam alanları da kaybolmaktadır. Edisto'da ışık kirliliği büyük sorundur. Yumurtadan çıkan yavrular denizin başladığı noktaya yöneleceklerine, gece kuşu tipler tarafından kiralanmış dairelerden ya da kumsalın ötesindeki yolun diğer yakasında bulunan benzin istasyonunun ışıkları yüzünden yoldan çıkıp denizin uzağına düşerler.

The South Carolina Department of Natural Resources[6] denizkaplumbağası koruma programından sorumludur; fakat bu iş aslında üreme mevsiminde eyalette bulunan kaplumbağa kumsallarının her bir kilometresini karış karış gözlemleyen Judy gibi 800 gönüllü sayesinde mümkün olabilmektedir. Programın birkaç amacı vardır. Amaçlardan biri bilimseldir: Gönüllüler tarafından toplanan veriler paha biçilemez niteliktedir. Kumsalda devriye gezenlerin çabaları sayesinde biyologlar South Carolina'daki neredeyse her bir denizkaplumbağası yuvasının tam konumunu bilmektedir. Gönüllüler kumsalın herhangi belirli bir alanındaki sürünme belirtilerinin sayısını, yuvaların sayısını, kaç tane yumurta bırakıldığını, yumurtadan ölü ve canlı çıkanların oranını ve can kaybına yol açan kaynakları size anlatabilirler. Sözgelimi, 2009'da South Carolina kumsallarına 2.184 yuva yapılmış, 163.334 yumurtadan yavru çıkmış ve 10.503 yumurta yok olmuştur. Yumurtaların kuluçka süresi ortalama 54 gündür ve tek seferde kuluçkaya konulan ortalama yumurta sayısı 116'dır.

Denizkaplumbağası koruma programının ikinci amacı, hayatta kalan yavru yüzdesini artırmaktır. Gönüllüler eğitim alır ve kendilerine sertifika verilir. Su çizgisine fazla yakın ya da yeterince derine gömülmemiş bir yuva bulduklarında bunu daha güvenli bir alana tekrar yerleştirme yetkisine sahiptirler. Büyük bir dikkatle, her seferde yalnızca bir avuç kum alıp kazmak suretiyle yuva boşluğuna ulaşırlar. Sonra, her bir yumurtayı üst tarafı yukarı gelecek şekilde tutar, bunu bir kovaya koyar, daha iyi bir konumdaki yeni yuvayı kazar ve yumurtaları yer altından çıkarıldıkları sıraya göre yeni yuvaya yerleştirirler. Yuvaların yırtıcı talanına açık durumda olduğu kumsallarda gönüllüler yuvaların üstüne koruyucu bir çit de çakacaklardır. Yavrular yumurtadan çıktıktan sonra gönüllüler dört yuvadan birini kazarak ek veri toplarlar. İçinden yavru çıkan ya da çıkmayan yumurtaların sayısını ve yumurtadan çıkmış, fakat yuvada ölmüş olan yavruların sayısını kaydederler. Bu, ağustosun en sıcak ve nemli günlerinde kötü kokan, her yerinize yumurta sarısı ve pislik bulaştıran işlerle uğraşmak anlamına gelir. Günlerden bir gün Judy bir yuvayı kazıp açmış, içinde yirmi ölü kaplumbağa yavrusu bulmuştu. Büyük bir üzüntü yaşamıştı

6 South Carolina Doğal Kaynaklar Dairesi. (ç. n.)

Arada bir, bir yuvanın dibinde hâlâ hayatta olan, fakat bir sebepten dolayı kendi başına yüzeye çıkmayı başaramayan bir bebek kaplumbağa da bulur.

Ve onu kurtarır.

Judy, South Carolina denizkaplumbağası yuva koruma programında gönüllü olarak çalışmaya başlayalı beş yıl olmuş. Bunu niçin yaptığını soruyorum ona.

"Yani, olay ilk başta gün ağarırken kumsaldan aşağı doğru dört tekerli bir araçta gitmenin verdiği heyecandan ibaretti. O kocaman kaplumbağa izlerine –yerde sürünme belirtilerine– rast gelmek heyecan vericiydi. Fakat yumurtaları saymak için yumurtadan çıkmış yavruların bulunduğu bir yuvayı ilk kez kazdığında ve hayatta olan, ancak yüzeye çıkmayı başaramamış küçük bebeklerden birini gördüğünde insanın içi erir."

"Sence son beş yılda kaç kaplumbağanın hayatını kurtarmışsındır?"

"Ah, bir sürü, belki yüzlerce." "Ama şunu da biliyorum ki, gerçekçi olursak eğer, bin kaplumbağadan sadece birinin hayatta kalacağı ortada," diye ekliyor hüzünle.

Sonra da gülüyor. "Fakat yardım ettiğim her bebek kaplumbağanın bunu başardığını düşünür, onları kafamda yaşatırım. Geri kalanlara ne olmuştur bilmiyorum. Ama benimkilerin başardığını biliyorum."

Ardından, ertesi sabahki şafak devriyesini planlıyoruz. Judy gelirken yanıma içme suyu ve böcek spreyi almamı söylüyor.

Sabahın altısı. Mavi ve altın sarısı Maxwell Parrish gökyüzü. Ekipte Judy, ben, Sherri Johnson adında bir kadın ve denizkaplumbağası projesinde iki yazdır çalışan yedinci sınıf öğrencisi April Fludd var. Kumsalın bize ait bölümü Botany Bay Plantation üzerinde bulunuyor - içerisinde kumsalın, tuzlu su bataklığının, eski tarlaların ve canlı meşe ormanlarının yer aldığı 6.500 hektarlık bir alan burası. Atlantik Sahili'nin en bakir kumsallarından biri; adeta bir mücevher.

İçinde ekipman –yuva yerlerini tespit etmek için kullanılan bir buçuk metre uzunluğundaki T biçiminde birkaç sonda, işaret bayrakları, rakunları uzak tutmak için, ağdan yapılmış *rulo halinde* birkaç kafes, bir GPS, yuvayı yeni konuma taşımamız gerekebilir

düşüncesiyle büyük bir kova, plaja gelenleri bir kaplumbağa yuvasına ilişmemek adına uyaran parlak turuncu işaretler bulunan birkaç ATV ediniyoruz. Judy onunla birlikte, dört tekerli yeşil bir aracın arkasına atlamamı söylüyor bana ve April da Sherri'yle birlikte kırmızı araca biniyor. Vın – yola koyuluyoruz. Güneş, bataklık arazinin üzerinde doğuyor. Havada hafif bir serinlik var ve kulağımıza sadece kuşların sesi geliyor. Okyanusa giden 800 metrelik keçiyolundan aşağı doğru ilerlerken, tuzlu su bataklığının öbür yakasında kar beyazı bir balıkçıl suda bata çıka ilerliyor, bir balık kartalı tepemizde dolaşıp duruyor, bir orman leyleği ailesi sığlıklarda eşeleniyor.

Judy arkaya bakıyor ve ATV'nin gümbürtüsünü bastırmaya çalışarak bana sesleniyor: "Buraya niçin geldiğimi şimdi anladın mı? Burası benim kilisem." Haklı. Bu kumsalda geçirilen şafak vakti insanın içinde Chartres'daki nefte oturup gözlerini vitraylara diktiği andaki kadar ulvi duygular uyandırıyor.

Börtü böcek kaynayan bir bataklıktan zorlukla geçtikten sonra kuma ulaşıyoruz ve yerde sürünme belirtisi bulmaya çalışarak gezinmeye başlıyoruz. Sahilin 450 metre açığında denizin dibini tarayan bir karides teknesi ve sıkışık bir düzende alçaktan uçan bir pelikan sürüsü haricinde kumsal bomboş. Okyanus bir çiftlik göleti kadar durgun ve Afrika kıyıları sanki ufkun az ilerisindeymiş gibi duruyor.

Şansımız yaver gitmiyor. Dört tekerli araçlarla onca yol katedip North Edisto Irmağı'nın Botany Island'ı zengin emekliler için tasarlanmış lüks ve güvenlikli sitelerden oluşan, bir golf ve tenis kasabası durumundaki Seabrook Island'dan ayırdığı yere geliyoruz; fakat tek bir yerde sürünme belirtisi görmüyoruz. Sıfır. Hiçbir şey yok. Elimiz boş dönüyoruz. Hevesim kırılıyor.

Derken, şansımız açılıyor. Dönüş yolunda Chris Salmonsen'e rastlıyoruz. Kendisi Judy'nin bitişiğindeki kumsaldan sorumlu, bir yaban hayat biyoloğu. Konuşmaya başlıyoruz ve ona Judy, Sherri ve April gibi kaplumbağa gönüllüsü insanlarla ilgilendiğimi anlattığımda, Chris tebessüm ediyor ve onlarsız işini yapmasının mümkün olmadığını söylüyor. Daha sonra buluşmak üzere anlaşıyoruz. Chris insan ve denizkaplumbağası ilişkisi hakkında beni bilgilendirecek.

Kırk altı yaşında olan Chris temel çevre eğitimi almış, Teksas, Florida ve South Carolina'daki kaplumbağa gönüllüleriyle birlikte çalışmış.

"Bana kaplumbağaseverleri anlatsana."

Dediğine göre, bunlardan bazıları –genellikle erkek olanlar– ATV'lerle kumsalda bir aşağı bir yukarı hız yapmaya bayılan insanlardır. Onlar çoğu zaman fazla uzun ömürlü olmazlar. Ciddi gönüllülerinin büyük bölümü kadınlardan oluşur.

Chris şunları söyler: "Gönüllülerden pek çoğunun hayatında doldurma ihtiyacını hissettikleri bir boşluk vardır ve kaplumbağalar onların bu boşluğu doldurmasına yardımcı olur. Pazarları kiliseye gitmekten farkı yoktur bunun. Onların dini de budur."

Judy'nin bana kelimesi kelimesine aynı şeyi söylediğinden bahsediyorum.

Chris'in dediğine göre, Judy bazı gönüllülerden farklı bir insan. Judy'nin hayatında bir sürü şey olup biter. Kaplumbağaları kurtarmak yaptıklarından sadece biridir. Judy aynı zamanda bir işyerini yönetir ve bir sanatçıdır.

Chris sözlerine devam ediyor. "Bu elbette bütün gönüllüler için geçerli değil. İçlerinden bazıları tamamıyla saplantılı tipler. Sürekli kaplumbağa tişörtleri giyerler ve evlerinin her yanı kaplumbağa şeklinde eşyalarla doludur. Kaplumbağasever olduklarını herkesin bilmesini arzularlar. Bu onların *kimliğidir*."

Sonra Chris bana Teksas'ta kaplumbağa kurtarıcısı olarak çalışan bir kadınla yediği akşam yemeğinden bahsediyor. Chris karides spesiyal sipariş ettiğinde kadın hüngür hüngür ağlamaya başlamış. Sonradan, iribaş denizkaplumbağalarının karides ağlarından kaçmasına yardımcı olan TED'lerin[7] –kaplumbağa dışarıda tutma aygıtları– kullanımıyla ilgili olarak kadının yerel karides avcılarıyla kavgaya tutuştuğu ortaya çıkmış. Kadın, TED'lere rağmen her karides kokteylinin ölü bir iribaş demek olduğu kanaatindeymiş.

Ertesi gün şafak sökerken yine ayaktayım; bu kez Chris ve gönüllüleriyle birlikte etrafı kolaçan edeceğim. Gönüllüler, haftanın beş günü göreve çıkan Rosa adındaki bir üniversite öğrencisinden ve kolum kadar uzun bir telefoto merceği taşıyan Marie adındaki bir

7 Turtle Excluder Device. (ç. n.)

fotoğrafçıdan oluşuyor. Rosa'nın ATV'sine atlıyorum ve bataklığın yanındaki yumuşak ve yaş araziden geçerek yola koyuluyoruz. Bugün, bataklık arazideki keçiyolunda böcekler gerçekten fena – *Afrika Kraliçesi* derecesinde fenalar. Giysilerimizin üzerinden sokuyorlar; mütemadiyen beysbol kasketlerimizle onlara vurup duruyoruz. Rosa'nın bacağından aşağı, ince bir sızıntı halinde kan akıyor.

Kumsaldan aşağı doğru gidiyoruz ve sadece dört yüz metre sonra, yerde ilk sürünme izini görüyoruz. Onu ilk önce Rosa seçiyor ve bu da, yuva boşluğuna giden deliği onun bulacağı anlamına geliyor. Rosa sondalardan birini alıp işe koyuluyor. Yuva boşluğuna çıkan daracık tünelin yerini saptamak için sondayı kullanırsınız. Tüneldeki kumlar onu çevreleyen zemindekine nazaran daha gevşekçe iç içe geçmişlerdir. Sondayla araştırma hassas bir işlemdir; sondanın ucunu kumun içlerine gömmek için yeterli basınç uygulamanız gerekir. Fakat buna çok fazla ağırlık bindirir ve yuva deliğindeki gevşek yapılı kumlara isabet ederseniz, sonda yuva boşluğunun içlerine kadar sokulacak ve yumurtalardan bazılarını adeta şişe geçirecektir. Sonda araştırması mahir bir dokunuş ister; yumurta kayıplarının takriben % 10'una sondalar yol açmaktadır.

Rosa tüneldeki gevşek yapılı kumları hissedene kadar, altmış santimetre çapındaki bir alanın sondayla tekrar tekrar ve özenle araştırılması on beş dakika sürüyor. Aradığının ne olduğuna dair bir his geliştirebilmem için Rosa sondayı elime tutuşturuyor. İlk önce, sondayı tünelin bitişiğindeki kuma batırıyorum. Milim ilerlemiyor. İki buçuk santimetre öteye götürüyorum, tekrar bastırıp aşağı itiyorum ve tam isabet – tünelin içindeki gevşek kum derhal çözülüveriyor. Chris ellerinin ve dizlerinin üstüne çöküyor ve tek eliyle kumu kazmaya başlıyor. Yumurtalara erişene kadar kolunun tamamı kumun içinde kayboluyor. Yumurtayı hissetmek için kolumu deliğe sokmamı söylüyor. Yumurtanın bir timsah yumurtası misali, deriyi çağrıştıran bir yapısı var ve bir şekilde canlıymış hissini veriyor.

Tüneli tepesine kadar tekrar kumla dolduruyoruz ve Chris yuvaya bayrak asıyor, GPS koordinatlarını not alıyor ve verileri defterine kaydediyor. Ofisine döndüğünde bunları bilgisayarına girecek ve veriler on iki saat içinde çevrimiçi olacak. Yeniden ATV'lerimize atlıyoruz ve Chris az sonra başka bir sürünme belirtisi görüyor.

Sondayı kaptığı gibi gidiyor. Sondaj işlemini gerçekleştiriyoruz ve tekrar yola düşüyoruz. Biraz başım dönüyor. İki yuva bulduk ve galiba ben de denizkaplumbağası hummasına yakalandım.

Birkaç hafta sonra Botany Island'daki gönüllü programını koordine eden Meg Hoyle ile buluşmayı başarıyoruz. Kendisinden Judy, Rosa, Sherri ve April gibi insanları hayatta belki de hiç görmeyecekleri hayvanlara –üreme yaşına gelmeden çok önce yırtıcı hayvanların midesine inmelerine kesin gözle bakılabilecek varlıklara– yardım etmek için, sabahın köründe yataktan kaldıran ve onları yuvaları kazmaya, hava gölgede otuz sekiz dereceyken sokan sineklerle mücadele etmeye ve eve çürük yumurta gibi kokarak dönmeye yönelten şeyin ne olduğunu bana anlatmasını istiyorum.

Meg şunları söylüyor: "Bazen ben kendim bile anlamıyorum bunu. Gönüllülerden bazıları sabahlar boyu kumsalda yürür ve bütün bir yaz topu topu on iki yuvaya rast gelebilirler. Sabahların çoğunda asla yerdeki sürünme belirtilerine rastlamayacaklardır ve içlerinden pek çoğu bütün sezon boyunca tek bir kaplumbağa görmeyecektir. Yine de, bu insanlar asla pes etmezler. Uzak düştüğümüz doğal yaşamla bağ kurmalarını sağlayacak bir şey aramaktadır onlar. Hepimizin hayvanlarla ve dış mekânlarla o tarz bir bağlantı kurmaya ihtiyacımız var."

GÜNDELİK HAYATIN ANTROZOOLOJİSİ

Meg haklı. Birçok insan hayvanlarla ve doğayla bağ kurma ihtiyacı hisseder. Fakat bu ihtiyaç hepimizde farklı derecelerde kendisini gösterir. Michael Mountain gibi mutfağını istila eden karıncaları öldürmeyecek fazla insan yoktur. Gelgelelim, sürüyle Judy Muzzi vardır; işleri ve aileleri olan, hayvanlarla bağ kurmak için elinden geleni azar azar yapan ve başka türlerle etkileşimlerindeki tutarsızlıklardan özel olarak rahatsızlık duymayan insanlardır bunlar. Farazi bir treni yalpalayarak yaşlı bir adamın yahut soyu tükenmekteki bir grup şempanzenin üzerine gönderecek kolu çekip çekmemek konusuna çok fazla kafa patlatmazlar. Hayvan özgürlüğüne giden doğru yolun Bentham'dan mı, yoksa Kant'tan mı geçtiği meselesini hiç dert etmezler. Ayrıca, et yemeyi reddetip deri ayakkabı giyerken suçluluk hissetmezler.

Ben de zaman içinde kendi riyakârlıklarımı –büyük olçüde– kabul eder hale geldim. İçimdeki hödük (her ne kadar kızımın zaman zaman bir alacalı sincabı ya da bir uzun kuyruklu ispinozu öldürdüğünü bilsem de) Tilly'yi bütün gün eve hapis tutmaktansa onun dışarı çıkmasına izin vermemin daha iyi olduğunu söyler. Hödük aynı zamanda mangal ocağında ağır ağır pişen etteki nadide lezzetin, filetosuna karabiber özlü kuru marinasyon tozunu boca edeceğim domuzun ölümünü de bir şekilde haklı çıkardığını söyler.

Yine de, ahlaki sezgilerde değişiklikler olur ve hödük ile ben yeni anlaşmalar yaparız. Dağdaki bir çaydan oltayla kahverengi bir alabalığı çekmek bana artık zevk vermez olduğunda balık tutmayı bırakmıştım. Artık dana eti yemiyorum; yöremizde yetişen yumurtaları satın alıyoruz ve "serbest gezen" bir tavuk için daha fazla para ödemeye karşı değilim; çünkü onun standart bir Cobb 500'e kıyasla daha iyi bir hayat sürdüğünü duşünmek işime gelir. Ve eski bir horoz dövüşçüsü geçenlerde onunla beraber Kentucky'de düzenlenen beş horozlu bir derbiye gelmek isteyip istemediğimi sorduğunda adama teşekkür edip gelmek istemediğimi söyledim.

İnsan ile hayvan arasındaki etkileşimler üzerine çalışmaya başladığım ilk dönemde bu sayfalarda anlattığım bariz ahlaki tutarsızlıklardan rahatsızlık duymuştum: Süklüm püklüm bir ifadeyle bana et yedikleri itirafında bulunan vejetaryenler; horozlarına olan aşklarını ilan eden horoz dövüşçüleri; sahip oldukları köpek cinsini iyileştirme arzuları genetik açıdan kusurlu hayvanların nesiller boyu ortaya çıkmasına yol açan, safkan köpek sevdalıları; kurtardıklarını iddia ettikleri ve pislik içinde yaşayan canlılara tarifi imkânsız acılar yaşatan istifçiler. Zaman içinde bu tür çelişkilerin anormallik ya da riyakârlık olmadığı kanaatini besler hale geldim. Aslında, bunların önüne geçmek olanaksızdır. Ve insan olduğumuzu gösterirler.

Princeton'daki İnsani Değerler Merkezi direktörü Kwame Anthony Appiah'a hayatını nasıl kazandığı sorusu kimi zaman yöneltilir. Appiah, felsefeci olduğu cevabını verdiğinde bir sonraki soru genellikle "Peki, o halde hayat felsefeniz nedir?" olur. Onun standart yanıtıysa "Benim hayat felsefem, her şeyin sandığınızdan çok daha karmaşık olduğu," şeklindedir.

Yeni antrozooloji biliminin olanca açıklığıyla gösterdiği şey, hayatımızdaki hayvanlara –sevdiklerimize, tiksindiklerimize ve yediklerimize– karşı tutumlarımızın, davranışlarımızın ve onlarla ilişkilerimizin de, aynı şekilde, sandığımızdan çok daha karmaşık olduğudur.

Teşekkür

Aktivistlerden zoologlara kadar, dünyalarını yakından incelememe izin veren ve başka türlerle bağlantılarına dair naif sorumlarımı cevaplandıran çok sayıda hayvansevere içten şükranlarımı sunarım.

Kitabın birtakım bölümleriyle ilgili olarak geribildirim sağlayan kişiler arasında Jonathan Balcombe, Mihaly Bartalos, Marc Bekoff, Alex Bentley, Candace Boan-Lenzo, Leo Bobadilla, Larry Carbone, Merritt Clifton, Jane Coburn, Chris Coburn, Karen Davis, Judy DeLoache, Bev Dugan, Leah Gomez, John Goodwin, Sam Gosling, Che Green, Joshua Greene, Katherine Grier, Liz Hodge, Leslie Irvine, Wes Jamison, Rebecca Johnson, Sarah Knight, Kathy Kruger, Laura Maloney, Lori Marino, Ádám Miklósi, Michael Mountain, Jim Murray, David Nieman, Emily Patterson-Kane, Scott Plous, Andrew Rowan, Kathy Rudy, Boria Sax, Ken Shapiro, Michael Schafer, Harriet Shields, Jeff Spooner, Craig Stanford, Samantha Strazanac, Michael Randolph, Lee Warren, Erin Williams, Richard Wrangham, Steven Wise, Clive Wynne ve Steve Zawitowski vardır. Morgan Childers, Sue Grider ve Western Carolina Üniversitesi'ndeki Hunter Kütüphanesi personeli, referansları ve kitap metnini hazırlarken imdadıma yetiştiler.

Uzun yıllar boyunca akademik yuvam, geleneksel akademik sınıflandırmaların ötesine geçen hevesli bir araştırmacı grubuna ev sahipliği yapan International Society for Anthrozoology olmuştur. İnsan ile hayvan ilişkileri çalışmasına verdikleri destekten ve katkılardan dolayı Arnie Arluke, Alan Beck, Ben ve Lynette Hart, Anthony Podberscek ve James Serpell'a özellikle teşekkür borcum var. Uzun zamandır akıl hocam ve dostum olan etolog Gordon Burghardt'a da pek çok şey borçluyum. Alışılmış kalıpların dışında düşünmekte hiç zorlanmıyormuş izlenimini veren psikologlar Paul Rozin ve Jon Haidt, ahlak psikolojisine dair görüşlerimi derinden etkilediler.

David Henderson ve Chris Diehm hayvan hakları felsefelerindeki çetrefil kısımların benim gözümde aydınlığa kavuşmasına

yardımcı oldular. Rob Bass ve Gail Dean pek çok bölümü okudular ve onların içgörüsü ve eleştirileri sayesinde kitap çok daha iyi hale geldi. Sylva, North Carolina'daki City Lights Kitabevinden Joyce Moore hayvanlar hakkında tutarlı düşünmenin neden bu kadar zor olduğu konusundaki bir kitabın yayıncıların ilgisini gerçekten çekebileceğine beni inandırdı. Edebi ilham ihtiyacı hissettiğimde ise Harry Greene, Robert Sapolsky, Elmore Leonard ve Merle Haggard'dan destek aldım.

Yazar temsilcilerim Jennifer Gates ve Rachel Sussman'ın gayretleri olmasaydı bu kitap yayımlanamazdı. Jennifer zihnimde yeni yeni filizlenen (başka bir yazar temsilcisinin "Hiç kimse o konuya dair bir şey okumak istemez," diyerek değerlendirdiği) fikirdeki potansiyeli gördü. Rachel, iyi bir kitabın bir ilginç anekdotlar toplamından daha fazlası olduğunu sürekli, nazikçe kafama sokmaya çalışarak bu kitabın özünü oluşturan tasarıyı biçimlendirmek için bıkmadan yorulmadan çalıştı. Harper'daki editör kadrosu her bakımdan bir rüya takımıydı. Genel yayın yönetmeni Gail Winston mükemmel bir yönetici. Buna ihtiyaç duyduğum anlarda beni dizginledi ve kafamın içindeki "Okurlarının akıllı olduklarını hiç unutma," diyen küçük ses oldu. Cümleler, doğru soruları yönelten Amy Vreeland'in becerikli elleri sayesinde daha iyi hale geldiler. Jason Sack kitap metnini ürettiğim süreçte, yol gösterirken ustalığını konuşturdu. Yayıncı Jonathan Burnham kitabın mesajını derhal anladı ve ek bir bölüme ihtiyacı olduğunu bilecek içgörüye de sahipti.

Western Carolina Üniversitesi'nin Psikoloji Bölümündekilerden daha iyi meslektaşlar bulmam imkânsızmış. En son köpek cinsi grafiğini elimde sallayarak ya da karşıma çıkan yeni bir araştırma makalesine veryansın ederek ofislerine daldığımda bana hâlâ olağanüstü derecede hoşgörülü davranmayı sürdürüyorlardı. Yirmi yıl boyunca Bruce Henderson ve David McCord bilimsel yazılarımın müsveddesini okuyarak yanlış tarafa yöneldiğimin farkına varmamı sağladılar. Araştırmalarımın büyük kısmı Western Carolina Üniversitesi'ndeki lisansüstü ve lisans öğrencilerinin işbirliğiyle gerçekleştirilmiştir. Onların da benim kadar keyif aldıklarını umut ediyorum.

Bir kitap yazmak insanı delirtebilir ve dostlarımın ufak tefek yardımları sayesinde güçlüklerin üstesinden gelmeyi başardım - doğrusunu isterseniz, onlardan çok yardım aldım. Kadim kanocu

arkadaşlarım hangi zamanlarda kendimi akıntıya bırakmam gerektiğini bana hatırlatmak suretiyle olayı bütünselliği içinde ele almamı sağladılar. Neredeyse on beş yıldır yaptığım gibi, başını olağanüstü kemancı Ian Moore'un çektiği şahane müzisyenlerden oluşan bir kadroyla Guadalupe's Restaurant ve Spring Street Café'de her perşembe gecesi eski dağ müziklerini çalarak gücüme güç katım. Ve keçi etli (zulümden azade) taco'lar ve bira için Jen ile Fay'e teşekkürler. Sugar Creek'in yukarı taraflarındaki küçük bir çiftlik evine taşındığımızda tanıştığım Mac Davis'e özel teşekkürlerimi sunarım. Kendisi yolun öbür tarafındaki tütün tarlasını bir katırla sürmekteydi. Aradan otuz beş yıl geçti ve ben hâlâ ona ait olan ve çoğu bu kitapta kendilerine yer bulan fikirleri kullanmaya devam ediyorum.

Bodrum kattaki dağınık bir ofiste, basım yığınlarının ve içinde soğuk ve ekşimtırak kahve bulunan fincanların arasına gömülmüş vaziyette geçirdiğim aylar süresince ailem bana olağanüstü bir destek verdi. Erkek kardeşim, kız kardeşim ve annem benim daimi cesaret kaynaklarımdır. Ömür boyu işbirliği yaptığım kişi, eşim Mary Jean'dir; kendisi ilişkimizin ilk zamanlarında kızgın anne timsahların çocuklarını korumak için, insan türünden davetsiz bir misafire gerçekten saldırabileceğini göstererek metanetini ispatlamıştır. Daha yakın dönemdeyse, hiç şikâyet etmeden en az altı kere bu kitaptaki her bir cümleyi okumuş ve genel anlamda akıl sağlığımı korumamı sağlamıştır. O bir tanedir. Hepsi de iyi yazarlar olan çocuklarımız Adam, Katie ve Betsy büyük bir neşeyle kitaptaki bölümleri eleştirmişlerdir. "Baba, bu cümle berbat" tarzındaki dürüst öneriler konusunda onlara daima güvenebileceğimi biliyorum.

Son olarak, pek çok uykulu öğle sonrasını bir sallanan sandalyede yatıp bana yarenlik ederek ve benim yazı yazmamı seyrederek geçirmiş, hayvanları niçin hayatımıza soktuğumuzu bana hatırlatırcasına arada bir karnını okşayayım diye miyavlamış olan Tilly de bir Kıtırlı Somon Ödül Maması'nı hak ediyor.

Okuma Önerileri

ANTROZOOLOJİ

Arluke, A., ve Bogdan, R., *Beauty and the Beast: Human-Animal Relationships as Revealed in Real Post Cards*, Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2010.

Bekoff, M., (ed.), *Encylopedia of Human-Animal Relationships*, Westport, CT: Greenwood Press, 2007.

Kalof, L., *Looking at Animals in Human History*, London: Reaktion Books, 2007.

Ritvo, H., *The Animal Estate: The English and Other Creatures in the Victorian Age*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989.

Serpell, J., "In the Company of Animals: A Study of Human-Animal Relationships", Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1996.

PSİKOLOJİ VE İNSAN İLE HAYVAN ETKİLEŞİMLERİ

Bulliet, R.W., *Hunters, Herders and Hamburgers: The Past and Future of Human-Animal Relationships*, New York: Columbia University Press, 2005.

Haraway, D.J., *When Species Meet*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008.

Melson, L.G., *Why the Wild Things Are: Animals in the Lives of Children*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001.

Wilson, E.O., Biophilia: *The Human Bond with Other Species*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.

EVCİL HAYVANLAR

Anderson, P.E., *The Powerful Bond between Pets and People*, Westport, CT: Praeger, 2008.

Grier, K.C., *Pets in America: A History*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2006.

Irvine, L., *If You Tame Me: Understanding Our Connection with Animals*, Philadelphia, PA: Temple University Press, 2004.

Zawitowski, S., *Companion Animals in Society*, Clifton Park, NY: Thompson Delmar Learning, 2008.

KÖPEKLER

Coppinger, R., ve Coppinger, L., *Dogs: A New Understanding of Canine Origin, Behavior and Evolution*, Chicago: University of Chicago Press, 2002.

Horowitz, A., *Inside of a Dog: What Dogs See, Smell and Know*, New York: Scribner, 2009.
McConnell, P.B., *The Other End of the Leash: Why We Do What We Do around Dogs*, New York: Ballantine Books, 2002.
Miklósi, A., *Dog Behavior, Evolution, and Cognition*, New York: Oxford University Press, 2007.
Sanders, C., *Understanding Dogs: Living and Working with Canine Companions*, Philadelphia, PA: Temple University Press, 1999.
Schaffer, M., *One Nation under Dog*, New York: Henry Holt, 2006.
Serpell, J., *The Domestic Dog: Its Evolution, Behavior and Interactions with People*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1995.

CİNSİYET

Baron-Cohen, S., *The Essential Difference: The Truth about the Male and Female Brain*, New York: Basic Books, 2003.
Donovan, J. and Adams, C.J., *Beyond Animal Rights: A Feminist Caring Ethic for the Treatment of Animals*, New York: Continuum, 1996.
Luke, B., *Brutal: Manhood and the Explotation of Animals*, Chicago: University of Illinois Press, 2007.

ET

Adams, C.J., *The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory*, New York: Continuum Publishing Group, 2000.
Eisnitz, G.A., *Slaughterhouse: The Shocking Story of Greed, Neglect and Inhumane Treatment Inside the U.S. Meat Industry*, Amherst, NY: Prometheus Books, 2007.
Foer, J.S., *Eating Animals*, New York: Little, Brown and Company, 2009.
Maurer, D., *Vegetarianism: Movement or Moment?* Philadelphia, PA: Temple University Press, 2002.
Pollan, M., *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals*, New York: Penguin, 2006.
Singer, P. ve Mason, J., *The Ethics of What We Eat: Why Our Food Choices Matter*, Emmaus, PA: Rodale Press, 2006.

TAVUKLAR

Davis, K., *Prisoned Chickens, Poisoned Eggs: An Inside Look at the Modern Poultry Industry*, Summertown, TN: Book Publishing Company, 2009.
Dundes, A., *The Cockfight: A Casebook*, Madison: University of Wisconsin Press, 1994.
Smith, P., ve Daniel, C., *The Chicken Book*, Athens: University of Georgia Press, 2000.

FARELER VE BİLİM

Birke, L., Arluke, A., ve Michael, M., *The Sacrifice: How Scientific Experiments Transform Animals and People*, West Lafayette, IN: Purdue University Press, 2008.

Blum, D., *The Monkey Wars*. New York: Oxford University Press, 1995.

Morrison, A.R., *An Odyssey with Animals: A Veterinarian's Reflections on the Animal Rights and Welfare Debate*, Oxford, UK: Oxford University Press, 2009.

Rudacille, D., *The Scalpel and the Butterfly: The War between Animal Research and Animal Protection*, New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2000.

TUTARLILIK VE ETİK

Balcombe, J., *Second Nature: The Inner Lives of Animals*, New York: Palgrave MacMillan, 2010.

Bekoff, M., ve Pierce, J., *Wild Justice: The Moral Lives of Animals*, Chicago: University of Chicago Press, 2009.

Hauser, M.D., *Moral Minds: How Nature Designed Our Universal Sense of Right and Wrong*, New York: HarperCollins, 2006.

Kazez, J.K., *Animalkind: What We Owe to Animals*, Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010.

Singer, P., *Animal Liberation: A New Ethics for Our Treatment of Animals*, New York: Avon, 1990.

Wynne, C.D.L., *Do Animals Think?* Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004.

Notlar

9 *Marc Bekoff* 16 Mayıs 2009'da Orland, Kaliforniya'daki Farm Sanctuary Hoe Down konuşması (www.farmsanctuary.org).

14 *bütün Felidae ailesi üyelerinin hayatta kalmak için et yediği* Kediler, köpeklerin aksine, sağlıklı kalabilmek için et yemeye ihtiyaç duyar. Kediler ve köpekler arasındaki beslenme gereksinimleri karşılaştırması için, bkz. Legrand-Defretin, V. (1994). Differences between cats and dogs: A nutritional view. *Proceedings of the Nutrition Society*, 53, 15-24.

14 *kediler eğlence amaçlı öldüren canlılardır,* Crook, K. R., & Soule, M. E. (1999). Mesopredator release and avifaunal extinction in a fragmented system. *Nature*, 400, 563-566. Ayrıca bkz. Woods, M., McDonald, R. A., & Harris, S. (2003). Predation of wildlife by domestic cats (*Felis catus*) in Great Britain. *Mammal Review*, 33 (2), 174-188.

14 *Kansas'ta bir grup kedi sahibi* Stuchhury, B. (2007) *Silence of the songbirds: How we are losing the world's songbirds and what we can do to save them.* Toronto: Harper Collins.

17 *penisinde bir kemik* Penis kemiği *baculum* ya da *os penis* olarak adlandırılır. Penis kemikleri memelilerin pek çok türünde bulunur ve buna primatlar da dahildir. Farklı hayvanlarda bu kemikler boyut ve biçim bakımından büyük çeşitlilik gösterir. Niçin bazı türlerde büyük kemiklerin, diğerlerinde küçük kemiklerin bulunduğu ve içlerinde insanların da yer aldığı bazılarında hiç kemik bulunmadığı evrimsel bir sır olarak gizemini korumaktadır. Ramm, S.A. (2007). Sexual selection and genital evolution in mammals: A phylogenetic analysis of baculum length. *American Naturalist*, 169, 360-369.

19 *4,5 milyon Amerikalı, köpekler tarafından ısırılmakta* Sacks. J. J., Kresnow, M., & Houston, B. (1996). Dog bites: How big a problem? *Injury Prevention*, 2 (1), 52-54. Sacks, J. J., Sinclair, L., Gilchrist, J., Golab, G. C., & Lockwood, R. (2000) Amerika Birleşik Devletleri'nde insanlara ölümcül saldırılarda bulunan köpek cinsleri. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 217 (6), 836-840.

19 *köpekgillerin tren faciası* Serpell, J.A. (2003). Anthropomorphism and anthropomorphic selection: Beyond the "cute response." *Society & Animals*, 11 (1), 83-100.

21 *yüzlerce incecik süpermarket tabloidinin eski sayıları* Herzog, H. A., & Galvin, S. L. (1992). Animals, archetypes, and popular culture: Tales from the tabloid pres. *Anthrozoös*, 5, 77-92.

21 *"sorunlu orta yer"* Donnelley, S. (1989). Speculative philosophy, the troubled middle, and the ethics of animal experimentation. Hastings Center Report, 19, 15-21.

25 *Clifton, Flynn*, sosyolog Flynn, C. (2008). *Social creatures: A human and animal studies reader*. Brooklyn, NY: Lantern Books. (p.xiv).

27 *araştırmamızı yayımlayan birkaç dergi* İnsan ile hayvan ilişkilerine geniş yer ayıran önde gelen dergiler *Anthrozoös* ve *Society and Animals* olmaktadır.

27 *International Society for Anthrozoology* Kuruluşun web sitesi www.isaz.net adresindedir.

28 *Hayvan destekli terapi* Hayvan destekli terapi konusundaki yakın dönemli araştırmaları genel hatlarıyla incelemek için, bkz. Fine, A. H. (ed.) (2008). *Handbook on animal-assisted therapy: Theoretical foundation and guidelines for practice*. New York: Elsevier.

29 *AAT'nin etkisini değerlendirmek üzere yapılmış kırk dokuz yayımlanmış çalışma* Nimer, J., & Lundahl, B. (2007). Animal-assisted therapy: a meta analysis. *Anthrozoös*, 20 (3), 225-238.

29 *yunusların şifa verici güçleri konusunda ortaya atılan iddiaların çoğu fazla abartılıdır*. Bkz, örneğin, Cochrane, A. & Callen, K. (1992). *Dolphins and their power to heal*. Rochester, VT: Healing Arts Press.

30 *Hawthorne Works* Bir psikoloji tarihi uzmanı olan Jim Goodwin'e göre, Hawthorne çalışmalarının az bilinen bir siyasi arka planı vardır. Çalışmanın asıl amacı, yönetimin fabrika çalışanlarını işlerinden memnun vaziyette tasvir etmek ve bu şekilde sendikalaşmanın önüne geçmek istemesi olabilirdi. Goodwin, C. J. (2008). *A history of modern psychology* (3rd ed.). New York: J. Wiley.

31 *Bir grup Alman araştırmacı* Brensing, K. Linke, K., & Todt, D. (2003). Can dolphins heal by ultrasound? *Journal of Theoretical Biology*, 225 (1), 99-105.

32 *her birinin metodolojik bakımdan kusurlu olduğu sonucuna varmışlardır* Marino, L. & Lilienfeld, S.O. (1998). Dolphin-assisted therapy: Flawed data, flawed conclusions. *Anthrozoös*, 11 (4), 194-200. Marino, L. & Lilienfeld, S.O. (2007). Dolphin-assisted therapy: More flawed data and more flawed conclusions. *Anthrozoös*, 20, 239-249. Tracy Humphries de benzer bir sonuca varmıştır. Humphries, T.L. (2003). Effectiveness of dolphin-assisted therapy as a behavioral intervention for young children with disabilities. *Bridges*, 1 (6), 1-9.

33 *travmatik yaralar aldığını* Mazet, J. A., Hunt, T. D. & Zoccardi, M. H. (2004). *Assessment of the risk of zoonotic disease transmission to marine mammal workers and the public*. Final report. United States Marine Mammal Commission, RA No. K005486-01.

34 *Aruba Marine Mammal Foundation tarafından kamuya açıklanan bir mektupta* Smith, B. A. (2007). Letter of DAT founder. (Retrieved August 28, 2008.) www.arubammf.com/truth_about_dolphin_assisted_therapy

34 *Paranızı boşa harcamayın; bir yunusu kurtarın* İnsanlar ve yunuslar arasındaki ilişkiler hakkında ilgi çekici bir genel değerlendirme için, bkz. Kudzinski, K. M., & Frohoff, T. (2008). *Dolphin mysteries: Unlocking the secrets of communication*. New Haven, CT: Yale University Press.

35 *insanlar gerçekten köpeklerine mi benzer* Coren, S. (1999). Do people look like their dogs? *Anthrozoös*, 12, 111-114. Roy, M. M., & Christenfeld, N. J. (2004). Do dogs resemble their owners? *Psychological Science*, 15 (5), 361-363. Payne, C., & Jaffe, K. (2005). Self seeks like: Many humans choose their dog pets following rules used for assortative mating. *Journal of ethology*, 23 (1), 15-18; Devlin, K. (April 3, 2009) Dog owners do look like their pets, say psychologists. *Telegraph* (London); Nakajima, S., Yamamoto, M. & Yoshimoto, N. (2009). Dogs look like their owners: Ratings of dogs with racially homogenous owner portraits. *Anthrozoös*, 22 (2), 173-181.

39 *bazı kişisel tercihlerimiz kişilik özelliklerimize dair muhtelif yönleri açığa çıkarır, oysa aynısı başka tercihlerimiz için geçerli değildir* Gosling'in araştırmadaki yaklaşımı yaratıcı bir evrim psikolojisi, kişilik teorisi ve hayvan davranışı karmasıdır. En son araştırmalarını Gozlab web sitesinden takip edebilirsiniz: homepage.psy.utexas.edu/homepage/faculty/gosling/index.htm.

39 *Gosling ve Anthony Podberscek* Podberscek, A. L. & Gosling, S. D. (2005). Personality research on pets and their owners: Conceptual issues and review. A. Podberscek, E. S. Paul, & J. A. Serpell (editörler), *Companion animals and us: Exploring the relationships between people and pets* (s. 143-167). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

40 *527 kedisever kişilik testini yapmıştır* Gosling, S. Sandy, C. J., & Potter, J. (basın). Personalities of self-identified "dog people" and "cat people". *Anthrozoös*.

41 *Birtakım bilim insanları gaddarlığın kökeninin evrim tarihimizde bulunabileceği* Örneğin, Victor Nell gaddarlığın insandaki yırtıcı içgüdülerin doğal uzantısı olduğu savını geliştirmiştir. Nell, V. (2006). Cruelty's rewards: The gratifications of perpetrators and spectators. *Behavioral and Brain Sciences*, 29, 211-224.

41 *Antropolog Margaret Mead* Bu alıntı. Lockwood, R., & Hodge, G. R. (1998) sayfa 80'den aktarılmıştır. The tangled web of animal abuse: The links between cruelty to animals and human violence. R. Lockwood & F. R. Ascione (editörler), *Cruelty to animals and interpersonal violence* (s. 77-82). West Lafayette, IN: Purdue University Press.

42 *Öte yandan, başka antrozoologlar onlar kadar emin değildirler* Bu konuya giriş olarak bkz. makaleler Lockwood, R., & Ascione, F. R. (1998). *Cruelty to animals and interpersonal violence: Readings in research and application*. West Lafayette, IN: Purdue University Press. Bu alanda yapılmış halihazırdaki araştırmaları gözden geçirmek için, bkz. Ascione, F. R. & Shapiro, K. (2009). People and animals, kindness and cruelty: Research directions and policy implications. *Journal of Social Issues*, 65, 569-587.

42 *Psikiyatr Alan Felthous ve Stephen Kellert* Felthous, A. R., & Kellert, S. R. (1986). Violence against animals and people: Is aggression against living creatures generalized? *The Bulletin of American Academy of Psychiatry and the Law*, 14 (1), 55-69.

43 *"Bir köpek yavrusunu dövdüm, sanıyorum sırf kudretin tadına varmak adına"* Bu alıntının bulunduğu kaynak, Blakemore, C. (February 12, 2009) Darwin understood the need for animal tests. *Times (London)* Online: www.timesonline.co.uk/tol/comment/columnists/guest_contributors/article5711912.ece

43 Link tarafından desteklenen halka açık sunumlar genellikle efsanevi trajedi anlatılarıyla başlar Bkz. örneğin, Lockwood, R., & Hodge, G. R. (1998). The tangled web of animal abuse: The links between cruelty to animals and human violence. R. Lockwood & F. R. Ascione (editörler), *Cruelty to animals and interpersonal violence* (s. 77-82). West Lafayette, IN: Purdue University Press.

43 *Seri cinayetlerden oluşan 354 vaka* Bu çalışmadaki araştırmacılar 354 seri katilden % 21'inin geçmişinde hayvanlara eziyetin söz konusu olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Erkek üniversite öğrencileriyle yapılan pek çok çalışmada da hayvanlara eziyet % 20 ila 30 aralığında bulunmuştur. Seri katil verileri raporlaması, Wright, J. & Hensley, C. (2003). From animal cruelty to serial murder: Applying the graduation hypothesis. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 47, 71-88.

43 *Okullardaki ateş açma olayları* Okullarda ateş açma olaylarına karışanların geçmişinde hayvanlara eziyetin söz konusu olduğu iddiası National District Attorneys Association tarafından dile getirilmiştir (communities.justicetalking.org/blogs/day17/archive/2007/08/14/animal-abuse-its-association-with-other-violent-crimes.aspx). Okullarda ateş açma olaylarına karışanların gerçek profili için, bkz. Vossekuil, B., Fein, R., Reddy, M., Borum, R., & Modzeleski, W. (2000). *The final report and findings of the Safe School Initiative: Implications for the prevention of school attacks in the United States*. Washington, DC: United States Secret Service.

44 *Link tarzı düşüncenin daha kuvvetli bir versiyonu, şiddeti derecelendirme hipotezi olarak adlandırılır* Bu fikir zaman zaman, artan oranlılık tezi olarak da tabir edilir. Beirne, P. (2004). From animal abuse to interhuman violence? A critical review of the progression thesis. *Society and Animals*, 12 (1), 36-65.

45 *Arnold Arluke'un yönetimindeki bir grup araştırmacı* Arluke, A., Levin, J., Luke, C., & Ascione, F. (1999). The relationship of animal abuse to violence and other forms of antisocial behavior. *Journal of Interpersonal Violence*, 14 (9), 963-975.

46 *sayılar şiddete eğilimli oldukları fikrini desteklemez* Patterson-Kane, E. G., & Piper, H. (2009). Animal abuse as a sentinel for human violence: A critique. Journal of Social Issues. Lea, S. R. G. (2007). *Delinquency and animal cruelty: Myths and realities about social pathology*. New York: LFB Scholarly Publishing, LLC.

46 *Mülakat yaptığı öğrenciler balıkları zehirlemiş* Arluke, A. (2002). Animal abuse as dirty play. *Symbolic Interaction*, 25 (4), 405-430.

46 *yakın dönemli bir araştırmada* Gupta, M. E. (2006). *Understanding the links between intimate partner violence and animal abuse: Prevalence, nature, and function*. Yayımlanmamış doktora tezi, University of Georgia, Athens, GA.

47 *Gitgide artan sayıda araştırmacı* Bkz., örneğin, Piper, H. (2003). The linkage of animal abuse with interpersonal violence: A sheep in wolf's clothing? *Journal of Social Work*, 3 (2), 161-176. Irvine, L. (2008). Delinquency and animal cruelty: Myths and realities about social pathology. *Contemporary Sociology: A Journal of Reviews*, 37 (3), 267-268. Taylor, N., & Signal, T. (2008). Throwing the baby out with the bathwater: Towards a sociology of the human-animal abuse 'Link'? *Sociological Research Online*, 13 (1). www.socresonline.org.uk/13/1/2.html.

48 *"Hayvanlar düşünce yapımızın bir parçasıdır."* Levi-Strauss, C. (1966). *The Savage Mind*. Chicago: University of Chicago Press.

49 *Empati kurmak daha kolaydır* Greene, E. S. (1995). Ethnocategories, social intercourse, fear and redemption: Comment on Laurent. *Society and Animals*, 3, (1), 79-88.

49 *sevimliliğin hiçbir kıymeti harbiyesi yoktur* Cohen, R. (July 19, 2009). The ethicist: Nesting blues. *New York Times*.

50 *karınca kolonileri tarafından alınan kararların* Edwards, S. C., Pratt, S. C. (2009). Rationality in collective decision making by ant colonies. *Proceedings of the Royal Society*: B. 276(1673) 3655-3671.

51 *biyofili* Wilson, E.O. (1984). *Biophilia*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Bebeklere dair çalışmanın bulunduğu kaynak, Deloache. J. S., & Prickard. (basın). How very young children think about animals. Canlı gözetleme hipotezinin bulunduğu kaynak, New, H. Cosmides, L.,&Tooby, J. (2007). Category-specific attention for animals reflects ancestral priorities, not experience. PNAS, 104 (42), 16598-16603.

52 *Bambi bebek uyaranları tarafından nasıl da kolayca etki altına girebildiğimizi gösteren klasik bir örnektir* Lutts, R. H. (1992). The trouble with Bambi: Walt Disney's *Bambi* and the American vision of nature. *Forest and Conservation History*, 36, 160-171. Cartmill, M. (1993). *A View to death in the morning*. Cambridge, MA: Harvard Univesity Press.

53 *Mickey'nin geçirdiği evrimin izini sürmüş olan Harvard'lı merhum biyolog Stephen Jay Gould bu konudaki en güzel kelamı etmiştir* Gould, S. J. (1979). Mickey Mouse meets Konrad Lorenz. *Natural History*, 88 (5), 30-36.

56 *dilinin ucunda bir çıngıraklı yılan ısırığıyla* Gerkin, R., Sergent, K. C., Curry, S. C., Vance, M., Nielsen, D. R., & Kazan, A. (1987). Life-threatening airway obstruction from rattlesnake bite to the tongue. *Annals of Emergency Medicine*, 16(7), 813-816.

56 *yılan korkuları* yılan korkuları hakkında araştırmalar için, bkz. Öhman, A., & Mineka, S. (2003). The malicious serpent: Snakes as a prototypical stimulus for an evolved module of fear. *Current Directions in Psychological Science*, 12(1), 5-9. LoBue, V., & DeLoache, J. S. (2008). Detecting the snake in the grass: Attention to fear-relevant stimuli by adults and young children. *Psycological Science*, 19(3), 284-289. DeLoache, J. S., & LoBue, V. (2009). The narrow fellow in the grass: Human infants associate snakes and fear. *Developmental Science*, 12(1), 201-207. Diamond, J. (1993). New Guineans and their natural world. Kellert & Wilson (editörler), *The biophilia hypothesis* (s. 251-271). Washington, DC: Island Press. Burghardt, G. N., Murphy, J. B., Chiszar, D., & Hutchins, M. (2009). Combating ophidophobia: Origins, treatment, education and conservation tools. S. J. Mullin & R. A. Seigel (editörler). *Snakes: Ecology and conservations*. Ithaca, NY: Comstock Publishing.

58 *"Biyofili," diye yazdı, "kendi başına bir içgüdü değil"* Wilson, E. O. (1993). Biophilia and the conservation ethic. S. R. Kellert & E. O. Wilson (editörler) *The biophilia hypothesis* (s. 31-41). Washington, DC: Island Press (s. 31).

58 *Hayvan sözcükleri insan dilinin tamamına nüfuz etmiş durumdadır* Hayvan sözcüklerinin dildeki etkisi üzerine klasik makale Leach, E. R. (1964). Anthropological aspects of language: Animal categories and verbal abuse. E. Lennenberg (ed.), *New directions in the study of language* (s. 23-63). Cambridge, MA: MIT Press.

61 *beagle köpek yavrusuna "bir anda âşık olduğunu"* Bu vakanın anlatıldığı kaynak Herzog, H. (2002). Ehical aspects of the relationship between humans and research animals. *ILAR Journal*, 43, 27-32. Bu araştırma için kendileriyle mülakat yaptığım tüm laboratuvar hayvan teknisyenleri araştırma hayvanlarını sahiplenmişlerdi.

61 İnsanların hayvanları sınıflandırma eğilimi Grief, M. L., Nelson, D. G. K., Keil, F. C., & Guiterrez, T. (2006). What do children want to know about animals and artifacts? *Psychological Science*, 17, 455-459.

62 *doğuştan görme engelliler* Mahone, B. Z. Anzelotti, S., Schwarzbach, J., Zampini, M., & Caramazza, A. (2009). Category-specific organization of the human brain does not require visual experience. *Neuron*, 63, 397-405.

62 *insan beynindeki kısımların hayvanlara ilişkin bilgileri işlemek konusunda uzmanlaşacak şekilde evrimleştiğini* Bölgelere özel bilgiler fikri nörobilimciler arasında tartışmalı bir konudur. Karşıt görüşler için, bkz. Caramazza, A., & Shelton, J. R. (1998). Domain-specific knowledge system in the brain: The animate-inanimate distinction. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 19, 296-314.

62 *"sosyozoolojik ölçek"* Arluke, A., & Sanders. C. (1996). *Regarding animals*. Philadelphia, PA: Temple University Press.

62 *Japonya'da ise böcüğe yönelik yaklaşımlar daha karmaşıktır* Laurent, E. L. (2001). Mushi: For youngsters in Japan, the study of insects has been both a fad and a tradition. *Natural History*, 110(2), 70-75.

63 *antrozoolog James Serpell* Serpell, J. A. (2004). Factors influencing human attitudes to animals and their welfare. *Animal Welfare*, 13, S145-151.

63 *Güvercinler Nasıl Sıçana Dönüştü* Jerolmack, C. (2008). How pigeons became rats: The cultural-spatial logic of problem animals. *Social Problems*, 55, 72-94.

66 *Timsahın ölümünü "duygusal olarak tatmin edici, ancak tamamıyla akıl dışı" şeklinde tanımlayan* Yazar belirtilmemiş. (September 12, 1977). Kill the crocodile. *New York Times*. (s. 32).

66 *İnsan ahlakının duyguyu mu, yoksa aklı mı esas aldığı tartışması* Ahlak psikolojisine dair mükemmel bir genel bakış için, bk. Hauser, M. D. (2006). *Moral minds: How nature designed our universal sense of right and wrong*. New York: HarperCollins.

66 *Shelley Galvin ve ben de hayvanların araştırmalarda kullanılmasıyla ilgili olarak insanların nasıl karar verdiklerini tetkik etmek üzere bu yönteme başvurduk* Galvin, S. L., & Herzog, H. A. (1992). The ethical judgement of animal research. *Ethics & Behavior*, 2(4), 263-286.

67 *Haidt'in teorisi* Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social institionist approach to moral judgement. *Psychological Review*, 108 (4), 814-834.

68 *Paul Rozin, tiksintiyi ahlak duygusu olarak adlandırır* Rozin, P., Haidt, J., & McCauley, C. R. (1999). Disgust: The body and soul emotion. T. Dalgleish & M. Power (editörler), *Handbook of cognition and emotion* (s. 429-445). Chichester, UK: Wiley.

70 *(kişinin itildiği) kişisel versiyonun beyindeki duygusal işlem merkezlerinin ışık vermesine yol açtığını, oysa (kolun çevrildiği) kişisel olmayan versiyonda bunun meydana gelmediğini ortaya çıkarmıştır* Greene'in ahlakın nöroanatomisine dair araştırmasındaki örnekler için, bkz. Greene, J., & Haidt, J. (2002). How (and where) does moral judgement work? *Trends in cognitive sciences*, 6(12), 517-523.

70 *Kaliforniya Üniversitesi'nde görev yapan psikolog Lewis Petrinovich* Petrinovich, L., O'Neill, P., & Jorgenson, M. (1993). An empirical study of moral intuitions: Toward an evolutionary ethics. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64 (3), 467-478.

70 *Harvard'daki Bilişsel Evrim Laboratuvarı'nın direktörü Marc Hauser* Hauser, M.D. (2006). *Moral minds: How nature designed our universal sense of right and wrong*. New York: HarperCollins.

72 *Richard Bulliet* Bulliet, R. W. (2005). *Hunters, herders, and hamburgers: The past and future of human-animal relationships*. New York: Columbia University Press.

72 *Bu iki soruya cevap verin* Beysbol sopası ve top sorusu beni hâlâ deli eder. Olayı şu şekilde düşünelim: Eğer beysbol sopası 1 dolar tutmuş ve top da 10 sent tutmuşsa, bu durumda beysbol sopası toptan bir dolar değil, 90 sent daha fazla tutmuş demektir. Bununla birlikte, eğer beysbol sopası 1,05 dolar

tutmuşsa ve topun fiyatı 5 sentse bu durumda beysbol sopası toptan bir dolar daha fazla tutmuştur ve ikisinin toplamı 1,10 dolara karşılık gelmiştir. Bu örneklerin alındığı kaynak, Plous, S. (1993). *The psychology of judgement and decision making*. New York: McGraw-Hill.

72 *İntikama meyletme halimiz* Sunstein, C. R. (October 2002). Hazardous heuristics. *University of Chicago Law & Economics Olin Law and Economics Working Paper No. 165* and *University of Chicago Public Law Research Paper No.* 33.

73 *Buluşsal yöntemlerin en önemlilerinden biri çerçeveleme olarak adlandırılır* Buluşsal yöntemleri ele alan bilimsel literatür geniştir. Örneğin, bkz. Hallinan. J.T. (2009). *Why we make mistakes*. New York: Broadway Books. Marcus, G. (2008). Kluge: *The haphazard construction of the human mind*. New York: Houghton Mifflin. Kahneman, D., & Frederick, S. (2002). Representatives revisited: Attribute substitution in intuitive judgement. T. Gilovick, D. Grifin. & D. Kahneman (editörler), *Heuristics and biases: The psychology of intuitive judgement* (s. 49-81). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

73 *Nazi hayvan koruma hareketi* Nazi hayvan koruma hareketine dair şahane bir betimleme için, bkz. Arluke, A. & Sax, B. (1992). Understanding Nazi animal protection and the Holocaust. *Anthrozoös*, 5(1), 6-31. Sax, B. (2000). *Animals in the Third Reich: Pets, scapegoats, and the Holocaust*. New York: Continuum International Publishing Group.

74 *çağımızın hayvan aktivistleri Adolf Hitler'in de yoldaşları olduğu fikrinden hiç haz etmezler* Bkz., örneğin, Berry, R. (2004). Hitler: *Neither vegetarian nor animal lover*. Brooklyn, NY: Pythagorean Books.

77 *çocuklarla yetişkinlerin bir AIBO'ya verdikleri tepkileri hakiki bir köpeğe verdikleri tepkilerle karşılaştırdılar* Melson, G. F., Kahn, P. Beck, A., Friedman, B., & Edwards, N. (2009). Robotic pets in human lives: Implications for the human-animal bond and for human relationships with personified Technologies. *Journal of Social Issues*, 65, 545-567.

77 *AIBO insanın yalnızlığına da derman olabiliyordu* Banks, M. R., Willoughby, L. M., & Banks, W. A. (2008). Animal-assisted therapy and loneliness in nursing homes: Use of robotic versus living dogs. *Journal of the American Medical Directors Association*, 9(3), 173-177.

78 *Serpell ahlaki meseleleri derli toplu bir şekilde ifade etmiştir* Serpell, J. A. (1996). *In the company of animals: A study of human-animal relationships*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. (s. 177).

79 *Portsmouth Üniversitesi'ndeki araştırmacılar* Morris, P. H. (2008). Secondary emotions in non-primate species? Behavioral reports and subjective claims by animal owners. *Cognition & Emotion*, 22(1), 3-20.

80 *"Yarasa Olmak Nasıl Bir Şeydir?"* Nagel, T. (1974). What it is like to be a bat? *Philosophical Review*, 4, 435-450.

81 *Gordon Burghardt'ın eleştirel insanbiçimcilik adını verdiği* Burghardt, G. M. (1991). Cognitive ethology and critical anthroqomorphism: A snake with

two heads and hognose snakes that play dead. C. A. Ristau (ed.). *Cognitive Ethology: The minds of other animals* (s. 53-90). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. Hayvan davranış bilimcilerinin tamamı bir etolojik araştırma aracı olarak insanbiçimciliğinin ortaya çıkışını hevesle karşılamamıştır. Bkz., örneğin Wynne, C. D. L. (2004). The perils of anthropomorphism. *Nature*, 428, 606.

83 *Hayvan yoldaşlarımızın özünde insan olduklarını farz edin* Holbrook, M. B. (2008). Pets and people: Companions in commerce. *Journal of Business Research*, 61, 546-552.

83 *genç bir Fransız erkeği olan Antoine* Gueguen, N., & Ciccotti, S. (2008). Domestic dogs as facilitators in social interaction: An evaluation of helping and courtship behaviors. *Anthrozoös*, 21, 339-349.

89 *Tarihçi Keith Thomas evcil hayvanların evde bulunmasına izin verilen hayvanlar olduğunu ileri sürer* Thomas, K. (1983). *Man and the natural world: A history of modern sensibility*. New York: Pantheon.

90 *Pensilvanya Üniversitesi'nde görev yapan antrozoolog James Serpell'in* Serpell, J. A. Pet-keeping and animal domestication: A reappraisal. Clutton-Brock, J. (ed.) (1989). *The walking larder: Patterns of domestication, pastorialism and predation* (s. 10-21). London: Unwin Hyman.

90 *Amerika'daki evlerde hayvanların pek çoğu* Grier, K. C. (2006). *Pets in America: A history*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

92 *hakiki dostluktan çok esareti andırdığını* Irvine, L. (2004). Pampered or enslaved? The moral dilemmas of pets. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 24, 5-17. (s. 14).

93 *saçtığımız para miktarı* American Pet Products Association. (2009). *Industry trends and statistics*. Alındığı kaynak, 30 Ağustos 2009 americanpetproducts.org/pres_industrytrends.asp. Brady, D. & Palmeri, C. (August 6, 2007). The pet economy. *Business Week*.

95 *19. yüzyıl Fransası'nda* Kete, K. (1995). *The beast in the boudoir: Petkeeping in nineteenth-century Paris*. Berkeley: University of California Press.

95 *Michael Silverstein ve Neil Fiske'nin yerine daha pahalısını koyma olarak adlandırdığı bir trend* Silverstein, M. J., & Fiske, N. (2003). *Trading up: Why consumers want new luxury goods-and how companies create them*. New York: Portfolio.

95 *bunun cevabı evettir* Evcil hayvan endüstrisindeki bazı kesimler diğerleriyle kıyaslandığında ekonomide işlerin kötüye gitmesinden daha fazla etkilenmiştir. Sözgelimi, James Serpell'a göre Pensilvanya Üniversitesi Veterinerlik Hastanesi'nde son iki yılda kedi ve köpeklere yönelik pahalı tıbbi prosedürlerde göze çarpan bir düşüş kaydedilmiştir.

96 *kazançlı evcil hayvan ürünleri pazarına girmeye çalışan anonim şirketlere bu tavsiyeyi verir* Holbrook, M. B. (2008). Pets and people: Companions in commerce. *Journal of Business Research*, 61, 546-552.

96 *ilişkilerinden elde ettikleri yararları* Herzog, H., Kowalski, R., Burgner, M., & Dunegon, C. (Mayıs 2003). Are pets really friends? Perceived benefits of relationships with companion animals. Tebliğ, American Psychological Society, Atlanta, GA'da sunulmuştur.

96 *insan dostlar hayvan yoldaşlardan daha iyi bir yerdeydiler* Serpell, J. (1989). Humans, animals, and the limits of friendship. Porter, R., & Tomaselli, S. (editörler), *The dialectics of friendship* (s. 111-129). London: Routledge.

97 *hayvanlarına çok fazla bağlı olmadıklarını söylemişlerdir* Johnson, T. P., Garrity, T. F., & Stallones, L. (1992). Psychometric evaluation of the Lexington Attachment to Pets Scale. *Anthrozoös*, 5, 160-175. Çok sayıda araştırma odağına hayvanlarına bağlı insanları almıştır. Ne var ki, sevmedikleri hayvanlarla birlikte yaşayan milyonlarca insanın katıldığı sistematik soruşturmalara ilişkin bir bilgim yok.

97 *hayvana olana bağlılık bir kademe aşağı düşmektedir* Poresky, R.H., & Daniels, A.M. (1998). Demographics of pet presence and attachment. *Anthrozoös*, 11, 236-241.

99 *evcil hayvana sahip olmanın hayatta kalma oranlarında önemli bir fark yarattığını* Friedmann, E., Katcher, A. H., Lynch, J. J., & Thomas, S. A. (1980). Animal companions and one-year survival of patients after discharge from a coronary care unit. *Public Health Reports*, 95 (4), 307-312. Erica daha sonra bu etkilerin tıpkısını yaratmış, ancak bu sefer kedi ve köpek sahibi olma etkilerinin ayrı ayrı değerlendirilebilmesi adına daha çok sayıda denek kullanmıştır. Bir köpek sahibi olmak hayatta kalma durumu üzerinde büyük etki yarattığı halde kedi sahibi olmanın hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Bkz., Friedmann, E. & Thomas, S. (1995). Pet ownership, social support, an done-year survival after acute myocardial infection in the cardiac arrhythmia suppression trial (CAST). *American Journal of Cardiology*, 76, 1213-1217.

100 *evcil hayvanların insan sağlığı ve esenliği üzerinde faydalı etkilerinin olabileceği fikri* Bu araştırmayla ilgili değerlendirmeler için, bkz. Friedmann, E., Thomas, S., & Eddy, T. (2000). Companion animals and human health: Physical and cardiovascular influences. Podberscek, A. L., Paul, E. S., Serpell, J. A., (editörler), *Companion animals and us: Exploring the relationships between people and pets* (s. 125-142). Cambridge, UK: Cambridge University Press. Wells, D. L. (2009). The effects of animals on human health and well-being. *Journal of Social Issues*, 65, 523-543. Beck, A. M., & Katcher, A. H. (2003). Future directions in human-animal bond research. *American Behavioral Scientist*, 47(1), 79-93. Barker, S. B., & Wolden, A. R. (2008). The benefits of human-companion animal interaction: A review. *Journal of Veterinary Medical Education*. 35, 487-495. Headey, B., & Grabka, M. M. (2007) Pets and human health in Germany and Australia: National longitudinal results. *Social Indicators Research*, 80 (2), 297-311.

100 *Buffalo Üniversitesi'nde görev yapan biyopsikolog Karen Allen* Allen, K. (2003). Are pets a healthy pleasure? The influence of pets on blood pressure. *Current Directions in Psychological Science*, 12(6), 236-239.

100 *köpek sahibi Çinli kadınların* Headey, B., Na, E., Zheng, R. (2008) Pet dogs benefit owner's health. A "natural experiment" in China. *Social Indicators Research*, 87 (3), 481-493.

101 *yakın zamanda yerel gazetemde çıkan bir makalede* Clark, P. (2010) Wagging tail, wet nose brighten hospital. *Asheville Citizen-Times*. Radyasyon tedavisi çalışması referansı, Johnson, R. A., Meadows, R. L., Haubner, J. S., & Sevedge, K. (2008). Animal-assisted activity among patients with cancer: Effects on mood, fatigue, self-perceived health, and sense of coherence. *Oncology Nursing Forum*, 35, 225-232.

101 *kronik bitkinlik sendromundan mustarip* Wells, D. L. (2009). Associations between pet ownership and self-reported health status in people suffering from chronic fatigue syndrome. *Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 15, 407-413.

101 *Köpeği yürüyüşe çıkarmanın beden sağlığı üzerindeki etkileri* Cutt, H. E., Knuiman, M. W., & Giles-Corti, B. (2008). Does getting a dog increase recreational walking? *International Journal of Behavioral Nutritition and Physical Activity*, 5 (17).

102 *Finlandiya'da 21.000 kişinin yer aldığı bir araştırma* Koivusilta, L. K., & Ojanlatva, A. (2006). To have or not to have a pet for better health? *PLoS ONE*, 1, 1-9.

102 *Avustralya Ulusal Üniversitesi'ndeki araştırmacılar* Parslow, R. A., Jorm, A. F., Christensen, H., Rodgers, B.,& Jacomb, P. (2005). Pet ownership and health in older adults: Findings from a survey of 2,551 community-based Australians aged 60-64. Gerontology, 51(1), 40-47.

102 *evcil hayvan edinmenin yetişkinlerdeki yalnızlık hissi üzerindeki etkileri* Gilbey, A., McNicholas, J., & Collis, G. M. (2007). A longitudinal test of the belief that companion animal ownership can help reduce loneliness. *Anthrozoös*, 20(4), 345-353.

102 *otuz araştırmanın sonuçları* Friedmann, E., & Son, H. (2009). The human-companion animal bond: How humans benefit. Veterinary clinics of North America, 39 (2) *293-326*.

103 *evcil hayvan sahibi olmak herkesin değil, fakat bazı insanların daha sağlıklı ve mutlu hissetmesini sağlayabilirmiş izlenimini vermektedir* Antrozoolojide –bilimin diğer alanlarında olduğu gibi– hiçbir etkiyi ortaya koymayan çalışmalar genellikle yayımlanmaz. Bu "dosya dolabı etkisi" yayımlanmış bir araştırmanın hayvanların insan sağlığı üzerindeki hakiki etkilerini muhtemelen abarttığı anlamına gelir. On iki antidepresanın konu olduğu yakın dönemli bir çalışma bu ilaçların etki yaratmadığını gösteren 36 deneyden 33'ünün yayımlanmadığını ortaya çıkarmıştır. Turner, E. H., Matthews, A.

M. Linardatos, E., Tell, R. A., & Rosenthal. R. (2008). Selective publication of antidepressant trials and its influence on apparent efficacy. *New England Journal of Medicine*, 358 (3), 252-260.

103 *Üç olasılık mevcuttur* McNicholas, J., Gilbey, A., Rennie, A., Ahmedzai, S., Dono, J. A., & Ormerod, E. (2005). Pet ownership and human health: A brief review of evidence and issues. *British Medical Journal*, 331 (7527),. 1252-1254.

104 *Karen Allen bunun altından kalkmış, hem de bunu zengin borsa komisyoncularıyla çalışarak yapmıştır* Allen, K., Shykoff, B.E., & Izzo, J. L. (2001) Pet ownership, but not ACE inhibitor therapy, blunts home blood pressure responses to mental stress. *Hypertension*, 38 (4), 815-820.

105 *on altı yaşlı kimse Sydney acil servisine getirilmiştir* Kurrle, S. E., Day, R., & Cameron, I.D. (2004). The perils of pet ownership: A new fall-injury risk factor. *Medical Journal of Australia*, 181 (11/12), 682-683.

105 *Centers for Disease Control* Centers for Disease Control (2009). Nonfatal fall-related injuries associated with dogs and cats – United States, 2001-2006. *MMWR Weekly*, 58, 277-281.

105 *Evcil hayvanlar başka şekillerde de sağlığı tehdit etmektedirler* Evcil hayvanların zarar verme biçimlerinden bazıları alışılmadık cinstendir. American Association of Reptile Veterinarians haber bülteninde yayımlanan bir makalede, evcil erkek iguanalar tarafından sahiplerine yönelik olarak gerçekleştirilen on sekiz cinsel saldırı vakası anlatılmıştır. Frye, F. F., Mader, D. R., & Centofanti, B. V. (1991). Interspecific (lizard:Human) sexual aggression in captive iguanas (*Iguana iguana*). *American Association of Reptile Veterinarians*, (1), 4-6.

105 *insanların kapabileceği patojenlerin zoonotik olması* Pickering. L.K., Marano, N., Bocchini, J. A., & Angulo, F.J. (2008). Exposure to pets at home and to animals in public settings: Risks to children. *Pediatrics*, 122 (4), 876-886.

105 *evcil hayvanlarla ilişkili Salmonella yükselişe geçmiştir* İnsanların hayvanlardan kapabileceği hastalıklara dair şahane bir genel özet için, bkz. Torrey, E. F., & Yolken, R. H. (2005). *Beasts of the earth: Animals, humans and disease*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

105 *75.000 Salmonella enfeksiyonu* Centers for Disease Control (2003) Reptile Associated Salmonellosis-Selected States, 1998-2002. *MMWR*, 52 (49) 1206-1209.

105 *MSRA bulaştırabileceğini* Lefebvre, S. L., & Weese, J. S. (2009). Contamination of pet therapy dogs with MRSA and *Clostridium difficile*. *Journal of Hospital Infection*, 72, 268-269. Enoch, D., Karas J., Slater, J., Emery, M., Kearns, A., & Farrington, M. (2005). MRSA carriage in a pet therapy dog. *Journal of Hospital Infection*, 60 (2), 186-188.

106 *insan ile hayvan arasındaki bağı ele alan çok çeşitli açıklamalar* Bu teorilerin tartışıldığı kaynak, Tuan, Y. (1984). *Dominance affection: The making of pets*. New Haven, CT: Yale University Press. Grier, K. C. (2006). *Pets in America:*

A history. Chapel Hill: University of North Carolina Press; Franklin, A. (1999). *Animals and modern cultures: A sociology of human-animal relations in modernity*. London: Sage.; Serpell, J. (1996). *In the company of animals: A study of human-animal relationships*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Irvine, L. (2004). *If you tame me: Understanding our connection with animals*. Philadelphia, PA: Temple University Press. Olmert, M.D. (2009). *Made for each other: The biology of the human-animal bond*. Philadelphia, PA: Da Capo Press.

106 *Harvard Üniversitesi'nden Dan Gilbert eline kâğıdı kalemi alan her psikoloğun* Gilbert, D. (2006). *Stumbling on happiness*. New York: Alfred A. Knopf.

107 *karmaşık simgesel dillere, ahlak kurallarına, dini inançlara ve kırmızı acı biberden zevk almayı öğrenme yeteneği* Türümüzü eşsiz kılan faktörlere dair mükemmel bir genel özet için, bkz. Gazzaniga, M. (2008). *Human: The science behind what makes us unique*. New York: Harper Collins. İnsanların acı kırmızıbiberin yakıcılığından zevk almayı öğrenme yeteneğine sahip tek memeli olduğuna dair kanıtlar için, bkz. Rozin, P., Gruss, L.,& Berk, G. (1979). Reversal of innate aversions: Attempts to induce a preference for chili peppers in rats. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 93 (6), 1001-1014. Birkaç ilginç istisna olabilir. Rozin iki tutsak şempanzeye acılı yiyeceklerin tadından hoşlanmayı öğretmişti. Ayrıca, mayhoş gıdaları tercih eden iki Meksika köpeği de bulmuştu. Tüm vakalarda bu hayvanlar evcil hayvan olarak yetiştirilmişlerdir; Rozin hayvanların doğal tat tiksintilerinin üstesinden gelmesine olanak veren şeyin, öğrenme ortamındaki sosyal nitelikler olduğu kanaatindedir. Rozin, P., & Kenel, K. (1983). Acquired preferences for piquant foods by chimpanzees. *Appetite*, 4, 69-77.

107 *Çift, neredeyse birbirinden ayrılmaz oldu* Tarra ve Bella'nın hikâyesini www.elephants.com/tarra/TarraBella2.php adresinde izleyebilirsiniz.

107 *genç makak maymunlarını yetişkin köpeklerle birlikte büyüterek* Mason, W.A., & Kenney, M. (1974). Redirection of filial attachments in rhesus monkeys: Dogs as mother surrogates. *Science*, 183 (4130), 1209-1211.

107 *şempanze* Tek bir vaka şempanzelerin bir evcil hayvan sahiplendiğine dair kanıt olarak kullanılmıştır. Söz konusu evcil hayvan büyük bir Gine domuzuna benzeyen bir kırsıçanıdır. Gine'de çalışmalar yapan bir Japon primatolog ekibi, *King Kong*'dan fırlamış gibi duran bir sahnede ağaçtaki bir şempanzenin bir kırsıçanı yakaladığını, onu dikkatle yere indirdiğini ve bununla birkaç başka şempanzeye gösteriş yaptığını gözlemlemişti. Fakat, tıpkı *King Kong*'daki gibi, iyi bir son yaşanmamıştı. Şempanze çok geçmeden çığlıklar atan kırsıçanını bir ağaç gövdesine çarpmaya başlamış, o arada dostları da küçük hayvanı ölene kadar yumruk yağmuruna tutmuştu. İnsansılar, bir müddet kırsıçanının cesedini dürtüp durduktan sonra sıkılmış ve onu kayıtsızca çalıların arasına fırlatmıştı. Ertesi sabah araştırmacılar kırsıçanının cesedini on dakika boyunca tımarlayan bir dişi şempanze gözlemlemişlerdi. Şempanzeler kırsıçanına

oyuncak muamelesi ederken onu bir evcil hayvan olarak düşünmedikleri muhakkaktı. Bu olayın rapor edildiği kaynak, Hirata, S., Yamakoshi, G., Fujita, S., Ohashi, G., & Matsuzawa, T. (2001). Capturing and toying with hyraxes (*Dendrohyrax dorsalis*) by wild chimpanzees (*Pan troglodytes*) at Bossou, Guinea. *American Journal of Primatology*. 53 (2). 93-97.

108 *yapabileceğimiz en iyi şey tahminlerde bulunmaktır* Modern düşünme biçimlerinin bir avuç gendeki ani bir değişim nedeniyle birdenbire mi evrimleştiği, yoksa bunun çok daha yavaş bir tempoda mı gerçekleştiği konusu tartışmalıdır. Balter, M. (2002) What made humans modern? *Science*, 295, 1219-1225; Wade, N. (July 25, 2006). Nice rats, nasty rats: Maybe it's all in the genes. *New York Times*. İnsandaki bilişsel özelliklerin evrimi hakkında tartışmalar için, bkz. Tomasello, M. (1999). *The cultural origins of human cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press; and Mithen, S. J. (1996). *The prehistory of the mind: The cognitive origins of art, religion and science*. London: Thames and Hudson. Serpell'in görüşlerinin yer aldığı kaynak, Serpell, J.A. (2003). Anthropomorphism and anthropomorpic selection-beyond the "cute response." *Society & Animals*, 11 (1), 83-100.

109 *insan dişilerinde orgazm* Bkz., örneğin, Lloyd, E. A. (2005). *The case of the female orgasm: Bias in the science of evolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

109 *insan doğasına ait, evrimleşmiş bir nitelik* Bkz. Serpell, J. (1996). *In the company of animals: A study of human-animal relationships*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

110 *insani evrensel özellikler* Brown, D. E. (1991). *Human universals*. Philadelphia, PA: Temple University Press.; Pinker, S. (2002). *The blank slate: The modern denial of human nature*. New York: Viking.

110 *bu iki tür ikizi karşılaştırmak suretiyle* Dunn, K. M., Cherkas, L. F. & Spector, T. D. (2005). Genetic influences on variation in female orgasmic function: A twin study. *Biology Letters*, 1 (3), 260-263.; Silventoinen, K., Sammalisto, S., Perola, M., Boomsma, D.I., Cornes, B.K., Davis, C., ve ark. Heritability of adult body height: A comparative study of twin cohorts in eight countries. *Twin Research and Human Genetics*, 6 (5), 399-408. Lykken, D., & Tellegen, A. (1996). Happiness is a stochastic phenomenon. *Psychological Science*, 7, 186-189.

112 *Steven Pinker'ın müzik teorisi* Pinker, S. (1997). *How the mind works*. New York: Norton.

112 *bir üreme stratejisi olarak kuş yuvası asalaklığı* Evcil hayvanların yuva asalaklığının bir türü olduğu fikri Serpell (1996) ve Archer, J. (1997) tarafından ele alınmıştır. Why do people love their pets? *Evolution and Human Behavior*, 18 (4), 237-259.

114 *Memler her yerdedir* Kültürel evrim ve memler hakkında daha fazla bilgi edinmek için, bkz. Shennan, S. (2002). *Genes, memes and human history*. London:

Thames & Hudson; and Blackmore, S. (1999). The meme machine. Oxford, UK: Oxford University Press. Dawkins'in fikrini tam anlamıyla benimseyen ve onu ileriye götüren felsefeci Daniel Dennet'tir (1995). *Darwin's dangerous idea: Evolution and the meanings of life*. New York: Simon & Schuster. Mem kavramının eleştirel bir analizi için, bkz. Richerson, P.J. & Boyd, R. (2005). *Not by genes alone: How culture transformed human evolution*. Chicago: University of Chicago Press.

115 *evcil hayvanlarla birlikte büyüyen çocuklar ileriki yaşlarda genellikle evcil hayvan sahibi yetişkinler olurlar* Antropologlar memlerin bir kültürdeki yayılma biçimi olan "yatay aktarım" ile karşılaştırıldığında bilgilerin bir kuşaktan diğerine aktarılma biçimini "dikey" olarak adlandırırlar.

115 *Japon evlerinde, evcil hayvan olarak tercih edilmiştir* Bulliet, R. W. (2005). *Hunters, herders, and hamburgers: The past and future of human-animal relationships*. New York: Columbia University Press.

118 *Gülümsemeleri, sallanan kuyrukları ve öpücükleri her şeyi anlatıyor* Ruby Benjamin'den gelen e-posta (10 Ağustos 2009).

118 *Şayet köpekler konuşabilseydi* Bu açıklama Dylan tarafından, kendisine ait XM uydu radyosu programı Theme Time Radio Hour'da yapılmıştır. Programın konusu köpekler hakkındaki şarkılardı.

118 *genetik mirasında % 98 kurt ve % 2 köpek bulunan* İşin aslı, bir kurt köpeğindeki "kurt yüzdesi" iddiaları neredeyse hiçbir zaman genetik testlerle doğrulanamamaktadır.

125 *moleküler biyologlar Heidi Parker ve Elaine Ostrander* Parker, H. G., & Ostrander, E. A. (2005). Canine genomics and genetics: Running with the pack. *PLoS Genetics*, 1(5), e58.

125 *atalarımız hayatlarına bir yırtıcı hayvanı ilk olarak ne zaman, nerede ve niçin davet etmişlerdir* Köpeklerin evrimine dair yakın dönemli bulguların genel özeti için, bkz. Miklósi, A. (2007) Dog behavior, evolution, and cognition. Oxford, UK: Oxford University Press.

125 *Paleolitik mağara sanatı harikulade görüntülerle doludur* Guthrie, R. D. (2005) *The nature of Paleolithic art*. Chicago: University of Chicago Press. Erken dönemlerdeki sanatçılarda avlandıkları büyük memelilere yoğunlaşma eğilimi mevcuttu. Bununla birlikte, köpek imgelerine yer verilmemesi, bunları evcil hayvan olarak bulundurmadıkları anlamına gelmez. Bulliet, R. W. (2005). *Hunters, herders, and hamburgers: The past and future of human-animal relationships*. New York: Columbia University Press.

126 *Evcilleştirme, türlerin değişmesine yol açar* Clutton-Brock, J. (1995). Origins of the dog: Domestication and early history. J. Serpell (ed.), *The domestic dog: Its evolution, behavior, and interactions with people* (s. 7-20). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

126 *Fosiller ortaya çıktığını gösterir* Eski kemikler söz konusuyken yaşanan sorun, genel kanıya uymayan bazı yeni kemiklin sürekli biçimde ortaya çıkmasıdır.

Sözgelimi, yakın zamanda bir grup arkeolog Belçika'da 32.000 yıl öncesine tarihlenen bir mağarada büyük Alman çoban köpeklerine benzeyen köpekgillere ait fosil kalıntıları bulmuşlardır. Germonpré, M., Sablin, M. V., Stevens, R. E., Hedges, R. E. M., Hofreiter, M., Stiller, M., ve ark. (2009. Fossile dogs and wolves from Paleolithic sites in Belgium, the Ukraine, and Russia: Osteometry, ancient DNA and stable isotopes. *Journal of Archeological Science*, 36 (2), 473-490. İnsan ile köpekgiller arasındaki bağa dair ilk kanıt için bkz. Morey, D. F. (1994). The early evolution of domestic dog. *American Scientist*, 82, 336-347.

127 *1997'de* Science *dergisinde bir makale yayımlandı* Vila, C., Savolainen, P., Maldonado, J. E., Amorim, I. R., Rice, J. E., Honeycutt, R. L., ve ark. (1997). Multiple and ancient origins of the domestic dog. *Science*, 276, 1687-1689.

127 *bir biyolog ve köpek kızağı yarışçısı olan Ray Coppinger* Coppinger, R., & Coppinger, L. (2002). *Dogs: A new understanding of canine origin, behavior and evolution*. Chicago: Chicago University Press.

128 *elde büyütülmüş kurtların dahi* Trut, L.N. (1999). Early canid domestication: The farm-fox experiment. *American Scientist*, 87, 160-169.

131 *Dimitri Belyaev adındaki bir genetikçi* Belyaev ve erkek kardeşi Lysenko'nun geliştirdiği kalıtım teorisinin resmi Sovyet politikası olduğu dönemde Mendel'in genetik teorisini desteklemişlerdi. Belyaev'in erkek kardeşi bir temerküz kampına gönderilmiş ve orada hayatını kaybetmişti. Wade, N. (July 25, 2006). Nice rats, nasty rats: Maybe it's all in the genes. *New York Times*.

131 *Tilkilerin fizyolojisi de değişti* Popova, N.K., Voitenko, N.N., Kulikov, A.V., & Avgustinovich, D.F . (1991). Evidence for the involvement of central serotonin in mechanism of domestication of silver foxes. *Pharmacology, Biochemistry, and Behavior*, 40 (4), 751-756. Lindberg, J., Björnerfeldt, S., Saetre, P., Svartberg, K., Seehuus, B., & Bakken, M. (2005). Selection for tameness has changed brain gene expression in silver foxes. *Current Biology*, 15 (22), 915-916. Belyaev'in tilki çalışmasına başladığı dönemde, sıçanlar gibi başka hayvanlarda da seleksiyonun evcilleşme üzerindeki etkilerini araştırdığı benzer deneyleri başlattığı pek az bilinir. Yetmiş kuşak boyunca seçici üremeye tabi tutulduktan sonra evcilleşen soya ait sıçanlar sevilip okşanmaktan ve kendileriyle oyun oynanmasından hoşlanır hale gelmişlerdi. Kötücül biraderleriyse yüzünüzü parçalarlardı - hatta kötücül sıçanlardan olma yavrular iyi huylu sıçan anneler tarafından yetiştirildiğinde dahi durum böyleydi. Albert, F. W., Schepina, O., Winter, C., Römpler, H., Teupser, D. & Palme, R. (2008). Phenotypic differences in behavior, physiology and neurochemistry between rats selected for tameness and for defensive aggression toward humans. *Hormones and Behavior*, 53 (3), 413-421.

132 *"tavuk derisi müziği"* Bu deyişten ilk kez aynı adı taşıyan 1976 tarihli bir Ry Cooder albümünde haberdar olmuştum.

132 *kurtların, şempanzelerin ve köpeklerin insanın beden hareketlerini anlama yeteneği kıyaslanmaktaydı* Hare, B., & Tomasello, M. (2005). Human-like social skills in dogs? *Trends in Cognitive Sciences*, 9 (9), 439-444.

132 *bizim en yakın, en akıllı ve sosyal anlamda en işini bilir akrabalarımızdır* Bazı primatologlar kimi zaman "pigme şempanze" olarak da tabir edilen bonoboların onlar kadar akıllı yahut onlardan daha akıllı olduğunu ileri sürerler.

132 *beyinlerin takriben % 25 daha küçük olması* Kruska, D.C.T. (2005). On the evolutionary significance of encephalization in some eutherian mammals: Effects of adaptive radiation, domestication, and feralization. *Brain, Behavior, and Evolution*, 65 (2), 73-108.

133 *hararetli tartışmalar* Bu sava dair nesnel bir genel özet için, bkz. Morrell, V. (2009). Going to the dogs. *Science*, 325. 1062-1065.

133 *kurt yavrularının eğitilebileceği* Bkz. Miklósi, A. (2007) ve Gácsi, M., Györi, B., Virányi, Z., Kubiny, E., Range, F., Belényi, B. & Miklósi, A. (2009). Explaining dog wolf differences in utilizing human pointing gestures. PLoS ONE, 4 (8), e6584.

133 *Köpekgillerdeki beyin gücüne dair örnekler* Kaminski, J., Call, J., & Fischer, J. (2004). Word learning in a domestic dog: Evidence for "fast mapping." *Science*, 304 (5677), 1682-1683. Rossi, A.P., & Ades, C. (2008). A dog at the keyboard: Using arbitrary signs to communicate requests. *Animal Cognition*, 11 (2), 329-338. Range, F., Viranyi, Z., & Huber, L. (2007). Selective imitation in domestic dogs. Current Biology, 17 (10), 868-872. Schwab, C., & Huber, L. (2006). Obey or not obey? Dogs (*Canis familiaris*) behave differently in response to attentional states of their owners. *Journal of Comparative Psychology*, 120 (3), 169-175. Joly-Mascheroni, R., Senju, A., & Shepherd, A.J. (2008). Dogs catch human yawns. *Biology Letters*, 4, 446-448.

134 *kayıp çocukların ve çürüyen kadavraların yerini belirleyebilir, kulakları duymayan sahiplerini ikaz edebilir* Şimdilerde köpekleri insanlara yardım amaçlı olarak hangi şekillerde kullandığımıza dair bir genel özet için bkz. Zawitowski, S. (2008). *Companian animals in society*. Clinton Park, NY: Thompson.

135 *bir duyudışı algılama biçiminin varlığına inanır* Sheldrake, R. & Smant, P. (2000) Testing a return-anticipating dog. *Anthrozoös*, 13 (4), 203-212.

135 *Lassie Yardım Getir hipotezi olarak adlandırdığım durumu sınamak için bir yöntem* Macpherson, K., & Roberts, W. A., (2006). Do dogs (*Canis familiaris*) seek help in an emergency? *Journal of Comparative Psychology*, 120 (2), 113-119.

136 *Adam Miklósi'nin grubu* Gácsi, M., MvGreevy, P., Kara, E., & Miklósi, A. (2009). Effects of selection for cooperation and attention in dogs. *Behavioral and Brain Function, 5, 31.*

136 *Hayvanlarla Etkileşim Merkezi ve Derneği araştırmacıları* Hsu, Y., & Serpell, J. A. (2003). Development and validation of a questionnaire for measuring behavior and temperament traits in pet dogs. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 223 (9). 1293-1300.

137 *on bir cinsi temsil eden 1.500 köpek için eğitilebilirlik puanları* Serpell, J.A., & Hsu, Y. (2005). Effects of breed, sex, and neuter status on trainability in dogs. *Anthrozoös*, 18 (3), 196-207.

137 *dört buçuk milyon Amerikalı köpekler tarafından ısırılır* Sacks, J.J., Kresnow, M., & Houston, B. (1996). Dog bites: How big a problem? *Injury Prevention*, 2 (1), 52-54.

137 *yabancıları ısırma, sahiplerine düşmanlık etme ve öbür köpeklerle kavgaya girme* Duffy, D.L., Hsu, Y. & Serpell, J.A. (2008) Breed differences in canine aggression. *Applied Animal Behavior Science*, 114 (3-4), 441-460.

137 *Pitbul bir zamanlar cesaret ve sadakat timsali* Öbür cinsler de farklı zamanlarda benzer şekilde damgalanmışlardı; bunlar arasında kan tazıları, Alman çoban köpekleri, Newfoundland ve Doberman cinsleri vardır. Delise, K. (2002). *Fatal dog attacks: The stories behind the statistics*. Manorville, NY: Anubis Press.

138 *saldırılar dur durak bilmedi* Saldırıya dair bu anlatı 10 Eylül 2008 tarihli *Seattle Times*'ta yayımlanan bir öyküyü esas almıştır.

139 *ırk ayrımcılığının köpekgil çeşitlemesi* Irk ayrımcılığı savı için bkz., Gladwell, M. (February 6, 2006). Troublemakers: What pit bulls can teach us about profiling. The New Yorker. Best Friends Animal Society pitbullların yeniden "Amerika'nın Köpeği" olarak lanse edilmesine yönelik kampanyanın en önemli destekçilerinden biridir.

139 *Antrozoologlar cins yasaklamaları konusunda fikir ayrılığı yaşarlar* Kötücül cinslerin genel bir özeti için, bkz. *Veterinary Forum* Ocak 2007 sayısında yayımlanan Alan Beck ve Ledy VanKakagage arasındaki puan ve kontrpuan değişimi.

139 *PETA pitbullların yok olmasını istemektedir* Humane Society of the United States'in yanı sıra PETA da pitbullların yasaklanmasına destek vermeye ek olarak Michael Vick'in köpek dövüşü operasyonunda el konulan pitbullara, dövüşlere katılmış hayvanların rehabilite edilemeyeceği gerekçesiyle ötenazi yapılmasından yana olmuştur. Gelgelelim, 2009 nisanında, bol miktarda tartışmanın ardından, aralarında ASPCA ve HSUS'nin de yer aldığı bir grup kuruluş, köpek dövüşü baskınlarında el konulan hayvanlara toplu ötenazi yapılmasına karşı çıkma kararı almışlardır.

139 *yüksek riskli köpek sahipleri* Barnes, J. E., Boat, B.W., Putnam, F. W., Dates, H. F., & Mahlman, A. R. (2006). Ownership of high-risk ("vicious") dogs as a marker for deviant behaviors: Implications for risk assessment. *Journal of Interpersonal Violence*, 21 (12), 1616-1634. Daha yakın döneme ait bir çalışma "kötücül cinslere" sahip kişilerde, yüksek oranda suç davranışı geçmişi bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Ragatz, L. Fremouw, W., Thomas, T., & McCoy, K. (2009). Vicious dogs: The antisocial behaviors and psychological characteristics of owners. *Journal of Forensic Sciences*, 54 (3), 699-703.

141 *1979 ile 1990 yılları arasında rottweilerlar altı kişinin ölümüne yol açtı* Sacks, J. J., Kresnow, M., & Houston, B. (1996).

143 *İnsan ile hayvan ilişkilerinin evrimsel psikolojisini ele alan bir makale* Herzog, H. (2002). Darwinism and the study of human-animal interactions. *Society and Animals*, 10 (4), 361-367.

143 *önceki üç yılda her cinse ait yavru köpek kaydı sayısını* Maalesef, AKC web sitesinde artık bu bilgiler yer almıyor. Bununla birlikte, yıllık kayıt istatistikleri kuruluşun dergisi *The AKC Gazette*'de yayımlanmaktadır.

144 *Makaleleri insanların bebeklerine verdiği isimler üzerineydi* Hahn, M. W., & Bentley, A. R. (2003). Drift as a mechanism for cultural change: An example from baby names. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 270, 120-123.

144 *Amerika Birleşik Devletleri'nde en çok rastlanan ilk bin adın* Bebek adları popülaritesinin nasıl yükseldiğini ve düştüğünü gösteren şahane bir interaktif grafik için Baby Names Wizard web sitesine bakın (www.babynameswizard.com/voyager#prefix=&rms=true&sw=m&exact=false).

145 *güç kanunu grafiklerini hokey sopasına benzetir* Gladwell, M. (13 Şubat, 2006). Million dollar Murray. *The New Yorker*, s. 96-107.

145 *"uzun kuyruk"* Anderson, C. (2008). *The long tail: Why the future of business is selling less of more.* New York: Hyperian.

145 *geri kalan 125 cinsin* AKC tipik olarak her yıl birkaç yeni cinsi kabul eder. 2009'da üç cinsin eklenmesiyle toplam sayı 161 olmuştur.

146 *1962'de taşma noktasına ulaştılar* Tam da bu sırada başrolünde bir Irish setter'ın oynadığı *Big Red* adındaki Disney filmi gösterime girdiği için taşma noktasına ulaştığı düşünülebilir.

147 *modanın zenginlerden azar azar zengin özentilerine sirayet ettiğini gösteren klasik bir vakaydı* Ritvo, H. (1987). *The animal estate: The English and other creatures in the Victorian age.* Cambridge, MA: Harvard University Press; Grier, K. C. (2006). *Pets in America: A history.* Chapel Hill: University of North Carolina Press.

148 Atlantic Monthly*'de yıkıcı bir eleştiri* Ayrıca, bkz. Derr, M. (1990). The politics of dogs. *Atlantic Monthly*, 265 (3). Ayrıca, bkz. Derr, M. (2004). *Dog's best friend: Annals of the dog-human relationship.* Chicago: University of Chicago Press.

149 *saf kan köpekler insan hastalıklarının incelenmesinde gözde bir hayvan modeli haline gelmişlerdir* Köpek genetiğine dair çalışmaların insandaki hastalıkları anlamak bakımından nasıl yararı olduğunu gösteren güncel araştırmaların genel bir özeti için bkz., Ostrander, E. A., & Wayne, R. K. (2005). The canine genome. *Genome Research*, 15 (12), 1706-1716.

150 *tamamının soyu otuz bir hayvana dayanmaktadır* Chase, K., Sargan, D., Miller, K., Ostrander, E., & Lark, K. (2006). Understanding the genetics of autoimmune disease: Two loci that regulate late onset Addison's disease in Portugese water dogs. *International Journal of Immunogenetics*, 33 (3), 179-184.

152 *Kuzeydoğu'nun bazı kesimlerinde sahip edinilebilecek durumdaki köpeklerin % 90 gibi büyük bir kısmı* Jonsson, P. (June 18, 2008). "Dixie dogs" head north. *Christian Science Monitor*. Herzog, H. (January 26, 2009) A first dog from down South. Washington Post. Peters, S. L. (April 23, 2009) Doomed dogs get on rescue wagon to other shelters. *USAToday*.

156 *Toplum olarak, kadınların hayvanların çektiği acılara tepki vermesini bekleriz* Luke, B. (2007). *Brutal: Manhood and the exploitation of animals*. Urbana: University of Illinois Press. (s. 15).

156 *Erkekler avcılıktan ve öldürmekten zevk alır* Washburn, S. L., & Lancaster, C. S. (1968). The evolution of hunting. R. B. Lee & I. DeVore (editörler) *Man the hunter*. Chicago: Aldine Publishing. (s. 299).

156 *veterinerlik okulu öğrencileriyle mülakat yapmıştım* Bu çalışmanın rapor edildiği kaynak, Herzog, H. A., Vore, T. L., & New, J. C. (1989) Conversations with veterinary students: Attitudes, ethics, and animals. *Anthrozoös*, 2, 181-188.

159 *bulabildiğim her çalışmayı biriktirmeye başladım* Bu bulguların bir özeti için, bkz. Herzog, H. A. (2006). Gender differences in human-animal interactions. *Anthrozoös*, 20 (1), 7-21.

159 *eşit sayıda erkek ve kadının hayvan yoldaşları vardır* Pew Research Center (7 Mart, 2006). Gauging family intimacy: Dogs edge cats (dads trail both). *Pew Research Center: A Social Trends Report*. 3 bin Amerikalı yetişkinin yer aldığı bu gelişigüzel örneklemi esas alan çalışmada erkeklerin % 56'sının ve kadınların % 57'sinin bir evcil hayvan sahibi olduğu ortaya çıkmıştır. İlginçtir ki, eşit sayıda erkek ile kadın köpek (% 40 ile 39) ve kedi (% 21 ile 24) sahibidir. Kadınların sahip oldukları evcil hayvanları aile bireyleri olarak addetme olasılığı erkeklerden biraz daha yüksektir. Anket çalışmasında aynı zamanda deneklerin ebeveynleriyle kıyaslandığında kendilerini köpeklerine ve kedilerine daha yakın hissettiği bulunmuştur.

159 *gazetede yayımlanacak ölüm ilanının parasını ödeme eğilimindedir* Wilson, C., Netting, F., Turner, D., Roth, C., & Olsen (2009) Companion animal obituaries: The "hairy heirs." International Society for Anthrozoology, Kansas City sunumu.

159 *"Evcil hayvanım benim için dostlarımın herhangi birinden daha fazla şey ifade eder."* Bu maddeler Lexington Attachment to Pets Scale'den alınmıştır. Johnson, T., Garrity, T. & Stallones, L. (1992). Psychometric evaluation of the Lexington Attachment to Pets Scale (LAPS). *Anthrozoös*, 5 (3), 160-175.

160 *kovalamaca ve itip kakma oyunları* Bizi örnek almak istemeyebilirsiniz. Birtakım hayvan davranış bilimcileri köpeklerle itişip kakışmanın onlara poponuza tekme atmalarında bir sakınca olmadığı mesajını verdiği ve uzun dönemli hakimiyet sorunları yarattığı kanısındadır. Bu görüşle ilgili kanıtlar karışıktır.

160 *köpeklerle oynama biçimi bakımından* Prato-Previde, E., Fallani, G., & Valsecchi, P. (2006). Gender differences in owners interacting with pet dogs: An observational study. *Ethology*, 112 (1), 64-73.

160 *hayvan hastanelerinin bekleme odalarındaki köpekler ile sahipleri* Mallon, G. (1993). New York City'deki ASPCA'daki erkekler, kadınlar ve köpekler arasındaki etkileşimleri konu alan bir çalışma. *Anthrozoös*, 6, 43-47.

160 *Bir gelişim psikologu olan Gail Melson* Melson, G. F., & Fogel, A. (1996). Parental perceptions of their children's involvement with house-hold pets. *Anthrozoös*, 9, 95-106. Hayvanların çocuk gelişiminde oynadığı roller hakkında dört dörtlük bir genel özet için, bkz. Melson, L. G. (2001). *Why the wild things are: Animals in the lives of children*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

160 *sevimli yaratıkların* Sprengelmeyer, R., Perrett, D., Fagan, E., Cornwell, R., Lobmaier, J., Sprengelmeyer, A., ve ark. (2009). The cutest little baby face: A hormonal link to sensitivity to cuteness in infant faces. *Psychological Science*, 20 (2), 149-154; Fridlund, A., & MacDonald, M. (1998). Approaches to Goldie: A field study of human approach responses to canine juvenescence. *Anthrozoös*. 11, 95-100.

161 *Yale Üniversitesi'nden Stephen Kellert* Kellert, S.R. (1996). *The value of life: Biological diversity and human society*. Washington, DC: Island Press.; Kellert, S. R., & Berry, J. K. (1987). Attitudes, knowledge, and behaviors toward wildlife as affected by gender. *Wildlife Society Bulletin*, 15 (3), 363-371.

161 *yılan ve örümcek gibi yaratıklara karşı geliştirilen fobilere* Fredrikson, M., Annas, P., Fischer, H. Å., Wik, G. (1996). Gender and age differences in the prevalence of specific fears and phobias. *Behavior Research and Therapy*, 34 (1), 33-39.

162 *deneylerde köpeklerin ve şempanzelerin kullanılması konusunda nasıl hissettikleri* Pifer, L., Shimizu, K. & Pifer, R. (1994). Public attitudes towards animal research: Some international comparisons. *Society and Animals*, 2 (2), 95-113.

162 *İsveçli araştırmacılar* Hagelin, J., Carlsson, H.E., & Hau, J. (2003). An overview of surveys on how people view animal experimentation: Some factors that may influence the outcome. *Public Understanding of Science*, 12 (1), 67.

162 *National Opinion Research Center* Bu veriler 1993 tarihli Genel Toplumsal Kamuoyu Yoklaması'ndan alınmıştır.

163 *Viktorya dönemindeki hayvan hakları savaşçıları* French, R. D., (1975). *Antivivisection and medical science in Victorian society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

163 *Kadınlar temel hayvan korumacılığının neredeyse her alanında üstünlük sahibidirler* Temel konulardaki hayvan aktivistlerinin büyük çoğunluğu kadınlardan meydana gelmesine karşın, aynı durum hayvan hakları hareketinin liderleri söz konusuyken geçerli değildir. Sözgelimi, kadınlar hayvan koruma hareketine mensup kanaat önderlerinin yer aldığı listelerde ve biyografik dizinlerde yetersiz biçimde temsil edilmişlerdir. Bkz. Herzog, H. (November 1999) Power, money and gender: Status hierarchies and the animal protection movement in the United States. *International Society of Anthrozoology Newsletter*, 2-5.

165 *şiddet görmüş kadınların % 70'ten fazlasının* Ascione, F. (1998). Battered women's reports of their partners' and their children's cruelty to animals. *Journal of Emotional Abuse*, 1 (1), 119-133. Benzer sonuçlar South Carolina'daki şiddet görmüş kadınların yer aldığı bir çalışmada da rapor edilmiştir; bkz. Flynn, C.P. (2000). Woman's best friend: Pet abuse and the role of companion animals in the lives of battered women. *Violence against Women*, 6 (2), 162-177. Yakın dönemli bir değerlendirme için bkz., Ascione, F. R., ve ark. (2007). Battered pets and domestic violence: Animal abuse reported by women experiencing intimate violence and by non-abused women. *Violence against Women*, 13, 354-373.

165 *Pet-abuse.com'daki veriler* Pet-abuse.com'un hayvanlara yapılan eziyetin demografisine bir pencere açtığını fark eden kişi, Kathy Gerbasi adlı gelişim psikoloğudur; bkz. Gerbasi, K. C. (2004). Gender and nonhuman animal cruelty convictions: Data from www.pet-abuse.com Society and Animals, 12 (4), 359-365. Bu istatistikler Ocak 2009'da www.pet-abuse.com sitesinden alınmıştır.

167 *"2006 Büyük Tavşan Kurtarma Operasyonu"* Weise, E. (8 Ağustos, 2006). Rabbit rescue ends some bad hare days. *USAToday*.

167 *Hayvan istifçiliğinin halk sağlığı üzerindeki etkileri* Hoarding of Animals Research Consortium (2002). Health implications of animal hoarding. *Health & Social Work, 27 (2), 125-132.*

167 *insanların niçin hayvan istiflediklerine dair birtakım açıklamalar* Patronek. G., Loar, L., & Nathanson, J. N. (2006). *Animal hoarding: Structuring interdisciplinary responses to help people, animals, and communities at risk.* Boston: Hoarding of Animals Research Consortium.

167 *toksoplazma enfeksiyonundan kaynaklanabileceği* Sklott, R. (9 Aralık, 2007). "Cat Lady" conundrum. *New York Times*.

167 *hayvan istifçiliğinin sebebi bunamadır* En yaygın kabul görmüş teori hayvan istifçiliğinin bir tür obsesif kompülsif bozukluk olduğudur. Gelgelelim, bu kanaatin geçerliliği bir süredir sorgulanmaktadır; bkz. Patronek, G. (2007). Animal hoarding: What caseworkers need to know. MassHousing Community Services Conference, Boston, MA'da sunulan tebliğ.

168 *İstifçilerde suçu yineleme oranı* Miller, S. (January/February 2008). Objects of their affection: The hidden world of hoarders. Best Friends Magazine. 20-22. 57-61. Hayvan içermeyen istifçilik davranışı beynin prefrontal korteksindeki hasarla bağlantılandırılmıştır; bkz. Anderson, S. W., Damasio, H., & Damasio, A.R. (2005). A neural basis for collecting behavior in humans. *Brain*, 128 (1), 201-212. Hiç kimse hayvan istifçiliğinin beyin hasarından kaynaklanabileceği ihtimalini test etmemiştir.

170 *öbür direktörün iş hayatında yanlış bir yola saptığını* Hayvan barınağı çalışanlarının hayvanları sevme ve onları öldürme paradoksuyla nasıl başa çıktığına dair etnografik bir çalışma için, bkz. Arluke, A. (2006). *Just a*

dog: Understanding animal cruelty and ourselves. Philadelphia, PA: Temple University Press.

171 *Bazı sosyal bilimciler* Bkz., örneğin, Adams, C. J. (2002). *The sexual politics of meat: A feminist-vegetarian critical theory*. New York: Continuum Publishing. Donovan, J., & Adams, C. J. (editörler) (2007). *The feminist care tradition in animal ethics*. New York: Columbia University Press.

171 *neredeyse bütün insan kültürlerinde böyledir* Kabile toplumlarındaki kadın avcı örneklerinin alındığı kaynak, Estioko-Griffin, A., & Griffin, P. B. (1981). Woman the hunter: The Agta, F. Dahlbrg (ed.), *Woman the gatherer* (s. 121-140). New Haven, CT: Yale University Press. Bailey, R. C., & Aunger, R. (1989). Net hunters vs. archers: Variation in women's subsistence strategies in the Ituri forest. *Human Ecology*, 17 (3), 273-297.; Romanoff, S. (1983). Women as hunters among the Matses of the Peruvian amazon. *Human Ecology*, 11 (3), 339-343. Goodman, M.J., Griffin, P.B., Estioko-Griffin, A. A., & Grove, J. S. (1985). The compatibility of hunting and mothering among the Agta hunter-gatherers of the Philippines. *Sex Roles*, 12 (11), 1199-1209.

171 *İnsan toplumlarının hemen hemen tamamında* Wood, W., & Eagly, A. H. (2002). A cross-cultural analysis of the behavior of women and men: Implications for the origins of sex differences. *Psychological Bulletin*, 128 (5), 699-727.

172 *toplumsallaşmanın bir sonucu* Quinn, P.C., & Liben, L.S. (2008). A sex difference in mental rotation in young infants. *Psychological Science*, 19 (11), 1067-1070. Moore, D. S., & Johnson, S. P. (2008). Mental rotation in infants. *Psychological Science*, 19 (11), 1063-1066. Williams, C. L., & Pleil, K. E. (2008). Toy story: Why do monkey and human males prefer trucks? Commeht on "Sex differences in rhesus monkey toy preferences parallel those of children?" by Hasset, Siebert, and Wallen. Hormones and Behavior, 54, 355-358. Rakison, D. H. (2009). Does women's greater fear of snakes and spiders originate in infancy? *Evolution and Human Behavior*. 30, 438-444.

172 *empati* Taylor, N., & Signal, T. (2005). Empathy and attitudes to animals. *Anthrozoös*, 18 (1), 18-27. Evcil hayvan sevgisi ve insan sevgisi arasındaki bağlantıyı inceleyen literatürü gözden geçirmek için, bkz. Paul, E. S. (2000). Love of pets and love of people. A. Podberscek, E. S. Paul & J. A. & Serpell (editörler), *Companion animals and us: Exploring the relationships between people and animals*. (s. 168-186). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

172 *erkekleri daha cömert insanlar haline getirir* Domes, G., Heinrichs, M., Michel, A., Berger, C., & Herpertz, S.C. (2007). Oxytocin improves "Mind-reading" in humans. *Biological Psychiatry*, 61 (6), 731-733; Zak, P.J., Stanton, A. A. & Ahmadi, S. (2007). Oxytocin increases generosity in humans. *PLoS ONE*, 2 (11), e1128.

172 *oksitosin insan ve hayvan arasındaki bağı pekiştiren, yapıştırıcı madde midir* Odendal, J. S. J., & Meintjes, R. (2003). Neuropysiological correlates of affiliative behavior between humans and dogs. *The Veterinary Journal*, 165 (3), 296-301. Miller, S. C., Kennedy, C., DeVoe, D., Hickey, M., Nelson, T., & Kogan, L. (2009). An examination of changes in oxytocin levels in men and women before and after interaction with a bonded dog. *Anthrozoös*, 22 (1), 31-42. Nagasawa, M., Kikusui, T., Onaka, T. & Ohta, M. (2009). Dog's gaze at its owner increases owner's urinary oxytocin during social interaction. *Hormones and Behavior*, 55 (3), 434-441. Her ne kadar çok sayıda denek katılmış ve tanınmış bir antrozoolog baş araştırmacı görevini üstlenmişse de, oksitosinin hiçbir etkisi bulunmadığını gösteren çalışma –olumsuz sonuçlarda her zaman rastlandığı üzere– yayımlanmamıştır. (Kişisel iletişim, Rebecca Johnson, 3 Ocak 2010).

173 *o kadar saldırgan ve daha az empati kuran biri* Harris, J. A., Rushton, J. P., Hampson, E., & Jackson, D.N. (1996). Salivary testosterone and self-report aggressive and pro-social personality characteristics in men and women. *Aggressive Behavior*, 22 (5), 321-331.

174 *Boy iyi bir örnektir* Gladwell'in *New Yorker*'da çıkan makalesini okuduktan sonra üst üste binen çan eğrilerinin matematiğinde varolan örtülü anlamların farkına ilk kez vardım. Ne var ki, boyun kullanıldığı örnek Steven Pinker'ın *The Blank Slate*'teki şahane çan eğrisi tartışmasından alınmıştır.

175 *anoreksiya* Hoek, H. W., & van Hoeken, D. (2003). Review of the prevalence and incidence of eating disorders. *International Journal of Eating Disorders*, 34 (4), 383-396.

177 *Cleveland Amory* Dundes, A. (1994). *The cockfight: A casebook*. Madison: University of Wisconsin Press. (s. 71).

177 *Captain L. Fitz-Barnard* Fitz-Barnard, L. (1921). *Fighting sports*. London: Oldam Press. (s. 12).

181 *elli yaşlarında siyahi bir adamdı* 1970'lerin sonlarında horoz dövüşleri belki de Madison County'deki en teşekküllü cumartesi gecesi faaliyetiydi. İzleyicilerin ve katılımcıların çoğu beyazsa da, Doc en yüksek mevkideki hakemdi ve izleyicilerin arasına karışmış, bazı horozları para koyarak destekleyen birkaç siyahi görmek alışılmış bir durumdu. Araştırmamın bir noktasında ilçe dışından gelen ve Klu Klux Klan için çalışan birkaç organizatör ilçede bir toplantı düzenleme girişiminde bulundu. İlk başta toplantıyı lisede yapmak niyetiyle ilçe eğitim kurulu başkanlığına yanaştılar fakat geri çevrildiler. Horozların dövtüğü meydanın sahibi daha misafirperverdi. Dışarıdan gelenler saçma sapan beyaz cüppelerini kuşandılar ve toplantıyı dövüş meydanında gerçekleştirdiler. Belgesel fotoğrafçısı Rob Amberg dışında neredeyse hiç kimse orada bulunmadı ve ırkçılar, ertesi gün hiçbir yere varamamış bir halde kasabadan ayrıldılar. Gelgelelim, meydanın etrafına asılmış *KKK* toplantı duyurularını indirme zahmetine giren de olmadı. Bundan birkaç hafta

sonraki bir derbiye katıldığımda Doc hâlâ hakemdi ve Asheville'den gelmiş siyahi adamlar oradaki diğer herkes gibi iddiaya giriyorlardı. Benden başka KKK ilanlarını fark eden yok gibiydi. Irkların bu kolayca kaynaşabilmesi Louisiana'daki horoz dövüşlerinin ortak bir karakteristiğidir. Bkz. Maunula, M. (2007). Of chickens and men: Cockfighting in the South. *Southern Cultures*, 13 (4), 76-85.

182 *Gregory Bateson ve Margaret Mead şunları yazdılar* Farklı kültürlerde horoz dövüşünün önemine dair tarihi ve antropolojik yazıların genel bir özeti için, bkz. Dundes, A. (1994). *The cockfight: A casebook*. Madison: University of Wisconsin Press. Ayrıca, horoz dövüşünü ve horoz dövüşü kültürünü ele alan birkaç kurmaca eser de mevcuttur. Aralarında şunlar yer alır: West, N. (1995). *Day of the locust*. New York: Bantam Books. Willeford, C.E. (1987). *Cockfighter*. New York: Creative Arts Books. Manley, F. (1998). *The cockfighter*. Minneapolis: Coffee House Press. Horoz dövüşünü kültürel bir fenomen olarak ele alan makaleler için, bkz. Bilger, B. (2000). *Noodling for flatheads: Moonshine, monster catfish, and other Southern comforts*. New York: Touchstone; and Crews, H. (1977). Cockfighting: An unfashionable view: *Esquire*, 87, 8, 12, 14.

182 *"içinde mastürbasyona has nüanslar barındıran homoerotik bir erkek savaşı"* Dundes, A. (1994). The gallus as phallus. A. Dundes, *The cockfight: A casebook*. (s. 241-281). Madison: University of Wisconsin Press. (s. 262.)

183 *geleneksel sporların en eskilerinden ve en geniş çapta icra edilenlerinden* Horoz dövüşünün tarihi için, bkz. Smith, P., & Daniel, C. (2000). *The chicken book*. Athens: University of Georgia Press.

186 *Wortham's Kuralları olarak adlandırılan temel ilkeler seti* Wortham's Kuralları Apalaş Bölgesi horoz dövüşçüleri tarafından tercih edilen çelik mahmuzlu dövüşler için geçerlidir. İspanyol kökenli horoz dövüşçüler genellikle farklı bir kural seti kullanırlar.

186 *Platonvari bir nefret kavramına* Geertz, C. (1994). Deep play: Notes on the Balinese cockfight. A. Dundeb (ed.), *The cockfight: A casebook*. (s. 103). Madison: University of Wisconsin Press.

191 *sosyolog Clifton Bryant'ın tahmini* Bryant, C. (1991). Deviant leisure and clandestine lifestyle: Cockfighting as a socially disvalued sport. World Leisure and Recreation, 33 (2), 17-21.

192 *Captain L. Fitz-Barnard* Fitz-Barnard, L. (1921). Fighting sports. London: Oldam Press. (s. 12).

192 *avcıların vurduğu 120 milyon yaban kuşunun* Klem, D. (1991). Glass and bird kils. An overview and suggested planning and desigh methods for preventing a fatal hazard. L.W. Adams & D. L. Leedy (editörler). *Wildlife conservation in metropolitan environments* (s. 99-103). Columbia, MR: National Institute of Urban Wildlife.

192 *tanıştığım çoğu horoz dövüşçüsünün köpek dövüşünü tasvip etmeme gerekçesi* Louisiana'lı hayvan koruma gönüllüsü Suzie, horoz dövüşü ve köpek dövüşü

kültürlerinin farklı olduğu konusunda Eddy'nin eşiyle aynı fikirdedir. Tecrübelerine bakılırsa, şehirli köpek dövüşçülerinin evlerine baskın yapıldığında pornografik materyal, uyuşturucu ve büyük meblağlarda para bulunması ihtimali kırsaldaki horoz dövüşçülerine göre daha yüksektir.

193 *Humane Society of the United States horoz dövüşü ile bağlantı kurar* www.hsus.org/acf/fighting /cockfight/cockfighting and related crimes.html Bu suçlamalardan bazıları doğrudur. Yasadışı kumar (ve bundan kaynaklanan vergi kaçırma olayları) hemen hemen her horoz dövüşünün bir parçasıdır. Şimdilerde de –tıpkı 1970'lerde olduğu gibi– birtakım yerel resmi görevliye dövüş meydanı sahipleri tarafından göz yummaları için para verildiğinden ve İspanyol kökenli horoz dövüşçüsü akınının, dövüş meydanlarında daha çok sayıda yasadışı göçmen bulunması anlamına geldiğinden kuşkum yok.

194 *Benim ilgimi canlı tutan da budur* Bu alıntı Greensboro, North Carolina'dan Bobby Keener'a aittir. Yapımcılığını Olena Media'nın üstlendiği, horoz dövüşçüleriyle yapılmış bir dizi mülakattan oluşan sekiz saatlik bir DVD olan *Cockfighters*'da yer alır (www.olenamedia.com/).

195 Grit and Steel'*deki yazısında* McCaghy, C. H., & Neal, A. G. (1974). The fraternity of cockfighters: Ethical embellishments of an illegal sport. *Journal of popular culture*, 8 (3), 557-569. (s. 74).

195 *Horozlar genellikle iki yaşına gelene kadar dövüştürülmezler* Daha genç horozlar erkek dövüşü olarak tabir edilen maçlarda bazen dövüştürülür.

196 *United Poultry Concerns'in kurucusu Karen Davis* Karen'ın horozlara edilen muamele konusundaki bakış açısı için, bkz. Davis, K. (2009). *Prisoned chickens, poisoned eggs: An inside look at modern poultry industry*. Summertown, TN: Book Publishing Company.

196 *iki anonim şirket devi olan Tyson Foods ile Upjohn* Tyson 1994'te Upjohn hisselerinin % 100'ünü satın almıştır.

198 *işleme tesisine yolculuk* Amerika'daki mezbahalarda tavuklara ve diğer hayvanlara edilen muameleyi gözler önüne seren bir anlatı için, bkz. Eisnitz, G. A. (2007). *Slaughterhouse: The shocking story of greed, neglect and inhumane treatment inside the U.S. meat industry*. Amherst, NY: Prometheus Books.

200 *boyun kesme makinesi* Kontrollü ortamda öldürme (CAK – controlled atmosphere killing) elektrik şokuyla ve boyun kesme makinesiyle öldürülmeye karşı geliştirilmiş bir alternatiftir. CAK esasen kuşların elektrik şokuna yahut öldürücü bir karbondioksit, argon veya azot gibi atıl bir gaz dozuna maruz bırakıldığı bir gaz odasıdır. Humane Society of the United States CAK'yi elektrik şokuna nazaran daha insani bir alternatif olarak salık verir. National Chicken Counciy aynı fikirde değildir. Bkz. Shields, S., & Raj, M. (tarih yok). *An HSUS report. The welfare of birds at slaughter*. The Humane Society of the United States. Ayrıca, bkz. Savage, C. (17 Şubat, 2009). *No advantage* to gas-based stunning for chickens. *Meat & Poultry*.

200 *İki iç temizleme hattına sahip verimli bir üretim sistemi dakikada 140 kuşu işlemden geçirebilir* Bell, D. D., & Weaver, W. D. (2011). *Commercial chicken meat and egg production*. New York: Springer (s. 903). Kuşlar, Yahudi inançlarına uygun kesimlerde olduğu gibi, elle öldürüldüğünde bile üretim oranı hayret vericidir. Wabeck tek bir işçinin saatte 4 bin kuşun boğazını kesmek durumunda olduğunu belirtir, Bell, D. D., & Weaver, W. D. (2001).

200 *Kuşların bazısı boğazları kesilmeden önce tamamıyla sersemlemeyebilir* United Poultry International'den Karen Davis şokla sersemletme prosedürünün etkisiz olduğunu ve acıyı azaltmak için geliştirilmediğini ileri sürer. Kendisi bir e-postada bana şunları yazmıştır: "Mezbahada kuşların bedenine elektrik vermenin asıl amacı elektrikle öldürmek –onları derhal öldürmek– değil, tüylerin yolunmasını kolaylaştırmak ve kuşları taşıma bandında tutmaktır. Şokla sersemletme 'insani' bir yöntem bulma kaygısıyla tasarlanmamıştır. 1930'larda sırf ticari amaçlara yönelik olarak tasarlanmıştır – başka bir deyişle, kuşlarının ağzından sokulup beyinlerinden çıkan bir bıçak ya da başka bir sivri nesneyle felç edilmesine karşı geliştirilmiş bir teknolojik 'güncelleme' sayılmalıdır." Karen'ın görüşü, kitabında kızartmalık piliçlerin işlenmesiyle ilgili bir bölüm bulunan Charles Wabeck tarafından desteklenmiştir. Bell, D. D., & Weaver, W. D. (2001). *Commercial chicken meat and egg production*. New York: Springer. "Şokla sersemletme tatmin edici bir kan akıtma ve tüy çıkarma faaliyeti için elzemdir" (s. 904). Öldürme işleminin ele alındığı bu bölümün hiçbir yerinde hayvan esenliği konusuna değinilmemiştir.

202 *horoz dövüşü her eyalette kanunlara aykırı hale geldi* Buna rağmen, horoz dövüşü Porto Riko, Guam, Samoa ve Virgin Adaları'nın Amerika'ya ait bölgelerinde hâlâ yasaldır.

202 *18. yüzyılda kan dökülen sporlara karşı başlatılan hareket* Bkz. Thomas, K. (1983). *Man and the natural world: A history of the modern sensibility*. New York: Pantheon.

202 Atlanta Journal Constitution*'da yayımlanan bir makalede* Rudy, K. (6 Eylül, 2007). Dog-fighting and Michael Vick. *Atlanta Journal Constitution*.

202 *Safkan at yarışlarında da aynı şeyi görürsünüz* McMurray, J. (14 Haziran, 2008). AP 2003'ten bu yana 5 bin at ölümü saptamıştır. Washingtonpost.com.

202 *Bana niçin et yemeyi reddettiğimi sorabilirsiniz* Coetzee, J. M. (2003). Elizabeth Costello. New York, Penguin Books.

206 *Japonya'da altı kat ve Çin'de* Halweil, B., & Nierenberg, D. (2008). Meat and seafood: The global diet's most costly ingredients. Worldwatch Institute (ed.), *State of the World: Innovation for a sustainable economy* (s. 61-74). Washington, DC: Worldwatch Institute.

208 *Yaşayan en yakın akrabalarımız olan şempanzeler* Şempanze etoburluğu hakkında daha fazla bilgi için, bkz. Stanford, C. B. (1999). *The hunting ape: Meat eating and the origins of human behavior*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Stanford, J. (2002). *Significant others: The ape-human continuum and the*

quest for human nature. New York, Basic Books. Boesch, C. (1994). Hunting strategies of Gombe and Taï chimpanzees. R.W. Wrangham, W. C. McGrew, F. B. M. de Waal, & P. G. Heltne (ediörler), *Chimpanzee cultures* (s. 76-92). Cambridge, MA: Harvard University Press. Foley, R. (2001). The evolutionary consequences of increased carnivory. C. B. Stanford & H. T. Bunn (editörler). *Meat-eating and human evolution* (s. 305-311). New York: Oxford University Press. Seks karşılığında et değiş tokuşunun anlatıldığı kaynak, Gomes, C. M., & Boesch, C. (2009). Wild chimpanzees exchange meat for sex on a long-term basis. *PLoS ONE*, 4, e5116.

209 *atalarımızın kana susamış katiller olduğu* Stanford, C. B. (1999). *The hunting ape: Meat eating and the origins of human behavior*. Princeton, NJ: Princeton University Press. (s. 107).

209 *Kuzey Alaska'da yaşayan Nunamuit halkının aldığı kalorinin* Cordain, L., Eaton, S., Brand Miller, J., Mann, N., & Hill, K. (2002). The paradoxical nature of hunter-gatherer diets: Meat-based, yet non-atherogenic. *European Journal of Clinical Nutritition*. 56 (1).; Gadsby, P. (October 1, 2004). The Inuit paradox. *Discover Magazine*.

210 *tek bir avcı-toplayıcı toplumu yoktur* Cordain, L., Eaton, S. B., Sebastian, A., Mann, N., Lindeberg, S., Watkins, B. A. ve ark. (2005). Origins and evolution of the Western diet: Health implications for the 21st century. *American Journal of Clinical Nutrition*, 81 (2), 341-354.

212 *bakterilere, virüslere, protozoonlara açığızdır* Torrey, E. F., (2005). *Beasts of the earth: Animals, humans, and disease*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press; Finch, C. E., & Stanford, C. B. (2004). Meat-adaptive genes and the evolution of slower aging in humans. *Quarterly Review of Biology*, 79 (1), 3-50. Chitnis, A., Rauls, D., & Moore, J. (2000) Origin of HIV Type 1 in colonial French Equatorial Africa? *AIDS Research and Human Retroviruses*, 16 (1) 5-8.

212 *insanların gıdalarına baharat eklemek bakımından hayvanlar âleminde niçin tek ve benzersiz olduğunu* Kırmızıbiber aynı zamanda insan türüne mensup çocuklara da itici gelmektedir. Paul Rozin'in yaptığı çalışmalar insanların biberin yakıcılığını sevmeyi öğrenmek zorunda kaldığını göstermiştir. Rozin, P., & Schiller, D. (1980). The nature and acquisition of a preference for chili pepper by humans. *Motivation and Emotion*, 4 (1), 77-101.

213 *et tüketmek hâlâ risk taşımaktadır* Fessler, D. M. T. (2002). Reproductive immunosuppression and diet. *Current Anthropology*, 43 (1), 19-61. Flaxman, S. M., & Sherman, P. W. (2000). Morning sickness: A mechanism for protecting mother and embryo. *Quarterly Review of Biology*, 75 (2), 113-148.

215 *ete yönelik öğrenilmiş tiksintilere sebzelere karşı geliştirilen tiksintilerden üç kat ve meyvelere karşı geliştirilen tiksintilerden altı kat daha sık rastlanmasıdır* Midkiff, E. E., & Bernstein, I. L. (1985). Targets of learned food aversions in humans. *Physiology & Behavior*, 34 (5), 839-841.

215 *insan toplumlarındaki gıda tabuları* Fessler, D., & Navarrete, C. (2003). Meat is good to taboo: Dietary proscriptions as a product of the interaction of psychological mechanisms and social processes. *Journal of Cognition and Culture*, 3 (1), 1-40.

216 *yaban sığırı yenilmesine karşı olan tabu* Bu olay McDonaugh, C. tarafından anlatılmıştır (1997). Breaking the rules: Changes in food acceptability among the Tharu of Nepal. H. Machbeth (ed.), *Food preferences and taste: Continuity and change*. Oxford, UK: Berghahn Books.

216 *Çoğu Amerikalı için köpek eti tüketme fikri* Bütün Amerikalılar köpek etine tiksinti duymaz. Kaliforniya'da yaşayan Filipin kökenliler için köpek eti düğün gibi önemli törenlerde sunulan geleneksel bir gıdadır. Köpek yeme adeti Kaliforniya'da yaşayan Filipin kökenliler ve beyazlar arasında çatışmaya yol açmıştır. Bir grup Kamboçyalı sığınmacının yemek niyetiyle bir Alman çoban köpeği yavrusunu öldürüp derisini yüzdüğü 1989 tarihli bir vakaya cevaben Kaliforniya eyalet yasama meclisi "geleneksel anlamıyla yahut yaygın şekilde bir evcil hayvan olarak değerlendirilen herhangi bir hayvana" ait karkasın mülkiyetini, satışını, ithalini ya da elden çıkarılmasını yasaklayan Ceza Kanunu'nun 598b kısmını uygulamıştır. Bkz. Griffith, M., Wolch, J., Lassiter, U. (2002). Animal practices and the racialization of Filipinas in Los Angeles. *Society & Animals*. 10 (3), 221-248.

216 *insanların binlerce yıldır köpekleri yediğini* Köpeklerin yenilmesine yönelik tutumlardaki tarihi ve kültürel değişimlerle ilgili tartışmaların yer aldığı kaynak, McHugh, S. (2004). *Dog*. London: Reaktion Books. Serpell, J. (1995). The hair of the dog. J. Serpell (ed.), *The domestic dog: Its evolution, behavior and interactions of people* (s. 257-262). Cambridge, UK: Cambridge University Press; Simoons, F. J. (1994).

217 *Asya'daki köpek ürünleri ticareti* Asya'daki köpek yeme uygulamasının durumuna dair genel bir özet için, bkz. Podberscek, A. (2009). Good to pet and eat: The keeping and consuming of dogs and cats in South Korea. *Journal of Social Issues*, 65, 615-632. Walraven, B. (2002). Bardot soup and Confucians' meat: Food and Korean identity in global context. K. Cwiertka & B. Walraven (editörler), *Asian food: The global and the local* (s. 95-115). Honolulu University of Hawaii Press.

219 *Klasik Hinduizm'de* Nelson, L. (2006). Cows, elephants, dogs, and other lesser embodiments of Atman: Reflections of Hindu attitudes toward nonhuman animals. P. Waldau & K. Patton, *A communion of subjects: Animals in religion, science, and ethics* (s. 179-193). New York: Columbia University Press.

219 *İslam'daki şeriat kanunlarının çoğu yorumunda da köpekler mekruh varlıklar olarak görür* Foltz, R. (2006). "This she-camel of God is a sign to you": Dimensions of animals in Islamic tradition and Muslim culture. P. Waldau & K. Patton (editörler), *A communion of subjects: Animals in religion, science, and ethics* (s. 149-150). New York: Columbia University Press.

219 *Oglala Kızılderilileri* Powers, W., & Powers, M. (1986). Putting on the dog. *Natural History*. 2, 6-16.

219 *Avcıların hayvanları öldürdükleri için af diledikleri* törenler Serpell, J. (1996). *In the company of animals: A study of human-animal relationships*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

220 *hayvan özgürlüğü filozofu Peter Singer'ın bile pek az itiraz edeceği* Singer, P., & Mason, J. (2006). *The ethics of what we eat: Why our food choices matter*. Emmaus, PA: Rodale Press.

221 *Sandy McGee ve ben soru listeleri dağıttık* Herzog, H.,& McGee, S. (1983). Psychological aspects of slaughter: Reactions of college students of killing and butchering cattle and hogs. *International Journal for the Study of Animal Problems*, 4 (2), 124-132.

222 *"İnsanlar da, tıpkı hayvanlar gibi, yemek yemek, dışkılamak ve seks yapmak mecburiyetindedir," diye yazar* Rozin, P., Haidt, J., & Mc-Cauley, C. R. (2000). Disgust. M. Lewis & J. M. Haviland-Jones (editörler), *Handbook of emotions* (2'inci baskı) (s. 642). New York: Guilford Press.

222 *araştırmacılar* Kubberød, E., Ueland, Ø., Dingstad, G. I., Risvik, E., & Henjesand, I. J. (2008). The effect of anımality in the consumption experience: A potential for disgust. *Journal of Food Products Marketing*, 14 (3), 103-124; and Kubberød, E., Ueland, Ø., Rødbotten, M., Westad, F., & Risvik, E. (2002). Gender specific preferences and attitudes towards meat. *Food Quality and Preference*, 13 (5), 285-294.

223 *ahlaki düzleme taşıma* Rozin, P., Markwith, M. & Stoess, C. (1997). Moralization and becoming a vegetarian: The transformation of preferences into values and the recruitment of disgust, *Psychological Science*, 8, 67-73.

223 *Et aleyhindeki söylemler karşı çıkılması imkânsız dört iddiaya indirgenebilir* Ete karşı geliştirilmiş etik, ekolojik, sağlığa dair ve feminist savlardan meydana gelen literatür geniştir. Başlangıç olarak okuma önerilerim, Singer, P., & Mason, J. (2006). *The ethics of what we eat: Why our food choices matter*. Emmaus, PA: Rodale Press; Eisnitz, G.A. (2007). *Slaughterhouse: The shocking story of greed, neglect, and inhumane treatment inside the U.S. meat industry*. Amherst, NY: Prometheus Books; and Adams, C. J. (2000). *The sexual politics of meat: A feminist-vegetarian critical theory*. London: Continuum International Publishing Group. 2009 tarihli *Food, Inc.* modern fabrika çiftliklerindeki hayvanlara edilen muameleyi ve insan çalışanları tüm açıklığıyla gözler önüne seren bir tasvir sunmaktadır.

223 *Vegeterian Resource Group* Vegeterian Resource Group anketlerinin sonuçları www.vrg.org/nutshell/faq.htm#poll adresinde bulunabilir.

225 *Gıda ve İlaç Dairesi'nin bizlere doymuş yağları azaltma telkininde bulunduğu* Amerika Birleşik Devletleri'nde "besin değeri akımı"nın yükselişi tarihçesinin anlatıldığı kaynak, Pollan. M. (2008). *In defense of food: An eater's manifesto*. New York: Penguin Press.

225 *ortalama bir Amerikalı yılda iki yüz elli gram tavuk yerdi* Boyd, W.& Watts, M. (1997). Agro-industrial just-in-time: The chicken industry and postwar American capitalism. D. Goodman & M. Watts (editörler), *Globalizing food: Agrarian questions and global restructuring* (s. 192-225).

226 *Yarım milyon insanın yer aldığı çok bölgeli bir araştırma* Sinha, R., Cross, A.J., Graubard, B.I., Leitzmann, M. F., & Schatzkin, A. (2009). Meat and mortality: A prospective study of over half a million people. *Archives of Internal Medicine,* 169, 562-571.

226 *Newkirk PETA'nın mantığını bana şöyle anlattı* Ingrid Newkirk (e-posta) 24 Haziran 2009.

227 *Humane Research Council* Humane Research Council aynı zamanda insan ve hayvan etkileşimleri konusundaki araştırmalara yönelik bir takas odası gibi de hizmet verir. Web siteleri antrozoolojideki en son çalışmalar hakkında bilgi sağlayan en iyi kaynaklardan biridir: www.humaneresearch.org/.

228 *2002'de* Time *haber yaptı* Corliss, R. (July 15, 2002). Should we all be vegetarians? Time magazine.

228 *araştırmacı ekibi Amerikalıların % 1'inin onda birinden daha azının hakiki vejetaryenler olduğu sonucuna varmıştır.* USDA sonuçlarının bulunduğu kaynak, Fields, C., Dourson, M., & Borak, J. (2005). Iodine-deficient vegetarians: A hypothetical perchlorate-susceptible population? *Regulatory Toxicology and Pharmacology*, 42:37-46.

230 *Fakat aynı zamanda bunların endişeli ve dertli kişiler olma ihtimali de daha yüksekti* Büyük Beşli karakter özellikleri arasında yer alan deneyime açık olmak ve nevrotiklik konusunda vejetaryenler et yiyenlerden daha yüksek puanlar almışlardır (bu özelliklerde benim de puanım yüksek çıkar). Golden, L. & Herzog, H. (2008). Southeastern Psychological Association, New Orleans toplantısında yapılan sunum. Beş Faktörlü Kişilik Modeli'nin tanımı için, bkz. Gozling, S. (2008). *Snoop: What your stuff says about you.* New York: Basic Books.

231 *vejetaryenliğin genç kızlar arasında çok yaygın olduğunu* 2007 tarihli Harris anketi on üç ile on sekiz yaşları arasındaki genç kızlardan % 10'unun asla et ya da deniz ürünü yemediğini ortaya çıkarmıştır. Moskin, J. (January 24, 2007). Strict vegan ethics, frosted with hedonism. New York Times.

231 *vejetaryenlik ile yeme bozuklukları arasındaki bağlantıyı işleyen araştırmalar* Vejetaryenlik ve yeme bozuklukları arasında bağlantı kuran araştırmaların bulunabileceği kaynaklar, Klopp, S. A., Heiss, C. J., & Smith, H. S. (2003). Self-reported vegetarianism may be a marker for college women at risk for disordered eating. *Journal of the American Dietetic Association*, 103 (6), 745-747. Neumark-Sztainer, D., Story, M., Resnick, M., & Blum, R. (1997). Adolescent vegetarians. A behavioral profile of a school-based population in Minnesota. Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine, 151 (8), 833-838. O'Connar, M. A., Touyz, S. W., Dunn, S. M., & Beumont, P. J. (1987). Vegetarianism in

anorexia nervosa? A review of 116 consecutive cases. *The Medical Journal of Australia*, 147 (11-12), 540-542. Robinson-O'Brian, R., Perry, C. L., Wall, M. M., Story, M., & Neumark-Stzainer, D. (2009). Adolescent and young adult vegetarianism: Better dietary intake and weight outcomes but increased risk of disordered eating behaviors. *Journal of the American Dietetic Association*, 109, 648-655. Worsley, A., & Skrzypiec, G. (1997). Teenage vegetarianism: Beauty or the beast? *Nutrition Research*, 17 (3), 391-404. Lindeman, M., Stark, K., & Latvala, K. (2000). Vegetarianism and eating disordered thinking. *Eating Disorders*, 8 (2), 157-165. Lindeman, M. (2002). The state of mind of vegetarians: Psychological well-being or distress. *Ecology of Food and Nutrition*, 41, 75-86. Bas, M., Karabudak, E., & Kiziltan, G. (2005) Vegetarianism and eating disorders: Association between eating attitudes and other psychological factors among Turkish adolescents. *Appetite*, 44 (3), 309-315. Hormes, J. M., Catanese, D., Bauer, R, & Rozin, P. (2006). Links between meat avoidance, negative eating attitudes, and disordered eating behaviors. Meeting of the American Psycholgical Association.

234 *Jeffrey Moussaieff Masson sağlıkla ilgili yararlarını göklere çıkarır* Jeffrey Masson insan ve hayvan ilişkilerine dair bir dizi eğlendirici ve bilgilendirici kitap yazmıştır; bunlar arasında çok satan *When elephants weep: The emotional lives of animals* vardır. Bu alıntının yapıldığı kaynak, Masson, J. M. (2009). *The face on your plate: The truth about food*. New York: W.W. Norton. (s. 168).

235 *Aklını etle bozmuş bir toplumda* Steiner, G. (November 22, 2009) Animal, vegetable, miserable. *New York Times*.

235 *Psikolog Jonathan Haidt* Haidt, J. (2006). *The happiness hypothesis*. New York: Basic Books. (s. 165).

236 *zihin ile beden arasındaki savaştaki tarafsız bölge* Bu replik 1997 tarihli *Şeytanın Avukatı* filminden alınmıştır.

236 *insanlar ile şempanzeler arasındaki bilişsel uçurumun* Marc Hauser'in bunu söylediklerini alıntılayan kaynak, Balter, M. (2008). How human intelligence evolved – Is it science on 'paleofantasy?' *Science*, 319, 1028. Hayvanların zihinsel yeteneklerine dair karşıt bir perspektif için, bkz. Hauser, M. (2000). *Wild minds: What animals really think*. New York: Henry Holt; Wynne, C. D. L. (2004). *Do animals think?* Princeton, NJ: Princeton University Press; and Bekoff, M. (2007). *The emotional lives of animals*. Noato, CA: New World Library.

239 *Carl Cohen* Cohen, C. (1987). The case for the use of animals in biomedical research. *New England Journal of Medicine*, 315, 865-870. (s. 867).

239 *Allegra Goodman* Goodman, A. (2006). *Intuition: A novel*. New York: Dial Press.

242 *İnsan bazen tüm hayatını incelemeye adadığı varlıkları eninde sonunda öldürmek durumunda kalır* Hayatlarını incelemeye adadıkları hayvanları öldüren bilim insanları ile önceki bölümde anlatılan, yumurtayken alıp yetiştirdikleri

ve sevip saydıklarını iddia ettikleri horozların ölümünden sorumlu horoz dövüşçüleri arasındaki benzerliğe dikkatinizi çekerim.

242 *güvercinleri hakkında şu satırları kaleme almıştır* Kaynak Preece, R. (2005). *Brute souls, happy beasts, and evolution: The historical status of animals.* Vancouver, BC: University of British Columbia Press. (s. 347).

242 *"salt menfur ve tiksinti verici merak saikıyla"* Browne, J. (2002). *Charles Darwin: The power of place.* Princeton, NJ: Princeton University Press. (s. 421).

242 *cümlesinde değişiklik yaptı* Her iki versiyonun da aktarıldığı kaynak Burghardt, G.M., & Herzog, H.A. (1980). Beyond conspecifics: Is Brer Rabbit our brother? *Bioscience*, 30, 763-768.

243 *satırları yazan Claude Bernard* Rudacille, D. (2000). *The scalpel and the butterfly: The war between animal research and animal protection.* New York: Farrar, Straus, and Giroux. (s. 36).

243 *Pek çok modern etolog onunla aynı fikirdedir* Bununla birlikte, birtakım hayvan davranış bilimcileri yakın zamanda insanlar ve hayvanlar arasındaki pek çok benzerliğin (sözgelimi, araç kullanma, tarafsızlık duygusu) yüzeysel kaldığı ve evrim devamlılığının bir sonucu olmadığı fikrini ileri sürmüşlerdir. Bkz., örneğin, Bolhuis, J. J., & Wynne, C. D. L. (2009). Can evolution explain how the mind works? *Nature*, 458, 832-833.

244 *Acıyla ilgili olarak, hepsi de evet cevabını vermişti* Herzog, H. (1991). Animal consciousness and human conscience. *Contemporary Psychology*, 36, 7-8. Sosyolog Mary Phillips birkaç hayvan araştırma tesisinin yer aldığı etnografik bir çalışmada aynı sonuçları elde etmiştir. Phillips, M. T. (1993). Savages, drunks, and lab animals: The researcher's perception of pain. *Society and Animals*, 1(1), 61-81. Araştırmalarda hayvanların kullanımıyla ilgili olarak bilim insanlarının ince farklar içeren görüşlerini ele alan bir perspektif için, bkz. Marris, E. (2006). Animal research: Grey matters. *Nature*, 444 (7121), 808-810.

244 *yakın dönemli bir araştırmada 155 hayvan araştırmacısının* Knight, S., Vrij, A., Bard, K., & Brandon, D. (2009). Science versus human welfare: Understanding attitudes toward animal use. *Journal of Social Issues*, 65, 463-483.

245 *Yüzme testini uygulama görevi yeni lisansüstü öğrencilerden birine devredildi* Hayvan deneylerinde kullanılan gerçek prosedürler genellikle kimsenin anlamayacağı bir dille gözlerden saklanır. Bu deneylerle ilgili olarak bilimsel dergilerde yayımlanan makalelerden bazılarını okumuştum. Hiçbirinde, hayvanlara uygulanan yüzme testinin ayrıntıları tam olarak ortaya konulmamıştır. Bilimde dilin kullanımına dair şahane bir tartışma için, bkz. Birke, L., Arluke, A., & Michael, M. (2007). *The sacrifice: How scientific experiments transform animal and people.* West Lafayette, IN: Purdue University Press.

245 *Fareleri temel biyolojik süreçlerin modeli olarak kullanan çoğu bilim insanı gibi* Bilim insanlarının farelere yönelik tutumları hakkında alternatif bir kanaat için, bkz. *The Onion* hiciv gazetesinde çıkmış olan "World's Scientists Admit

They Just Don't Like Mice". Bir bilim insanının şunları söylediği aktarılmıştır: "Onları bir kafeste görmek bile iyi hissetmemi sağlıyor... O minik pisliklerden nefret ediyorum." (www.theonion.com/content/node/30800)

245 *Kimini servikal dislokasyon ile* Nörobilimciler arasında kemirgenlerin kafaları kesildikten sonra bilinçlerinin ne kadar süreyle açık kaldığına ilişkin meşum bir tartışma vardır. Tahminler üç saniyeyle otuz saniyeyi aşan bir aralıkta değişkenlik gösterir. Bu tartışmanın kapsamlı biçimde yapıldığı kaynak, Carbone, L. (2004). *What animals want: Expertise and advocacy in laboratory animal warfare policy*. New York: Oxford University Press.

246 *işin ahlaki yönüne kafa yormak* Felsefeci Michael Allen Fox da *Maymunlar Cehennemi* filmini kullanarak buna benzer bir düşünce deneyi gerçekleştirmiştir. Fox, M. A. (1986). *The case for animal experimentation*. Berkeley: University of California Press. Fox kitabı hayvan araştırmalarını savunmak adına yazmıştır. Gelgelelim, kendisi tuhaf bir döneklik sergileyerek kitap yayımlandıktan hemen sonra hayvan araştırması etiği konusundaki fikrini değiştirmiş ve kendi savını inkâr etmiştir.

248 *marjinal vakalardan üretilmiş sav* Marjinal vakalardan üretilmiş sava ve hayvanların ahlaki statüsüne dair yakın dönemli diğer perspektiflere dair özlü ve erişilebilir bir genel bakış için, bkz. Singer, P. (2003). Animal liberation at 30. *The New York Review of Books*, 50 (8), 23-26. Marjinal vaka savının ayrıntılı şekilde ele alındığı kaynak, Dombrowski, D. A. (1997). *Babies and beasts: The argument from marginal cases*. Chicago: University of Illinois Press.

249 *Genetikçiler fare araştırmalarının* Bkz., örneğin, Roberts, R. B., & Threadgill, D. W. (2005). The mouse in biomedical research. E. J. Eisen (ed.), *The mouse in animal genetics and breeding research* (319-140). London: Imperial College Press.

250 *felsefeci Nel Noddings* Noddings, N. (2003). *Caring: A feminine approach to ethics*. Berkeley: University of California Press. (s. 156).

250 *2009 tarihli bir Zogby araştırması* Zogby anket çalışması Şubat 2009'da yapılmıştır ve Foundation for Biomedical Research tarafından sipariş edilmiştir.

250 *Farenin haşarat olmaktan çıkıp model organizmaya dönüşme süreci* Farelerin Amerika'daki biyomedikal araştırmalardaki rolü hakkında mükemmel bir tarihçe için, bkz. Rader, K. A. (2004). *Making mice: Standardizing animals for American biomedical research. 1900-1955*, Princeton, NJ: Princeton, University Press.

250 *1929'da Clarence Little tarafından kurulan merkez* Little'ın ideal araştırma hayvanı olarak farelerde karar kılma sebeplerinden biri, insanların onları umursamadığını fark etmesidir. Crister, G. (Aralık 2007). Of mice and men: How a twety gram rodent conquered the world of science. *Harper's Magazine*, 65-67.

251 *Yeni bir soy geliştirmek bir yıl sürebilir ve 100.000 dolarlık masrafı vardır* Waltz, E. (2005). Price of mice to plummet under NIH's new scheme. *Nature Medicine*, 11, 1261.

252 *fare genlerinin % 99,9'unun insanda bilinen bir muadili mevcuttur* Paigen, K. (2003). One hundred years of mouse genetics: An intellectual history. II. The molecular revolution (1981-2002). *Genetics*, 163 (4), 1227-1235.

252 *Rick Woychick'e göre* Bu ifade Jackson Laboratuvarı'na ait bir tanıtım videosundan alınmıştır (www.jax.org/).

252 *Michigan Üniversitesi'nde görev yapan felsefeci Carl Cohen* Cohen, C. (1987). The case for the use of animals in biomedical research. *New England Journal of Medicine*, 315, 865-870. (s. 8689. Önde gelen bir nörobilimci tarafından yapılmış kapsamlı bir hayvan araştırması savunusu için, bkz. Morrison, A. R. (2009). *An oddyssey with animals: A veterinarian's reflections on the animal rights and welfare debate*. Oxford, UK: Oxford University Press.

253 *ihmal edilmiş tropik hastalıklara yönelik tedavi* Buradaki gerçek, büyük farmasötik şirketlerinin pazarlamaya ve jenerik olma yolunda ilerleyen çok etkili ilaçların moleküler yapısında ufak tefek değişiklikler yapmaya harcadıklarıyla kıyaslandığında yeni ilaçlar keşfedilmesi amacını güden araştırmalara daha az para harcadığıdır. Bkz. Angel, M. (2005). *The truth about drug companies: How they deceive us and what to do about it*. New York, Random House.

253 *Hayvan araştırmalarının sağlıkta kaydedilen iyileşmelere katkısını bilim insanlarının abarttığını söylerler* Bu bakış açısına bir örnek olarak, bkz. Greek, R., & Greek, J. (2000). *Sacred cows and golden geese: The human cost of experiments on animals*. New York: Continuum. Barnard, N. D., & Kaufman, S. (February 1997). Animal research is wasteful and misleading. *Scientific American*, 80-82; and LaFollette, H., & Shanks, N. (1996). *Brute science: Dilemmas of animal experimentation*. London: Routledge.

254 *Portland, Edmonton, Albany'deki araştırmacılar sekiz fare soyunu bir dizi davranış testine tabi tutmuştu* Bu araştırmanın ilk rapor edildiği kaynak, Crabbe, J. C., Wahlsten, D., & Dudek, B. C. (1999). Genetics of Mouse behavior: Interactions with laboratory environment. *Science*, 284, 1670-1672. Bu bulguların olası açıklamalarına dair büyüleyici bir tartışma için, bkz. Sapolsky, R. M. (2006). *Monkeyluv: And other essays on our lives as animals*. New York: Scribner.

254 *farelerden yola çıkarak insanlar hakkında ne kadar genelleme yapılabileceğini* Saygın dergilerde yayımlanan ve kemirgen modellerini sorgulayan daha fazla makale için, bkz. Giles, J. (2006). Animal experiments under fire for poor design. *Nature*, 444 (7122), 981; Pound, P., Ebrahim, S., Sandercock, P., Bracken, M. B., & Roberts, I. (2004). Where is the evidence that animal research benefits humans? *British Medical Journal*, 328 (7438), 514-517.

254 Immunology *dergisine yazdığı* Davis, M. M. (2008). A prescription for human immunology. *Immunology*, 29 (6), 835-838.

255 *Dört fare çalışmasında işe yarayan bir ilaç, ALS'si olan insanları daha da hasta etmişti* Schnabel, J. (2008). Neuroscience: Standard model. *Nature*, 454 (7205). 682-685.

255 *İngiltere'de yapılan bir kamuoyu yoklaması* Aldhous, P., Coghlan, A., & Copley, J. (1999). Animal experiments – where do you draw the line? Let the people speak. *New Scientist*, 162 (2187), 26-31.

259 *İhtiyaç fazlası farelerin çoğalmasını* Bkz. Critser, G. (December 2007). Of mice and men, *Harper's Magazine*, 65-76. Ormandy, E., Schuppli, C. A., & Weary, D. M. (2009). Worldwide trends in the use of animals in research: The contribution of genetically-modified animals in research. ATLA, 37, 63-68. Rowan, A. (2007). A brief history of the animal research debate and the place of alternatives. *AATEX*, 12 (3), 203-211.

261 *Kongre'ye göre Amerika Birleşik Devletleri'ndeki laboratuvar fareleri hayvan değildir* Hayvan Refahı Kanunu fareleri, sıçanları ve özellikle araştırmada kullanılmak üzere üretilmiş kuşları dışarıda bırakır. Bununla birlikte, yabani fareler, sıçanlar ve kuşlar laboratuvarda üretilmediklerinden AWA (Animal Welfare Act) kapsamına alınmıştır. Bu durumda, doğada tuzakla yakalanmış ve bir laboratuvara getirilmiş farelerle kuşlar AWA kapsamında olacaktır. Ne var ki, yaban hayatta yakalanan hayvanların bir üretme kolonisi kurmak için kullanılması durumunda bunların yavruları yasadan muaf tutulacaktır.

261 *Hâkim Richey, fare/sıçan/kuş dışlamasını şöyle tabir etmiştir* Fare/sıçan/kuş dışlaması ilk başta bir hayvanın ne olduğunu belirleme kararını tarım bakanına bırakan bir yasal boşluğun sonucuydu. 1993'te hâkim Ritchie, dışlamanın isteğe bağlı ve keyfi olduğuna hükmetti. Ancak, verdiği karar üst mahkemeden döndü. Biyoteknoloji çıkar gruplarının talebi üzerine Senatör Jesse Helms 2002 tarihli Çiftlik Kanun Tasarısı'na dışlamayı Kanunun kalıcı bir parçası haline getirecek bir son dakika metni ekledi. Bu mevzuatın bir tarihçesi için bkz., Carbone, L. (2004). *What animals want: Expertise and advocacy in laboratory welfare policy*. New York: Oxford University Press.

261 *mevzuatlardan muaftır* National Institutes of Health'ten fon alan kuruluşlarda araştırma amaçlı bulundurulan kuşların, sıçanların ve farelerin ayrı bir hükümet bakım mevzuatları kümesine karşılık gelen Public Health Service *Laboratuvar Hayvanları Bakım ve Kullanım Kılavuzu* kapsamında olduğuna dikkatinizi çekerim. Gelgelelim, tahminen 800 araştırma tesisindeki fareler herhangi bir federal mevzuat kapsamında değildir.

262 *köpekler özel muamele görecek şekilde hepsinden ayrı tutulmuştur* Primatlar da özel muameleye tabidir. Hayvan Refahı Kanunu araştırma tesislerinin maymunlar ile insansıların "psikolojik iyiliğini" gözetmek durumunda olduğunu belirtir.

262 *Larry ise bunu 100 milyonun epey üstündeki bir sayı olarak ifade eder* Bkz. Carbone, L. (2004). *What animals want: Expertise and advocacy in laboratory animal welfare policy*. New York: Oxford University Press; Taylor, K., Gordon, N., Langley, G., & Higgins, W. (2008). Estimates of worldwide laboratory animal use in 2005. *ATLA*, 36, 327-342. 100 milyon fare tahmini, artık araştırmalarda farelerin 100 ile 200 katı kadar sıçanın kullanıldığı *tahmininde* bulunan Larry Carbone'ye aittir.

265 *İstatistik analizimiz göstermiştir* Bu sonuçların rapor edildiği kaynak, Plous, S., & Herzog, H. (2001). Reliability of protocol reviews for animal research. Science, 293 (5530), 608-609. Makaleye verilen tepkilerin ve karşı cevaplarımızın yer aldığı kaynak, *Science* (2001) 294, 1831-1832.

265 *Robert Pirsig* Zen ve Motosiklet Bakım Sanatı *romanında* Pirsig, R. (1974). *Zen and the art of motorcycle maintenance*. New York: William Morrow. (s. 185).

267 *Eylemleri ve seslendirmeleri hemen taklit edebilirler* Wise, S. M. (2002). *Drawing the line: Science and the case for animal rights*. Cambridge, MA: Perseus Books. (s. 157).

268 *empati kurabildiklerini* Langford, D. J., Crager, S. E., Shehzad, Z., Smith, S. B., Sotonical, S. G., Levenstadt, J. S. ve ark. Social modulation of pain as evidence for empathy in mice. *Science*, 312 (5782), 1967-1970.

269 *Hesaplarım doğruysa eğer, araştırmaya 800'ü aşkın fare Science*'da yayımlanan araştırma raporlarından yola çıkılarak deneylerde toplam kaç hayvanın kullanıldığını doğru şekilde hesaplamak kolay değildir. Yayımlanan makaleye ek olarak, çevrimiçi ortamda yayınlanan ve deneyin ayrıntılarını anlatan ek materyallerden oluşan ilave otuz sayfa daha vardı.

270 *Marc Bekoff saygın bir etolog* Marc bu açıklamaları 16 Mayıs 2009'da Orland, Kaliforniya'daki Farm Sanctuary Hoe Down'daki (www.farmsanctuary.org) bir konuşmasında yapmıştır. Konferansı www.youtube.com/watch?v=bZ91q97RQ6U adresinde izleyebilirsiniz.

272 *Nazi tıbbi deneyleri* Nazilere ait tıp verilerini kullanma etiği konusundaki tartışmalar için, bkz. Moe, K. (Aralık 1984). Should the Nazi research data be cited? *Hastings Center Report*, 5-7; ve Cohen, B. (1990). The ethics of using medical data from Nazi experiments. *Journal of Halacha and Contemporary Society*, 19, 103-126.

272 *hayvanlar üzerinde yapılmış deney sonuçlarının da zarar verilerek elde edilmiş kazanımlar olduğu* Bkz. örneğin, Regan, T. (1993). Ill gotten gains. P. Cavalieri & P. Singer (editörler), *The great ape project*. (s. 194-205). New York: St. Martin's Press.

275 *Joan Dunayer* Dunayer, J. (2004). Speciesism. Derwood, MD: Ryce Publishing. (s. 134).

275 *Jonathan Haidt* Haidt, J. (2006). *The happines hypothesis: Finding modern truth in ancient wisdom*. New York: Basic Books.

276 *Siz onların cansız bedenlerini oraya buraya fırlatabilesiniz diye hayvanları öldürmek* Byrne tarafından kullanılan bu ifadenin yer aldığı kaynak, Murphy, K. (June 13, 2009). Seattle's Pike Place fishmongers under fire. *Los Angeles Times*.

276 *The Powerful Bond between People and Pets* Anderson, P. E. (2008). *The powerful bond between people and pets: Our boundless connections to companion animals*. Westport, CT: Praeger. (s. 214.)

276 *hayvan aktivistleri içerisindeki % 70'lik bir kesimin* Plous, S. (1991). An attitude survey of animal rights activists. *Psychological Science*, 2 (3), 194-196.

277 *Mylan Engel adındaki bir etik uzmanı tarafından kaleme alınmış bir makale* Engel, M. (2000). The immorality of eating meat. L. P. Pojman (editör), *The moral life: An introductory reader in ethics and literature* (s. 856-889). New York: Oxford University Press.

278 *"tutumsuzluklara" yahut "içi boş tutumlara"* Hayvanların kullanımına yönelik kamuoyu kanaati ve tutumlar hakkında daha fazla bilgi için, bkz. Herzog, H., Rowan, A., & Kossow, D. (2001). Social attitudes and animals. A. N. Rowan & D. J. Salem (editörler), *The state of the animals* (s. 55-69). Washington, DC: Humane Society Press.

278 *bir sürü insan hayvanlara edilen muamele konusunda hiç canını sıkmaz* Bu paragraftaki veriler Humane Research Council'in bir raporundan alınmıştır (Mart 2004), *Understanding the public image of the U. S. animal protection movement.*

279 *"ruhsal hissizleşme"* Slovic, P. (2007). "If I look at the mass I will never act": Psychic numbing and genocide. *Judgement and Decision Making*, 2 (2), 79-95.

279 *bir tanecik kırmızı kuyruklu atmacanın* Kristof, N. (10 Mayıs, 2007). Save the Darfur puppy. *New York Times.*

280 *hayvan aktivistleriyle yapılan bir dizi mülakat* Hayvan aktivistleriyle yapılan bu çalışmanın rapor edildiği kaynak, Herzog, H. A. (1993). "The movement is my life": The psychology of animal rights activism. *Journal of Social Issues*, 49, 103-119. Hayvan hakları hareketi üzerine yapılmış ilave sosyolojik ve psikolojik araştırmalar için, bkz. Herzog, H. A. (1998). Understanding animal activism. L. Hart (ed.), *Responsible conduct with animals in research.* New York: Oxford University Press. Groves, J. M. (1997). *Hearts and minds: The controversy of laboratory animals.* Philadelphia, PA: Temple University Press.Jamison, W. V., & Lunch, W. M. (1992). Rights of animals, perceptions of science, and political activism: Profile of animal rights activists. *Science, Technology & Human Values*, 17 (4), 438-458. Plous, S. (1991). An attitude survey of animal rights activists. *Psychological Science*, 2 (3), 194-196. Lowe, B. M. (2006). *Emerging moral vocabularies: The creation and establishment of new forms of moral and ethical meanings.* Oxford, UK: Lexington Books.

280 *en sık rastlanan tema ahlaki şoktur* Ahlaki şok ile sosyal aktivizm arasındaki bağlantıyı ilk kez geliştiren, Jasper, J. M., & Poulsen, J. D. (1995). Recruiting strangers and friends: Moral shocks and social networks in animal rights and anti-nuclear protest. *Social Problems*, 42 (4), 493-512.

281 *hayvan hakları aktivistleri fazla dindar değildirler* Herzog, H. (1998). Hayvan hakları hareketi ve din arasındaki paralelliklerle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Herzog, H. A. (1993). "The movement is my life": The psychology of animal activism. *Journal of Social Issues*, 49, 103-119. Jamison, W. V., Wenk, C., & Parker, J. V. (2000). Every sparrow that falls: Understanding animal rights

activism as functional religion. *Society ad Animals*, 8 (3), 305-330. Lowe, B. M. (2006). *Emerging moral vocabularies: The creation and establishment of new forms of moral and ethical meanings*. Oxford, UK: Lexington Books.

282 *insanların etik ideolojilerindeki farklılıkları* Galvin, S. L., & Herzog, H. A. (1992). Ethical ideology, animal rights activism, and attitudes toward the treatment of animals. *Ethics & Behavior*, 2 (3), 141-149.

283 *vegan dostu prezervatifler* Diğer ilgi çekici, zulümden azade "cinsellik ürünleri" gibi vegan dostu prezervatifler de çevrimiçi olarak Vegan Store'da bulunmaktadır (vegan store.com/).

287 *"Terörist" ifadesini de hoşlanmadıkları insanlara ayırmışlardır* Bir aşırılıkçının bakış açısına göre "doğrudan eylem"in ardındaki ahlaki mantığı anlamak için, bkz. makaleler, Best. S., & Nocella, A. J. (editörler). (2004). *Terrorists or freedom fighters: Reflections on the liberation of animals*. New York: Lantern Books.

287 *David Jentsch karşı saldırıya geçti* Bkz. Ringach, D. R., & Jentsch, J. D. (2009). We must face threats. *Journal of Neuroscience*, 29, 11417-11418.

287 *bir düzine farklı türden aşırılıkçı militanın düşünme biçimini* Ahlak savaşçılarının psikolojisi ve terörizm hakkındaki tartışmalar için, bkz. Jasper, J. M. (1998). The emotions of protest: Affective and reactive emotions in and around social movements. *Sociological Forum*, 13 (3) 397-424. Baumeister, R. F. (1999). *Evil: Inside human violence and cruelty*. New York: Henry Holt and Company, LLC. Saucier, G., Akers, L. G., Shen-Miller, S., Knezevic, G., & Stankov, L. (2009). Patterns of thinking in militant extremism. *Perspectives on Psychological Science*, 4 (3), 256-271.

288 *Vlasak, bir Avustralyalı televizyon muhabirine* Best, S. (3 Mayıs, 2009). *Who's afraid of Jerry Vlasak?* Alındığı kaynak, civillibertarian.blogspot.com/2009/05/photo-and-caption-courtesy-of-guardian.html

288 *FBI'ın sağ kanattan terörist faaliyetleri hafife aldığını* Bkz. örneğin, Dean, G. (31 Ağustos, 2006). A terrorist under every Bush? *American Chronicle*. Alındığı kaynak, www.americanchronicle.com/articles/view/13047.

289 *üzerinde çalıştığı canlı türüdür* Dirikesim karşıtları on yıllardır girişimlerini evcil hayvanlar ve primatlar üzerine yoğunlaştırmışlardır. Hayvan araştırmalarını düzenleyen ilk federal mevzuatların geçirilmesini sağlayan olay 1966'da *Life* dergisinde yayımlanmış bir makalede bir araştırmada kullanılan köpeğe ait görüntünün yer almasıydı ve araştırmacıların çağdaş hayvan hakları aktivistleri tarafından taciz edilmesi de aslında 1976'da, kediler üzerinde araştırma yapan Lester Aronson adındaki bir araştırmacının hedef alınmasıyla başlamıştı. PETA, maymunlar üzerinde deneyler yapan bir psikolog olan Edward Taub'a ait laboratuvarın kapatılması için 1980'lerde başlatılan bir kampanyadan doğmuştu. Bkz. Morrison, A. R. (2009). *An odyssey with animals: A veterinarian's reflections on the animal rights and welfare debate*. New York: Oxford University Press.; Guillermo, K. S. (1993). *Monkey business*.

Washington, DC: National Press Books., and Blum, D. (1995). *The monkey wars*. New York: Oxford University Press.

291 *İçişleri Bakanlığı raporuyla* Department of Homeland Security (2009) *Eco-terrorism: Environmental and animal rights militants in the United States*.

291 *modern hayvan özgürlüğü hareketinin temel aldığı etik teorileri* Hayvanlara haklar verilmesi savına kısa bir giriş için, bkz. Sunstein, C. (2002). *The rights of animals: A very short primer*. John M. Olin Law & Economics Working Paper No. 157. Alındığı kaynak, papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=323661.

292 *1975 tarihli kitabı* Animal Liberation Hayvan özgürlüğüyle ilgili tek bir kitap okumak istiyorsanız eğer, okuyacağınız kitap budur. Ne var ki, Singer'ın görüşlerine dair daha ayrıntılı bir açıklama için, bkz. Singer, P. (1993). *Practical ethics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

293 *Bu kitabın ana fikri* Singer, P. (1975). *Animal liberation*. New York: Avon Books.

294 *büyük insansılara yasal bir mevki* Bkz: Cavalieri, P. & Singer, P. (1993). *The great ape project: Equality beyond humanity*. New York: St. Martin's Griffin.

294 *köpeğin denize atılması gerektiği* Cankurtaran sandalı vakasının betimlendiği kaynak, Regan, T. (1983). *The case for animal rights*. Berkeley: University of California Press. (s. 324).

294 Speciesism *kitabının yazarı Joan Dunayer* Dunayer, J. (2004). *Speciesism*. Derwood, MD: Ryce Publishing.

295 *Singer'ın dediğine bakılırsa, böcekler fazla acı çekmezmiş* Singer böceklerin ahlaki statüsü hakkındaki görüşlerini *New York Times* köşe yazarı Nicholas Kristof ile sohbetinde ortaya koymuştur. Kristof, N. (9 Nisan, 2009). Humanity even for non-humans. *New York Times*.

295 *Singer'ın tavuklara yaptığı saygısızlık* Dunayer, J. (Mart-Mayıs 2002). Letter to the editor. *Vegan Voice*. (s. 16-17).

295 *eşit muamele görmesi gerektiği* Singer, tüm sezgi sahibi yaratıkların eşit muameleyi değil, eşit ahlaki ilgiyi hak ettiği savını ileri sürer. Sözgelimi, şempanzelerin ya da köpeklerin oy verme yahut araba kullanma hakkına sahip olması gerektiği kanaatini taşımamaktadır.

296 *İç Avukat* Hepimizin bir İç Avukat'a sahip olduğu fikri Jonathan Haidt'e aittir (2007).

297 *Nörobilimci Joshua Greene* Greene, J. D., Nystorm, L. E., Engell, A. D , Darley, J. M., & Cohen, J. D. (2004). The neural bases of cognitive conflict and control in moral judgement. *Neuron*, 44 (2), 389-400.

299 *"öngörülebilir şekilde akıl dışı"* Davranış ekonomisine harika bir giriş için, bkz. Ariely, D. (2008). *Predictably irrational: The hidden forces that shape our decisions*. New York: Harper Press.

299 *düzinelerce yanlılık tipi* Bkz., örneğin, Lilienfeld, S. O., Ammirati, R., & Landfield, K. (2009). Giving debiasing away: Can psychological research on

correcting cognitive errors promote human welfare? *Perspectives on Psychological Science*, 4 (4), 390-398.

309 *cankurtaran sandalı senaryosunda* "Cankurtaran sandalındaki dört adam ve bir köpek" konusuna dair daha kapsamlı bir tartışma için, bkz. Franklin, J. H. (2006). *Animal rights and moral philosophy*. New York: Columbia University Press.

300 *kalıcı şekilde engelli bir bebeğe ötenazi yapılmasının müsaade edilebilir bulunduğu* Bu savın ortaya konulduğu yer, sayfa 186, Singer, P. (1993), *Practical ethics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Singer'ı anlatan eski tarihli, fakat olağanüstü bir kısa biyografi için bkz. Specter, M. (September 6, 1999). The dangerous philosopher. *The New Yorker*.

300 *insanlar ile hayvanlar arasındaki cinsel etkileşimlerin* Singer'ın hayvanlarla cinsel ilişki konusundaki makalesi, Singer, P. (2001). Heavy petting. *Nerve.com*. Alındığı kaynak, www.nerve.com/Opinions/Singer/heavyPetting/. Singer Aralık 2006'da Comedy Central televizyonunun *The Colbert Report* programına konuk olarak katılmıştı. İnsansıların ahlaki statüsüne odaklanan bir mülakatın sonunda Stephen Colbert damdan düşer gibi bir soru attı ortaya: "Hayvanlarla cinselliğe ne dersiniz? Sizin gözünüzde uygun mudur bu?" Singer kılını kıpırdatmadı. Bir eylemin ahlaka uygunluğunun hazzı artırıp artırmama ya da acıyı azaltıp azaltmama esasına göre belirlenmesine ilişkin kanaatine sadık kalarak cevap verdi: "İnsanların hayvanlarla cinsellik yaşamasını savunmuyorum. Başka insanlarla cinsellik yaşamanın çok daha eğlenceli olduğu kanısındayım."

303 *güçlü bir motivasyon kaynağıdır* Bu sözler, Chris Diem'in bana gönderdiği bir e-postadan alınmıştır.

304 *John le Carré* le Carré J. (2008). *A most wanted man*. New York: Scribner (s. 121).

306 *Best Friends* Best Friends'in öyküsü için bkz. Glen, S. (2001) *Best friends: The true story of the world's most beloved animal sanctuary*. New York: Kensington Books.

323 *Kwame Anthony Appiah* Appiah, K. A. (2008). *Experiments in ethics*. Cambridge, MA: Harvard University Press. (s. 199).

Dizin

1944 tarihli Amerikan Askerleri Kanun Tasarısı 147
1958 tarihli Hayvan Kesiminde İnsani Yöntemler Kanunu 201
1966 tarihli Hayvan Refahı Kanunu 261-262, 266, 368
2004'te Hint Okyanusu'nda meydana gelen tsunami 107

A
A-B-C modeli 277
acı kırmızıbiber 107, 212, 345
adaptasyon (adaptasyoncu paradigma) 109-112, 126, 215
ahlak 19-20
  bilişsel kısayollar 72-73
  hayvanlar üerinde araştırmalar 266-268
  hayvan hakları 278, 282-285, 291-294, 299-301
  hayvandan önce insanı kurtarma 70-72
  horoz dövüşü 194, 203-204
  mantık/duygu karşıtlığı 65-68, 255-256, 299-301
  Nazi hayvan koruma hareketi 73-75
  vejetaryenler 223-230
ahlaki (etik) sezgiler 65-67, 72-73, 299, 302-303
ahlaki düzleme taşıma, ifadenin kullanımı 223-224
ahlaki mesafe koyma davranışı ve dil 58-60
ahlaki model savunması, horoz dövüşleri 194-195
ahlaki şok 280, 370
AIBO (robot) 76
aktivistlerin paradoksu 283
aktivizim *bkz.* hayvan hakları
Allen, Karen 100, 104
Alman çoban köpekleri 75, 121, 123, 140-141, 150-151
Amberg, Rob 356
American Animal Hospital Association 18
American Heart Association 100
American Humane Association 43, 139, 224
American Kennel Club (AKC) 121, 143, 147,
American Pet Product Manufacturers Association 92, 99
American Psychiatric Association 44
American Veterinary Medical Association 84, 96, 275, 333
American Society for the Prevention of Cruelty to Animals 139, 164
  Bkz. ASPCA 96, 164, 176, 280, 350, 353,
Amory, Cleveland 175
Amyotrofik lateral skleroz (ALS) 254
Anderson, Elizabeth 276
anensefalik çocuklar, araştırma denekleri olarak 248
Animal Cognition 134
Animal Cruelty (Merz-Perez ve Heide) 45
Animal Equality (Dunayer) 60
Animal Liberation (Singer) 292
Animal Liberation Brigade 287
Animal Liberation Front 270, 288, 290, 298
Animal People 121
Animals' Agenda, The 10
anoreksiya 175, 233
Anthrozoös 97, 333
Antidepresanlar 343
antrozoologlar 27-28
Appiah, Kwame Anthony 323

araştırma hayvanları *bkz.* Hayvanlar üzerinde araştırmalar; fare deneyleri
araştırma yöntemleri ve istatistikler 30-31
Ariely, Dan 299
Arluke, Arnold 45, 46-47, 62, 167
Aronson, Lester 371
Aruba Marine Mammal Foundation 34
Ascione, Frank 165
Asheville Kennel Club 122-123
asla şiddetli bir rekabete girmiyor 163, 393
ASPCA (American Society for the Prevention of Cruelty to Animals) 96, 139, 164, 176, 280
astım 26, 100
aşırı yeme davranışı 232-233
at yarışı 203
Atlanta Humane Society 152
Atlantic Monthly 148
Avanzino, Richard 151
avcılık 14
  cinsiyet farkları ve 158-159, 355
  horoz dövüşü karşılaştırması 192-193
  köpeklerle kertenkele avlamak 129-130
  zihin teorisi ve 78
avcı-toplayıcı diyeti 209, 360

B

bağlılıklar *ayrıca bkz.* evcil hayvan sevgisi
  farklı türlere mensup hayvanlar arasında kurulan 106-108
"bu sadece doğal bir şey" gerekçesi, horoz dövüşleri 192-193
"Büyük Adam Savunması", horoz dövüşüne karşı 194
baharatlı gıdalar 212-213
balarıları 267
Balcombe, Jonathan 271-272
balıklar 59, 74, 89-90, 100, 192, 212, 227, 266, 275-276
balina eti 226-227
Balina Yiyin kampanyası 226-227
balut 214
Bambi (film) 52, 64, 337
Bambuti halkı 64, 171
Barnouin, Kim 230
Barret, Judy 49
Bass, Rob 248, 299, 326
basset tazıları 137
başlangıç aşamasındaki istifçi 167
Bateson, Gregory 182
beaglelar 143
bebek adları 144, 351
bebek Grönland fokları 53, 54
bebek kaplumbağa 105, 318
Beck, Alan 139
Becker, Marty 99
Beisel, Barb 123-124
Bekoff, Marc 9, 270-271, 325
Belyaev, Dmitri 131-132, 348
Benatar, Michael 255
Benjamin, Ruby R. 118, 310
Bentham, Jeremy 292
Bentley, Alex 144-145
Bernard, Claude 243
Berreby, David 72
Best Friends Animal Society 306-307
beysbol sopası ve top sorusu 72, 339-340
Biden, Joe 151
Bielitski, Joe 259
Big Red (film) 351
bilişsel kısayollar 72-73
bilişsel uyumsuzluk 302
Biology Letters 144
"bir hayatın özneleri" 292-293
Bir Kediye Sataşan İki Çocuk (Caracci) 41
"bir teoriye kıskıvrak yakalanmış" 295
biyoenerji kuvvet alanları, yunus terapisi 28, 29-31
biyofili hipotezi 51-53
"biz" ve "onlar" şeklinde ayırma 72
Blanco, Kathleen 202
Bloom, Paul 134
boa yılanları 12-16
Boan-Lenzo, Candace 233, 325
bonobolar 349
Bourdain, Anthony 214
boy-cinsiyet oranı 174-175, 356
böcekler 62-63
Broome, Donald 198

Brown, Donald 110
Brown, Nancy 118-120, 125, 131, 154
Bruni, Frank 206
Brutal: Manhood and the Explotation of Animals (Luke) 171
buldoklar 19, 136, 150
bulimiya 233
Bulliet, Richard 72
buluşsal yöntemler 73, 340
bunama ve hayvan istifçiliği 168, 354
Burger King 225, 285
Burghardt, Gordon 57, 81, 325
Bush, George W. 244
Büyük Beşli Kişilik Testi 40
Byrne, Ashley 276

C-Ç
cankurtaran sandalı senaryosu 300, 372, 373
canlı gözetleme hipotezi 51, 337
Carbone, Larry 262, 368
Caring (Noddings) 250
Carracci, Annibale 41
Case for Animal Rights, The (Regan) 292-293
Castle, William 250
Centers for Disease Control 105,
cezalandırma buluşsal yolu 73
Charlie (kedi) 85-86
Childers, Morgan 234, 325
Christenfeld, Nicholas 36-37
Ciccotti, Serge 83-84
cinsiyet farkları 156-176
  çan eğrileri ve 173-176
  doğuştan mı, yoksa yetiştirilmeden mi, hayvanlarla etkileşimler 170-173
  evcil hayvanlara bağlılık 158-160
  hayvan hakları hareketi ve 163-164, 206, 224-225, 276-277, 294-295, 353
  hayvan istifçiliği 166-169
  hayvanlara eziyet 164-165
  hayvanlara yönelik tutumlar 21, 161-162
cinsiyet kıskaçları 156-158
cinsiyet klişeleri 157-158
Clifton, Merritt 121, 325
Clutton-Brock, Juliet 126
Cobb 500 tavukları 167, 198-199,
Cobb 700 tavukları 167
Cobb Avian 48 tavukları 197
Cobb Sasso 150 tavukları 197
Cobb-Vantress 197
cocker spanieller 143
Coe, Sarah 86-89
Coetzee, J.M. 205, 304
Cohen, Carl 239, 252,
Cohen, Randy 49
Companion Animals in Society (Zawitowski) 96
Consumer Reports 31, 236
Cookie (timsah) 65-66
Coppinger, Ray 128, 130
Cordain, Loren 210
Coren, Stanley 35
Costa, Jim 242
Coyle, Fred 81
Curacao Dolphin Therapy and Research Center 30
Curiosities of Food, The (Simmons) 213-214
çan eğrileri 173-175, 356
Çan Eğrisi (Hernstein ve Murray) 174-175
çerçeveleme 73, 75
çiğ biftek akşam yemeği 237-238
Çin
  evcil hayvan bakımı 115
  köpek eti 217-218
çocuklukta hayvanlara yapılan eziyet ve insanlara yöneltilen şiddet 41-48, 335

D
Dahmer, Jeffrey 43
daksundlar 101, 136-137, 140, 150
Dalmaçyalılar 143, 260
dana eti yemekten tavuk yemeye geçilmesi 224-225
dana eti *bkz.* et
Dart, Raymond 209

Darwin, Charles (Darwinizm) 43, 106-108, 111, 125, 241
Davis, Karen 196-197, 200, 325, 358, 359
Davis, Mark 254
davranış bozukluğu 44
Dawkins, Richard 113
DBA fareleri 250
Dean, Gayle 278, 301-302
Decker, Jackie 167
deli dana hastalığı 212
DeLoache, Judy 51, 57, 325
deng humması 273-274
deniz kaplumbağası koruma programı 317-318
Dennett, Daniel 346-347
Deontoloji 291-292
Depresyon 99
Derr, Mark 148
DeSalvo, Albert 43
Descartes, René 242
İnsanın Türeyişi (Darwin) 242
dev pandalar 50
dev semenderler 50
Diamond, Jared 57, 214
Diehm, Chris 302-303
dil ve ahlaki mesafe koyma davranışı 58-60
din, hayvan hakları hareketi karşılaştırması 281-282, 370
Disney, Walt 52
dişler ve et yemek 208-209
DLPFC (dorsolateral prefrontal korteks) 297
DNA (deoksiribonükleik asit) 121, 127, 260
doğaya uygunluk safsatası 192-193
Dominion (Scully) 244
domuz eti tabusu 215
domuz göbeği 207
Donnelley, Strachan 21
"dosya dolabı etkisi" 343
Down sendromu ve yunus terapisi 29-32
dövüş horozlarının soyları 183-184
Drawing the Line (Wise) 266
Dugan, Bev 129, 325
Dunayer, Joan 275, 294-296, 299
Dunbar, Tony 203-204
Dundes, Alan 183
duygu ile mantık 65-68, 255-256, 299-301
duyguların akıldan önce geldiği (duygu ve mantık) 65-68, 255-256, 299-301
Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF) 50
düşmanlık asimetrisi 196
Dylan, Bob 118, 182, 347

E
E. coli (*Escherichia coli*) 212
E.T. ikilemi 248
E.T. (film) 248
Early, Amy 157-158
ebeveynlik içgüdüleri 51-52, 112-113, 116
Eight Belles (at) 203
Emerson, Ralph Waldo 294
empati
  cinsiyet farkları 159-161
  farelerde 268-272
endüstriyel kümes hayvanı *bkz.* kümes hayvanı endüstrisi
Engel, Mylan 277
engelli çocuklar, araştırma denekleri olarak 31, 248-249
Erickson, Barbara 167
erkeklerin güvensizliği ve horoz dövüşü 196-197
ESP (duyudışı algılama) 135, 349
Esposito, Layla 25-26
eşler arasındaki hayvana eziyet vakaları 164-165, 354
et pişirme 212-213
et tabuları 215-216, 361
  köpek eti 19, 218-219
et yiyen vejetaryenler 223-230
et 205-238 *ayrıca bkz.* köpek eti
ete karşı tiksinti 213-217
etiketler ve hayvan araştırması 255-258
etin tadı 207-211
etik (etik meseleleri) 21
  bilişsel kısayollar 72-73
  hayvan araştırması ve etik 241-246, 249-251, 266-268, 273-274
  hayvan hakları ve etik 278, 282-285, 291-294, 299-301

horoz dövüşü ve etik 194, 203-204
Etoburlar (etobur hödükler) 304-305 *ayrıca bkz.* et
etten uzak durmak ve yeme bozuklukları 230-232
evcil hayvan bakmak
evrimi 106-108
koşulsuz sevgi teorisi 96-98
maliyeti 96
mem hipotezi 114-115
paradoksları 16-19
takribi ve nihai açıklamaları 116-117
tehlikeleri 104-105
tıbbi ve psikolojik avantajları 98-104
evcil hayvan sevgisi 82-105
cinsiyet farkları 159-161, 352
evcil hayvanların insanlaştırılması 92-95
evcil hayvanların tanımı 89-92
genetik ve evrim 106-108
içgüdüsel (biyofili hipotezi) 51-53
iki çelişkili vaka 82-83
koşulsuz sevgi teorisi 96-98
tehlikeli etkileri 104-105
tek sebep sonuç ilişkisi miti 116-117
yararlı etkileri 98-101
evcil hayvan giysileri 94
evcil hayvan koruyucusu, ifadenin kullanımı 91
evcil hayvan mamaları 93, 94, 95
Evcil Hayvan Moda Haftası 94
evcil hayvan olarak bir yırtıcı 12-13
evcil hayvan sahipleri ve evcil hayvan sahibi olmayan kimseler 39-40, 100-101
evcil hayvan seçiminde yakınsama teorisi 36-37
evcil hayvan terapisi 25-26, 28, 64, 334
evcil hayvan ürünleri pazarı 96-97
evcil hayvanımsılık ölçeği 90-91
evcil hayvanlar ve sahipleri arasındaki benzerlik 34-35
evcil hayvanların faydalı etkileri 104-108, 342
evcil hayvanların hadım edilmesi 152
evcil hayvanların insanlaştırılması 92-95
evcil hayvanların tanımı 90-92
evcil hayvanlarla oynanan oyunlarda cinsiyet farkları 18, 63, 160, 352
evcilleştirilmesi 184
evcilleştirme
köpekler 125-131
tavuklar 184
evcillik durumu 131, 348
evrim 304 *ayrıca bkz.* kültürel evrim
ahlaki düşünme biçimi 73, 80
etin rolü 209-210, 211-212
evcil hayvan sevgisi ve evcil hayvan bakımı 109-111
hayvan araştırması ve Darwin 241-246
hayvan sevgisi 51-53
kurtlardan köpeklere 125-131
ofidyofobi 56-58

F
Face on Your Plate, The (Masson) 234
fare deneyleri 249-255
ahlaki ikilem 271-272
düzenleyen kanun 260-263
etiketler tutumları nasıl etkiler 255-258
haşarat olmaktan çıkıp model organizmaya dönüşme süreci 249-251
McGill acı çekme çalışmaları 268-272
özerklik ölçeği 267-268
Farm Sanctuary 201
farmasötik şirketleri (big pharma) 53, 367
Fast Food Nation (Schlosser) 225,
fast-food endüstrisi 224-225, 295
FBI 27, 178, 288
Felthous, Alan 42, 47
Fessler, Daniel 215
Festinger, Leon 302
Fighting Sports (Fitz-Barnard) 192
Finolar 142-143

Fiske, Neil 95
Fitz-Barnard, L. 177, 192
Flynn, Clifton 25
Ford, Edsel 250
Fore halkı 212
Forsyth, Donelson 282
Foundation for Biomedical Research (FBR) 251, 289
Four-Forty Horoz Dövüşü Meydanı 178
Fransız finosunun siluetiyle süslenmiş etekler 142
Freedman, Rory 230-231
Freud, Sigmund 304
Friedmann, Erika 99, 102
Fruit, the Tree, and the Serpent, The (Isbell) 57
Full Moon Farm 118-120

G
gaesoju 218
Galvin, Shelley 66, 282
Geertz, Clifford 183, 186-188
gelip geçici bir diğer köpekgiller modasının yanıp kül olma evresi 142-143
Gen Bencildir (Dawkins) 113
genetiği değiştirilmiş (GM) fareler 259
genetik bozukluklar, köpeklerde 18-19, 150
genler (genetik) 20, 58, 81, 110-111, 119-120, 125-127, 131-132, 142, 148, 150, 154, 212, 244, 249-255, 259, 268, 323
Gerbasi, Kathy 354
gıda tabuları 215-216, 361
  köpek eti 19, 217-218
Gıda ve İlaç Dairesi (FDA) 105, 225
Gilbert, Dan 106
Gladwell, Malcolm 145, 175,
Golden, Lauren 230
Goldie (köpek) 161
Goodman, Allegra 239
Goodwin, Jim 325, 334
Gosling, Sam 39-40, 325, 335
Gould, Stephen Jay 53, 109,
Göring, Hermann 74
göz büyüklüğü 50, 51-52
gözüpeklik 184
Green, Che 227-228, 325
Green, George 210
Green, Pam 209-210
Greene, Eric 49
Greene, Harry 15, 71, 326
Greene, Joshua 70, 297, 325
gri kurtlar 125-127
Grier, Kasey 92, 95
Grit and Steel 195
Guegen, Nicolas 83
gurme evcil hayvan mamaları 95-96
güç kanunları 145
gümüş tilkiler 131-132, 348
Güvercinler 64, 242, 256, 264

H
Haast, Bill 65-66
Hahn, Matt 144-145
Haidt, Jonathan 67-68, 235, 284, 302, 304, 325
hamile kadınlar ve et yemek 213
Happiness Hypothesis, The (Haidt) 284
Hare, Brian 132-133
Harris, Marvin 216
haşarat fareler 250-251, 256-257
Hauser, Marc 71, 236, 318
Hawking, Stephen 255
Hawthorne Etkisi 31, 334
hayat tarzı çatışmaları
  hayvan aktivizmi ve 285-287
  Sarah'nın köpekleri 87-89
Hayvanlar üzerinde araştırmalar 239-274
  ayrıca bkz. fare deneyleri
  Darwin'in ahlaki mirası 241-246
  düzenleyen yasalar 260-263
  etiketlerin tutumlar üzerindeki etkisi 255-260
  evcil hayvanlar ve araştırma denekleri 60-61
  hayvanlar üzerinde araştırma karşıtları 253-254, 266-267, 270-272
  hayvan bakım komiteleri 263-265
  hayvan hakları saldırıları 287-289

mantık/duygu karşıtlığı 65, 273-274
marjinal vakalar sorunu 246-247
Nazi hayvan koruma hareketi 73-75
özerklik ölçeği 267-268
Paradoksu 266-268
tutumlardaki cinsiyet farkları 161-162
yazarın ilk deneyimi 239-241
hayvan bakım komiteleri 263
hayvan bilinçliliği 244
hayvan destekli terapi (AAT) 28, 48, 334
yunus terapisi 29-34
Hayvan Refahı Kanunu'nın fare/sıçan/kuş dışlaması 261-262, 368
hayvan etiği *bkz.* etik
Hayvan Girişimi Terörizm Yasası 288
hayvan hakları (hayvan aktivizmi) 275-303, 368-371
ahlaki tutarlılık 291-294, 299-303
Best Friends Animal Society 306-314
cinsiyet farkları 158-159, 161-163, 164-165, 353
et yemek 223-227
hayvanları ciddiye almanın sonuçları 282-286
horoz dövüşü ve hayvan hakları 196
köktendinciler ile hayvan hakları aktivistleri karşılaştırması 281-282, 370
mantık/duygu karşıtlığı 294-296, 299-301
yeni bir terör biçimi 286-291, 371-372
hayvan istifçiliği 166-169, 354
hayvan kategorileri 60, 256
hayvanlar üzerinde araştırmalar 255
sosyozoolojik ölçek 62
hayvan kesmenin eti reddetmeye yol açtığı hipotezi 221
hayvan özgürlüğü felsefesi *ayrıca bkz.* hayvan hakları 290-292
cinsiyet farkları 158-159
bir din olarak 281-282
hayvan sözcükleri 58-60
hayvandan önce insanı kurtarma 70-71
hayvanlara yapılan eziyet
çocuklarda ve yetişkin şiddeti 41-47, 354
cinsiyet farkları 158-159
para, sosyal sınıf ve horoz dövüşü 201-202
hayvanlara yönelik tutumlardaki çelişkiler 276-281
hayvanların acıları ve ıstırabı 191, 193, 244, 268-270, 295
McGill acı çekme çalışmaları 268-272
hayvanlarının giyinip kuşanmaktan hoşlandığı 94
hayvanların sevimliliği 49-51
cinsiyet farkları ve 158-159
insanlara zararı 137-141
insanlarla ilişkisi *bkz.* insan ve köpek ilişkisi
kertenkele avında kullanılması 129-130
kıtlığı 152-153
kültürel farklar 64
Lassie Yardım Getir Hipotezi 134-136
Nazi hayvan korumacılığı 74-75
seçimi 34-36
soyu belli köpeğin yükselişi ve düşüşü 147-151
yasaklama, cinsi değil, davranış biçimini 137-141
zekâsı 79, 132-134
hayvanlarla cinsel ilişki 300, 373
hayvanlara yapılan eziyet 41
cinsiyet farkları 42
çocuklarda ve yetişkin şiddeti 41
para, sosyal sınıf ve horoz dövüşü 201
Healing Power of Pets, The (Becker) 99
Heide, Kathleen 45
Helms, Jesse 368

hem bitkisel, hem de hayvansal besin alımı 208-209
Henderson, Bruce 199, 326
Hensley, Betty Sue 18
Hensley, Sammy 17-18, 301
Herman, Lou 267
Herrnstein, Richard 174
Herzog, Hal
cinsiyet farkları değerlendirmeleri 157-158, 161-162, 163
çok sayıda vejetaryen tekrar et yemeye başlamıştır 233-234
evcil hayvanlarla ilişkilerin yararları 96-97
farelerin ahlaki statüsü 239
hayvan aktivizmi psikolojisi 22, 159, 284-285
hayvan bakım komiteleri kararları çalışması 264-265
hayvan kesmenin eti reddetmeye yol açtığı hipotezi 221
hayvanların araştırmada kullanılması 66-67
insanlar ile deney havyanları arasındaki ilişkinin etik yönleri 339
kişilik ve hayvanların kullanımına yönelik tutumlar arasındaki ilişki 23, 162, 230-231, 365
köpek cinsi popülaritesindeki değişiklikler 140-141
süpermarket tabloidlerindeki hayvanların görüntüleri 14
Hindistan 213, 216, 219
Hinduizm 219, 361
Hinojosa, Joanne 166-167
hipotermi 76, 272
Hitler, Adolf 74
Hoarding of Animals Research Consortium 166
Hodge, Liz 251, 325
Holbrook, Morris 96
Holcombe, R.L. 179
Hoover, Herbert 225-226
Horowitz, Alexandra 79
horoz dövüşü (horoz dövüşçüleri) 178-204, 356-357
aleyhindeki yasalar 188-189, 201-203
Bali'deki horoz dövüşü 182-183
derbiler 180
"en insani spor" horoz dövüşleri gerekçesi 191-192
gerekçeleri 192-195
hayvan aktivistleri horoz dövüşlerine karşı 196
horoz dövüşü karakteri inşa eder gerekçesi 194-195
horoz dövüşüne karşı "iyi insanlar" savunması 194
insan ahlakı 203-204
kuralları 186-187
kültürü 183-185
para, sosyal sınıf 203-204
yazarın ziyaretleri 177-178, 181-182
Houng, Le 138
Hoyle, Meg 322
Humane Research Council 227, 228, 363
Humane Society of the United States 139, 164, 193, 199, 201, 260, 278, 280
Hume, David 66
Humphries, Tracy 334

I-İ
ırksal farklar 174-175
"içi boş tutumlar" 278, 370
İç Avukat 296-297
içgüdüsel bir yakın ilişki 51-52
içimizdeki hödük 304-305, 323
If You Tame Me (Irvine) 91
iguana avları 129
ihtiyaç fazlası fareler 258-259
ikiyüzlülük (ikiyüzlüler) 234, 236, 275-280, 302-303
Immunology 254
In Defense of Animals (kuruluş) 91
inekleri yemekten kuşları yemeye geçişimiz 224-225
insan ile köpek ilişkisi 18-19, 119-155
cinsi değil, davranış biçimini yasaklama 138-140

değişen cins beğenileri 147-151
evrim ve köpeklerin evcilleştirilmesi 125-127
Full Moon Farm 118-120
karman çorman bir şeydir 153-154
köpek cinslerinin davranışlarındaki farklar 136-138
köpek kıtlığı 152-153
köpeklerin zekâsı 79, 134-135
Lassie Yardım Getir hipotezi 134-136
soyu belli köpekler 147-148
şov köpekleri 121-124
insan bilişselliği 67
insan dişilerinde orgazm 109
insan ve et ilişkisi 205-303 *ayrıca bkz.* köpek eti; vejetaryenlik
et aleyhindeki söylemler 223-225, 362
et yemenin tehlikeleri 211-213
etin lezzetli olma durumu 207-211
kişi başı et tüketimi 206, 224-225
kültürel farklar 213-217
tiksinti 218-219
vejetaryenler 223-227, 228-230
yazarın çiğ biftekli akşam yemeği deneyimi 237-238
zihin ve beden 235-206
insan kişiliği 36-37
evcil hayvan sahipleri ve evcil hayvan sahibi olmayan kimseler 36-37
köpekseverler ve kediseverler 37-40
insan orgazmları 109
insan ve hayvan arasındaki bağ 86
insan ve hayvan arasındaki bağ *bkz.* evcil hayvan sevgisi
insan ve hayvan arasındaki etkileşimler *bkz.* antrozooloji
insan ve hayvan etkileşimleri *bkz.* antrozooloji
insanbiçimcilik 75-77, 340-341
eleştirel 75-76
Nazilerin hayvan korumacılığı 73-75
zihin teorisi 78-79
insanın ahlaki düşünme biçimi *bkz.* ahlak
insanın beden hareketleri, köpekler 132-134
Inside Hoarding (Arluke and Killen) 167
Institutional Animal Care and Use Committee (IACUC) 263-264
International Society of Anthrozoology 25, 28, 100, 325
IQ testleri 174
Irish setter 146
Irvine, Leslie 91, 163
Isbell, Lynne 57
İsa 281, 304
İslam (şeriat kanunları) 115, 219, 361
istiflçilik 166-168
işçi üretkenliği ve Hawthorne etkisi 30-31
itişip kakışmalı oyun 160
iyi fareler 255-256

J
Jackson Laboratuvarı 250-252
Jacobson, Paulette 34
Japonya
börtü böcek 62-63
evcil hayvan bakımı 115
Jarboe, James 288
Jax fareleri 251
Jentsch, David 286-287, 289, 290, 291, 301
Jerolmack, Volin 64
Jones, Amanda 173
Jones, George 304
Josephs, Robert 173

K
kadın avcılar 21, 156-157, 355
Kalahari Çölü'ndeki Kung halkı 209-210
kalıtsal hastalıklar, safkan köpeklerdeki 36-37, 149-150
Kaliforniya, hayvan hakları saldırıları 288-289, 290-291
kalp krizleri 99-100

kan basıncı 100-104
Kanada fok avları 53, 59, 206
kanamisin 269
Kant, Immanuel 42, 66, 298, 312
karınca kolonileri 51, 337
Kasaplık 220-221
kat aralarındaki boşluklar 109
Kategoriler *bkz.* hayvan kategorileri
Katrina Kasırgası 163, 202, 306
kauçuk el testi 152-153
kediler 12-15, 90, 92, 95
kediseverler köpekseverlere karşı 37-40
Keller, Helen 194
Kellert, Stephen 42, 47, 161
Kentucky Derbisi 203
kır sıçanı ve şempanze 345-346
kırma köpekler 151-152
kırmızı havuz balığı 90, 115
kısa temas dövüşleri 189-190
kızartmalık piliçler 198-199, 201-202, 359
Killen, Celest 167
kirli oyun 47
kişi başı et tüketimi 206, 224-225
kişilik özellikleri
  Beşli Faktör Modeli 39-40
  evcil hayvan sahipleri ve evcil hayvan sahibi olmayan kimseler hakkında 38-39
  köpeksever kedisevere karşı 37-39
kişiye özel hekimlik 252-253
Klopp, Sheree 232
Knight, Sarah 139, 325
Knobel, Darryn 115
Kohlberg, Lawrence 66
kolesterol 100, 102, 206
kontrollü ortamda öldürme (CAK) 358
Kore (köpek eti) 19, 218-219
Kowalski, Robin 97
köpekler 17-19, 118-155
  bakım maliyeti 96
  cinsiyet farkları 158-159
  davranışlardaki cins farkları 136-141
  değişen cins beğenileri 138-147
  evrimi ve evcilleştirilmesi 125-131
  insanlara zararı 137-141
  insanlarla ilişkisi *bkz.* insan ve köpek ilişkisi
  kertenkele avında kullanılması 129-130
  kıtlığı 152-153
  kültürel farklar 64
  Lassie Yardım Getir Hipotezi 134-136
  Nazi hayvan korumacılığı 74-75
  seçimi 34-36
  soyu belli köpeğin yükselişi ve düşüşü 147-151
  yasaklar (kötücül köpek cinslerine karşı) 138-141
köpek dövüşleri 140, 201, 310-311, 350
horoz dövüşleriyle karşılaştırılması 177, 193, 350, 357-358
köpek günlük bakım spaları 94-95
köpek saldırıları (köpek ısırılmaları) 18-19, 137-141
köpek şovları 121-123, 149-151
köpek terapisi 28-29
Köpekgiller Davranış Değerlendirme ve Araştırma Anketi (C-BARQ) 136-137, 140
köpekleri boğalara musallat etme 202
köpeklerin sahiplerine benzeme eğiliminde olması 36-37, 335
köpekseverler ve kediseverler 37-39
kötü fareler 255-257
kötü tohum hipotezi 44-45
Kristof, Nicholas 279, 372
kronik bitkinlik sendromu 101, 205
kurt köpekleri 75, 118-119, 120-121
kurtarma köpekleri 34-35, 107, 151-152
kurtlar 119, 125-131, 132-133, 212
kuru hastalığı 212
kuş yuvası asalaklığı 112, 117, 346
kuşlar 9, 49, 90
Küçük Afacanlar (filmler) 138
kültür
  horoz dövüşü 183-185
  sosyozoolojik ölçek ve 62-64

kültürel evrim
evcil hayvan bakımı ve 115-117
köpek cinsleri ve 144-147
kültürel farklar
et yemek 213-217
köpeklerin rolü 113-115
kümes hayvanı endüstrisi 201-202, 196-201, 223, 358, 359
Kyoto Primate Institute 57

L
L.A. Dogworks 94
Laboratuvar Hayvanları Bakım ve Kullanım Kılavuzu 256
Labrador retrieverlar 139, 142-143, 146, 149
Lassie Yardım Getir hipotezi 134-135
Laurent, Erick 63
Laursen, Ernst 220
Le Carré, John 304
Lea, Suzanne Goodney 46
Lee, Robert E. "Bobo" 210-211
Lévi-Strauss, Claude 48
Levinson, Boris 28
Lewis/Mola Company 199
Life (dergi) 260, 371
Lilienfeld, Scott 31-32
Lindeman, Marjaana 232
Link düşünce tarzı 44, 47, 336
Little, Clarence 250, 366
LoBue, Vanessay 57-58
Locke, John 42
Lorenz, Konrad 52
Los Angeles Times 276-277
Lucas, George 304
Luke, Brian 156, 171
Lummis, David 95
Lundahl, Brad 29-30
Lysenko, Trofim 348

M
Macpherson, Krista 135
Maddie's Fund 151
Made efor Each Other (Olmert) 172
madeni mahmuzlar 181, 186
Maloney, Faith 309-311
Malvo, Lee Boyd 43
Manelopoulos, Chris 123-124
mantık/duygu karşıtlığı 65-68, 255-256, 299-301
Marino, Lori 31-32
marjinal vakalar savı 248, 366
marjinal vakalardan üretilmiş sav 248, 366
Marvin, Gary 183
Mason, Bill 107
Masson, Jeffrey Moussaieff 234, 364
Maurer, Donna 229
Maymunlar Cehennemi (film) 308
McDonald's 224, 226, 314
McDonaugh, Christian 216
McGee, Sandy 220-221
McGill farelerde acı çekme çalışması 269-274
McMillan, Frank 311
Mead, Margaret 41-42
mekanik tavuk biçerdöverleri 199
Melson, Gail 160, 353
memler 113, 346
Menaker, Ron 148
Mendel, Gregor 250
merhametin çöküşü 279
Merz-Perez, Linda 45
Metropolitan Sanat Müzesi (New York City) 41
mezbahalar 220-224, 288, 295, 358
Miami Serpentarium 65
Mickey Mouse 52, 337
mide bulantısı 213-215, 221
Miklósi, Adam 133, 136, 325
Milgram, Stanley 241
Mineka, Susan 56
Miner, Janell 29
mitokondriyum DNA'sı 127
Monroe, Bill 128
Moral Sense Test 71
Mountain, Michael 305-307, 314, 322, 325
Murray, Charles 174
mushi 62-63
mutluluk 103-104, 284
Muzze, Judy 314-315
Mwaniki, Nyaga 110

N
Nagel, Thomas 80
nakavt fare 244
Naming Nature (Yoon) 61
National Anti-Vivisection Society (NAVS) 164
National Chicken Council 201
National Dog Meat Restaurant Association (Ulusal Köpek Eti Restoran Birliği) 218
National Institutes of Health (NIH) 25, 125, 256, 261
National Science Foundation 264
National Shiba Club of America 87
National Zoo (Washington, D.C.) 164
Navarrete, Carlos 215
Nazi tıbbi deneyleri 233, 369
Nazilerin hayvan korumacılığı 73-75
Nell, Victor 335
Neoteni 53
New York Times 49, 64, 66, 73, 206, 230, 279
New Yorker 145, 174
Newkirk, Ingrid 226
nihai açıklamalar 116
Noddings, Nel 250
"normal dağılımlar" ve çan eğrileri 173-174
North American Animal Liberation Front 288-289
Nunamuit halkı 209
Nureongi 219

O-Ö
ofidyofobi 56
Oglala Kızılderilileri 219
Oksitosin 26, 116, 172, 173, 356
okullardaki ateş açma olayları 43-45, 336
Olmert, Meg Daley 172
One Nation Under Dog (Shaffer) 93
organik etler 224-225
Ostrander, Elaine 125
otizm 26, 29-33
Öğürme Faktörü 68-69
örümcekler 54, 62, 80-81, 214, 289
ötenazi 15, 19-20, 61, 91, 121, 140, 149, 151-153, 154

P
Paleolitik mağara sanatı 125, 347
Palin, Sarah 202-203
parazitler (asalaklar) 112-113
Parker, Heidi 125
Patangonya dişbalığı 58
Patronek, Gary 116
Patterson-Kane, Emily 46, 324
Paws & Effect (Sakon) 99
penis kemiği 333
PETA (People for the Ethical Treatment of Animals) 59, 139, 140, 151, 201, 226, 234, 276, 280, 295, 305, 306, 350, 371
Balina Yiyin Kampanyası 226-227
Pet-abuse.com 165, 354
PetMed Express 95
PetRefresh Bottled Water 93
Petrinovich, Lewis 70-71
Pets in America (Grier) 95
PetSmart 95
Phillips, Mary 365
Physicians Committee for Responsible Medicine 249
Picard, Megan 51
Pifer, Linda 162
Pike Place Balık Pazarı 275
Pinker, Steven 112, 346
Pinokyo Hipotezi 128-129
Piovesan, Sandra 120
Piper, Heather 46
Pirsig, Robert 265
Pitbullar 137, 138, 139, 140, 141, 153, 311, 350
Plous, Scott 263, 276, 325
Po-Pigs BBQ (Charleston) 210
Podberscek, Anthony 39, 98, 217, 325
Pollack, Landon 307
Pollan, Michael 362
Powerful Bond between People and Pets, The (Anderson) 276
Practical Ethics (Singer) 235, 300
prionlar 212
prototipler 90
psikoloji 20-22 *ayrıca bkz.* antrozooloji

R
radikal hayvan hakları aktivizmi 27, 280-281
rakun avı tazıları 17-18
Rasher, Sigmund 272
rastgele yönelim hipotezi 146
Regan, Tom 266, 267-268, 295, 300
Rescue Waggin' (kuruluş) 152
Research Autism 33
Richey, Charles 261
Richie, Nicole 35
Roberts, Bill 135-136
Rock, Chris 202-203
Romancının Romanı (Coetzee) 304
Rothko, Mark 207
rottweilerlar 137, 140-142
Rowan, Andrew 23, 260, 325
Roy, Michael 36-37
Rozin, Paul 221, 229, 325, 339, 360
Rudy, Kathy 202, 325
"ruhsal hissizleşme" 279

S-Ş
Sacks, Oliver 183
Sadakat deneyleri 241
saf kan at yarışları 203
saf kan köpekler, yükselişi ve düşüşü 147-151
sağlık kökenine dayalı vejetaryenler 228-231
Saint Bernardlar 122, 147, 218
Sakon, Sharon 99
Salmonella enfeksiyonları 105
Salmonsen, Chris 319-320
Sam (boa yılanı) 13-14
San Diego, Daniel 288
Sarasota Ritz-Carlton 94
Saucier, Gerard 287
Sax, Boria 74, 325
sayım sistemi (horoz dövüşleri) 187-188
Schlosser, Eric 225
Schweitzer, Albert 54
Science 61, 127, 132, 134, 254, 270
Scully, Matthew 244
Seattle Post-Intelligencer 138
Second Nature (Balcombe) 271-272
seçim teorisi 36-37
Seligman, Martin 215
semantik ahlaki mesafe koyma davranışı 58-60
seri katiller 43-46, 336
Serpell, James 19, 63, 78, 90, 108, 325
Shaffer, Michael 93
Sherman, Paul 212-213
sığır sponjiform ensefalopatisi 212
Silverstein, Michael 95
Simmons, Peter Lund 213-214
Singer, Peter 220, 235, 292, 294-295, 300, 362
Skinny Bitch (Freedman and Barnouin) 230-231, 233
Slovic, Paul 279
Snoop: What Your Stuff Says About You (Gosling) 39-40
Snooty (deniz ineği) 11-12
Society and Animals 334
sosyal sınıf, para ve horoz dövüşü 201-202
sosyalleşme 83-84, 87, 104, 133, 311
sosyozoolojik ölçek ve kültür 62-64
South Carolina, deniz kaplumbağası koruma programı 317
soy içi üreme 150-151
soyoluşsal ölçek 11, 62, 240, 241
soyu belli köpekler, yükseliş ve düşüş 147-151
Speciesism (Dunayer) 294-295, 296-297
Spielberg, Steven 246
Sports Illustrated 260
Springer spanyeller 35, 150-151
Sri Lanka, köpek sahibi olma 115
Stanford, Craig 208-209
Staphylococcus enfeksiyonları 105
Steiner, Gary 235
Stern, Jane ve Michael 210, 325
Strazanac, Samantha 90, 325
striknin 185
suç faaliyeti
  çocuklukta hayvanlara yapılan eziyet ve bağlantısı 42-47, 233, 335
  horoz dövüşü 193-194

Summers, Lawrence 171
Sunstein, Cass 73
Suudi Arabistan, köpekler 64
şempanzeler
araştırmada kullanılması 260
etoburluk 208-210, 359-360
evcil hayvan bakımı ve diğer türlerle oyun oynama 102-103, 346-347
yasal bir mevki 255, 372
zekâ 132, 236, 364
Şeytanın Avukatı (film) 236
şiddet derecelendirme hipotezi 45, 336
şiddet görmüş kadınlar 165, 354
Şili deniz levreği 9, 58
Şivavalar 94, 137, 140
şokla sersemletme 261, 359
şov köpekleri 121-124

T
takribi açıklamalar 116
Taub, Edward 371
tavuk biçerdöverleri 198-199
tavuklar *ayrıca bkz.* horoz dövüşü; kümes hayvanları endüstrisi
Tea Cups Puppies and Boutique 94
tek sebep sonuç ilişkisi 116-117
terk edilmiş köpekler 152
terörizm ve hayvan hakları aktivizmi 286-287, 371
testosteron 56, 173, 185, 189
thalidomide 253
Tharu halkı 216-217
Thomas, Keith 89
ticari kümes hayvancılığı *bkz.* kümes hayvanı endüstrisi
tiksinti 64, 68, 205-207, 211, 213-214
tilki avı 192
toksoplazma enfeksiyonu ve hayvan istifçiliği 167
Tomasello, Mike 108, 132
toy spaniel 142-143
"tramvay problemleri" 69-71
Tsali (köpek) 70, 112, 149
"tutumsuzluk" 278, 370
Tüfek, Mikrop ve Çelik (Diamond) 214
türcülük 292, 294, 296
Tyson Foods 197

U-Ü
UCLA Pro-Test 287
Uluslararası Af Örgütü 203
United Poultry Concerns 196, 201
Us and Them: The Science of Identity (Berreby) 72
uzaylılar 76, 246, 248
üretim (dövüş horozları) 183-184
üretim standartları (köpekler) 148-149
üretkenlik kabiliyeti 111

V-W
Vancouver Aquarium 113
Vegan Store 371
Vegetarian Resource Group (VRG) 223
Vegetarianism: Movement or Moment? (Maurer) 229
vejetaryenlik (vejetaryenler) 228-229, 230-233
et yemek 213-217
yeme bozuklukları ve vejetaryenlik 230-233, 363
Vick, Michael, 202-203, 310, 350
Vioxx 253
Vlasak, Jerry 288, 298
Wabeck, Charles 359
Washburn, Sherwood 156
Wasson, David Mark 65
Waters, Bob 255
Watson, Nancy 85-87
Watson, Roy 85-87
Wayne, Robert 127
Webb, Fabe 179, 195
Weldon, Joseph 9-10
Wells, Deborah 101, 104
Whale and Dolphin Conservation Society (WDCS) 33-34
What Animals Want (Carbone) 262,
When Elephants Weep (Masson) 364
Wild Justice (Bekoff) 271
Wild Minds (Hauser) 236
Wilson, E.O. 51, 58
Wise, Steven 266-277, 325

Wortham's Kuralları 186, 357
Woychick, Rick 252-53
Wrangham, Richard 212, 325
Wynne, Clive 133, 325

Y
yaban sığırı eti 216-217, 361
  evrim ve rolü 208-209, 213
  hakkındaki kültürel farklar 213-217
  kişi başı tüketimi 206-207, 224-225
  lezzetli olma durumu 207-211
  sözcük kullanımı 58-59
  tiksinti ve 219-221
  vejetaryenler ve 223-230, 230-235
  yazarın çiğ biftekli akşam yemeği deneyimi 237-238
  yemenin tehlikeleri 211-213
  yenilmesi aleyhindeki söylemler 223-224, 362
  zihin ve beden 235-237
yalnızlık 77, 101-103, 343
yapışkan kapanlar 257
Yararcılık 291, 293, 300
"Yarasa Olmak Nasıl Bir Şeydir?" (Nagel) 80
yaygın baba etkisi 150
yeme bozuklukları 230-233, 363
Yeni Hayat (film) 77-78
yılan fobisi 56-57
yoldaş hayvan ifadesi 91
Yoon, Kaesuk 61
yunus araştırması 267-268
yunus terapisi 28-30
yüzme testi 245, 365

Z
Zawitowski, Steve 96, 325
zekâ
  fareler 244, 249-253
  hayvan deneyleri 266-268
  köpekler 87, 172-173
  şempanzeler 80, 237, 364
Zen ve Motosiklet Bakım Sanatı (Pirsig) 265
zihin teorisi 78-79
zihinsel çerçeveler 72-73
ziyan olan fareler 258-259
Zoe 307, 312-313

Alexis Gritchenko
İstanbul'da İki Yıl - 1919-1921 –
Bir Ressamın Günlüğü

Haz. Kemalettin Köroğlu - Erkan Konyar
Urartu: Dağu'da Değişim

İnan Çetin
Vadi

Tony Judt
Kusurlu Geçmiş – Fransız Entelektüelleri 1944-1956

Ian McEwan
Sahilde
Kefaret
Amsterdam'da Düello

James Wood
İyi Bir Hayat

George Eliot
Middlemarch – Tasra Hayatı Üzerine Bir İnceleme

Ezra Pound
Kantolar

Tahir Alangu
Türkiye Folkloru El Kitabı

Eugène Ionesco
Beyaz ve Siyah

Javier Marías
Tüm Ruhlar
Berta Isla

Cem Behar
Orada bir musiki var uzakta.
XVI. Yüzyıl İstanbulu'nda Osmanlı/Türk Musiki
Geleneğinin Oluşumu

Manuel Benguigui
Alman Koleksiyoncu

Edip Cansever
Umutsuzlar Parkı
Kirli Ağustos

Doğan Hızlan
Hatırlamak – Günlük Yaşamdan Dipnotlar

Mehmet Rifat
Sait Faik'i Yarumlayanlar: Eleştirinin Eleştirisi

Derya Bengi
80'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük –
"Yaprak döker bir yanımız"
70'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük –
"Gürecek günler var daha"
50'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük –
"Şimdiki zaman beledir"

Haz. Bahanur Garan Gökşen - Murat Yalçın
Bir Yalnız – 100. Doğum Yılında İlhan Berk

İlhan Berk
Bir Limandan Üç Resim
Galileo Denizi
Şiirin Çizdiği

Max Frisch
Mavi Sakal
Montauk

Sándor Márai
İşin Aslı, Judit ve Sonrası

Ahmet Ümit
Bir Ses Böler Geceyi
Kukla
Çıplak Ayaklıydı Gece
Beyoğlu'nun En Güzel Abisi
Şeytan Ayrıntıda Gizlidir
Ninatta'nın Bileziği
Kar Kokusu
Aşkımız Eski Bir Roman

Orhan Pamuk
Babalar, Analar ve Oğullar – Cevdet Bey ve Oğulları -
Sessiz Ev - Kırmızı Saçlı Kadın
Şeylerin Masumiyeti
Balkon / Fotoğraflar ve Yazılar

Haz. Erkan Irmak
Benim Adım Kırmızı Üzerine Yazılar

A.N. Wilson
Tolstoy

Behçet Necatigil
Konuş ki Göreyim Seni
Vaktin Zulmüne Karşı – Düzyazılar 3
Dost Meclislerinde Kasideler

Camille Laurens
On Dört Yaşındaki Küçük Dansçı

Yıldıray Erdener
Kars'ta Çobanoğlu Kahvehanesi'nde Âşık Karşılaşmaları – Âşıklık Geleneğinin Şamanizm ve Sufizmle Olan Tarihsel Bağları

Franz Kafka
Şato
Ceza Sömürgesi
Dönüşüm

Amin Maalouf
Uygarlıkların Batışı

Hal Herzog
Sevdiklerimiz, Tiksindiklerimiz, Yediklerimiz – Hayvanlar Hakkında Tutarlı Düşünmek Neden Bu Kadar Zordur?

Nâzım Hikmet
Benerci Kendini Niçin Öldürdü?
Kemal Tahir'e Mahpusaneden Mektuplar

Doğan Tekeli
Çebiş Evi'nden Hisartepe'ye

Doğan Yarıcı
Hadan

Abdülhalik Renda
Günlükler 1920-1950
Hatırat

Metin And
Dionisos ve Anadolu Köylüsü
Kısa Türk Tiyatrosu Tarihi
Osmanlı Tasvir Sanatları: 2 – Çarşı Ressamları

Elif Şafya
Hayhuy

William Faulkner
Emily'ye Bir Gül – Seçme Öyküler

Elmore Leonard
Bücürü Ayarla
Rom Kokteyli

Emily Ruskovich
Idaho

Uğur Kökden
Unutmayı Bir Öğrenebilsem

Ömer F. Oyal
Gemide Yer Yok
Önceki Çağın Akşamüstü

Paul Signac
Eugène Delacroix'dan Yeni-İzlenimciliğe

Philippe Soupault
Görünmeyen Yanleriyle

Derviş Zaim
Ares Harikalar Diyarında
Rüyet

Ahmet Emin Yalman
Naziliğin İçyüzü

Marianna Yerasimos
Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü
İstanbullu Rum Bir Ailenin Mutfak Serüveni

Ali Teoman
Yazı, Yazgı, Yazmak

Yüksel Pazarkaya
St Louis Günleri

Waller R. Newell
Tiranlar – Gücün, Adaletsizliğin ve Terörün Tarihi

Nursel Duruel
Geyikler, Annem ve Almanya
Yazılı Kaya

Oliver Sacks
Bilinç Nehri